TÜRK DIŞ POLİTİKASI
SOĞUK SAVAŞIN BAŞINDAN YUMUŞAMAYA
(1945-1960)

Editörler:

Doç. Dr. Yakup KAYA
Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

NEÜ YAYINLARI

Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: 181
Türk Dış Pollitikası Soğuk Savaşın Başından Yumuşamaya (1945-1960)

Editörler
Doç. Dr. Yakup KAYA
Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

Grafik & Tasarım
Büşra UYAR
Muhammed Sami TEKİN
Mustafa ALTINTEPE

ISBN
978-625-6960-38-1

E-ISBN
978-625-6960-39-8

BASKI
NEÜ Yayınları
KTB. S.No: 48888

NEÜ YAYINLARI
Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları
Yaka Mah. Yeni Meram Cad. Kasım Halife Sok.
No: 11/1 Meram / KONYA
0332 221 0 575 - www.neuyayin.com

Aralık, 2022

** All rights of this work belong to Necmettin Erbakan University Press. It is not intended for photocopying, does not recommend applying pictures, figures, etc.*

** The responsibility of any information and interpretation written in the book belongs to the authors themselves.*

İÇİNDEKİLER

TAKDİM ..... **V**

1952'DEN 1960'A NATO BAĞLAMINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ **1**
AYKUT DALAK

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1945-1960) **17**
DOÇ. DR. ÇAĞATAY BENHÜR

TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ (1945-1960) **35**
MUSTAFA SALEP

TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ (1945-1960) **91**
YAKUP KAYA, MUHAMMET DEMİR

1945-1960 TÜRKİYE-FRANSA İLİŞKİLERİ **107**
MERVE GÖNLÜHOŞ ELMAS

BLOK SİYASETİNİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE'NİN BALKAN POLİTİKASI VE BALKAN DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ (1945-1960) **137**
ERSİN MÜEZZİNOĞLU

1945-1960 ARASI TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ **187**
ERKAN DAĞLI, FATİH ÇOLAK

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1945-1960) **217**
CANER ARABACI

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ SOĞUK SAVAŞ'TA İRAN-TURAN KADER ORTAKLIĞI **295**
CEM UNCU

SOĞUK SAVAŞIN BAŞINDAN YUMUŞAMAYA TÜRKİYE'NİN NATO DIŞINDAKİ ULUSLARARASI ÖRGÜTLERLE İLİŞKİLERİ **353**
ALTUĞ GÜNAR

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE BAĞLANTISIZLAR HAREKETİ VE TÜRKİYE'NİN BAĞLANTISIZ ÜLKELERLE İLİŞKİLERİ **373**
BUKET Ö. SİPAHİOĞLU, YUSUF SAYIN

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI (1945-1960) **385**
YASİN COŞKUN

ÇEVRELEME VE PAKTLAR: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASINA YENİDEN BAKMAK **403**
ÜMİT ESER

Takdim

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda takip ettiği dış politika uluslar ve devletler arenasında tam anlamıyla bir denge politikası şeklinde özetlenebilir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında diplomasiyi etkin bir silah olarak ön plana çıkardığı kolaylıkla anlaşılır. Bu yönüyle 1945'e kadar Türkiye savaş dışında kalabilmiş, savaş dengelerinin şekillendiği aynı yıl da Müttefiklerin lehine Mihver Devletlere karşı savaş ilan etmiştir. Türkiye, diplomasiyi etkin bir araç haline getirerek uluslararası denklemde sahip olduğu mevcut statüsünün oldukça üzerinde bir müzakere ve dış politik manevra gücüne ulaşmıştır.

1945'te San Fransisco hukukuna bağlı kalarak artan Sovyet yayılmacılığı ve tehditleri sonrasında giderek Batı Bloğuna yakınlaşan Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Yardımlarından da faydalanmıştır. 1949'da ABD öncülüğünde, Sovyetler Birliği'nin Avrupa eksenli yayılma planına ve eğilimine karşı bir 'Çevreleme Politikasının' sonucu olarak Kuzey Atlantik Paktı (NATO) kurulmuştur. 1955'te ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) söz konusu Batı Bloğuna karşı bir Doğu Bloğu oluşturarak bu kez 'Püskürtme Politikasının' bir ürünü olan Varşova Paktı'nı urmuştur.

Türkiye Blok siyasetinin etkin bir şekilde dünyayı kutuplaştırdığı ve ikiye böldüğü bu süreçte artan Sovyet tehdinin de etkisiyle keskin hatlarla 1945'ten sonra Batı Avrupa ve ABD ile entegrasyonun yollarını aramıştır. Demokrat Parti iktidarı döneminde dünyanın Batı-Doğu, NATO-Varşova Paktı, Demokrasi-Totalitarizm, Kapitalizm-Komünizm ikilemi içerisinde olduğu bir dönemde Türkiye, tercihini Batı Bloğundan yana kullanmıştır. Türkiye 1952'de NATO'ya üye olmuş ve uzun bir dönem NATO'nun Doğu Akdeniz'deki ve Yakındoğu'daki ileri karakolu olarak etkin bir rol üstlenmiştir. Katı Soğuk Savaş içerisinde artık Blok politikasının aktif bir tarafı ve parçası olarak Sovyetlerin başını çektiği Doğu Bloğuna karşı Batı Bloğu saflarında dış politika ve diplomasi yapma çabası içerisinde olmuştur. Bu dönemde Türkiye; ABD, NATO, NATO dışındaki çeşitli uluslararası kuruluşlar, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, İtalya, Balkan Devletleri, İsrail, Ortadoğu Ülkeleri, İran, Bağlantısızlar Hareketi üyesi ülkelerle politik ve diplomatik ilişkiler kurmuş ve kendi dış politikasına yön vermeye gayret etmiştir.

Türk Dış Politikasının dününü, bugününü ve yarınını anlama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkan elinizdeki bu eser, uzun bir birikimin ve gayretin sonucunda onaltı bilim insanının katkısıyla onüç bölüm halinde kaleme alınmıştır. Eserde Türkçe ile birlikte altı ayrı dilden birincil ve ikincil kaynak kullanılması da ayrıca dikkate değer bir konu olarak belirtilmelidir.

Eserde yer alan bölümlerdeki yazılar bilimsel ve yasal açıdan tamamen yazarının tez ve görüşlerini bağlar niteliktedir. Bölümler dil, imla ve yazım kuralları açısından editörler tarafından gözden geçirilmiş ve eser yayına hazır hale getirilmiştir.

Son söz olarak eserin Türk Dış Politikası araştırmacılarını aydınlatmasını ve bundan sonra yayınlanacak yeni çalışmalara da katkı sunmasını dileriz.

Editörler
Doç. Dr. Yakup KAYA
Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
29.10.2022

1952'DEN 1960'A NATO BAĞLAMINDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

Aykut DALAK[*]

Özet

I. Dünya Savaşı'nın ardından Türk-Amerikan ilişkilerine bakıldığında göze çarpan ilk önemli olay ABD'nin Wilson İlkeleri dolayısıyla Türk tarafından Ermeni sorunuyla ilgili çeşitli taleplerde bulunması ve 1917'de Almanya'nın ABD'ye resmen savaş ilan etmesiyle Türk-Amerikan ilişkileri kopma noktasına gelmesidir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu taleplerin gerçekleşmemesi ABD'nin Türk ilişkileri konusunda daha pasif hareket etmesine sebep olmuştur. Hem savaşta hem de savaş sonrası görüşmelerde İngiltere'nin aktif rol almasıyla geri planda kalan ABD ile Türkiye ilişkileri durgun seyretmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ardından Lozan Anlaşması'na doğrudan bir taraf olmayan ve görüşmelerde yalnızca gözlemci olarak bulunan ABD, Lozan Anlaşması'nda doğrudan imzası bulunmayan bir devlettir. Lozan'dan sonra ABD ile imzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması (Diğer Lozan Anlaşması olarak da adlandırılmaktadır) ABD Senatosunca reddedilmiştir. Çünkü Lozan'da kapitülasyonların kaldırılması ABD'nin genç Cumhuriyet'e kuşku ile bakmasına sebep olmuştur. Ancak Türkiye'nin batılılaşma ve modernleşme hamleleri ABD'nin dikkatinden kaçmamıştır. 1927 yılında gelişmeye başlayan ilişkiler ABD'nin kendini tecrit politikasıyla Montreux'ye kadar asgari düzeyde, Montreux'den sonra da orta düzeyde seyretmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ABD, Türkiye'yi Almanya; bitişiyle birlikte SSCB tehlikesinden uzak tutup müttefiki haline getirmeye çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte uluslararası platform, iki büyük güç, ABD ve SSCB arasındaki gerilimin ve rekabetin yüksek seyrettiği bir dönem olan Soğuk Savaş'a sahne olmuştur. SSCB tehlikesine karşı kurulan Kuzey Atlantik Paktı, kısaca NATO, Batı Bloku'nu bir arada tutan ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı üyelerinin güvenliklerini ve özgürlüklerini savunma teminatı veren bir örgüt olarak 1949'da kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde II. Dünya Savaşı'nda takip ettiği realist politikaların kendisini yalnızlaştıracağı endişesiyle konumunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ABD'nin öncülüğündeki Batı Bloku'na kaydırmıştır. Bu bloktaki yerinin sağlama alınması ise NATO üyeliğinden geçmektedir. NATO'nun kurucu üyeleri arasında yer almasa da Türkiye, 1952 yılında İttifak'a katılarak iki seçenek arasındaki tercihini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu tercih, Savaş'ın bitiminin hemen ardından SSCB tarafından Boğazlar ve Doğu'daki vilayetler için gelen talepler neticesinde neredeyse zorunlu hale gelmiştir. Savaş sürecinde sürdürdüğü denge politikasını Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasında da devam ettiremeyeceğini anlayan Türkiye, kuruluşundan itibaren NATO'ya üye olmaya çalışmış, Soğuk Savaş'ın en somut hali olan Kore Savaşı'ndaki katkılarının da etkisiyle tam üyeliği elde etmiştir. Bu bölümde NATO'ya üyelikten 1960 yılına kadar geçen sürede NATO bağlamında Türkiye-ABD ilişkilerine yer verilecektir. Bu bölümün ilk kısmında Türk-Amerikan ilişkilerinin başlamasından II. Dünya Savaşı'na kadar geçen NATO üyeliği öncesi dönemde Türk-Amerikan ilişkileri; ikinci kısımda Türk-Amerikan ilişkilerinde NATO üyeliği sürecinin nasıl ve ne şartlar altında gerçekleştiği; üçüncü kısımda ise NATO üyeliği sonrası ilişkilerin niteliği ve Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan olaylar ele alınacaktır.

[*] Öğr. Gör, Karabük Üniversitesi, E-mail: aykutdalak@karabük.edu.tr

Giriş

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Türk-Amerikan ilişkileri üç safhada ele alınabilir. Birincisi, Lozan Anlaşması'nın imzalanmasının ardından Türk-Amerikan ilişkilerinin neredeyse bittiği süreçtir. Bu safha, Şubat 1927'de iki devlet arasında uzlaşılan geçici ABD'nin Türkiye'ye elçi atamasıyla son bulmuştur.

İkinci safha, ABD'nin 1929 Buhranı'ndan sonra kendini kıta dışındaki olaylardan tecrit ettiği döneme rastlamaktadır. Buna rağmen Türk-Amerikan ilişkilerinin geliştiği bir dönem olarak görülebilir. Ticaret anlaşmaları ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile desteklenen süreç, II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Türkiye'nin stratejik öneminin arttığı bir safha olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye, İngiltere'nin telkinleriyle ABD tarafından Ödünç Verme ve Kiralama Yasası kapsamına alınmıştır.

Üçüncüsü ise Savaş sonrası süreçtir. 1945'te II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından ABD ve SSCB uluslararası platformu domine eden iki büyük olmuştur. Savaş esnasında Üçüncü Reich'a karşı ittifak eden bu iki güç, savaşın bitmesiyle birlikte hem ideolojik olarak, hem de çıkarları bakımından çatışan güçler haline gelmiştir. Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu süreçte ABD ve onun öncülüğünü yaptığı blok, SSCB tehdidine karşı 1949 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün kurulması hususunda anlaşmıştır. 4 Nisan 1949'da on iki ülkenin imzasıyla kurulan örgüt, uluslararası bir ittifak olarak ortaya çıkmıştır. Bu örgüt, barışın sürdürülmesi ve uluslararası güvenliğin temin edilebilmesi için diplomatik, askerî ve siyâsî araçların kullanılmasını amaçlamıştır.[1] NATO'nun kuruluşundan yaklaşık üç yıl sonra, 18 Şubat 1952'de, Türkiye bu örgüte üye olmuştur. Soğuk Savaş süresince Türkiye ABD'nin öncülüğündeki Batı Bloku'nda önemli bir stratejik ve askerî ortak olmuştur. Bu bölümde Türkiye'nin 1952'den 1960'a kadar NATO ile ilişkileri ele alınacaktır.

NATO Üyeliği Öncesi Türk-Amerikan İlişkileri

Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcı 1795'te Cezayir Beylerbeyliği ile ABD arasında imzalanan Akdeniz ticareti ile ilgili anlaşmadır. ABD'nin Akdeniz ticaretinde etkinliğini artırma amacı Türkler ile ABD'nin ilk temasını teşkil etmektedir. 19. yüzyıl boyunca devam eden ilişkilerin ticarî boyutta sürdüğü gözlemlenmektedir. İlişkilerin ticaretin dışına taşması Osmanlı Devleti'nin merkezî yapısını görece kaybettiği dönemlere rastlamaktadır. Bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki azınlıklar üzerinden varlığını geliştiren ABD, misyonerlik ve eğitim kurumları üzerinden ilişkilerin başka bir boyuta geçmesini

[1] Meral Balcı, "Türk-NATO Savunma İş Birliği'nin Derinliği", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 7/2 (2018), s. 885.

sağlamıştır.[2] I. Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren Türk-Amerikan ilişkileri Wilson İlkeleri kapsamında dolaylı olarak etkileşim halindedir denebilir. Almanya'nın ABD'ye savaş açmasından itibaren Türk-Amerikan ilişkileri 1927 yılında ABD'nin Türkiye Cumhuriyeti nezdinde ilk büyükelçisini atamasına kadar kesilmiştir.[3] Bunda Lozan ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı döneminde verilen kapitülasyonları kaldırmayı başarması etkili olmuştur. ABD tarafı kapitülasyonların kaldırılmasını tepkiyle karşılamıştır. ABD'nin büyükelçi ataması ile tekrar başlayan ilişkiler İkinci Dünya Savaşı'nın ortalarına kadar durgun seyretmiştir.

1927'de başlayan ilişkilerin savaş öncesi döneme nazaran durgun seyretmesinde 1929 Büyük Buhranı ve Amerikan kamuoyunun ve siyasetinin kendisini kıta dışındaki meselelerden tecrit etme eğilimi etkili olmuştur. 1929 krizinin ABD'de başlayıp tüm dünyaya yayılmasıyla birlikte finansal krizin bıraktığı izleri silmek vakit almıştır. Bunun sonucunda ABD'de, Monroe Doktrini sürecindeki kadar olmasa da, Amerika Kıtası dışındaki siyasi meselelere karşı tecrit eğilimi ortaya çıkmıştır. ABD kendisini siyasi ve askerî meselelerden tecrit etmeye çalışsa da 20. yüzyılın ekonomik ilişkilerinin 19. yüzyılın ilk yıllarına nazaran daha fazla gelişmiş olması ABD'nin yalnızca kendi kıtasındaki meselelere odaklamasını engellemiştir. Dolayısıyla, ABD'deki tecrit eğilimine rağmen Türkiye ile ilişkiler asgari düzeyde devam ettirilmiştir. Türkiye'nin 1929'da Briand-Kellog Paktı'na katılması Türk-Amerikan ilişkilerinin canlandırılması adına önemli bir adım olarak görülebilir. Fransız Dışişleri Bakanı Briand ve ABD Dışişleri Bakanı Kellog'un öncülüğünde uluslararası güvenlik ve barışın sağlanması adına 1927 yılında Paris'te imzalanan saldırmazlık anlaşmasına Türkiye'nin dâhil olması hem Türkiye'nin barışçıl dış politikasının bir gereği, hem de ABD ile ittifakın ön adımı olarak algılanabilir. 1930'ların ortalarından itibaren Avrupa'da değişen atmosfer Türk-Amerikan ilişkilerini ileri bir aşamaya taşımıştır. Türkiye, gerilimin artmasıyla birlikte Lozan'da halledemediği Hatay ve Boğazlar meselelerini uluslararası platformda çözüme kavuşturmayı hedeflemiştir. Bu amaçla, öncelikli olarak Türk-Amerikan Boğazlar Anlaşması gündeme gelmiştir.[4] İkili anlaşma ile çözülemeyecek kadar geniş bir konu olan Boğazlar meselesi Türkiye ve ABD arasında halledilememiştir. 1933'dan 1936'ya kadar süren görüşmeler Lozan'a imza atan diğer devletlerin katılımının olduğu Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin lehine çözülmüştür. Bunun ardından Türk-Amerikan ilişkilerindeki bir diğer önemli olay 1939 yılında Türkiye ve

[2] Yavuz Güler, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1 (2005), s. 230-31.

[3] https://tr.usembassy.gov/tr/our-relationship-tr/policy-history-tr/io-tr/ [Erişim Tarihi: 11/06/2022]

[4] Şuhnaz Yılmaz, *Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent*, New York: Routledge, 2015, 86

ABD arasında imzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşması'dır. Bu anlaşma Lozan anlaşmasına dayanarak Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerin ticaret ve dostluk bağlamında geliştirilmesini amaçlamıştır. Bu anlaşma aynı zamanda Lozan'ın ABD tarafından kesin bir şekilde kabulünün onaylandığı anlaşma olarak görülmektedir.[5]

ABD, 1930'ların sonunda kendini tecrit etmesinin gittikçe imkânsız olduğunu anlamasının ve Savaş'ın başlamasının ardından Ödünç Verme-Kiralama sistemi vasıtasıyla Avrupa'ya yardım etmeye başlamıştır. Doğrudan silahlı güçleriyle savaşa dâhil olmak yerine Müttefiklere silah, mühimmat, tank, uçak ve gıda yardımları yapan ABD, İngiltere'nin nakit ödeme sorunları yaşaması sebebiyle Roosevelt'in çabalarıyla Amerikan Kongresi'nden Mart 1941'de Ödünç Verme-Kiralama yasasının geçmesini sağlamıştır. Bu yasaya göre, Amerikan Başkanı, korunması ABD'nin çıkarlarına olan ülkelere yukarıda sayılan yardımları yapma yetkisi vermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa girme ihtimalinden endişe eden ABD, Ödünç Verme-Kiralama yardımları ile Türkiye ile ilişkileri geliştirme yolunu seçmiştir. Türkiye de bu süreçte tarafsızlığını muhafaza etmek için elinden geleni yapmıştır. İsmet İnönü tarafından belirlenen ve Numan Menemencioğlu tarafından uygulanan bu dış politika, Türkiye'nin büyük bir güç olmaması ve tarafsızlığın birincil öncelik olması prensiplerine dayanmıştır. 1940 yılında İtalya'nın Yunanistan'a saldırması üzerine İngiltere, Türkiye'ye savaşa girmesi konusunda baskı yapmıştır. Türkiye'nin maceraya yer bırakmayan gerçekçi dış politikası tarafsızlık konusundaki ısrarını sürdürmüştür. İngiltere, Fransa'nın işgalinden dolayı odağının değiştirmiş, ABD'ye Türkiye'nin Ödünç Verme-Kiralama çerçevesinde Alman nüfuzundan kurtarılmasını telkin etmiştir. Bu şekilde Türkiye, Amerikan yardımlarından yararlanmıştır.

Almanların Yugoslavya üzerinden Güney Balkanlar'a ve Yunanistan'a ilerlemesi ve İran'ın İngiliz ve Sovyet güçleri tarafından işgal edilmesi gibi iki önemli etken Türkiye'nin tarafsızlık politikasını güçlendirmiş, savaşa katılma konusundaki isteksizliğini pekiştirmiştir. Cumhuriyet devrimleriyle Batılı bir devlet olma yolunda ilerleyen Türkiye doğal olarak İngiltere ve ABD'nin bulunduğu blokta kendisini görmüş, ancak II. Dünya Savaşı şartlarında Sovyetler Birliği'nin bu blokta yer alması Türkiye'nin denge politikası uygulamasına yol açmıştır. Ayrıca, Savaş'ın başında anlaşmış olan Almanya ve Sovyetler Birliği'nin savaşmaya başlaması da Türkiye'nin elini kuvvetlendiren bir diğer etken olmuştur.

İtalya'nın Yunanistan harekâtında başarısız olması üzerine Almanların bölgeye gelmesi ve Ege Denizi'nde varlığını ortaya koyması Türkiye'nin

[5] Lippe, J. M. V. D. "The 'Other' Lausanne Treaty of Lausanne: The American Public and Offical Debate on Turkish-American Relations" . The Turkish Yearbook of International Relations (1993): 48-50 https://dergipark.org.tr/tr/pub/tyir/issue/50027/641266

Almanya ile Saldırmazlık Anlaşması imzalamasına yol açmıştır.[6] Türkiye böylece tarafsızlık ısrarını 1944 yılına kadar sürdürmüştür. İngiltere, Türkiye'nin bu ısrarını kırabilmek adına ABD'nin Ödünç Verme-Kiralama sistemi çerçevesinde Türkiye'ye verdiği yardımları kesmesini istemiştir. Savaş'ın gidişatının Müttefikler lehine olduğunu gören Türkiye ancak 1944'te bu anlaşmadan İngiltere'nin ısrarlarıyla vazgeçmiştir. Türkiye'nin Rusya ile ilişkileri ise Savaş süresince normal seyretmiştir ancak Savaş'ın bitişiyle birlikte Sovyetler Birliği, Türkiye ile imzaladığı 1925 tarihli Dostluk Anlaşması'nı reddetmesi ile Türk-Amerikan ilişkileri de başka bir safhaya geçmiştir.

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından Türkiye, İran ve Yunanistan üzerindeki taleplerini gündeme getirmesi ve Türkiye'nin İngiltere ile bağlarını koparıp benzer bir ittifakı Sovyetler ile imzalamasını istemesi[7] Türkiye'nin doğrudan Batı Bloku'nu seçmesini sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nı müttefiklerin kazanmasının ardından özellikle Doğu Avrupa'daki dengelerin SSCB lehine bozulmasından dolayı Türkiye'nin bir SSCB uydusu olmasını engellemek amacıyla ABD, Türkiye'nin desteklenmesi gerektiğini düşünmekteydi.[8] Bu bağlamda Türkiye'ye savaş sonrasında Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında ABD'den büyük miktarda maddî destek verilmiştir. Başkan Harry S. Truman 12 Mart 1947'de Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada Yunanistan ve Türkiye için 400 milyon dolarlık bir destek talep ederken, bu devletlerin SSCB tehlikesinden korunması gerektiğini vurgulamıştır.[9] Bu şekilde, başladığı günden itibaren durgun seviyede seyreden Türk-Amerikan ilişkileri ittifak seviyesine yükselmiştir denebilir. Çünkü ABD doğrudan kendisini Türkiye ile aynı çizgide görerek SSCB tehdidine karşı stratejik ortaklığın yolunu açmıştır. Türkiye'nin NATO üyeliği öncesinde ABD ile ilişkilerinde büyük önemi haiz bir diğer nokta 4 Temmuz 1948 yılında imzalanan Ekonomik İşbirliği Antlaşması'dır. Antlaşmanın isminden anlaşılacağı üzere muhtevasının yalnızca iki devletin ekonomik ilişkileri geliştirme amacı taşıdığı öngörüsü yanlıştır. Bu antlaşma gereğince, ABD Türkiye'ye verdiği kredilerle Amerikan sanayisinin ürünlerini ve askeri teçhizat ve yedek parçalarının da temini sözünü vermekteydi.[10] Böylelikle ABD'nin stratejik ortaklık ile birlikte Türkiye'nin Amerikan sanayisi için bir pazar olarak kullanılmasını amaçladığı da söylenebilir.

---

[6] George McGhee, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How Truman Doctrine and Turkey's Nato Entry Contained The Soviets*, New York: Palgrave Macmillan, 1990, s. 12.
[7] a.g.e., s. 14-15
[8] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 522.
[9] Melvyn P. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945- 1952", *The Journal of American History,* 71/4 (1985), s. 807.
[10] Oral Sander, *Türk-Amerikan Đlişkileri (1947-1964)*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1979, s. 50.

Bahsi geçen stratejik ortaklığın yolunu açan bir diğer etmen daha önce de belirtilen SSCB talepleridir. Bu talepler daha detaylı olarak ele alınacak olursa, SSCB Dışişleri Bakanı Molotov, 7 Haziran 1945'te Türkiye Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile yaptığı görüşmede Türkiye'den 1921 Kars Anlaşması ile üzerinde Türkiye'nin egemenliğinin tanındığı Kars ve Ardahan'ın geri verilmesini ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin eskidiğini söyleyerek Boğazlar'ın statüsünün değiştirilmesini talep etmiştir.[11] SSCB açısından bu iki mesele, uluslararası konjonktürün Türkiye'ye sağladığı haksız avantajlar olarak görülmekteydi. 1917 Devrimi'nin ardından SSCB yönetiminin yaşadığı buhran neticesinde Kars ve Ardahan Türkiye'ye bırakılmıştı. SSCB daha önceki yıllarda "feragat" ettiği toprakları Türkiye'den talep etmiştir. Ayrıca, Boğazlar'ın statüsü de SSCB'yi rahatsız etmiştir. Savaş öncesi süreçte dengelerin belirsizliğinden dolayı ses çıkarmadığı Montreux'ye savaşın bitmesinin hemen ardından itirazlarını yükseltmiştir. Boğazlar meselesi ve Kars-Ardahan üzerindeki egemenlik çatışması Türkiye'yi doğal olarak ABD ile yakınlaştırmıştır. Bu iki mesele, İngiltere tarafından çok dikkat çekici bulunmasa da, ABD açısından Akdeniz'deki uzun vadeli planları ve amaçları kapsamında endişe verici gelişmeler olarak algılanmıştır.[12] Sonuç olarak, SSCB'nin Türkiye'den talepleri nispeten durgun seyreden Türk-Amerikan ilişkilerini bir üst seviyeye geçmesini sağlamıştır.

NATO Üyeliği

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı süresince hem Müttefiklerin, hem de Mihver Devletleri'nin yakından takip ettiği bir devlet olmuştur. Savaş esnasında iki taraf da Türkiye ile inişli çıkışlı ilişkiler yumağını yönetmeye ve kontrol etmeye çalışmıştır. Türkiye ise çıkarlarının ve toprak bütünlüğünün temini için hem çok ihtiyatlı,[13] hem de aşırı realist bir politika takip etmiştir.[14] Çünkü Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda hem Almanya, hem de Rusya tarafından işgal edilme endişesini taşımıştır. Dolayısıyla, her iki tarafla ilişkilerini kesmeden sürdürme yolunu seçmiştir. Ancak savaşın sonu yaklaştıkça ve Müttefiklerin kazanma ihtimalleri iyiden iyiye kendini gösterdikçe Türkiye savaş sonrasında yalnız kalma korkusunu hissetmiştir. Bundan dolayı Türkiye öncelikli olarak 1949'da Avrupa Konseyi'nden gelen davet üzerine konseye katılmış, daha sonrasında da 4 Kasım 1950'de Avrupa Konseyi'nin temelini teşkil eden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine imza atmıştır.[15] Bu üyeliğin verdiği ivme ile Türkiye yine 1950'de NATO'ya girebilmek için

[11] Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 502.
[12] Melvyn P. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945- 1952", s. 808.
[13] A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Ankara: İletişim Yayınları, 1992, s. 174
[14] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 543.
[15] https://www.mfa.gov.tr/avrupa-konseyi_.tr.mfa [Erişim Tarihi: 11/06/2022]

başvuruda bulunmuştur. Türkiye'nin Avrupa Konseyi ile birlikte NATO üyeliğini amaçlamasının ardında yukarıda sayılan tehditlere karşı Batı'dan gelecek olan maddî ve askerî desteğe ek olarak, Cumhuriyet'in Batılılaşma hedefleri de bir diğer sebebi oluşturmaktaydı. Böylelikle, Türkiye somut ve soyut açıdan bu örgüte üyeliğinin altyapısını sağlamıştır.

Türkiye, Batı'ya daha fazla angaje olabilmek ve Batılı devletlerin desteğini alabilmek için derhâl tek partili sistemi bırakıp demokrasiye geçme kararı almıştır. CHP içinde anlaşmazlıkları ve farklılıkları bulunan grup, Dörtlü Takrir ile CHP bünyesinden ayrılıp Demokrat Parti'yi kurmuştur. DP'nin 1946 tarihli parti programının 18. maddesinde ülkenin varlığının millî kuvvete dayanması gerektiği kabul edilse de uluslararası ittifakın önemi de vurgulanmıştır.[16] 1946 yılında gerçekleştirilen seçimler ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çok partili hayata geçiş gerçekleşmiştir. CHP, çok partili hayata geçerek ABD'nin ve Batı Bloku'nun desteğini daha kolay elde edebileceğini, onlar tarafından daha rahat kabul görebileceğini düşünmüştür. Ancak 1946'da gerçekleştirilen seçim ile ilgili şaibeler ve seçim kurallarının iktidar partisine sağladığı avantajların fazlalığı Türkiye üzerindeki şüpheleri yok edememiştir. Bu şaibeler batılı devletlerin de malumuydu. Bu sebeple, Türkiye'nin CHP iktidarının son zamanlarına denk gelen 1950'deki ilk başvurusu İtalya dışındaki bütün üyelerce reddedilmiştir.[17] Bu reddin arkasında SSCB'nin tepkisini çekmeme isteği olduğu kadar tek partili sistemin, diğer bir deyişle Batılı devletler tarafından ifadesiyle otokrasinin Türkiye'de hâkim olması da yatmaktadır denebilir. Diğer üyelerdeki yetkililere ek olarak İngiliz Dışişleri'ndeki bazı yetkililer NATO'nun "demokratik ideolojisinin" Portekiz ve Türkiye gibi otoriter hükümetlerin cari olduğu devletlerin üyeliğe kabulüyle lekeleneceğini düşünmekteydi.[18]

Türkiye'nin reddedildiği süreçte NATO'da çeşitli dönüşümler geçirmiştir. Bunlardan en göze çarpanı, NATO'nun geçici görüşmelerinin müttefik devletlerle kalıcı temsilcilerin katıldığı sürekli görüşmelere evirilmesi ve Türkiye'yi ilgilendiren boyutuyla genişleme kararının alınmasıdır.[19] 1950 yılında Türkiye'de demokrasiye geçişin tamamlanması üzerine Demokrat Parti iktidara gelmiş, selefi CHP ise muhalefette kalmıştır. Türkiye'nin NATO üyeliği önündeki engeller teker teker kalkmış görünmektedir. Ancak geçilmesi gereken bir safha daha bulunmaktadır. Bu, Kore Savaşı'dır. Soğuk Savaş'ın ilk yansımalarından birisi Kore'de gerçekleşmiştir. Türkiye de Kore'deki gelişmeleri yakından takip etmiştir. DP, CHP'nin desteğini aramaksızın kendi inisiyatifiyle aldığı kararla 25

[16]https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Erişim Tarihi: 14/06/2022]
[17] Meral Balcı, "Türk-NATO Savunma İş Birliği'nin Derinliği", s. 887.
[18] Timothy Andrews Sayle, *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*, Ithaca: Cornell University Press, 2019, s. 4.
[19] a.g.e., s. 22.

Temmuz 1950 günü Kore'ye yaklaşık 5000 kişilik piyade tugayını gönderme kararı almıştır.[20] Türkiye'nin Batı Bloku'nda bulunma isteği ve iradesi Kore Savaşı'nda kendini iyiden iyiye gösterdiği için ve eğer ittifaka alınmazsa Türkiye'de Batı'ya karşı mesafeli ve hatta SSCB yanlısı hareketlerin etkin olacağı uyarılarını yapıldığı için[21] ABD, Türkiye'nin 15 Mayıs 1951'de NATO'ya alınması önerisini vermiştir.[22] 18 Şubat 1952'de Türkiye NATO üyesi olmuştur. 1952 yılında Türkiye'nin NATO ittifakına girişi genel olarak Türk-Amerikan stratejik ilişkilerinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Şubat 1952'den beri devam eden ilişkiler hem stratejik, hem de askerî ortaklık olarak görülmektedir.

Türkiye'de NATO üyeliği büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bir süredir kendisini yalnız ve Avrupa'da ikinci sınıf bir ülke olan hisseden Türkiye, NATO üyeliği ile birlikte Batı'nın reddedilemez bir parçası haline dönüşmüştür. Buna ek olarak, Türkiye, ABD'den uzun vadede askerî, maddî ve diğer destekleri kurumsal hale getirmiştir. CHP'de vekillik, bakanlık ve başbakan yardımcılığı yapmış olan Nihat Erim de bunu doğrular nitelikte şunu ifade etmiştir: "Türkiye NATO'ya girmekle yalnızlıktan kurtulmuştur, kaderini dünyanın sanayi bakımından, teknoloji bakımından, silah bakımından, zenginlik bakımından en ileri olan ülkelerine bağlamıştır."[23] NATO üyeliği ile birlikte Türkiye'de çeşitli değişimler yaşanmıştır. Ancak bu değişimler içinde en önemlisi orduda yaşanacak olanlarıdır. NATO üyeliği gerçekleştiğinde hâlihazırda Türkiye'de Truman Doktrini gereğince hava üsleri bağlantısı gerçekleştirilmeye çalışılmaktaydı. Bunlardan en önemlisi ise İncirlik Üssü'dür.[24] 1952'de ise İzmir, Müttefik Kara Kuvvetleri Güneydoğu Avrupa Komutanlığı karargâhı olarak seçilmiştir. Ayrıca, bu süreçte Türkiye ile ABD arasında çeşitli ikili anlaşmalara imza atılmıştır. 1951'de Ortak Güvenlik Anlaşması, NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi, 1954'te Askerî Tesisler Anlaşması ve Vergi Muafiyetleri Anlaşması ve 1955'te Atom Enerjisi Anlaşması'dır.[25] 1952-1960 sürecinde sayıları ve mahiyetleri tam olarak bilinemese de Türkiye ve ABD arasında yapılan ikili anlaşmalarla Türkiye, NATO müttefiklerinden ekonomisini modernleştirecek ve geliştirecek yardımları alma beklentisindedir. Bu anlaşmalarla ve NATO üyeliği ile birlikte Türkiye, Amerikan Diplomat George McGhee'nin ifadesiyle, "yalnızca Ortadoğu ile ilişkilerimizde bir

[20] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 547.
[21] Timothy Andrews Sayle, *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*, s. 22.
[22] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 548.
[23] Nihat Erim, "Türkiye Niçin NATO'da Kalmalıdır?", *Türkiye ve NATO,* Ankara: Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları: No 1, tarihsiz.
[24] George McGhee, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How Truman Doctrine and Turkey's Nato Entry Contained The Soviets*, New York: Palgrave Macmillan, 1990, s. 91.
[25] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 555-559.

rehber olmakla kalmamış, aynı zamanda bizim adımıza bölgede arabulucu ve vasıta olarak hareket etmeye istekli bir müttefik olmuştur."[26]

Türkiye'nin üyeliğinin yolunu açan bir diğer etmen ise 1949 yılında SSCB'nin gerçekleştirdiği atom bombası denemesidir. 1954 yılına kadar SSCB'nin Avrupa'ya beklenmedik bir nükleer saldırı gerçekleştirme endişesi[27] Türkiye'nin NATO'ya tam üyeliğine kadar geçen sürede hem Türkiye'nin, hem de ittifak içinde yer alan ülkelerin tam üyelikle ilgili kaygı ve düşüncelerinin giderilmesini sağlamıştır. Bu sebepten dolayı Türkiye, genişleyen Avrupa'nın ve Batı ittifakının bir parçası olmuştur. NATO müttefiklerinin Türkiye ile ilgili endişeleri 1957'de SSCB'nin uzaya uydu göndermesiyle daha net bir biçimde giderilmiştir. Bu şekilde SSCB'nin kıtalararası balistik füze kapasitesinin olduğu anlaşılmıştır. ABD'nin her türlü saldırıdan azade olma durumu bitmiş, NATO üyelerinin de nükleer tehditle karşı karşıya olduğu anlaşılmıştır.[28] Bunun üzerine Türkiye, İtalya ile birlikte Jüpiter füzelerinin kendi topraklarına kurulmasına istekli görünmüş, izin vermiştir. Bu açından Türkiye'nin üyeliği ile ilgili devam eden şüphe ve endişeler tamamen giderilmiştir.

NATO Üyeliği Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri

Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla birlikte Türk-Amerikan ilişkilerinde başka bir safhaya geçilmiştir. 1952'den itibaren NATO-Türkiye ilişkileri, Türk-Amerikan ilişkileri ile aynı anlamda kullanılmıştır. Belirli alanlarda yapılan ikili anlaşmalarla Türkiye hem ekonomisini güçlendirmiş, hem de askerî modernizasyonunu sağlamıştır.[29] DP döneminde yapılan ikili anlaşmalar hem askerî, hem ekonomik destekleri kapsarken, daha sonraki süreçte ekonomik destekler oldukça azalmış, sınırlı hale gelmiştir. DP döneminde yapılan ikili anlaşmaların sayısı net bir şekilde ifade edilmese de bunlardan beş tanesi en önemlileridir. Bunlar Ortak Güvenlik Anlaşması, NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi, Askerî Tesisler Antlaşması, Vergi Muafiyetleri Antlaşması ve Atom Enerjisi Antlaşması'dır. Vergi Muafiyetleri Antlaşması dışındakiler isimlerinden de anlaşılacağı üzere güvenlik meselelerini ilgilendiren antlaşmalardır. Türkiye'nin NATO'nun önemli bir parçası haline gelmesi ile Türk Ordusu'nda Amerikan etkisinin artması iki devletin birbirlerini etkiledikleri bir süreç olarak ele alınabilir. Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'daki güvenlik alanının en güçlü savunucusu haline gelmiştir. Ancak NATO ile birlikte Türk Ordusu da bir yandan modernleşirken diğer

[26] George McGhee, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How Truman Doctrine and Turkey's Nato Entry Contained The Soviets*, s. 91-92.
[27] Timothy Andrews Sayle, *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*, s. 18.
[28] Julian Lindley-French, The North Atlantic Treaty Organization: The Enduring Alliance, New York: Routledge, 2007, s. 30.
[29] George McGhee, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How Truman Doctrine and Turkey's Nato Entry Contained The Soviets*, s. 91

yandan eğitim, teçhizat ve silah bağlamında Amerika'ya gittikçe bağımlı hale gelmiştir.

Türkiye ile birlikte Yunanistan da NATO'ya üye olmuştur. İlk yıllarda bu iki Akdeniz ülkesi SSCB tehlikesine karşı işbirliği içinde çalışmıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal etmesi ile bozulan Türk-Yunan ilişkileri, Lozan'da karara bağlanan Mübadele ile devam etmiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler Mübadele'den sonra 1930'lardan 1950'lerin ortalarına kadar genel olarak sorunsuz geçmiştir denebilir. Çünkü hem Türkiye, hem de Yunanistan iki savaş arası süreçte İtalya'nın genişlemeci politikalarından endişe ettiği için birbirlerine daha yakın durmaya yönelmişlerdir. Hatta bir anlamda bu iki devletin ilişkileri Doğu Akdeniz Paktı görüntüsü çizmiştir.[30] NATO'nun güneydoğu kanadının belkemiğini oluşturan bu iki devlet birbirlerine yakın zamanlarda NATO üyeliği başvurusunda bulunmuştur. Türkiye ile Yunanistan'ın NATO üyelikleri arasındaki fark iki noktadadır. Birincisi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan işgal görmeden çıkmasıdır. Yunanistan ise önce İtalya tarafından sonrasında da Almanya tarafından işgale uğramıştır. Ardından bir iç savaşla çalkalanan Yunanistan, Dünya Savaşı'ndan daha büyük yaralarla çıkmıştır. İkinci fark ise birinci sebepten Türkiye'nin hem askerî, hem de iç dengeleri bağlamında karşı kıyıdaki komşusundan çok daha iyi durumda olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, ayrıca, ekonomik açıdan komşusundan daha iyi bir durumdaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kendi öz kaynaklarına yönelerek kendi kendine yeten bir ekonomi hüviyeti kazanma amacı edinen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında en değerli para birimlerinden birine sahiptir. Türkiye, savaş süresince güç kazanan yerli varlıkları ile meydana gelecek olan siyasi değişikliklere ön ayak olmuştur.[31] Bu avantajları bağlamında Türkiye, Yunanistan'dan daha tercih edilebilir bir müttefik olarak görünmekteydi. Zâten Yunanistan'ın NATO'ya dâhil edilişi Türkiye'nin dâhil edilişinin bir sonucudur.[32] İki devlet arasındaki ilişkiler 1950'lerin ortalarında başlayan Kıbrıs sorununa kadar dostluk içinde işbirliğini sürdürülmüştür.

Türk-Yunan ilişkilerinin Balkan Paktı ile başlayan olumlu yönü II. Dünya Savaşı'ndan sonra da ortak çıkarları sebebiyle bu seyrini sürdürmüştür. Ancak Kıbrıs meselesini körükleyen Yunanistan'ın irredentist tavırları ve Türkiye'de yaşanan bazı olaylar (6-7 Eylül Olayları, vs.) Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu ikilinin ilişkilerinin bozulması ise Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde etkili olmuştur. ABD kendi stratejik çıkarları için önemli olan Türk-Yunan ilişkilerinin bozulmaması için çaba

[30] Ekavi Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests 1945-1952 The First Enlargement Of NATO,* London: Frank Cass Publishers, 2005, s. 6.
[31] Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s. 264.
[32] Ekavi Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests 1945-1952 The First Enlargement Of NATO,* s. x.

göstermiştir. Örneğin, Türkiye'deki Ortodoks cemaatinin liderinin seçiminde bile ABD'nin müdahalesi görülmüştür. 1946'da Maksimos Vaporcis'in patrik seçilmesinin Türk-Yunan ilişkilerini zedelemesi üzerine devreye giren ABD uzun yıllardır ABD'de görev yapan "Türk Dostu" Spiru Athinagoras'ın patrik olarak atanmasını sağlamıştır.[33]

ABD, daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye ve Yunanistan'da Sovyet tesirinin olabildiğince sınırlanmasını ve bu iki ülkenin işbirliği ve dostluğunun temin edilmesini önemsemiştir. Ancak Kıbrıs meselesi, Türk-Yunan ilişkilerinde bir yol ayrımını işaret etmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren olumlu yönde seyreden Türk-Yunan ilişkileri Kıbrıs meselesinin çözümsüzlüğü sebebiyle zedelenmiştir. İki devlet NATO bağlamında bu sorununun çözülmesini önemsemiştir, ancak bu sorunun ilerleyen yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesi engellenememiştir.

DP, iktidara geldikten sonra yoğun bir şekilde ABD dostluğunu ve desteğini elde edebilmek için çaba göstermiştir. Muhalefetteki selefi CHP ile dış politikada tam bir uyum içinde çalışan DP, ilk iktidar döneminde NATO'ya üyeliği başarmış ve bu başarının sonuçlarından faydalanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan bir tarım ülkesi olarak çıkan Türkiye, Atatürk döneminde sanayileşme ve modernleşme yolunda büyük adımlar atmıştır. Bu adımlar İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte bir nebze sekteye uğrasa da DP'nin ilk döneminde NATO ve ABD yardımları ile ivmelenerek devam etmiştir. Dış yardımlar Türkiye'nin 1950-54 döneminde büyümesini hızlandırmıştır. Ancak 1954 yılında itibaren Türkiye, ekonomik darboğaza girmeye başlamıştır. Bu sorunun çözümü için ABD'ye başvuran Türkiye yetkililer aracılığıyla gerçekleştirilen görüşmelerde ABD'den gelen yardımların miktarının artırılması[34] yahut IMF üzerinden Türkiye'nin fonlanması taleplerini iletmiştir.[35] Bu yardımlar üzerine müzakereler ve görüşmeler devam etmiş fakat Türkiye istediği ölçüde yardıma ve desteğe ulaşamamıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinde çıkan ilk anlaşmazlığın Türkiye'nin daha fazla fonlanma talebinin karşılanmaması olduğu söylenebilir.

İkinci anlaşmazlık, Eisenhower Doktrini'dir. Başkan Eisenhower, Truman'ın Ortadoğu'da Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi, Boğazlar'ın güvenliğinin sağlanması, İsrail'in tanınmasının sağlanması gibi faaliyetlerine rağmen Ortadoğu'ya fazla odaklanmamasının tersine, Ortadoğu'ya öncelik vaadiyle göreve başlamıştır. ABD, 1956 yılında bölgede şiddete karşı olduğunu bildiren 9 Nisan tarihli deklarasyonu ve İran, Irak, Türkiye ve Pakistan'ın toprak bütünlüğünü ve siyâsî

[33] Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 585.
[34] George McGhee, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How Truman Doctrine and Turkey's Nato Entry Contained The Soviets*, s. 99-110
[35] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 560.

bağımsızlığını garanti eden 29 Kasım tarihli deklarasyonu duyurmuştur.[36] İngiltere ve Türkiye'nin öncülüğünde bölgesel bir savunma ve işbirliği örgütü olarak tasarlanmış olan Bağdat Paktı SSCB tehlikesi karşısında bölge devletlerinin bir araya getirilmesini amaçlamıştır. Hindistan'ın 1947'de parçalanması üzerine Güney Asya'da olası bir Sovyet işgalinin engellenmesi için Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve Büyük Britanya'nın dâhil olduğu anlaşma[37] Türk-Amerikan ilişkilerinin bir diğer önemli alanını ihtiva etmiştir. İngiltere'nin nüfuz alanlarındaki itibarını sarsmamak adına Bağdat Paktı'na doğrudan dâhil olmayan ABD, Ortadoğu'da bir yandan Mısır, Suudi Arabistan ve İsrail üzerindeki dengeyi bozmadan kontrolünü genişletmek istemiş, diğer yandan da daha öncesinde hiç olmadığı kadar SSCB'nin bölgedeki etkinliğini kırmaya çalışmıştır. Bunun ardından 5 Ocak 1957'de Eisenhower Amerikan Kongresi'ne verdiği daha sonrasında Eisenhower Doktrini olarak adlandırılacak olan tebliğde SSCB'ye karşı geniş bir çevreleme siyasetinin ana hatlarını ifade etmiştir. Özellikle Mısır ve İran'daki "millileştirme" politikalarının ardından bölgede artan SSCB etkisini kırmayı amaçlayan Eisenhower yönetimi Kongre'den "Birleşik Devletler, kendi çıkarları ve dünya barışı için Ortadoğu'daki devletlerin bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunmasının hayatî önemi haiz bir mesele olarak addeder"[38] maddesiyle gerektiğinde Ortadoğu'da silahlı kuvvetlerini kullanma yetkisini elde etmiştir. Türkiye, bu doktrini ABD açısından daha önemli bir bölgesel aktöre dönüşmesi sebebiyle kabul etmiştir. Eisenhower başkan olmadan önce Türkiye'nin NATO'ya üyeliğine soğuk bakmasına ve Batı Bloku'na dahlinin Orta Doğu Komutanlığı ile sınırlı kalması gerektiğini düşünmesine[39] rağmen Mısır ve İran'da yaşanan gelişmelerden sonra Türkiye'nin Ortadoğu güvenliği ve SSCB'nin yayılmasının engellenmesi için hayatî bir önem taşıdığını kabul etmiştir. Türkiye ABD'den gelen yardımların artacağı düşüncesi ile kabul ettiği doktrinle kısa vadede istediğine ulaşmış görünse de orta ve uzun vadede bu doktrin Türkiye için çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir denebilir. Çünkü hem NATO'ya üye olarak, hem de ABD ile ilişkilerin geliştirilmesiyle Türkiye, Türk ordusu içinde Amerikan etkisinin günden güne artmasına şahit olmuştur. Ayrıca, bu doktrinin bir diğer olumsuz etkisi de Türkiye'nin çevreleme politikasındaki etkinliğinin ABD'den gelecek yardımlarla sınırlı kalmasıdır. Daha sonraki süreçte Türkiye Amerikan yardımları kesilip silah ve teçhizat için döviz ödemek zorunda kaldığında etkinliği sorgulanır bir müttefik haline gelmiştir.[40] Diğer bir

[36] Randall Fowler, *More Than a Doctrine: The Eisenhower Era in the Middle East*, Nebraska: The University of Nebraska Press, 2018, s. 6.
[37] a.g.e., s. 88
[38] a.g.e., s. 36-37
[39] Ekavi Athanassopoulou, *Turkey-Anglo-American Security Interests 1945-1952 The First Enlargement Of NATO,* s. 219.
[40] Oral Sander, "Türkiye'nin Batı Bağlantısı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 34 (1979), s. 72.

deyişle, Türkiye, uzun vadede bilhassa askerî teçhizat ve yedek parça açısından ABD yardımlarına bağımlı hale gelmiştir.

Bağdat Paktı'nın yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Amerikan desteğini alamamasına ek olarak 1958'de General Kasım'ın Haşimi Monarşisi'ni devirmesinin ardından Pakt'tan ayrılmasından[41] dolayı başarısızlığa uğramasının ardından ismi Merkezî Antlaşma Teşkilatı (CENTO) olarak değiştirildi. Çevreleme politikasının bir diğer ayağı olan CENTO, ABD'nin de örgüte üye olmasını sağladı. Irak'ın artık üyesi olmadığı CENTO öncesinde ABD, Bağdat Paktı'nın diğer üyeleri olan Türkiye, İran ve Pakistan ile ikili güvenlik anlaşmaları imzalamıştır.[42] ABD, Türkiye ile 5 Mart 1959'da imzaladığı Güvenlik İşbirliği Anlaşması gereği Türkiye'ye herhangi bir saldırı olması durumunda silahlı kuvvetlerin kullanılması da dâhil olmak üzere her türlü harekete girişeceğini (1. madde), daha önceki anlaşmalarda taahhüt ettiği yardım ve destekleri göndermeye devam edeceğini (2. madde) ifade etmiştir.[43]

Sonuç

Cumhuriyet'in kurulmasından 1927 yılına kadar neredeyse bitmiş durumda olan Türk-Amerikan ilişkileri ABD'nin Türkiye'ye yeniden elçi göndermesiyle yeniden başlamıştır. Başlangıçta, asgari düzeyde sürdürülen ilişkiler II. Dünya Savaşı'na kadar artarak devam etmiştir. Savaş'ın başlamasıyla birlikte Türk-Amerikan ilişkileri ittifak seviyesine taşınmak istenmiş, ancak Türkiye'nin tarafsızlık politikası ile bu durum Savaş sonrasında gerçekleşmiştir. Türkiye, 1952 yılında NATO üyeliğine kabul edilmiştir. Türkiye, ABD tarafından etkin bir müttefikten ziyade stratejik bir müttefik olarak görülmüştür.[44] NATO üyeliği ilişkilerin gelişmesindeki en önemli adımdır. Bu bölümün konusunu ilgilendiren yıllara bakıldığında, 1950-1955 yılları arasındaki Türkiye-ABD ilişkileri iki taraf açısından da olumlu bir havada geçmiştir denebilir. Üyeliğin gerçekleşmesiyle birlikte ABD'nin stratejik müttefiki haline dönüşen Türkiye, partnerinden aldığı yardımlarla ekonomik büyümeyi ve askerî alanda gelişmeyi sağlamıştır. DP'nin 1950-1954 yılları arasındaki ilk iktidarı ABD'den gelen yardımların desteğiyle oldukça başarılı geçmiştir. Ancak sonraki süreç DP açısından, dolayısıyla Türkiye açısından bu ivmenin azalması sonucu görece daha başarısız geçmiştir. İlişkilerin 1955 yılından sonra hem Türkiye'ye verilen maddî desteğin azalması, hem de Türk-Yunan meselelerinin gündeme gelmesi sebepleriyle gerildiğini söylemek yanlış olmaz. Ancak tüm iniş çıkışlarına rağmen Türk-Amerikan

[41] Behçet Kemal Yeşilbursa (2020) CENTO: the forgotten alliance in the Middle East (1959-1979), Middle Eastern Studies, 56:6, 854-877, DOI: 10.1080/00263206.2020.1755841, s. 3
[42] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", s. 569.
[43] https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc042/kanuntbmmc042/kanuntbmmc04207480.pdf [Erişim Tarihi: 14/06/2022]
[44] Lucile Eznack, *Crises in the Atlantic Allience: Affect and Relations among NATO Members*, New York: Palgrave Macmillan, 2012, s. 113.

ilişkileri ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendiren en önemli etmenlerden birisi olmuştur. İsrail ile birlikte Türkiye, ABD'nin bölgedeki en büyük iki müttefikinden birisi olagelmiştir. Bu "bölge" ifadesinden kasıt karasal olarak Ortadoğu, deniz açısından da Akdeniz'dir. NATO tarafından Türkiye'ye biçilen rol, Ortadoğu'da Sovyet yayılmasını engelleme, Akdeniz'de ise Doğu Avrupa savunmasının bir parçası olma şeklinde özetlenebilir. İkinci Dünya Savaşı'nda izlenen realist politikaların sonucunda bölgede Sovyet tehdidine karşı yalnız kalma endişesi yaşayan Türkiye, NATO tarafından kendisine bölgesel olarak biçilen rolü benimsemiştir. Çünkü SSCB'nin doğrudan Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmesi Türkiye'yi NATO'da bulunmaya kaçınılmaz olarak itmiştir. Dolayısıyla, Savaş öncesinde İngiltere ve Fransa'ya daha yakın olan Türkiye, Soğuk Savaş ile birlikte ABD'ye daha yakın bir politika izlemeye başlamıştır.

Kaynakça

Athanassopoulou, Ekavi. *Turkey-Anglo-American Security Interests 1945-1952 The First Enlargement Of NATO,* London: Frank Cass Publishers, 2005.

Balcı, Meral. "Türk-NATO Savunma İş Birliği'nin Derinliği", *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 7/2 (2018), s. 884-897.

Bilge, A. Suat. *Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Ankara: İletişim Yayınları, 1992.

Erhan, Çağrı. "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

Erim, Nihat. "Türkiye Niçin NATO'da Kalmalıdır?", *Türkiye ve NATO,* Ankara: Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları: No 1, tarihsiz.

Eznack, Lucile. *Crises in the Atlantic Allience: Affect and Relations among NATO Members*, New York: Palgrave Macmillan, 2012

Fırat, Melek. "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012).

Fowler, Randall. *More Than a Doctrine: The Eisenhower Era in the Middle East*, Nebraska: The University of Nebraska Press, 2018.

Güler, Yavuz. "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 6/1 (2005), s. 227-240.

McGhee, George. *The US-Turkish-NATO Middle East Connection: How Truman Doctrine and Turkey's Nato Entry Contained The Soviets*, New York: Palgrave Macmillan, 1990

Leffler, Melvyn P. "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945- 1952", *The Journal of American History,* 71/4 (1985), s. 807-825.

Lindley-French, Julian. The North Atlantic Treaty Organization: The Enduring Alliance, New York: Routledge, 2007.

Lippe, J. M. V. D. "The 'Other' Lausanne Treaty of Lausanne: The American Public and Offical Debate on Turkish-American Relations" . The Turkish Yearbook of International Relations (1993): 31-63 https://dergipark.org.tr/tr/pub/tyir/issue/50027/641266

Sander, Oral."Türkiye'nin Batı Bağlantısı", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 34 (1979), s. 63-86.

Sayle, Timothy Andrews. *Enduring Alliance: A History of NATO and the Postwar Global Order*, Ithaca: Cornell University Press, 2019,

Tellal, Erel. "SSCB'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası: 1919-1980*, ed. Baskın Oran (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012)

Tezel, Yahya S. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950),* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015

Yeşilbursa, Behçet Kemal. "CENTO: the Forgotten Alliance in the Middle East (1959-1979)", *Middle Eastern Studies*, 56:6, 854-877 (2020), DOI: 10.1080/00263206.2020.1755841

Yılmaz, Şuhnaz. *Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes and the Crescent*, New York: Routledge, 2015

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc042/kanuntbmmc042/kanuntbmmc04207480.pdf [Erişim Tarihi: 14/06/2022]

https://tr.usembassy.gov/tr/our-relationship-tr/policy-history-tr/io-tr/ [Erişim Tarihi: 11/06/2022]

https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/917/200805461_1946.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Erişim Tarihi: 14/06/2022]

TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ (1945-1960)

Doç. Dr. Çağatay BENHÜR*

Özet

Türkler ve Ruslar uzun yıllar boyunca birbirleriyle savaşan iki komşu ülkedir. İki ülke arasındaki ilişkiler 1917 yılına kadar bu minvalde seyretmiş, Ekim Devrimi ve Kurtuluş Savaşı ile Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Ancak 1945 yılından sonra ilişkiler Sovyetler Birliği'nin talepleri neticesinde bir kez daha bozulmuştur. Stalin'in 1953'teki ölümünden sonra Türk-Sovyet ilişkileri yumuşamaya başlamış, ancak Türkiye'nin Batı yanlısı bir siyasi çizgiye yönelmesi ve NATO üyesi olması nedeniyle İkinci Dünya Savaşı öncesindeki haline dönmemiştir. Bu çalışma, 1945'ten 1960'a kadar Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin seyri hakkında, kronolojik olarak bilgi vermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Sovyet İlişkileri, Türkiye, SSCB, Stalin, Kruşçev

* Doç. Dr. Çağatay BENHÜR, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-posta: cbenhur@selcuk.edu.tr

Giriş

Türkler ile Ruslar arasındaki ilişkiler, tarihsel süreçte geniş sınır komşuluğu ekseninde şekillenmiş ve buna bağlı olarak da iki taraf genel anlamda savaşlarla münasebete girmek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte bu süreçte, iki millet arasında ekonomik ve kültürel ilişkiler de kurulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında ilişkiler de XV. yüzyılın sonu itibariyle başlamış ve bahsedildiği minvalde seyretmiştir. 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Büyük Ekim Devrimi[1] ile Çarlık Rusya'sının yıkılması ve Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi ile iki millet arasındaki ilişkilerin hanedanlıklar dönemi son bulmuştur. XX. yüzyıl her iki ülke için de buhranlı başlamıştır. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'na karşı cephelerde olmalarına rağmen hem Rusya hem de Osmanlı Devleti büyük umutlarla girmiş ancak savaş her iki devlet açısından da beklenildiği şekilde sonuçlanmamıştır[2].

Rusya'da iktidarı ele geçirmelerini takip eden günlerde Bolşevikler, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilme taleplerini duyurmuşlar ve kısa süre sonra da İttifak devletleri ile Bolşevik Rusya arasında 15 Aralık 1917'de Brest Litovsk Mütarekesi imzalanmıştır. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Barış Antlaşması ise Rusya ile Osmanlı Devleti'nin de aralarında bulunduğu İttifak devletleri arasındaki savaş halini resmen sonlandırmıştır[3].

Birinci Dünya Savaşı, Rusya gibi Osmanlı Devleti için de beklenildiği gibi devam etmemiş ve İttifak devletleri safında yer alan Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi nihayetinde, cephelerde aleyhinde gelişen olaylar neticesinde 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti de savaştan çekildiğini duyurmuştur[4].

Her iki devlet de savaş sürecinde ve sonrasında; dışarıdaki çatışmanın yanında içeride de çeşitli karışıklıklar ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Rusya'da devrime giden süreçte yaşananlar ve devrim sonrasında rejimin oturtulması ile ilgili iç gelişmeler yaşanırken; Osmanlı Devleti topraklarında, Mondros Mütarekesi sonrası başlayan işgaller karşısında Türk halkı Millî Mücadele'yi başlatmıştır[5]. Bu şartlar altında yaklaşık olarak 400 yıl boyunca ekseriyetle savaş halinde olmuş iki millet arasında dostluk yönünde ilk diplomatik temas da kurulmaya çalışılmıştır.

---

[1] Miladi takvime göre devrim 7 Kasım 1917 tarihinde gerçekleşmiştir ancak Rusya'da dönem itibariyle kullanılmakta olan takvime göre Büyük Ekim Devrimi 25 Ekim 1917 tarihine tekabül etmektedir. Bu sebeple adına *Ekim Devrimi* denilmektedir.

[2] Çağatay Benhür, *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2008, s. 17-22.

[3] Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s.1-2; Selami Kılıç, "Unutulmuş Barış: Brest-Litowsk (Mart 1918)", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s.22.

[4] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014*, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s.659-661.

[5] Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk Sovyet İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S.15, 2004, s.326.

Dönem itibariyle iki ülke arasındaki ilişkileri Bolşevik Rusya'nın Dışişleri Bakanı Çiçerin; *"Türk-Rus dostluğu, her iki ülke için de kendi varlığını koruma eylemidir"* şeklinde özetlemektedir[6].

Bu süreçte Bolşevik Rusya ile Türkiye arasında ilk resmi temasın ne zaman ve ne şekilde geliştiği kesin olarak bilinememektedir. Zira 1919 ile 1920 yıllarında ilişkilerin kurulduğu ve Bolşevik Rusya tarafından Türkiye'ye askeri yardım sağlanacağı hususunda mutabakata varılmış olduğu öne sürülse de bu bilgi kesinleştirilememektedir[7]. Bu bağlamda genel kanıya göre Mustafa Kemal ile Bolşevik Rusya arasındaki ilk temas Havza'da gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal burada Albay Budiyeni ile ikili ilişkilerin kurulması konusunda görüşmüş ve Budiyeni, yapılacak yardımların mahiyeti hakkında bilgilendirmeler yapmıştır[8]. Büyük Millet Meclisi'nin açılmasını takip eden süreçte Mustafa Kemal, Bolşevik Rusya'nın lideri Lenin'e askeri ve ekonomik iş birliğinin yanı sıra iki devlet arasında diplomatik ilişkilerin kurulması amacıyla bir mektup göndermiştir[9]. Dışişleri Vekili Bekir Sami Bey, Temmuz 1920'de Moskova'ya giderek Türkiye ile Bolşevik Rusya arasında ilk resmi diplomatik teması sağlamıştır. Moskova'da gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde 16 Mart 1921 tarihinde iki ülke arasında "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanmıştır[10].

Cumhuriyet'in İlanından İkinci Dünya Savaşı Sonrasına Kadar Türk-Sovyet İlişkileri

1921 tarihli "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" ile iki ülke arasındaki ilişkiler resmiyet kazanmıştır. 1922'de Rusya'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin, 29 Ekim 1923 tarihinde da Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesi ile her iki devlet de yeni kimliklerini kazanmıştır. Takip eden süreçte ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde Lenin'in ölümü üzerine iktidar değişikliği yaşanmış ve Stalin, SSCB'nin yeni lideri olmuştur. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkiler bu süreçte Stalin ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde yürütülmüştür[11].

Mustafa Kemal, Avrupa'da meydana gelen gelişmeler bağlamında 1 Mart 1924 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde, *"Rusya Şuralar İttihadı Cumhuriyeti ile münasebatımızın dostane mahiyette muhafazasına ve fiilen inkişafına halisane atfı kıymet ediyoruz. Bazı müşkülat kısmen ameli olarak*

[6] Çağatay Benhür, "Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934)", *History Studies International Journal of History*, C.5 S.5, 2014, s.85.
[7] Mehmet Gönlübol & Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s.23.
[8] Dimitır Vandov, *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s.47.
[9] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.50-51.
[10] Aleksandr Kolesnikov, *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.27-28.
[11] Benhür, *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)*, s.108.

halledilmiştir. Hemen neticeye takarrub etmiş olan konsolosluk mukavelesinin imzası teehhür etmeyecektir ümidindeyiz" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. 1 Kasım 1924 tarihinde meclis açılış konuşmasında iki ülke arasındaki ilişkileri Mustafa Kemal, *"Kadim dostumuz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile münasebatımız dostluk vadisinde her gün daha ziyade inkişaf ve terakki etmektedir. Hükümet-i Cumhuriyetimiz, Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile hakiki ve vasi hüsnü münasebatı, mazide olduğu gibi, şiarı siyasi addetmektedir"* şeklinde değerlendirmiştir[12].

Türkiye açısından, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra henüz bazı meseleler çözüme kavuşturulamamıştır. Bu dönemde Türk-Sovyet ilişkileri, bu sorunların çözümü konusunda Batılı devletlerin, Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı tutumları çerçevesinde ilerlemiştir[13]. Bu süreçte iki ülke birbirine yakınlaşmış ve ilişkiler artmıştır. Bu yakınlaşma neticesinde; 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te *Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması* imzalanmıştır. İmzalanan antlaşmaya göre taraflardan birisi saldırıya uğradığı takdirde, diğeri kesinlikle tarafsız kalacağını beyan etmiştir. Söz konusu antlaşma imzalanan ilk saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması olması dolayısıyla da önemlidir[14].

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, 1926 yazında Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'e görüşme isteğini bildirmiştir. Bu talep sonucunda her iki bakanın Kasım 1916'da Odessa'da buluşması kararlaştırılmış ve 11 Kasım 1926 tarihinde Odessa'ya giden Tevfik Rüştü, mevkidaşı Çiçerin ile birtakım görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerde Türkiye'ye yönelik İtalyan tehdidi, Balkan meselesi ve Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliği gibi konular yer almıştır. Ayrıca Çiçerin, Tevfik Rüştü Bey'e, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmak üzere bir mektup vermiştir. Mektupta Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin Balkanlar'daki çıkarlarını zedeleyecek herhangi girişimde bulunmayacağı beyan ve taahhüt edilmiştir[15].

1927 yılında da iki ülke arasındaki ilişkiler açısından olumlu bir seyir yaşanmıştır. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, 11 Mart 1927 tarihinde Ankara'da *Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması* imzalanmıştır. Bu anlaşma ile ticari düzenlemeler yapılmış ve iki ülke ticaret temsilciliklerinin, diplomatik hâle getirtilmesi sağlanmıştır[16].

1928'de Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa dışişleri bakanlarının mektup trafiği sonucunda, savaşların ülkeler tarafından milli siyaset aracı olarak kullanılmamasını sağlayan bir anlaşma ortaya çıkmıştır. Briand-Kellogg Paktı denilen bu antlaşma ABD ile Fransa arasında 22 Ağustos

[12] Benhür, *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953),* s.115-116.
[13] Hüner Tuncer, *Türk Dış Politikası*, C. 2, Kaynak Yayınları, İstanbul 2017, s.99.
[14] Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi" s.326-327.
[15] Mehmet Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetlerle,* s. 174-175.
[16] Benhür, "Stalin Dönemi", s. 327.

1928 tarihinde imzalanmıştır. Bu pakta, 8 Eylül 1928 tarihinde Türkiye de katılmıştır. Daha sonra Batılı devletlerin müdahalesinden çekinen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği de bu pakta katılmış ve ilk tasdik eden ülke olmuştur. Ayrıca Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa devletleri arasında da bu paktın bir an önce uygulanmaya konması için 9 Şubat 1929 tarihinde *Litvinov Protokolü*'nü uygulamaya koymuştur. Türkiye ise Sovyetler Birliği'nin daveti ile bu protokole 1 Nisan 1929 tarihinde dâhil olmuştur[17].

Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerde bu dönem itibariyle karşılıklı ziyaretler önemli bir yer tutmuştur. Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiserliği'nde Doğu İşlerinden Sorumlu Komiser Yardımcılığı görevini yürüten Lev Mihayloviç Karahan, 14 Aralık 1929 tarihinde Ankara'ya gelmiş ve bir takım resmi temaslarda bulunmuştur. 17 Aralık 1929 tarihinde, süresi dolan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresinin uzatılması yönünde bir protokol imzalamıştır. Yaklaşık olarak bir hafta süreyle Ankara'da temaslarda bulunan Karahan, 20 Aralık 1929 tarihinde Türkiye'den ayrılmıştır[18].

25 Eylül 1930 tarihinde Türkiye tarafından, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Rusya'da Kalinin, Litvinov, Voroşilov ve Karahan gibi önemli diplomatlar ile görüşen Tevfik Rüştü Bey'in ziyareti sıcak bir dostluk havasında geçmiş ve iki ülke arasındaki dostluk bağlarını güçlendirecek beyanatlar verilmiştir[19].

Tevfik Rüştü Bey'in ziyaretine karşılık olarak bu defa SSCB Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov tarafından 1931 yılında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Bu ziyaret, SSCB tarafından Türkiye'ye bakan seviyesinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olmasının yanı sıra, bir diğer önemi de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını da kapsayacak olmasıdır. Litvinov tarafından gerçekleştirilen ziyaret gerek Türk, gerek de Sovyet basını tarafından yakinen takip edilmiştir. İki ülke ilişkilerdeki yakınlık ve dostluk vurgusu, her iki ülke basınına da yansımıştır. Ayrıca ziyaret esnasında daha önce 1929 yılında uzatılmış olan 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın süresi de tekrar uzatılmıştır[20].

İsmet İnönü başkanlığındaki kalabalık Türk heyeti, Sovyetler Birliği'ne resmi bir ziyaret gerçekleştirmek amacıyla 24 Nisan 1932 tarihinde İstanbul'dan yola çıkmış ve 28 Nisan 1932'de Moskova'ya ulaşmıştır. Sovyet protokolünün önde gelen isimleri tarafından karşılanan İsmet İnönü ve beraberindekiler burada resmi temaslarda bulunmuşlardır. Bu

[17] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası"*, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014, s. 80-81.
[18]Çağatay Benhür, "Lev Mihayloviç Karahan (1889-1937)", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Lev_Mihayloviç_Karahan_(1889-_1937).
[19] Gökser Gökçay, *Türk Basını'nda Türkiye'yi Ziyaret Eden Sovyet Misyonları (1923-1938)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 38; Dmitır Vandov, *age,* s. 111.
[20] Mevlüt Samet Yıldız-Çağatay Benhür, "Türk-Sovyet İlişkileri Bağlamında Litvinov'un 1931 Türkiye Ziyareti", *9. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, C.2, Ankara 2021, s. 1384-1397.

resmi temasların ana konusunu ise ekonomik ve sınai meseleler oluşturmuştur. Türk heyeti ayrıca Kızıl Meydan'da 1 Mayıs kutlama törenlerine katılmıştır. Ziyaret ve görüşmeler sonucunda Sovyetler Birliği, Türkiye'ye 8 milyon dolarlık bir kredi vermeyi kabul etmiştir. 18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye, Milletler Cemiyetine üye olmuştur. Dönem itibariyle iki ülke arasındaki ilişkilerin temel konusu da Türkiye'nin Milletler Cemiyeti üyeliği hususu olmuştur[21].

İsmet İnönü başkanlığında gerçekleştirilen ziyarete cevaben 1933 yılında Sovyetler Birliği tarafında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 10. Yılı kutlama törenlerini de kapsayacak şekilde bir ziyaret planı hazırlanmıştır. Sovyet heyetine SSCB Halk Komiserleri Heyeti Başkanı Molotov'un başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır. Ancak ziyaret tarihinde kendisinin sağlık sorunları yaşaması dolayısıyla heyete, Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Kliment Yefremoviç Voroşilov'un başkanlık etmesine karar verilir. 29 Ekim 1933 tarihinde Voroşilov başkanlığındaki kalabalık Sovyet heyeti İstanbul'a gelir ve tren ile Ankara'ya geçer. Sovyet heyeti 27 Ekim 1933 tarihinde resmi temaslarına başlar ve Mustafa Kemal Atatürk tarafından bizzat kabul edilir. Voroşilov, Cumhuriyet'in 10. Yılı kutlama törenlerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer alır. Sovyet heyeti İstanbul ve Ankara'nın yanı sıra Eskişehir, İzmir, Kütahya, Balıkesir, Çanakkale, Mudanya ve Bursa şehirlerini de ziyaret etmiştir. Heyetin İzmir ziyareti esnasında, şehirde bulunan bir caddeye "Voroşilov Caddesi" adı verilmesi ve "Ankara: Türkiye'nin Kalbi" adlı belgeseli çeken Sovyet sinemacıların da heyet içerisinde yer alması ziyaretin önemli anekdotlarından bazıları olmuştur[22].

Türkiye, 10 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde imzası bulunan ülkelere, mevcut şartların tekrar görüşülmesi yönünde bir nota göndermiştir. Söz konusu nota üzerine İtalya dışındaki taraf ülkeler, 22 Nisan 1936 tarihinde Montreux'da toplanmıştır[23]. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Balkan Paktı'nın imzalanmasından bu yana süregelen ilişkilerdeki soğuma evresi Montreux ile daha da ilerlemiştir. Zira Sovyetler Birliği görüşmelerde uzlaşmaz bir tavır sergilemiş ve Türkiye'nin kendisine olan yakınlığını kaybetmiştir[24].

Uzun ve tartışmalı görüşmeler sonucunda 20 Temmuz 1936 tarihinde Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. İmzalanan sözleşme sonrasında Türk tarafında, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilerini bitirmeme düşüncesi hâkim olmasına rağmen, Türkiye'nin Batı ile

[21] Benhür, *Stalin Dönemi*, s.170-177.
[22] Çağatay Benhür; Mevlüt Samet Yıldız, "Kliment Yefremoviç Voroşilov (1881-1969)" *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/vorosilov/
[23] Kudret Özersay, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası 1. Cilt 1919-1980*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, ss.371-372.
[24] Mitat Çelikpala, "Sovyetler Birliği ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-2012*, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Kitap, Ankara 2012, s. 211.

yakınlaşması sebebiyle Sovyetler Birliği tarafında hâlihazırdaki ikili ilişkilerde bir soğuma evresi başlamıştır[25].

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye, 1930'lu yıllar boyunca dünyadaki siyasi gelişmeleri yakinen takip etmiş olup revizyonist ve antirevizyonist gruplara karşı dengeli bir politika izlemiştir. Bu süreç içerisinde çalışmamıza konu olan iki ülke arasındaki ilişkilerde karşılıklı güven ve sorunların çözümünde ortak bir görüş birliği yolunun aranması esas olmuştur. Buna karşın 1938 yılı iki ülke arasındaki ilişkilerde durgun bir yıl olarak dikkat çekmiştir[26].

İkinci Dünya Savaşı şüphesiz ki dünya tarihinin gördüğü en büyük silahlı kavgadır. 1939 ile 1945 yılları arasında dünyanın neredeyse tamamında çatışmalar yaşanmıştır. Türkiye ise henüz Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarını saramamış genç bir cumhuriyet olarak savaş boyunca aktif tarafsızlık politikası takip etmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na konjonktür gereği sadece kâğıt üzerinde dahil olduğunda savaş neredeyse sona ermişti. Savaşın sonunda ise Türkiye tarafını Batı bloğundan yana seçmiş, savaş sonrasında Soğuk Savaş olarak adlandırılacak dönemde iç ve dış politikasına bu minvalde yön vermiştir. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler ise bu doğrultuda şekillenmiştir[27].

1945-1960 Arası Türk Sovyet İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'nın Müttefik devletlerin zaferiyle sona ermesinden ve Soğuk Savaş'ın başlamasından sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşı öncesine göre daha farklı bir düzleme oturmuştur. Bu değişikliğin sebeplerinden birisi Türkiye'nin savaş esnasında aktif tarafsızlık olarak adlandırılan bir politika takip etmesi, diğer sebebi de İkinci Dünya Savaşı'nı kazanan tarafta olmasına rağmen savaştan büyük hasarla çıkmış Sovyetler Birliği'nin yeniden yapılanmaya girmesidir[28].

İki ülke arasındaki dönem itibariyle anlaşmazlıkların kendisini gösterdiği en temel husus Boğazlar konusu olmuştur. Savaşın devam ettiği süreçte Boğazlar konusu ilk olarak Tahran Konferansı'nda dile getirilmiş olsa da Moskova'da gerçekleşen Stalin-Churchill görüşmesinin temel maddelerinden birisini de yine Boğazlar konusu oluşturmuştur. İkili arasında gerçekleşen görüşmede Stalin'in Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili değişiklik talebi Churchill vasıtasıyla ABD Başkanı Roosevelt'e de

[25] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s.311.
[26] Benhür, "Stalin Dönemi", s. 329.
[27] Çağatay Benhür, "II. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Demokrasi ve Dış Politika (1938'den 200'li yıllara)*, C.2. Ed. Nurgün Koç, İdeal Kültür, İstanbul 2021, s.15-16.
[28] Erel Tellal. "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 499.

iletilmiş, ABD Başkanı ise ileri tarihlerde gerçekleşecek üçlü bir toplantı ile konunun görüşülebileceği yönünde fikrini öne sürmüştür[29].

Savaşın sonlarına doğru Sovyetler Birliği, Türkiye ile 1925 yılında imzalamış olduğu Dostluk Antlaşması'nı yenilemeyeceğini duyurmuştur. Antlaşmanın yenilenmeyeceğini duyurduktan sonra da 7 Haziran 1945'te dönemin Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov, Türkiye'nin Sovyetler Birliği Büyükelçisi Selim Sarper'e yeni bir antlaşmanın koşullarını bildirmiştir. Bu kapsamda önce Kars ve Ardahan'dan toprak talep edilmiş, ardından da Boğazların yönetiminde Sovyetler Birliği lehine düzenlemeler yapılmasını istenmiştir[30]. 18 Haziran'da Bakan Molotov, Büyükelçi Sarper'e antlaşma koşullarını tekrarlamış ve imzalanacak antlaşmanın Polonya ve diğer uydu devletlerle imzalanmış antlaşmalara benzediğini belirtmiş[31], böylece Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında herhangi bir dostluk antlaşmasının imzalanması imkânsız bir hâle gelmiştir[32]. Bu durum kimi araştırmacılarca; Sovyetler Birliği tarafında Türkiye'ye karşı bir sinir harbinin başlatıldığı şeklinde yorumlanmıştır[33]. Başka araştırmacılara göre ise bu durum "Doğu Sorunu"nun yeniden ortaya çıkmasından ibarettir[34].

Türkiye'den istediği tavizleri alamayan Sovyetler Birliği, meseleyi diplomasi alanına taşımayı denemiştir. İlk olarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye Büyükelçisi, Politbüro'ya ve Sovyetler Birliği Dışişleri Komiserliği'ne Türkiye'de gerçekleşen anti-komünizm faaliyetlerini dünya kamuoyuna faşizmin yükselişi olarak göstermeyi önermiştir. Büyükelçinin atılmasını önerdiği bir diğer adım da Türkiye ile bütün ilişkilerin kesilip Türkiye sınırına askeri sevkiyat yapılması şeklinde olmuştur[35]. Bu plan hem Politbüro hem de Dışişleri Halk Komiserliği tarafından zamansız ve gereksiz bulunarak reddedilmiştir. Bunun üzerine Sovyetler Birliği Türkiye ile ilgili taleplerini 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında gerçekleşen Potsdam Konferansı'na taşımıştır. Taviz talepleri Stalin tarafından konferansta gayriresmi bir şekilde dile getirilmiş ve bu konuda ABD'nin tarafsızlığı sağlanmış olsa da İngiltere'nin Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve çevresinde herhangi bir üs kurmasına muhalefet etmesi nedeniyle Potsdam Konferansı'nda da herhangi bir sonuç alınamamıştır[36].

---

[29] Faruk Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul 2016, s.139.
[30] Feliks Çuyev, *Molotov Anlatıyor: Stalin'in Sağkolu ile Yapılan 140 Görüşme,* Yordam Kitap, İstanbul 2017, s. 116; Erel Tellal. "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 502.
[31] William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* Routledge, New York 2013, s. 80
[32] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 503.
[33] Vahram Ter-Matevosyan, *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation,* Palgrave-Macmillan, Londra 2019, s. 216.
[34] Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* s. 78.
[35] Ter-Matevosyan, *Turkey, Kemalism and the Soviet Union,* s. 217.
[36] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 503.

Potsdam Konferansı'ndan birkaç ay sonra Gürcistan Bilimler Akademisi üyesi iki profesör, "Gürcü Profesörlerin Makalesi" olarak adlandırılacak bir çalışmayı *Pravda* ve *İzvestiya* gazetelerinde yayınlamışlardır. Makalede özetle Ardahan, Artvin, Bayburt, Erzurum, Gümüşhane, Rize ve Trabzon vilayetlerinin Gürcü toprağı olduğu ve mezkûr bölgelerin Gürcistan'a geri verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Sovyetler Birliği 1948 ve 1949 yılında bu görüşü açıkça desteklemiştir[37]. Sovyetler Birliği, toprak taleplerini dile getirirken, en temel argüman olarak Rusya'nın güvenliği unsurunu ön plana çıkarmıştır. Ancak Gürcü akademisyenlerin öne sürdüğü tezin *Pravda* ve *İzvestiya* gibi Sovyetler Birliği yönetimine doğrudan veya dolaylı olarak bağlı yayın organlarında sıklıkla dile getirilmesi, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisinin "bilimsel verilere dayanan toprak talepleri" olarak Gürcü akademisyenleri savunması, ortaya atılan tezin Moskova destekli olarak hazırlandığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır[38].

Türkiye Sovyetler Birliği'nin baskısına maruz kalırken, bir taraftan da konuyla ilgili İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini kazanmaya çalışmıştır. İngiltere'nin destek teminatlarına ve 1939'da imzalanan antlaşmanın hâlihazırda geçerli olmasına[39] rağmen başlarda beklenen yardım gelmemiştir. Hatta 2 Kasım 1945'te ABD tarafından Türkiye'ye Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi gerektiğini öne süren bir nota verilmiştir. İngiltere de 21 Kasım 1945'te benzer içerikli bir notayı Türkiye'ye sunmuştur[40]. Ancak ABD ve İngiltere'nin sunduğu notalarda Sovyetler Birliği'nin taleplerinin büyük bir kısmı reddedilmiştir[41].

ABD ve İngiltere'nin tavırları 1946 yılından itibaren farklı bir boyut kazanmıştır. Zira Truman bu tarihten sonra Sovyetler Birliği'ne yumuşak güçle karşı konulamayacağını, tek yapılabilecek hareketin Stalin ile bilek güreşine girmek olduğunu düşünmeye başlamıştır. Bundan dolayı Truman, siyasi olarak Türkiye'ye yanaşma eğilimi içine girmiştir. Bunun en önemli göstergesi 6 Nisan 1946'da "Missouri" adlı savaş gemisinin Türkiye'nin ABD eski büyükelçisi Ahmet Ertegün'ün naaşını nakletmek üzere Türkiye'ye gelmesidir. Bu olay Türkiye'de halkın ve devletin moralini yükseltmiş ve ABD'ye karşı duyulan olumlu düşünceleri güçlendirmiştir[42].

Her iki ülkenin Türkiye'ye karşı tavırları 8 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği nota ile kesin olarak değişmiştir. Bu notada Sovyetler Birliği, Türkiye'den Boğazların yönetiminde Sovyetler Birliği'ne

[37] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 503-504.
[38] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde*, s.141.
[39] Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* s. 80-81.
[40] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 504.
[41] Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* s. 81.
[42] Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* s. 82.

pay verilmesini ve Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin Boğazları beraber savunmalarını talep etmiştir. Bu açıkça Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye asker sokması anlamına geldiğinden dolayı Türkiye, 22 Ağustos 1946'da bu iki talebi kabul edilemez bulmuş, notada değinilen diğer talepleri ise kabul etmiştir. ABD ve İngiltere ise Türkiye'den birkaç gün önce notaya olumsuz cevap vermişlerdir[43].

İlk notadan olumlu cevap alamayan Sovyetler Birliği, Türkiye'ye 24 Eylül 1946'da daha önce kabul edilmeyen iki talebi de içeren başka bir nota daha göndermiştir. Sovyetler Birliği bu kez ABD ve İngiltere'nin bu meseleye müdahil olmasını engellemek için bu iki ülkeye notanın bir nüshasını göndermemiş ancak Türkiye, notanın nüshalarını ABD ve İngiltere'ye iletmiştir. ABD ve İngiltere; 9 Ekim 1946'da ortaklaşa hazırladıkları bir cevap ile Sovyetler Birliği'nin, Boğazların hukuki statüsü konusundaki yazışmalara artık bir son vermesi gerektiğini belirtmişlerdir[44]. 26 Ekim'de de Sovyetler Birliği, İngiltere'ye gönderdiği bir notada Boğazların hukuki durumunun düzenlenmesi için yapılacak bir konferansın henüz zamanının gelmediğini belirtmiştir[45]. Değişen koşullar üzerine İngiltere aldığı kararla, Sovyetler Birliği'ne karşı, 1947 yılının Şubat ayına kadar Yunanistan ve Türkiye'ye yardım göndermeye başlamıştır. 21 Şubat 1947'de İngiltere'nin, ABD Dışişleri Bakanlığı'na ekonomik sorunlardan dolayı Türkiye ve Yunanistan'a yardım gönderemeyeceğini belirtmesi üzerine bu tarihten itibaren bu konudaki inisiyatifi ABD üzerine almıştır.

ABD, Türkiye ve Yunanistan'a yardım gönderilmediği takdirde bu iki ülkenin Sovyetler Birliği'ne boyun eğeceğinden ve bu durumun ilerleyen zamanlarda bir domino etkisi yaratarak Eski Dünya'da birbiri ardına Komünist rejimleri doğuracağından endişe etmiştir. Bu bağlamda Dışişleri Bakan Müsteşarı Dean Acheson, Şubat 1947 sonunda ABD kongre üyelerine ve üst düzey devlet memurlarına konuyla ilgili kendi fikirlerini sunmuş ve katılımcıların, Türkiye ile Yunanistan'a yardım yapılması hususunda ikna edilmesini sağlamıştır.

ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de ABD Kongresi'nin her iki kanadına yaptığı konuşmada "Truman Doktrini" olarak bilinen ve Türkiye ile Yunanistan'a 1948 yılı sonuna kadar 400 milyon dolarlık[46] yardım yapılmasını talep eden kararları açıklamıştır. Kongredeki iktidar ve muhalefet milletvekilleri bu talebi oy birliğiyle onaylamış ve Truman Doktrini yaklaşık 40 yıl boyunca ABD'nin dış politikasındaki önemli

[43] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 505.
[44] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 506.
[45] Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* s. 82.
[46] Günümüzde bu miktar yaklaşık olarak 5,3 milyar Amerikan doları değerindedir. Bu yardımların 300 milyon doları Yunanistan'a, 100 milyon doları da Türkiye'ye ayrılmıştır.

araçlardan birisi olmuştur[47]. Truman Doktrini, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak taleplerinin de önüne geçmiştir.

1947'nin Temmuz ayında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Politbüro üyesi Andrey Jdanov ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin ve farklılıkların açıklandığı bir raporu dünya genelindeki Komünist partilerin çoğunun üye olduğu Kominform'un, Polonya'da gerçekleşen yıllık kongresinde sunmuş ve bu raporda Türkiye, Amerikan güdümünde ve anti-demokratik bir ülke olarak tanımlanmıştır[48].

Sovyetler Birliği'nin toprak talepleri sonucunda Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler büyük bir hasar görmüştür. İkinci notanın reddedilmesinden sonra Boğazlar konusu bir daha açılmamış ancak Türkiye'nin önce Kore Savaşı'na asker göndermesi, ardından da 1952 yılında NATO'ya katılmasıyla[49] birlikte ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin lideri Josef Stalin'in 1953'teki ölümüne kadar da Türk-Sovyet ilişkileri aynı şekilde devam etmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nde görev yapan diplomatlar ve tarihçiler, Türkiye'yi yayılmacı, şovenist ve Amerikan kapitalistlerinin kuklası olarak tanımlamaya devam etmişlerdir. Bu noktada Sovyetler Birliği için CHP ve DP iktidarları da birbirinden farklı görünmemektedir. Zira Demokrat Parti de Sovyet düşmanlığı hususunda CHP ile aynı şekilde düşünen bir partidir[50]. Hatta Sovyetler Birliği, Türkiye'nin NATO'ya üye olması durumunda NATO'nun saldırgan amaçlarına alet olacağını ve bunun sorumluluklarına katlanması gerekeceği şeklinde uyarılarda bulunmuştur[51].

Sovyet tehdidi karşısında dönem itibariyle Türkiye, ABD ve İngiltere'den destek almış, Sovyetler Birliği'ne karşı dirençli politikasını da bu sayede yürütebilmiştir. Sovyet lider Stalin'in, Sovyet yanlısı bir Türkiye politikası başarısız olmuş, aksine İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünya düzeni içerisinde Türkiye, ABD ve İngiltere ile daha da yakınlaşarak konumunu "Batı Bloğu" çizgisinde belirlemiştir. 1949 yılı itibariyle Sovyetler Birliği, bir nebze de olsa aradaki ilişkileri düzeltmek amacıyla Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı önermiş olsa da bu gaye başarısızlıkla sonuçlanmıştır[52]. Bu dönemde Türk hükûmetinin yetkilileri Sovyetler Birliği ile olan sorunlu ilişkinin, karşıt bloklarda yer almaktan

[47] Bülent Gökay, *Soviet Eastern Policy and Turkey 1920-1991: Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism,* New York: Routledge, 2006, s. 63; Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* s. 83.
[48] Gökay, *Soviet Eastern Policy,* s. 65-66; Ter-Matevosyan, *Turkey, Kemalism and the Soviet Union,* s. 217-218.
[49] Yakup Kaya, NATO'nun kuruluş süreci için bkz. "ABD ve NATO ile ilişkiler", *Darbeden Muhtıraya Türk Dış Politikası(1960-1971)*, Editör: Latif Pınar vd., İmaj Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2019, s. 21-22.
[50] Ter-Matevosyan, *Turkey, Kemalism and the Soviet Union,* s. 219.
[51] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 506.
[52] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde*, s. 138.

kaynaklandığı düşüncesindeydiler. Bu sebeple Türk yetkililere göre Sovyetler Birliği ile ortak bir paydada buluşmak imkânsızdır[53].

Türkiye'nin NATO'ya üye olma yönündeki adımlarının ardından Sovyetler Birliği, bu hususta 3 Kasım 1951 ve 30 Kasım 1951 tarihlerinde Türkiye'ye iki kez nota göndermiştir. Gönderilen ilk notada Sovyetler Birliği, NATO'nun Batılı devletlerin amaçlarına ulaşmak için bir araç olduğu, Türkiye'nin de bu kuruluşa üye olmakla topraklarını bu emperyalist amaçlar doğrultusunda kullandıracağı belirtilmiştir. Türkiye bu notaya 12 Kasım'da vermiş olduğu cevapta, NATO'nun ihtiyaçlar karşısında doğduğunun ve Türkiye'nin de bu kuruluşa katılarak olası bir saldırı karşısında kendi güvenliğini sağlamayı amaçladığının altını çizmiştir. Sovyetler Birliği göndermiş olduğu ikinci nota da hemen hemen aynı doğrulta olmuş ve Türkiye bu sefer Sovyetler Birliği'ne cevap vermeyi gerekli görmemiştir[54].

Stalin'in ölümünden sonra Nikita Kruşçev zamanında iki ülke arasındaki ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. 30 Mayıs 1953'te Sovyetler Birliği, 1945 sonrasındaki isteklerinden resmen vazgeçtiğini bir nota ile Türkiye'ye resmen bildirmiştir. Notada ayrıca toprak taleplerinin Gürcistan ve Ermenistan hükümetlerinin bir hatası olduğu ve Sovyetler Birliği merkezi yönetiminin bu hatayı düzeltmek istediği açıklanmıştır[55]. Türkiye ise verdiği cevabî notada Sovyetler Birliği'nin yaklaşımı olumlu ancak yetersiz bulmuştur[56]. Buna karşılık 1954 yılında yaptığı bir konuşmada Malenkov[57], Sovyetler Birliği'nin iki ülke arasındaki ilişkileri düzeltmek istediğini ancak Türkiye'nin buna yanaşmadığını iddia etmiştir[58]. Zira DP hükümeti ve muhalefet partisi durumundaki CHP, Sovyetler Birliği politika değişikliğinde samimi olduğuna inanmamaktadır[59].

Sovyetler Birliği'nin en yüksek yasama organı olan Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet'inde Aralık 1955'te gerçekleştirilen bir toplantıda Kruşçev *"Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulmasında Sovyetler Birliği yöneticileri tarafından yapılan uygunsuz açıklamaların ve taleplerin de rolü olduğunu"* belirtmiştir[60]. Kruşçev[61], bir başka konuşmasında da Josef Stalin ve Lavrenti Beria'nın hatalarının Türkiye'yi ABD'nin kucağına

[53] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde*, s.146.
[54] Tuncer, *Türk Dış Politikası*, s.319-320
[55] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 512.
[56] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 513.
[57] Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevini yürüten Sovyet de4vlet adamıdır. Daha fazla bilgi için, bk. Zalesskiy, K. A. *İmperiya Stalina,* Veçe, Moskova 2000, s. 293-295.
[58] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 513.
[59] Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* s. 88.
[60] Gökay, *Soviet Eastern Policy,* s. 70.
[61] Stalin'den sonra 1953-1964 yılları arasında Sovyetler Birliği lideridir. Bk. Zalessk,y, K.A., *İmperiya Stalina,* s. 472-474.

ittiğini iddia etmiştir[62]. 1957 yılında ise Sovyet yönetimi; Türkiye ve SSCB arasındaki ilişkilerin bozulması nedeniyle açıkça o dönemin SSCB Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov'u suçlamıştır[63]. Sovyetler Birliği'nde görev yapmış başka devlet adamları da çeşitli vesilelerle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak taleplerinin hatalı olduğunu belirtmiştir[64]. 1957 yılında ise iki ülkenin arası Suriye nedeniyle bir kez daha bozulmuştur. Molotov açıkça Türkiye'nin zayıf bir ülke olduğunu ve SSCB ile bir savaşı göze alamayacağını iddia etmiştir[65].

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri dönem itibariyle gerginleştiren diğer bir konu da Bağdat Paktı'nın kurulması olmuştur. Zira pakta karşı olan Mısır ve Suriye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaları, Türkiye tarafından Sovyetlerin Ortadoğu'yu etkisi altına almak istemesi ve Türkiye'nin güneyden kuşatılmak istenmesi şeklinde yorumlanmıştır. Sovyetler Birliği ise Bağdat Paktı'nı Türkiye'yi kullanarak bölgede Batı emperyalizminin hâkim kılınacağı bir gelişme olarak değerlendirmiştir[66].

İki ülke arasındaki gerilimli sürecin diğer bir noktası ise Türkiye'ye konuşlandırılması planlanan Jüpiter füzeleri konusu olmuştur. Sovyetler Birliği bu füzelerin Türkiye'ye konuşlandırılması ile kendisinin hedef alındığını iddia ederken, Türkiye konunun tamamen savunma amaçlı olduğunu ileri sürmüştür[67]. Sovyet Başbakanı Bulganin, Jüpiter füzeleri konusunda 13 Aralık 1957'de Adnan Menderes'e bir mektup göndererek Türkiye'nin aynı zamanda kendisini de tehlikeye soktuğunu ve topraklarını, komşuları aleyhinde kullandırmaması gerektiğini iletmiştir[68].

14 Temmuz l958'de Irak'ta gerçekleşen darbe Türkiye ile SSCB arasında bir kez daha gerginliğe neden olmuştur. Darbenin ardından Türkiye'nin Irak'a müdahalesi gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Kruşçev, 16 Temmuz'da Yugoslav büyükelçisini kabulünde mevcut durum ile ilgili değerlendirmelerde bulunarak olası her türlü girişiminde Türkiye'ye askeri karşılık vereceğini açıklamıştır. Türkiye, Batılı müttefiklerin de etkisi ile 22 Temmuz'da SSCB'ye ılımlı bir yanıt vermiştir[69].

1959 yılı iki ülke arasındaki ilişkilerde yumuşama olarak adlandırılabilecek bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Fatin Rüştü Zorlu bu dönemde yapmış olduğu bir açıklamada, Sovyetlerle ilişkilerde savunma konusu dışında bir sorun olmadığını belirtmiştir. Sovyet lider Kruşçev ise Türkiye'nin kendisine taahhüt edilen yardımları alabilmek için

[62] Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* s. 87.
[63] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 514.
[64] Çuyev, *Molotov Anlatıyor,* s. 117-118.
[65] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 515.
[66] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde*, s.147-148.
[67] Sönmezoğlu, *Soğuk Savaş Döneminde*, s.148.
[68] Tuncer, *Türk Dış Politikası*, s.325.
[69] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 515.

topraklarında üs kurulumuna rıza gösterdiğini düşündüklerini ve gayelerinin Mustafa Kemal döneminde kurulmuş olan dostluğun yeniden tesisi yönünde çalışmak olduğunu beyan etmiştir. Aynı yıl Aralık ayında ise Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar başkanlığında bir Türk delegasyonu Moskova'ya ziyaret gerçekleştirmiştir ki bu ziyaret 1939 sonrasında Türkiye tarafından Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirilen bakan seviyesindeki ilk ziyaret olması hasebiyle oldukça önemlidir. 1959 yılı itibariyle Doğu ve Batı blokları arasında başlayan yumuşama evresinin de etkisiyle, Türkiye tarafında gerek iktidar gerek de muhalefette, Sovyetler Birliği'nin ilişkileri iyileştirme yönündeki isteklerinde samimi olduğu kanısı uyanmıştır[70].

Başbakan Adnan Menderes, 1960 yılında Sovyetler Birliği'ne resmi bir ziyaret gerçekleştireceğini bildirmiş ancak ziyaret gerçekleşmeden 27 Mayıs Darbesi vuku bulmuştur. Darbeden sonra Kruşçev, Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini teklif etmiş ancak hem Millî Birlik Komitesi hem de 1961 yılında kurulan CHP hükümeti, Kruşçev'in tekliflerine sıcak bakmamıştır. Sovyetler Birliği'nin teklif ettiği 500 milyon dolarlık yardım paketi de karşılığında siyasi tavizler isteneceği düşüncesiyle Türkiye tarafından reddedilmiştir[71]. Tüm bunlar olurken 1960 yılının Mayıs ayında Türkiye'den havalanan bir ABD istihbarat gözlem uçağının Sovyetler Birliği tarafından düşürülmesi ve pilotunun sorgulanmasından sonra uçağın Türkiye'de konuşlandığının anlaşılması üzerine ilişkiler bir kez daha gerilmiştir[72]. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, hiçbir ABD uçağına Sovyetler Birliği hava sahası üzerinde uçma izni verilmediğini ve Türk hava sahası dışında yalnızca Türk uçaklarından sorumlu olduğunu belirtmiştir. Buna karşın SSCB, Türkiye'nin NATO askeri üsleri aracılığıyla ABD saldırganlığına hizmet ettiğini iddiasını sürdürmüştür[73].

Sonuç

Türk-Sovyet ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortak düşman olarak addedilen emperyalizme karşı birlikte mücadele şeklinde başlamış, iyi dostluk ve komşuluk ilişkileri çerçevesinde 1920'li ve 30'lu yıllar boyunca sürekli pozitif yönlü seyrederek İkinci Dünya Savaşı'na kadar bu şekilde sürmüştür.

İki ülke arasındaki ilişkilerin 1930'lu yılların sonuna kadar olan evresi incelendiğinde ilişkilerin sadece siyasi boyutta kalmadığı görülmektedir. Siyasi ilişkilerin yanı sıra ekonomi, kültür, sanat ve spor alanlarında da karşılıklı iş birliğine gidilmiştir. Ayrıca aynı dönem boyunca iki ülkenin birbirlerini, uluslararası arenadaki sorunların çözümünde de desteklediği gözlerden kaçmamaktadır.

[70] Tuncer, *Türk Dış Politikası*, s.386.
[71] Hale,*Turkish Foreign Policy Since 1774,* s. 89.
[72] Gökay, *Soviet Eastern Policy,* s. 70.
[73] Tellal, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", s. 516-517.

Tarihin gördüğü en geniş coğrafyaya yayılmış savaşı olan İkinci Dünya Savaşı ile birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlikler görülmeye başlanmıştır. Nitekim savaş sonrasında oluşacak iki kutuplu dünya düzeninde de iki ülke, karşı saflarda yer almış ve ikili ilişkilerde kopma evresi yaşanmıştır.

Gerek savaş döneminde ve gerekse savaş sonrasında ikili ilişkilerdeki en temel sorun, Stalin'in özellikle Montreux Boğazlar Sözleşmesi üzerinde kendi lehine değişiklikler istemesi ve sonrasında Türkiye'den toprak talebi olacaktır.

Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan iki kutuplu dünya düzeni çerçevesinde iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen en temel faktör şüphesiz ki iki ülkenin de karşı saflarda yer alması olmuştur. Örnek olarak 1930'lu yıllarda iki ülke arasında çok sayıda diplomatik ziyaret gerçekleştirilmiş olmasına rağmen incelenen dönem içerisinde Türkiye'den bakan seviyesinde ilk ziyaretin ancak 1959 yılında gerçekleştirilmiş olması dikkat çekicidir. Öte yandan Türkiye'nin dahil olduğu uluslararası kuruluşlar ve imzaladığı anlaşmalar ile Batılı ülkelerle kurduğu ilişkiler, Sovyetler tarafından endişe ile takip edilmiştir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkisi sürekli olarak bloklar arasındaki duruma göre şekillenmiştir. Türkiye tarafından ilişkilerde yumuşama eğiliminin görülmesi ile iki blok arasındaki yumuşama evresi aynı döneme denk gelmiştir.

Sonuç olarak; Türkiye'nin önce Batı yanlısı bir dış politika çizgisi belirlemesi, ardından NATO'ya üye olması, Türk-Sovyet ilişkilerinin gidişatını da belirlemiştir. 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de iktidarda bulunan Demokrat Parti yönetimi bu sebeplerle Sovyet karşıtı bir dış politika takip etmiştir. Stalin'in 1953'te ölümü sonrasında Sovyetler Birliği tarafından ilişkilerde yumuşama söylemleri ortaya atılsa da iki ülke arasındaki ilişkiler hiçbir zaman 1920-30'lu yıllarda olduğu seviyede olamamıştır.

Kaynakça

Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi***,** Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

Benhür, Çağatay. "II. Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Demokrasi ve Dış Politika (1938'den 200'li yıllara)*, C.2. Ed. Nurgün Koç, İdeal Kültür, İstanbul 2021.

Benhür, Çağatay. "Lev Mihayloviç Karahan (1889-1937)", *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/Lev_Mihayloviç_Karahan_(1889-_1937)

Benhür, Çağatay. "Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934)", *History Studies International Journal of History*, C.5 S.5, 2014.

Benhür, Çağatay. *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953),* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2008.

Benhür,Çağatay. "Stalin Dönemi Türk Sovyet İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S.15, 2004.

Benhür, Çağatay; Mevlüt Samet Yıldız, "Kliment Yefremoviç Voroşilov (1881-1969)" *Atatürk Ansiklopedisi*, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/vorosilov/

Çelikpala, Mitat. "Sovyetler Birliği ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası 1919-2012***,** Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Kitap, Ankara 2012.

Çuyev, Feliks. *Molotov Anlatıyor: Stalin'in Sağkolu ile Yapılan 140 Görüşme,* 3. Baskı, İstanbul, Yordam Kitap, 2017.

Gökay, Bülent. *Soviet Eastern Policy and Turkey 1920-1991: Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism,* New York: Routledge, 2006.

Gökçay, Gökser. *Türk Basını'nda Türkiye'yi Ziyaret Eden Sovyet Misyonları (1923-1938)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

Gönlübol, Mehmet; Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.

Gönlübol, Mehmet; Cem Sar. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Gürün, Kamuran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

Hale, William. *Turkish Foreign Policy Since 1774,* Routledge, New York 2001.

Kaya, Yakup, NATO'nun kuruluş süreci için bkz. "ABD ve NATO ile ilişkiler", *Darbeden Muhtıraya Türk Dış Politikası(1960-1971)*, Editör: Latif Pınar vd., İmaj Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2019, s. 21-47.

Kılıç, Selami. "Unutulmuş Barış: Brest-Litowsk (Mart 1918)", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.

Kolesnikov, Aleksandr. *Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Özersay, Kudret. "Montreux Boğazlar Sözleşmesi", *Türk Dış Politikası 1. Cilt 1919-1980***,** Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Perinçek, Mehmet. *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Sönmezoğlu, Faruk. *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991*, Der Yayınları, İstanbul 2016.

Tellal, Erel. "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Ter-Matevosyan, Vahram. *Turkey, Kemalism and the Soviet Union: Problems of Modernization, Ideology and Interpretation,* Palgrave-Macmillan, Londra 2019.

Tuncer, Hüner. *Türk Dış Politikası*, C.2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih 1789-2014*, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

Vandov, Dimitır. *Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Yıldız, Mevlüt Samet; Benhür, Çağatay, "Türk-Sovyet İlişkileri Bağlamında Litvinov'un 1931 Türkiye Ziyareti", *9. Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, C.2, Ankara 2021.

Zalesskiy, K.A. *İmperiya Stalina,* Veçe, Moskova 2000.

TÜRKİYE-İNGİLTERE İLİŞKİLERİ (1945-1960)

Mustafa SALEP*

Öz

Kitabın bu bölümünde 1945 yılından 1960 yılına kadar Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Lozan Barış Antlaşması'nda çözümlenememiş olan Musul meselesi, başlangıçta Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin en önemli konusu olmuştur. İki devlet arasında gerginliğe neden olan Musul meselesinin Türkiye aleyhine çözümlenmesinden sonra, 1929 yılından itibaren, ikili ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Devlet yöneticilerinin karşılıklı ziyaretleri, yapılmış olan siyasi ve ticari antlaşmalar, Türkiye ile İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı sürecindeki ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Fiilen savaşa katılmamış olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Müttefik Devletler yanında resmen savaşa girmiş olan Türkiye, İngiltere ile ilişkilerini müttefiklik çerçevesinde ilerletmiştir. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Türk toprakları ile ilgili taleplerine karşı Türkiye, Batılı devletlerin tepkisini yakından takip etmiştir. Amerika'nın ve İngiltere'nin menfaatleri doğrultusunda Sovyetler Birliği'ne göstermiş olduğu tepki, Türkiye'nin bu devletlerle olan ilişkilerine yansımıştır. Bu bağlamda Türkiye ile İngiltere arasında siyasi ilişkiler başta olmak üzere ticari ilişkiler 1950 yılına kadar artarak devam etmiştir. Oniki Ada'nın İtalya'dan alınarak Yunanistan'a verilmesini sağlayan İngiltere, Yunanistan'ın ısrarlı taleplerine rağmen Kıbrıs konusunda aynı yaklaşımı sergilememiştir. Bu bağlamda Kıbrıs meselesi, 1960 yılına kadar Türkiye-İngiltere ilişkilerinde önemli bir yer işgal etmiştir. Demokrat Parti döneminde dostluk çerçevesinde sürdürülmüş olan ikili ilişkiler, Orta Doğu'daki gelişmelerle zaman zaman kesintiye uğramış olsa da devam etmiştir. Bu dönemde iki devlet arasındaki müttefiklik ilişkileri ağırlıklı olarak Birleşmiş Milletler, NATO ve Bağdat Paktı çerçevesinde yürütülmüş olmakla birlikte devlet yöneticilerinin karşılıklı ziyaretleri, yapılmış olan işbirliği protokolleri, ithalat ve ihracat faaliyetleri ikili ilişkilerin 1960 yılına kadar devamını sağlamıştır. Çalışmada yerli ve yabancı arşiv kaynaklarından, resmi belgeler, gazeteler ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-İngiltere, 1945-1960, Orta Doğu, Akdeniz, Bağdat Paktı

* Doç. Dr., Sağlık Bakanlığı, Şube Müdürü, E-mail: mustafasalep1980@gmail.com

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milli Mücadele'de elde edilmiş olan başarılar, taraf devletleri Lozan'da bir araya getirmiştir. Sorunların önemli bir kısmı Misak-ı Milli çerçevesinde çözüme kavuşturulurken, bir kısmı ise sonraya bırakılmıştır. Bu dönemde Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler, çözümlenememiş sorunlar etrafında gelişmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra işgal edilmiş olan Musul, Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer almıştır. Lozan görüşmelerinde Türk ve İngiliz heyeti arasında Musul konusunda ciddi tartışmalar yaşanmıştır.[1] Nihayet, Lozan Barış Antlaşması'nda çözümlenememiş olan Musul meselesi, bu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerini etkileyen en önemli konu olmuştur.[2] Türkiye'deki siyasal ve toplumsal gelişmeler ise İngiltere tarafından yakından takip edilmiştir. Bu bağlamda halifeliğin kaldırılması, Müslüman sömürge topraklarına sahip olan İngiltere'de sevinçle karşılanmıştır.[3]

Lozan Barış Antlaşması'ndaki hükme istinaden İngiltere, Musul meselesi için 5 Ekim 1923'te Türkiye'ye başvurmuş ve heyetler arasında 19 Mayıs 1924'te Haliç Konferansı düzenlenmiştir. Türk heyeti Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz bir bütünü olduğunu belirtirken, İngilizler ise Hakkari'den de hak talebinde bulunmuşlardır. Taraflar arasındaki görüşmeler, 5 Haziran 1924'te çözümsüz bir şekilde sona ermiştir.[4] Türkiye, 20 Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti Meclisi'ndeki görüşmelerde Musul'da plebisit yapılmasını istemiş, ancak bu teklif İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. Meclis'in Tahkik Komisyonu görevlendirdiği bir sırada bölgedeki Türk-İngiliz birlikleri arasında çatışma çıkmıştır. Çatışmanın engellenmesi amacıyla Milletler Cemiyeti Konseyi, 29 Ekim 1924'te Brüksel'de yaptığı toplantıda geçici bir sınır hattı belirlemiştir. Komisyon tarafından hazırlanmış olan raporda ise Musul'un Irak'a bırakılması, Brüksel'de belirlenmiş olan hattın ise sınır olması önerilmiştir.[5] Milletler Cemiyeti Meclisi kararından sonra Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılmış olan görüşmeler neticesinde 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da "*Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması*" imzalanmıştır. Antlaşmada Meclis kararı esas alınmış, ancak Irak Hükümeti'nin petrolden alacağı aidatın % 10'unun 25 yıl boyunca Türkiye'ye verilmesi kabul edilmiştir. Başlangıçta, ek notalarla Türkiye'nin 500.000 sterlin karşılığında petrol üzerindeki haklarından

[1] Fahir Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, 6. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul 2021, s. 97-105.
[2] Sina Akşin, "Siyasi Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye (1908-1980),* Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2011, s. 111.
[3] Ebru Boyar, "Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)", *Belleten*, Cilt: LXXVIII, Sayı: 283, Aralık 2014, s. 1165-1166.
[4] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010),* 8. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2010, s. 735.
[5] Musul meselesinin görüşüldüğü sırada Anadolu'da çıkan Şeyh Said İsyanı, İngilizler tarafından teşvik edilmiştir. Tahsin Ünal, *Türk Siyasi Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 721.

vazgeçtiği bilinmekle birlikte,[6] bütçe ve kesin hesap kanunları üzerine yapılmış olan çalışmalar neticesinde Türkiye'nin 500.000 sterlin karşılığında Irak petrol gelirinden vazgeçmediği anlaşılmıştır. Antlaşma gereğince Irak'ın petrol gelirlerinden Türkiye'ye 29.520.000 sterlin ödeme yapması gerektiği belirtilmiştir. 1955 yılına kadar 3.500.000 sterlin ödeme yapılmış, kalan miktar ise Bağdat Paktı sürecindeki iyi ilişkiler nedeniyle bütçe kaleminden çıkarılmış olsa da 1959 yılında yeniden bütçeye eklenmiştir. Nihayet Turgut Özal döneminde Türkiye'nin Irak'la ticari ilişkilerini geliştirmesi nedeniyle, Irak'tan petrol gelirine ait alınacak pay 1986 yılında bütçeden çıkarılmıştır.[7]

Musul meselesinin çözümlenmesinden sonra Türk-İngiliz ilişkilerinin normalleşmesinde ilk gelişme, İngiltere'nin Akdeniz filosuna mensup gemilerden bir kısmının Amiral Field komutasında 1929 yılı Ekim ayında Türkiye'yi ziyareti olmuştur. Bu ziyaret iki devlet arasındaki dostluğun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.[8] Bu bağlamda, 1929 yılından itibaren Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler yumuşamaya başlamıştır.[9] Bu dönemde Avrupa'da meydana gelen gelişmeler iki devlet arasındaki ilişkileri etkileyen nedenlerden biri olmuştur. İtalya'nın faşist lideri Mussolini'nin Doğu Akdeniz'de, Avrupa ve Asya'da yayılmacı bir politika izlemesi, bunun ilk işareti olarak gösterilebilir.[10] Mustafa Kemal Atatürk ise İngiltere ile dostluk ilişkilerinin kuvvetlendirilmesi amacıyla İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine ile iyi ilişkiler kurmuştur. Aynı amaçla Fethi Okyar'ı da Londra Büyükelçisi olarak atamıştır.[11] Balkanlarda güvenliği sağlamak amacıyla 1934 yılında kurulmuş olan Balkan Paktı ise İngiltere tarafından desteklenmiştir.[12] Özetle Avrupa'daki siyasi gelişmeler, Türk-İngiliz dostluk ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştır.

İtalya'nın 1935 yılında Habeşistan'a saldırmasından sonra İngiltere, herhangi bir saldırı durumunda Türkiye'ye yardım etme sözü vermiştir.[13] Türkiye ise İtalya ve Almanya'nın hızla silahlanması üzerine Boğazların

[6] *Ayın Tarihi*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Cilt: 9, Sayı: 28, Temmuz 1926, s. 1336; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 71-76; Uçarol, *age,*s. 737-739; Mehmet Bora Sanyürek, "Musul Sorunu (1918-1926)", *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, Volume: 5, Issue: 26, 2019, s. 1828.

[7] İlhan Uzgel-Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Editör: Baskın Oran, Cilt I: 1919-1980, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 269-270.

[8] *Akşam*, "İngiliz Filosu Bu Sabah Limanımıza Geldi", 13 Ekim 1929, s. 1.

[9] Uçarol, *age,* s. 741; Gönlübol-Sar, agm, s. 76.

[10] Mustafa Salep, "İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2022, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 132.

[11] Figen Atabey, "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", *History Studies*, Volume: 7/1, Prof. Dr. İbrahim Güler Armağanı, Mart 2015, s. 26-27.

[12] Mustafa Edip Çelik, "İngiliz Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri ve Balkan Paktı'nın Gelişimi (1934)", *History Studies*, Volume: 12, Issue: 3, June 2020, s. 853.

[13] Atabey, agm, s. 27.

silahlandırılmasını gündeme taşımıştır. İngiltere, bu talebe başlangıçta olumsuz yaklaşmış olsa da İtalya'nın 1935 yılından itibaren uygulamış olduğu etkin yayılmacılık politikası nedeniyle Türkiye'nin talebini desteklemeye başlamıştır.[14] Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne göre Boğazların etrafının askerden arındırılması kararlaştırılmıştır.[15] Nihayet, İsviçre'nin Montreux (Montrö) şehrinde düzenlenmiş olan konferans sonunda, 20 Temmuz 1936'da imzalanmış olan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlardaki egemenliğini kısıtlayan hükümler kaldırılmıştır.[16] Hemen ardından Boğazların silahlandırılması ile Karabük Demir ve Çelik İşletmelerinin yapımı İngiliz firmalarına verilmiştir. 1936 yılı Eylül ayında ise İngiliz Kralı VIII. Edward'ın Türkiye ziyareti, 1937 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün İngiltere ziyareti, her iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmiştir.[17] Akdeniz'deki gemilerin İtalyan denizaltıları tarafından batırılması nedeniyle, 10 Eylül 1937'de düzenlenmiş olan Nyon Konferansı, Türk-İngiliz ilişkilerini olumlu yönde etkileyen diğer önemli bir gelişme olmuştur.[18]

Türkiye ile İngiltere arasında 27 Mayıs 1938'de Londra'da üç sözleşme imzalanmıştır. Bunlardan biri 10 milyon sterlinlik bir kredi anlaşması olmuştur. Bu anlaşmalar 28 Haziran 1938'de TBMM'de onaylanmıştır.[19] Aynı dönemde Almanya'nın da 150 milyon marklık bir kredi açması, her iki devletin Türkiye'yi kendi yanına çekme çabası olarak değerlendirilmiştir.[20] Bu dönemde Almanya, Türkiye'nin İtalya'dan çekindiğini fark etmiş ve Ankara'ya başarılı bir bürokrat olan Franz von Papen'i Büyükelçi olarak göndermiştir. Almanya, Türkiye'yi Müttefik Devletlerden uzaklaştırmak için Oniki Ada'nın Türkiye'ye devredilmesi konusunda çalışmalar da yapmıştır.[21] 1 Eylül 1939'da Alman ordularının Polonya'ya saldırması, İngiltere'nin ve Fransa'nın ise 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmesi, yeni bir dünya savaşını başlatmıştır.[22] İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra, 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında "*Karşılıklı Yardım Antlaşması*" imzalanmıştır. TBMM'de yapılan görüşmeler esnasında bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, antlaşmanın ortaya çıkmasında büyük fedakârlık gösteren İngiliz ve Fransız elçilerine teşekkür etmiştir. Saracoğlu, anlaşmanın münakaşa ve pazarlıkla

[14] Çelik, agm, s. 850.
[15] Uçarol, *age,* s. 712-713.
[16] Uçarol, *age*, s. 762-764; Atabey, agm, s. 29.
[17] Gönlübol-Sar, agm, s. 118.
[18] Atabey, agm, s. 30.
[19] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 28 Haziran 1938, Devre: V, Cilt: 26, s. 431-434.
[20] Gönlübol-Sar, agm, s. 119.
[21] Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 138-139.
[22] Mustafa Salep, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Sovyet Dış Politikası ve Sovyet Emperyalizmi", His*tory Studies*, Volume: 4, Issue: 4, November 2012, s. 319.

oluşturulmadığını, büyük bir eser olması için karşılıklı ve kıymetli yardımlarda bulunulduğunu vurgulamıştır.[23]

Türkiye Cumhuriyeti, Fransa Cumhuriyeti ve İngiltere Krallığı arasında Ankara'da imzalanan üç taraflı yardım antlaşmasına göre; herhangi bir Avrupa devletinin Türkiye'ye saldırması durumunda İngiltere'nin ve Fransa'nın Türkiye'ye yardım etmesi kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan İngiltere'ye ve Fransa'ya herhangi bir Avrupa devletinin saldırması ve savaşın Akdeniz'e intikal etmesi halinde de Türkiye'nin İngiltere'ye ve Fransa'ya yardım etmesi kararlaştırılmıştır. Savaşın Avrupa'da kalması durumunda, Türkiye'nin tarafsızlık politikası izleyeceği belirtilmiştir.[24] Fransa'nın ve İngiltere'nin 13 Nisan 1939'da Romanya ve Yunanistan ile yapmış olduğu antlaşma gereğince savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin her iki devletle işbirliği yapacağı vurgulanmıştır. Devletlerin aralarında istişare edecekleri belirtilmiş, her üç tarafın bu antlaşma gereğince savaşa girmesi durumunda ayrı ayrı savaşı bırakmayacakları veya barış antlaşması yapmayacakları hükme bağlanmıştır.[25] Nihayet üç taraflı yardım antlaşması, 8 Kasım 1939'da TBMM'de yapılan görüşmeler neticesinde 354 oyla kabul edilmiştir.[26] Bu antlaşma, Türkiye ve İngiltere arasındaki dostluk ilişkilerini güçlendirdiği gibi sonraki süreçte yapılan ikili görüşmelere temel oluşturmuştur.

Mihver Devletlere ait kuvvetlerin 1941 yılında Balkanlar'ı işgal etmesi ve Alman kuvvetlerinin de Bulgaristan sınırına gelmesi ile Türkiye, orduyu savaşa hazır hale getirmiştir. Aynı günlerde Büyükelçi Franz von Papen, Almanya'nın Türkiye ile dostluk antlaşması yapmak istediğini belirtmiştir. Konuyu İngiltere ile istişare eden Türkiye, 18 Haziran 1941'de Almanya ile on yıl geçerli olacak bir "*Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*" imzalamıştır. 26 Haziran'da TBMM'de yapılan görüşmeler esnasında bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu, Almanya ile imzalanmış olan dostluk antlaşmasının içerisinde her iki devletin yürürlükteki taahhütlerinin korunduğunu belirtmiştir. Saracoğlu, Türk-İngiliz ittifakının da bu kapsamda olduğunu vurgulamıştır.[27] Bu antlaşma ile her iki devlet toprak bütünlüklerini kabul etmişler, birbirleri aleyhine olan her türlü davranıştan uzak durmayı taahhüt etmişlerdir.[28] İmzalanmış olan bu antlaşma ile savaş yıllarında Almanların Türkiye'ye saldırısına engel olunmuştur. Ayrıca, Türkiye ile Almanya arasında 9 Ekim 1941'de imzalanmış ve TBMM tarafından 10 Aralık'ta kabul edilmiş olan

[23] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 8 Kasım 1939, Devre: VI, Cilt: 6, s. 17.
[24] Uçarol, *age,* s. 820.
[25] İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, Nisan 1982, Cilt: 46, Sayı: 182, s. 406-407; Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi (1939-1945),* 2. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 50; Esmer-Sander, agm, s. 143.
[26] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 8 Kasım 1939, Devre: VI, Cilt: 6, s. 22.
[27] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 25 Haziran 1941, Devre: VI, Cilt: 19, s. 165.
[28] Goloğlu, *age*, s. 119-120; İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye-Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yayınları, İstanbul 1997, s. 3.

"Türk-Alman Ticari Mübadele ve Tediyelerin Tanzimi Antlaşması" ile Türkiye, Almanya'ya krom ve çeşitli tarım ürünleri pazarlamıştır.[29] Almanya ile yapılmış olan bu antlaşma, İngiltere'nin ve Amerika'nın tepkisine neden olmuştur.

Almanya, Türkiye'nin Mihver Devletleri ile birlikte savaşa girmesini isterken, İngiltere ise Müttefik Devletlerle savaşa girmesini istemiştir. Her iki taraf da Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokabilmek için çeşitli çalışmalar yapmıştır. İngiltere Başbakanı Churchill ile Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arasında 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde Adana Yenice İstasyonu'nda bir görüşme gerçekleştirilmiştir.[30] İnönü, Churchill'e Almanya ve Sovyet tehdidinden bahsetmiştir. Bu görüşmede Türk ordusunun modern silahlarla teçhiz edilmesi gerektiği belirtilmiş ve ihtiyaç duyulan silahlara ve malzemelere ait bir liste hazırlanmıştır.[31] Müttefik Devletler tarafından yapılmış olan Quebeck ve Moskova Konferansı'nda da Türkiye'nin durumu değerlendirilmiştir. Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden arasında 5-6 Kasım 1943'te yapılmış olan Birinci Kahire Konferansı'nda ve Müttefikler arasında Tahran'da yapılmış olan görüşmelerde Türkiye'nin savaşa katılması konusu yeniden görüşülmüştür.[32] 4-6 Aralık 1943 tarihlerinde Churchill, Roosevelt ve İnönü arasında yapılmış olan İkinci Kahire Konferansı'nda Churchill, Amerikan ve İngiliz hava filolarının 15 Şubat 1944'te Türkiye'ye geleceğini, bunun kabul edilmemesi durumunda Türkiye ile işbirliği ümidinin ortadan kalkacağını belirtmiştir. Bu görüşmede İnönü, prensip olarak savaşa katılmayı kabul etmiş,[33] ancak ordunun ihtiyaç duyduğu teçhizat ve modern silahların temin edilmesi durumunda Türkiye'nin savaşa girebileceğini belirtmiştir.[34] İnönü ayrıca, Türk ordusunun ihtiyaç duymuş olduğu malzemelerden ancak yüzde dördünün temin edilebildiğini ifade etmiştir.[35]

Kahire Konferansı'nda anlaşmanın sağlanamaması üzerine İngiltere, Türkiye'ye yapmakta olduğu silah ve teçhizat yardımını 2 Mart 1944'te durdurmuştur. Amerika ise Türkiye'ye yapmış olduğu "*Lend and Lease*" yardımına 1 Nisan 1944'te son vermiştir.[36] Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracı ve Alman savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi ise İngiltere ve Fransa tarafından tepki ile karşılanmış ve Türkiye'ye 19 Nisan 1944'te

[29] *TBMM Zabıt Ceridesi*, 10 Aralık 1941, Devre: VI, Cilt: 22, s. 40-41; Uçarol, *age,* s. 828-829.
[30] Goloğlu, *age,* s. 198; Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 23. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 234; Milliyet, *Almanak Türkiye*, Hazırlayan: Hikmet Bila, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s. 171.
[31] Ünal, *age*, s. 763-764; Uçarol, *age*, s. 834.
[32] Esmer-Sander, agm, s. 171-175.
[33] Esmer-Sander, agm, s. 177; Uçarol, *age,* s. 836-837; Milliyet, *Almanak Türkiye*, s. 171.
[34] Ünal, *age*, s. 765; Akşin, *age*, s. 235.
[35] Uçarol, *age*, s. 836-837.
[36] Esmer-Sander, agm, s. 180.

protesto notası verilmiştir.[37] Notalardan sonra Türkiye ise 21 Nisan 1944'ten itibaren Almanya'ya ve diğer Mihver Devletlere yapmış olduğu krom satışını durdurmuş,[38] 2 Ağustos 1944'te de Almanya ile siyasi ilişkilerini kesmiştir.[39] Türkiye, Almanya'dan sonra Japonya ile de 6 Ocak 1945'te diplomatik ve ticari ilişkilerini kesmiştir.[40] Bu kararlarla Türkiye, Mihver Devletleri ile ilişkilerine diplomatik mesafe koyarak, Müttefik Devletlerle ilişkilerini kuvvetlendirmek istemiştir.

Amerika Cumhurbaşkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Sovyetler Birliği Hükümet Başkanı Stalin 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde Karadeniz sahilinde yer alan Yalta'da bir araya gelmişlerdir.[41] Konuyla ilgili olarak Dışişleri Bakanı Hasan Saka, TBMM'nin 23 Şubat 1945 tarihli oturumunda, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Maurice Peterson'un 20 Şubat'ta Dışişleri Bakanlığı'na gelerek kendisi ile görüştüğünü, İngiliz Hükümeti adına bir memorandum verdiğini, Kırım'da yapılmış olan Yalta Konferansı'nda alınmış olan karar gereğince 1 Mart 1945 tarihinden önce Mihver Devletlere savaş ilan edilmesi durumunda, dünya nizamının görüşüleceği ve 25 Nisan 1945'te toplanacak olan San Fransisko Konferansı'na davet edileceklerini belirttiğini vurgulamıştır. Nihayet, Türkiye'nin Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne Türkiye'nin katılmasına dair Hükümet teklifi, TBMM'de 23 Şubat 1945'te oylanmış ve 401 oyla kabul edilmiştir.[42] İngiltere Başbakanı Churchill ise 27 Şubat 1945'te Avam Kamarası'nda Yalta Konferansı ile ilgili bilgiler vermiş ve Türkiye'nin dostluğunun önemine vurgu yapmıştır.[43] Türkiye, savaş boyunca bir denge politikası yürütmüş olsa da Batı ile ittifakını sürekli güçlendirmiştir.

Türkiye'nin de dâhil olduğu Birleşmiş Milletlere mensup devletler 25 Nisan 1945'te San Fransisko'da bir araya gelerek, hazırlamış oldukları Birleşmiş Milletler Anayasası'nı 26 Haziran 1945'te imzalamışlardır. Savaşla ilgili gelişmelere bakıldığında, İtalya 3 Eylül 1943'te savaştan çekilmiş, Almanya ise 8 Mayıs 1945'te Berlin'de imzalamış olduğu antlaşma ile teslim olmuştur. Japonya ise 2 Eylül 1945'te teslim olmuş, böylece İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir.[44] İkinci Dünya Savaşı yıllarında Mihver ve Müttefik Devletler arasında millî menfaatleri doğrultusunda bir

[37] Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),* Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s. 36.
[38] Goloğlu, *age,* s. 253-254.
[39] Ünal, *age,*s. 764-765.
[40] Soysal, *age,* s. 1; Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2003, s. 16.
[41] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* Cilt: 1-2, 13. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2000, s. 400; Soysal, *age,* s. 1-2.
[42] *TBMM Zabıt Ceridesi*, Cilt: 15, Seçim Dönemi: VII, 23 Şubat 1945, s. 126, 132.
[43] Soysal, *age,* s. 3.
[44] Soysal, *age,* s. 6, 8-9, 12.

politika yürütmüş olan Türkiye, siyasi dengeleri de gözeterek İngiltere ile müttefiklik ilişkilerini geliştirmiştir.

1945-1950 Yılları Arasında Türkiye-İngiltere Siyasi İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, Batı ile ilişkilerine ağırlık vermiştir. İngiltere ve Fransa ile 1939 yılında ittifak antlaşması imzalamış olan Türkiye, savaşa fiilen katılmamış olmakla birlikte Mihver Devletlere savaş ilan ederek resmen Müttefikler yanında savaşa girmiştir. Türkiye böylece İngiltere, Amerika ve Fransa gibi Batı devletleri ile ilişkilerini kuvvetlendirmeyi hedeflemiştir. Türk-İngiliz ilişkileri de İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış olan uluslararası olaylardan doğrudan etkilenmiştir. Savaş sonrasında Türkiye'nin uğraştığı ilk uluslararası konu, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri olmuştur. Bu bölümde Türk-İngiliz siyasi ilişkileri de ilk olarak Sovyet talepleri doğrultusunda değerlendirilecektir.

Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nun 1939 yılı Şubat ayında gerçekleştirmiş olduğu Moskova ziyaretinde Mareşal Voroşilof ve Sovyet Lideri Stalin, Boğazlarda üs kurmak istediklerini belirtmişler, ancak Saracoğlu tarafından bu talep kesin bir şekilde reddedilmiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov ise 19 Mart 1945'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 17 Aralık 1925'te imzalanmış olan ve 7 Kasım 1945'te süresi dolacak olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmemesi isteğini dile getirmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti 7 Nisan 1945'te vermiş olduğu cevapta, Sovyetlerin önerilerinin neler olduğu sorulmuş ve yapılacak tekliflerin büyük bir dikkatle inceleneceği belirtilmiştir. Molotov, Haziran 1945'te vermiş olduğu cevapta, yeni bir paktın imzalanmasından önce iki ülke arasındaki sorunların çözümlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre Sovyetler; Türk-Sovyet doğu sınırında değişiklik, herhangi bir saldırı karşısında ortak savunmayı sağlamak amacıyla Boğazlardan üs verilmesi, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesi ilkeleri üzerinden bir anlaşma yapılması teklifinde bulunmuştur. Sovyetlerin istekleri Türk Hükümeti tarafından kabul edilmemiştir.[45]

Türk-Sovyet dostluk antlaşmasının feshedilmesi kararı İngiltere'de hayretle karşılanmıştır. İngiliz basını, Boğazların İngiltere'nin emniyet bölgesine dâhil olduğunu, burada meydana gelecek tek taraflı hareketin İngiliz-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkileyeceğini belirtmiştir.[46] Bu arada Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka, 11 ve 13 Temmuz 1945'te Londra'da iki kez İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile Sovyet taleplerini görüşmüştür.[47]

[45] *Akşam*, 22 Mart 1945, s. 1; *Akşam*, 7 Nisan 1945, s. 1; Sander, *age,* s. 252-253; Soysal, *age,* s. 3-4; Albayrak, *age,* s. 37-38; Eroğul, *age,* s. 19; Esmer-Sander, agm, s. 185.
[46] *Cumhuriyet*, 24 Mart 1945, s. 1.
[47] Soysal, *age,* s. 9.

Diğer taraftan, Türk basınında da Sovyet talepleri değerlendirilmiştir. Ulus gazetesi yazarı Mümtaz Faik Fenik, 1925 Türk-Sovyet antlaşmasının uzatılmamasının normal karşılanabileceğini, ancak Türk-Sovyet dostluğunun değişmeyeceğini ifade etmiştir. Fenik, Sovyetler'in akla yatkın olmayan bir öneride bulunmayacağını düşünmüştür.[48] 25 Mayıs 1945'te Kars'ta konuşmuş olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de bütün milletin malı ve canının sınır boylarının her karış toprağı üzerine konduğunu belirtmiştir. İnönü ayrıca, Birleşmiş Milletler Anayasası'ndaki hürriyet, toprak bütünlüğü ve istiklal haklarının boş sözlerden ibaret olmadığına inandıklarını vurgulamıştır.[49]

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde yapılmış olan Potsdam Konferansı'nda Boğazlar meselesi de görüşülmüştür. İngiltere Başbakanı Churchill, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesini desteklemiş, Amerikan Başkanı Truman ise su yollarının bütün ülkelere açık olmasını istemiştir. Sovyetler Birliği Hükümet Başkanı Stalin ise sorunun Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında çözümlenmesini istemiştir. Truman, 27 Ekim 1945'te yapmış olduğu konuşmada fikir değiştirmiş, Türkiye'deki Boğazların diğer su yollarından farklı olduğunu vurgulamıştır. İngiltere ve Amerika, Sovyetlerin Türkiye'den taleplerine karşı kendi menfaatlerine uygun olarak Türkiye'nin yanında yer almışlardır.[50] Potsdam Konferansı'ndan sonra Amerika, Boğazlar konusunda 2 Kasım 1945'te Türkiye'ye vermiş olduğu notada, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeni bir uluslararası konferansta görüşülebileceğini belirtmiştir.[51] İngiltere ise 5 Kasım 1945 tarihli nota ile Boğazlar konusundaki görüşünü Türkiye'ye bildirmiştir. İngiltere, şartların yeniden gözden geçirilebileceğini belirtmiştir. Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka ise 3 Ocak 1946'da Londra'ya giderek Sovyetlerin Boğazlar ve arazi talepleri hakkında görüşmeler yapmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ise 21 Şubat 1946'da Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmada Türkiye'nin bağımsız ve hür kalması, Türk-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bevin, 4 Haziran 1946'da Avam Kamarası'nda yapmış olduğu başka bir konuşmada ise İngiltere'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni yeniden gözden geçirme konusuna karşı olmadığını ve bunun Türkiye'nin bağımsızlığına zarar vermemesi gerektiğini vurgulamıştır.[52]

Sovyetler Birliği'nin Boğazlardan üs talep eden muhtırası 7 Ağustos 1946'da Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya verilmiştir. Bu muhtıraya 14 Ağustos 1946'da cevap veren Amerika, Boğazlar rejiminin tayininin

[48] Mümtaz Faik Fenik, "Türkiye ve Sovyetler", *Ulus*, 8 Nisan 1945, s. 1.
[49] *Ulus,* 26 Mayıs 1946, s. 1.
[50] Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası 1945-1965 (Genel Durum)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 195; Albayrak, *age,* s. 39, 41.
[51] Gönlübol-Ülman, agm, s. 198-199.
[52] Soysal, *age,* s. 13, 18, 20-21, 24.

sadece Karadeniz devletlerine ait olamayacağını belirtmiş, Boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması teklifini kabul etmemiştir. Sovyetler Birliği'nin 7 Ağustos tarihli muhtırasına Türkiye ise 22 Ağustos 1946'da cevap vermiştir. Bu cevapta Boğazlarla ilgili görüşmelerin Amerika'nın da katılacağı milletlerarası bir konferansla yapılabileceği belirtilmiş, Boğazlardaki güvenliğin Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak bir şekilde sağlanmasının Türkiye'nin bağımsızlığına zarar vereceği belirtilmiştir. Sovyetler Birliği ise 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye yeni bir muhtıra vermiştir. Sovyetlerin Türkiye'ye vermiş olduğu ikinci muhtıraya İngiltere ve Amerika 9 Ekim 1946'da cevap vererek, görüşlerini değiştirmediklerini belirtmişlerdir. Her iki devlet de Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine taraftar olduklarını, ancak bunun Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında olamayacağını, konuların Sözleşmeyi imzalayan diğer tarafların da katılacağı bir konferansta konuşulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Boğazların güvenliğinin sadece Türkiye tarafından sağlanması, Türkiye'nin saldırıya uğraması durumunda ise BM Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesinin gerektiğini belirtmişlerdir.[53] İngiltere'de çıkan Observer gazetesinin 6 Ekim 1946 tarihli ve "*İngiltere'nin Türkiye'ye Nasihatı*" başlıklı makalesinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye vermiş olduğu nota değerlendirilmiştir. Sovyet notasının tamamen reddini gerektirecek bir tarafın bulunmadığı, ayrıca Türkiye'nin Akdeniz'de İngiliz ve Amerikan siyasetini kendisi için daha uygun bulduğu ifade edilmiştir.[54] İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ise 22 Ekim 1946'da yapmış olduğu yeni bir açıklamada Sovyetlere Boğazlarda üs vermenin Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırı olacağını, İngiltere'nin bunu kabul etmeyeceğini belirtmiştir.[55] Bütün bu bilgilerden hareketle İngiltere, Boğazlar konusunun uluslararası bir konferansta görüşülmesine olumlu yaklaşmış, ancak Türkiye'nin egemenlik haklarına zarar verilmemesi gerektiğini savunmuştur.

Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin kesiştiği ikinci nokta Yunanistan konusu olmuştur. Yunanistan, savaş yıllarında ve sonrasında İngiltere tarafından desteklenmiştir. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi tarafından 9 Nisan 1945'te Başbakan Şükrü Saracoğlu'na gönderilmiş olan mektupta, Yunanistan için düzenlenmiş olan yardım konserine gösterilmiş olan katkıdan dolayı teşekkür edilmiştir.[56] İngiltere'nin yakın desteğini gören Yunanistan, 28 Nisan 1945'te Oniki Ada'nın İtalya'dan alınarak kendisine verilmesini istemiştir.[57] Bu istek, 27 Haziran 1946'da Amerika, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Fransa Dışişleri Bakanları tarafından yapılmış olan

[53] Soysal, *age,* s. 25-32.
[54] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 60.368.9, Belge Tarihi: 07.10.1946
[55] Soysal, *age,* s. 34.
[56] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 235.590.17, Belge Tarihi: 09.04.1945
[57] Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi*, s. 138-139.

toplantıda kabul edilmiştir.[58] Nihayet 10 Şubat 1947'de 21 devlet tarafından imzalanmış olan Paris Barış Antlaşması'nın 14. maddesine istinaden Oniki Ada, askerden arındırılması kaydıyla Yunanistan'a verilmiştir.[59] 1947 yılı Mart ayında ise Oniki Ada İngiliz askerlerinden Yunan askerlerine teslim edilmiştir.[60] İngiltere ve Amerika tarafından Yunanistan, savaş yıllarının mağduru bir devlet olarak gösterilmiş ve Oniki Ada ile ödüllendirilmiştir. Yunanistan'ın Oniki Ada'dan sonra Kıbrıs'a yönelmesi Doğu Akdeniz'deki gerginliği artırmıştır. Oniki Ada'nın eski sahibi Türkiye ise bu süreçte herhangi bir girişimde bulunmamıştır.

Türkiye'nin Batı ile yakın ilişki kurma isteği, iç ve dış politikasını doğrudan etkilemiştir. Bu kapsamda Genelkurmay Başkanlığı tarafından 27 Şubat 1945'te Başbakanlığa gönderilmiş olan bir yazıda Türkiye'de bulunan Amerika, Çin, Fransa, İngiltere, Norveç, Polonya, Sovyetler Birliği, Yunanistan ve Yugoslavya deniz ve hava ataşelerinin ve yardımcılarının istedikleri yerde ve zamanda askeri elbiselerini giyebilmelerine izin verildiği belirtilmiştir. Bunlara eşit ve daha alt rütbede olan Türk subaylarının İç Hizmet Talimatnamesi hükümlerine göre yabancı görevlileri selamlayacakları belirtilmiştir. Buna mukabil, yabancı subayların üst rütbeli Türk subaylarını selamlamamaları durumunda herhangi bir uyarıda bulunulmayacağı, ancak ilgili subayın milliyeti ve rütbesinin Genelkurmay Başkanlığı'na bildirileceği ifade edilmiştir.[61]

Dışişleri Bakanlığı tarafından 10 Mart 1945'te Başbakanlığa gönderilmiş olan bir yazıda ise güneydeki demiryolları üzerinden Fransa'nın ve İngiltere'nin askeri nakliyat yapmalarına izin verilmesi istenmiştir. Fransa ile 1926 yılında imzalanmış olan "*Cenup Demiryolları Anlaşması*" gereğince güney demiryolları üzerinden Fransız askeri nakliyelerinin yapıldığı belirtilmiş, 1941 yılında Suriye'nin İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine güney demiryollarının kullanılmasının talep edildiği, ancak herhangi bir antlaşmanın olmaması ve tarafsızlık durumuna uygun görülmemesi nedeniyle talebin reddedildiği vurgulanmıştır. Son zamanlarda Türkiye'nin muharip devletler safına katılmış olması ve İngiliz talepleri nedeniyle konunun yeniden değerlendirildiği belirtilmiştir. Müttefik Devletler olmaları nedeniyle Fransız askeri nakliyelerinin 1926 Antlaşmasına uygun olarak güney demiryolları kanalıyla sevk edilmesinin, İngiltere ile herhangi bir antlaşmanın olmaması nedeniyle Fransa ile yapılmış olan 1926 Antlaşması hükümlerinden İngiltere'nin de istifade etmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Konuyla ilgili bir prensip kararı alınması gerektiği

[58] Soysal, *age,* s. 25.
[59] Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Editör: Baskın Oran, Cilt I: 1919-1980, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 583-584; Armaoğlu, *Türk Siyasi Tarihi,* s. 146-147.
[60] Hazal Papuççular, *Türkiye ve Oniki Ada (1912-1947),* 2. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s. 217.
[61] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer Bilgisi: 47.305.19, Belge Tarihi: 27.02.1945

vurgulanmıştır.[62] Değerlendirmelerde İngiltere'ye yönelik olumlu bir kanaat belirtilmesi, ikili ilişkilerin yönünü göstermesi bakımından önemlidir.

Müttefik Devletlerle ilişkilerin geliştirilmesine dair diğer bir örnek de tebrik telgraflarına yansımıştır. Başbakanlık tarafından 15 Ağustos 1945'te Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemal Gedeleç'e gönderilmiş olan yazıda, İkinci Dünya Savaşı'ndaki zafer nedeniyle Cumhurbaşkanı tarafından İngiltere, Amerika, Sovyetler Birliği ve Çin devlet başkanlarına birer tebrik telgrafı gönderilmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir. Bir tebrik telgrafının da TBMM tarafından çekilmesinin zaruri olduğu vurgulanmıştır. Başbakan ve Dışişleri Bakanı tarafından da mevkidaşlarına tebrik telgrafı çekilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, 15 ve 16 Ağustos 1945'te bayrakların asılması ve iki gece aydınlatma yapılmasının tamim edildiği belirtilmiştir.[63]

İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkileri güçlendiren en önemli konulardan biri de karşılıklı ziyaretler olmuştur. Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından 28 Eylül 1945'te Başbakanlığa gönderilmiş olan bir yazıda, İngiltere Maslahatgüzarı Mösyö A. K. Helm'in göndermiş olduğu bir notadan bahsedilmiştir. Irak Kral Naibi Prens Abdullah'ın Ajax İngiliz Kruvazörü ile Marne ve Meteor muhrip subayları ve mürettebatına İstanbul'da kaldıkları dört gün boyunca gösterilmiş olan ilgi ve misafirperverlik için oldukça memnun kalındığı belirtilmiş ve hararetli bir şekilde teşekkür edilmiştir.[64] Yine, İngiltere'nin Doğu Akdeniz Donanması'na ait bir filo 21-25 Temmuz 1947 tarihleri arasında İstanbul'u ziyaret etmiştir. Filo Komutanı Amiral Willis, Ankara'ya giderek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.[65] Filonun ayrılışı üzerine, gösterilen misafirperverlik nedeniyle İngiltere Büyükelçiliği tarafından Türkiye'ye teşekkür edilmiştir.[66] Diğer taraftan İngiltere donanmasına mensup Phoebe Kruvazörünün 23 Kasım 1949-28 Kasım 1949 tarihleri arasında İskenderun limanını ziyaret etmesine izin verilmiştir.[67] Çeşitli zamanlarda Türkiye'deki limanlara gerçekleştirilmiş olan bu tür ziyaretler, iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerini etkilemiştir.

İngiltere ile Türkiye arasında gerçekleştirilmiş olan ortak programlar da ikili ilişkileri kuvvetlendirmiştir. Bu bağlamda İngiltere'deki kültür kurumlarını, mesleki ve teknik öğrenimi incelemek üzere iki üst düzey yetkili 13 Eylül 1945'te İngiltere'ye gönderilmiştir.[68] İngiltere Çalışma ve Milli Hizmet Bakanlığı memurlarından C. M. Leferbure'un ise İşçi

[62] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer Bilgisi: 152.78.30, 1-2, Belge Tarihi: 10.03.1945
[63] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 235.590.21, 1-2, Belge Tarihi: 15.08.1945
[64] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 259.747.46, Belge Tarihi: 28.09.1945
[65] Soysal, *age,* s. 45.
[66] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 235.590.36, Belge Tarihi: 04.08.1947
[67] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 120.78.11, Dosya Ek: 76-1442, Belge Tarihi: 27.10.1949
[68] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 109.57.13, Belge Tarihi: 13.09.1945

Sigortaları Kurumu'nda 1 Şubat 1946'dan itibaren teknik müşavir olarak çalışmasına izin verilmiştir.[69] Diğer taraftan İstanbul ve Ankara'da kurulacak olan radyo istasyonlarında çalıştırılacak olanların incelemelerde bulunmak üzere Amerika'ya ve İngiltere'ye gönderildiği anlaşılmaktadır.[70] Bu bilgiler, uzmanlık gerektiren çeşitli teknik konularda iki ülke arasında işbirliği yapıldığını göstermektedir.

1946 yılı Ağustos ayı sonunda ise İngiltere'de yapılacak olan Dünya Gençlik Konferansı'na Türk gençliğini temsilen bir heyetin davet edildiği anlaşılmaktadır. Çeşitli milletlere mensup yaklaşık dört yüz gencin katılması planlanan konferansta; gençliğin mesuliyeti, savaşın sebepleri, faşizmin mahiyeti, Birleşmiş Milletlerin geleceği, demokrasi sisteminin gelişmesi gibi hususların görüşüleceği belirtilmiştir.[71] Aynı dönemde Türkiye ile İngiltere arasında açılacak olan "*Hava Hattı*" nedeniyle bir heyetin Türkiye'ye geleceği ve bu heyete İngiliz Havacılık Bakanı Stansgate'in başkanlık edeceği belirtilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı, İngiltere'ye gönderilmiş olan Türk heyetine Stansgate tarafından yakın ilgi gösterildiği, Türkiye'ye geldiklerinde ise havacıların katılımı ile bir karşılama töreni düzenlenmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.[72] Bütün bu bilgiler, Türkiye ile İngiltere arasında çeşitli konularda işbirliğinin gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Devletlerin uğramış oldukları felaket zamanlarında gösterilmiş olan tepkiler, ilişkilerin seyrinde oldukça etkili olmuştur. İngiltere'de 1947 yılı ilkbaharında şiddetli yağmur nedeniyle ortaya çıkmış olan selden zarar görenlere yardımcı olmak amacıyla Kızılay Derneği tarafından 15 Nisan 1947'de İngiltere Kızılhaç Derneği'ne 50.000 Türk lirası değerinde 20 ton kristal şeker, 12 ton makarna, 5 ton pirinç ve 10 ton sabuna ilave olarak Hükümet adına da 300 ton buğday gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[73] 20 Nisan 1947'de Londra Belediye Başkanı Sir Bracawell Feith'i ziyaret eden Türk Büyükelçisi Açıkalın, yapılan yardımların Türk milletinin kalbinden gelen bir sevgi işareti olduğunu ve 1940 tarihli Erzincan depremine İngilizlerin göstermiş oldukları dostça yardımın bir şükran hatırası olduğunu vurgulamıştır.[74] Yardım nedeniyle İngiltere Kızılhaç Derneği Başkanı Lord Woolton tarafından ise Türk Hükümeti'ne ve Kızılay Derneği'ne teşekkür mektubu gönderilmiştir. Mektupta, yardımların her iki devlet arasındaki dostluğu kuvvetlendirdiği belirtilmiştir.[75] Anadolu Ajansı'nın 8 Ocak 1947 tarihli haberinde, Avam Kamarası Parlamentolar Grubu tarafından TBMM'den bir heyetin Londra'ya davet edildiği

[69] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 110.16.3, Belge Tarihi: 22.02.1946
[70] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 113.29.19, Belge Tarihi: 05.05.1947
[71] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 229.542.12, Belge Tarihi: 10.08.1946
[72] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 59.402.37, Belge Tarihi: 07.09.1946
[73] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 113.25.12, Belge Tarihi: 15.04.1947
[74] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 161, Nisan 1947, s. 22.
[75] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 179.236.12, Belge Tarihi: 14.05.1947

belirtmiş olmakla birlikte,[76] sel felaketi üzerine İngiltere'ye bir heyet gönderilmiştir.[77] Sel felaketinin olduğu bir dönemde gerçekleştirilmiş olan bu ziyaret, iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir.

Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye yapılacak askeri yardım konusunda görüşmelerde bulunmak üzere 7 Ekim 1947'de Amerika'ya gitmiş olan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak başkanlığındaki Türk heyeti, 10 Kasım 1947'de Londra'ya geçmiştir.[78] Londra'da dokuz gün kalmayı planlayan Türk heyeti, resmi ziyaretler yanında deniz ve hava üslerini ziyaret etmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda Genelkurmay Başkanı Omurtak, 11 Kasım'da Buckingham Sarayı'nda İngiltere Kralı tarafından kabul edilmiştir. 12 Kasım'da İngiliz Genelkurmay Başkanı Montgomery ile görüşen Genelkurmay Başkanı Omurtak için 13 Kasım'da İngiliz Hükümeti tarafından resmi bir kabul yapılmıştır. Türk askeri heyeti, 19 Kasım 1947 tarihine kadar İngiliz kara, deniz ve hava birliklerinde incelemelerde bulundukları gibi çeşitli tatbikatları da izlemişlerdir. Türk askeri heyeti ziyaret ettikleri yerlerde büyük bir ilgi ve misafirperverlik ile karşılanmışlardır.[79] 11 Mart 1948'de Londra'ya gelmiş olan Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 12 Mart'ta İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ile görüşmüştür. Dostane bir hava içerisinde gerçekleştirilmiş olan görüşmelere ait detaylı bilgi verilmemiş olmakla birlikte, Balkanlar ve Orta Doğu'daki gelişmelerin değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle 1939 tarihli Türk-İngiliz ittifak antlaşması çerçevesinde dostluk ve işbirliği konuları, bu görüşmenin temelini oluşturmuştur.[80]

Avrupa'da siyasal birleşme amacıyla İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç ve İsveç arasında 5 Mayıs 1949 tarihinde imzalanmış olan antlaşma ile Avrupa Konseyi kurulmuştur. Konseye 27 Temmuz 1949'da davet edilen Türkiye ise Yunanistan'la birlikte 8 Ağustos 1949'da Strasburg'da yapılan toplantıda Avrupa Konseyi toplantısına dâhil olmuştur. Böylece Konseyin üye sayısı 12'ye ulaşmıştır.[81] Konseyin 9 Ağustos tarihli toplantısına Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak katılmıştır.[82] Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne katılımı TBMM'de ise 12 Aralık 1949'da onaylanmıştır.[83] Türkiye, Konsey üyesi İngiltere ile birlikte çalışmalara katılmış ve bu teşkilat aracılığı ile işbirliğini artırmıştır. 1945-1950 döneminde Türkiye ile İngiltere

[76] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 158, Ocak 1947, s. 59.
[77] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 5.27.5, Belge Tarihi: 21.04.1947; *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 5.27.6, Belge Tarihi: 22.04.1947
[78] Soysal, *age,* s. 46.
[79] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 168, Kasım 1947, s. 93-97.
[80] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 172, Mart 1948, s. 40-41; Soysal, *age,* s. 54.
[81] Gönlübol-Ülman, agm, s. 226; Akşin, *age,* s. 240; Soysal, *age,* s. 81.
[82] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 189, Ağustos 1949, s. 91.
[83] *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 22, Dönem: VIII, 12 Aralık 1949, s. 192.

arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler hız kesmeden devam etmiştir. Heyetler halinde gerçekleştirilmiş olan ziyaretler, iki devlet arsındaki dostluk ilişkilerinin bir sonraki döneme taşınmasına katkı sağlamıştır.

1945-1950 Yılları Arasında Türkiye-İngiltere Ticari İlişkileri

Türkiye ile İngiltere arasındaki ticari ilişkiler, siyasi ilişkilerin seyrine göre gelişmiştir. Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin yabancı sermayeye bakışı İngiltere tarafından eleştirilmiştir. Bu dönemde İngiltere, Türkiye'nin İngiliz sermayesine duymuş olduğu şüpheyi ortadan kaldırmak için çalışmıştır.[84] İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin ekonomik olarak ayakta kalamayacağını ve Batı'ya başvuracağını düşünmüştür.[85] Musul sorununun çözümlenmesinden sonra gelişmeye başlayan ikili siyasi ilişkiler ticari alanda da kendini göstermiştir. Bu kapsamda Türkiye ile İngiltere arasında 2 Eylül 1936'da "*İngiliz-Türk Ticaret ve Kliring Antlaşması*" imzalanmıştır.[86] Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanmış olan ittifak antlaşmasına ek olarak 20 Ekim 1939'da Ankara'da iktisadi ve mali antlaşmalar da yapılmıştır.[87]

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Türkiye'den İngiltere'ye ihraç edilen ürünler hakkında yapılmış olan bilgilendirme, dostluk ilişkileri açısından önemlidir. İngiliz Büyükelçisinin ihracat vergilerinin tamamen kaldırılması talebinin 1945 yılı Ocak ayında değerlendirildiğini belirten Başbakan Şükrü Saracoğlu, alınan kararları maddeler halinde belirtmiştir. Bu kapsamda Hükümetin ayçiçeği ve susam ihracını kabul ettiğini, bunların ihracında İngiliz ve Amerikan şirketlerinin haklarının olmaması nedeniyle farklı bir şirketin veya Ticaret Ofisinin bunu yapmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Susamın ve ayçiçeğinin asgari fiyatlar üzerinden ihraç edileceği, böylece % 40 indirim yapılacağı, buğday maliyet fiyatının 32 kuruş ve ihracat resmi ile bu fiyatın 35-36 kuruşa ulaşacağı, ancak 6 kuruş indirim yapılarak 30 kuruşa İngiltere'ye ve Yunanistan'a ihraç edileceği, diğer hububatta da aynı şekilde indirim uygulanacağı, bunun dost devletlere geniş bir iyilik olacağı, diğer hububatlarla birlikte 20 bin tonun teslim edilebileceği, toplamda 30-32 bin tonluk ürünün bir ay içerisinde Pire limanına nakledilebileceği belirtilmiştir. Saracoğlu ayrıca, ürünlerin ihracı esnasında incir, üzüm ve fındık naklinin de yapılabileceğini ifade etmiştir.[88]

Türkiye ile İngiltere arasındaki ticari ilişkiler, savaş sonrasındaki şartlara göre yeniden düzenlenmiştir. Milletvekili Esat Tekeli, 31 Mart 1945'te süresi bitecek olan Türk-İngiliz Ticaret ve Ödeme Antlaşması'nı yenilemek ve iki devlet arasındaki ticari ilişkileri yeniden gözden

[84] Boyar, agm, s. 1182-1184.
[85] Mustafa Çufalı, "Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 47, Yıl: 2000, s. 599.
[86] Atabey, agm, s. 27-30.
[87] Esmer-Sander, agm, s. 144.
[88] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer Bilgisi: 235.590.14, 1-3, Belge Tarihi: 13.01.1945

geçirmek için Londra'ya gitmiş olan ticaret heyetinin görüşmelerini sürdürdüğünü belirtmiştir. Tekeli, Türkiye'nin satın alabilmek için mutlaka satmaya ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bu konuda müttefik ve dost bir devletin yardımına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır.[89] Tekeli burada, devletin ihracat ve ithalat dengesini korumaya yönelik politikasına değinmiş, özellikle ihracatın önemine vurgu yaparak, bir müttefik olarak İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesini istemiştir. M. Malcolm Burr, 25 Eylül 1946'da Scotsman gazetesinde yayımlamış olduğu makalede, Türkiye'nin satacak malının çok olduğunu belirtmiş, Hükümetin Türk mallarının dünya pazarlarında satılacağına dair vermiş olduğu vaadin Türk ihracatçılarını memnun ettiğini vurgulamıştır. Burr, piyasası genişleyen dost ve zengin bir ülkede İngiltere'nin faal ticaret yapmasının son derece önemli olduğunu belirtmiştir.[90] Bu durum, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki ülke arasındaki ihracat ve ithalatın gelişme eğiliminde olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan bu dönemde Türkiye'ye gelen yabancı uzmanlar ise liberal ve açık bir ekonomi politikasından bahsetmeye başlamışlardır. Bu kapsamda Max Thornburg başkanlığındaki bir grup Amerikalı uzman tarafından hazırlanmış olan raporda özel sektöre daha fazla önem verilmesi, yabancı sermayenin özendirilmesi, daha liberal bir ticaret ve kambiyo rejiminin oluşturulması önerilmiştir. Raporda ayrıca, Türkiye'nin daha fazla dış yardım alabilmesinin belirtilen değişiklikleri yapması ile mümkün olacağı belirtilmiştir.[91] Yabancı uzmanların önerileri Türk Hükümetleri tarafından takip edilmiş, yapılan öneriler ekonomik kararlarda etkili olmuştur.

Savaş sonrasında Türkiye'deki sektörlerin makine ve malzeme ihtiyaçları Amerika ve İngiltere başta olmak üzere Batılı devletlerden sağlanmıştır. Bu kapsamda Sümerbank ve Etibank'a bağlı işletmelere ve fabrikalara alınacak malzemeler için Amerika'ya gönderilmiş olan heyetin dönüşte İngiltere'ye uğraması ve her iki kurum için alınabilecek makine, malzeme ve diğer ihtiyaçların temini için inceleme yapması istenmiştir.[92] Diğer taraftan Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin 9 Şubat 1945 tarihli yazısında, askeri fabrikaların ihtiyacı olan malzemelerin bundan sonra peşin para ile sipariş edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[93] Bu dönemde gemilere yönelik kolaylaştırıcı bir düzenleme de yapılmıştır. İngiltere Büyükelçiliğinden alınmış olan bir notada gemiler için uygulanmakta olan "*ship's warrant-gemi ruhsatiyesi"* usulünün 1 Nisan 1946'da sona erdiği belirtmiş ve İngiltere limanlarındaki kolaylıklardan istifade etmek isteyen gemilerin İngiliz *"ship's warrant"* belgesini bulundurmalarına gerek

[89] Esat Tekeli, "Türk-İngiliz ticareti", *Ulus*, 25 Mart 1945, s. 1.
[90] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 154, Eylül 1946, s. 43-44.
[91] Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 226.
[92] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer Bilgisi: 107.101.12, Belge Tarihi: 22.01.1945
[93] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer Bilgisi: 58.396.13, 2-4, Belge Tarihi: 17.02.1945

olmadığı belirtilmiştir.[94] Bu uygulama, iki devlet arasındaki ticari ilişkileri kolaylaştırmıştır.

Türk Hava Kurumu tarafından Başbakanlığa gönderilmiş olan 6 Şubat ve 10 Şubat 1945 tarihli yazılarda motor fabrikası kurmak amacıyla Devlet Ziraat İşletmeleri Genel Müdürlüğü Ankara Tavukçuluk Enstitüsü yanındaki 120.000 m^2'lik arazinin satın alınması ve İngiltere'den 300 bin sterlinlik bir kredi alınması talep edilmiştir.[95] Yatırımlarda İngiliz kredisi kullanılmaya devam etmiştir. Gipsy uçak motoru üretmek üzere kurulacak olan fabrika için Türk Hava Kurumu ve İngiltere'deki De Havilland firması arasında kurulmuş olan Planlama Kurulu'na 1 Mart 1945'ten 31 Mayıs 1945'e kadar J. J. Dziewonski görevlendirilmiştir.[96] İki devlet arasında ihtiyaca göre yeni ticari antlaşmalar da yapılmıştır. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın başkanlığında Londra'ya gitmiş olan heyet, 4 Mayıs 1945'te İngiltere ile yeni bir ticaret antlaşması imzalamıştır.[97] Aynı ay içerisinde demiryolları inşaatı için gerekli olan cebire, tirfon ve benzeri malzemenin pazarlıkla İngiltere'den satın alınması kararlaştırılmıştır.[98] Elazığ ve Van arasında yapılmakta olan demiryolu inşaatı için İngiltere'den ve Amerika'dan ray getirebilmek amacıyla beş yüz bin dolarlık döviz verilmesi kararlaştırılmış, ancak İngiliz-Amerikan Komitesinden lisans alınamamıştır. Sorunun çözümü için Bakanlıktan destek talep edilmiştir.[99] Bütün bu bilgiler ticari ilişkilerin yönünü göstermesi bakımından önemlidir.

Milli Savunma Bakanlığı tarafından İngiltere'ye siparişi verilmiş olan Burakreis Denizaltı Gemisi'nin 1945 yılı Haziran ayı başlarında Türkiye'ye gönderilmesi planlanmış, bu nedenle gemi mürettebatı da 30 Nisan 1945'te İngiltere'ye gönderilmiştir. Konuyla ilgili olarak, İngiliz fabrikalarında Pasifik Savaşı nedeniyle yoğun bir çalışma yürütüldüğü, Burakreis Denizaltı Gemisi'nin ancak 1945 yılı Kasım ayı başlarında tamamlanabileceği belirtilmiştir. Burakreis Denizaltı Gemisi'nin bir an önce tamamlanarak Türkiye'ye gönderilmesi konusunda Dışişleri Bakanlığı'nın çalışma yapması talep edilmiştir.[100] Yine, Milli Savunma Bakanlığı tarafından alınmış olan iki adet ağ gemisinin 31 Ocak 1946'da teslim edilmek üzere, Muavenet Muhbirinin de 7 Şubat 1946'da İstanbul limanında olacağı, Burakreis Denizaltı Gemisi'nin ise 1946 yılı Şubat ayı sonunda Türk karasularında olacağı ifade edilmiştir. İki ağ gemisinin ve Muavenet Muhbirinin İstanbul limanına geleceği gün sancak merasimi yapılacağı, gemileri getiren İngiliz personeli için bir akşam yemeği

[94] *BCA,* Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 235.590.27, Belge Tarihi: 12.04.1946
[95] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer Bilgisi: 61.410.29, 2-5, Belge Tarihi: 10.02.1945
[96] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 108.36.20, Belge Tarihi: 21.06.1945
[97] Soysal, *age*, s. 6.
[98] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 108.28.17, Belge Tarihi: 22.05.1945
[99] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 152.74.26, 1-2, Belge Tarihi: 28.05.1945
[100] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 62.419.28, Belge Tarihi: 20.08.1945

verileceği vurgulanmıştır.[101] Özetle, bu dönemde ihtiyaç duyulan deniz araçları İngiltere'den temin etmiştir.

Amerika, İngiltere ve İsveç ile Türkiye arasında imzalanacak olan Hava Nakliyatına Dair Anlaşmaları imzalamak üzere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ve Büyükelçi Feridun Cemal Erkin'e yetki verilmiştir.[102] Diğer taraftan Hava Kuvvetlerinin ihtiyaç duymuş olduğu uçakların ve malzemelerin doğrudan firma sahipleri veya temsilciler ile yapılacak sözleşmelerle alınması gerektiği belirtilmiş,[103] İngiltere'den satın alınan uçakların getirilmesi için dört teknik işler ustası İngiltere'ye görevlendirilmiştir.[104] İngiltere'den satın alınmış olan 400 adet uçağa ait yedek telsiz, radar cihazları ile yer ve hava irtibatında kullanılmak üzere 23 adet kısa ve çok kısa dalgalı meydan telsizinin pazarlıkla alınması kararlaştırılmıştır.[105] Diğer taraftan British European Airways adlı İngiliz hava şirketi, 17 Eylül 1946'dan itibaren Londra-Ankara arasında haftalık uçuş kararı almıştır. Bu uçuşların Marsilya, Roma, Atina ve İstanbul'a uğrayarak gerçekleştirileceği belirtilmiştir.[106] Bütün bu gelişmeler, iki ülke arasındaki ilişkileri daha da kuvvetlendirmiştir.

Devlet Matbaası için gerekli olan makinelerin, bedeli 27 Mayıs 1938 tarihli Türk-İngiliz Antlaşması ile sağlanmış olan on milyon sterlinlik kredinin Basın ve Yayın Umum Müdürlüğüne ayrılmış olan kısmından ödenmek üzere İngiltere'den pazarlıkla alınması kararlaştırılmıştır.[107] İngiltere'de Braithwaite ortaklığına yaptırılan iki demir köprünün montaj işinin aynı ortaklığa pazarlıkla yaptırılması,[108] Jandarma Genel Komutanlığı için bando malzemelerinin pazarlıkla İngiltere'den alınması kararlaştırılmıştır.[109] İngiltere'ye 1945-46 döneminde 44.500 ton üzüm ihracı taahhüdünün 25.000 tonunun 1945'te gerçekleştirildiği, 1946 yılı Haziran ayı sonuna kadar da 15.000 tonun tamamlanmış olacağı, geriye kalan 4.500 tonun da teslim edilmesinden sonra ¼ oranındaki üzümün sterlin sahası dışına serbest döviz yoluyla gönderilebileceği belirtilmiştir.[110] Antalya Milletvekili Nurullah Sumer, 28 Ekim 1948'de Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu mektupta, Londra'da Hazine Bakanlığı'nda görevli Mister Somerville-Smith ile bir görüşme gerçekleştirdiğini belirtmiş, Türkiye ve İngiltere arasındaki ticari ilişkilerden bahsettiklerini vurgulamıştır. Mister Somerville-Smith'in her

[101] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 62.421.29, Belge Tarihi: 28.01.1946
[102] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 110.9.7, Belge Tarihi: 29.01.1946
[103] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 111.58.9, Belge Tarihi: 12.09.1946
[104] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 114.59.9, Dosya Ek: 47-291, Belge Tarihi: 02.09.1947
[105] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 117.74.5, Dosya Ek: 5-338, Belge Tarihi: 22.11.1948
[106] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 154, Eylül 1946, s. 43.
[107] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 110.20.14, Belge Tarihi: 15.03.1946
[108] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 110.27.11, Belge Tarihi: 17.04.1946
[109] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 111.52.4, Belge Tarihi: 25.07.1946
[110] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 84.530.10, 1-5, Belge Tarihi: 27.06.1946

iki ülke arasındaki ticari münasebetler nedeniyle Türkiye'ye geleceğini belirten Sumer, vazifesinin kolaylaştırılması konusunda yardımda bulunulmasının faydalı olacağını vurgulamıştır.[111] 1945-1950 yılları arasında Türkiye ile İngiltere arasındaki ticari ilişkiler ağırlıklı olarak askeri araçlar, teknik makineler ve hububat alışverişi şeklinde gerçekleşmiştir. İhracat ve ithalat bağlamında gerçekleştirilmiş olan ikili ilişkiler, her iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmiştir.

Demokrat Parti Dönemi Türkiye-İngiltere Siyasi İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'nda demokrasi ile yönetilen devletlerin elde etmiş oldukları zafer, Birleşmiş Milletler ilkelerini benimsemiş diğer devletlerin de demokratik usulleri benimsemelerine katkı sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye'de yeni siyasi partiler kurulmaya başlamıştır. İlk muhalif siyasi parti olan Milli Kalkınma Partisi, sanayici olan Nuri Demirağ tarafından Temmuz 1945'te kurulmuştur. Demokrat Parti (DP) ise ancak 7 Ocak 1946'da kurulabilmiştir.[112] 14 Mayıs 1950'de yapılmış olan seçimleri büyük çoğunlukla kazanmış olan DP, tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır.[113] 1960 yılına kadar yapılmış olan seçimlerde başarılı olarak iktidarda kalan DP döneminde Batılı devletlerle ilişkiler ise dostluk çerçevesinde yürütülmüştür. İngiltere ile ilişkiler de Doğu Akdeniz'deki ve Orta Doğu'daki gelişmelerle bağlantılı bir şekilde sürdürülmüştür.

Bu bölümde 1960 yılına kadar geçen süreçte genel olarak Türk-İngiliz ilişkileri değerlendirilecektir. Diğer konular ise alt başlıklar halinde incelenecektir. DP'nin ilk Hükümet Programı TBMM'de 29 Mayıs 1950'de okunmuştur. Türk dış politikasında Birleşmiş Milletler idealine samimi bağlılığın devam edeceği, geleneksel İngiliz ve Fransız ittifakına ve Amerika ile sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan ilişkilere sadık kalınacağı, büyük ve küçük bütün devletlerin bağımsızlıklarına ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkâr olunacağı belirtilmiştir. Truman Doktrini ve Marshall yardımları nedeniyle Amerika'ya teşekkür edildiği gibi "*büyük dost*" olarak Amerika ve "*büyük müttefiklerimiz*" olarak nitelenen İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi, kültürel ilişkilerin samimi bir şekilde kuvvetlendirilmesinin Hükümetin en büyük amacı olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlamak için müttefiklerin dikkatini çekmenin yararlı olduğu belirtilmiş, Orta Doğu devletleri ile de sıkı bir dostluk bağının kurulmasının amaçlandığı vurgulanmıştır.[114] DP'nin ilk Hükümet Programında özellikle Batılı devletlere yönelik sıkı dostluk ilişkilerinin sürdürüleceği açıklanmıştır.

---

[111] *BCA*, Kurum Kodu: 490.01, Yer No: 29.132.3, Belge Tarihi: 28.10.1948

[112] Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),* Çev.: Ahmet Fethi, 4. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 29-30.

[113] Ahmad, *age,* s. 54.

[114] *TBMM Tutanak Dergisi,* Cilt: 1, Dönem: IX, 29 Mayıs 1950, s. 31; Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1968, s. 364.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 20 Kasım 1950 tarihli Bursa gezisine İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Noel Charles de katılmıştır. Bu gezide Karacabey Harası ve Merinos Fabrikası gezilmiştir.[115] Davet nedeniyle Büyükelçi 24 Kasım'da Cumhurbaşkanına bir teşekkür mektubu göndermiştir.[116] İkili ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla bu tür davetler, sonraki yıllarda da sürdürülmüştür. İngiltere Kralı VI. George'un 6 Şubat 1952'de ölümü üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Londra'da cenaze törenine katılmıştır.[117] Bu törene, Cumhurbaşkanının yanında Adalet Bakanı Rüknettin Nasuhioğlu, Samsun Milletvekili Firuz Kesim, Ankara Milletvekili ve Zafer Gazetesi Başyazarı Mümtaz Faik Fenik, Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut ile diğer görevliler de katılmıştır.[118] 14 Şubat 1952 tarihinde de Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve beraberindeki heyet, Kraliçe II. Elizabeth'i ziyaret etmiştir.[119] Zorunlu bir nedenle gerçekleştirilmiş olan bu ziyaret, müttefiklik ilişkilerini güçlendirmiştir.

Yunanistan'da yayınlanmakta olan To Vima gazetesinin 7 Haziran 1952 tarihli sayısında Türkiye Başbakanı ile Dışişleri Bakanının İngiltere'ye davet edilmeleri ve Türk-İngiliz ilişkileri değerlendirilmiştir. Görüşmenin 19-25 Haziran 1952 tarihleri arasında Londra'da yapılacak olan Orta Doğu'daki İngiliz elçileri konferansından sonra 7-8 Temmuz 1952'de gerçekleştirileceği belirtilmiştir. İngiltere'de yapılacak görüşmelerde Türkiye'nin Orta Doğu'daki müttefikler cephesinde aktif rol almasının isteneceği belirtilmiş, Orta Doğu savunması ile Batı müdafaa sisteminin irtibatını sağlamada Türkiye'nin önemine vurgu yapılmıştır. Değerlendirmede Türkiye'nin ve bölge devletlerinin böyle bir ittifaka nasıl yaklaşacağını kestirmenin henüz güç olduğu ifade edilmiştir.[120] 7 Temmuz'da Londra'da gerçekleştirilmesi planlanan görüşme, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in rahatsızlığı nedeniyle ertelenmiştir.[121] Nihayet Orta Doğu'daki gelişmeler bu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerini doğrudan etkileyen bir konu olmuştur.

İngiltere'de yayınlanan The Birmingham Post gazetesinde Malcolm Burr tarafından 5 Eylül 1952'de "*Britanya'nın Türk Misafirlerinin Kariyerleri*" başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Ekim ayında İngiltere'yi ziyaret edecek olan Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Demokrat Parti'yi kuran dört şahıstan ikisi olduğu belirtilmiştir. Burr, Menderes'in samimi tebessümü, intizamı ve aklıselimi ile bütün ülkede popüler bir şahsiyet haline geldiğini belirtmiştir. Dışişleri Bakanı Köprülü'nün de Türk tarihinde meşhur âlim bir kişi olduğunu

[115] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 204, Kasım 1950, s. 18-19.
[116] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 41.242.24, Dosya Ek: B2, Belge Tarihi: 28.11.1950
[117] Soysal, *age,* s. 140.
[118] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 128.9.13, Dosya Ek: 76-2168, Belge Tarihi: 12.02.1952
[119] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 219, Şubat 1952, s. 201-202.
[120] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 102.635.1, Dosya Ek: F11, Belge Tarihi: 12.06.1952
[121] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 224, Temmuz 1952, s. 93.

vurgulamıştır. Burr, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasında ve Yunanistan'la dostluk ilişkilerinin geliştirilmesinde Köprülü'nün katkısının önemli olduğunu belirtmiştir. DP'nin Kore'ye asker göndermesinin Birleşmiş Milletler nezdinde çok itibarlı bir durum ortaya çıkardığını vurgulayan Burr, İngiltere'nin ve Amerika'nın ideallerine çok benzeyen demokratik bir Türkiye'nin ortaya çıktığını ifade etmiştir.[122] Bu bilgiler, Türkiye'deki siyasi gelişmelerin İngiltere tarafından yakından takip edildiğini göstermektedir.

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, 17-23 Eylül 1952 tarihlerinde Yugoslavya'yı ziyaret etmiştir.[123] Bu ziyaretten sonra Fransız Paris-Presse gazetesi tarafından 30 Eylül 1952'de "*İngiltere Doğu Akdeniz'de yerini başkasına kaptırmak istemiyor*" başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Strasburg'da De Gasperi-Eden görüşmesinin, Eden'in Belgrad ziyaretinin ve Tito'nun Londra'ya davet edilmesinin, Türkiye Başbakanı ile Dışişleri Bakanının Londra'ya gitmek üzere olmalarının, Mareşal Montgomery'nin Türkiye'de on gün kalarak Türk askeri kuvvetlerini teftiş etmesinin, siyasi ve askeri şahsiyetlerle temaslarının bir hedefinin olduğu belirtilmiştir. Yunanistan'daki yerini kendi isteği ile 1947'de Amerika'ya bırakan İngiltere'nin, Akdeniz havzasında kendi yerine Amerika'nın geçmesine engel olmak istediği vurgulanmıştır. Yazıda İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de ve Orta Doğu'da kurulacak müşterek savunma teşkilatlarının başına geçmek istediği belirtilmiştir. İngiltere'nin Türkiye-Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki münasebetlerin gelişmesine yardım ettiği ifade edilmiştir. İngiltere'nin Kıbrıs'ta hazır ve nazır olduğu, Batı'nın savunma üslerini Ankara-Atina ve Belgrad mihverine istinat ettirmek niyetinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki hatırı sayılır yerini kaybetmek istemediği vurgulanmıştır.[124]

Türkiye Başbakanı Menderes'in İngiltere'yi ziyaret edecek olması nedeniyle Times gazetesi 13 Ekim 1952'de bir değerlendirme yapmıştır. Burada Türkiye'nin içerisinde olacağı bir Orta Doğu Komutanlığının Arap devletleri tarafından kabul edilebileceği vurgulanmıştır. Manchester Guardian gazetesi de Türkiye'nin Orta Doğu'daki Müslüman devletlerle Batı arasında köprü olabileceğini belirtmiştir.[125] Nihayet İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in Yugoslavya ziyaretinden bir süre sonra, davet üzerine Başbakan Menderes ile Dışişleri Bakanı Köprülü, 13-19 Ekim 1952 tarihleri arasında İngiltere'yi ziyaret etmişlerdir. Başbakan Churchill ve Dışişleri Bakanı Eden ile 14 Ekim'den itibaren yapılan görüşmelerde; Orta Doğu'nun savunulması, Balkanlar'da üçlü işbirliği ve iki devlet arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. 15 Ekim'de Kraliçe Elizabeth ile de görüşülmüştür. Ziyaret esnasında Churchill ve Eden

[122] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 102.637.5, 2-5, Dosya Ek: F11, Belge Tarihi: 27.09.1952
[123] Soysal, *age,* s. 152.
[124] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 102.637.9, 1-3, Dosya Ek: F11, Belge Tarihi: 11.10.1952
[125] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 227, Ekim 1952, s. 90.

Türkiye'ye davet edilmiş ve nihayet heyet 19 Ekim'de İngiltere'den ayrılmıştır. Başbakan Menderes, 19 Ekim 1952'de vermiş olduğu bir beyanatta Orta Doğu Komutanlığı formülünün şimdilik terk edildiğini, bunun yerine Orta Doğu savunma teşkilatının bahis konusu olduğunu, komutanlığın sonradan düşünülebileceğini belirtmiştir.[126] Yayınlanmış olan ortak tebliğde ise iki devlet yetkilileri arasında geniş meselelerin görüşüldüğü ve tam bir görüş birliği içerisinde bulunulduğu vurgulanmıştır.[127] Nihayet görüşmelerde Orta Doğu'nun güvenliği konusu öncelikli olarak değerlendirilmiştir.

İngiltere'nin Orta Doğu Kara Kuvvetleri Başkomutanı General Robertson, NATO Güneydoğu Avrupa Kara Kuvvetleri Komutanı General Wymann ile temaslarda bulunmak üzere 28 Ocak 1953'te İzmir'e gelmiştir. Bu durum, Orta Doğu ile ilgili alınacak kararlarda Türkiye'nin önemli bir konumda olduğunu göstermektedir. Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü, bu sefer İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in taç giyme töreni için Londra'ya gitmişlerdir. Menderes ve Köprülü, 1 Haziran 1953'te İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile görüşmüşlerdir. Dışişleri Bakanı Köprülü, 4 Haziran 1953'te Devlet Bakanı Selwyn Lloyd ile Menderes ve Köprülü ise 6 Haziran 1953'te Churchill ile Orta Doğu konusunda görüşmelerde bulunmuşlardır.[128] Şereflerine verilen yemeklere katılan Menderes ve Köprülü, 4 Haziran 1953'te Armstrong Uçak Fabrikası'nı gezmişlerdir. Eski Milletvekili Noel Baker, bu ziyarette siyasi açıdan en dikkat çekici heyetin Türk heyeti olduğunu vurgulamıştır.[129] Heyetlerin İngiltere'ye yapmış oldukları ziyaretler, dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmiş olmakla birlikte, bölgesel gelişmeler de ilişkileri doğrudan etkileyen diğer önemli bir konu olmuştur.

Sovyetlerin Balkanlar'da uygulamış olduğu baskı Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir ittifakın oluşmasını sağlamıştır. Balkan devletleri arasında başlayan görüşmeler neticesinde, üç devlet arasında 28 Şubat 1953'te bir "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Times gazetesinin 28 Şubat tarihli sayısında üç devlet arasındaki dostluk ilişkisine işaret edilmiş ve "*mazinin mücadele hatıralarına rağmen müşterek tehlikenin*" sıkı bir işbirliğine vesile olduğu vurgulanmıştır.[130] Bu antlaşmadan sonra da üç devlet arasında heyetler halinde görüşmeler sürdürülmüştür. Nihayet Yugoslavya'nın Bled şehrinde 9 Ağustos 1954'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya Dışişleri Bakanları (Köprülü, Stefanopulos ve Popoviç) arasında "İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması" imzalanmıştır. Antlaşma sonrasında yayımlanmış olan tebliğde, üç devlet arasında imzalanmış olan Balkan İttifakının diğer

[126] Soysal, *age,* s. 153.
[127] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 227, Ekim 1952, s. 96-97.
[128] Soysal, *age,* s. 162, 173; *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 132.36.20, Dosya Ek: 76-2510, Belge Tarihi: 21.05.1953.
[129] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 235, Haziran 1953, s. 79-80.
[130] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 231, Şubat 1953, s. 285.

devletlere örnek olacak nitelikte olduğu vurgulanmıştır.[131] Üç devlet arasında oluşturulmuş olan Balkan Paktı, İngiltere ve diğer NATO devletleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Stalin'in ölümünden sonra Yugoslavya'nın Sovyetler politikasında değişikliğe gitmesi ve Yunanistan'ın da Kıbrıs politikası[132] nedeniyle Balkan Paktı uzun ömürlü olamamıştır.

İngiltere ile ilişkiler 1950'li yıllarda sürekli canlı tutulmak istenmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Amerika ziyareti öncesinde Kraliçe Elizabeth'in uçağı ile 18 Ocak 1954'te İngiltere'ye gitmiştir. İngiltere'de gayri resmi olarak kalan Bayar, daha sonra Amerika'ya hareket etmiştir.[133] İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in Türkiye'ye yapacağı ziyaret nedeniyle Başbakan Adnan Menderes 15 Mart 1955'te Reuter Ajansı'na bir beyanat vermiştir. Bu ziyaretten büyük memnuniyet duyduğunu belirten Menderes, İngiltere'nin Türkiye'nin yalnızca dostu olmadığını, hem 1939 Antlaşması hem de NATO içerisinde müttefik olduğunu belirtmiştir. Menderes ayrıca, İngiltere ile birçok alanda güzel ve ahenkli bir işbirliğinin mevcut olduğunu ifade etmiştir. İngiltere dostluğunun kadim bir geleneğe sahip olduğunu, Türklerin İngiliz milletine derin bir itimat ve itibar hissi duyduğunu belirtmiştir. Eden'i mümtaz bir şahsiyet olarak İngiltere'de tanıdığını belirten Menderes, İngiltere Dışişleri Bakanını sabırsızlıkla beklediklerini, ziyaret esnasında muhtelif konuları görüşme imkânı bulacaklarını ifade etmiştir.[134] İnfluenzaya yakalanan Eden'in Türkiye ziyareti ertelenmiş olmakla birlikte,[135] Başbakan Menderes'in İngiliz Dışişleri Bakanı hakkındaki kanaatleri, Türk-İngiliz ilişkilerinin durumunu göstermesi bakımından önemlidir.

Demokrat Parti döneminde Türkiye ile İngiltere arasında siyasi ilişkiler yanında çeşitli konularda işbirliği gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda İstanbul merkezli Türkiye Akıl Hıfzıssıhhası Cemiyeti'nin İngiltere merkezli Dünya Akıl Sağlığı Federasyonu ile işbirliği yapması kararlaştırılmış,[136] yıkıcı faaliyetler konusunda Amerika, İngiltere ve Fransa'da yapılacak görüşmelere bir Türk yetkilinin katılması sağlanmıştır.[137] İngiliz Kültür Heyeti tarafından akıcı İngilizce konuşan

[131] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 249, Ağustos 1954, s. 75-76.
[132] 1950'li yılların başından itibaren Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı konusunda Yunanistan'ın verdiği destek konusunda bkz. Yakup Kaya, "Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Demokrasi ve Dış Politika(1938'den 2000'li Yıllara), C.2*, Ed. Nurgün Koç, İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 471-472.
[133] Eroğul, *age,* s. 121.
[134] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 15.82.5, Dosya Ek: A6, Belge Tarihi: 15.03.1955.
[135] *Milliyet*, 16 Mart 1955, s. 1, 7.
[136] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 153.58.1, Belge Tarihi: 12.10.1959
[137] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 154.70.22, Dosya Ek: 105-243, Belge Tarihi: 31.12.1959

dört Türk öğrenciye burs verilmiştir.[138] Diğer taraftan 1950'li yıllar boyunca Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yapılmış olan kazılara İngiliz uzmanlar da katılmıştır. Bu kapsamda Denizli Çivril ilçesi, Beycesultan Höyüğü'nde çıkarılan seramiklerden 100 adedinin öğretim malzemesi olarak,[139] Burdur'un Hacılar mevkiinde yapılan kazılar neticesinde çıkmış olan çanak-çömlek parçalarından 100 adedinin öğretim malzemesi olarak,[140] Prof. Dr. Storm Rice idaresinde Harran'da yapılan kazılarda elde edilen seramik parçalarından bir kısmının Londra Üniversitesi, British Muzeum ve Oxford'daki Ashmoloen Muzeum'da etüt malzemesi olarak kullanmak amacıyla İngiltere'ye götürülmesine izin verilmiştir.[141] Bütün bu bilgiler, farklı birçok konuda her iki devlet arasında sıkı bir işbirliğinin yürütüldüğünü göstermektedir. İki devlet arasındaki genel siyasi ilişkileri bu şekilde özetledikten sonra, bu dönemde ikili ve çoklu ilişkileri etkileyen diğer önemli konular alt başlıklar halinde değerlendirilmiştir.

Kore Savaşı ve Türkiye'nin Savaşa Katılması

Kuzey Kore birliklerinin 25 Haziran 1950'de Güney Kore'ye saldırması ile Kore Savaşı başlamıştır.[142] Saldırının üzerine BM Genel Sekreteri Tyrgve Lie, Güney Kore'ye yardım çağrısında bulunmuştur. BM'nin 474 sayılı kararında üye devletlerin Güney Kore Cumhuriyeti'ne yardım etmesi istenmiştir. BM Genel Sekreteri Lie'nin yardım çağrısına Amerika'dan sonra 29 Haziran'da ikinci olarak Türkiye olumlu cevap vermiştir.[143] Genel Sekreter Lie, 1 Temmuz 1950'de Türk Dışişleri Bakanlığına göndermiş olduğu telgrafta Türkiye'nin Güney Kore'ye yapacağı yardımın şekli konusunda bilgi talep etmiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de göndermiş olduğu cevabi telgrafta Güvenlik Konseyi kararına uyacaklarını belirtmiş ve Konseyle görüşmeye hazır olduklarını ifade etmiştir.[144] Türkiye'nin Kore konusunda BM'ye vermiş olduğu cevap, Batı yanlısı politikanın açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Amerikan Başkanı Truman ise Güney Kore'ye yönelik saldırının Sovyetler Birliği tarafından yönetildiğini belirtmiş, geniş çaplı bir Sovyet-Çin saldırısının olabileceğini söylemiştir.[145] Yaşanan gelişmeler, komünizme karşı olan BM üyesi devletleri kısa süre içerisinde Güney Kore'ye desteğe yöneltmiştir.

---

[138] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 235.590.41, 1-3, Dosya Ek: 422, Belge Tarihi: 25.11.1953

[139] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 144.89.11, Dosya Ek: 136-1, Belge Tarihi: 02.11.1956

[140] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 149.24.11, Dosya Ek: 136-14, Belge Tarihi: 05.05.1958

[141] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 154.84.7, Dosya Ek: 136, Belge Tarihi: 02.04.1960

[142] Sander, *age,* s. 277.

[143] Albayrak, *age,* s. 410-411; Eroğul, *age,* s. 102; Uçarol, *age,* s. 935.

[144] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 200, Temmuz 1950, s. 68.

[145] Sander, *age,* s. 277.

25 Temmuz 1950'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlığında toplanmış olan Bakanlar Kurulu toplantısından sonra 4500 kişilik bir Türk askeri birliğinin Birleşmiş Milletler emrine verilmesi kararı alınmıştır.[146] Başbakan Menderes'in 28 Temmuz'da Başbakanlık'ta yapmış olduğu basın toplantısı, Amerikan Meclisi'nde gündem olmuştur. Türkiye'nin tam teçhizatlı 4500 askerini Kore'ye gönderme kararı, Meclis üyeleri tarafından "cesaret verici" olarak nitelendirilmiş ve takdirle karşılanmıştır.[147] Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılma kararı, BM'nin diğer üyelerine örnek olarak gösterilmiştir. Başbakan Adnan Menderes ise 24 Ağustos 1950'de Ankara DP Teşkilatı'nda yapmış olduğu konuşmada Kore'ye asker gönderme kararı aleyhine özellikle muhalefet tarafından yapılan geniş propagandanın hiçbir şekilde iyi niyetle açıklanamayacağını belirtmiştir.[148] Aynı konu basında da yer almıştır. Mümtaz Faik Fenik, Kore hakkında verilmiş olan kararın sulhun korunması yolunda alınmış olan cesaretli bir karar olduğunu vurgulamıştır. Fenik, savaş esnasında muhalefetin atom bombasından bahsederek kamuoyunda korku yaratmasını ve askerin maneviyatını bozmasını doğru bulmadığını ifade etmiştir.[149]

DP Hükümeti tarafından Kore'ye 4500 kişilik bir askeri birlik gönderileceği belirtilmiş olsa da, bu sayı artırılmıştır.[150] Nihayet Kore için hazırlanmış olan 5090 mevcutlu Türk Tugayı, 25 Eylül-2 Ekim 1950 tarihlerinde İskenderun'dan gemilerle Kore'ye hareket etmiş ve ilk birlik 12 Ekim 1950'de Pusan limanına ulaşmıştır.[151] Milli Savunma Bakanlığı'nın 3 Kasım 1950 tarihli tebliğinde Kore'deki Türk birliğinin henüz eğitimle meşgul olduğu ve savaşa fiilen başlamadığı belirtilmiştir.[152] Kore Savaşı'nda başta Amerika olmak üzere Birleşmiş Milletler'e üye 59 devletten 51'i Güney Kore'nin yanında savaşa katılmıştır.[153] Bu dönemde, Kore Savaşı'nın üçüncü bir dünya savaşına neden olabileceği tartışmaları yapılmıştır.[154] Eğitimden hemen sonra Kore'deki Türk birliğinin çetecilere karşı elde etmiş olduğu başarı, Türk basınında geniş yankı uyandırmıştır.[155] Çin kuvvetlerinin 7 Aralık 1950'de sınır kabul edilen 38. Enlemi aşarak Güney Kore'nin Başkenti Seul'e doğru ilerlemesi BM askerlerini çeşitli tedbirlere yöneltmiştir.[156] Savaşın 1953

[146] Soysal, *age,* s. 99; Milliyet, *Almanak Türkiye*, s. 172.
[147] *Zafer*, 22 Ağustos 1950, s. 1.
[148] *Zafer*, 25 Ağustos 1950, s. 1, 2.
[149] Mümtaz Faik Fenik, "Veto'cuların kasdı nedir?", *Zafer*, 26 Ağustos 1950, s. 1, 5.
[150] Nazan Kahraman, "Kore Savaşı ve Türkiye'nin Savaşa Katılma Kararının Türk Basınına Yansıması Üzerine Bir Analiz (Haziran-Ağustos 1950)", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, Eylül 2020, s. 1378-1379, 1382.
[151] Uçarol, *age,* s. 936; Soysal, *age,* s. 105.
[152] *Zafer*, 4 Kasım 1950, s. 1.
[153] Soysal, *age,* s. 97-98.
[154] Keramettin Kocaman, "Kore Harbi ve Sebepleri", *Zafer*, 6 Ekim 1950, s. 2.
[155] *Zafer*, 21 Kasım 1950, s. 1.
[156] *Zafer*, 8 Aralık 1950, s. 1.

yılı Temmuz ayına kadar devam etmiş olması nedeniyle Türk askeri birliğinde değiştirmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 9 Şubat 1951'de İzmir'den ve Adana'dan iki kıta Kore'ye hareket etmiştir.[157]

Kore Savaşı, kısa sürede Çin-BM savaşına dönüşmüştür. Karşılıklı saldırılar neticesinde Çin askeri birlikleri 38. Enlemin gerisine çekilmeye zorlanmıştır. Nisan 1951'de silah bırakılması konusunda görüşmeler başlatılmış, ancak antlaşma 27 Temmuz 1953'te Panmunjom'da imzalanmıştır. Savaşta Batılı devletler oldukça fazla kayıp vermesine rağmen, Güney Kore kurtarılmıştır.[158] Kore Savaşı'nda değiştirme birlikleri ile toplam 24.882 Türk subayı ve askeri görev yapmıştır. 1950-1953 yılları arasında toplam 721 şehit verilmiş, 2147 yaralı, 346 hasta, 234 esir ve 175 kayıp ortaya çıkmıştır.[159] Türk askerinin Kore'de göstermiş olduğu başarı, Batı devletleri tarafından takdirle karşılanmıştır. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılma kararı, NATO üyeliğinin önündeki engelleri kaldırmıştır.

Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) Üyeliği ve İngiltere

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya barışını korumak amacıyla kurulmuş olan Birleşmiş Milletler teşkilatında bazı konularda karar alınamaması, Batılı devletleri yeni arayışlara yöneltmiştir. Özellikle Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği altında komünist yönetimlerin hızla artması, 1947 yılı Ekim ayında Kominform'un kurulması ve Sovyetlerin yeni toprakları ilhak etme düşüncesi, Stalin'in uygulamış olduğu baskıcı politikalar Batılı devletleri rahatsız etmiştir.[160] Nihayet Çekoslovakya'nın Sovyet tesiri altına girmesine karşı Batılı devletlerden İngiltere, Fransa, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda 17 Mart 1948'de Brüksel'de bir antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre taraflar ortak bir savunma sistemi kurmayı kararlaştırmışlardır. Bu amaçla 4 Nisan 1949'da Washington'da Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İngiltere, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz ve Amerika arasında Kuzey Atlantik Antlaşması imzalanmış ve böylece Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştur.[161] Türkiye, Sovyet tehdidine en çok maruz kalan devletlerden biri olmasına rağmen, başlangıçta NATO'ya alınmamıştır. Ancak, 13 Haziran 1949'da yapılan açıklamada Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 19 Ekim 1939 tarihinde imzalanmış olan ittifak antlaşmasının yürürlükte olduğu belirtilmiştir.[162] Bu açıklama ile Türkiye'ye karşı yapılacak olası Sovyet saldırısı engellenmek istenmiştir.

---

[157] *Zafer*, 10 Şubat 1951, s. 1; *Zafer*, 4 Nisan 1951, s. 1.
[158] Sander, *age,* s. 282; Sedef Bulut, "38. Enlemde Güç Mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki Tezahürleri", *Mavi Atlas*, 6/1, 2018, s. 201.
[159] Ercan Haytoğlu, "Kore Savaşı ve Denizli Kore Şehitleri ile Gazileri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı: 11, Yıl: 2002, s. 103.
[160] Gönlübol-Ülman, agm, s. 223.
[161] Sander, *age,* s. 264-265; Soysal, *age,* s. 74-75; Uçarol, *age,* s. 936.
[162] Soysal, *age,* s. 79.

Türkiye, kurulduğu ilk günden itibaren NATO'ya katılmak istemiştir. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak bu amaçla New York'a gitmiş ve çeşitli temaslarda bulunmuştur. Ancak, bu görüşmelerden herhangi bir sonuç alınamamıştır.[163] Türkiye, ilk resmi müracaatını 1950 yılı Mayıs ayında, ikinci müracaatını ise 1 Ağustos 1950'de yapmıştır. Bu başvurular da kabul edilmemiştir.[164] Türkiye'nin ilk müracaatında bir Akdeniz ülkesi olarak sadece İtalya, Türkiye'yi desteklemiştir.[165] Amerika, İngiltere ve Fransa dışişleri bakanları 11-13 Mayıs 1950 tarihleri arasında Londra'da NATO Konseyi'nden önce toplanarak güvenlik konularını görüşmüşlerdir. İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin Türkiye, Yunanistan ve İran'ın durumları ile yakından ilgilendiklerini belirtmiş, NATO'nun gelişmesinin bu ülkelerin durumunu sağlamlaştıracağını vurgulamıştır.[166] Bu açıklama ile Bevin, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunda bir kanaat belirtmiş, NATO'nun güçlü pozisyonunun Türkiye'ye yarayacağına işaret etmiştir.[167]

Türkiye, başlangıçta üye devletler tarafından NATO'ya kabul edilmemiş olmakla birlikte, mücadelesini uygun ortamlarda sürdürmüştür. 30 Temmuz 1950'de Ankara'da Amerikan Büyükelçisi Wadswort'u kabul eden Başbakan Menderes, İstanbul'da da İngiltere ve Fransa Büyükelçilerini kabul eden Dışişleri Bakanı Köprülü, Türkiye'nin NATO'ya girme isteğinden bahsetmişlerdir. Her üç ülkeden bu konuda destek istenmiştir. 2 Ağustos tarihli ve Londra kaynaklı haberde Türkiye'nin Atlantik Paktı'na katılma isteğini İngiltere Hükümetine bildirdiği belirtilmiştir.[168] Dışişleri Bakanı Köprülü, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunu İngiltere, Fransa ve diğer NATO üyeleriyle görüşmek üzere Fransa'ya gitmiştir. Bu kapsamda, 5 Ağustos 1950'de Bevin ve Schuman ile görüşmüştür.[169] Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin de 25 Ağustos 1950'de Amerikan Dışişleri Bakanı Acheson'a müracaat ederek Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda destek talep etmiştir.[170]

Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusu çeşitli basın organlarında da değerlendirilmiştir. Bu kapsamda New-York Herald Tribune gazetesinin Paris'te çıkan 16 Ocak 1951 tarihli ve "*Kuzey Atlantik Paktı Teşkilatı Dostları*" başlıklı yazıda Türkiye, İspanya, Yunanistan ve Yugoslavya'nın Avrupa devletlerine yardımları dokunabileceği belirtilmiş ve NATO'ya alınmaları gerektiği vurgulanmıştır.[171] Rıfkı Salim Burçak da 31 Ocak 1951 tarihli ve "*Kuzey Atlantik misakı ve Türkiye*" başlıklı yazısında

[163] Kamran İnan, *Dış Politika*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993, s. 46.
[164] Uçarol, *age*, s. 938.
[165] Gönlübol-Ülman, agm, s. 228.
[166] Soysal, *age,* s. 93-94.
[167] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 198, Mayıs 1950, s. 146.
[168] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 201, Ağustos 1950, s. 129; Soysal, *age,* s. 101.
[169] Soysal, *age,* s. 102.
[170] *Zafer*, 26 Ağustos 1950, s. 1.
[171] *Zafer*, 17 Ocak 1951, s. 1.

Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında 1939 yılında yapılmış olan Ankara İttifakı ile NATO arasındaki durumu değerlendirmiştir. Burçak, Fransız Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün 1939 tarihli Ankara İttifakı nedeniyle Türkiye'nin herhangi bir saldırıya uğraması durumunda Kuzey Atlantik Paktı üyelerinin de Türkiye'ye yardım edeceği görüşünün antlaşmalarda belirtilmediğini ifade etmiştir. Burçak, Ankara İttifakı'nda Avrupa devletlerinden gelecek herhangi bir taarruz karşısında İngiltere'nin ve Fransa'nın Türkiye'yi savunacağı belirtilmesine rağmen NATO üyeliği konusunda Türkiye'nin desteklenmemesinin bir çelişki olduğunu belirtmiştir. Burçak, dost devletlerin demeçlerle değil, taahhütlerle savunma konusundaki eksiklikleri gidermesi gerektiğini vurgulamıştır.[172]

Mümtaz Faik Fenik, İngiltere'nin ve Fransa'nın Türkiye'nin NATO'ya alınmasına karşı olmalarını anlamlandıramadığını, Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesi durumunda Akdeniz devleti olan Fransa'nın da müdafaası anlamına geleceğini vurgulamıştır. Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girmesi ile 1939 tarihli ittifakın daha çok kuvvetleneceğini ifade etmiştir.[173] Diğer taraftan İngiltere Batı Örgütü Genel Müdürü E. Shuckburgh'un Sovyet tehdidi altındaki her ülkenin NATO'ya üye olmasına gerek olmadığı yönündeki açıklaması, Haziran 1951'de Türk kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. Bunun üzerine İngiltere Dışişleri Bakan Yardımcısı Ernest Davies, İngiltere Hükümeti'nin Türkiye'nin ve Yunanistan'ın NATO'ya üyeliğine karşı olmadığını belirtmiştir.[174] Nihayet Türkiye'nin ve Yunanistan'ın NATO'ya katılması ve Orta Doğu'da savunma sistemi kurulması konusunda İngiltere, Amerika ve Fransa arasında 16 Temmuz 1951'de mutabakat oluşmuştur. 18 Temmuz'da ise Avam Kamarası'nda bir konuşma yapan İngiliz Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, İngiltere Hükümeti'nin Türkiye'nin hem NATO'ya katılması hem de Orta Doğu savunmasında kendine düşen rolü almasının arzu edildiğini belirtmiştir.[175] Nihayet İngiltere, Türkiye'nin her iki tarafta da görev üstlenme isteği üzerine NATO üyeliğine itirazdan vazgeçmiştir.

Ottowa'da toplanmış olan Kuzey Atlantik Paktı Konseyi, beş günün sonunda 20 Eylül 1951'de almış olduğu kararla Türkiye'nin ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak alınmasına karar vermiştir.[176] 22 Ekim 1951'de de katılıma dair bir protokol imzalanmıştır.[177] Atlantik Konseyi kararı üzerine beyanat veren Başbakan Menderes, Türk Hükümeti'nin alınan karardan çok memnun olduğunu belirtmiştir.[178] Başbakan Menderes ayrıca, İngiltere Başbakanı Attlee tarafından gönderilmiş olan mesajı cevaplamıştır. Menderes, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktı'na

[172] Rıfkı Salim Burçak, "Kuzey Atlantik Misakı ve Türkiye", *Zafer*, 31 Ocak 1951, s. 2.
[173] Mümtaz Faik Fenik, "Atlantik Paktına Girmemize İtiraz Edenler", *Zafer*, 4 Nisan 1951, s. 1.
[174] Albayrak, *age,* s. 421.
[175] Soysal, *age*, s. 120.
[176] *Zafer*, 21 Eylül 1951, s. 1; Gönlübol-Ülman, agm, s. 232.
[177] Uçarol, *age,* s. 938.
[178] *Zafer*, 22 Eylül 1951, s. 1.

katılmasının büyük bir kazanç teşkil edeceğine dair Başbakan Attlee'ın takdir sözlerine teşekkür etmiştir.[179] Konuyla ilgili değerlendirme yapan Mümtaz Faik Fenik, Atlantik Konseyi kararının Türk dış politikası açısından büyük bir zafer olduğunu belirtmiş, Kore'de başarı ile savaşan Türk askerlerinin bu zaferde büyük payının olduğunu vurgulamıştır.[180] Türkiye'nin NATO'ya katılmasının kesinleşmesi üzerine, NATO üyeliğine dair tatbikatların ve Orta Doğu savunma sistemine ait prensiplerin görüşülmesi için Amerika, İngiltere ve Fransa genelkurmay başkanları ile 13-14 Ekim 1951'de Ankara'da heyetler halinde toplantılar gerçekleştirilmiştir.[181] Türkiye'nin NATO'ya katılması kararı üzerine Sovyetler Birliği ise 3 Kasım ve 30 Kasım 1951'de Türkiye'ye nota vermiştir. İlk notaya 12 Kasım'da cevap verilmiş, ikinci notaya ise cevap gerekli görülmemiştir. Sovyetler, NATO'nun kendi aleyhine bir Pakt olduğunu, Türkiye'nin bu konuda Sovyetler'e izahat vermesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye ise güvenliği için böyle bir Pakt'a girmeyi uygun gördüğünü vurgulamıştır.[182] 22 Ekim 1951 tarihli Londra Protokolü'nün bazı maddelerinin değiştirilmesine dair hükümler NATO üyesi devletlerce 16 Şubat 1952'de tamamlanmış, Ankara ve Atina'daki Amerikan Büyükelçileri durumu her iki tarafa resmen bildirmiştir.[183] Resmi bildirim üzerine TBMM'de Kuzey Atlantik Antlaşması'na Türkiye'nin katılmasına dair görüşme ise 18 Şubat 1952'de yapılmış ve 409 oyla Türkiye'nin NATO'ya üyeliği kabul edilmiştir.[184]

Türkiye'nin NATO üyeliği, sadece Sovyet tehdidine karşı bir güvenlik unsuru olmamış, aynı zamanda üye devletlerle ekonomik, siyasi ve askeri işbirliğini amaçlamıştır.[185] Mümtaz Faik Fenik, NATO üyeliği ile Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlamlaştırdığını, aynı zamanda diğer devletler için de önemli bir kuvvet oluşturduğunu belirtmiş, Pakt üyelerine saldırmayı düşünen mütecavizlerin uzun uzun düşünmesi gerektiğini vurgulamıştır.[186] İngiltere'de yayınlanmakta olan Time and Tide gazetesinde 6 Eylül 1952'de "*Balkanlar'daki NATO Komutanlığı*" başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in 17 Eylül'de Belgrad'a gidecek olmasının Yugoslavlar tarafından iki devlet arasındaki dostluğun geliştirilmesi için önemli bir hadise olduğunun belirtildiği vurgulanmıştır. NATO'nun güneydoğu kanadını Türkiye'nin ve Yunanistan'ın oluşturduğu, ancak Yugoslavya olmadan Balkan NATO Komutanlığı'nın stratejik açıdan tam sayılamayacağı

[179] *Zafer*, 30 Eylül 1951, s. 1.
[180] Mümtaz Faik Fenik, "Dış politikada Büyük zafer", *Zafer*, 22 Eylül 1951, s. 1.
[181] Soysal, *age*, s. 127; *Zafer*, 14 Ekim 1951, s. 1.
[182] Soysal, *age,* s. 130, 142-143.
[183] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 219, Şubat 1952, s. 22-23; Soysal, *age*, s. 140.
[184] *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 13, Dönem: IX, 18 Şubat 1952, s. 339; *Zafer*, 19 Şubat 1952, s. 1.
[185] Sander, *age,* s. 266-267.
[186] Mümtaz Faik Fenik, "Menderes hükümetinin büyük eseri" *Zafer*, 19 Şubat 1952, s. 1.

belirtilmiştir. Tito'nun komünist olmakla birlikte Stalin'le arasının açık olduğu, ideoloji farklılığına rağmen Eden'in ziyaretinin her iki tarafta da gerçekçi bir şekilde değerlendirildiği belirtilmiştir.[187] Diğer taraftan üyelik sonrasında NATO'lu generaller Türkiye'ye gelerek askeri üsleri ve tesisleri ziyaret etmişler, NATO'nun güneydoğu karargâhı olarak İzmir'i belirlemişlerdir.[188] NATO üyesi Türk, Yunan, Amerikan, İngiliz, Fransız ve İtalyan kara, deniz ve hava kuvvetlerinin katılımı ile 3-13 Kasım 1952 tarihleri arasında Akdeniz'de bir tatbikat yapılmıştır.[189] 10 gün devam etmiş olan "*Long Step*" tatbikatı 13 Kasım'da sona ermiştir. Amiral Carney, yapmış olduğu basın toplantısında 6 NATO devletinin ortaklaşa gerçekleştirmiş olduğu büyük Akdeniz tatbikatının başarılı bir şekilde gerçekleştirildiğini vurgulamıştır.[190] Nihayet, Türkiye'nin NATO'ya üye olması ile Türk-İngiliz ilişkileri, Pakt içerisinde daha güçlü siyasi ve askeri bir ortaklığa dönüşmüştür.

Orta Doğu Komutanlığı Konusu

İngiltere, egemenliği altındaki toprakları dominyon, koloni, himaye, manda, koruma antlaşması gibi farklı hukuki usullerle kendine bağlamıştır. 1926 yılında İngiltere'ye bağlı topraklara "*İngiliz Milletler Topluluğu (Commonwealt of Nations)"* adı verilmiştir. 1948 yılında İngiliz Milletler Topluluğu ile İngiltere eşit düzeye getirilmiştir.[191] İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, çeşitli askeri üsler ve bazı menfaatler temin ederek manda idarelerine son vermeye başlamıştır. Ürdün, Mısır, Hindistan ve Pakistan bu usulün uygulandığı topraklar olmuştur.[192] İngiltere, Orta Doğu bölgesindeki topraklardan aşama aşama çekilmekle birlikte, elde etmiş olduğu üsler vasıtasıyla bölgede etkinliğini sürdürmeyi amaçlamıştır. Süveyş Kanalı üzerindeki egemenliğini ise hiçbir zaman kaybetmek istememiştir.

Orta Doğu'da petrol rezervinin oldukça fazla olması, İngiltere'nin yanında Amerika'nın da bu bölgeyle yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Savaş sonrasında Orta Doğu bölgesinde komünizmin yayılmasına dair çeşitli emareler de her iki devletin bu bölge ile ilgili politikalara ağırlık vermelerine neden olmuştur. Bu kapsamda Amerika ve İngiltere tarafından Türkiye'nin öncülüğünde bir Orta Doğu Komutanlığı kurulması amaçlanmıştır.[193] İngiltere'nin 1950 yılı Nisan ve Mayıs aylarındaki girişimleri ile Doğu Akdeniz'de ve Orta Doğu'da güvenliği sağlamak amacıyla Mısır ve Irak gibi Arap devletleri yanında Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin de yer alacağı bir güvenlik paktının oluşturulması

[187] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 102.636.7, 1-2, Dosya Ek: F11, Belge Tarihi: 15.09.1952
[188] Eroğul, *age,* s. 116.
[189] Soysal, *age,* s. 157.
[190] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 228, Kasım 1952, s. 39.
[191] Uçarol, *age,* s. 886.
[192] Soysal, *age,* s. 5, 7, 22, 34, 45.
[193] Albayrak, *age,* s. 475.

düşünülmüştür.[194] İngiltere'nin bu isteğine Mısır; Süveyş ve Filistin meselesi nedeniyle sıcak bakmamıştır. İngiltere'nin Orta Doğu Kara Kuvvetleri Komutanı General Robertson, 22 Şubat 1951'de Türkiye'ye gelmiş, Türk devlet adamları ve Genelkurmay Başkanı ile Orta Doğu'nun savunması konusunu görüşmüştür.[195] İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya katılma isteğini Orta Doğu Komutanlığı düşüncesi nedeniyle başlangıçta kabul etmemiştir.[196] Diğer taraftan İngiltere'nin Orta Doğu'daki faaliyetleri nedeniyle Kahire'deki Sovyet Büyükelçisi, Mısır Hükümeti'ne 21 Eylül 1951'de bir nota vererek Mısır'ın Orta Doğu savunma sistemine katılmasını Sovyetler Birliği'nin düşmanca değerlendireceğini belirtmiştir.[197] Bu girişimle Sovyetler Birliği, baskı uygulayarak Mısır'ı İngiltere'den uzaklaştırmayı amaçlamıştır.

İngiltere'nin Türkiye'nin NATO üyeliğine itirazı, Türkiye'nin Orta Doğu'da kurulacak bir pakta katılmayı kabul etmesi ile ortadan kalkmıştır.[198] Türkiye'nin NATO'ya davet edilmesinden sonra 13 Ekim 1951'de Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından Mısır'a Orta Doğu Müttefik Komutanlığı kurulması teklifinde bulunulmuştur. Komutanlığa Avustralya, Yeni Zelenda, Güney Afrika Birliği'nin de katılması öngörülmüştür. Ayrıca, Süveyş Kanalı'ndaki askeri birliklerin de bu komutanlığa bağlı olması teklif edilmiştir. Ancak Mısır, 17 Ekim tarihli cevabında teklifi reddetmiştir.[199] Yapılan bu tekliften sonra, 16-25 Ekim 1951 tarihlerinde öncelikle Mısır'da sonra Suriye'de ve Lübnan'da Batılılar ve Türkiye aleyhine geniş çaplı gösteriler yapılmıştır. Orta Doğu Komutanlığı konusunda 9 Kasım 1951'de İngiltere, Amerika, Fransa ve Türkiye hükümetleri tarafından Mısır, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan ve İsrail'e yeni bir muhtıra verilerek planın amacı ve ana hatları açıklanmıştır. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Gromiko da 21 Kasım 1951'de İsrail ve Arap ülkeleri elçilerini davet ederek, dört devlet tarafından teklif edilmiş olan Orta Doğu Komutanlığına katılım olması durumunda Sovyetler'le münasebetlerin kötüleşeceği belirtmiştir.[200] İngiltere ve diğer Batı devletleri ile Türkiye'nin ve Mısır'ın öncülüğünde oluşturulmak istenen Orta Doğu Komutanlığı kurulamamış, bunun yerine oluşturulmuş olan Bağdat Paktı ile arzulanan amaçlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bağdat Paktı

İngiltere, Orta Doğu'nun güvenliği konusu ile yakından ilgilenmiştir. Süveyş Kanalı ve Doğu Akdeniz üzerindeki menfaatleri nedeniyle

[194] Soysal, *age,* s. 92.
[195] *Milliyet*, 26 Şubat 1951, s. 2; Soysal, *age,* s. 113.
[196] Uçarol, *age,* s. 937; Albayrak, *age,* s. 420.
[197] Soysal, *age*, s. 125.
[198] Uçarol, *age,* s. 938.
[199] Armaoğlu, *20. Yüzyıl…*, s. 520.
[200] Soysal, *age,* s. 129-133.

İngiltere, bölge üzerinde etkili olmak istemiştir. Başlangıçta İngiltere, bölgedeki egemenliğini sürdürmek amacıyla bir Orta Doğu Komutanlığı kurmayı amaçlamış, bunu gerçekleştiremeyince Türkiye'nin içinde bulunacağı bir savunma paktı oluşturmak istemiştir. Amerika da Sovyet nüfuzunun Orta Doğu'da genişlemesini istememiş ve bölgede kendi egemenliğini kurmayı arzulamıştır. Orta Doğu'da İngiltere ve Amerika için uygun bir müttefik olarak görülen Türkiye, 1949 yılında İsrail'i resmen tanımış olması nedeniyle Arap devletleri tarafından eleştirilmiştir.[201] Batılı devletlerle yakın işbirliği içerisinde olan Türkiye, Orta Doğu'daki Arap devletleri ile de dostluk ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile Pakistan Büyükelçisi Mian Bashir Ahmad arasında 26 Temmuz 1951'de Türkiye-Pakistan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.[202] Bu antlaşma ile akit taraflar barış ve dostluk ilişkilerini kuvvetlendirmeye çalışacaklarını belirtmişlerdir.[203] Süre sınırlaması olmayan bu antlaşma ile her iki tarafın milletlerarası barış yararına ve BM Antlaşması'na uygun olarak aralarında ebedi barışın ve dostane ilişkilerin geçerli olacağı vurgulanmıştır.[204] Pakistan'la yapılmış olan bu antlaşma, sonraki dostluk antlaşmalarına temel oluşturmuştur. Diğer taraftan 1953 yılı Haziran ayında, Orta Doğu'da oluşturulması planlanan savunma teşkilatına başlangıçta Arap devletlerin katılmaması ihtimaline karşı Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında bir savunma teşkilatının kurulması konusu tartışılmıştır.[205] Nihayet İngiltere başta olmak üzere Amerika ve Fransa, Orta Doğu'da bir paktın kurulmasını istemişlerdir. Görüşmeler neticesinde Eylül 1953'te İngiltere'de Türkiye-Irak ve Pakistan için bir antlaşma tasarısı hazırlanmıştır.[206]

Batı devletleri tarafından Orta Doğu'nun güvenliği konusunda Mısır'a görev verilmek istenmiş, ancak başarılı olunamamıştır. 1952 yılında Mısır'da iktidarı ele geçirmiş olan Cemal Abdül Nasır, Arap milliyetçiliğine liderlik yapma konusunda çalışmalar başlatmıştır.[207] Uygulamış olduğu politikalar, Batı yerine Sovyetler'e yöneldiğini göstermiştir. DP iktidarında ise Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler, ilk yıllarında soğuk bir şekilde başlamıştır. Mısır basınında devrik hanedan aleyhine hakaret içerikli yazıların çıkmış olması, eşi haneden soyundan gelen Türkiye'nin Mısır Büyükelçisi Hulusi Fuat Tugay'ı rahatsız etmiştir. 2 Ocak 1954 tarihli bir sergide Başbakan Yardımcısı Cemal Abdül Nasır'ın elini sıkmayan Hulusi Fuat Tugay, aynı zamanda Mısır'ın mevcut idarecilerinin ülkeyi felakete sürüklediğini belirtmiştir. Bu olay diplomatik krize neden olmuş,

[201] Albayrak, *age,* s. 473.
[202] Soysal, *age,* s. 121.
[203] *Resmi Gazete*, 13 Mayıs 1952, Sayı: 8108, s. 3586.
[204] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 212, Temmuz 1951, s. 52.
[205] *Foreign Relations Of The United States (FRUS),* 1952–1954, The Near And Middle East, Volume IX, Document Number: 141, p. 390-391.
[206] Eroğul, *age,* s. 117.
[207] Sander, *age,* s. 301.

Büyükelçinin 24 saat içerisinde ülkeyi terk etmesi istenmiştir. Büyükelçi Tugay, 7 Ocak 1954'te Ankara'ya dönmek zorunda kalmıştır.[208]

Türkiye ile Pakistan arasında 1951 yılında imzalanmış olan dostluk antlaşmasından sonra iki devlet arasında 1954 yılında yeniden görüşmeler başlatılmıştır. Bu kapsamda 2 Nisan 1954'te Karaçi'de Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammed Zafirullah Han ile Türk Büyükelçisi Selahattin Refet Arel arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Askeri nitelikte olmayan bu antlaşma ile ortak menfaatler konusunda istişare yapılması ve işbirliğinin kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştır. Teknik konularda bilgi alış verişinde bulunulması, silah ve mühimmat konusunda ise imkân nispetinde tarafların ihtiyaçlarının karşılanması öngörülmüştür. Taraflar bu antlaşmaya aykırı olarak herhangi bir taahhütte bulunmamayı kabul etmişlerdir. Antlaşmanın altıncı maddesi ile de diğer devletlerin akit devletlerle aynı şartlarda ittifaka katılmalarına olanak sağlanmıştır.[209] Pakistan'la yapılan bu antlaşmaya Mısır ve Sovyetler Birliği tepki göstermiştir. Mısır Savunma Bakanı, Arap Müşterek Güvenlik Paktı'nın kendilerine yeteceğini, hiçbir Arap devletinin Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılmayacağını belirtmiştir.[210] Diğer taraftan, antlaşmanın yapıldığı günlerde 11 kişilik bir Amerikan heyeti, askeri yardım kapsamında Pakistan'da incelemelerde bulunmuştur.[211] Bu da Pakistan'ın Batı ile ittifak kurması konusunda önemli bir başka gelişme olmuştur.

Türkiye-Pakistan Antlaşması'ndan sonra diğer Arap devletlerini Orta Doğu savunma sistemine dâhil etmek amacıyla Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü tarafından bölge devletlerindeki Türk büyükelçileri ile 12, 13 ve 15 Temmuz 1954 tarihlerinde Ankara'da ve İstanbul'da toplantılar yapılmıştır. Mısır Başbakanı Nasır, 30 Ağustos 1954'te yapmış olduğu açıklamada, Mısır'ın hiçbir Orta Doğu savunma sistemine girmeyeceğini ve Irak'ın bu ittifaka girmesi durumunda Arap Müşterek Güvenlik Paktı'ndan çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Başbakan Menderes ise 1954 yılı Eylül ayı başlarında göndermiş olduğu mesaj ile Mısır Devlet Başkanı Nasır'ı Türkiye'ye davet etmiştir. Nasır'ın Mısır'a davet etmesi durumunda gelebileceğini veya başka dost bir ülkede de görüşebileceklerini belirtmiştir.[212] Diğer taraftan aynı yıl Ekim ayında Irak Başbakanı Nuri Said Paşa ise Londra ziyaretinden sonra Türkiye'ye gelmiştir. Başbakan Menderes'le yapmış olduğu görüşme sonrasında bir açıklama yapan Irak Başbakanı, "*hedefe en kısa ve en açık yoldan*" varacaklarını vurgulamıştır.[213] 18 Ekim 1954 tarihli ortak bildiride ise Türk-Irak dostluğunun her iki ülke yanında Orta Doğu için hayırlı olduğu belirtilmiş,

[208] Albayrak, *age*, s. 473-474; *Milliyet*, 5 Ocak 1954, s. 1; *Milliyet*, 8 Ocak 1954, s. 1.
[209] Gönlübol-Ülman, agm, s. 253-254; Soysal, *age,* s. 198-200.
[210] Soysal, *age,* s. 194, 209.
[211] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 245, Nisan 1954, s. 282.
[212] *Milliyet*, 13-14 ve 16 Temmuz 1954, s. 1; Soysal, *age*, s. 209, 217-218.
[213] *Milliyet*, 19 Ekim 1954, s. 1.

Birleşmiş Milletler prensipleri çerçevesinde Orta Doğu'da müşterek bir güvenlik sisteminin kurulmasının öneminden bahsedilmiştir. Suriye Başbakanı Fares El-Huri ise 4 Kasım 1954'te Suriye'nin bir Orta Doğu Savunma Paktı'na girmeyeceğini açıklamıştır. Orta Doğu savunma sistemine girmeyeceğini açıklayan Mısır'a ise Türkiye'den çeşitli ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Kemal Aygün, 12-23 Kasım 1954 tarihleri arasında Mısır'a bir dostluk ziyaretinde bulunmuştur. Aynı amaçla İstanbul Milletvekili General Ali Fuat Cebesoy başkanlığındaki bir gazeteci grubu da Mısır'ı ziyaret etmiştir.[214]

Amerika'nın 1954 yılında Sovyet yayılmasına karşı ortaya atmış olduğu "Kuzey Kuşağı" tasarısı ise Orta Doğu savunmasında önemli bir yer işgal etmektedir. İngiltere'nin Süveyş konusunda Mısır'la yaşamış olduğu sorun da Orta Doğu'da ittifaka dair bir girişimin önünü açmıştır. Nihayet, Başbakan Adnan Menderes, Başbakan Yardımcısı Fatih Rüştü Zorlu, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve diğer heyet üyeleri 23 Şubat 1955'te uçakla Ankara'dan Bağdat'a gitmişlerdir.[215] Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta imzalanmış olan "*Karşılıklı Yardım Antlaşması*", güvenlik ve savunma konusunda işbirliği öngörmüştür. Bu Pakt ile Orta Doğu'da komünizm tehlikesi engellenmek istenmiştir. Sekiz maddelik antlaşmaya bölge devletlerinin katılımı açık tutulmuştur.[216] Bu antlaşma ile tarafların milletlerarası taahhütlere aykırı duruma düşmediği ve yapılacak milletlerarası taahhütlerin de bu antlaşmaya aykırı olmayacağı belirtilmiştir.[217] Bağdat'ta imzalanmış olan bu antlaşma Amerika tarafından takdirle karşılanmıştır. Amerika'ya göre bu antlaşma Pakistan'la yapılmış olan antlaşma ile birlikte Orta Doğu'da geniş bir ittifaka dönüşecektir. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü de France Presse muhabirine vermiş olduğu demeçte, İngiliz Hükümeti'nin Türkiye ile Irak arasındaki antlaşmayı hararetle karşıladığını, antlaşmanın Orta Doğu'da istikrara hizmet edeceğini belirtmiştir.[218] Sonuç olarak Bağdat Paktı'na 5 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te ise İran katılarak, Orta Doğu'da ittifakla ilgili yeni siyasi bir güç oluşturulmuştur.[219]

Bağdat Paktı'nın kuruluşunda işbirliği ve savunma amacı ile birlikte Sovyetlerin Orta Doğu'da engellenmesi düşüncesi olsa da Irak, Sovyet tehdidinden daha çok Araplar arasında bir uzlaşı düşünmüş, Pakistan ise tehdit olarak Hindistan'ı görmüştür. Pakt üyesi devletlerin farklı

[214] Soysal, *age*, s. 223, 229, 233.
[215] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 255, Şubat 1955, s. 170.
[216] Uçarol, *age,* s. 942-943.
[217] Gönlübol-Ülman, agm, s. 259.
[218] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 255, Şubat 1955, s. 170, 173.
[219] Albayrak, *age,* s. 476; Uçarol, *age,* s. 945; Gönlübol-Ülman, agm, s. 265.

düşünceleri, düşünülen amacın gerçekleştirilmesine engel olmuştur.[220] Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan Bağdat Paktı'na şiddetle karşı çıkmışlardır.[221] Pakt'a tepki amacıyla 20 Ekim 1955'te Mısır ve Suriye arasında Şam'da askeri bir ittifak antlaşması yapılmıştır.[222] 27 Ekim'de de benzer bir askeri antlaşma, Mısır ve Suudi Arabistan arasında imzalanmıştır. Lübnan ve Ürdün ise ılımlı bir yaklaşım içerisinde olsalar da Pakt'a üye olmamışlardır. Özellikle İngiltere ve Türkiye, Ürdün'ün Bağdat Paktı'na katılması için çalışmalar yapmış, ancak Ürdün sokaklarında ortaya çıkan protesto gösterileri nedeniyle başarılı olunamamıştır.[223] Sonuçta Bağdat Paktı, Arap Birliği'ni bölmüş, ancak Sovyetler'in kuvvetli bir şekilde Orta Doğu'ya sızmasına aracılık etmiştir.[224] Sovyetler Birliği, pamuk karşılığında Mısır'la silah satış antlaşması yapmıştır. Böylece Sovyetler Orta Doğu'daki nüfuzunu artırmaya başlamıştır.[225]

Bağdat Paktı Daimi Konseyi, ilk toplantısını 22 Kasım 1955'te Bağdat'ta yapmış ve örgütlenme konularını görüşmüştür.[226] Konsey bünyesinde Daimi Askeri Komite ve Ekonomik Komite kurulması kararlaştırılmıştır. Amerika da bu toplantıya bir gözlemci heyeti göndermiştir. Amerika'nın Mısır ve Suudi Arabistan'ı kazanmayı arzulaması, Bağdat Paktı'na katılamayan İsrail'i endişelendirmeme ve Sovyetler Birliği'ni kışkırtmama amacı Bağdat Paktı'na katılmasını engellemiştir. Buna mukabil Amerika, Pakt'ın Ekonomik Komitesi ile Bozguncu Faaliyetleri Önleme Komitesine üye olmuştur. Üye devletler Amerika'nın katılımını çok istemesine rağmen, bu gerçekleşmemiştir.[227] Bağdat Paktı ile İngiltere ve Amerika, Orta Doğu'da Sovyetler'in genişlemesini engellemek istedikleri gibi kendi egemenliklerinin de sürmesini istemişlerdir. Her iki devlet de bölgedeki önemi nedeniyle Türkiye ile iyi ilişkiler içerisinde olmak istemiştir. Türkiye ise İngiltere ile yapmış olduğu görüşmelerin ve NATO'ya üyelik sürecinin bir sonucu olarak Bağdat Paktı'na öncülük etmiştir.

Süveyş Krizi

Orta Doğu'da İngiltere'nin mücadele etmiş olduğu yerlerden biri, Süveyş Kanalı ve çevresi olmuştur. İngiltere, bölgedeki üslerini muhafaza etmenin yollarını aramıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, 20 Kasım 1950'de Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmada, İngiltere'nin Süveyş Kanalı ve çevresindeki askeri birliklerini geri çekerek Orta

[220] Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çeviren: İbrahim H. Kurt, 17. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 507.
[221] Armaoğlu, *Türk Siyasi…,* s. 229-230; Albayrak, *age,* s. 475- 476; Soysal, *age*, s. 235.
[222] Soysal, *age*, s. 239.
[223] Gönlübol-Ülman, agm, s. 266.
[224] Sander, *age,* s. 301.
[225] Kissinger, *age,* s. 502.
[226] Soysal, *age*, s. 240.
[227] Gönlübol-Ülman, agm, s. 267-268.

Doğu'yu savunmasız bırakma niyetinde olmadığını ifade etmiştir.[228] Mısır ise 1951 yılı Eylül ayında Süveyş'in kendine verilmesini istemiş, ancak İngiltere buna karşı çıkmıştır.[229] 17 Ocak 1952'de Amerikan Kongresi'nde konuşan Churchill ise Süveyş buhranına değinerek Amerikan, Fransız, Türk kuvvetlerinin İngilizlerle birlikte burada bulunması durumunda Mısır'daki karışıklıkların ortadan kalkacağını belirtmiştir. Ancak, bu açıklama Mısır ve Amerika tarafından olumlu karşılanmamıştır. 21 Ocak 1952'de Paris'te yapılan BM Genel Kurulu toplantısında ise Mısır Dışişleri Bakanı ile Sovyet heyeti arasındaki temaslar artmıştır. Bu arada Kahire'de İngiltere aleyhine gösteriler yapılmış, 27 Ocak 1952'de Kanal bölgesindeki İsmailiye'de halk ile birlikte hareket eden Mısır polisi ve İngiliz kuvvetleri arasında çıkan çatışmada 50 polis öldürülmüş, 200 civarında polis de yaralanmıştır. Bunun üzerine Kahire'deki İngiliz mağaza ve sinemaları yağma edilmiş, ateşe verilmiştir. Bu olaylar üzerine Kral Faruk, Başbakanı görevden azletmiş, yerine müzakere taraftarı Ali Mahir Paşa'yı göreve getirmiştir. Ali Mahir Paşa 30 Ocak 1952'de İngiltere, Amerika, Fransa ve Türkiye büyükelçileri ile Orta Doğu Komutanlığı teklifini görüşmüş, teklifi inceleyeceklerini belirtmiştir.[230]

Türk Dışişleri Bakanı Köprülü, 21 Kasım 1953'te Weekly Recorder adlı bir İngiliz gazetesine vermiş olduğu beyanatta Süveyş Kanalı meselesinin İngiltere ve Mısır arasında adalet ve eşitlik ilkeleri doğrultusunda çözümlenmesini ümit ettiklerini belirtmiştir. Köprülü ayrıca, Orta Doğu'nun savunulması konusunda İngiltere ile birlikte çalıştıklarını vurgulamıştır.[231] Süveyş Kanalı'nın boşaltılmasına dair uzun süredir devam eden İngiliz-Mısır görüşmeleri, nihayet 27 Temmuz 1954'te mutabakatla sonuçlanmıştır.[232] Mutabakat neticesinde 19 Ekim 1954'te bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre İngilizler, yedi ay içerisinde Süveyş'teki üslerden çekilmeyi kabul etmiş, ancak yedi yıllık süre içerisinde yabancı devletlerin Arap Birliği üyelerinden birine ya da Türkiye'ye saldırması durumunda buraları yeniden işgal etme yetkisini elinde tutmuştur. İsrail'e gerçekleştirilecek herhangi bir saldırı bu istisnanın dışında tutulmuştur. Antlaşmaya göre Süveyş'ten serbest geçiş hakkı, 1888 tarihli İstanbul Antlaşması'na göre yapılacaktır.[233] Süveyş Kanalı, İngiltere için 80 bin askerin bulunduğu bir ileri karakol vazifesi görmüştür. Nihayet İngiltere, 1956 yılında Süveyş'ten çekilmiştir.[234]

İngiltere, Süveyş'teki üslerinden çekilmesi ile Orta Doğu'daki çıkarlarını Bağdat Paktı ve Irak üzerinden gerçekleştirmek istemiştir. Pakt'a Ürdün'ü

[228] *Zafer*, 21 Kasım 1950, s. 4.
[229] Eroğul, *age*, s. 118.
[230] Soysal, *age*, s. 138-139.
[231] Soysal, *age*, s. 186.
[232] Soysal, *age*, s. 210.
[233] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 251, Ekim 1954, s. 230-231; Gönlübol-Ülman, agm, s. 277; Uçarol, *age,* s. 893.
[234] Kissinger, *age*, s. 506.

de dâhil ederek bölgedeki etkinliğini sürdürmeyi amaçlamıştır.[235] İngiltere, Mısır'la anlaşma yaparak Orta Doğu savunmasına Mısır'ın katılmasını istemiştir. Amerika da askeri yardım kapsamında Mısır'ın Batı ile ittifak ilişkisi kurmasını arzulamıştır. Mısır Devlet Başkanı Nasır ise bu beklentilere karşılık vermemiş, Bağdat Paktı'na katılmadığı gibi Arap Birliği'ni daha da kuvvetlendiren adımlar atmış, Batı yerine Sovyetler Birliği ile işbirliği yolunu tercih etmiştir.[236] Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın Batı yerine Sovyetler ve Çin ile işbirliğine yönelmesi üzerine İngiltere ve Amerika, Nil Nehri üzerine kurulacak olan Asvan Barajı için Dünya Bankası üzerinden verilmesi öngörülen krediyi 19-20 Temmuz 1956'da geri çekmişlerdir. Bunun üzerine Nasır, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmiştir. Kanalda en çok hisseye sahip olan İngiltere ve Fransa, 1888 İstanbul Antlaşması'nda imzası bulunan ve Süveyş'i en çok kullanan 24 ülkeyi 16 Ağustos 1956'da Londra Konferansı'na çağırmışlardır. Mısır ve Yunanistan toplantıya katılmamıştır. Konferansta Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in teklifi bazı değişikliklerle kabul edilmiş, Beşli Komisyon kurularak Mısır'la görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Görüşmelerin olumlu neticelenmemesi üzerine İkinci Londra Konferansı 18 ülkenin katılımı ile 19-23 Eylül 1956'da toplanmıştır. Kanala milletlerarası bir statü vermek amacıyla Süveyş Kanalını Kullananlar Birliği kurulması sağlanmıştır. Konferansta herhangi bir sonucun elde edilememesi üzerine konu 23 Eylül 1956'da BM Güvenlik Konseyi'ne taşınmıştır. 12 Ekim 1956 tarihli kararda, taraflar arasında uzlaşma önerilmiştir.[237]

Mısır'la herhangi bir anlaşmanın sağlanamaması üzerine İngiltere ve Fransa, 14 Ekim 1956'da gizli olarak İsrail'le anlaşmışlardır. İsrail'in 29 Ekim 1956'da Mısır'a saldırması üzerine İngiltere ve Fransa da her iki tarafın çatışmayı durdurmasını ve Kanal çevresinden çekilmesini istemiştir. Teklifin kabul edilmemesi üzerine 31 Ekim 1956'da karadan ve havadan Mısır'a saldırıya geçmişlerdir. Olaylar üzerine BM Güvenlik Konseyi toplanmış, kuvvet kullanımına son verilmesini istemiştir. BM Genel Kurulu da 1 Kasım tarihinde taraflara ateşkes çağrısında bulunmuştur.[238] 5 Kasım 1956 tarihli BM Genel Kurulu kararı ile İsrail ve Mısır arasına BM Barış Gücü gönderilmesi kabul edilmiştir.[239] İngiltere'nin ve Fransa'nın Mısır'a yönelik hareketine tepki gösteren Bağdat Paktı'nın diğer üyeleri (Türkiye, İran, Irak ve Pakistan) 7 Kasım 1956'da Tahran'da bir araya gelmişlerdir. 8 Kasım'da yayınlanmış olan ortak bildiride, İsrail'in Mısır'a saldırısı kınanmış ve derhal ateşkes hattı gerisine çekilmesi istenmiştir. İngiltere'nin ve Fransa'nın Mısır'a yönelik

[235] Uçarol, *age*, s. 903-904.
[236] Gönlübol-Ülman, agm, s. 278.
[237] Uçarol, *age*, s. 894-895; Gönlübol-Ülman, agm, s. 279, 281; Sander, *age*, s. 301-302; Kissinger, *age*, s. 508-509.
[238] Uçarol, *age*, s. 895; Kissinger, *age,* s. 521-522.
[239] Soysal, *age*, s. 246.

çatışmayı durdurması, Mısır'ın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına riayet edilmesi istenmiştir. Filistin konusunda da Birleşmiş Milletler'in 1947 tarihli taksim kararı doğrultusunda bir müzakerenin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Arap devlet başkanlarının Beyrut'ta 16 Kasım 1956'da yapmış oldukları toplantı sonrasında 23 Kasım 1956'da Bağdat Paktı'na mensup dört devlet, ikinci kez Bağdat'ta toplanarak görüş birliği içerisinde olduklarını belirtmişlerdir.[240]

Türkiye, İran, Pakistan ve Irak başbakanları tarafından yayınlanmış olan Tahran Tebliği hakkında İngiltere Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü 9 Kasım 1956'da London Press Service (LPS) gazetesine bir beyanat vermiştir. İngiltere Hükümeti'nin Orta Doğu'daki çok vahim durum karşısında Bağdat Paktı müttefiklerinin duymakta olduğu endişeyi anlayışla ve takdirle karşıladığını belirtmiştir. Bu devletlerin münferiden veya birlikte ortaya koymuş oldukları görüşlerin Mısır'da askeri harekâta son verme kararı üzerinde çok etkili olduğunu belirtmiştir. Bağdat Paktı üyelerinin görüşlerinin İngiltere Hükümeti görüşlerine uyduğunu belirten Sözcü, İngiltere Hükümeti'nin Orta Doğu meselelerinin çözümü için vaktin müsait olduğunu, meselelerin çözümünde Bağdat Paktı üyelerinin faydalı ve yapıcı bir rol oynayabileceğini belirtmiştir.[241] 26 Kasım 1956 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü, Amerika'nın Bağdat Paktı'na katılıp katılmayacağına dair bir soruyu cevaplamış, Bağdat Paktı'nı kuvvetlendirmeye matuf her hareketten İngiltere'nin memnuniyet duyacağını belirtmiştir.[242] Her ne kadar İngiliz yetkili böyle bir açıklama yapmış olsa da Bağdat Paktı, güç kaybetmeye başlamıştır. Bu arada Türkiye, 26 Kasım 1956'da Telaviv'deki elçisini geri çağırmış, İsrail'le ilişkiler maslahatgüzar seviyesinde sürdürülmüştür.[243] Nihayet İngiltere ve Fransa, 3 Aralık 1956'da Mısır'dan askerlerini geri çekeceklerini açıklamışlardır.[244] Bu savaş, Nasır'ı Arap dünyasında güçlü ve etkili bir lider konumuna yükseltmiştir. Mısır'a yönelik saldırıya sert tepki göstermiş olan Sovyetler Birliği'nin prestiji de Orta Doğu'da artmıştır.[245] İngiltere'nin öncülüğünde gerçekleştirilmiş olan Süveyş Savaşı, Bağdat Paktı üyeleri arasındaki ilişkileri bir süreliğine olumsuz yönde etkilemiştir.

Eisenhower Doktrini, Orta Doğu'da Yaşanan Gelişmeler ve Irak İhtilali

Süveyş Savaşı sonrasında Amerikan Başkanı tarafından 5-9 Ocak 1957'de "Eisenhower Doktrini" belirlenmiştir. Bu doktrin ile Orta Doğu devletlerinin bağımsızlıkları güçlendirilmek istenmiştir. Milletlerarası

[240] Gönlübol-Ülman, agm, s. 282-285; *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 35.215.12, Dosya Ek: A41, Belge Tarihi: 08.11.1956
[241] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 35.215.13, 1-2, Dosya Ek: A41, Belge Tarihi: 09.11.1956
[242] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 276, Kasım 1956, s. 165.
[243] Gönlübol-Ülman, agm, s. 285.
[244] Uçarol, *age,* s. 896; Sander, *age*, s. 302-303; Soysal, *age*, s. 248.
[245] Sander, *age*, s. 304-305.

komünizmin denetimi altındaki bir devletin olası silahlı tecavüzüne karşı koymak ve bölge devletlerinin ekonomik güçlerini artırmak amacıyla Hükümete yetki verilmiştir. 19-20 Ocak 1957'de Ankara'da toplanan Bağdat Paktı'nın dört bölge ülkesi devlet başkanları, 21 Ocak tarihli tebliğlerinde Eisenhower'ın tekliflerini memnuniyetle karşılamışlardır. Ancak, İngiltere tekliften hoşnut olmamıştır. Bu doktrin ile Orta Doğu'da İngiltere'nin liderliği yerine Amerika'nın liderliği oluşmaya başlamıştır. Doktrini Orta Doğu devletlerine anlatmak üzere Büyükelçi sıfatıyla Başkanın Orta Doğu özel temsilcisi olarak James P. Richards atanmıştır.[246] Richards Libya, Türkiye, Lübnan, İran, Pakistan, Afganistan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Habeşistan, Sudan, Yunanistan, İsrail, Tunus ve Fas'ı ziyaret etmiştir. Batı ile işbirliği içerisinde bulunmayan Mısır ve Suriye ile İngiliz nüfuzundaki Ürdün bu ziyaretin dışında tutulmuştur.[247]

İngiltere Orta Doğu Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Geoffrey Bourn'un 16-19 Mayıs 1957 tarihlerinde Türkiye'ye yapacağı ziyaret için Genelkurmay Başkanlığı tarafından 7 Mayıs 1957'de bir program yapılmış, ilgili kurumlara ve birimlere konu bildirilmiştir. Misafir heyeti için bir karşılama programı düzenlenmiş ve bir binek araç tahsis edilmesi kararı alınmıştır.[248] Diğer taraftan Bağdat Paktı'nın dört Müslüman devleti başbakanları tarafından 3-6 Haziran 1957'de Karaçi'de bir toplantı yapılmıştır. Toplantı sonrasında yayımlanan bildiride Pakt'ın bölge istikrarına katkı sunduğu belirtilmiş, Eisenhower Doktrini'nin de desteklendiği vurgulanmıştır.[249] Bu açıklama, Bağdat Paktı üyesi dört devletin İngiltere'den farklı bir değerlendirme içerisinde olduğunu göstermiştir.

Suriye'nin bir Sovyet peyki, Orta Doğu'da milletlerarası komünizmin bir üssü olma yolunda ilerlemesi, bölgedeki ülkelerin emniyetini doğrudan etkilemeye başlamıştır.[250] Sovyetler Birliği'nin Suriye'ye silah ve teçhizat yardımında bulunması ve işbirliği içerisinde olması, Türkiye'nin savunma amacıyla güney sınırını takviye etmesine neden olmuştur. Başbakan Adnan Menderes, 24 Eylül 1957'de Anadolu Ajansı'na vermiş olduğu beyanatta, Sovyetler'in son iki yıl içerisinde Birleşmiş Milletler kararlarını dikkate almamak suretiyle gerçekleştirmiş olduğu yıkıcı faaliyetlerin Suriye'de tehlikeli bir durum ortaya çıkardığını belirtmiştir. Menderes, Suriye'nin hiçbir zaman kullanamayacağı kadar silah ithal etmesinin Türkiye tarafınan dehşetle takip edildiğini belirtmiştir. Menderes, Suriye'nin Sovyetler'in silah deposu haline geldiğini ifade etmiştir.[251] Suriye'deki gelişmeler Türk basını tarafından da yakından takip

[246] *Foreıgn Relatıons Of The Unıted States (FRUS),* 1955–1957, Near East Regıon; Iran; Iraq, Volume XII, Document Number: 184, p. 439.
[247] Soysal, *age*, s. 249-250; Gönlübol-Ülman, agm, s. 288-289.
[248] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 58.354.12, Dosya Ek: E3, Belge Tarihi: 07.05.1957
[249] Soysal, *age*, s. 252-253.
[250] *Hürriyet*, 26 Ağustos 1957, s. 1.
[251] *Vatan*, 25 Eylül 1957, s. 1.

edilmiştir. Şükrü Kaya, Sovyetler Birliği'nin ve komünizmin Suriye'ye yerleşmesinin Batılı demokrasiler yanında komşu Müslüman devletler için de oldukça zararlı olacağını belirtmiştir.[252] Ahmet Emin Yalman ise Sovyetler'in Orta Doğu'da, Suriye'de bir köprübaşı oluşturarak fesat ve entrikalarla bütün petrol bölgesini, üç kıtanın stratejik geçidini hâkimiyeti altına almak istediğini belirtmiştir.[253]

Türkiye ile Suriye sınırında çıkan olaylar nedeniyle 9 Ekim 1957'de açıklama yapan Kruşçev, bir savaş çıkması durumunda Türkiye'nin bir gün dayanamayacağını belirtmiştir. Buna karşı 10 Ekim 1957'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'ye saldırı olması durumunda NATO'nun yükümlülüklerini yerine getireceğini vurgulamıştır. Suriye Dışişleri Bakanı Salah El Bitar, 2 Kasım 1957'de yapmış olduğu açıklamada Türkiye-Suriye gerginliğinin azalmadığını belirtmiş, BM'nin iki devlet arasındaki sınırı iyi gözlemlemesini istemiş, bölgeye tahkikat komisyonu göndermesi gerektiğini belirtmiştir. Suriye olaylarına yönelik Sovyetler'in 22 Kasım 1957'de ve 17 Ocak 1958'de vermiş olduğu notalara karşı Türk Hükümeti, 21 Ocak 1958'de cevap vermiş ve Suriye'ye yönelik gizli bir amacının bulunmadığını vurgulamıştır.[254]

Bağdat Paktı Konseyi, dördüncü kez 27-30 Ocak 1958 tarihlerinde Ankara'da toplanmıştır. Komünizme karşı Pakt'ın önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Amerika adına toplantıya katılmış olan Dışişleri Bakanı Dulles ise Eisenhower Doktrini'nin Orta Doğu'da Amerika'ya yükümlülükler getirdiğini ifade etmiştir. Bu dönemde Batılı devletlere karşı cephe halinde olan Suriye ve Mısır, 1 Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmiştir. Irak ve Ürdün ise 14 Şubat 1958'de Arap Federasyonu'nu kurmuş, ancak bu federasyon Irak'taki darbe nedeniyle ortadan kalkmıştır.[255] Türkiye ise Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni 11 Mart 1958'de tanımıştır.[256]

1958 yılı Haziran ayında ise Bağdat Paktı'nı ilgilendiren konularda Türk Hükümeti adına İngiltere Hükümeti ile görüşmeler yapmak üzere Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Siyasi İşler Yardımcısı Zeki Kuneralp Londra'ya gönderilmiştir.[257] Bir tarafta Türkiye ile İngiltere arasında görüşmeler yapılırken, diğer tarafta Bağdat Paktı ile ilgili yeni gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda 14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleştirilmiş olan askeri darbe ile Veliaht Prens Abdülillah ve Başbakan Nuri Said Paşa öldürülmüştür. Aynı gün, Irak dışındaki Bağdat Paktı'nın diğer üyeleri Ankara'da toplanmış ve Irak'taki olaylar kınanmıştır. Yayınlanan ortak bildiride, Irak'taki olaylar *"dışarıdan kaynaklı yıkıcı bir faaliyet"* olarak

[252] Şükrü Kaya, "Suriye hâdiseleri ve Türkiye", *Hürriyet*, 26 Ağustos 1957, s. 2.
[253] Ahmet Emin Yalman, "Soğuk mu, Sıcak mı?", *Vatan*, 27 Ekim 1957, s. 1.
[254] *Vatan*, 3 Kasım 1957, s. 1; Soysal, *age,* s. 254, 256.
[255] Soysal, *age*, s. 256-257; Sander, *age*, s. 309.
[256] Gönlübol-Ülman, agm, s. 290-300.
[257] *BCA*, Kurum Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 149.30.14, Dosya Ek: 105-80, Belge Tarihi: 07.06.1958

tanımlanmıştır.[258] Darbe sonrasında, önceki dönemde yapılmış olan antlaşmalara bağlı kalınacağı açıklanmış olsa da Irak'ın Bağdat Paktı üyeliği konusu tereddüt ortaya çıkarmıştır.[259]

Irak'ta meydana gelen darbe, Lübnan'da ve Ürdün'de tedirginliğe neden olmuştur. Suriye'nin ve Mısır'ın kışkırtması ile Lübnan'da ortaya çıkan karışıklıklar üzerine Lübnan Hükümeti, 15 Temmuz 1958'de Amerika'dan askeri yardım istemiştir. Bunun üzerine Amerikan 6. Filosu Lübnan'a asker çıkarmıştır. Bu süreçte Adana İncirlik Hava Üssü de kullanılmıştır.[260] Sovyetler Birliği ise Amerika'nın Lübnan'a asker çıkarmasına seyirci kalmayacağını belirtmiş,[261] Adana İncirlik'e yığınak yapması nedeniyle de Türkiye'yi protesto etmiştir.[262] Ürdün Kralı Hüseyin de İngiltere'den yardım istemiştir. Bunun üzerine İngiliz askerleri 18 Temmuz 1958'de Ürdün'e sevk edilmiştir. İngiltere'nin bu girişimi Türkiye tarafından olumlu karşılanmamıştır.[263] Lübnan'daki ve Ürdün'deki karışıklıklar nedeniyle, Irak hariç diğer dört Bağdat Paktı üyesi devlet ise 28-29 Temmuz 1958'de Londra'da bir araya gelmiştir. Bu toplantıya Amerika adına Dulles katılmış ve Pakt üyeleri ile Amerika'nın savunma ve güvenlik antlaşmaları yapacağını belirtmiştir.[264] Dulles, Amerika'nın dostlarını bir savaş tehlikesi pahasına dahi terk etmeyeceğini belirtmiştir.[265] Komünizme karşı bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla Amerika, 5 Mart 1959'da Ankara'da Türkiye, İran ve Pakistan'la ikili İşbirliği Antlaşması imzalamıştır.[266]

Irak Devlet Başkanı General Kasım'ın Sovyetler Birliği, Komünist Çin ve Doğu Avrupa ülkeleri ile temaslar kurması, Bağdat Paktı'ndan ayrılacağına bir işaret sayılmıştır. Bağdat Paktı Konseyi'nin 23 Ekim 1958 tarihli Ankara toplantısından sonra Pakt'ın merkezinin geçici bir süreliğine Ankara'ya alınması kararlaştırılmıştır. Irak Devlet Başkanı General Kasım, 24 Mart 1959'da Bağdat'taki İngiliz, İran, Pakistan ve Türk büyükelçilerine Bağdat Paktı'ndan çekildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine 21 Ağustos 1959'da yapılan açıklama ile Bağdat Paktı'nın adı Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) olarak değiştirilmiştir. CENTO Konseyi, ilk toplantısını 7-9 Ekim 1959'da Washington'da yapmıştır. Teşkilata bu adın NATO ve SEATO arasında olması nedeniyle verildiği belirtilmiştir.[267] Bu Pakt, 1979 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.[268] İngiltere'nin ve

[258] *Milliyet*, 15 Temmuz 1958, s. 1; Soysal, *age*, s. 259; Albayrak, *age,* s. 478; Eroğul, *age,* s. 222.
[259] Gönlübol-Ülman, agm, s. 300-301.
[260] *Milliyet*, 16 Temmuz 1958, s. 1; Sander, *age,* s. 310; Soysal, *age,* s. 259.
[261] *Milliyet,* 17 Temmuz 1958, s. 1.
[262] Albayrak, *age,* s. 480.
[263] Soysal, *age,* s. 260; Gönlübol-Ülman, agm, s. 303, 305; *Milliyet,* 18 Temmuz 1958, s. 1.
[264] Eroğul, *age,* s. 223; Soysal, *age,* s. 260; Gönlübol-Ülman, agm, s. 305-306.
[265] *Milliyet*, 29 Temmuz 1958, s. 1.
[266] *Milliyet*, 6 Mart 1959, s. 1; Soysal, *age*, s. 265.
[267] Gönlübol-Ülman, agm, s. 307; Albayrak, *age,* s. 477; Uçarol, *age,* s. 945.
[268] Soysal, *age*, s. 946.

Amerika'nın Orta Doğu'da egemenliklerini sürdürme çabaları, istendiği şekilde başarılı olamamıştır. Bağdat Paktı üyeleri arasındaki ilişkiler zaman zaman kesintiye uğramış olsa da Türkiye ile İngiltere arasındaki ikili ilişkiler Orta Doğu'daki gelişmeler çerçevesinde devam ettirilmiştir. Nihayet, Orta Doğu'da İngiltere'nin uygulamış olduğu politikalar, Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşımını doğrudan etkilemiştir.

Doğu Akdeniz'deki Gelişmelerin Türkiye-İngiltere İlişkilerine Etkisi

Doğu Akdeniz, stratejik açıdan tarih boyunca önemli bir bölge olmuştur. Bu bölge, Türkiye'nin güvenliği ve savunması açısından oldukça kıymetlidir. Kıbrıs ise Doğu Akdeniz'de başta bölge devletleri olmak üzere, güçlü devletlerin odağında bir ada olmuştur. Lozan Barış Antlaşması ile İngiltere'ye bırakılmış olan Kıbrıs, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden gündeme gelmiştir. Yunanistan, Oniki Ada'yı İtalya'dan aldıktan sonra Kıbrıs'ın da kendisine verilmesini istemiştir. Yunanistan bu talebini farklı ortamlarda ve çeşitli zamanlarda İngiltere'ye bildirmiştir. Bu arada Orta Doğu'daki gelişmeler yanında Kıbrıs'la ilgili 1960 yılına kadar meydana gelen olaylar, Türk-İngiliz ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. İngiltere, 1948 yılı Mayıs ayında Kıbrıs'ta özerkliğe dayanan bir Anayasa ilan etmiş, ancak bu metin taraflarca kabul edilmemiştir. 1948 yılı sonrasında Kıbrıs'ta ve Yunanistan'da İngiltere aleyhine yoğun gösteriler yapılmaya başlanmıştır. 1950 yılı Ocak ayında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin yapmış olduğu Enosis (Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması ülküsü) oylaması ise Türkler ve İngilizler tarafından kabul edilmemiştir.[269]

Türk Hükümeti, 1948-1954 yılları arasında Kıbrıs'taki gelişmelere farklı tepkiler göstermiştir. Hükümet, başlangıçta Yunanistan'ın Kıbrıs meselesini gündeme taşımasının Türk-Yunan dostluğunu zedeleyeceğini dile getirmiştir. Türkiye'nin güvenliği açısından Kıbrıs'ın İngiltere'nin elinde olması, İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesi durumunda ise eski sahibi olan Türkiye'ye iade edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Batı Trakya ile Oniki Ada'da Türkler'e yapılan muamelelerin oldukça kötü olduğu düşünüldüğünde 80-100 bin Kıbrıs Türkü'nün Yunanistan'ın yıkıcı idaresi altına verilemeyeceği ifade edilmiştir.[270] Diğer taraftan Türkiye'deki gazetelerin ve gençlik örgütlerinin Kıbrıs meselesi ile ilgili yürütmüş oldukları faaliyetler, konunun Türkiye gündeminde kalmasını sağlamıştır. Hükümetten gelen ilk açıklama ise Türkiye'nin bir Kıbrıs meselesinin olmadığı ve bu meselenin İngiltere'nin bir iç meselesi olduğu şeklindedir.[271] Kıbrıs'la ilgili bu yaklaşım, Hükümet yetkilileri tarafından belirli bir süre devam ettirilmiştir.

---

[269] Soysal, *age*, s. 61, 88.
[270] Armaoğlu, *Türk Siyasi…*, s. 225-226.
[271] Mustafa Salep, *Türk Dış Politikasında Kıbrıs (Zürih'ten Kanlı Noel'e),* Nobel Yayınları, Ankara 2022, s. 22-23.

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmada Kıbrıs'ın statüsü konusunda Yunanistan'la müzakere yapmayacaklarını açıklamış, ancak Yunanistan ilk defa 16 Ağustos 1954'te Kıbrıs meselesi için Birleşmiş Milletler'e müracaatta bulunmuştur. Birleşmiş Milletler Anayasası hükmüne istinaden, milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi hakkının *(self-determination)* Kıbrıs'ta da uygulanmasını istemiştir.[272] Ada yönetiminin İngiltere'ye verilmesinden sonra Kıbrıs'taki Türklerin ağırlıklı olarak Anadolu'ya göç etmeleri, dışarıdan da Kıbrıs'a planlı bir şekilde Rum göçünün gerçekleştirilmesi Kıbrıs Türkleri aleyhine bir sonuç doğurmuştur. Nihayet, 1950'li yıllarda Kıbrıs'taki Rum nüfusunun Türklerden fazla olması, Yunanistan'ın kendi lehine kullanabileceği bir durum ortaya çıkarmıştır.

Kuruluş çalışmalarına 1952 yılında başlanan ve 1953 yılında kuruluşu tamamlanan EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Silahlı Örgütü), 1 Nisan 1955'te İngilizlere karşı geniş çaplı tedhiş eylemlerine başlamıştır.[273] Tedhiş eylemleri kısa süre içerisinde Kıbrıslı Türklere çevrilmiştir. Kıbrıs'ta gerginliğin hızla artması üzerine İngiltere, 1955 yılı Ağustos ayında Londra'da Lancaster House Konferansı'na (Londra Konferansı) Türkiye'yi de davet ederek, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin taraf devlet olduğunu ilan etmiştir.[274] İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın katılmış olduğu bu konferans "*Doğu Akdeniz'in Stratejik Durumu*" konusu ile 27 Ağustos 1955'te başlamıştır.[275] 7 Eylül 1955'e kadar devam eden konferansta taraflar herhangi bir anlaşmaya varamamışlardır.[276] Londra'da taraflar arasında yapılan görüşmeler esnasında, 6-7 Eylül gecesinde İstanbul'da azınlıkların başta ticarethaneleri ve ibadethaneleri olmak üzere birçok mekânına yönelik tahripkâr olaylar meydana gelmiştir. Nihayet, ağırlık merkezi İstanbul olan 6-7 Eylül Olayları, Kıbrıs meselesinde Türkiye aleyhine kullanılmıştır.

İngiltere, Londra'da düzenlemiş olduğu konferanstan sonra Kıbrıs meselesinin çözüme kavuşturulması konusunda çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar 1958 yılı sonuna kadar devam etmiştir. Bu süreçte, kısmi bazı değişikliklerle birlikte İngiltere "*self-government*", Yunanistan *"self-determinatin/Enosis*", Türkiye ise "*Taksim*" tezi üzerinde durmuştur. Gelişmeleri burada özet bir şekilde belirtmek yararlı olacaktır. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir James Bewker ile Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri arasında 11 Ocak 1956'da Kıbrıs meselesi ile ilgili bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Büyükelçi, Kıbrıs Valisi ile Makarios arasında yapılmış olan bir görüşmeden bahsetmiş, bu görüşmede

[272] Soysal, *age*, s. 196, 214.
[273] Salep, *age*, s. 38-39.
[274] Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu (1958-1959)", *Belleten*, Cilt: 60, Sayı: 229, Yıl: 1996, s. 745.
[275] Eroğul, *age,* s. 176; Salep, *age*, s. 41.
[276] Soysal, *age*, s. 238.

İngiltere'nin önermiş olduğu teklif üzerinde üç küçük değişiklik yapılmak istendiğini belirtmiştir.[277] Kıbrıs meselesinde Türkiye'yi kenarda tutmak isteyen Yunan ve Rum kesimine cevabı, İngiltere Başbakanı Eden 14 Mart 1956'da Avam Kamarası'nda vermiştir. Eden, Kıbrıs meselesinin sadece İngiltere'yi ve Yunanistan'ı ilgilendiren bir konu olmadığını açıklamıştır.[278] İngiliz yetkililer tarafından yapılmış olan bu ve benzeri açıklamalar, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin önemli bir taraf devlet olarak görüldüğünü kanıtlamıştır.

Başbakan Adnan Menderes ile İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox-Boyd arasında 16 Aralık 1956'da bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Lennox-Boyd, görüşmenin Kıbrıs'la ilgili olacağını belirtmiştir. Boyd, Ada'daki Türk cemaatine yönelik İngiltere'nin sevgi ve saygı hissi içerisinde olduğunu belirtmiş, Türklere ihanet etmeyeceklerini vurgulamıştır.[279] Boyd, Kıbrıs'ta Türklerin İngiliz idaresine her zaman yardımcı olduklarını belirtmiştir. Kıbrıs'tan kaçmayı ve Türkleri düşman bir Kıbrıs'la karşı karşıya bırakmak istemediklerini belirten Boyd, konuşmasının devamında Lord Radcliffe Raporundan bahsetmiştir.[280] Boyd, 36 üyeli Meclis'te 6 üyenin Vali tarafından diğer azınlık grupları için atanması, 6 üyenin Türkler tarafından belirlenmesi ve kalan 24 üyenin de seçimlerle Rumlar tarafından belirlenmesini düşündüklerini, Türklerin haklarını korumak amacıyla Türk temsilcilerin üçte ikisinin oyunu almayan hiçbir kanunun yürürlüğe girmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca, eşit temsil esasına dayanan bir Âli Mahkemenin kurulmasının öngörüldüğünü belirtmiştir.[281] Lennox-Boyd, Kıbrıs için "self-determination" hakkını Rumlar yanında Türklerin de kullanması prensibi üzerinde durduklarını belirtmiştir. Başbakan Menderes de Kıbrıslı Türklerin "self-determination" hakkından Rumlar gibi istifade etmelerinin açıklanmasını istemiştir. Boyd da bu konuyu Hükümete aktaracağını söylemiştir.[282] İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox-Boyd, 19 Aralık 1956'da Avam Kamarası'nda yapmış olduğu konuşmada ise İngiliz Hükümeti'nin Kıbrıs için "self-determination" hakkının uygulanması hususu yanına Ada'nın taksim edilmesi hususunun da gündeme eklenmesi gerektiğini belirtmiştir.[283]

Kıbrıs'la ilgili üç devlet arasında gerçekleştirilmiş olan görüşmeler Amerika tarafından da yakından takip edilmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes arasında 1967 yılı Nisan ayında yapılan yazışmalarda Kıbrıs konusu ile Amerika'nın yakından ilgilendiği, verilecek beyanatlarda ve alınacak kararlarda

[277] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 62.380.1, 1, Dosya Ek: E4, Belge Tarihi: 11.01.1956
[278] Soysal, *age*, s. 242.
[279] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 38.227.2, 1, Dosya Ek: A45, Belge Tarihi: 16.12.1956; *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 38.227.2, 12, Dosya Ek: A45, Belge Tarihi: 16.12.1956
[280] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 38.227.2, 2, Dosya Ek: A45, Belge Tarihi: 16.12.1956
[281] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 38.227.2, 4, Dosya Ek: A45, Belge Tarihi: 16.12.1956
[282] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 38.227.2, 5, Dosya Ek: A45, Belge Tarihi: 16.12.1956
[283] Armaoğlu, "Amerikan…", s. 746.

Amerika ile istişare edilmesinin nezaket ve dostluk çerçevesinde faydalı olacağı belirtilmiştir.[284] Diğer taraftan Kıbrıs sorununun çözümü için hazırlanmış olan planlar, İngiltere tarafından Amerika ile paylaşılmıştır. Bu kapsamda İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, Foot Planı'nı 10 Ocak 1958'de Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles ile paylaşmıştır. Bu durum, her iki ülkenin Kıbrıs'la ilgili gelişmeleri istişare ettiklerini göstermiştir.[285]

1955-1958 yılları arasında Yunanistan, Kıbrıs meselesini beş kez BM gündemine getirmiştir. Yunan ve Türk Dışişleri Bakanı Averoff ve Zorlu, BM Genel Kurul toplantısı sırasında 4 Aralık 1958'de görüşmeler yapmaya karar vermişlerdir. Averoff ve Zorlu, 16-18 Aralık 1958'de Paris'te yapılan NATO Konseyi'nde ise Kıbrıs'ın bağımsızlığı üzerine bir görüşme gerçekleştirmişlerdir.[286] Bu toplantılarda "Enosis" ve "Taksim" tezinden vazgeçilmiş, bağımsızlıkta karar kılınmıştır. Türk-Yunan görüşmeleri 31 Ocak 1959'a kadar devam etmiştir. Türkiye ve Yunanistan Başbakanları Menderes ve Karamanlis 11 Şubat 1959'da Zürih'te,[287] 19 Şubat 1959'da da Londra'da bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti antlaşmalarını imzalamışlardır.[288] Kıbrıs'ın idaresi 1878'de Osmanlı Devleti tarafından kendisine verilmiş olan İngiltere, anlaşma hukukuna aykırı bir şekilde Birinci Dünya Savaşı'nın başında Kıbrıs'ı ilhak etmiş ve bu durum Lozan Barış Antlaşması ile tanınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Oniki Ada'yı alan Yunanistan'ın Kıbrıs'ın ilhakına dair ısrarlı taleplerini İngiltere kabul etmemiş ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesine dâhil olmasını sağlamıştır. Bölgedeki menfaatlerini koruyarak Ada'dan çekilmek isteyen İngiltere; Türkiye ve Yunanistan arasındaki ihtilaftan yararlanarak Kıbrıs'ta askeri üsler elde etmeyi amaçlamıştır. Kıbrıs'ta EOKA'lı Rumların tedhiş eylemleri ile uğraşmak zorunda kalan İngiltere, meselenin çözümüne dair görüşmelerde Türkiye olmadan herhangi bir karar almamıştır. Özetle Kıbrıs meselesi, 1960 yılına kadar geçen sürede Türk-İngiliz ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur[289].

Demokrat Parti Döneminde Türkiye-İngiltere Ticari İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Batı demokrasileri ile müttefiklik ilişkisi kurması, Türk-İngiliz ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. İki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin seyri, ticari ilişkileri de etkilemiştir. Savaş sonrası sürdürülmüş olan ticari ilişkiler, Demokrat Parti (DP) Döneminde de İngiltere başta olmak üzere Batılı devletlerle devam ettirilmiştir. Bu bölümde 1960 yılına kadar geçen süreçte DP

[284] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 40.238.21, Dosya Ek: B1, Belge Tarihi: 03.04.1957
[285] Armaoğlu, "Amerikan…", s. 747.
[286] Soysal, *age*, s. 262-263; Armaoğlu, "Amerikan…", s. 777.
[287] Armaoğlu, "Amerikan…", s. 778-779.
[288] Salep, *age*, s. 67-68.
[289] İngiltere'nin Kıbrıs'ta takip ettiği politika değişiklikleri için bkz. Yakup Kaya, Bülent Yeter, "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 20, S. 2, Eylül 2018, s. 222-225.

Hükümeti'nin İngiltere ile olan ticari ilişkilerine değinilecektir. Bu bağlamda Türk Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklar, İngiltere'den ithal edilmiştir. İngiltere'den alınmış olan uçakların 1.163.000 liralık motor, kanat bezi, emayit boya, paraşüt, uçak telsizleri ve diğer malzemelerin pazarlıkla yine İngiltere'den satın alınmasına 26 Mayıs 1951'de Bakanlar Kurulu tarafından izin verilmiştir.[290] Ülkenin ihtiyaç duyduğu teknik malzemeler İngiltere'den alındığı gibi uzman heyetler de İngiltere'ye gönderilmiştir. İngiltere Kralı VI. George'un ölümünden hemen sonra, 14 Mayıs-29 Mayıs 1952 tarihlerinde İngiltere Hükümeti tarafından beş kişilik bir Türk heyeti İngiltere'ye davet edilmiştir. Heyet üyelerinin iktisadi konularda uzman olması istenmiştir. Beş kişinin İşletmeler, Bayındırlık, Münakalat, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı ile Sümer Bank ve Eti Bank'tan seçilmesi önerilmiştir. Bu kapsamda belirlenmiş olan isimler İngiltere Büyükelçiliğine bildirilmiştir.[291]

Yabancı sermayenin teşvik edilmesi konusu, DP'nin iktidarda olduğu dönemde önemli bir konu olmuştur. Bu kapsamda, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırmak amacıyla 1 Ağustos 1951'de kabul edilmiş olan "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" çıkarılmıştır. Buna göre sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sektörlerinde yabancılar ülkeye davet edilmiştir. Bundan istenen sonuç elde edilememiş, ancak ilerleyen dönemde yabancı sermaye için daha da kolaylaştırıcı kararlar alınmıştır.[292] Yabancı sermaye konusu 1954 yılı Ocak ayında Meclis'te yeniden görüşülmeye başlamıştır. Konuyu 13 Ocak 1954 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde değerlendiren Nadir Nadi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı sermayeye duyulan mesafenin kapitülasyonlardan kaynaklı ihtiyatlı bir yaklaşım olduğunu, buna mukabil yabancı sermayenin ülkeye girişi konusunda ise gecikildiğini belirtmiştir. Nadi, kapitalin büyük ve ürkek bir kuvvet olduğunu, gireceği memlekette dış ve iç güvenliğin sağlamlığına baktığını vurgulamıştır. Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesi konusunda şuurlu ve devamlı çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu belirten Nadi, şunları söylemiştir: "…Türkiye'de çalışmak isteyen yabancı sermaye bizi kendinden bilmelidir. Bu fikri her tarafa yaydığımız takdirde artan iş gücümüzü, ilerleyen tekniğimizi ve cömert tabiatımızı layık olduğu ölçüde değerlendirmek mümkün olacak, yabancı sermaye bize de gelmeye başlayacaktır.[293]" Nihayet 18 Ocak 1954'te, 1951 tarihli Kanun kaldırılarak daha liberal yapıda olan "Yabancı Sermaye Yatırım Kanunu"

[290] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 125.39.7, Dosya Ek: 7-259, Belge Tarihi: 26.05.1951
[291] *BCA*, Kurum Kodu: 030.10, Yer No: 200.364.19, Dosya Ek: 238, Belge Tarihi: 13.05.1952
[292] *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 9, Dönem: IX, 1 Ağustos 1951, s. 455; *Resmi Gazete,* 9 Ağustos 1951, Sayı: 7880, s. 1757; Eroğul, *age*, s. 108.
[293] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 242, Ocak 1954, s. 57.

kabul edilmiştir.[294] DP Döneminde çıkarılmış olan bu kanunlar, diğer ülkelerle ekonomik ilişkilerin gelişimine katkı sağlamıştır.[295]

İngiltere'ye ağırlıklı olarak tarım ürünleri ihraç edilirken, İngiltere'den sanayi ürünleri ithal edilmiştir. Bu kapsamda merkezi Londra'da olan British American Tobacco şirketine 1951 yılında 2.650.000 kg ağırlığında ve 1.189.790 sterlin değerinde tütün satılmıştır.[296] İngiltere'nin Türkiye'den ithal etmiş olduğu tütün meselesi, 4 Temmuz 1952 tarihli Avam Kamarası toplantısında görüşülmüştür. İşçi Partisi'nden Richard Stokes, 1950 yılında Türkiye'den 5.800.000 kilo tütün ithal edilmesine rağmen, 1951 yılında bunun 1.400.000 kiloya düştüğünü belirtmiş ve nedenini sormuştur. Ticaret Bakanı Thorneycroft ise bunun tüccarların yeterli düzeyde stok yaptıkları kanaatinde olmalarından kaynaklandığını belirtmiştir. Thorneycroft, ithalat kararının imalatçı ve tüccarlara ait olduğunu ifade etmiştir. İşçi Kabinesi Eski Bakanı Philip Noel Baker ise karşılaşılan dolar sıkıntısı nedeniyle Amerikan tütününden ziyade Türk ve Yunan tütününün alınmasının uygun olacağını vurgulamıştır. Bakan Thorneycoft, 1952 yılının ilk beş ayı içerisinde İngiltere'nin Türkiye'den 4.074.000 sterlin değerinde ithalat yaptığını, Türkiye'ye ise 17.491.000 sterlin değerinde ihracat yaptığını vurgulamıştır.[297] Buradan hareketle, İngiltere'nin mal ihracatı Türkiye'nin ihracatına oranla dört katından fazla gerçekleşmiştir.

İngiltere'nin büyük pamuk alıcısı olan Ralli Brothers'ın sahiplerinden Mr. Ralli, 4 Kasım 1952'de Adana'ya gelmiştir. Daha önceki yıllarda Adana'dan önemli miktarda pamuk almış olan bu firmanın 1952 yılında da Adana piyasasına gireceğinin ümit edildiği belirtilmiştir. İngiliz firması temsilcisinin Ceyhan ve İskenderun'da tetkiklerde bulunduğu, pamuk ihracat firmaları ile temaslara başladığı anlaşılmaktadır.[298] Pamuk ve diğer tarım ürünlerine ait iki devlet firmaları arasındaki görüşmeler 1950'li yıllar boyunca devam etmiştir. Bu kapsamda, Almanya ve Fransa yanında İngiltere'ye son defa satılmış olan üzümün ve pamuğun piyasa üzerindeki etkisini yerinde görmek ve diğer ihracatlar hakkında tetkiklerde bulunmak üzere bir heyet 1956 yılı sonunda İngiltere'ye gönderilmiştir.[299] 1957 yılında ise Türkiye ile İngiltere arasında 1 Mart 1930 tarihli Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması'nın 16. maddesinin yürürlükten kaldırılmasına dair mektup ile Türk menşeili tiftik ve

[294] Eroğul, *age*, s. 134; *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt: 27, Dönem: IX, 18 Ocak 1954, s. 212.
[295] Albayrak, *age*, s. 487.
[296] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 92.577.4, 2, Dosya Ek: E20, Belge Tarihi: 25.09.1952
[297] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 224, Temmuz 1952, s. 92-93.
[298] *Ayın Tarihi*, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 228, Kasım 1952, s. 13.
[299] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 144.97.20, Dosya Ek: 105-130, Belge Tarihi: 29.11.1956

palamuta İngiltere tarafından tanınmış olan gümrük tavizlerine dair mektuplar onaylanmıştır.[300]

Türk Hava Kuvvetleri tarafından kullanılmakta olan İngiliz yapımı tayyare, motor, telsiz ve radar cihazlarının bakımı, tamiri, revizyonu için 870.000 Türk lirası tutarındaki yedek parça, kauçuk malzeme, ham malzeme, tile ve boya malzemesinin teminat aranmaksızın İngiltere'deki firmalarla sözleşme yapılarak pazarlıkla alınması Bakanlar Kurulu tarafından 19 Haziran 1952'de onaylanmıştır.[301] Aynı zamanda Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan 116.000 tutarındaki silah, teçhizat ve malzemenin İngiliz firmalarından pazarlıkla satın alınması kararlaştırılmıştır.[302] Yine, 1954 yılı Temmuz ayında Deniz Kuvvetleri'nde savaş mayınları için ihtiyaç duyulan ve toplam değeri 40.000 Türk lirası değerinde olan kablo işal pilleri, fünye ve ağızotular, altı kalem yedek aksam ve malzemenin pazarlık usulü ile İngiltere'nin Vickers-Armstrongs firmasından alınmasına karar verilmiştir.[303] Bütün bu bilgiler, hava ve deniz araçlarının, gereçlerinin ağırlıklı olarak İngiltere'den temin edildiğini göstermektedir.

Londra Büyükelçiliği tarafından 31 Mart 1953'te gönderilmiş olan telgrafta, Türkiye'nin İngiltere'den ithalatını azaltma kararına dair basında yer alan konular değerlendirilmiştir. Bu kararın İngiliz basını tarafından tepkiye neden olduğu belirtilmiştir. 28 Mart 1953 tarihli Times gazetesinde Türk Ticaret Bakanının Türkiye'nin Türk mallarını alan ülkelerle ithalatta bulunma kararı aldığına dair açıklaması konu yapılmıştır. Türk mallarını almakta isteksizlik gösteren İngiltere'den mal almaktan vazgeçileceğine dair beyanatın, Şubat ayında İngiltere'ye gelen Türk ticaret heyetinin sonuç alamadan dönmesinden sonra alındığı belirtilmiştir. Konu 29 Mart 1953 tarihli Observer gazetesi haberinde ise "Türkiye'nin ticaret yasağı" başlığı ile verilmiştir. 30 Mart tarihli Financial Times gazetesi de aynı haberi "Türk ticaret yasağı" şeklinde vermiştir. 30 Mart tarihli Times gazetesi haberinde ise İngiltere'yi ziyaret eden Türk ticaret heyetine refakat eden İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası Sekreteri Norman Covey'in Türk mallarının ambalajlarındaki eksikliklere dair beyanatının Ankara'da olumsuz karşılandığı, Ticaret Bakanının açıklamasının da bu beyanata cevap niteliği taşıdığı belirtilmiştir. Bakanın açıklaması ile İngiltere ile yapılan bütün ithalatın durdurulmayacağını, Türk-İngiliz ticaretinde Türkiye aleyhine olan durumun Türkiye'nin EPÜ'deki açığının % 64'ünü oluşturması nedeniyle bu dengesizliğin Türk

[300] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 146.30.6, Dosya Ek: 70-13, Belge Tarihi: 11.06.1957
[301] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 129.49.4, Dosya Ek: 7-275, Belge Tarihi: 19.06.1952
[302] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 129.52.19, Dosya Ek: 7-288, Belge Tarihi: 03.07.1952
[303] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 136.73.2, Dosya Ek: 7-370, Belge Tarihi: 31.07.1954

Hükümeti tarafından giderilmek isteneceği vurgulanmıştır.[304] İngiliz basınına konu olan haberlerden Türk-İngiliz ticaretinde Türkiye'nin ithalat fazlası olduğu ve bunun dengelenmek istendiği anlaşılmaktadır. Bir süre sonra İngiltere ile Türkiye arasındaki ticari münasebetlerin geliştirilmesi imkânlarını araştırmak üzere Turgut Menemencioğlu'nun Londra'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[305] 11 Haziran 1953'te Londra Radyosu'nda konuşan gazeteci ve eski Milletvekili Noel Baker ise Türkiye ile İngiltere arasında alınan ve satılan mallar arasında bir dengesizliğin bulunduğunu, bunun savaş sonrası için normal bir durum olduğunu, iki devlet arasındaki işbirliğinin artmış olması nedeniyle ticari ilişkilerin her iki devletin refahına katkı sağlayacağını vurgulamıştır.[306]

İngiltere ile ticari ilişkiler sürdürülürken, çeşitli kurumlara hibelerin ve bağışların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda İngiltere'de "The Morgan Crucible Company Limited London S.W.II" adlı firmanın Ankara Erkek Teknik Öğretmen Okuluna hibe olarak bir adet döküm ocağı vereceği,[307] "Copperad Manufacturers of Heating and Ventilating Equipment" adlı firmanın Ankara Yapı Enstitüsüne hibe olarak bir adet ısıtma cihazı vereceği belirtilmiştir.[308] Etlik Veteriner Bakteriyoloji Enstitüsü Mallein ve Tüberkülin Laboratuvarı ile Pendik Veteriner Bakteriyoloji Enstitüsü Brucellosis Laboratuvarında kullanılmak üzere İngiltere Hükümeti tarafından Bağdat Paktı kapsamında bağış yoluyla 1958'de alet ve malzemeler,[309] 1958 ve 1959 yıllarında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne laboratuvar malzemeleri,[310] Bağdat Paktı Müşterek Projelerinden olan Türk-İran Demiryolu İnşaatının ilk merhalesi olan Muş-Tatvan kısmının inşaatında kullanılmak üzere İngiltere Hükümeti tarafından bağış yoluyla 1959 yılında 13 adet kamyon ve yedek malzemeler,[311] İngiltere Hükümeti ile ICA İdaresi tarafından İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesine bağış yoluyla 1960 yılında ders malzemesi gönderilmiştir.[312]

[304] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 103.643.4, 2-4, Dosya Ek: F11, Belge Tarihi: 31.03.1953
[305] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 137.91.15, Belge Tarihi: 10.11.1954
[306] *Ayın Tarihi*, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 235, 1-30 Haziran 1953, s. 80-81.
[307] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 137.98.8, Dosya Ek: 62-110, Belge Tarihi: 26.11.1954
[308] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 137.98.7, Dosya Ek: 62-111, Belge Tarihi: 26.11.1954
[309] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 150.48.6, Dosya Ek: 62-42, Belge Tarihi: 15.09.1958
[310] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 151.64.3, Dosya Ek: 62-47, Belge Tarihi: 23.12.1958; *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 151.68.19, Dosya Ek: 62-50, Belge Tarihi: 14.01.1959; *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 151.72.6, Dosya Ek: 62-52, Belge Tarihi: 26.01.1959
[311] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 153.45.5, Dosya Ek: 62-73, Belge Tarihi: 14.08.1959
[312] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 154.81.3, Dosya Ek: 62, Belge Tarihi: 01.03.1960

İngiltere'den tıbbi cihazlar ve sarf malzemeler de satın alınmıştır. Bu kapsamda Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Radyoloji Enstitüsü'nün ihtiyacı olan 1697,10 sterlin kıymetindeki röntgen filminin pazarlıkla İngiltere'den alınması kararlaştırılmıştır.[313] İngiliz Deniz Kuvvetlerinin ihtiyatta bulunan gemilerinden bir kısmının Türkiye'ye satılmak istendiği, satılmak istenen gemilerle ilgili Deniz Kuvvetleri ile Admiralty arasında yapılmış olan görüşmeler neticesinde gemilere yapılacak ödemelerin durumu, tamir edilecek gemiler için yapılacak ödemeler ve tamiri tamamlanan gemilerin teçhiz masraflarının karşılanması gibi konular 16 Ağustos 1956 tarihinde Gemi Satınalma Heyeti Başkanı Tümgeneral Refet Arnom tarafından değerlendirilmiştir.[314] İngiliz ihtiyat filosunda bulunan dört muhribin satın alınması konusunda Dışişleri Bakanlığı ile İngiltere Büyükelçiliği arasındaki mektuplaşmalar neticesinde 16 Ağustos 1957'de Ankara'da imzalanmış olan antlaşma, 24 Eylül 1957'de Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır.[315] Dört adet paşa sınıfı muhribini teslim alarak ülkeye getirmek üzere yeterli personelin İngiltere'ye götürülmesine 20 Temmuz 1959'da karar verilmiştir.[316] Böylece dört muhribin ülkeye getirilmesi sağlanmıştır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1960 yılına kadar geçen sürede Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler, ağırlıklı olarak bölgesel ve uluslararası savunma teşkilatlarının etrafında gelişmiştir. Savaş sonrasında kurulmuş olan Birleşmiş Milletler, Kuzey Atlantik Paktı (NATO), Avrupa Konseyi ve Bağdat Paktı iki devlet arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı kurumlar olmuştur. İngiltere'nin Orta Doğu'daki ve Akdeniz'deki çıkarları, Türkiye ile yakın ilişki kurmasını zorunlu kılmıştır. Orta Doğu'nun zengin yer altı kaynakları yanında Süveyş ve Kıbrıs gibi stratejik yerlerin egemenliğini kaybetmek istemeyen İngiltere, bölge için çeşitli planlar üzerinde çalışmıştır. Bu durum her iki ülkeyi birçok konuda görüşmeler yapmaya yöneltmiştir.

Türkiye ile 1939 yılında kurmuş olduğu ittifak ilişkisini, savaş yıllarında sürdürmüş olan İngiltere, savaştan sonra da siyasi, askeri ve iktisadi açıdan Türkiye ile yakın müttefiklik ilişkilerine devam etmiştir. Savaş sonrasında Yunanistan'ın Oniki Ada'yı almasına itiraz etmeyen İngiltere, Kıbrıs konusunda politika değişikliğine gitmiş ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesine dâhil olmasına katkı sağlamıştır. 1950'li yıllar boyunca Kıbrıs merkezli diplomatik görüşmelerde Türkiye ile istişare halinde olan

[313] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 138.111.10, Dosya Ek: 7-392, Belge Tarihi: 24.01.1955
[314] *BCA*, Kurum Kodu: 030.01, Yer No: 58.352.12, Dosya Ek: E3, Belge Tarihi: 16.08.1956
[315] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 147.50.5, Dosya Ek: 100-42, Belge Tarihi: 24.09.1957
[316] *BCA*, Kurum Kodu: 030.18.1.2, Yer No: 153.39.20, Belge Tarihi: 20.07.1959

İngiltere, 1959 yılında Kıbrıs'ta askeri üsler elde ederek, bağımsız ve ortak bir cumhuriyetin kurulmasına aracılık etmiştir.

Sovyet yayılmacılığının Avrupa devletleri için tehdit oluşturmasından sonra kurulmuş olan NATO'ya Türkiye'nin girmesini başlangıçta istemeyen İngiltere, Orta Doğu'da Türkiye'nin ve Mısır'ın ortaklığında bir Orta Doğu Komutanlığı kurmak istemiştir. Mısır'ın bu teklife olumlu cevap vermemesi üzerine politikasında kısmi değişikliğe giden İngiltere, Türkiye'nin desteği üzerine NATO üyeliğine uygunluk vermiş ve Orta Doğu'da Bağdat Paktı'nın kurulmasına katkı sağlamıştır. Bağdat Paktı ile Arap devletlerini Sovyet nüfuzundan kurtarmak amacıyla Amerika ile birlikte hareket eden İngiltere, Lübnan'ın ve Ürdün'ün Mısır ve Suriye ile birlikte olmasına engel olmak istemiştir. Diğer taraftan Orta Doğu'da İsrail'in bağımsız bir devlet haline gelmesi, İngiltere'nin ve Amerika'nın bölgedeki politikalarını zorlaştırmıştır. Her iki devletin emperyalist bir devlet olarak bilinmesi, Arap devletleri arasında bu iki devlete karşı güven problemi ortaya çıkarmıştır.

Bağdat Paktı içerisinde Türkiye ile birlikte hareket eden İngiltere'nin Süveyş Savaşı'nda İsrail ve Fransa ile birlikte Mısır'a saldırması, Bağdat Paktı'ndaki ittifak ilişkilerini sarsmıştır. Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılmasından sonra isim değişikliğine giden Pakt, bir süre daha faaliyetlerini sürdürmüştür. Türkiye ile ilişkilerini NATO ve Bağdat Paktı içerisinde yürütmüş olan İngiltere, ticari ilişkilerini de sürekli olarak artırmıştır. Türkiye, bu dönemde İngiltere'ye ağırlıklı olarak tarım ürünleri ihraç ederken, İngiltere ise Türkiye'ye sanayi ürünleri ihraç etmiştir. Türkiye'nin İngiltere'ye ihraç etmiş olduğu ürünlerin ekonomik değer açısından ithal etmiş olduğu ürünlerden az olması, diplomatik açıdan eleştirilere neden olmuş olsa da ticari ilişkiler 1960 yılına kadar devam etmiştir. Sonuç olarak, 1945-1960 yılları arasında Türkiye ile İngiltere arasındaki siyasi, askeri ve ticari ilişkiler zaman zaman çıkan sorunlar dışında dostluk ve müttefiklik duyguları çerçevesinde yürütülmüştür.

Kaynakça

Yerli Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Yabancı Arşiv Belgeleri (Amerika)

Foreign Relations Of The United States (FRUS)

TBMM Zabıt Cerideleri-Resmi Gazeteler

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, Cilt: 26, 28 Haziran 1938

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 6, 8 Kasım 1939

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 19, 25 Haziran 1941

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: VI, Cilt: 22, 10 Aralık 1941

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 15, Seçim Dönemi: VII, 23 Şubat 1945

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 22, Dönem: VIII, 12 Aralık 1949

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 1, Dönem: IX, 29 Mayıs 1950

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 9, Dönem: IX, 1 Ağustos 1951

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 13, Dönem: IX, 18 Şubat 1952

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt: 27, Dönem: IX, 18 Ocak 1954

Resmi Gazete, 9 Ağustos 1951, Sayı: 7880.

Resmi Gazete, 13 Mayıs 1952, Sayı: 8108.

Ayın Tarihi

Ayın Tarihi, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Sayı: 28, Temmuz 1926

Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 154, Eylül 1946

Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 158, Ocak 1947

Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 161, Nisan 1947

Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 168, Kasım 1947

Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 172, Mart 1948

Ayın Tarihi, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Sayı: 189, Ağustos 1949

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 200, Temmuz 1950

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 204, Kasım 1950

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 212, Temmuz 1951

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 219, Şubat 1952

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 224, Temmuz 1952

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 227, Ekim 1952

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 228, Kasım 1952

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 231, Şubat 1953

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 235, Haziran 1953

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 242, Ocak 1954

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 245, Nisan 1954

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 249, Ağustos 1954

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 251, Ekim 1954

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 255, Şubat 1955

Ayın Tarihi, Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Sayı: 276, Kasım 1956

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Ulus

Vatan

Zafer

Kitaplar ve Makaleler

Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),* Çev.: Ahmet Fethi, 4.Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2010.

Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 23. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

Akşin, Sina, "Siyasi Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye (1908-1980),* Yayın

Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 2011, s. 27-123.

Albayrak, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),* Phoenix Yayınları, Ankara 2004.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995),* Cilt: 1-2, 13. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2000.

Armaoğlu, Fahir, *Türk Siyasi Tarihi*, 6. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.

Armaoğlu, Fahir, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu (1958-1959)", *Belleten*, Cilt: 60, Sayı: 229, Yıl: 1996, s. 745-782.

Atabey, Figen, "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", *History Studies*, Volume: 7/1, Prof. Dr. İbrahim Güler Armağanı, Mart 2015, s. 25-45.

Boyar, Ebru, "Türk-İngiliz İlişkilerinde Prestij Faktörü (1923-1938)", *Belleten*, Cilt: LXXVIII, Sayı: 283, Aralık 2014, s. 1157-1194.

Bulut, Sedef, "38. Enlemde Güç Mücadelesi: Kore Savaşı ve Türkiye'deki Tezahürleri", *Mavi Atlas*, 6/1, 2018, s. 185-204.

Burçak, Rıfkı Salim, "Kuzey Atlantik Misakı ve Türkiye", *Zafer*, 31 Ocak 1951, s. 2-2.

Çelik, Mustafa Edip, "İngiliz Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri ve Balkan Paktı'nın Gelişimi (1934)", *History Studies*, Volume: 12, Issue: 3, June 2020, s. 849-860.

Çufalı, Mustafa, "Lozan Konferansı ve Antlaşması Üzerine İngiliz Parlamentosu'nda Yapılan Tartışmalar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 47, Yıl: 2000, s. 561-601.

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2003.

Esmer, Ahmet Şükrü-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 137-185.

Fenik, Mümtaz Faik, "Türkiye ve Sovyetler", *Ulus*, 8 Nisan 1945, s. 1-1.

Fenik, Mümtaz Faik, "Veto'cuların kasdı nedir?", *Zafer*, 26 Ağustos 1950, s. 1, 5.

Fenik, Mümtaz Faik, "Atlantik Paktına Girmemize İtiraz Edenler", *Zafer*, 4 Nisan 1951, s. 1.

Fenik, Mümtaz Faik, "Dış politikada Büyük zafer", *Zafer*, 22 Eylül 1951, s. 1-1.

Fenik, Mümtaz Faik, "Menderes hükümetinin büyük eseri" *Zafer*, 19 Şubat 1952, s. 1-1.

Fırat, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Editör: Baskın Oran, Cilt I: 1919-1980, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 576-614.

Gologlu, Mahmut, *Milli Şef Dönemi (1939-1945),* 2. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

Gönlübol, Mehmet-Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 3-133.

Gönlübol, Mehmet-Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası 1945-1965 (Genel durum)", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),* 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 191-334.

Haytoğlu, Ercan, "Kore Savaşı ve Denizli Kore Şehitleri ile Gazileri", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Sayı: 11, Yıl: 2002, s. 76-115.

İnan, Kamran, *Dış Politika*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.

Kahraman, Nazan, "Kore Savaşı ve Türkiye'nin Savaşa Katılma Kararının Türk Basınına Yansıması Üzerine Bir Analiz (Haziran-Ağustos 1950)", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, Eylül 2020, s. 1375-1408.

Kaya, Şükrü, "Suriye hâdiseleri ve Türkiye", *Hürriyet*, 26 Ağustos 1957, s. 2-2.

Kaya, Yakup, Yeter, Bülent, "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 20, S. 2, Eylül 2018, ss. 215-229.

Kaya, Yakup, "Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Demokrasi ve Dış Politika(1938'den 2000'li Yıllara), C.2*, Ed. Nurgün Koç, İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 466-495.

Kissinger, Henry, *Diplomasi*, Çeviren: İbrahim H. Kurt, 17. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.

Kocaman, Keramettin, "Kore Harbi ve Sebepleri", *Zafer*, 6 Ekim 1950, s. 2-2.

Milliyet, *Almanak Türkiye*, Hazırlayan: Hikmet Bila, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.

Öztürk, Kazım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, Baha Matbaası, İstanbul 1968.

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017.

Papuççular, Hazal, *Türkiye ve Oniki Ada (1912-1947),* 2. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.

Salep, Mustafa, *Türk Dış Politikasında Kıbrıs (Zürih'ten Kanlı Noel'e),* Nobel Yayınları, Ankara 2022.

Salep, Mustafa, "İtalya'nın Yayılmacı Dış Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Mart 2022, Cilt: 8, Sayı: 1, s. 114-147.

Salep, Mustafa, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Sovyet Dış Politikası ve Sovyet Emperyalizmi", His*tory Studies*, Volume: 4, Issue: 4, November 2012, s. 317-345.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994),* 16. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Sanyürek, Mehmet Bora, "Musul Sorunu (1918-1926)", *International Social Mentality andResearcher Thinkers Journal*, Volume: 5, Issue: 26, 2019, s. 1823-1829.

Soysal, İsmail, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye-Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İsis Yayınları, İstanbul 1997.

Soysal, İsmail, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, Nisan 1982, Cilt: 46, Sayı: 182, s. 367-414.

Tekeli, Esat, "Türk-İngiliz ticareti", *Ulus*, 25 Mart 1945, s. 1-1.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2010),* 8. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2010.

Uzgel, İlhan-Ömer Kürkçüoğlu, "İngiltere'yle İlişkiler*"*, *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar),* Editör: Baskın Oran, Cilt I: 1919-1980, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 258-277.

Ünal, Tahsin, *Türk Siyasi Tarihi*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

Yalman, Ahmet Emin, "Soğuk mu, Sıcak mı?", *Vatan*, 27 Ekim 1957, s. 1-1.

TÜRKİYE-İTALYA İLİŞKİLERİ (1945-1960)

Yakup KAYA*

Muhammet DEMİR*

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan/kurulmaya çalışılan yeni dünya düzeninde Türkiye ve İtalya, birbirleriyle olan politikalarını dengeli bir biçimde kurmaya özen göstermişlerdir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği barış eksenli denge politikası kapsamında yer edinmeye çalışmış ve bu çerçevede dış politikada İtalya ile iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. Savaşın içerisinde aktif olarak yer edinmiş ve savaştan mağlup ayrılan İtalya ise savaşın yıkımlarını azaltmak ve ülkenin her alanda yeniden inşa edilmesi çabasına girişmiş ve bu noktada Türkiye ile olan ilişkilerini belli bir noktada tutmaya çalışmıştır. Bu çalışma savaş sonrası dönemde, Soğuk Savaşın başlarından Yumuşama sürecine kadar (1945-1960) meydana gelen Türkiye-İtalya arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan hususlara değinmek ve iki ülke arasındaki gelişmelere ışık tutmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, Yumuşama Süreci, Türkiye-İtalya İlişkileri, Denge Politikası

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF, Tarih Bölümü, E-mail: ykaya@erbakan.edu.tr

* Araştırmacı Tarihçi, E-mail: demirmuhammet007@gmail.com

Giriş

1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'nın ardından galip durumda bulunan İtilaf Bloğu, savaş mağlubu Almanya, Avusturya, Macaristan, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'la imzalayacakları barış antlaşmasının şartlarını belirlemek amacıyla 18 Ocak 1919'da Paris'te bir barış konferansı toplamıştır.[1] İtalya savaş başında tarafsızlığını ilan etmiş olsa da[2], gizli antlaşmalarla kendisine vaat edilen topraklar karşılığında[3] kazanan taraf olan İtilaf Bloğunda yer almıştır. Konferansın etkili gruplarından olan "Onlar Konseyi"[4] üyelerinden biri olan İtalya, kendisine vaat edilen topraklardan olan İzmir'in Yunanistan'a verilmesi karşılığında müttefiklerinden darbe yemiş ve bunun sonucunda, İtalya ile İngiltere ve Yunanistan arasında oldukça sert müzakereler yaşanmıştır. İtalya'nın Yunanistan ile yaşadığı rekabet ve İngiltere'nin Yunanistan lehine takındığı tavır, İtalya'nın konferansta geri itilmesine neden olmuş ve bir "*İtalyan-Helen Çatışması"*[5] başlatmıştır.

İtalya, Anadolu'da bulunduğu süre içerisinde Antalya, Konya, Bodrum, Fethiye, Marmaris, Kuşadası, Çine, Burdur ve Muğla bölgelerini işgal etmiş ve diğer işgalci güçlere nazaran sıcak çatışmaların daha az yaşandığı bir devlet olmuştur.[6] Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışı ile sistemli bir hale gelmeye başlayan Milli Mücadele, 11 Ekim

[1] Margaret Macmillan, Paris *1919*, (Çev. Belkıs Dişbudak), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2004, s. 67; Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 19. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 136.

[2] İtalya, Birinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra 3 Ağustos 1914'te tarafsızlığını ilan etmiş olsa da sürekli olarak İtilaf ve İttifak bloklarıyla temas halindeydi. İtalya'nın buradaki amacı çıkarları dâhilinde en doğru tarafta yer almaktı. Bkz. Basıll Liddell Hart, Birinci Dünya Savaşı Tarihi, (Çev. Kerim Bağrıaçık), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 116.

[3] 26 Nisan 1915'te Fransa, İngiltere, İtalya ve Rusya arasında imzalanan Londra Antlaşmasıyla zaten işgalinde bulunan Oniki Ada, Türk topraklarını paylaşmada mutabakata varıldığı takdirde Akdeniz havzasında Antalya ve çevresinden bir arazi İtalya'ya verilmiştir. Antlaşmaya göre; Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Anadolu'da işgale başlarsa İtalya da payına düşen yerleri işgal edecektir. Bkz. Ahmet Hurşit Tolon, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Antlaşmaları ve Sevr'e giden Yol, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 54; 19 Nisan 1917 tarihinde Fransa, İngiltere ve İtaya arasında imzalanan Saint Jean de Maurinne Antlaşmasına göre; İtalya, Rusya'nın onayına bağlı olan Skyes-Picot Antlaşmasını tasdik etmesi karşılığında Antalya'nın yanı sıra Aydın, İzmir ve Konya bölgelerini almıştır. Bkz. Fahri Belen, Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 6; Tolon, A.g.e., s. 86.

[4] ABD, Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya'dan meydana gelen Onlar Konseyi, konferansta alınan kararlarla ilgileniyor ve meselelere ait prensipleri belirledikten sonra alt komisyonları devreye sokuyordu. Konferans bazen Dörtler ve Beşler konseyi olarak ikiye ayrılıyordu. Bazen İtalya'nın dışlanmasıyla üçler konseyi adını alıyordu. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, 4. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 148-149.

[5] Fabio L. Grassi, Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler, (Çev. Sadriye Güneş), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014, s. 101.

[6] İtalyanlar Anadolu'daki Milli Mücadeleye sempati ile bakmışlar ve müttefiklerine karşı el altından destek dahi vermişlerdir. Bkz. Mevlüt Çelebi, Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 91, Yıl 2015, s. 100.

1922'de Mudanya Mütarekesi, 23 Temmuz 1923'te de Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sona ermiştir.

Lozan'ın ardından dış politikada izlenen siyasette Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği barış eksenli politika etkili olmuştur. Bu dönemde elde edilen kazanımların korunması ve Lozan'dan arta kalan sorunların çözülmesine çalışılmıştır. Lozan sonrasında Türk-İtalyan ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan barış antlaşmalarının ortaya çıkardığı duruma göre inişli-çıkışlı bir grafik sergilemiştir.

1922 yılında İtalya'da Mussolini'nin iktidara geli ile birlikte seslendirilmeye başlanan "Mare Nostrum" (Bizim Deniz) gayesi, Türk-İtalyan ilişkilerinin gerginleşmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur[7]. Yine de olumsuz gelişmelere rağmen iki taraf da arasında ilişkileri devam ettirme konusunda gayret göstermiştir. Bu maksatla 1924 yılında Türkiye Büyükelçiliğine Montagna[8], İtalya Büyükelçiliğine ise Suat Bey atanmıştır.[9] Bu ilişkiler, 1928 yılında Türk-İtalyan Tarafsızlık Antlaşmasının[10] imzalanmasıyla geliştirilmiştir. Ancak her ne kadar ilişkiler normal düzeyde seyretse de Meis ve Oniki Ada meselesi ile Mussolini'nin dış politikada izlediği siyaset iki ülke arasındaki ilişkilerin yer yer gerginleşmesinde etkili olmuştur. 1930'lu yıllara gelindiğinde Mussolini, dış politikadaki yayılmacı hedeflerini net bir biçimde ortaya koymaya başlamıştır[11].

Türkiye uluslararası alanda barış çerçevesinde söz sahibi olmak ve yayılmacı politikalara karşı tavrını ortaya koymak amacıyla uluslararası ittifaklara girişmiştir. Daha önce 1928 yılındaki Briand-Kellog Paktına katılarak barışçı politikasını gösteren Türkiye, bu bağlamda 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyetine üye olmuştur.[12] Türkiye'nin uluslararası alanda yaptığı girişimlere karşın İtalya'nın yayılmacı politikasını yüksek sesle haykırmaya başlaması ve 19 Mart 1934'te düzenlenen Faşist

[7] Mustafa Salep, "İtalya'nın Yayılmacı Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", Tarih ve Gelecek Dergisi, C. 8, S. 1, Mart 2022, s. 123.

[8] Montagna "*İki memleket arasındaki ilişkileri pekiştirmek amacıyla geldiğini*" ifade etmiştir. Bkz. Mevlüt Çelebi, Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 420.

[9] Ersin Müezzinoğlu, "Atatürk Dönemi Türkiye-İtalya İlişkileri", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Ed: İsmail Şahin, Cilt: 1, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 91.

[10] Mussolini ile Tevfik Rüştü Aras arasında imzalanan antlaşmaya göre; taraflardan birine yönelik siyasi ve ekonomik anlaşmaya girilmeyeceği, taraflardan biri başka bir devletle sıkıntı yaşarsa diğerinin tarafsız kalacağı, iki taraf arasında uyuşmazlık çıkarsa uzlaşmaya çalışılacağı, anlaşmadan doğan uzlaşma sorunlarında bir tarafın talebi ile doğrudan Lahey Adalet Divanına başvurulacağı gibi maddeler yer almıştır. Bkz. Mehmet Gönlübol-Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 91-92.

[11] Mustafa Salep, "İtalya'da Faşizmin İktidara Gelişi ile Mussolini'nin Siyasi ve İktisadi Politikaları", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 123, Aralık 2021, s. 306-309.

[12] Gönlübol-Sar, A.g.e., s. 111.

Kongrede İtalya'nın gayesi olarak Afrika ve Asya'yı hedef göstermesi, Türkiye'nin dış politikasında hareketliliğe neden olmuştur. Bu kapsamda Türkiye, 1934 yılında Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya ile Balkan Antantı'nı imzalamıştır.[13] İtalya, bu antantın oluşmasından memnun olmamıştır.[14]

1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması Boğazları ve Ortadoğu güvenliğini tehlikeye düşürmüştür. İtalya'nın Akdeniz'de tehlikeli hale gelmeye başlaması boğazlar[15] konusunun yeniden gündeme gelmesinde etkili olmuştur. İtalya'nın Habeşistan'ı işgaliyle birlikte Türkiye, boğazlarda güvenliğinin tehlikeye düştüğünü, kendi güvenliğinin ve egemenlik haklarının sağlanması ve korunması açısından boğazların statüsünün değişmesi gerektiğini ileri sürmüş ve bu yöndeki girişimleri sonucunda İsviçre'nin Montrö kentinde toplanan konferansın ardından 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır.[16] İtalya, kendisine uygulanan mali ve iktisadi tedbirlerin kaldırılmasıyla boğazlar sözleşmesine katılmak için doğrudan Türkiye ile temas kurmuş, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İtalya Dışişleri Bakanı Cont Ciano arasında 2-3 Şubat 1937'de yapılan Milano Konferansında her iki devletin olumlu açıklamalarına rağmen ilişkileri arzu edilen düzeye getirememiştir.[17] Bu dönemde ilişkilerin istenilen noktaya gelmediğini gösteren gelişme ise, 1936 yılında başlayan İspanya iç savaşı nedeniyle Akdeniz'de yapılan denizaltı mücadelelerini çözmek amacıyla toplanan 1937 Nyon Konferansına Türkiye'nin katılıp, İtalya'nın katılmaması olmuştur.[18]

Boğazlarda güvenlik Montrö ile sağlandıktan sonra sıra Ortadoğu'ya gelmiştir. Habeşistan'ın işgaliyle ortaya çıkan İtalyan tehdidini önlemek amacıyla Balkanlarda vücuda getirilen Balkan Antantı'ndan yola çıkılarak

[13] Balkan Antantı Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü, Yunan Dışişleri Bakanı D. Maximos, Romen Dışişleri Bakanı N. Titilescu ve Yugoslav Dışişleri Bakanı B. Jevtitch tarafından imzalanmıştır. Bilal N. Şimşir, İlk Dönem Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler (1878-1946), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 261

[14] İtalya bu memnuniyetsizliğini Arnavutluk ve Bulgaristan'ın antanta katılmasını engelleyerek göstermiştir. Bkz. Aptülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 268.

[15] Lozan Antlaşması'nda boğazlarda bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda Lozan Boğazlar Sözleşmesine göre barış zamanında ticaret ve uçakların geçişi serbest hale getirilmiş, Karadeniz'e kıyısı olmayan savaş gemilerinde tonaj sınırı konulmuş; savaş zamanında ise ticaret ve uçakların yanı sıra savaş gemilerinin de tonajına bakılmaksızın geçiş hakkı tanınmıştır. Bkz. Sami Doğru, "Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 147.

[16] İtalya, boğazların statüsü konusundaki gelişmelerden rahatsız olmuş ve antlaşmayı iki yıl sonra imzalamıştır. Armaoğlu, A.g.e., s. 309-310.

[17] Çelebi, A.g.m, s. 115.

[18] Armaoğlu, A.g.e., s. 307.

Türkiye, Afganistan, Irak ve İran arasında 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı imzalanmıştır.[19]

1939 yılına gelindiğinde Türkiye, Atatürk'ün "Yurtta barış, dünyada barış" sözü çerçevesinde uluslararası alanda söz hakkı elde etmeye çalışmış ve barış temelli ittifaklara katılmıştır. İtalya ise Mussolini'nin belirttiği dış politika hedefleri kapsamında yayılmacı hedefler koymuş ve bunları uygulama alanı oluşturmaya gayret etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda galip devletlerin mağlup devletlerle imzaladığı barış antlaşmaları, Avrupa'da yeni bir savaşın dinamiklerini etkilemiştir. Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgal etmesiyle[20] başlayan İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye tarafsız bir politika takip ederken Ekim 1939'da Fransa ve İngiltere ile yardım antlaşması imzalamıştı.[21] İtalya ise, 10 Haziran 1940'ta Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan etmiş[22] ve 27 Eylül'de de Mihver Devletleri içerisinde yer almıştır.[23]

İtalya'nın İkinci Dünya Savaşına katılmasının ardından yapılan yardım antlaşması uyarınca İngiltere, savaşın Akdeniz'e yayılması nedeniyle Türkiye'yi savaşa davet etmiş, ancak Türkiye antlaşmaya işlerlik kazandırmayarak savaşın dışında kalmaya gayret etmiştir.[24] İtalya ise yayılma faaliyetlerini ilerletmiş ve Ekim 1940'ta Türkiye'nin komşusu Yunanistan'ı işgal hareketini başlatmıştır.[25] Türkiye bu duruma tepki göstermiş, İtalya karşısında Yunanistan'ın haklılığını savunmuştur.[26] Mihver Devletlerin savaştan yenilgiyle ayrılmasının ardından İtalya egemenliğinde bulunan Rodos ve Oniki Ada, Türkiye ile Yunanistan arasında sorun olmuştur. İngiltere öncülüğünde Müttefik Devletler, Rodos ve Oniki Ada'yı Yunanistan'a ödül olarak verme çabasına girişmişlerdir.[27]

Mihver Devletlerin kayıplarının artmaya başlamasıyla savaşın yönü şekillenmeye başlamış ve savaşın sonucuna ulaşmak için bir takım görüşmeler yapılmıştır. İngiliz Başbakanı Churchill 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'ya gelerek Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile iki gün süreyle görüşmüş ve bu görüşmelerde adaları elinde tutan İtalya'ya karşı bir

[19] Sadabad Paktı Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Afganistan Dışişleri Bakanı Faiz Mohamed Han, Irak Dışişleri Bakanı Naji El-Asıl ve İran Dışişleri Bakanı Enayetullah Samiy tarafından imzalanmıştır. Şimşir, A.g.e., s. 299.
[20] Hart, A.g.e., s. 21
[21] Türkiye'nin bu dönemde imzaladığı karşılıklı antlaşmalar için bkz. Figen Atabey, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu", Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi, C: 7, S: 31, s. 296-304.
[22] Hart, A.g.e., s. 171; Armaoğlu, A.g.e., s. 332.
[23] Gotthard Jaeschke, Türkiye Kronolojisi (1938-1945), Çev: Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 36.
[24] Selim Deringil, Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 113.
[25] Jaeschke, A.g.e., s. 37.
[26] Kadir Kasalak, Ramazan Baş, "İtalyan Saldırısında Yunanistan'a Türkiye'nin Yardımları (1940-1941), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, S: 22, s. 128.
[27] Çelebi, A.g.m, s. 116.

savaşın başlatılması gerektiğini, böylece İtalya'nın savaş dışı bırakılarak İtalyanlar ve Almanlardan alınan bir kısım ganimetlerin Türkiye'ye verilmesinin lüzumunu dile getirmiştir.[28] Bu görüşmelerde Türkiye, tarafsız kalma politikasına sadık kalmaya gayret etmiştir.

1943 yılına gelindiğinde artık İtalya için savaşın son aşamasına gelinmiştir. Temmuz 1943'te Sicilya'ya yapılan harekât ile İtalya, savaş dışı kalmış ve kayıtsız-şartsız teslim antlaşmasını imzalayarak savaştan çekilmiştir.[29] Türkiye ise 23 Şubat 1945'te sembolik olarak Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.[30]

1945-1950 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri

Siyasi İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'nda savaş dışı kalan Türkiye, Avrupa'da yayılan demokrasi havasından etkilenerek bu dönemde çok partili hayata geçiş sürecini başlatmıştır. Savaşın mağlup tarafında bulunan İtalya'da ise faşist ideolojinin lideri Mussolini devrilmiş, yerine ise İtalya'da bir demokrasi yönetimi kurulmuştur.

1947 yılı Türkiye ile İtalya ilişkileri açısından ilişkilerin yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemin en önemli gelişmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'nın müttefikleri ile barış antlaşmalarını imzalamak amacıyla 1946'da Paris Konferansı'nın toplanması olmuştur. Türkiye'nin temsil edilmediği konferansa İtalya, kendileri ile ilgili meselelerde görüşmelere katılmıştır. Konferansın sonucunda 10 Şubat 1947'de Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır.[31] Bu kapsamda İtalya ile imzalanan barış antlaşmasına göre; İtalya, Fransa-İtalya sınırı Fransa lehine olmak üzere 1939 yılına dönecek, Pellagosa Adasını ve İstriya'yı Yugoslavya'ya verecek ve İtalya-Yugoslavya sınırı yeniden çizilecek, Triyeste serbest bölge olacak ve askerden arındırılacak, Oniki Ada Yunanistan'a bırakılacak[32], Afrika'daki tüm topraklardan vazgeçilecek ve Arnavutluk ile Habeşistan'ın bağımsızlığı tanınacak, İtalya'nın kara, hava

[28] Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S: 47, Bahar 2011, s. 711-712.

[29] İlhan Tekeli, Selim İlkin, İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi, 3. Baskı, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 283.

[30] Cumhuriyet, 23 Şubat 1945.

[31] Cumhuriyet, 11 Şubat 1947.

[32] Oniki Ada'da yaşamlarını devam ettiren Rum halkı, Müttefik Devletlerin başkanları ve Dışişleri Bakanlıklarına telgraflar çekerek Yunanistan'a bağlanmayı talep ediyorlardı. Türk Dış Politikası, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, Cilt: 1, İstanbul 2009, s. 583; Türkiye; ABD ve İngiltere'nin baskısı altında, Yunanistan'ın dostluğu uğruna, SSCB tehdidini öne sürerek özellikle kendisi için jeopolitik ve stratejik önem arz eden Meis ve Oniki Ada konusunda sessiz kalmıştır. https://tasam.org/Files/Icerik/File/yeni-deniz-guvenligi-ekosistemi-ve-dogu-akdeniz_EKT_y_(13)_pdf_81b16707-1d0c-43dd-9856-522ee89549fa.pdf, E.T: 12.05.2022.

ve deniz gücü sınırlandırılacak[33] gibi maddeler yer almıştır. Tüm bunlara ilaveten İtalya'nın, SSCB'ye 100 milyon, Yugoslavya'ya 125 milyon, Yunanistan'a 105 milyon, Habeşistan'a 25 milyon ve Arnavutluk'a 5 milyon tamirat bedeli ödemesine karar verilmiştir.[34] Antlaşma her açıdan İtalya'yı zor duruma düşürmüş ve İtalya, Mussolini'nin 1940'ta işlediği "*feci*" hatayla en suçlu devlet sayılmıştır.[35]

Savaş sonrası dönemde iki ülke arasındaki siyasi ilişkilere baktığımızda savaş sırasında izlenen güvensiz ve temkinli politikanın yerini yakınlaşma çabalarının almaya başladığı görülmüştür. İtalya, Ankara Büyükelçiliğine Comte Alberto Marchetti Di Muroglio'yu tayin etmiş[36], Türkiye ise Cemal Hüsnü Taray'ın yerine Selim Sarper'i Roma Büyükelçiliğine tayin etmiştir.[37] Daha sonra 1947 yılında Roma Büyükelçiliğine Feridun Cemal Erkin atanmıştır.[38] Feridun Cemal Erkin'in görev yaptığı sekiz aylık süre içerisinde Türkiye-İtalya ilişkilerinde önemli bir sorun yaşanmamıştır.[39] Ardından bu göreve Hüseyin Ragıp Baydur getirilmiştir.[40]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ABD ve SSCB çatışması ile Sovyetlerin yayılmacı fikirleri çerçevesinde "*Çevreleme Politikası*"[41] gündeme gelmiş ve 1949 yılında ABD öncülüğünde NATO (North Atlantic Treaty Organization) kurulmuştur.[42] 4 Nisan 1949 tarihinde aralarında "*asla ittifaka alınmayacağı*" belirtilen İtalya'nın da bulunduğu on iki ülke arasında bir antlaşma imzalanmıştır.[43]

---

[33] İtalya'nın askeri açıdan bu denli sınırlandırılmalara tabi tutulması İtalya'yı Yugoslav tehdidine açık hale getirmiş ve İtalyan donanmasını intihara sürüklemiştir. Cumhuriyet, 12 Şubat 1947.

[34] Armaoğlu, A.g.e., s. 406-407.

[35] Cumhuriyet, 11 Şubat 1947.

[36] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer: 131-940-19, Belge Tarihi: 29.03.1945.

[37] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 111-56-3, Belge Tarihi: 04.09.1946.

[38] Resmi Gazete, 18 Haziran 1947, Karar Sayısı: 5946, s. 12509.

[39] Mithat Olkun, Diplomat ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s. 59.

[40] http://roma.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory, E.T: 12.03.2022.

[41] Türk Dış Politikası(1919-1980), Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, Cilt: 1, İstanbul 2009, s. 485.

[42] ABD ve SSCB'nin üstünlük yarışı sırasında İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından Mart 1948'de Brüksel Antlaşması imzalanmış, Eylül 1948'de ise SSCB'ye karşı Batı Birliği Savunma Örgütü kurulmuştur. Monroe Doktrini sonrası Avrupa'nın ilişkilerinden uzak durma politikasını takip eden ABD, Birleşmiş Milletler antlaşmasının 51. Maddesine atıfta bulunarak bireysel veya toplu meşru savunma hakkını kullanma yoluyla dünya barışına katkı sağlama amacıyla Avrupa'yı içine alacak bir savunma paktına katılma kararı almıştır. Bu bağlamda 4 Nisan 1949'da NATO kurulmuştur. Türk Dış Politikası, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, Cilt: 1, İstanbul 2009, s. 543.

[43] Lerna K. Yanık, "Atlantik Paktı'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 34, Yıl 2012, s. 39.

Ekonomik İlişkiler

Türkiye ve İtalya arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi ilişkilerin yanı sıra ekonomik ilişkilerde de olumlu anlamda gelişmeler görülmüştür. İki ülke savaş sonrası bozulan ekonomilerini düzeltme yolunda karşılıklı antlaşmalara imza atmışlardır. Savaşın kaybeden tarafında yer alan İtalya, büyük yıkıma uğramış; Türkiye ise her ne kadar savaş dışı kalmış olsa da her an savaşın kendisine sıçrayacağı düşüncesiyle hareket etmek zorunda kalarak ekonomik anlamda zarar görmüştür. Bu dönemde iki ülke ekonomisinin canlandırılması amacıyla karşılıklı adımlar atılmıştır.

Türkiye, bu bağlamda sanayisini ilerletmek ve üretimde kalkınmayı artırmak amacıyla İtalya'dan sanayi ürünleri alarak karşılığında tahıl satmayı teklif etmiştir. Türkiye'nin arpa, çavdar, yulaf ve bazı bakliyat ürünlerinin satışına karşılık İtalya, otomobil ve kamyon lastiği, cam eşyalar, porselen, kimyevi maddeler, iplik gibi ürünlerin satışını önermiştir. İtalya, bu ticarette ihtiyatlı davranmış ve yeteri miktarda ürün alarak bu süreci zamana yayma gayretinde bulunmuştur.[44] İtalya buna rağmen ihtiyaç dâhilinde zaman zaman tarım ürünü talebinde de bulunmuştur.[45] 1948'de bazı İtalyan firmaları ticaret için Türk firmalarına başvuruda bulunmuştur. Ancak bu dönemde, 1949 yılı Türkiye'nin İtalya'ya yaptığı ihracatın en düşük seviyede gerçekleştiği yıl olarak kayıtlara geçmiştir.[46]

Toplumsal ve Kültürel İlişkiler

İki ülke arasında ilişkilerin yoğun olduğu bir noktada vatandaşlık ve iltica meselesidir. Alman işgali altında bulunan İstanköy(Kos) ve Rodos adalarında açlık ve sefalet gibi zorluklar yaşanmış, hükümet yardımına muhtaç İtalyan uyruklu teknik becerisi yüksek kişilerin, İzmir ve Aydın'a yerleştirilmesine karar verilmiştir.[47] Almanya ve Yunanistan'da olduğu gibi İtalya'da da bulunan kamplarda yer alan Türk ve Müslüman unsurların ana yurda dönmeleri için İskân Genel Müdürü Cevdet Atasağun'un başkanı olduğu bir heyetin işlemleri tamamlamak üzere gönderilmesine karar verilmiştir.[48] Buna ilaveten İtalya göçmen

[44] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer: 219-478-11, Belge Tarihi: 22.06.1946.
[45] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer: 239-613-29, Belge Tarihi: 11.11.1947.
[46] Bu firmalar madeni eşya, motor, mermer, suni ipek gibi ürünleri satan firmaların adres bilgilerini talep etmiştir. Hande Erol, "Türk Gazetelerine Göre 1946-1950 Yılları Arasında Türk-İtalyan ilişkileri", Studies Of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Araştırmaları), Cilt: 8, Sayı: 15, Yıl 2018, s. 172-176.
[47] Başbakanlık(Cumhurbaşkanlığı) Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-10-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer: 124-882-12, Belge Tarihi: 02.05.1945.
[48] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 114-41-8, Belge Tarihi: 26.06.1947.

kamplarından başka yerlere sığınan Müslüman Türklerin de yurda kabul edilmesine karar verilmiştir.[49]

1950-1960 Yılları Arasında Türk-İtalyan İlişkileri

Siyasi İlişkiler

1950 yılına gelindiğinde Türk-İtalyan ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1950 sonrasında güvensizliğin yerine dostluk ve dayanışmanın arttığı gözlenmiştir.[50] Bu gelişmelerin başlangıcı ise Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadık Sadak'ın ziyareti olmuştur.[51] Yapılan görüşmeler dâhilinde "*İki ülkenin dost olduğu*" vurgulanarak Türkiye ve İtalya arasında Necmeddin Sadık Sadak ve Kont Carlo Sforza tarafından 24 Mart 1950'de Türk-İtalyan Dostluk, Sulh ve Adli Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır.[52] İtalya, antlaşmayı tasdik etmek amacıyla 24 Haziran 1950'de meclise göndermiş[53], Türkiye ise antlaşmayı 24 Temmuz 1950 tarihinde yürürlüğe koymuştur. 25 maddelik bu antlaşmada; taraflar arasında barış ve dostluğun geçerli olması, ihtilafa düşülen konularda sorunun çözümü için önceliğin diplomasiye verilmesi, antlaşmanın yürürlüğe girmesinin ardından altı ay içerisinde üç üyeden oluşan bir uzlaştırma komisyonunun kurulması ve doğabilecek olan anlaşmazlıklarda bir dilekçe ile doğrudan Uluslararası Adalet Divanı'na başvurulması şeklinde hükümler yer almıştır.[54] Beş yıl geçerli olacak olan ve tarafların itiraz etmediği sürece aynen yenileneceği belirtilen bu antlaşma, Akdeniz ve çevresinde istikrarın sağlanması ve iki ülke arasında verimli bir işbirliğinin gerçekleştirilmesi bakımlarından oldukça önemli bir işlevi de yerine getirmiştir[55].

1952 yılına gelindiğinde Türk-İtalyan ilişkilerinde dikkat çeken bir nokta da Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusu olmuştur. Türkiye, 1949 yılında NATO'ya alınmama ihtimaline karşılık İngiltere, Yunanistan, İtalya, Fransa ve ABD ile bir Akdeniz Paktı fikrini ortaya atmış olsa da[56], "*ısrarla*"[57] NATO'ya katılmak isterken, İtalya da Türkiye'nin üye olması teklifini ilk destekleyen ülke olmuştur.[58] İtalyan kamuoyu da Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesi fikrine destek vermiştir.[59] Daha sonra 25

[49] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 118-84-18, Belge Tarihi: 11.11.1948
[50] Çelebi, A.g.m., s. 118.
[51] Bu ziyarette Dışişleri Bakanı Necmettin Sadık Sadak'ın yanı sıra Dışişleri Bakanlığı Umum Müdürü Bülend Uşaklıgil ve Özel Kalem Müdürü Necdet Kent de hazır bulunmuşlardır. Cumhuriyet, 22 Mart 1950, s. 1.
[52] Cumhuriyet, 25 Mart 1950, s. 1-3.
[53] Erol, A.g.m.,, s. 178.
[54] Resmi Gazete, 24 Temmuz 1950, Karar No: 5679, Sayı: 7564, s. 18807-18808.
[55] La Stampa, 25 Mart 1950.
[56] Türk Dış Politikası, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, Cilt: 1, İstanbul 2009, s. 545.
[57] Armaoğlu, A.g.e., s. 468.
[58] Çelebi, A.g.m., s. 119.
[59] La Stampa, 13 Kasım 1953.

Haziran 1950'de başlayan Kore Savaşı'nda Türkiye'nin aktif bir şekilde yer alması NATO'ya girmesinde etkili olmuştur.[60]

İki ülke arasındaki ilişkiler Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün yaptığı ziyaret ile güçlenmiştir. Köprülü, 22-23 Aralık 1952'de İtalya'da bazı devlet adamlarıyla temaslarda bulunmuştur.

Fuat Köprülü'nün yaptığı ziyaretin karşılığı olarak İtalyan Başbakanı Giuseppe Pella, 12 Kasım 1953'te Türkiye'yi resmi olarak ziyaret etmiştir. Başbakanlık düzeyinde İtalya'nın Türkiye'ye ilk ziyareti İtalyan basınında olumlu karşılanmış ve "Dost bir ülkenin misafiri" başlığıyla yer edinmiştir. Haberde Pella'nın karşılanmasında Etimesgut Havalimanında onar tane İtalyan ve Türk bayraklarının sallandığı, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün de ziyarette hazır bulunduğu ifade edilmiş ve Başbakan Adnan Menderes'in mevkidaşının ziyaretinden duyduğu mutluluğu dile getirerek sevinçle karşıladığını ifade etmiştir. Pella da buna karşılık Fransızca olarak Türk Hükümeti'ne İtalya'dan selam getirdiğini, samimi bir dostlukla karşılandığını ifade etmiştir.[61] Giuseppe Pella'nın ziyaretine karşılık Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 30 Ocak 1955'te İtalya'ya resmi bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Üç gün sürecek olan bu ziyarette[62] Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü öncülüğündeki Türk heyeti[63] hazır bulunmuştur. Ziyaretin içeriğinde Akdeniz ve çevresinde canlılığı sağlama ve ticari işbirliğini geliştirme gibi konular yer almasının muhtemel olduğu bildirilmiştir.[64] İtalyan basını ise Pella'nın yaptığı ziyarete atıfta bulunarak olumlu ilişkilerin daha da geliştirilmek istendiğini ve ticari canlılığın artırılmasının hedeflendiğini ve ayrıca bölgesel ittifakların konumuyla ilgili özellikle NATO ve paktın geleceği üzerine konuşmalar yapıldığını ön plana çıkarmıştır.[65] Adnan Menderes bu ziyareti kapsamında Papa'yı da ziyaret etmiştir. Papa XII. Pius'a yapılan bu ziyaret, Adnan Menderes'i Papa'yı ziyaret eden ilk Türk Başbakan konumuna getirmiştir.[66]

[60] Türkiye bu savaşta 4500 kişilik bir tugayla yer almış ve savaş sırasında gösterdiği üstün başarı, ABD'nin Türkiye'nin üyeliği konusunda İngiltere ve Fransa'ya teklif götürmesine neden olmuş ve Türkiye uzun uğraşlar neticesinde NATO'ya üye olmuştur. Bülent Akkaya, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 28, Ocak 2012, s. 13-14.

[61] La Stampa, 13 Kasım 1953.

[62] Akşam, 30 Ocak 1955.

[63] Heyet içerisinde Başbakan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün yanı sıra Samsun Mebusu Tevfik İleri, Bursa Mebusu Hulusi Köymen, İzmir Mebusu Cihat Baban, Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur, Dışişleri Bakanlığı Genel Kâtibi Büyük Elçi Nuri Birgi, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürü Muzaffer Ersü, Anadolu Ajansı Genel Müdürü Şerif Arzık, Başbakanlık Yaveri Hayrettin Sümer, Başbakanlık Hususi Kalem Müdürü Hamit Batu, Akbaba Gazetesi sahibi Yusuf Ziya Ortaç, Yeni Sabah Gazetesi sahibi Safa Kılıçoğlu ve Gazeteci Anjel Karasu yer almıştır. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 138-123-8, Belge Tarihi: 26.02.1955.

[64] Akşam, 30 Ocak 1955.

[65] La Stampa, 31 Ocak 1955.

[66] La Stampa, 31 Ocak 1955.

İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi 11 Kasım 1957'de resmi olarak Türkiye'yi ziyaret etmiştir.[67] Türkiye'de resmi törenle sevinçle karşılanan Gronchi, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile yaptığı görüşmelerde Türkiye ve İtalya arasındaki ekonomik ilişkilerin daha fazla gelişebileceğini ve iki ülke ilişkilerinin Ortadoğu'dan Akdeniz ve Afrika'ya kadar olan halkların barış ve özgürlük içerisinde yaşamasına katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Celal Bayar da bu sözlere karşılık ziyaretten duyduğu mutluluğu belirtmiş ve özgür dünyaya katkı sağlamaya gayret edeceklerini ifade etmiştir.[68] Bu ziyaret kapsamında Gronchi Anıtkabir'i de ziyaret etmiş ve Anıtkabir'e çelenk koymuştur.[69] 13 Kasım günü Ankara'da çeşitli mekânları gezen Cumhurbaşkanı Gronchi'ye fahri hemşerilik de verilmiştir.[70]

İki ülke arasındaki ilişkiler en üst makamdan devam etmiş ve 1959'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar, İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi'nin davetlisi olarak 8 Haziran 1959'da İtalya'ya resmi ziyarette bulunmuştur.[71] Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın İtalya'ya yaptığı bu ziyaret, devlet başkanı düzeyinde bir ilki oluşturmuştur. İtalyan basını bu ziyareti olumlu karşılamış ve Celal Bayar'ın siyasi hayatı hakkında bilgilere yer vermiş ve iki cumhurbaşkanının çok samimi bir şekilde el sıkıştığını ve görüşmelerde daha çok ekonomik meselelerin yoğunluk kazandığını ifade etmiştir.[72]

Ekonomik İlişkiler

1952'de Türkiye ve İtalya arasında pamuk ticareti için uzlaşmaya varılmıştır. Pamuk ticaretinin, İzmir Pamuk Satış Kooperatifleri Birliği ve Çukurova Pamuk Satış Kooperatifleri Birliği tarafından Associazione Cotoniera İtaliana (İtalyan Pamuk Birliği) dairesindeki alıcı İtalyan firmaları ile imzalanacak mutabakata uygun olarak yapılmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda Türk pamuklarının satışında dünyanın genel piyasasının esas alınacağı ve bunun dışında fiyatlarda herhangi bir değişiklik yapılmayacağı, gerekirse antlaşmanın tüccarın menfaati icabında iptal edileceği bilgisine yer verilmiştir.[73]

1953'te İtalya'ya buğday ihracatı yapılmıştır. Bu yıl içerisinde İtalya'ya 183.292 ton buğday teslim edilmiş, ilaveten ilerleyen dönemde 7031 ton buğdayın da teslim edilmeye hazırlandığı belirtilmiştir.[74]

[67] La Stampa, 10 Ocak 1957.
[68] La Stampa, 12 Kasım 1957.
[69] Stampa Sera, 12 Kasım 1957.
[70] La Stampa, 13 Kasım 1957.
[71] La Stampa, 8 Haziran 1959, s. 8.
[72] La Stampa, 9 Haziran 1959, s. 5.
[73] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-1-0-0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer: 163-142-11, Belge Tarihi: 20.06.1952.
[74] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-1-0-0/Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Yer: 84-533-5, Belge Tarihi: 19.03.1953.

Toplumsal ve Kültürel İlişkiler

1951 yılında iki ülke arasında kültürel ilişkilerin artırılmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda 17 Temmuz 1951'de iki ülke arasında kültürel bir antlaşma imzalanmıştır.[75] Antlaşmaya göre iki ülke arasındaki kültürel ilişkileri artırmak, müzik ve tiyatroyu geliştirmek[76], bilimsel çalışmalara destek vermek[77] amaçlanmıştır. 1956'da İzmir'de kültürel ilişkilerin artmasına bağlı olarak Türkiye ve İtalya arasında dostluk ve kültürel bağları güçlendirmek amacıyla Türk-İtalyan Dostluk ve Kültür Derneği açılmıştır.[78] Buna ilaveten 1958'de Ankara merkezli olmak üzere Türk-İtalyan Dostluk Cemiyeti[79] ve Türk-İtalyan Kültür Derneği'nin[80] kurulmasına karar verilmiştir.

Milli Mücadele döneminde işgal ettiği alanlarda arkeolojik faaliyetlerde bulunan İtalya[81], bu dönemde de arkeolojik açıdan Anadolu'yla olan ilgisini sürdürmüştür. İtalya'dan Pavia Üniversitesi'nde görevli Piero Mariggi'nin başında bulunduğu bir heyet Kadirli civarında arkeolojik kazılar yapmıştır.[82] İtalyanlar tarafından daha önce Milli Mücadele döneminde işgal edilen yerlerden birisi olan Milas'ta özellikle Güllük Körfezi çevresinde de kazılar yapılmıştır. Bu kazı heyetinin başında İtalyan Arkeoloji Mektebi Müdürü Prof. Doro Levi bulunmuştur.[83] 1954'te Eliseo Zorgetto Kadirli çevresindeki eski eserlerin restorasyonu gereği Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü görevini yürütmüştür.[84]

Kültürel ilişkilerin güçlendirilmesinde Ankara Devlet Konservatuvarı oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Birçok İtalyan sanatkâr ve eğitimci Ankara Devlet Konservatuvarında görev almıştır. Bunlardan

[75] Çelebi, A.g.m., s. 119.
[76] İtalyan Domenico Trizio, devlet tiyatrosunda görev almıştır. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 127-83-14, Belge Tarihi: 15.11.1951.
[77] İtalyan Giacoma Saban, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Enstitüsü'nde çalışmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 126-56-12, Belge Tarihi: 24.07.1951.
[78] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-1-0-0/Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Yer: 123-787-5, Belge Tarihi: 09.06.1956.
[79] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 148-23-10, Belge Tarihi: 28.04.1958.
[80] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 149-26-9, Belge Tarihi: 10.05.1958.
[81] İtalyanlar nüfuz edebilecekleri bölgeleri belirlemek amacıyla Anadolu'ya arkeoloji heyetleri göndermiştir. Bu heyetlerin amacı görünüşte inceleme olsa da doğal kaynakların keşfi asli amaçtı. Mevlüt Çelebi, "İtalyanların Bodrum ve Çevresindeki Arkeolojik Faaliyetleri (1919-1928), Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: 33, Sayı. 2, Yıl: 2018, s. 360.
[82] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 154-94-2, Belge Tarihi: 06.05.1960.
[83] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 153-39-7, Belge Tarihi: 17.07.1959.
[84] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 136-65-16, Belge Tarihi: 10.07.1954.

bazıları; Bruno Bogo, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nda,[85] Cloe Elmo ve Giorgio Vianello,[86] 1957'de Giuseppe Nesti İtalyanca öğretmeni olarak görev yapmıştır.[87] Soprano Rosetta on yedi gün süreyle Devlet Tiyatrosu Opera Bölümünde[88] ve İtalyan Tenor Roberto Turrini Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğünde üç ay süreyle görev yapmıştır.[89]

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası meydana gelen gelişmeler, ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik boyutta büyük oranda değiştirmiş ve etkilemiştir. Türkiye-İtalya ilişkileri de bu bağlamda genel hatlarıyla yapıcı karakterde olmuştur. İkinci Dünya savaşı sonrasında İtalya, yaşadığı yıkımın olumsuz sonuçlarını düzeltme gayreti içerisine girmiş ve uluslararası alandaki çeşitli ittifaklarda yer almıştır. İtalya, cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından faşist İtalya'nın oluşturduğu izleri silme ve dost edinerek kalkınmayı sağlama amacı içerisinde olmuştur. Bu noktada Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana sürekli inişli çıkışlı ilişki içerisinde bulunduğu Türkiye'ye yönelik etkin bir politika izlemiştir. Türkiye ise Lozan Barış Antlaşması'nın ardından ülke içerisinde istikrarı sağlamak ve toplumsal yenilikleri sağlamak amacıyla birtakım çalışmalara girişmiş, dış politikada ise Lozan'dan kalan sorunları çözmekle meşgul olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda özellikle Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa dahil etme gayretine karşı koyan Türkiye, tarafsız kalmayı başarmış ve savaş sırasında olumsuz etkilenen ekonomisini düzeltmek için çalışmalarda bulunmuştur. Savaşın olumsuz sonuçları her iki ülkeyi birbirine yaklaştırmış ve özellikle ekonomik kalkınma iki ülke arasında ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Karşılıklı dostluk, adli ve ticari antlaşmalar bunun en net göstergesi olmuştur. Ekonomik ilişkilerin yanı sıra iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler de en yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadık Sadak, Fuat Köprülü, Başbakan Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın İtalya ziyareti, buna karşın İtalya Başbakanı Giuseppe Pella, ve Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi'nin Türkiye ziyaretleri oldukça önem arz etmiştir. Diplomatik ziyaretlerin bu seviyede yüksek olması, iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu derecede seyretmesinde etkili olmuştur.

[85] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 157-26-3, Belge Tarihi: 10.05.1958.
[86] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 157-29-8, Belge Tarihi: 21.11.1960.
[87] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 142-18-13, Belge Tarihi: 25.02.1956.
[88] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 157-25-3, Belge Tarihi: 07.11.1960.
[89] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kurum: 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı, Yer: 154-88-18, Belge Tarihi: 13.04.1960.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Kitaplar

Armaoğlu, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 19. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Belen, Fahri, Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.

Çelebi, Mevlüt, Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

Deringil, Selim, Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

Hart, Basıll Liddell, Birinci Dünya Savaşı Tarihi, (Çev. Kerim Bağrıaçık), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Jaeschke, Gotthard, Türkiye Kronolojisi (1938-1945), Çev: Gülayşe Koçak, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.

L. Grassi, Fabio, Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler, (Çev. Sadriye Güneş), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2014.

Macmillan, Margaret, Paris 1919, (Çev. Belkıs Dişbudak), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2004.

Tolon, Ahmet Hurşit, Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Antlaşmaları ve Sevr'e giden Yol, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Türk Dış Politikası, Ed. Baskın Oran, 15. Baskı, Cilt: 1, İstanbul 2009.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, 4. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Makaleler

Akkaya, Bülent, "Türkiye'nin NATO üyeliği ve Kore Savaşı", Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 28, Ocak 2012, s. 1-20.

Atabey, Figen, "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu", Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi, C: 7, S: 31, s. 296-304.

Çelebi, Mevlüt, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 91, Yıl 2015, s. 93-130.

Çelebi, Mevlüt, "İtalyanların Bodrum ve Çevresindeki Arkeolojik Faaliyetleri (1919-1928), Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt: 33, Sayı. 2, Yıl: 2018, s. 357-373.

Doğru, Sami, "Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 123-169.

Erol, Hande, "Türk Gazetelerine Göre 1946-1950 Yılları Arasında Türk-İtalyan ilişkileri", Studies Of The Ottoman Domain (Osmanlı Hâkimiyet Sahası Araştırmaları), Cilt: 8, Sayı: 15, Yıl 2018, s. 159-180.

Kasalak, Kadir, Baş, Ramazan, "İtalyan Saldırısında Yunanistan'a Türkiye'nin Yardımları (1940-1941), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2015, S: 22, s. 123-136.

K. Yanık, Lerna, "Atlantik Paktı'ndan NATO'ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Türkiye'nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit", Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 34, Yıl 2012, s. 29-50.

Müezzinoğlu, Ersin, "Atatürk Dönemi Türkiye-İtalya İlişkileri", Atatürk Dönemi

Salep, Mustafa, "İtalya'da Faşizmin İktidara Gelişi ile Mussolini'nin Siyasi ve İktisadi Politikaları", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 123, Aralık 2021, ss. 297-320.

Salep, Mustafa, "İtalya'nın Yayılmacı Politikasının İki Savaş Arası Dönemde Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi", Tarih ve Gelecek Dergisi, C. 8, S. 1, Mart 2022, ss. 114-147.

Türk Dış Politikası, Ed: İsmail Şahin, Cilt: 1, 2. Baskı, İstanbul 2018, s. 85-147.

Yalçın, Osman, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S: 47, Bahar 2011, s. 701-731.

Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

La Stampa

Stampa Sera

Resmi Gazete

Tezler

Olkun, Mithat, Diplomat ve Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

İnternet Kaynakları

http://roma.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory

1945-1960 TÜRKİYE-FRANSA İLİŞKİLERİ

Merve GÖNLÜHOŞ ELMAS*

Özet

Türkiye-Fransa ilişkileri dendiği zaman akla gelen belli başına konular vardır. Bunlar arasında özellikle Dış Borçlar, Boğazlar, Hatay sorunu gibi meseleler ön plana çıkmaktadır. Bilindiği üzere 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti yönetimi ele almış durumdadır. Böylece söz konusu meselelerin Demokrat Partiyi nasıl etkilediği veya Demokrat Partinin bu meselelere ilişkin tutumu bu kitap bölümünde aktarılmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte Fransa'nın rolü ve aynı meselelere ilişkin tavrı da değerlendirilecektir. Bu süreç esnasında özellikle DP'nin yükseliş ve çöküş dönemleri dikkate alınarak, Türkiye-Fransa ilişkilerindeki farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bölüm içerisinde Türkiye'nin NATO'ya giriş sürecinde Fransa'nın tavrı, Süveyş krizinde Türkiye-Fransa ikilisinin duruşu, Kıbrıs meselesinde her iki devletin tutumu karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Yine Kürt ve Ermeni sorunlarına ilişkin her iki devletin de tutumu bu bölümde değerlendirilecektir. Bölümün oluşumu esnasında nitel araştırma yöntemlerinden belge toplama ve analiz uygulanmıştır. Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca kaynaklardan faydalanılmıştır. Elde edilen bilgiler gerek karşılaştırmalı gerekse bağımsız bir veri olarak analiz edilerek burada aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Fransa, Boğazlar, Süveyş Krizi, Hatay Meselesi

* Öğr. Gör, Necmettin Erbakan Üniversitesi, E-mail: gon.moerv@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-7215-9817

Giriş

Fransa ve Türkiye Osmanlı Devleti'nden bugüne değin çeşitli biçimlerde siyasi, askeri ve ekonomik boyutlarda ilişki kurmuş iki devlettir. Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Bloğunun etkin bir üyesi olarak Mütareke Döneminde de Anadolu'nun güneyinin işgalinde rol alan Fransa[1], Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra ise Dış Borçlar, Boğazlar ve Hatay meselelerinde Türkiye ile karşı karşıya gelmiştir. Özellikle dış borçlar meselesi Türkiye'yi Osmanlı'dan bu yana uzun yıllar uğraştırmıştır. Ancak 25 Mayıs 1954 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinden devraldığı borcun son taksitini ödeyip meseleyi kapatabilmiştir.[2] Stratejik önemi nedeniyle Boğazlar sorunu 'da çok daha önce başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti içerisine yayılmış bir kriz olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası anlamda birden fazla sorun ile karşı karşıya kalan yeni Türkiye, Boğazlar konusunda Lozan Antlaşması'nda istediğini elde edememiştir. Fakat jeostratejik olarak hakkının farkında olan Türkiye, bu krizi de birkaç hamle ile Montreux'de çözmeyi başarmıştır.[3] Hatay sorununun oldukça farklı boyutları vardır ve Türkiye'nin bugün göçmenlerle geldiği durumdan ötürü hala günceme getirilme riski taşımaktadır. Resmi anlamda Hatay sorunu, 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye-Fransa krizi oluşturmaktan çıkmıştır.[4] Bu sorunların çözülmesi üzerine Fransa, Almanya ile savaş haline girmiştir. Diğer taraftan Kuzey Afrika sömürgelerinden yükselen isyan bayrakları Fransa'ya oldukça zor yıllar yaşatmıştır. Nitekim 1948-1952 yılları arasında Fransız mandası altındaki Cezayir'de baş gösteren ayaklanma ile mücadele eden Fransa geri kalan meseleleri ikinci plana atmaya başlamıştır. Bu nedenle söz konusu yıllar içerisinde Fransa'nın uluslararası siyasette aktif yer almadığı görülmektedir. Buna rağmen birçok hususta Türkiye ile karşı karşıya veya yan yana geldiği bilinmektedir. Bu bölümde özellikle 1945-1960 yılları arasında Türkiye-Fransa ilişkileri ele alınmıştır. Söz konusu dönemin karmaşıklığından ve ilişkilerin nadirliğinden dolayı, 1945-1960 yılları arasında Türkiye-Fransa ilişkilerine yönelik eser, makale veya kitap bölümü bulmak oldukça zordur.

1945-1960 Yılları Arası Türkiye Siyasetine Genel Bir Bakış

Türkiye 23 Şubat 1945 tarihinde Birleşmiş Milletlere kurucu üye olabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilanında bulunmuştur.

[1] Mütareke Döneminde Fransa'nın Anadolu'nun güneyindeki işgal faaliyetleri için bkz. Yakup Kaya, Görkem Ozan Özalp, "Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti ile Fransa Arasındaki İlişkilerin Gelişimi ve İngiltere'nin Sürece Tepkisi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-II*, Ed. İsmail Şahin, Ersin Müezzinoğlu, İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 143-154.

[2] Yakup Kaya, Fransa ile İlişkiler, *Ana Hatları ile Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ed: Ersin Müezzinoğlu vd., 1. Baskı, İstanbul 2019, İdeal Kültür Yayıncılık, s. 253.

[3] Türk Dış Politikası, *Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar 1919-1980*, Ed: Baskın Oran, C. I, 2016, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 370-384.

[4] Oran, a.g.e., C.I, s. 290.

Döneme genel bir çerçevede bakılacak olursa ön plana çıkan iki temel politik unsur vardır; bunlardan ilki ekonomide liberalleşme, diğeri ise daha sonra Demokrat Parti (DP) ile başlatılacak olan dinsel bir tolerans ortamının oluşturulmasıdır.[5] Söz konusu politikaların uygulayıcısı DP olmuştur. 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan DP, ancak 1950 yılında ilk kez gerçekleştirilen demokratik seçimlerle iktidara gelebilmiştir. DP'nin iktidar sürecine geçmeden önce 1945-1950 yılları arasında dış politikada meydana gelen önemli olaylara bakmakta fayda vardır.

1945-1950 Yılları Arasında Türkiye'de Meydana Gelen Önemli Siyasi Olaylar

1945-1950 yılları arasındaki siyasi süreç, birçok araştırmacı tarafından 'Milli Şefli Çok Parti Rejimi' olarak tanımlanmaktadır.[6] Ancak Milli Şef döneminin gerçekte 1945 yılının başından itibaren sona ermeye başladığı görülmektedir. Bu son, Türkiye için birçok yeni başlangıcın habercisi olma niteliğini taşımaktadır. Nitekim Milli Şef döneminde Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sürecinde izlemiş olduğu dikkatli ve hassas denge politikası, savaş sonunda dünya dengelerinin değişmesi sonucunda artık olanaksız hale gelmiştir. ABD ve Rusya'nın yeni güçler olarak hâkimiyet sağlaması, Türkiye'nin denge politikalarını sarsmıştır. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler, Sovyet Rusya'nın ağır talepleri sebebiyle kopma noktasına gelmiştir. Bunun sonucunda Türkiye yeni ve belirsiz dünyada yalnız kalmamak için diğer 46 ülke gibi San Fransisco'da yapılacak olan Birleşmiş Milletler konferansına katılmak üzere Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Buradaki amacın, Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer almak olduğunu söyleyen birçok kaynağa karşın, Meclis içerisinde kaydedilen konuşmalardan anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin böyle bir karar alması için müttefikler tarafından baskı yapılmıştır. Bu süreç dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka Bey tarafından: *"Müttefiklerin son Kırım Konferansında vermiş oldukları kararlar çerçevesi içerisinde, İngiltere Devleti tarafından Cumhuriyet hükümetine yapılan bu son telkin, şimdi memleket ve milletimize müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkânını ve fırsatını vermektedir."* sözleriyle ifade edilmiştir.[7] Aynı durum İsmet İnönü tarafından: *"Bizim Almanlarla ve Japonlarla harp haline girmemiz, yalnız müttefiklerin isteği üzerine olmuştur."*[8] olarak değerlendirilmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise savaşa Müttefik Devletlerin yanında katılmanın Türkiye Cumhuriyeti'nin menfaatine

[5] Oran, *a.g.e.*, C. I, s. 492.
[6] Hıfzı Velidedeoğlu bu ifadeyi kullananlar arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Bkz. Hıfzı Velidedeoğlu, *Türkiye'de Üç Devir,* C.1. 1972, İstanbul, Sinan Yayınevi, s.19.
[7] Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, C.2. 2003, Ankara, Siyasal Kitabevi, s. 193.
[8] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 7, Toplantı 3, 1.11.1945.

olacağını dile getirmiştir.[9] Ancak Türkiye'nin savaş ilan etmiş olması, onu Batılı müttefikler arasında yalnızlıktan tam anlamıyla kurtaramamıştır.

1947 yılında Truman Doktrini ile ABD-Türkiye ilişkileri gelişmeye başlamıştır. San Fransisco sonucunda dünyanın her yerinde demokrasiye dayanan rejimlerin kurulacağı bir döneme girilmiştir. Türkiye'deki tek partili dönemden sonra bu durum İsmet İnönü tarafından: "*Memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş hüküm sürecektir"* ifadeleriyle dile getirilmiştir. Bu doğrultuda 15 Ağustos 1945 tarihinde TBMM, Şemsettin Günaltay başkanlığında BM anayasasının kabulü için toplanmıştır. Bunun dışında Türkiye'nin 1945-1950 yılları arasında Sovyetlerin Boğazlar hususundaki ağır talepleri ile mücadele ettiği görülmektedir. Söz konusu talepler Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulması, Ruslara toprak verilmesi ve Boğazlarda Sovyetlere bir üs verilmesi gibi maddeleri içermiştir.[10] Türkiye bu nedenle Sovyet politikasına karşı destek sağlamak amacıyla ABD ile yakınlaşma eğiliminde olmuştur. Aynı dönem içerisinde Türkiye-ABD Askeri Yardım Antlaşması (12 Temmuz 1947) imzalanmıştır. Ayrıca ABD Dışişleri Bakanı General Marshall adına düzenlenen Marshall'dan ismini alan Plan neticesinde Türkiye'ye verilen yardımların içeriği ekonomik olsa dahi asıl amacın ülkenin askeri gücünün artırılması olduğu bilinmektedir. İçeriye dönük gelişmelerde ise Türkiye'nin demokratikleşme yolunda ciddi adımlar attığı görülmektedir. Bu dönemde ilk kurulan muhalefet partisi Milli Kalkınma Partisi olmakla birlikte Demokrat Parti'nin öne çıktığı ve iktidara yürüdüğü. DP kurucularının ilk adımı, CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na siyasal liberalleşme talep eden bir önerge (Dörtlü Takrir) Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü imzası ile sunulması olmuştur. İsmet İnönü'nün isteği üzerine Dörtlü Takrir reddedilmiştir. Sonuçta muhaliflerin CHP'den tasfiye süreci de böylece başlatılmıştır. Sırasıyla Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü partiden çıkarılmış, Celal Bayar ise hem CHP üyeliğinden hem de milletvekilliğinden istifa etmiştir.[11] Yaşanan bu gelişmeler üzerine DP kurulmuş ve 1946 yılında ilk kez yapılan erken seçimlere katılmış ve seçimleri de kazanamamıştır. Demokrat Parti temel olarak liberalizm ve demokrasi ilkeleri çerçevesinde hareket etme eğiliminde olmuştur. DP, 7 Ocak 1947 tarihli ilk kurultayında özellikle özgürlük ve demokrasi istekleri üzerinde durmuştur. İktidar partisi tarafından ciddi anlamda tepki toplayan DP, 12 Temmuz 1947 Beyannamesi ile her siyasi partinin Türkiye

[9] "Mihvere Karşı Harbe Girdik", Cumhuriyet, 24.02. 1945, s.1., ayrıca bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre VII,
C.11, İçtima 2 (23.02. 1945), s. 131.

[10] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 12.04.1946, No. 101.625.3

[11] Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C. 2, 2010, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 560.

Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğu ifadeleri neticesinde siyasi arenada kabul görmeye başlamıştır. Böylece 12 Temmuz Beyannamesi ile hem CHP hem DP daha yumuşak bir tavır içerisine girmiştir. Türkiye'de ilk kez 16 Şubat 1950 tarihinde gizli oy, açık sayım ilkelerinin teminat altına alındığı bir seçim yasası kabul edilmiş, demokratik bir seçim gerçekleştirilmiş ve 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda DP iktidara gelmiştir.

Demokrat Parti İktidarı (1950-1960)

1950-1960 yılları arasında ağırlıklı olarak SSCB ve ABD merkezli gelişen siyasal olaylar DP hükümetini meşgul etmiştir. Bunlar arasında en belirgin olanı Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikalarıdır. Söz konusu politikalara karşı Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya girmeye karar vermiştir. Türkiye NATO'ya 1949 yılında başvurmuş ve 1952'de kabul edilmiştir. Bunun dışında İsrail'in Mısır 1956 işgali, Türkiye'yi zor duruma düşüren bir diğer konu olmuştur. Demokrat Parti, ABD isteği ve desteğiyle SSCB'ye karşı Balkanlarda yeni anlaşmalar arayışına girmiştir. Yine ABD isteğiyle İran'da Musaddık rejiminin milli petrol girişimlerine karşı tavır almıştır.[12] Yunanistan ile Türkiye'nin bu dönemde aynı anda Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO ve Balkan Paktı gibi politikaları takip etmeleri, iki ülkenin de iyi ilişkiler içerisinde olmasını sağlamıştır. Ancak bu durum 1954 yılında enosis ideali çerçevesinde Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a bağlanması için harekete geçmesiyle kötüye gitmiştir. 1954 yılında dış dünyada meydana gelen bir diğer olay, İngiltere'nin isteğiyle Bağdat Paktının oluşumunun ilk adımı olan Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan *Karaçi Anlaşmasıdır*.[13] Nitekim 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye-Irak karşılıklı iş birliği anlaşması olan Bağdat Paktı imzalanmış ve 4 Nisan 1955'te de İngiltere bu Pakta dâhil olmuştur. Tüm bunlara ek olarak Mısır Başbakanı Cemal Abdunnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı krize yol açmıştır. Mısır Sovyet Rusya ile yakınlaşırken, ABD devreye girerek komünizm tehlikesinden bahseden bir doktrin olan Eisenhower Doktrinini ortaya sürmüştür.[14] Son olarak paktlar zincirine eklenmesi gereken *Çevresel Pakt,* Mısır-SSCB yakınlaşmasına karşılık Ben Gurion'un isteğiyle İsrail, Türkiye, İran ve Etiyopya arasında imzalanmıştır.[15]

Demokrat Parti iktidarı döneminin iç politikalarına bakılacak olursa 1950-1957 yılları arasında başarılı tarım, sanayi, ithalat ve ihracat politikaları karşımıza çıkmaktadır. Ancak 1957 yılından sonra bu durum

[12] Mete Tuncay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980,* Yaz. Yön. Sina Akşin, 1997, İzmir, Cem Yayınları, s. 180.

[13] Fırat Melek ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla Olan İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar I*, 2002, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 621-622.

[14] Süleyman Hatipoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikası,* 2009, Hatay, Kaynak Eserler Dizisi, s. 32.

[15] Hatipoğlu, *a.g.e.* s.32.

değişmiş ve ülke içerisinde kötüye giden ekonomi ve demokrasiye karşı hoşgörüsüzlükler başlamıştır. Artan huzursuzluk ortamı, 1960 darbesiyle sonuçlanmıştır.

1945 ve 1960 Yılları Arasında Fransa'nın İç ve Dış Politikası

Fransa'da 1945-1959 yılları arasında Dördüncü Cumhuriyet olarak bilinen ve Alman işgalinden sonra kurulmuş olan bir rejim hâkimdir. Savaş sonrası kurulmuş olan bu yeni rejim, Fransa'da yeniden yapılanmayı, sosyal güvenliğin inşasını, Fransa'nın NATO ve buna benzer Batılı oluşumlar içerisinde yer almasını sağlamıştır. Dördüncü Cumhuriyetin kuruluşuna giden yolda karşımıza çıkan en önemli isimlerden birisi De Gaulle'dür. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda 16 Haziran 1940'ta istifasını veren Başbakan Reynaud yerine Almanlara teslim olma ve onlar ile barış yapma yanlısı olan Petain Hükümeti (Vichy Rejimi) başa gelmiştir. Bu duruma karşı gelen de Gaulle Londra'da bir direniş hareketi başlatmıştır. Almanya'ya karşı mücadele konusunda de Gaulle İngiltere ve daha sonra ABD ile birlikte hareket etmiştir.[16] De Gaulle, 1943 yılında Fransa'da farklı yeraltı direniş örgütlerini kendi siyasi hareketine bağlamayı başarmıştır. Böylece de Gaulle önderliğinde birleşen Mouvemenst Unis de la Résistence-MUR Mayıs 1943'te genişleyerek Ulusal Direniş Konseyi (Conseil National de la Résistence CNR) adını almıştır. İngiltere'de Churchill ve ABD'de Roosevelt, de Gaulle'ün faaliyetlerini dengelemek için General Henri Honore Giraud'u söz konusu komitede ön plana çıkarmışlardır. Diğer taraftan ABD'nin Vichy Hükümeti'ni tanımaya devam etmesi sonucunda de Gaulle bir Danışma Meclisi ve Geçici Hükümet kurmuştur. Danışma Meclisi Cezayir'de kurulur kurulmaz 3 Haziran 1944'te Geçiçi bir hükümetin kurulduğu ilan edilmiştir.[17] Böylece Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet sona ermiştir. Geçici Hükümet, de Gaulle'ciler, III. Cumhuriyetin siyasal kadroları ve Fransa içindeki direniş gruplarından oluşmuştur.[18] De Gaulle 6 Haziran 1944 tarihinde Fransa'nın Normandiya sahillerine çıkartma yaparak savaşı başlatmıştır. Bu süreçte Geçici Hükümet ABD tarafından muhatap olarak kabul edilmiştir.[19] Nitekim 26 Ağustos 1944'te de Gaulle'ün Champs-Elysees'de gerçekleştirmiş olduğu yürüyüş ve bu esnada halk tarafından gördüğü sevgi, Yeni Hür Fransa'nın III. Cumhuriyetin devamı olduğunu göstermiştir. Bu süreç içerisinde Eylül ayında Ulusal Birlik Hükümeti (Gouvernement d'Unanimité Nationale) ismini alan Geçici Hükümet, Ekim 1944'te ABD tarafından resmen

[16]Maurice Agulhon et al., *La France de 1940 à Nos Jours*, 1988, Paris, Nathan Universite, s. 39.
[17] "Agir dans la Tourmente? L'action Parlementaire des Socialistes Durant les Années Sombres (1940-1944)", *Revue Parlement[s], Revue d'histoire Politique*, C. 2, No. 6, 2006, s. 76-80.
[18] Éric Duhamel ve Olivier Forcade, *Histoire et vie Politique en France Depuis 1945*, 1999, Paris, Nathan Universite, 2005, s. 7.
[19] Julian Jackson, *De Gaulle, London*, 2018, Harvard, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, s. 593.

tanınmış ve netice itibariyle Vichy Fransa'sı Nazilerle işbirliği yapan bir rejim olarak kabul edilmiştir. ABD'nin Yeni Fransa'yı tanıma kararı, yeniden Fransa'nın kurulan Avrupa düzeninde söz sahibi olmasını sağlamıştır. De Gaulle yeni hükümet içerisinde her partiden insanı kabul etmiştir. Özellikle komünistleri kabul etmesi, Moskova'ya yakın olmak ve böylece SSCB tehlikesinden emin olmak gibi sebeplerden kaynaklanmıştır. Ulusal Birlik Hükümeti'nin gerçekleştirmiş olduğu ilk siyasi adım yeni bir parlamentonun kurulması ve seçim takviminin belirlenmesi olmuştur. Buna göre Ekim 1945'te seçimlerin yapılması planlanmış ve parlamentoya katılanların genel kararı ile III. Cumhuriyetin sonlandırılarak IV. Cumhuriyetin kurulması kararlaştırılmıştır.[20] IV. Cumhuriyet, Komünist Parti (PCF), Hristiyan Demokratlar (MRP) ve Sosyalistler (SFIO)'den oluşmuştur. 20 Ocak 1946 tarihinde de Gaulle hükümet kurma konusunda yaşanılan sıkıntılar sonucunda Geçiçi Hükümet Başkanlığından istifa etmiştir.[21] Nitekim 23 Ocak 1946 tarihinde üç partili koalisyon imzalanırken de Gaulle dışarıda bırakılmıştır. Böylece yeni Geçiçi Hükümet Başkanı sosyalist kanattan Felix Gouin seçilmiştir. Tripartrizm olarak isimlendirilen bu sürecin içerisinde yer alan partilerin en temel ortak noktası de Gaulle'ü dışarda bırakmış olmalarıdır.[22] IV. Anayasanın oluşum süresince sosyalistler ve komünistlerin birlikte hareket ettiği ve böylece Hristiyan Demokratların çekinceli tavırlar takındığı görülmektedir. Kurucu Meclis bu tavırla halk tarafından kabul görmemeye başlayınca ikinci seçimler Haziran 1946'da gerçekleştirilmiştir. Hristiyan Demokrat liderlerden George Bidault bu seçim sonucunda Geçiçi Hükümet Başkanlığını devralmıştır. 13 Ekim 1946 tarihinde yeni anayasa projesi referandumda %53,5 oranda olumlu oyla onaylanmıştır. Ciddi bir muhalefet oranı ve de Gaulle'ün dışarıdan devam eden muhalefet faaliyetlerine rağmen IV. Cumhuriyet kurulmuştur. Fransa'da IV. Cumhuriyet olarak isimlendirilen ve 1946-1958 arasını kapsayan siyasi dönem, küçük gruplar ve birtakım siyasiler hükümetlerin kaderi üzerinde söz sahibi olmuştur.[23] Bu nedenle dönemin başbakanları daha zayıf, kısa ömürlü, sadece günü kurtaracak kararlar peşinde koşarak hükmetmeye çalışmışlar ve hükümet içerisinde söz sahibi olmaya çalışan farklı gruplar arasında arabuluculuk rolü üstlenmişlerdir.[24] 1947 yılında Sosyalist Partiden Vincen Auriol IV. Cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı seçilmiş ve sosyalistlerden Paul

[20] Emmanuel Cartier, "The Liberation and the Institutional Question in France", *The Uncertain Foundation,* Andrew Knapp (ed.), 2007, New York, Palgrave Macmillan, s. 23-37.
[21] Charles A. Micaud, "The Launching of the Fourth French Republic" *The Journal of Politics*, C. 8, No. 3, 1946, The University of Chicago Press, ABD, s. 295.
[22] Sandro Guerrieri, "Le Modèle Républicain Français et la Constitution de 1946", *Parliaments, Estates & Representation,* C.25, No. 1, 2005, Routledge Press, Londra, s. 219-220.
[23]Bernard Lefort, "Les partis et les groupes sous la IVe république," *Pouvoir, révue française d'etudes constitutionnelles et politiques* 76, 1996, s. 63.
[24] Sylvia Crosbie*, A Tacit Alliance: France and Israel from Suez to the Six Day War*, 1974, Princeton University Press, ABD, s. 37-38.

Ramadier'e ilk hükümeti kurma vazifesini vermiştir. Böylece Sosyalistler, Komünistler ve Hristiyan Demokratlardan oluşan üçlü koalisyonun devamı niteliğinde ilk hükümet kurulmuştur. Ancak aslında bu üç partinin bir araya gelme ihtimali çok zayıf olmakla birlikte Soğuk Savaşın başlamasıyla tamamen imkânsızlaşmıştır. Böylece 1947 yılının sonunda Komünist Parti, hükümet tarafından dışlanmış ve rejim karşıtı bir yapıya dönüşmüştür. Bunun dışında de Gaulle de Fransız Halkının Toparlanması Partisi (Rassemblement du Peuple Français-RPF) isminde kendi partisini kurarak IV. Cumhuriyet rejimine muhalefet etmiştir. De Gaulle başarılı olmuş ve Haziran 1958'de Başbakan, Ocak 1959'da Cumhurbaşkanı olmuş ve 1969 yılına kadar yönetimde kalmıştır.

IV. Cumhuriyet ve de Gaulle Fransa'sında Önemli Siyasi Olaylar

Kısa ömürlü koalisyonlar ve bu nedenle oluşan istikrarsızlık ortamında Fransa'nın tartışmış olduğu temel sorunların başında Orta Doğu'ya yaklaşım gelmiştir. Fransa Dışişleri Bakanı Antoine Pinay, Orta Doğu devletleri ile iyi ilişkiler kurulması ve silah satışı üzerinden Fransa'nın ağrılığının korunması gerekliliği üzerinde dururken İçişleri Bakanlığı bu konuda oldukça karşıt ve ters bir tavır takınmıştır.[25] Bu sebepten Dışişleri Bakanlığı'nın başlatmış olduğu ancak İçişleri Bakanlığı tarafından durdurularak uluslararası krize sebep olan birçok sevkiyat söz konusu olmuştur. Anlaşılacağı üzere IV. Cumhuriyet süresince hâkim olan istikrarsız hükümet yapısı, ilgili bakanlıkların bağımsız bir şekilde hareket ederek birbirlerini etkisizleştirmesi ve hükümetin dış politikasını etkilemesi gibi faaliyetlerle kendini göstermiştir. Bunun dışında Fransa bu dönem 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin ilan edilmesinden sonra başlayan Arap-İsrail savaşlarıyla yakından ilgilenmiştir. Nitekim bu savaşlardan sonra Arap devletlerinin ve İsrail'in silahlanma yarışına girdiği görülmektedir. ABD bu süreci desteklemiş ancak diğer taraftan da Arap devletler ile İsrail arasındaki askeri dengenin bozulması sonucunda muhtemel bir Sovyet nüfuzundan endişelenmiştir. Böylece İngiltere, ABD ve Fransa Mayıs 1950'de Üçlü Bildirge yayınlamıştır. Bildirgeye göre silah satışlarında iç güvenlik, müdafaa, savunma ve silahları birbirine karşı saldırı amaçlı kullanmama taahhüt edilerek, sınır ile ateşkes hatlarının dokunulmazlığı garanti altına alınmaya çalışılmıştır.[26] ABD, İngiltere ve Fransa söz konusu bildirgeyi faaliyete geçirmek için Near East Arms Coordinating Coommittee (Yakın Doğu Silahları Eşgüdüm Komitesi - NEACC)'yi kurmuştur. Fransa'nın bu bildirgeye katılması, İkinci Dünya Savaşından sonra Orta Doğu'da azalan etkisini Batı nezdinde tekrar

[25] Abel Thomas, *Comment Israël fut sauvé: les secrets de l'expedition de Suez*, 1978, Paris, A. Michel Publish, s. 25.
[26] Slonim Shlomo, "The 1948 American Embargo on Arms to Palestine", *Political Science Quarterly 94*, no.3 1979, ABD, Academy of Political Science Publishing, s. 495/514.

artırma isteği ile ilgilidir.[27] Buna rağmen özellikle 1954 yılına kadar Fransa'nın İsrail ile Arap dünyasına ilişkin ürettiği politikalarda, Dışişleri Bakanlığı ile Savunma Bakanlığı arasında bitmeyen bir rekabetin varlığı görülmektedir. Aynı dönem içerisinde İsrail ile Fransa arasında nükleer teknolojinin askeri alanda kullanımı hususunda işbirliği başlatılmıştır.[28] Fransa kendisini bu dönem içerisinde de Suriye'nin hamisi olarak görmüştür. Bu nedenle İngiltere'nin Suriye'ye karşı Irak ve Ürdün'deki Haşimi kabilesine destek vermesi, Fransızları rahatsız etmiştir. Netice itibariyle NEACC içerisinde ufak tefek kırılmalar bu tarihte başlamıştır.[29] Buna ek olarak İngiltere öncülüğünde Rusya'nın hareket sahasını kısıtlamak için 24 Şubat 1955'te kurulan Bağdat Paktı, Fransa'yı Ortadoğu'dan dışlar nitelikte olduğu için, Fransız Hükümeti'ni ayrıca meşgul etmiştir. Fransa bu hususta Bağdat Paktından dışlanmış bir diğer ülke olan İsrail ile aynı safa geçmiştir.[30] NEACC'ın bir Anglosakson birlik haline geldiğini düşünmesine rağmen Fransa, İsrail'e silah satışındaki ısrarı nedeniyle bir aracı olarak savunma bakanlığını kullanmaya devam etmiştir. Bu dönem içerisinde Fransa'yı meşgul eden bir diğer konu 1954'te Cezayir'de çıkan ayaklanma olmuştur. Daha öncesinde 1948 yılında IV. Cumhuriyet siyasetine karşı çıkan ilk sömürge karşıtı hareket Madagaskar'da meydana gelmişti. 1950'de Vietnam'da, 1952 Fas ve Tunus ve son olarak Cezayir'de de bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmıştır. Zamanla ayaklanma haline dönüşen ve yayılan bu hareketler Sahraaltı Afrika'ya da taşınmıştır. Ayaklananlarla çeşitli bölgelerde mücadeleler başlatan Fransa, 1954'te Vietnam'da yenilgiye uğramıştır.[31] 1945-1960 yılları arasında Orta Doğu'ya ilişkin Fransa'nın ağırlıklı olarak İsrail yanında yer aldığını söylemek mümkündür. Cezayir'deki ayaklanmanın Mısır tarafından desteklenmesi sonucunda İsrail'in 1955 yılında Tiberya Gölü'nün kuzey doğusunda yer alan Suriye mevzilerine saldırması sürecinde Fransa İsrail yanlısı bir politika izlemiştir. Söz konusu ittifak, Vermars'ta 22 Haziran 1956 tarihinde gerçekleştirilen ve İsrail-Fransa savunma bakanlarının katıldığı toplantı ile pekiştirilmiştir. Buna göre Fransa daha fazla silah satışı karşılığında İsrail'den Mısır-Cezayir ilişkileri hususunda istihbarat almayı kabul etmiştir. Bu tarihten itibaren iki ülke arasında ilk somut ittifak kurulmuştur.[32]Aynı yıl içerisinde Fransa'yı meşgul eden bir diğer mesele Süveyş Kanalı'nın Mısır tarafından millileştirilmesi çabalarıdır. Fransa'nın petrol ithalatının yarısının Süveyş

[27] Tal David, "The Making, Operation and Failure of the May 1950 Tripartite Declaration on Middle East Security", *British Journal of Middle Eastern Studies* 36, no 2, 2009, Londra, Taylor and Francis Ltd., s. 177-193.
[28] Thomas, *Comment Israël*, s. 28-30.
[29] David, *a.g.m.,* s. 185/186.
[30] Crosbie Sylvia, *A Tacit Alliance : France and Israel from Suez to the Six Day War.* Princton: Princeton University Press, 1974, s. 8/9.
[31] Crosbie, *a.g.e.,* s. 8.
[32] Ziv Guys, "Shimon Peres and the French Israeli Alliance, 1954-1959", *Journal of Contemporary History*, No. 45/2, 2010, s. 406-429.

Kanalı üzerinden gitmesi nedeniyle Süveyş meselesi oldukça ehemmiyet kazanmıştır. Buna ek olarak Mısır, Fransa'nın Afrika ve Asya'daki sömürgelerine ulaşmanın bir yoluydu. Sonuç itibariyle Süveyş meselesinde Fransa'nın teşviğiyle İngiltere ve İsrail'le bir araya gelinmiş ve Mısır'a ilişkin saldırı planı hazırlanmıştır.[33] Söz konusu plan 29 Ekim 1956'da faaliyete geçirilmiş ancak ABD ve SSCB'nın müdahalesiyle İngiltere ve Fransa birliklerini geri çekmek zorunda kalmış ve İsrail böylece saldırgan bir tavır içerisine girmiştir. Süveyş Krizi olarak isimlendirilen bu süreç sonunda Mısır ve onun başkanı Nasır, Orta Doğuda bir kahraman konumuna gelirken, ABD ve SSCB'nin yeni parlayan güçler olarak bu toprakları mücadele alanları haline getirdikleri bilinmektedir. Bu süreçte tartışılan bir diğer husus, Marshall'ın Avrupa'ya sunduğu yeniden yapılanma yardımını kabul eden on altı ülkeyi bir araya getiren Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'dır. Uzun görüşmeler sonucunda 1947'de Avrupa ülkeleri Amerikan ekonomik yardımı teklifine ortak yanıtlar ve öneriler üzerinde anlaşmayı başarmıştır. Böylece Marshall Planı Nisan 1948'de Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Teşkilatı'nın kurulmasıyla uygulamaya konulabilmiştir. Buna rağmen gerek Fransa gerekse İngiltere Dunkirk Anlaşmasıyla muhtemel bir Alman tehlikesine karşı korunmayı hedeflemişlerdir.[34] 1945-1960 yılları arasında Fransa, ABD yanında yer alarak, SSCB tehlikesine karşı Brüksel ve Kuzey Atlantik Anlaşması'nda önemli rol oynamıştır. Söz konusu dönem içerisinde kurulan en önemli birliklerden birisi ise Fransa Başbakanı Georges Bidault'un önerisi üzerine kurulan ve daha sonra NATO ismini alacak olan askeri güvenlik örgütüdür.[35]

1950 yılında Fransız ve Alman kömür ve çelik üretimlerini bir araya getirmekle yükümlü bir Avrupa örgütünün kurulması önerilmiştir. Bu öneri Almanya ve Fransa arasındaki sorunlara çözümün ilk adımı niteliğinde olduğu için, hem diğer Avrupa ülkeleri hem de ABD tarafından desteklenmiştir. Netice itibariyle 18 Nisan 1951'de altı Avrupa Devleti arasında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu kuran Paris Antlaşması imzalanmıştır. Böylece 1951 yılında Avrupa'daki ilk uluslar üstü topluluk Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg katılımlarıyla oluşturulmuştur.[36] Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu bugünkü Avrupa Birliği'nin temelini oluşturma özelliğine sahiptir.[37] 4 Ekim 1958 tarihinde ise Fransa'da çoğunluk, sömürgelerinde başlayan isyanlar arasında özellikle Cezayir Bağımsızlık Savaşı nedeniyle bir iç savaş ile karşı karşıya

[33] Crosbie, *a.g.e.,* s. 69/70.
[34] Jenny Raflik-Grenouilleau, La Quatrieme Republique et l'Alliance Atlantique Influence et dependance *1945-1958,* Presses universitaires de Rennes Collection, 2013, Rennes/Cedex s. 126
[35] « M. Georges Bidault propose la création d'un haut Conseil atlantique pour la paix », Le Monde, 18 avril 1950.
[36] Jean Monnet, *Mémoires*, Fayard, 1976, Paris, s. 98/99
[37] Marie-Thérèse Bitsch, *Histoire de la Construction Européenne*, Complexe, 2003, Paris, s. 37.

kaldığı için General de Gaulle'u Cumhurbaşkanlığına getirerek V. Cumhuriyeti kurmak istemiştir. Böylece 8 Ocak 1959 tarihinden itibaren de Gaulle, hem Fransa'nın Cumhurbaşkanlığını yürütmüş hem de dış politikanın yörüngesini bizzat kendisi belirlemiştir. Bugün Fransa'da V. Cumhuriyet sürmektedir.

1945-1960 Yılları Arasında Türkiye ile Fransa Arasındaki İlişkiler

Buraya kadar 1945-1960 yılları esnasında Türkiye ve Fransa'nın genel bir görünümü çizilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri anlayabilmek için her iki tarafla ilgili temel bilgilere sahip olmak, süreci anlama konusunda yardımcı olacaktır. Anlaşıldığı üzere 1945-1960 yılları arasında her iki ülke kendi içlerinde en uygun rejimi arama çabaları içerisindedirler. Türkiye DP, Fransa ise IV. Cumhuriyet ve sonrasında V. Cumhuriyet süreçlerini yaşarken diğer taraftan dünyada yeniden düzenlenen kuvvetler dengesi içerisinde yerini almaya çalışmıştır. Bu mücadele içerisinde şüphesiz iki ülkeyi karşı karşıya veya bir araya getiren uluslararası konular mevcuttur. Bunlar arasında NATO'ya üyelik süreci, Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğuna üyeliği, Bağdat Paktı, Boğazlar meselesi, Ermeni ve Kürtler meselesi gibi hususlar yer almıştır.

Türkiye'nin NATO'ya Üyeliği ve Fransa

1946 yılında Sovyet Rusya'nın Orta Doğu petrollerine, Basra'dan Hint Okyanusu'na, Boğazlara ve Doğu Akdeniz'e ulaşmak istediği bilinmektedir. Söz konusu bu yayılma yolları hem İngiltere, hem de Fransa'nın can damarı niteliğindedir. Bu nedenle 1947 yılında İngiltere ile Fransa ABD'den Türkiye ve Yunanistan için ekonomik ve askeri yardım talebinde bulunmuşlardır. ABD bu talebe cevap vermekte gecikmemiş ve "Şayet Yunanistan silahlı bir azınlığın kontrolüne düşerse, Türkiye için sonucu ciddi olur ve karışıklık bütün Orta Doğuya yayılır" ifadeleriyle Türkiye ve Yunanistan'ın birbirine bağımlılık derecelerini ve bütünlüklerinin ehemmiyetlerini dile getirmiştir.[38] ABD Başkanı Truman'a ait bu ifade neticesinde Truman Doktrini olarak isimlendirilen ve Türkiye ile Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardımı öngören süreç başlatılmıştır. Ancak ABD, Avrupa'nın Sovyetlere karşı bir birlik kurması gerekliliğini 1945-1946 yıllarından sonra sıkça dile getirmeye başlamıştır. Diğer taraftan aynı yıllar içerisinde Avrupa'ya yaptığı 15 milyar dolarlık yardımın verimsiz kullanımını da bu şekilde çözmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda ABD Dışişleri Bakanı George Marshall 5 Haziran 1947 günü Harvard Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada; Avrupa'nın öncelikle kendi arasında bir ekonomik birliğe ihtiyacının

[38] Margaret Carlyle, *Documents on International Affairs 1947-1948*, Oxford University Press, 1952, Oxford, s.7-10.

olduğunu ve böylece eksiklerinin tamamlanabileceğini vurgulamıştır.[39] Nitekim 12 Temmuz 1947'de İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç bir araya gelerek Avrupa Ekonomik Kalkınma programını hazırlayıp ABD'ye sunmuşlardır. ABD'nin onay vermesi üzerine söz konusu ülkeler 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa Ekonomik İş birliği Teşkilatını kurmuşlardır. Böylece Truman Doktrini ve Marshall Planı Sovyetlere karşı alınmış ilk tedbirler olarak karşımıza çıkmaktadır. 1948 yılında yaşanan Berlin Buhranı ve Çekoslovak Darbesi ABD'yi Sovyetlere karşı durdurma faaliyetlerine girişmeye itmiştir. Bu faaliyetler neticesinde ABD 1823'ten beri takip etmiş olduğu Monroe Doktrini esaslarını yani inziva politikasını[40] 1917 yılında kısa süreliğine terk ettikten sonra, Nisan 1948'te tamamen bozmaya karar vermiştir. Amerikan senatörlerinden Arthur H. Vandenberg Senato'ya, bölgesel ve diğer ortak anlaşmalara katılma yetkisinin ABD Cumhurbaşkanına verilmesi tasarısını sunmuştur. Söz konusu bu teklif 11 Haziran 1948'de Amerikan Kongresi tarafından kabul edilmiştir.[41] Avrupa işlerinden uzak durma kararını 1823 yılından sonra ilk kez resmi olarak değiştiren ABD, Kanada ve Batı Avrupa ülkeleri ile temasa geçerek 4 Nisan 1949 tarihinde North Atlantic Treaty Organization yani NATO'yu kurmuştur.

Rusya'nın giderek artan talepleri ve ihtirasları nedeniyle Türkiye, NATO'ya girememesi durumunda İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile bir "Akdeniz Paktı'nın" gerekliliğini vurgulamıştır.[42] Ancak bu fikir asıl olarak İngiltere'nin Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki varlığını sürdürmek için oluşturmayı planladığı bir savunma paktından esinlenmektedir. Türkiye'nin bu pakta sıcak bakması, NATO'ya bir adım daha yaklaşabilmek umudundan kaynaklanmıştır. Diğer taraftan birçok Avrupalı ülke hem kültürel, dini, sosyal yapı hem de ekonomik olarak Türkiye'yi farklı görmeleri nedeniyle Avrupa kökenli birliklerden uzak tutma politikaları izlemişlerdir. Özellikle İngiltere ve Fransa bu düşüncenin yöneticileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 5 Mayıs 1949 tarihinde kurulan Avrupa Konseyi'ne alınmayan Türkiye, bu durum ile fiilen karşı karşıya kalmıştır. Aynı şekilde 1950 yılının Mayıs ayında Türkiye'nin yapmış olduğu NATO başvurusu İtalya dışında hiçbir devlet tarafından desteklenmemiştir. Fransa 1950-1952 yılları arasında Türkiye'nin NATO'ya girişine karşı çıkmış, ancak Türkiye'nin Ortadoğu'daki önemine vurgu yaparak bütünlüğünün korunması gerektiğini savunmuştur. Fransa'nın NATO süresince İngiltere'nin

[39] Carlyle, a.g.e., s. 23-26.
[40] İnziva politikası ABD'nin Avrupa iç işleri ve dış işlerine karışmama kararıdır. [aynı zamanda Amerikan kıtalarına karıştırmama]
[41] Metin için bkz.: Raymond Dennet ve Robert K. Turner, (ed), *Documents on American Foreign Relations*, Princeton, C.10, Princetone University Press, 1950, Princetone, s. 302-303.
[42] Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, ed.: Baskın Oran, İletişim Yayınları, 2009, İstanbul, s. 529.

politikalarını takip ettiği görülmektedir. Nitekim 1950 yılında DP iktidarının milletlerarası siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel işbirliğine birinci derecede önem verdiği görülmektedir.[43] Sonuç itibariyle NATO'ya giriş mücadelelerine hız verilmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet Rusya ve ABD komünizm taraftarı Kuzey Kore'nin kapitalizm taraftarı Güney Kore'ye saldırması üzerine karşı karşıya gelmişlerdir. Bunun üzerinde BM'nin bir kararıyla üye devletlerden yardım istenmiş ve Türkiye bu fırsatı değerlendirerek 4500 askerlik bir tugay göndermiştir. Ancak ABD, Türkiye'yi NATO'ya dâhil etmek yerine Türkiye'nin ve Yunanistan'ın dâhil olduğu bir Akdeniz Paktı'nın kurulmasını istemiştir. Amaç, İngiltere tarafından daha önce planlanan Ortadoğu Komutanlığı fikrini hayata geçirmek olmuştur. Türkiye, bunu da NATO'ya üye olabilmek için bir adım olarak görmüştür. Nitekim 1950 yılında kurulan Paktın başına General Eisenhower getirilmiş ve tüm dünya Türkiye'nin NATO üyesi olmasına olumlu bakmaya başlamıştır. Eisenhower 15 Mayıs 1951 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dâhil edilmesini önermiştir. Bu durumu tetikleyen asıl mesele, Rusya'nın o yıllarda atom bombasına sahip olduğunu duyurmuş olmasıdır. Bu duyurudan sonra ABD ve Rusya eşit hale gelmiş ve ABD Akdeniz'de daha sağlam ve güçlü bir yapılandırmaya sahip olunması gerekliliğini anlamıştır.

Fransa bu tarihe kadar NATO siyasetinde İngiltere yanlısı bir tavır sergilemiş olsa da 1950 yılından itibaren Fransa'nın Türkiye'ye karşı tavrının değiştiği görülmektedir. İtalya, Luxemburg, Hollanda ve ABD gibi Fransa da Türkiye'nin NATO'ya girmesi gerekliliğini savunmaya başlamıştır. Akdeniz'de daha kuvvetli bir savunma hattının inşa edilebilmesi için Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dâhil olması gerekliliği gittikçe artmıştır. Özellikle Fransa için, Cezayir ve diğer Kuzey Afrika sömürgelerinde başlayan isyanlar, Türkiye ile iyi ilişkiler kurma, ortak bir savunma planına sahip olma gerekliliğini artırmıştır. Nitekim 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında NATO Bakanlar Konseyi'nin Ottowa'da gerçekleştirmiş olduğu toplantıya Türkiye ve Yunanistan üye devletler olarak davet edilmiştir. Sonuç itibariyle 1952 yılında Türkiye'ye üyelik mektubu gönderilmiş ve Türkiye'nin fiilen NATO'ya kabul edildiği bildirilmiştir. Fransa bu durumdan ilk etapta memnuniyet duymuş olsa da, el altından ve özellikle Libya üzerinden Cezayir'e yapılan Türk yardımlarını duydukça Türkiye'ye karşı tavrını sertleştirmiştir. 1962 yılında Cezayir bağımsızlığına kavuşmuştur. [44]

Cezayir Meselesi ve Türkiye-Fransa İlişkileri

Cezayir bağımsızlık mücadelesi 1954-1962 yılları arasında sürmüş ve nitekim Cezayir'in bağımsızlığına kavuşmasıyla son bulmuştur. Bu süreç içerisinde Türkiye'nin tavrı oldukça ilgi çekici ve bugün hala yargılanır

[43] Vatan Gazetesi, 17. 07. 1946; Şahingiray,1955: 29
[44] Olivier Kempf, *L'OTAN au XXIe siècle,* Du Rocher éditions, Monaco, 2014, s.235.

biçimdedir. Fransız basınına göre Türkiye o dönem için Fransa'ya destek veren tek Müslüman ülkedir.[45] Aynı durum Bourgiba yönentimi altındaki Tunus'ta da tekrar etmiştir. Temmuz 1961'de Tunus'ta artan bağımsızlık mücadeleleri neticesinde Türkiye, Ankara'daki Fransız Büyükelçiliğine hizmetlerini sunmuştur. [46] Bülent Ecevit Cezayir bağımsızlık mücadelesi süresince Fransa'nın NATO emrindeki asker ve silahlarını kullanmasına Türkiye'nin de onay verdiğini vurgulamıştır. Bu nedenle Ecevit'e göre Türkiye dolaylı olarak Cezayir halkına karşı işlenmiş olan bu suça ortak olmuştur.[47]

1957 yılının Ekim ayında Cezayir Milli Kurtuluş Örgütü'nün temsilcisi Türkiye'ye gelmiş ve Kuzey Afrika'daki Fransız işkencelerini ispat eden belgeleri TBMM Başkanı Refik Koraltan'a sunmuştur. Bu durumun TBMM'ye duyurulması istenmiştir. Ancak Menderes Hükümeti beklenen tepkiyi göstermemiştir. NATO'ya henüz üye olabilmiş Türk Hükümeti Fransa'ya karşı politika yürütmeyi göze alamamıştır. Aksine hükümetin, hem BM toplantılarında hem de NATO kurullarında Fransa'yı destekler bir tavır sergilediği görülmüştür. Buna karşılık Türk halkı ve muhalefet, Cezayir'de Fransa'nın yapmış olduğu katliamın farkında olarak bu hususta Fransa'yı lanetlemiştir. Bu durum Fransızlarda İslam'ın yeniden uyanması korkusuna sebep olmuştur. 1956 yılında Fransa'nın Türkiye'de bulunan askeri ataşesi Türkiye'de halkın Fransızlara karşı tavrının adeta bir İslam Birliğini simgelediğini belirtmiştir.[48]

Nitekim Türk Hükümeti de halkının Kuzey Afrika'ya karşı duyduğu sempatiye karşı durmamıştır. Bu hususta 1954-1960 yılları arasında Libya'da başbakanlık yapmış olan Mustafa Ben Halim ile Adnan Menderes'in görüştüğü bilinmektedir. Menderes, Ben Halime Fransa ve Cezayir arasında geçen savaşlarda arabuluculuk yapmaya hazır olduğunu bildirmesi üzerine eski Libya Başbakanı silah yardımı teklifinde bulunmuştur. Ancak Adnan Menderes, NATO'ya üye olduğunu belirterek böyle bir riske giremeyeceğinin altını çizmiştir. Bu durumun fark edilmesi halinde Türkiye'nin büyük tehlikelerle karşı karşıya kalacağını Libya Başbakanı Ben Halim'e hatırlatmıştır.[49] Menderes, hem Ortadoğu hem de Kuzey Afrika ile bir birliğin gerekliliğinin farkında olması nedeniyle kesin çizgilerle hareket etmemiştir. Ben Halim ile görüşmelerindeki bu tavrına rağmen, ilerleyen zamanlarda birçok silahın Libya'ya aktarıldığı

[45] L'Expression, 8 janvier 2012, Ahmed Ouyahia répond à Erdogan, "Cessez d'instrumentaliser le sang des Algériens:" https://www.lesclesdumoyenorient.com/La-Turquie-et-la-Guerre-d-Algerie.html (23.07.2021)
[46] Service Historique de la Défense -10 T 432-26 Ağustos 1961-No. 487.
[47] Bülent Ecevit, "Fransa ile Suç Ortaklığı", *Ulus*, 26 Nisan 1957, s. 4.
[48] Service Historique de la Défense -10 T 433-21 Nisan 1956-No. 300/115.
[49] Mustafa Ben Halim, *Forgotten pages from libya's political history : The memories of Mustafa Ben Halim, former Prime-Minister of Libya*, Alhani International Book, Londra, 1992, s. 361/363. Ayrıca bkz.: Milli Gazete, 13 Ocak 2012, Mustafa Özcan, "Saklı Tutulan Sır"; Timetürk, 27 Mayıs 2010, Turan Kışlakcı, "Ben Halimle Röportaj; Menderes Bir Gemi Silahı Kime Gönderdi".

bilinmektedir. Ancak zamanın genç diplomatlarından Kemal Girgin'in anılarında silah fabrikalarıyla ilgili yapılan görüşmelerden ve silah teslimatlarından bahsettiği de kaydedilmiştir.[50] Türkiye Kral İdris'i silahlarla donatırken, bu teslimatlar fark edilmemiştir.[51] Bununla birlikte 17 Kasım 1957 tarihinde silahlar Trablus'a ulaşmış[52] ve General Naci Sezen komutasındaki Türk askeri misyonu tarafından Cezayir Ulusal Kurtuluş Örgütüne teslimatları denetlenmiştir. Denetim ve ekipmanın aktarılması konusunda Türkiye'ye Libya tarafından lojistik destek sağlanmıştır. Durumun farkına varan Fransa Ordusu Türkiye'yi protesto etmiş olsa dahi, Türk Devleti bu silahların Libya'ya satıldığının kanıtını gösterme konusunda başarılı olmuştur. Aynı durum iki yıl sonrasında, yani 1959 yılında Tunus üzerinden de gerçekleşmiştir.[53] Fransız yetkililer duruma engel olmaya çalışmış olsalar da, Türkiye'nin ispat ettiği iki husus onları başarısız kılmıştır. Bunlardan ilki, silahların üçüncü şahıslara devredilmemiş olması, ikincisi ise seri numaralarının yetkililere iletilmiş olmasıdır.[54]

Türkiye'nin bu tavrı, Fransa'nın Türkiye'ye karşı tarafsızlığını tamamen bertaraf etmiştir. Nitekim Askeri Ataşe Albay Therenty bu durumu: "Müttefikimiz olduğunu iddia ettiğimiz ve kendisini böyle tarif eden Türkiye, her an ve en beklenmedik şekillerde Muhammed'in kafirlere ayırdığı bıçakla bizi arkadan vurabilir. Bu bıçaklama NATO veya herhangi bir ortak kurumda gerçekleştirilen basit bir oylamadan daha tehlikelidir."[55] sözleriyle ifade etmiştir. Therenty'nin bu sözleri Fransız basını ve devlet yetkilileri tarafından desteklenmiştir. Türkiye her zaman için Osmanlı zamanında elinden alınanların intikamını almaya hazır bir ülke olarak görülmüştür.[56] Tüm bunlara ek olarak Türkler ve Cezayirliler arasında kurulmuş olan akrabalık bağlarının en büyük simgesi olan Kuloğulları, Fransa'yı Cezayir konusunda sürekli olarak korkutan bir diğer mesele olarak karşımıza çıkmaktadır.[57] Bu hususta Türkiye'de bulunan Fransız yetkililerin İsrailli yetkililer ile görüştüğü ve Menderesin Cezayir'deki Türk azınlığını görmezden gelemeyeceğinin konuşulduğu da kayıt altına alınmıştır.[58] Ayrıca Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesinde aktif

[50] Kemal Girgin, Diplomatik Anılarla Dış İlişkilerimiz, (son 50 yıl: 1957-2006), İlgi Kültür Sanat İstanbul, 2007. s. 41-42

[51] Service Historique de la Défense -10 T 434-21 Mart 1954-No.133/152. Ayrıca bkz.: www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/C016/b028/tbmm100160280146.pdf (01.06.2021)

[52] Arslan Humbaraci, *Algeria : A Revolution that failed, A political History since 1954*, Praeger, New-York, 1966, s. 20. Ayrıca bkz.: Isa Yilmaz, *Gladio'nun İlk Duellosu-Darağacında bir Başbakan*, Kent Kitap,2010, Istanbul, s. 49.

[53]Ministere de l'Europe et des Affaires Etrangeres-80-6 Ocak 1960-No. 56.

[54] Minister de l'Europe et des Affaires Etrangeres-80-14 Mart 1960-No. 116

[55]Service Historique de la Défense -10 T 432-2 Ocak 1961-No. 9.

[56] Ministere de l'Europe et des Affaires Etrangeres-80-17 Ekim 1960-No. 827.

[57] Pierre Boyer, « Le problème kouloughili dans la régence d'Alger *», Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, No. 8, 1970, s. 79-92.

[58] Ministere de l'Europe et des Affaires Etrangeres-79-10 Ocak 1957-No. 112.

görev alan Türk gazeteci Arslan Humbaracı, cephe içerisinde tanışmış olduğu Cezayirli Türklerden bahsederken, Türk savaş kuvvetleri olarak da bir desteğin varlığını göstermektedir.[59] Netice itibariyle Fransa'da artan kargaşa, geniş yetkilerle başa getirilmiş olan Charles de Gaulle'u Cezayir'de savaşı bırakarak siyasi adımlar atmaya sevk etmiştir. 19 Mart 1962'de Cezayir'in bağımsızlığı tanınmıştır.

Bu konuda belirtilmesi gereken bir diğer husus, Fransız Askeri Ataşesi'nin Cezayir Türkleri ile Kıbrıs Türkleri arasında kurmuş olduğu bağdır: Ona göre: "Siyah ayaklı Cezayir Türkleri ile Kıbrıs Türkleri, Cezayir ve Kıbrıs'ın Osmanlı'dan alınmasından bugüne dek bölgedeki tarihi varlıklarını ispatlayan azınlıklardır."[60] Kıbrıs meselesi Türkiye ile Fransa arasında az da olsa siyasi trafiğe sebep olmuş olan bir diğer konudur.

Kıbrıs Meselesi ve Türkiye-Fransa İlişkisi

Fransız basınında ve siyasetinde yer eden diğer bir mesele yukarıda da değinildiği üzere Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tavrıdır. Kıbrıs sorunu hem tarihi hem de Akdeniz gibi stratejik bir bölgede bulunması nedeniyle siyasi sebeplerden dolayı uluslararası bir sorun haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birleşme ve Kıbrıs'ı bir Elen adası haline getirme (ENOSİS) istekleri artmıştır. Nitekim Yunanistan bu meseleyi 1954 yılında BM'ye taşımıştır. Ancak 1958 yılına kadar Yunanistan bu hususta her hangi bir başarı sağlayamamıştır. 1955 yılında Albay Grivas önderliğinde kurulan EOKA terör örgütü adada yaşayan Türkleri yerlerinden etmiş veya öldürmüştür. İngiltere bu durumda Kıbrıs'ı taksim etme politikasını öne sürmüştür. Nitekim 11 Şubat 1959 tarihinde Türkiye ve Yunanistan Zürich'te bir araya gelmiş, hem İngiltere hem de Kıbrıs'ta bulunan Rum ve Türk temsilcilerinin onayını alarak iki halk arasında ortaklık ilkesine dayanan Kıbrıs Cumhuriyetini kurmuşlardır. Uluslararası Antlaşmalar tarafından garanti altına alınan Cumhuriyet çerçevesinde Türkler ve Rumlar eşit haklara sahip olmuştur. Ancak ilerleyen zamanlarda Rum kesim, Türkleri devlet işlerinden dışlamaya ve varlıklarını sona erdirmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Türkler ve Rumlar arasındaki kavga 20 Temmuz 1974 tarihli Barış Harekâtına kadar şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Barış Harekâtı 2 Ağustos 1975 tarihinde BM gözetiminde Viyana'da Rauf Denktaş ile Glafkos Klerides arasında gerçekleşen nüfus mübadelesine kadar sürmüştür. Mübadele sonucunda Türkler Kuzeye, Rumlar Güneye yerleşmiş ve bir ara bölge ile birbirlerinden ayrılmışlardır.

[59] Cartier, a.g.e., s.36.
[60] Service Historique de la Défense -10 T 432-8 Temmuz 1956-No. 428/138.

Fransız basınına göre Kıbrıs, asıl olarak Rumlara ait iken, Türkler buraya 16. Yüzyılda yerleşerek durumu karıştırmıştır.[61] Diğer taraftan, Türkiye nezdinde terör örgütü olarak tanımlanan EOKA, Fransızlar tarafından İngilizlere karşı savaşmak için kurulmuş olan milli bir birlik olarak tanımlanmaktadır.[62] 1950 yılının başında Türkiye'nin BM çerçevesinde Kıbrıs meselesini bir iç mesele olarak değerlendirdiği ve bu nedenle İngiltere tarafından çözülmesi gerektiğini savunduğu görülmektedir.[63] Fransız belgelerinde, Türkiye'nin Kıbrıs meselesine 1950-1960 yılları arasındaki yaklaşımı 'Cezayir'de kazanım elde etmek için Kıbrıs'ta taviz verme' politikası olarak yorumlanmaktadır.[64] Fransızlara göre, sırf bu nedenle 1955'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Türkiye, İngiliz ve Fransızların Kıbrıs politikalarını savunmuştur. Kıbrıs meselesindeki ılımlı tavrına rağmen Türk Hükümeti Fransızların nefret söylemlerinden kaçamamıştır.[65] Aksine Fransız basını ve siyasetçileri tarafından Menderesin Cezayir ve Kıbrıs siyaseti bir Müslüman bloğu kurma çabası olarak yorumlanmıştır.[66] Bu bağlamda Bağdat Paktı olarak bilinen ve Irak, İran, ve Türkiye arasında gerçekleşen anlaşma bu çabaların temel taşı olarak görülmüştür.[67] Ancak Fransa Bağdat Paktı konusunda yanılgısını İngiltere'nin Pakta katılmasıyla birlikte öğrenmiştir. Nitekim söz konusu Pakt, Sovyetlerin Orta Doğuya inmesini engellemek üzere kurulmuştur.[68]

Süveyş Krizi ve Türkiye-Fransa İlişkisi

1956 yılında meydana gelen Süveyş Krizi Mısır Başkanı Cemal Abdunnasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararı sonucu patlak vermiştir. Netice itibariyle Birleşik Krallık ve Fransa Hükümeti gibi birçok Batılı devletin Basra Körfezi'nde bulunan ülkelerden petrol sağladıkları bilinmektedir. Ancak 1952 yılında yönetime gelen Cemal Abdunnasır, İsrail ile mücadele ve milli kalkınmaya çok önem vermiştir. Stratejik olarak Sovyet Rusya'ya yaklaşan Cemal Abdunnasır, İsrail için bir tehlike arz etmeye başlayınca İngiltere, ABD ve Fransa'yı karşısında bulmuştur. Komünist ve Sosyalist tehlikeyi göze almak istemeyen Batılı ülkeler, Nasırı indirmek üzere Mısır'a saldırmıştır. Mısır'a saldırmadan önce Sevr'de bir araya gelen İngiltere, Fransa ve İsrail'in asıl planı, İsrail'in Mısır'a

[61] Kıbrıs'ın bölünmesi ile ilgili Le Temps'ta yazılan örnek bir yazı için: https://www.letemps.ch/monde/conflit-divise-chypre-explique-trois-minutes, (05.05.2021).
[62] Sabetay Varol, "La Turquie et les Chypriotes Turcs", *Outre-Terre*, 2005/1, No. 10, s. 477-480.
[63] Service Historique de la Défense -10 435- Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage -22 Ekim 1954-A 03.185.
[64] Ministere de l'Europe et des Affaires Etrangeres -79-14 Ekim 1957-No. 117.
[65] Ministere de l'Europe et des Affaires Etrangeres -79-13 Ocak 1957-No.110.
[66] Service Historique de la Défense -10 T 433-21 Nisan 1956-No. 300/115.
[67] Prof. Dr. Hüseyin Bagci, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim, 2001, İstanbul, s. 192.
[68] Hélène Carrère d'Encausse "Le Moyen-Orient devant le Modèle Soviétique", *Les Nouveaux Etats Dans Les Relations Internationales,* Paris 1962, s. 77.

saldırması üzerine İngiltere ve Fransa'nın ayırma bahanesiyle bölgeyi işgal etmesi şeklinde belirmiştir. Bunun üzerine 29 Ekim 1956 tarihinde İsrail, Sina Yarımadası'nda işgal faaliyetlerini başlatmıştır. Fransa ve İngiltere ise işgali sonlandırmak için bölgeye asker yollamayı Nasır'a önermiş, ancak olumsuz cevap almıştır. Nasır'a bölgeye barış getirelim teklifinde bulunan İngiltere ve Fransa ret cevabı üzerine aktif bir hava saldırısı başlatmışlardır. Kanalı tekrar ele geçiren İngiliz ve Fransız birlikleri Mısır'ı terk etmiş, ancak İsrail 1957 yılının mart ayına kadar bölgede kalmaya devam etmiştir. Bu süreçte Arap devletlerinin Batılı ülkelere karşı koruyucusu rolüne giren Rusya'nın tavrı, ABD'yi oldukça rahatsız etmiştir. Rusya bu tavrı BM'de etkin bir rol üstlenerek sergileyebilmiştir. Bu tarihlere kadar İngiltere'nin şemsiyesi altında bölgede faaliyet gösteren ABD, ilk defa ABD başkanı Dwight Eisenhower bir doktrin ile bölgedeki çıkarlarını açığa vurmuştur. Böylece gerek Rusya'nın gerekse ABD'nin kendi çıkarları doğrultusunda İngiltere ve Fransa ile ortak hareket etmedikleri görülmektedir.[69]

Süveyş saldırıları neticesinde İngiltere ve Fransa askeri anlamda ne kadar kuvvetsiz olduklarını anlamışlardır. Bu nedenle 1956 krizinden sonra Fransa dış politikada General de Gaulle önderliğinde ABD'ye güvenmekten ziyade nükleer silah geliştirerek NATO'nun askeri kanadından çekilmeyi tercih etmiştir.

Nitekim yalnız kaldıkları takdirde zayıflıkları ortaya çıkmış olan İngiltere ve Fransa, o tarihten itibaren sömürge bölgelerini kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte Mısır'a destek vermiş olan Sovyetlerin bölgedeki etkisi daha da güçlenmiştir.[70]

Türkiye Kanal meselesinde İngiltere ve Fransa'yı desteklemiştir. Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi Kanalı Kullananlar Konferansında: "Arap ülkelerinin hür ve bağımsız olmalarını destekliyoruz. Ancak Süveyş Kanalı tarafsız ve uluslararası bir kontrole tabi olmalıdır." ifadeleriyle Türkiye'nin duruşunu ortaya koymuştur.[71] Aslında 27 Temmuz 1954 tarihinde İngiltere'nin Süveyş Kanalı'ndan çekilmesini öngören Mutabakat Anlaşması imzalanmıştır. Buradaki amaç Mısır'ı Bağdat Paktı'na dâhil ederek, Orta Doğu'yu Sovyet tehlikesinden korumak olmuştur. Ancak Mısır beklenileni yapmamıştır. Anlaşmaya göre Türkiye bir saldırıya uğradığı taktirde, İngiltere Kanala dönecektir.[72] Türkiye'nin bu denli koruma altına alınması sonucu Mısır Türkiye ile yakınlaşmayı reddetmiş ve Bağdat Paktı'na karşı çıkmıştır. Mısır'ın Sovyetlere daha yakın bir tavır alarak Çekoslovakya üzerinden silah ticaretine başlaması

[69] Oran*, a.g.e*. C.I., s. 564-566.
[70] Louis William Roger. *End of British Imperialism: The Scramble for Empire, Suez, and Decolonization,* I.B. Tauris Yayınları, 2006. Londra, s. 1082
[71] M. Yetener, "Adnan Menderes Biyografisi ve Dış Politika Vizyonu". Ed. Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler,* Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 101.
[72] Keesing's Contemporary Archive, Vol. No. IX: 13701-13704, 1952-1954.

üzerine Türkiye duruşunu sergilemiş ve 1 Ekim 1956'da kurulan Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği'ne üye olmuştur. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu bu hususta: "Orta Doğu'nun güvenliği Bağdat Paktı ve NATO gibi güvenlik sistemlerine bağlıdır. Orta Doğu devletleri Bağdat Paktı'na girmiş olsalardı, bu kriz ortaya çıkmazdı. İngilizler ve Fransızlar Mısır ve İsrail arasındaki savaşı durdurmak üzere hizmet etmektedir."[73] cümlelerini kullanarak görüşünü bildirmiştir. Bu durumda Türkiye'nin Süveyş Krizini bir Mısır milli hareketinden ziyade, komünistlerin bir oyunu olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Fransızlar, gerçekleştirmiş olduğu Süveyş saldırılarını ağırlıklı olarak Mısır'ın çevredeki Fransız sömürgelerinde isyan hareketlerine yapmış olduğu destek ile açıklamaktadır. Bununla birlikte bir Arap yayılmacılığından korkmaları nedeniyle İsrail'e destek verdiklerini dillendirmektedirler. Süveyş Krizi sonucunda Mısır ve Sovyetler Birliği; Fransa, İsrail ve İngiltere yakınlaşması gözle görülür hale gelmiştir. İngiltere ve Fransa'nın saldırı hazırlıklarında yönetimin sadece İngilizlerin eline verilmesi, Fransa'yı ABD'den uzaklaştırmış ve daha sonra NATO'nun askeri kanadından çekilmesinin ilk kıvılcımını oluşturmuştur.

Süveyş Krizinin ardından Fransız basınında en çok dikkat çeken haberlerin başında Yahudilerin Mısırdan tek bir bavul ile çıkma zorunluluğu gelmiştir.[74] Bir kışkırtma kampanyasını andıran bu haberler göçe zorlanan birçok Yahudi'nin Francophones olduğuna vurgu yapmaktadır. Diğer taraftan 1956-1957 yılları arasında Fransa'nın Cezayir'deki faaliyetlerini finanse edemez hale geldiği görülmektedir. Aynı şekilde Fransa'nın Enerji kaynaklarının azalması ülke içerisinde ekonomik krize neden olmuştur.[75]

Süveyş Krizine Türkiye-Fransa ilişkisi bağlamında bakıldığında yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, ortak hareket edildiği görülmektedir. Bu ortaklığa Türkiye, Sovyet tehlikesinden korunmak için, Fransa ise ekonomik, siyasi ve coğrafi çıkarları nedeniyle ihtiyaç duymuştur.

1950-1960 Yılları Arasında Kürt Meselesi ve Türkiye-Fransa İlişkisi

Türkiye ile Fransa arasında görünür olmasa dahi bir Kürt meselesi vardır. Özellikle Türkiye'de Kürt Sorunu olarak isimlendirilen bu mesele uzun yıllardır gündemden düşmemektedir. Cumhuriyet dönemi içerisinde değerlendirilecek olursa 1925 yılında Şeyh Said isyanı, 1926 Birinci Ağrı isyanı, 1927 İkinci Ağrı isyanı, 1934 yılında çıkartılan iskan kanunu[76], 1938 yılında meydana gelen Dersim Olayları Türkiye Cumhuriyeti'nde

[73] Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, 2020, Ankara, s.510.
[74] Jean Pierre Rioux, *France de la Quatrième République. L'Expansion et l'Impuissance (1952-1958)*, Points, 2014, Paris, s. 205-210. ayrıca bkz.: http://www.monde-diplomatique.fr/cartes/procheorient1956, 18.07.2021
[75] Rioux, *a.g.e.*, s. 200.
[76] Resmi Gazete, Kanun No: 2510, Sayı: 2733, Kabul Tarihi: 14.6.1934, İlan Tarihi: 21.6.1934.

Kürt Sorununun başını teşkil eden olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Böl, parçala ve yönet politikası göz önünde bulundurulduğu takdirde, Türkiye'de meydana gelen bu olayların uluslararası arenada değerlendirildiği yadsınamaz bir durumdur.[77]

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle CHP'nin baskı politikalarından kurtulma umudu toplumda görece bir rahatlama atmosferi oluşturmuştur.

Bu atmosferde Kürt kökenli vatandaşlar da kendi yerlerini almıştır. Demokrat Parti içerisinde Kürtlerin korkudan CHP'ye oy vereceğini düşünenler olsa da, aksinden emin olanlar ağırlıkta olmuştur.[78] DP'nin seçimleri kazanmasıyla Kürt asıllı vatandaşlarda birçok özgürlük ve hak elde etmişlerdir. DP'nin ilk faaliyetlerinden birisi de önceki hükümet tarafından mağdur edildiği düşünülen birçok Kürt eşrafın milletvekili adayı gösterilmiş olmasıdır.[79] Anlaşılacağı üzere DP iktidarı ile Kürtler arasındaki ilişki oldukça sorunsuz geçmiştir.

ABD ve İngiltere dışında özellikle Fransa Demokrat Parti döneminde Kürtlerin durumunu takibe almaya başlamıştır. Hem İngiltere ve ABD, hem de Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Kürtler ile ilgili raporlar hazırlayarak ülkelerine sunmuşlardır. Fransız Büyükelçi hem Türk gazetelerini tarayarak hem de canlı izlenimleri sonucu: *"Demokrat Parti dönemi demokrasiye geçiş olarak nitelendirilse dahi Türkiye'nin doğusunda Kürtlerin silahlanmayı tercih ettiği görülmektedir. Nitekim Dünya Gazetesi 26 Mart 1953 tarihinde, şeyh ve ağaların feodal egemenliğini içeren bir düzeni yeniden kurmak istediklerini ve köylülerin yoğun bir şekilde silahlandıklarını yazmış ve, ileriye yönelik çarpıcı varsayımlar ortaya koymuştur. 'Bugün sadece yerel acılara yol açan bu olaylar, kışkırtıcı merkezlerin yıllardır bu duyarlı bölgelerde ekmeye çalıştıkları anarşi tohumları ile yarın ulusal savunmamız açısından çok büyük güçlükler doğurabilir diyen Hüseyin Cahit Yalçın, Ulus gazetesindeki makalesinde, İran'dan kaynaklanan silah kaçakçılığı ile herkesin silah satın aldığı bir bölgede baş gösteren güvensizlik karşısında, Demokratların hiçbir kaygı duymaksızın, sert bir şekilde, bu haberleri yalanladıkları ve rakiplerini, birtakım kişilerin kafalarını karıştırmak amacıyla yalan dolu propaganda yapmakla suçladıklarını vurgulamaktaydı.' Anlaşılan, Demokrat Parti içinde Başbakan Menderesin görkemli biçimde başlattığı, tehlikeli bir demagoji alışkanlığı yerleşmişti. Bu aşırı hoşgörü ve aldırmazlığın günümüze kadar süren bir anarşiyi ve terörü yarattığını belirtmeliyiz.*

[77] Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, Çev.: Kadriye Göksel, Doğan Kitap, 2010, İstanbul, s. 231-232.
[78] Cihat Baban, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, 1970, İstanbul, s. 47.
[79] Altan Tan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, 2011, İstanbul, s.317.

Ancak bu anarşi eğilimine karşı hükümetin herhangi bir baskı uyguladığı söylenemez."[80] ifadeleriyle durumu ülkesine aktarmak üzere özetlemiştir.

1952 yılında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi'nin hazırlamış olduğu raporda ise Kürtlere karşı ayrımcılık yapılmadığı paylaşılmakla birlikte "*Doğu bölgeleri Kürtlerle doldu. Bunlar Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Muş, Siirt, Tunceli, Van olmak üzere dokuz kentte yeniden çoğunluğu sağlamış durumda. Atatürkçüler tarafından 25 yıldır bu bölgelerde Türk dilini yaymak için gösterilen tüm çabalar boşa çıkmıştır. Demokrat Parti Kürtlerden sağladığı önemli sayıda oy nedeniyle, aslında bu bölgelerde çok tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldı. İki yıl önce, silah kaçakçılığı ile uğraşan Milletvekili Hasan Oral, kaçakçı olduğu ortaya çıkınca Demokratların safına geçti. Böylelikle Kürtlerin kendi çıkarları doğrultusunda Demokrat Parti'de birleştikleri görülmektedir. Kürtler, ellerinden geleni koparmak amacıyla, Demokratları desteklemeye başlamıştır. Sonuç olarak hükümetin kendis,i bu içinden çıkılamayan sorunu yaratmıştır. Bu duruma karşılık Doğu'da yaşayan Türkler, iktidarın zayıflaması halinde kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla silahlanmışlardır."*[81] şeklinde durum rapor edilmiştir.

Fransız yetkililerine göre Demokrat Parti döneminde Kürtlere fazlasıyla özgürlük verilmiş ve bu özgürlük birçok yerde suiistimal edilmeye çalışılmıştır.[82] Diğer taraftan Türk Hükümeti içerisinde yabancı ülkeler tarafından hazırlanan bu raporların zaman zaman bir 'Kürtçülük' ortaya çıkarmak üzere yapıldığını anlayan ve dillendirenler olsa da, işin aslı ancak yirmi sene sonra idrak edilebilmiştir.

Ermeni Meselesi ve Fransa'nın Tutumu

Birinci Dünya Savaşı esnasında sözde Ermeni soykırımı gerçekleştirmekle suçlanan Türk Hükümeti, bugüne dek süren bu suçlamaları yalanlamakta ve kınamaktadır. Sözde Ermeni Soykırımını bahane ederek Ermenilere toprak vermeyi vaat eden ülkelerin başında Fransa gelmektedir. Fransa'nın vaat ettiği bu toprakların bir kısmı ise Türkiye'nin milli sınırları içerisindedir. Bilindiği üzere Türkiye ve Fransa arasında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devam eden Hatay Sorunu 23 Haziran 1939 tarihinde Hatay Anlaşması'nın imzalanmasıyla son bulmuştur. Fransa'nın Kilikya olarak isimlendirdiği Çukurova bölgesinde bir Ermenistan kurma düşüncesi bu anlaşma neticesinde son bulmuştur. Antakya bölgesini Türkiye'den alamayacağını anlayan Fransa, 1939 yılında resmi olarak bu hayalinden vazgeçtiğini bildirmiş olsa dahi, bu hususta Türk düşmanlığını

[80] 26.05.1952 tarihinde Bakan R. Schuman'a Büyükelçi J.Tarbe de Saınt Hardouın tarafından gönderilen rapordan aktarılmıştır. Menter Şahinler, *Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği*, Çağdaş Yayınları, 1988, İstanbul, s. 264.

[81] Şahinler, a.g.e., s. 265

[82] Sedat Laçiner ve İdris Bal, « The Ideological And Historical Roots Of Kurdist Movements In Turkey: Ethnicity Demography, Politics », *Nationalism and Ethnic Politics,* vol. 10, No. 3, 1 Eylül 2004, s. 473–504.

sürdürmüştür.[83] Bugün dahi Birinci Dünya Savaşı esnasında gerçekleştirilmek zorunda kalınan Ermeni Tehcirini bir soykırım olarak niteleyen ülkelerin başında Fransa gelmektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca fazla dillendirilmeyen Ermeni meselesi 1937 yılında tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Sözde soykırımın varlığına inandığını göstermek isteyen Fransa, Marsilya'da bulunan bir Ermeni kilisesinin önüne ilerleyen yıllarda, 1970'lerde "Soykırım" anıtı dahi yaptırmıştır. 1939-1945 yıllarında meydana gelen savaş nedeniyle Fransa Ermeni meselesiyle çok alakadar olmamıştır**.** İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Kuzey Afrika sömürgelerinde sorunlar yaşamaya başlayan Fransa bu süreç içerisinde de Ermenileri bir kenarda bırakmak zorunda kalmıştır. Ancak 1950-1960 yılları arasında Fransa'nın Ermenilere karşı sıcak tavrı nedeniyle, birçok Ermeni bu ülkeye göç etmeye başlamıştır. Nitekim 1970 yılında Marsilya'da bir "Ermeni Soykırımı" anıtının dikilmesi üzerine Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Türkiye'ye döneceğini yetkililere bildirerek Türk onurunu korumak üzere Fransız topraklarını terk etmiştir**.**

Bugün dahi iki ülke arasında büyük bir çatışma konusu teşkil eden Ermeni Meselesi, Demokrat Parti döneminde sessiz seyir almıştır. Bunun nedeni ise daha önce anlatılmış ve Fransa'yı o dönem içerisinde fazlasıyla meşgul etmiş olan Süveyş Krizi ve Cezayir Bağımsızlık Mücadelesi gibi meselelerdir.

Boğazlar Meselesi ve Fransa

19. Yüzyıldan itibaren büyük devletler arasında mücadele alanına dönüşmüş olan Boğazlar sorunu, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem Sevr hem Lozan hem de Montrö Antlaşmaları ile düzenlenmeye çalışılmıştır. Sevr Antlaşması geçersiz kabul edilmekle birlikte, Lozan'da Türk Boğazları ve çevresinde Türkiye'nin egemenlik hakları sınırlandırılmıştır. Netice itibariyle Lozan Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin gereksinimlerinden olumsuz etkilemiş olsa da, o gün şartlarında gerekli bir adım olarak nitelendirilmektedir. Stratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin, Boğazlar üzerinde tam egemenlik ve yetkiye sahip olması şarttır. Buna göre Türkiye, Boğazların, uluslararası bir denetime tabi tutulmasına ve bazı koşullar altında savaş gemilerine geçiş izni verilmesine tepki göstermiştir. Boğazların her bir tarafı asker ve silahtan arındırılmıştır. Türkiye her ne kadar silahlanmaya karşı olmuş olsa da yeni dünyanın gidişatı bunu gerektirmiştir. Dünya'da Türk Boğazları olarak geçen Boğazlar üzerinde Türkiye LBS'ye göre tam denetim hakkına sahip olmamıştır. Bu sorunu Türkiye ilk kez Mayıs 1933'te Londra'da yapılan Silahsızlanma Toplantısı'na katılarak dile getirmiş ve Boğazların LBS'de Boğazların silahsızlanmasını öngören hükmün iptal edilmesini

[83] Ercan Koç, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi*, S.50, Yaz 2009, s. 121.

talep etmiştir. Yine Nisan 1935'te Milletler Cemiyeti'nin olağanüstü toplantısında Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras aynı isteği dile getirmiştir. Eylül 1935 Milletler Cemiyeti toplantısında da istek tekrar edilmiştir. Bir kez daha reddedilen Türk Hükümeti yeni bir uluslararası sözleşmeyle taleplerini kabul ettirme konusunda ısrarlı davranarak 1936 yılında isteğini tekrar dile getirmiş ve Montreux Boğazlar Konferansı'nın 22 Haziran 1936 tarihinde başlaması konusunda başarı sağlamıştır. Türkiye'nin taleplerine ilişkin Fransa'nın tavrı ağırlıklı olarak tarafsız gözükmektedir. Bunun sebebi ise aynı yıllarda Fransa'nın Almanya ile uğraşıyor olmasıdır. Konferans devam ederken, Türkiye ve Karadeniz'in güvenliği, Karadeniz ve Akdeniz arasındaki denge ve Türk Boğazlarının geçiş serbestisi konuları ele alınmıştır. Buna göre Türkiye'ye Boğazlar üzerinde mutlak hâkimiyet verilirken, savaş gemileri dışında bütün gemilere geçiş serbestisi tanınmıştır. Savaşan veya pek yakın bir savaş tehdidi altında olan ülke şayet Türkiye ise, ticaret gemilerini engelleyememekle birlikte birtakım kısıtlamalar getirme yetkisini elinde toplamıştır. Montreux'nün en önemli neticelerinden biri ise Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılarak söz konusu yetkilerin Türk Hükümeti'ne devredilmiş olmasıdır. Tüm bunlara ek olarak Akdeniz ve Karadeniz geçişlerinde savaş gemilerine ilişkin kısıtlamaların da getirildiği görülmektedir. Sonuç itibariyle Türk Hükümeti'nin öncülüğünde Sovyet Rusya, İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle 20 Temmuz 1936 günü Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır.

Türkiye ile Fransa'nın Boğazlar meselesi konusunda doğrudan bir çatışma içerisine girmediği görülmektedir. Fransa bu süreçte Rusya'yı destekleyerek, olası bir Alman tehlikesine karşı Rusya ile anlaşma imzalamıştır. Böylece Boğazlar konusunda Japonya tarafından desteklenen İngiltere'nin bir cephede, Karadeniz'e kıyı devletler ve Fransa tarafından desteklenen Türkiye'nin ikinci cephede yer aldığını söylemek mümkündür.[84] Nitekim daha sonra Türkiye'nin NATO'ya alınmasında Fransa'nın desteğini elde etmesinde yatan sebeplerden bir diğeri de Türkiye'nin Boğazları denetim altında tutuyor olmasından kaynaklanmaktadır.[85]

Diğer Ortak İlişkiler

Yukarıda sıralanmış olan Türk-Fransız ilişkilerine ek olarak 1945-1960 yılları arasında her iki ülkenin de dâhil olduğu Avrupa Ekonomik İş birliği Örgütü Sözleşmesi (OEEC) 16 Nisan 1948 tarihinde Paris'te imzalanmıştır. Marshall Planı çerçevesinde imzalanmış olan bu sözleşme,

[84] Oran, *a.g.e.,* s. 374.
[85] Mustafa Albayrak, "DP Hükümetlerinin Politikaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları,
XVI, 2002, Ankara, s.865.

söz konusu plan ortadan kalkınca yerine bugün hala varlığını sürdüren Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) kurulmuştur.[86]

Bir diğer ortak ilişki Londra'da düzenlenmiş olan Avrupa Konseyi Statüsü çerçevesinde kurulmuştur. 5 Mayıs 1949 tarihinde gerçekleştirilen bu Konseye Türkiye 8 Ağustos 1949 tarihinde dâhil olmuştur. Konseyin amacı üye devletler ile ekonomik ve sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmak ve daha kuvvetli bir bağ sağlamaktır. Avrupa Konseyi bu bağlamda insan hakları ve temel özgürlükleri dikkate alarak sözleşmelere zemin hazırlamaktadır. Günümüzde Türkiye ve Fransa'nın da dâhil olduğu ve 21 üyesi olan bu Konsey aktif faaliyet göstermektedir.[87]

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Ek Protokolü Roma'da 4 Kasım 1950 tarihinde imzalanmıştır. Türkiye bu protokole 18 Mayıs 1954'te katılmıştır. İsminden anlaşılacağı üzere protokol çerçevesinde hak ve özgürlükler düzenlenmiştir. Bunlar arasında İnsan haklarına saygı yükümlülüğü, yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, özgürlük ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı, özel ve aile hayatına saygı hakkı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü gibi hak ve özgürlükler maddelerle düzenlenmiştir.[88]

12 Aralık 1954'te düzenlenmiş olan Avrupa Kültür Sözleşmesi 10 Ekim 1957 tarihinde Türkiye tarafından imzalanmıştır. Sözleşme bugün hala geçerliliğini korumaktadır. Avrupa Kültür Sözleşmesine taraf olan her bir ülke kendi ülkesinde varlığını sürdüren diğer tarafların kültürünü, dilinin ve dininin yaşamasına yardımcı ve destek olması öngörülmüştür. Bununla birlikte kültürel yapıların ve mirasın korunması ve devlet himayesine alınması gibi maddeler de sözleşmeye temel oluşturmaktadır.[89]

Sonuç

1945-1960 yılları arasında Türkiye demokratikleşme yolunda çabalarken, Fransa bir taraftan Doğu Almanya ile savaş halinde bulunmuş ve diğer taraftan da Cezayir meselesi ve iç politikada yaşadığı istikrarsızlıklarla uğraşmıştır. Bu nedenle belki de tarihin hiçbir döneminde Türkiye ve Fransa'nın birbiriyle bu kadar az ilişki kurduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Osmanlı'dan beri var olan ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı süresince ve sonrasında kötüye gitmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros

[86]Hakan Akbulut, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı, https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-teskilati.tr.mfa, 12 Temmuz 2022.
[87]https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=001, 15.09.2022.
[88]Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, *https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf*, Roma 4 Kasım 1950, Council of Europe/ Strasbourg.
[89]Convention culturelle européenne, 05/05/1955, (STE n° 018), https://www.coe.int/fr/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=018, 12.09.2022.

Antlaşmasından sonra İngiltere ve Fransa Türkiye'nin güney bölgesini işgal etmeye başlamıştır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmak isteyen grubun olumsuz bir şekilde dikkatini çekmiştir. Antep, Adana, Mersin ve Urfa şehirlerine kadar ulaşan Fransa, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere bu durumu protesto etmiştir. Hemen ardından ilk kez Fransız Yüksek Komiser Georges Picot, Mustafa Kemal ile görüşmek istemiş ve henüz gayri resmi olan milli harekatın ilk kez tanınmasını sağlamıştır. Şubat 1921'de gerçekleştirilen Londra Konferansından sonra Bekir Sami bey ve Fransız başbakan Aristide Briand arasında bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre çatışmalar kesilecek, esirler değiş-tokuş olacak, halk ve çeteler silahtan arındırılacaktı. Söz konusu anlaşma aynı zamanda Müslüman olmayanlar için ödünler içermiştir. Fransa ve Türkiye arasında daha sonra birçok görüşme ve nihayet Türkiye-Fransız Anlaşması 20 Ekim 1921'de imzalanmıştır. Anlaşmaya göre taraflar arasında savaş durumu sona erdirilmiştir. Bu anlaşma ile aynı zamanda Ankara hükümeti tanınmıştır. 1921-1939 yılları arasında görüşmeler, çatışmaları durdurmak ve savaş sonrası düzenlemeleri yapmak üzere gerçekleştirilmiştir. Fakat 1939 yılında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra ilişkilerin durulduğu görülmektedir. 1945-1960 yılları arasında Türkiye ve Fransa'nın birçok ortak anlaşmaya imza attığı bilinmektedir. Buna rağmen bugün varlığını sürdüren çatışma hususları mevcuttur. Bunlar arasında özellikle Kürt meselesi ve Ermeni meselesi ön sıralarda yer almaktadır. Şüphesiz iki ülke arasında kültürel ve ekonomik ilişkiler de mevcuttur. Ancak bu ilişkiler 1945-1960 yıllarının ya öncesinde veya sonrasında inşa edilmiştir. Bunun sebebi ise daha önce de belirtildiği üzere özellikle Fransa'nın bu dönem içerisinde çetin mücadeleler içerisinde olmasından kaynaklanmıştır.

Kaynakça

Agulhon Maurice et al., *La France de 1940 à Nos Jours*, 1988, Nathan Universite Press, Paris.

Akbulut Hakan, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Teşkilatı, https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-ve-kalkinma-teskilati.tr.mfa, 12 Temmuz 2022

Albayrak Mustafa, "DP Hükümetlerinin Politikaları", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara.

Baban Cihat, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, 1970, İstanbul.

Ben Halim Mustafa, *Forgotten Pages From Libya's Political History : The Memories of Mustafa Ben Halim, former Prime-Minister of Libya*, Alhani International Book, 1992, Londra.

Bitsch Marie-Thérèse, *Histoire de la Construction Européenne,* Complexe, 2003, Paris.

Boyer Pierre, «Le problème kouloughili dans la régence d'Alger», *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, No. 8, 1970.

CARLYLE Margaret, *Documents on International Affairs 1947-1948*, Oxford University Press, 1952, Oxford.

Cartier Emmanuel, "The Liberation and the Institutional Question in France", *The Uncertain Foundation*, Andrew Knapp (ed.), Palgrave Macmillan, 2007, New York.

Crosbie Sylvia, *A Tacit Alliance: France and Israel from Suez to the Six Day War*, Princeton University Press, 1974, ABD.

Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar,* ed.: Baskın Oran, İletişim Yayınları, 2009, İstanbul.

Davıd Tal, "The Making, Operation and Failure of the May 1950 Tripartite Declaration on Middle East Security", *British Journal of Middle Eastern Studies 36,* No. 2, Taylor and Francis Ltd., 2009, Londra.

D'encausse Hélène Carrère "Le Moyen-Orient devant le Modèle Soviétique", *Les Nouveaux Etats Dans Les Relations Internationales*, 1962, Paris.

Dennet Raymond ve Turner Robert K., (ed), *Documents on American Foreign Relations,* Princeton, C.10, Princtone University Press, 1950, Princetone.

Duhamel Éric ve Forcade Olivier, *Histoire et vie Politique en France Depuis 1945*, Nathan Universite, 2005, Paris.

Girgin Kemal, *Diplomatik Anılarla Dış İlişkilerimiz*, (son 50 yıl: 1957-2006), İlgi Kültür Sanat, 2007, İstanbul.

Gönlübol Mehmet vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, C.2. 2003, Siyasal Yayınevi, Ankara.

Guerrieri Sandro, "Le Modèle Républicain Français et la Constitution de 1946", *Parliaments, Estates & Representation*, C.25, No. 1, 2005, Routledge Press, Londra.

Guys Ziv, "Shimon Peres and the French Israeli Alliance, 1954-1959", *Journal of Contemporary History*, No. 45/2, 2010.

Hatipoğlu Süleyman, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Dış Politikası*, Kaynak Eserler Dizisi, 2009, Hatay.

Heper Metin, *Devlet ve Kürtler,* Çev.: Kadriye Göksel, Doğan Kitap, 2010, İstanbul.

Humbaracı Arslan, Algeria: *A Revolution that failed, A political History Since 1954*, Praeger, 1966, New-York.

Jackson Julian, *De Gaulle*, London, 2018, Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press, 2018, Harvard.

Kaya, Yakup, Fransa ile İlişkiler, *Ana Hatları ile Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ed. Ersin Müezzinoğlu vd., 1. Baskı, İstanbul 2019, İdeal Kültür Yayıncılık, s. 253.

Kaya, Yakup, ÖZALP, Görkem Ozan, "Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti ile Fransa Arasındaki İlişkilerin Gelişimi ve İngiltere'nin Sürece Tepkisi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası-II*, Editör: İsmail Şahin, Ersin Müezzinoğlu, İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2018, s. 143-154.

Koç Ercan, "Atatürk'ün Hatay Davası", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilgi Dergisi*, S.50, Yaz 2009.

Koçak Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, C.2, İletişim Yayınları, 2010, İstanbul

Laçiner Bal, « The Ideological And Historical Roots Of Kurdist Movements In Turkey: Ethnicity Demography, Politics », *Nationalism and Ethnic Politics*, vol. 10, No. 3, 1 Eylül 2004.

Lefort Bernard, "Les partis et les groupes sous la IVe république," Pouvoir, révue française d'etudes constitutionnelles et politiques 76, 1996.

Marshall Planı ve Siz, Ankara, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O. Yayınları.

Melek Fırat ve Kürkçüoğlu Ömer, "Orta Doğu'yla Olan İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar I*, İletişim Yayınları, 2002, İstanbul.

Mıcaud Charles A., "The Launching of the Fourth French Republic" *The Journal of Politics,* C. 8, No. 3, 1946, The University of Chicago Press, ABD.

Monnet Jean, *Mémoires*, Fayard, 1976, Paris.

Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi, 2020, Ankara

Oran Baskın *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar 1919-1980*, C. I, İletişim Yayınları, 2016, İstanbul.

Bağcı Hüseyin, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, ODTÜ Gelistirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim, 2001, İstanbul.

Raflik-Grenouılleau Jenny, *La Quatrieme Republique et l'Alliance Atlantique Influence et dependance 1945-1958*, Presses Universitaires de Rennes Collection, 2013, Rennes/Cedex.

Rıoux Jean Pierre, *France de la Quatrième République. L'Expansion et l'Impuissance (1952-1958)*, Points, 2014, Paris.

Shlomo Slonim, "The 1948 American Embargo on Arms to Palestine", *Political Science Quarterly 94*, No.3 1979, Academy of Political Science Publishing, ABD.

Sylvia Crosbie, *A Tacit Alliance : France and Israel from Suez to the Six Day War*, Princeton University Press, 1974, Princeton.

Şahinler Menter, *Atatürkçülüğün Kökeni, Etkisi ve Güncelliği*, Çağdaş Yayınları, 1988, İstanbul.

Tan Altan, *Kürt Sorunu*, Timaş Yayınları, 2011, İstanbul.

Thomas Abel, *Comment Israël fut sauvé: les secrets de l'expedition de Suez*, , A. Michel Publish, 1978, Paris.

Tuncay Mete, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, Yaz. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınları, 1997, İzmir.

Varol Sabetay, "La Turquie et les Chypriotes Turcs", *Outre-Terre*, No. 10, 2005.

Velidedeoğlu Hıfzı, *Türkiye'de Üç Devir*, C.1. Sinan Yayınevi, 1972, İstanbul.

Yetener M., "Adnan Menderes Biyografisi ve Dış Politika Vizyonu". Ed. Ali Faik Demir, *Türk Dış Politikasında Liderler*, Bağlam Yayıncılık, 2007, İstanbul, 2007.

Yılmaz Isa, *Gladio'nun İlk Duellosu-Darağacında bir Başbakan*, Kent Kitap, 2010, Istanbul.

https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=001, 15.09.2022.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf Roma 4 Kasım 1950, Council of Europe/ Strasbourg.

Convention culturelle européenne, 05/05/1955, (STE n° 018), https://www.coe.int/fr/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=018, 12.09.2022.

Gazeteler:

Vatan

Milli Gazete

Resmi

Cumhuriyet

Le Monde

L'Expression

Le Temps

Diğer

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Başbakanlık Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü

Revue Parlaments

Service Historique de la Défense.

Service Historique de la Défense

TBMM Tutanaklar

Ministere de l'Europe et des Affaires Etrangeres

Service Historique de la Défense Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage

BLOK SİYASETİNİN GÖLGESİNDE TÜRKİYE'NİN BALKAN POLİTİKASI VE BALKAN DEVLETLERİYLE İLİŞKİLERİ (1945-1960)

Ersin MÜEZZİNOĞLU[1]

Özet

Bu çalışma, 1945-1960 yılları arasındaki Türkiye'nin Balkan politikasını ve Balkan devletleri ile ağırlıklı olarak ikili siyasi ilişkilerini ele almaktadır. Bu çerçevede tarihi arka planını vermek bakımından 1945 öncesi ilişkilerden de kısaca söz edilmiştir. 1945-1960 arası Soğuk Savaş'ın ortaya çıktığı ve tırmandığı, kurumsallaşmaya başladığı yıllardır. Doğu ve Batı Blokları olarak iki kutuplu bir uluslararası sistemin hâkim olduğu bu dönemde Türkiye'nin Balkan politikasını ve bölge ülkeleriyle ikili ilişkilerini Soğuk Savaş dinamikleri belirlemiştir. Türkiye'nin Batı Bloku tarafında konumlanması, komünizm yönetimi ve Sovyet nüfuzu altındaki Balkan devletleri-Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan- ile ilişkilerine yön vermiştir. Bu ülkelerle ilişkilerde blok siyaseti etkili olmuştur. Türkiye, Batı ittifakının sıkı bir müttefiki olarak, Sovyet ve komünizm tehdidi karşısında, sadece Batı ittifakı devletleriyle yakınlaşma, Doğu Bloku ülkelerinden uzak durma siyaseti izlemiştir. Doğu Blokuna dahil olan Bulgaristan bu dönemde ülkesindeki Türkleri Türkiye'ye yönelik politikalarında bir koz olarak kullanmıştır. 1950 yılında yüzbinlerce Türkü sınır dışı etmeye çalışması, Türkiye ile ciddi bir kriz yaşamasına yol açmıştır. Arnavutluk ise Enver Hocanın yönetiminde, komünist ideolojinin iç ve dış siyaseti belirlediği durumda, Türkiye ile ilişkileri koparan bir devlet olmuştur 1950'lerin sonlarına kadar bu devletle diplomatik ilişkiler kurulamamıştır. Yugoslavya ile ilişkilerde 1948 sonrası gelişme gözlenmiş bunun bir sonucu olarak 1953'te Balkan Paktı ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonra Kıbrıs meselesi ve Yugoslavya'nın Sovyetlerle tekrar yakınlaşması bu paktı kısa ömürlü yapmıştır. Yunanistan, Batı ittifakının bir parçası olduğu için Türkiye ile doğal bir müttefik olmuş ve ilişkilerin geliştirilmesi kolaylaşmıştır. Ancak Kıbrıs meselesi NATO'nun bu iki ülkesini karşı karşıya getirmiş ve ilişkilerde bozulmaya yol açmıştır. Çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti Devleti arşiv belgeleri, gazeteler, kitap ve makale gibi bilimsel çalışmaların verileri ışığında, Türkiye'nin Balkan Politikası ve Balkan devletleriyle ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk Dış Politikası, Balkanlar, Balkan Devletleri, Balkan Paktı, Soğuk Savaş.

[1] Doç.Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin başlı başına bir Balkan politikası söz konusu değildir. Türkiye Sovyet tehdidi karşısında ABD başta olmak üzere Batılı devletler yanında saf tutmuş ve Soğuk Savaş dinamikleri, Batılı ittifakın bir üyesi olarak Balkanlara yönelik politikalarını şekillendirmiştir. Savaş öncesi Türkiye'nin Arnavutluk'la yaşanan soğukluk dışında Balkan devletleri ile ilişkilerini yoluna koyduğu, anlaşma ve ittifaklarla normal ve yakın ilişkiler geliştirildiği söylenebilir. Özellikle Şubat 1934 tarihli Balkan Antantı Türkiye'nin Balkan politikasında önemli bir gelişme olarak yer almıştır. Türkiye'nin Lozan sonrası takip ettiği güvenlik ve barış barış politikasının 1930'larda bölgesel pakt olarak çıktılarından biri olan Bakan Antantı Balkanlarda statükoyu koruma amacıyla hayata geçirilmiş, Türkiye dışında içinde Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya yer almıştır.[2] Büyük ölçüde Bulgar revizyonizmine karşı bir önlem olarak ortaya konulan bu ittifakın temeli zaten sağlam atılmamış ve çeşitli zaaflara sahip olmuştur. Şöyle ki Antantın Balkanları Büyük devletlere karşı korumak gibi bir amaç taşımaması, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın antanta dahil olmaması, dahası 1937'de antantı zayıflatacak şekilde Yugoslavya ile Bulgaristan arasında bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalanması, İtalya'nın Habeşistan'ı kolayca işgal ve ilhakı karşısında başta Fransa ve Milletler Cemiyeti olmak üzere etkisiz kalınması, antantın beklentilerin aksine askeri bir ittifakın ötesine geçememesi, üye devletlerin dış politika görüşlerinde ayrışmalar gibi hususlar, Balkan Antantını zayıf bir örgüt olarak ortaya çıkarmış ve bunun tabiî bir sonucu olarak İkinci Dünya Savaşı içinde yıkılmıştır.[3] Barlas, Türkiye'nin bölgesel işbirliği politikası doğrultusunda ön ayak olduğu Balkan Antantı ile ilgili şöyle dikkat çekici ve toparlayıcı bir sonuca varmıştır:

"Türkiye'nin Balkan politikası küçük bir devletin büyük güçlerin belirlediği uluslararası ilişkiler sistemi altında türlü baskılar altında bulunduğunun güzel bir örneğidir. Ankara, 1929 yılında liberal sistemin çökmesiyle bölgesel işbirliğini büyük devletlerden bağımsız hareket edebilmenin bir yolu olarak seçti. 1929 ve 1930 yılları arasında bölgesel işbirliğinde başarılı bir politika izledi. Fakat kısa bir zaman içinde uluslararası gelişmelerin baskısı altında bu işbirliğinin sınırları ile karşı karşıya geldi".[4]

İkinci Dünya Savaşı ve sonuçları, bölgesel ve küresel yeni dinamikler, Türkiye'nin Balkan politikasına ve bu bölgedeki devletlerle ilişkilerine

[2] Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 9-10
[3] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 11-14.
[4] Dilek Barlas, *Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası*, "Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 367-368.

yön vermiştir. Bu çalışma, belirtilen bağlamda konuyu ele almayı ve ulaştığı sonuçlarla literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır.

YUGOSLAVYA- TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

1945 Öncesi İlişkiler

Yeni Türk devletinin kurulmasıyla birlikte birkaç yıl Türkiye'nin Yugoslavya ile ilişkilerinin soğuk kaldığı görülür. Gerek kendi hissesine düşen Osmanlı düyun-ı umumiye borçlarını ödemek istememesinden gerekse Trakya sınırı konusunda Türkiye'ye karşı menfi bir tutum takınmasından dolayı, Yugoslavya, Lozan Antlaşması'nı imzalamamıştır.[5] Lozan'dan sonra 1925 yılında Türkiye ile Yugoslavya arasında bir dostluk antlaşmasının imzalanması iki ülke arasındaki savaş durumunu sona erdirmiştir. Her iki ülkenin bu dönemde statükocu ve barışçı bir politika izlemesi ilişkilerde yakınlaşmayı ve bölgesel işbirliği doğrultusunda birlikte çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Özellikle Dostluk Antlaşması'nın imzalanması ilişkilere ivme kazandırmıştır.[6] Yugoslavya, 1930'ların başından itibaren Balkanlarda işbirliği ve güvenliğin tesis edilmesi için gerçekleştirilen Balkan konferanslarına katılmıştır. 1933'te gerçekleşen Yugoslavya Kralının Türkiye ziyareti oldukça samimi bir hava yaratmıştır. Ziyaretin ardından Kasım 1933'te Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Belgrat'ı ziyareti söz konusu olmuş ve ziyaret sonucunda "Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tesviye, Uzlaşma ve Tahkim Antlaşması'nın imzalanması, iki ülke arasındaki ilişkileri ileri bir seviyeye taşımış aynı zamanda Balkan Antantına giden süreçteki birlikteliği güçlendirmiştir.[7] Türkiye ile Yugoslavya'nın sınır komşusu olmamaları, aralarında ciddi bir anlaşmazlığın olmaması aksine iktisadi işbirliği yapmak için koşulların uygunluk arz etmesi, ikili ilişkilerin geliştirilmesine imkan vermiştir. İki ülke arasında hiçbir sorun olmadığı da söylenemez. Mesela Yugoslavya'daki Türk emlakı çözülmesi gereken bir sorun olarak kalmıştır.[8]

Şubat 1934'te, tarafların birlikte yer aldıkları Balkan Antantının dışında, aynı yıl, "Mücrimlerin İadesi Mukavelenamesi", "Adli Medeni ve Ticari ilişkilere Dair Mukavelename" imzalanmıştır.[9] Ekim 1936'da Yugoslavya Başbakanı Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında "Ticaret ve

[5] Muharrem Turp, *Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1923-1950),* Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kars 2013, s. 20.

[6] Hikmet Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938)*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 102.

[7] Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s. 103; Serap Toprak, *Balkan Politikası ve Balkan Devletleri İle İlişkiler*, "Ana Hatları ile Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", Ed. Ersin Müezzinoğlu vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 407.

[8] Abdülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991,
s. 241.

[9] Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s. 104.

Seyr-i Sefain Antlaşması" yapılmıştır.[10] Balkan Antantının üyelerinden biri olan Yugoslavya, henüz bu oluşum birkaç yılını doldurmadan, bu ittifakı zayıflatan hamleler içerisine girmiştir. Bu çerçevede Bulgaristan ve İtalya'ya yaklaşmış, özellikle Bulgaristan'la bir dostluk antlaşması imzalamış ve bunu da Balkanlı müttefiklere danışmadan yapmıştır. Yugoslavya'nın bu yönelişi Balkan Antantının ruhuna ve amaçlarına aykırı olmuştur. 1937'de Başbakan İnönü ile Dışişleri Bakanı Aras, Yugoslavya'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret hem Yugoslavya başbakanının 1936 yılındaki ziyaretine bir iade-i ziyaret anlamına gelmiş hem de Yugoslavya-Bulgaristan Dostluk Antlaşması (Ocak 1937) sonrasına denk düştüğü için önem taşımıştır. Ziyarette uluslararası vaziyet ve Balkan ittifakı ile ilgili meseleler ele alınmıştır.[11] Ziyaret sırasında ve sonrasında verilen demeçlere bakıldığında her iki tarafın olumlu değerlendirmeleri söz konudur.[12]

Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve bu savaşta Polonya'nın ikili işgale uğrayıp paylaşılması, Türkiye'yi oldukça kaygılandıran bir gelişme olmuştur. Türkiye Balkanlardan kendisine yönelik gelebilecek bir tehdide engel olmak gayesiyle, Balkan Antantını canlandırmaya çalışmıştır. Bu şekilde Balkanlarda Almanya'ya karşı güçlü bir birlik meydana getirmeği ve batısında bir güvenlik alanı yaratmayı arzulamıştır. İşte Şubat 1940'da Belgrat'ta gerçekleştirilen Balkan Antantı Konseyi toplantısı Türkiye'ye beklediği fırsatı vermiştir.[13] Toplantıda Antantın süresinin yedi yıl daha uzatılması ve "Balkanlarda her türlü saldırıya karşı ortak hareket etme kararı" alınmıştır.[14] Türkiye'nin önerdiği genelkurmayların ortak bir savunma planı hazırlaması teklifi ise kabul edilmemiştir.[15] Zira Balkan devletleri Türkiye'nin niyetlerinden kuşku duyarak, kendilerinin İngiltere-Fransa tarafına çekilmek istendiği gibi bir duyguya kapılmışlar ve Türkiye'nin çabalarına destek vermemişlerdir.[16] Konsey toplantısının üzerinden çok zaman geçmeden Almanya'nın telkin ve baskıları sonucu Romanya komşularına toprak vermek zorunda kalarak parçalanmış, bir süre sonra önce Yunanistan İtalya tarafından işgale uğramış ardından Yugoslavya Alman işgalini yaşamıştır. Böylece kendisinden bekleneni veremeyen, yani Balkanlarda statükoyu ve sınırların dokunulmazlığını koruyamayan, etkisiz kalan antant ortadan kalkmıştır.[17] Mart 1941'de, Yugoslavya, Almanya tarafından işgal edilmiş, ardından bu ülke Almanya ve İtalya arasında nüfuz bölgelerine ayrıldığı gibi, yeni olarak bünyesinde kukla bir

[10] Turp, *Türkiye-Yugoslavya,* s. 33.
[11] Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s. 105.
[12] Turp, *Türkiye-Yugoslavya,* s. 36-37.
[13] Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, "Olaylarla Türk Dış Politikası", Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 144-145.
[14] Turp, *Türkiye-Yugoslavya,* s.39.
[15] Esmer ve Sander, *İkinci Dünya,* s. 145.
[16] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 16;
[17] Turp, *Türkiye-Yugoslavya,* s. 40

Hırvatistan devleti de oluşturulmuştur. Türkiye, savaş durumunu göz önüne alarak, Eylül 1941'de, Yugoslavya ile arasındaki 1936 tarihli Ticaret ve Seyri Sefain Antlaşması'nı feshetmiştir. [18]

1945 Sonrası İlişkiler (Balkan Paktına Kadar)

Soğuk Savaş için kati bir tarih veya başlangıç noktası verilememekle[19] birlikte, 1945 ortalarında, Avrupa'daki savaşın bitmesi sonrasında, savaş sırasında Batılı devletlerin Sovyetlerle yaptığı işbirliğinin artık süremeyeceği, aralarında ihtilaflardan kaynaklanan bir soğukluğun ortaya çıktığı ve bu soğukluğun giderek bir savaş biçimine dönüştüğü kabul edilir. Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar bölgesi Doğu Bloku ile Batı Bloku arasındaki sınır bölgelerinden biri olmuştur. Bu dönemde Balkanlar, Türkiye ve Yunanistan'ın Batı Bloku; Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan olmak üzere dört devletin ise komünist yönetimler altında Doğu Blokunun içinde yer aldığı bir gruplaşmanın yaşandığı bölgeye dönüşmüştür. İki taraf birbirlerinden tehdit algılamışlar, kendi bloklarına sıkı sıkıya bağlanmışlar, dolayısıyla birbirleriyle ilişkilerinde blok siyaseti hakim olmuştur.[20]

Savaşın bitiminde Yugoslavya'da partizanların lideri Tito'nun liderliğinde komünist bir yönetim kurulmuştur. Her ne kadar federal bir devlet olmak gibi diğer sosyalist blok ülkelerinden farklı bazı özellikler[21] taşısa da Tito Yugoslavya'sı iç siyasetinde sosyalizmin siyasal ve ekonomik olarak tatbikini, dış siyasetinde ise Sovyet liderliğindeki Doğu Blokunun bir parçası olarak konum almayı tercih etmiştir.[22]

Tito, Mart 1947'de, ABD Başkanı Truman tarafından açıklanan ve Truman Doktrini olarak adlandırılan, Türkiye ve Yunanistan'a siyasi ve ekonomik ABD yardımı içeren mesaj hakkında; "Truman'ın Yunanistan ve Türkiye'ye dair beyanatı Yugoslavya'nın dış siyaseti üzerinde müessir olamaz. Amerikan Cumhurbaşkanı'nın nutku bizi hayrete bırakmamıştır. Yugoslavya ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki müstakbel münasebetler bahsinde ben şahsen pek iyimser değilim. Truman nutku ancak Balkan devletleri arasındaki iş birliğini daha sıkılaştırmak neticesini vermiştir" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Böylece Tito, Truman Doktrini'nin

[18] Turp, *Türkiye-Yugoslavya,* s. 48-49.

[19] Başlangıç ve tarihlendirme için çoğunlukla Truman Doktrininin ilanına işaret edilmekle birlikte, Churchill'in Demir Perde konuşması ile Almanya'nın 1949'da nihai olarak bölünmesi de literatürde atıfta bulunulan diğer gelişmelerdir.

[20] İhsan Gürkan*, İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Balkanlar*, "Balkanlar", Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 147.

[21] Federalizm dışında kalan özellikler, ki bunlar Tito yönetiminin dayandığı temel esasları da oluşturur, şunlardır: karizmatik lider Tito, 1941 Kulübü, bağlantısız dış politika, özyönetim, sosyalist piyasa ekonomisi. Bk. Bilgin Çelik, *Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri*, Gürer Yayınları, İstanbul 2013, s. 33

[22] Soğuk Savaş sırasında Balkan Devletlerinin siyasal, ekonomik ve dış politika durumları hakkında başarılı bir özetleme için bk. *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015),* Ed. İbrahim Kamil, Nobel Yayınları, Ankara 2017.

Yugoslavya ile Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyeceğini, hatta sosyalist Balkan ülkelerini daha sıkı bir işbirliğine iteceğini açıklamıştır.[23] Bu sıralarda Türk basınında "Yugoslav Cehenneminden Kaçan Irkdaşlarımız" başlığıyla haberler çıkmış, Arnavutluk ve Yugoslavya'nın Sovyet nüfuzuna girmesiyle birlikte bu ülkelerdeki Müslüman Türklere yapılan zulümlerden dolayı İtalya gibi ülkelere kaçıldığı, iltica etmek zorunda kalındığı kamuoyuyla paylaşılmıştır.[24] Yugoslavya Hükümeti Türkiye'ye sığınan Yugoslavyalı Müslümanlar konusunda Türkiye'ye protesto vermiştir.[25]

Savaş sonrası Türkiye-Yugoslavya ilişkilerinde bazı adımlar atılmıştır. Bu çerçevede 18 Eylül 1947'de Belgrat'ta "Ticaret ve Ödeme Antlaşmaları", "Modüs Vivend"i ve "Tasfiye Protokolü"-borçların tasfiyesine ilişkin- imzalanmıştır.[26] Sayılan anlaşmalar yapılmış olsa da özellikle Türkiye'nin Yugoslavya hakkındaki kaygıları giderilmiş değildir. Belgrat'taki Türk Büyükelçiliği vasıtasıyla, Yugoslavya'nın Türkiye'ye karşı tutumu detaylı şekilde Türk Dışişleri Bakanlığına bildirilmiştir. Eylül 1947 tarihli Büyükelçi Tevfik Kamil'in ilettiği bir bilgi notunda, Bulgaristan'daki gibi Türkiye'yi tahrik eden açıklama ve yayınların Belgrat'ta görülmediği, bunun, Yugoslavya'nın hızlı bir ekonomik kalkınmaya önem vermesi, Türkiye ile sınırdaş olmamaları, Yunanistan'daki işi-iç savaşta komünistlere yardım ederek hakim olmalarını sağlamak- henüz tam olarak sona erdirememelerinden kaynaklandığı bildirilmiştir. Ayrıca Yugoslavya ile Bulgaristan arasındaki işbirliğinin teorik alandan uygulama aşamasına geçtiği, gelişmeler Yugoslavya'nın beklediği gibi seyrederse, Yunanistan'dan sonra sıranın Türkiye'ye geleceği, Bulgar Başbakanı Dimitrov gibi Tito'nun da Türklerin Avrupa'dan atılması düşüncesini izhar ettiği, bütün bunlara rağmen henüz Türkiye için acil bir tehlikenin bulunmadığı, ayrıca Rusların da yorgun ve bitkin olduğu, bu nedenle harekete geçmeyecekleri mütalaası iletilmiştir.[27]

1948'e kadar Yugoslavya'nın Sovyetlerle münasebetleri oldukça iyi seyretmiştir. Dış politikalarında ortak bir tutum sözkonusu olmuştur. Tito'nun Kasım 1947'de Sofya'yı ziyareti sırasında yaptığı konuşma bunu

[23] Cumhuriyet Gazetesi, *Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan,* 25.04.1947; Sadece Yugoslavya tarafından değil, Sovyet yönetimi ve uyduları tarafından da Truman Doktrini eleştiriye uğramıştır. Sovyetler; ABD, Türkiye ve Yunanistan'a yüklenmişlerdir. Sovyet resmi yayın organı *İzvestiya* gazetesinde yayınlanan bir makalede, Yunanistan Başbakanı Çaldaris'in ABD'den yardım istemesinin Yunanistan rejiminin iflasının belirtisi olduğu, Yunanistan'ın İngiltere'nin ardından şimdi efendi değiştirdiği, Türkiye'ye yardım bahsinde gerekçe gösterilen Türk toprak bütünlüğüne tehdidin var olmadığı, ABD'nin aslında bu ülkeyi kontrolü altına almak istediği yorumları yapılmıştır. Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:88438, Dosya:319082, Gömlek:155, Tarih: 14.03.1947.

[24] Cumhuriyet Gazetesi, *Yugoslav Cehenneminden Kaçan Irkdaşlarımız,* 25.04.1947.

[25] Cumhuriyet Gazetesi, *Yugoslavya Türkiye'yi Protesto Etmiş,* 16.08.1947.

[26] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 8, Cilt 10, Birleşim 40, 09.02.1948, s. 74; Turp, *Türkiye-Yugoslavya,* s. 49.

[27] Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:35680, Dosya:140941, Gömlek:27, Tarih: 02.09.1947.

göstermektedir. Tito burada Sofya'ya Bled'de yapılan ittifak anlaşmasını güçlendirmek için geldiğini, başında Stalin'in yer aldığı, "sosyalizmin yenilmez ülkesi Sovyetler Birliğinin" Bulgaristan ve Yugoslavya'nın en büyük dostu olduğu gibi, kendilerinin de Sovyetlerin sadık dostları olduklarını, hiçbir kuvvetin hiçbir zaman büyük kardeş Sovyetler ile Bulgaristan ve Yugoslavya'yı ayıramayacağını açıklamıştır.[28]

1948 kopuşu, yani Yugoslavya'nın Kominformdan kovulması ve Sovyetlerle arasının bozularak Doğu Blokundan uzaklaşması, uluslararası siyasete olduğu kadar bölge siyasetine ve Türkiye ile ilişkilerine de tesir etmiştir. Yugoslavya'nın Sovyet blokundan kopması Türkiye tarafından olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Bu sonuçla birlikte Balkanlarda kurulmaya çalışan komünist blokun zayıflayacağı düşünülmüştür. 1948 sonrası, bu gelişmenin dışında Türkiye bakımından Balkanlarda rahatlık yaratan başka gelişmelere de sahne olmuştur. ABD'nin Balkanlara artan ilgisi ile Yunan İç Savaşının komünistlerin yenilgisiyle sona ermesi buna örneklerdir. Bütün bunlar aynı zamanda Balkanlarda yeni bir işbirliği için uygun ortamı da hazırlamıştır.[29] Ocak 1950'de, Ankara'da, Türkiye ile Yugoslavya arasında "Türk Emlak ve Menfaatlerinin Tazminine İlişkin Bir Protokol" yapılmıştır. Bu protokol sorunları tam olarak çözmemiştir; zira Temmuz 1954'te Türklerin mallarının tasfiyesi ile ilgili bir başka protokol yapılmış, Temmuz 1956'da ise yapılan bir antlaşma ile "Yugoslavya'da devletleştirilen Türk mal, hak ve menfaatlerinin tazmini" kararlaştırılmıştır. [30]

Balkan Paktı ve Sonrasında İlişkiler

Yugoslavya, Sovyetlerden tehdit algıladığı, Balkanlı sosyalist ülkelerle de arası bozulduğu için, Batı İttifakına yanaşmaya, onunla ilişkiler geliştirmeye çaba göstermiştir. Özellikle Stalin'in ölümüne kadar, yani 1948-1953 arası, Yugoslavya'nın Sovyetlerle ilişkileri bozuktur. Stalin'in ölümü sonrası Kruşçev, Sovyetlerde gücü elde etmesiyle birlikte, sosyalist

[28] Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:68070, Dosya:297643, Gömlek:26, Tarih: 26.11.1947; Bu dönemde Balkanlı komünist devletlerin birbirleriyle ve Sovyetlerle yaptıkları anlaşmalar da yakından takip edilmiştir. Çoğu karşılıklı yardım anlaşması olan bu anlaşmalarda, tarafların toprak bütünlüklerini ve bağımsızlıklarını sürdürmek için birlikte gerekli tedbirleri alacakları, Almanya ya da üçüncü bir devletin saldırısına karşı saldırıya uğrayan tarafa tüm imkanlarıyla askeri yardım da dahil her türlü yardımın yapılacağı hususları yer almıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin ve Yunanistan'ın komşuları komünist devletlerden tehdit algılamaları normaldir. Yugoslavya ilk anlaşmayı Nisan 1945'te Sovyetlerle yapmıştır. Bu, Dostluk ve Savaş Sonrası İşbirliği Anlaşması'dır. Ardından, Temmuz 1946'da Arnavutluk'la Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması, Kasım 1947'de Bulgaristan'la Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Antlaşması, Aralık 1947'de Romanya ile Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması, yapmıştır. Yugoslavya'nın Balkanlı olmayan, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan ile de benzeri anlaşmaları olmuştur. Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:68070, Dosya:297643, Gömlek:1, Tarih: 24.06.1948.

[29] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 67-69.

[30] Ferhat İvgen, *1923-1960 Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2007, s. 150.

bloku tekrar toparlamak ve bu çerçevede Yugoslavya ile ilişkileri tamir etmek istemiş, bunun için bazı açılımlar yapmıştır. İşte bu süreçte hem Balkanlar bölgesi hem de Türkiye-Yugoslavya ilişkileri için en önemli gelişme, Balkan Paktının oluşturulması olmuştur. 1950'li yılların başında, Yugoslavya'nın Türkiye ve Yunanistan ile yakınlaşma ihtiyacı içerisine girmesi ve Batı Blokunun lideri ABD'nin dolaylı da olsa Yugoslavya'yı Batı ittifakına bağlamak istemesi, Balkan Paktına giden süreci başlatmıştır. 1948'de Kominformdan atıldıktan sonra Yugoslavya'nın içine düştüğü dışlanmışlık ve yalnızlık, bunun yanında, siyasi ve ekonomik yardım alma ihtiyacı, Yunanistan ile arasında başlıca sorun olan iç savaşa desteği kesmesi ve bilahare Yunanistan İç Savaşı'nı komünistlerin kaybetmesi gibi bir dizi gelişme sonrası Yugoslavya-Yunanistan arasındaki gerginlik ve güvensizlik durumu ortadan kalkmıştır. Türkiye açısından ise zaten Yugoslavya ve Yunanistan ile bir sorunu bulunmamaktadır.[31]

Mayıs 1950'de Türkiye'de iktidara gelen Demokrat Parti bir taraftan Ortadoğu'da aktif bir rol oynamaya başlamış bir yandan da bir Balkan Paktı kurulmasını sağlayarak, "Atlantik'ten Pakistan'a kadar olan güvenlik zincirini" tamamlamak istemiştir. Balkanların iki blok etrafında ayrıştığı, Yugoslavya'nın Batılı devletlere yakınlaştığı bir durumda, ABD ve Türkiye Balkanlarda bir güç boşluğu oluştuğunu değerlendirmişler ve bu güç boşluğunun, Balkan Paktı ile doldurulabileceğine inanmışlardır.[32]

Yugoslavya Sovyetlerden ve peyk ülkelerden ciddi bir tehdit algılamış, kendisine saldırılabileceği hususunu gözden uzak tutmamıştır. Aynı ihtimali ABD ve Batı Bloku ülkeleri de gündeme getirmişlerdir. Bu ortamda Yunanistan Başbakanı Venizelos, Balkanlarda barışın korunması için Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya arasında bir askeri ittifak yapılması gerektiğini açıklamıştır.[33] İşte bu zemin ve konjonktür üç devlet

[31] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları II*, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 471; Yunanistan ile Yugoslavya arasında ayrıca azınlıklar sorunu da vardı. Özellikle Yugoslavya, Yunan Makedonya'sında azınlıklar sorunu olduğunu ileri sürmüş, Yunanistan ise Makedonya'da azınlıkların olmadığı şeklinde cevap vermiştir. Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571 Kutu:35880, Dosya:141688, Gömlek:86, Tarih: 14.07.1950; Sadece azınlıklar sorunu değil, zaman zaman Makedonya'nın Yugoslavya'ya ilhakı konusu da gündeme getirilmiştir. Tabiî olarak bu da Yunanistan'da ciddi bir rahatsızlık yaratmıştır.

[32] Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s. 54; Mayıs 1953'te Avam Kamarasındaki dış politika görüşmeleri sırasında Başbakan Winston Churchill, Balkan Paktına değinmiş, Avrupa'nın güvenliği bakımından çok önemli bir gelişme olduğunu, Avrupa cephesinin sağ kanadında bulunan bu üç milletin, aralarında yaptıkları anlaşmayla tüm müttefik müdafaa sistemini önemli ölçüde güçlendirdiklerini, ayrıca söz konusu anlaşmanın Yakın Doğu'nun savunulması konusunda büyük yararları görüleceğini söylemiştir. Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:534, Kutu:37536, Dosya:150548, Gömlek:53, Tarih: 15.05.1953.

[33] Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571 Kutu:35880, Dosya:141688, Gömlek:53, Tarih: 13.03.1951; Özellikle 1950'de Kore Savaşı'nın çıkması, Balkanlarda da benzeri gelişmelerin çıkması ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu çerçevede Yugoslavya, Sovyetlerin ve peyk ülkelerin askeri hazırlıklarını dikkatle takip etmiştir. Bk. Devlet Arşivleri

arasında yakınlaşma arayışlarının sonuç vermesine ve nihayet 28 Şubat 1953'te bir Dostluk ve İş Birliği Antlaşması'nın imzalanmasına imkân vermiştir. Ankara Antlaşması olarak da adlandırılan bu antlaşma, üçlü ittifak için ilk adımı teşkil etmiştir.[34] Dönemin hükümeti bu anlaşmayı "kıymetli bir aklıselim ve realizm eseri" olarak değerlendirmiştir.[35] Antlaşmanın imzalanması Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik olumlu mesajlar vermesine yol açmıştır. Sovyetler verdikleri bir notada Boğazların yönetimi ve savunması ile Kars ve Ardahan'a ilişkin toprak taleplerinden vazgeçtiklerini bildirmişlerdir. Sovyetler ayrıca Mart 1945'te uzatmayacaklarını bildirdikleri 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının yenilenmesi arzusunu da iletmişlerdir. Türkiye, Sovyetlerin sözkonusu adımını soğuklukla karşılamıştır. Türkiye ve Yunanistan cephesi Sovyetlerin bu yakınlaşma girişimlerini "barış saldırısı" olarak değerlendirmişlerdir.[36]

Üç devletin dışişleri bakanlarının imzaladığı antlaşmanın içeriğine bakıldığında; giriş bölümünde, Birleşmiş Milletler(BM) Şartında zikredilen ilkeler vurgulanmış, bütün ulusların barış içinde yaşaması ve uluslararası barışın devam ettirilmesine çalışılacağı vurgulanmış, aralarındaki ilişkileri dostça güçlendirmek arzusu ifade edilmiş; üç devletin özgürlüğünü, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü dışardan gelebilecek her kuvvete karşı savunmasının kararlaştırıldığı belirtilmiş; savunmalarını dışarıdan gelebilecek her saldırıya karşı daha etkili yapabilmek için ortak çaba içerisine girecekleri ve ortak sorunlarda özellikle savunmalarını ilgilendiren meselelerde birbirine danışacakları ve işbirliği yapmağa kararlı oldukları açıklanmış; kendi ülkelerinin ve barışsever tüm ülkelerim ortak çıkarlarının, Balkanlarda barışın ve güvenliğin muhafazası için BM Şartının 51. Maddesine uygun olarak gerekli tedbirler alınmasının gerekli olduğu hususlarında mutabık kalındığı belirtilmiştir.[37]

Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571 Kutu:35880, Dosya:141688, Gömlek:76, Tarih: 03.08.1950.

[34] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal,* Cilt II, s. 471; Fırat, kuruluş nedenlerini NATO stratejisindeki boşluk ve ABD desteği, SSCB ve Doğu Bloğundan algılanan tehdit, ekonomik yardım gereksinimi, Yugoslavya'nın Trieste sorununda İtalya'ya karşı gücünü artırma isteği, olmak üzere dört madde halinde açıklamıştır. Bk. Melek Fırat*, Yunanistan'la İlişkiler*, "*Türk Dış Politikası*, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, *Yorumlar,* Ed. Baskın Oran, Cilt 1, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 589.

[35] Anlaşmaya ek olarak 7 Kasım 1953'te imzalanan anlaşmanın kanun önergesinin gerekçesinde bu ifadeler kullanılmıştır. Bk. 13 Ocak 1954 tarihli 111 No'lu TBMM Komisyon Raporu.

[36] Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971),* Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 110, 149.

[37] Resmi Gazete, Sayı:8415, 23 Mayıs 1953; Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü anlaşmayı kısaca şöyle tarif etmiştir: "…Anlaşma 10 maddeden mürekkep, ifadesi açık, maksadı açık ve daha imzalandığı gün baştan başa aleniyete vaz'edilmiş bir metindir. Üç Devlet arasında teessüs etmiş olan samimi ve yapıcı dostluğu tevsik ve teyide ve bu dostluğun müspet sahalarda meyvalar vermesi için yapılacak iş birliğinin esaslarını ve mahiyetini tesbite matuftur…

Giriş kısmında zikredilen amaçlar antlaşmanın maddelerinde biraz daha detaylı zikredilmiştir. Buna göre, taraflar, aralarında sürekli şekilde işbirliği yapılmasını sağlamak amacıyla, ortak çıkarlarını ilgilendiren tüm sorunlar konusunda birbirlerine danışacaklar, dışişleri bakanları milletlerarası siyasal durumu incelemek üzere yılda en az bir kez görüşecekler, bölgelerindeki barış ve güvenliğin muhafazası için ortak çabaları devam ettirmek ve kendilerine yönelik bir saldırı olursa gerekli savunma tedbirleri de dahil olmak üzere güvenliklerini ilgilendiren sorunları beraber inceleyeceklerdir. Genelkurmaylar, birbirleriyle uyumlu karar alabilmelerini temin için aralarında anlaşarak belirleyecekleri savunma sorunlarına ilişkin tavsiyelerini hükümetlerine sunmak yoluyla işbirliği yapmayı sürdürüleceklerdir. İktisadi, teknik ve kültür alanında işbirliği geliştirilecek, gerekirse bu alanlardaki sorunların çözümü için uygun görülen anlaşmalar yapılıp örgütler kurabilecektir. Taraflar; aralarında ortaya çıkabilecek hür türlü anlaşmazlığı BM Şartında belirlenen barışçı yollarla anlayış ve dostluk ruhu içinde çözmeği ve birbirlerinin içişlerine hiçbir şekilde karışmamağı yükümlenecekler, birbirlerine karşı yönelecek veya birbirlerinin çıkarlarına zarar verebilecek nitelikteki bir ittifaka girmekten ya da bir harekete katılmaktan uzak duracaklar, bu anlaşma hükümleri ile uluslararası yükümlülüklerinin kesinlikle çelişmediğini benimseyecekler, ileride bu anlaşmaya aykırı bir uluslararası yükümlülüğe girmeyecekler, bu antlaşmanın Türkiye ve Yunanistan'ın NATO antlaşmasından doğan hak ve yükümlüklerini hiçbir şekilde etkilemeyeceğini kabul edecekler, anlaşmanın amaçlarının gerçekleşmesi için katılmaları faydalı görülecek her devletin aynı koşullar altında aynı haklara sahip olarak anlaşmaya katılmasına rıza göstereceklerdir.[38]

Yaşadığımız devrin çetinliği ve maruz bulunduğumuz büyük tehlike karşısında bu Andlaşma sulhün vikayesi ve tecavüze muvaffakiyetle karşı konulabilmenin temini bakımından çok hayırlı ve geniş ufuklar açmaktadır". Bk. TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 9, Cilt 22, Birleşim 84, 18.09.1953, s. 297-298.

[38] Resmi Gazete, Sayı:8415, 23 Mayıs 1953; Dışişleri Bakanı Köprülü, anlaşmanın TBMM'de kanunlaşması görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada, her ne kadar anlaşmada Atlantik Antlaşması hak ve sorumluluklarının mahfuz olduğunun yazılmasına rağmen bunun her iki anlaşmada öngörülen işbirliği arasına sed çekmek anlamına gelmediğini şu sözleriyle açıklamıştır: "…gerek Atlantik Andlaşması Teşkilatının gerek Yugoslavya'nın muvafakiyetiyle, münasip ve mümkün görünebilecek her hangi bir şekilde bu iki işbirliğinin yekdiğeriyle irtibatlandırılmasını temenni ediyor ve lüzumlu görüyoruz. Biraz evvel de arz ettiğim gibi sulhün ve emniyetin tecezzi kabul etmez birer kül olması bunu icabettirir." Bk. TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 9, Cilt 22, Birleşim 84, 18.09.1953, s. 298; Bu sözlerden açıkça görüleceği üzere Yugoslavya'nın bu antlaşma ile NATO'ya yani Batı ittifakına dahil edilmesi beklentisi söz konusudur. Bakanın sadece temennisini ortaya koymasına karşın, milletvekilleri daha ileri anlam yüklemişlerdir. Ana muhalefet partisi CHP'nin de antlaşmayı oldukça olumlu gördüğü söylenebilir. CHP adına konuşan, Yozgat Milletvekili Avni Doğan, antlaşmanın öneminin, "bu üç devletin Atlantik paktı savunma istikametinde siyasi olarak birleşmeleri"nden kaynaklandığını söylemiş, DP Milletvekili Hulusi Köymen ise, "Bu Anlaşma ile, Norveç kıyılarından Kafkas hudutlarına kadar uzanan sulh cephesinde mühim bir gedik kapatılmıştır" diyerek anlaşmayı, NATO İttifakının dolayısıyla Batı ittifakının bir

7 Kasım 1953'te, Belgrat'ta, Dostluk ve İş Birliği Anlaşması'na ek bir anlaşma daha imzalanmıştır. Ek Anlaşma'nın mevcut anlaşmanın etkinliğini artırmak ve dışişleri bakanları konferansının çalışmalarını kolaylaştırmak için ortaya konulduğu açıklanmıştır. Bu anlaşmada; mevcut anlaşmanın amaçlarını etkin bir şekilde gerçekleştirmek, her alanda işbirliğini sürdürmek ve geliştirmek için Ankara Antlaşması'nı imzalayan ülkeler arasında sürekli sekreterlik kurulduğu ifade edilmiş, sekreterliğin görevleri sayılmış, sekreterlik için bir sekreterlik komitesi oluşturulması ve komitenin çalışmalarına yardımcı olması için bir sürekli büro yapılanmasından söz edilmiştir. Ayrıca komite ve büro görevlilerinin hakları, görevleri, masraflarının karşılanması hususları detaylandırılmıştır.[39]

Ek Anlaşma'nın imzalanmasından sonra, işbirliği anlaşması ile ilgili bir başka gelişme, 9 Ağustos 1954 tarihinde, Bled'de, "İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Andlaşması" adıyla yeni bir antlaşma imzalanması olmuştur. Bu son anlaşma bölgesel savunma ittifakı olup, Ankara Antlaşması'nı ortadan kaldırmamıştır. Dolayısıyla Ankara Antlaşması yürürlükte olup, sadece Dışişleri Bakanları Konseyi Bled Antlaşması'yla sürekli konsey haline dönüştürülmüştür.[40] Antlaşmanın içeriğine bakıldığında, Ankara Antlaşması'nın giriş kısmındaki benzer hususların dile getirildiği, Ankara Antlaşması'nın ortaya koyduğu dostluk ve işbirliği temellerini genişletmek arzusuyla hareket edildiği, söz konusu antlaşmanın daima ittifaka doğru ilk adım olarak düşünüldüğü ve böyle bir ittifakın gerçekleşmesi gerektiğine inanıldığı, bir ittifak antlaşmasının, ortak bir güvenlik düzeni oluşturmanın sadece imzalayan tarafların güvenlik ve bağımsızlıkları için değil, barış arzulayan diğer ülkeler özellikle Balkan bölgesindeki ülkelere de fayda sağlayacağı ifade edilmiştir.[41]

Antlaşmanın ilk üç maddesi şunlardır: [42]

1. "Âkid Taraflar, dâhil olabilecekleri, bilcümle, milletlerarası ihtilâfları, Birleşmiş Milletler Andlaşması hükümlerine uygun olarak, barışçı yollardan halletmeyi ve milletlerarası münasebetlerinde Birleşmiş Milletler Andlaşmasının gayeleri ile telif edilemiyecek her hangi bir şekilde tehdit veya kuvvet istimalinden tevakki etmeyi taahhüt eylerler.

parçası ve uzantısı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bk. TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 9, Cilt 22, Birleşim 84, 18.09.1953, s. 299-300.

[39] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal,* Cilt II, s.478-480; Anlaşmayla ilgili kanun önergesinin gerekçesinden-esbab-ı mucibesinden- ve anlaşmanın 5-6. Maddelerinden anlaşılacağı üzere, Daimi Sekreterliğin seyyar bir makam olarak görev yapması kararlaştırılmıştır. Daimi Sekreterliğin dönüşümlü olarak, Dışişleri Bakanları Konferansı hangi ülkede toplanacaksa orada faaliyetlerini gerçekleştirmesi, böylece daimi sekreterliğin sırayla her üç devletin ülkesinde faaliyette bulunması öngörülmüştür.

[40] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal,* Cilt II, s. 472, 481.

[41] Resmi Gazete, Sayı:8938, 23 Şubat 1955.

[42] Resmi Gazete, Sayı:8938, 23 Şubat 1955.

2. Âkid Taraflar, içlerinden birine veya birkaçına, ülkelerinin herhangi bir yerine müteveccih olarak vukubulacak her silâhlı tecavüzü, bütün Âkid Taraflara tevcih edilmiş bir tecavüz telâkki eylemek ve binnetice, Birleşmiş Milletler Anlaşmasının 51nci maddesinde tanınan münferit veya müşterek meşru müdafaa hakkını kullanarak, silâhlı kuvvet istimali dâhil olmak üzere, tesirli bir müdafaa için lüzumlu görecekleri bilcümle tedbirleri aralarında mutabakat halinde ve derhal olarak tecavüze uğrayan taraf veya taraflara münferiden ve müştereken yardım etme hususunda mutabık kalmışlardır. İşbu Andlaşmanın 7nci maddesine halel gelmemek şartiyle Âkid Taraflar, aralarında evvelinden mutabakat hâsıl olmadıkça, mütecavizle sulh veya her hangi bir diğer anlaşma yapmamayı taahhüt eylerler .

3. "İşbu Andlaşmanın gayelerin daimî ve müessir şekilde tahakkukunu temin maksadıyla Âkid Taraflar, müdafaa kuvvetlerinin idame ve takviyesi için birbirlerine yardımı taahhüt eylerler".

Böylece Bled Antlaşması bir askeri-savunma ittifakına haline dönüşmüştür. Taraflardan birine saldırı tümüne yapılmış gibi görülecek, bireysel ya da toplu olarak saldırıya uğrayana BM Şartı meşru savunma ilkeleri doğrultusunda askeri olarak yardım edilecektir. Antlaşmanın dördüncü maddesinde ise, antlaşmanın etkin bir biçimde uygulanmasını temin için bir sürekli konseyin kurulduğu, konseyde dışişleri bakanlarının yer alacağı, sürekli konseyin düzenli şekilde yılda iki kez toplanacağı, toplantı halinde değilse, sürekli konseyin görevlerinin Ankara Antlaşması sürekli sekreterliği vasıtasıyla yürütüleceği, Ankara Antlaşması'nda geçen dışişleri bakanları konferansının yerini sürekli konseyin aldığı, sürekli konseyin kararlarının oybirliği ile alınacağı, hususları düzenlenmiştir.[43]

Askeri bir ittifak olmasına ve sıkı taahhütler içermesine rağmen, Balkan Paktı yaşatılamamış, kısa sürede, bir dizi gelişmenin sonucunda, ölümü gerçekleşmiştir. 1950'lerin ortalarında, Sovyetlerde Kruşçev'in öne çıkmasıyla birlikte, Sovyet dış politikasında yumuşama görülmüş bunun tezahürlerinden biri Yugoslavya ile yakınlaşma çabaları olmuştur. Yugoslavya lideri Tito Sovyetlerin yeni tutumundan etkilenmiş, 1948 öncesi gibi bir ilişki tesis etmemek ve bağlantısız bir politika izlemekle birlikte, Sovyetlerin yumuşamasına olumlu mukabele etmiştir. Zira, Yugoslavya'nın 1948 sonrası içine düştüğü yalnızlık, dışlanmışlık ve dış desteğe ihtiyaç duyma durumu artık büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Yugoslavya bütün bunların sonucunda Balkan Paktına bağlılığını yitirmiş ve giderek uzaklaşmıştır.[44] Paktı zayıflatan sadece Yugoslavya değildir.

[43] Resmi Gazete, Sayı:8938, 23 Şubat 1955.

[44] Esmer ve Sander, *İkinci Dünya,* s. 247-248; Yugoslavya-Sovyetler yakınlaşması Türk hariciyesi tarafından da dikkatle takip edilmiş, Yugoslavya yönetiminden Sovyetlerle ilişkilerinin derecesi, Batı dostluğuna ve Balkan ittifakına nasıl baktıkları öğrenilmek istenmiştir. Bu çerçevede, Sovyetlerle ilişkilerinin yumuşamasından, Onunla ve uydu devletlerle ilişkilerin normalleşmesinden Yugoslavya memnundur. Yugoslavya Sovyetleri kışkırtmaktan kaçınmakta, orta bir yol izlemeye çalışmaktadır. Bunların yanında Batı

Türkiye-Yunanistan arasında yine 1950'lerin ortalarına gelindiğinde ortaya çıkan Kıbrıs meselesi de ilişkileri dolayısıyla paktı zehirlemiştir. Türkiye'nin NATO müttefiki Yunanistan, Balkan Paktının ilk günlerinden başlayarak, bu anlaşmaya karşı soğuk bir tutum takınmıştır. Özellikle de 1954'te Birleşmiş Milletlerde Kıbrıs konusunda aldığı yenilgi sonrasında bunu gözlemlemek mümkündür. Yunanistan'ın dış politikasında Kıbrıs konusunda destek arayışı öne çıkmış, bu çerçevede Yugoslavya ve Arap ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştirerek, bu devletlerin desteğini elde etmek istemiştir.[45]

2 Mart 1955'te Ankara'da "Balkan İstişari Meclisinin Teşkiline Mütedair Anlaşma" imzalanmıştır. Anlaşmaya göre söz konusu meclis, tarafların milli meclislerinden seçilecek 20'şer üyeden oluşacak ve istişari bir niteliğe haiz olacaktır. Anlaşmanın mecliste kanunlaşması sırasında yapılan görüşmelerde bazı milletvekilleri Yunanistan'a yönelik eleştiriler getirmişlerdir. Bu çerçevede Yunanistan'ın Türkleri ağır baskılar altında bırakarak Türkiye'ye göçe zorladığı, Kıbrıs'ta bir sürü karışıklıklar çıkardığı, bu devletin samimiyetinden tam olarak emin olunamayacağı, Yunanistan'la siyasi ilişkilerimizin gözden geçirilmesinin uygun olacağı dile getirilmiştir. [46]

Sürekli Konseyin 1955'te yapılan ilk toplantısının ardından bir daha yenisi yapılamaz ve sekreterliği çalışamaz hale gelmiştir.[47] Yunanistan, Sürekli Konsey toplantılarına katılmayı da NATO tatbikatlarında Türkiye ile birlikte yer almayı da reddetmiştir.[48] Böylece Ankara Antlaşması ve onu savunma ittifakına dönüştüren Bled Antlaşması kâğıt üstünde kalmış ve 1975'te resmen sona ermiştir.[49]

Türkiye-Yugoslavya ilişkileri ile ilgili bir başka husus, Yugoslavya'dan Türkiye'ye yapılan göçlerdir. Savaşın başlamasından 1950 yılına kadar Yugoslavya yönetimi Türkiye'ye göçe izin vermemiştir. Balkan Paktının imzalanmasının ardından Yugoslavya sınırlarını açmıştır. 1953-1960 arasında 150 binin biraz üzerinde bir nüfus Türkiye'ye göç etmiştir.

dostluğu ve Balkan ittifakı gibi güvenlik teminatlarından hiçbirinden vazgeçmeği de düşünmemektedirler. Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:35897, Dosya:141711, Gömlek:51, Tarih: 09.07.1955.

[45] Esmer ve Sander, *İkinci Dünya,* s. 249.

[46] Resmi Gazete, Sayı 9014, 28 Mayıs 1955; TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 10, Cilt 7, Birleşim 78, 20.05.1955. s. 457-458,

[47] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal,* Cilt II, s. 474; Esmer ve Sander, kuruluşunun ardından henüz bir sene dolmadan "hukuken var olan, fakat uygulama alanına aktarılamayan bir kuruluş" olarak niteledikleri Balkan Paktının 1960'a kadar bu şekliyle var olduğunu; ancak Haziran 1960'da resmen sona erdiğinin açıklandığını ileri sürmüşlerdir. Bk. Esmer ve Sander, *İkinci Dünya,* s. 249.

[48] Bağcı, *Demokrat Parti,* s. 61; Yunan Hükümeti 14 Haziran 1958 tarihinde İzmir NATO Karargâhı olarak anılan, Güney Doğu-Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığında görevli askeri ve sivil personelini, tek taraflı bir kararla, ülkesine nakletmiştir. Bk. TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 5, Birleşim 7, 26.11. 1958, s. 445.

[49] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal,* Cilt II, s. 474.

Göçlerin özellikle Türkiye-Yugoslavya ilişkilerinde eski sıcaklığın kaybedildiği yıllarda gerçekleşmesi, Türklere baskı yapıldığının en önemli göstergelerindendir. Türkiye-Yugoslavya arasında ihtilafa yol açan ve iki ülkeyi birbirinden uzaklaştıran bir başka faktör, Yugoslavya yönetiminin Kıbrıs meselesinde Rumları, Yunan iddialarını destekler bir tutum takınmasıdır.[50] Ayrıca, Yugoslavya'nın 1950'lerin ortalarından itibaren yavaş yavaş şekillenmeye başlayan Bağlantısızlar Hareketi içerisinde yer alışı, dahası Yugoslavya lideri Tito'nun bu hareketin öncülerinden biri oluşu da, Türkiye ile ilişkilere etkide bulunmuştur. Türkiye'nin Batı Blokunun sıkı bir üyesi olarak, katı blok siyasetine taraftar olması, Bağlantısızlar Hareketinin toplantılarında söz konusu harekete karşı soğuk bir tavır sergilemesi, ister istemez Türkiye ile Yugoslavya arasında görüş ayrılıklarına ve uzaklaşmaya tesir etmiştir.

TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ

1945 Öncesi İlişkiler

Yeni Türk devletinin Yunanistan'la ilişkilerini savaş ve savaşın sonuçları belirlemiştir. Şöyle ki 1919'da İzmir'den başlayarak Türkiye'de işgallere girişen Yunanistan, Küçük Asya Felaketi olarak da adlandırılan bir sonuçla karşılaşmış ve bu maliyetli girişim hem Türkiye ile ilişkilerini bir hayli zaman zehirlemiş hem de siyasi ve ekonomik istikrarını uzun süre kazanamamasına yol açmıştır. Yenilgiye uğrayan Yunanistan'la Mudanya Ateşkesi ve bunu takiben imzalanan Lozan Antlaşması ile savaş durumu sona erdirilerek barış yapılmıştır. Ancak antlaşmanın uygulanmasından kaynaklanan sorunlar 1930'lara kadar iki ülke arasında normal ilişkilerin kurulup geliştirilmesini engellemiştir. Yunanistan'ın kurulmasından itibaren sürekli Enosis doğrultusunda Rumların yoğun nüfus oluşturdukları toprakları Türklerden ele geçirme çabasına girmesi, Mütareke Döneminde Türkiye'deki Rum tebaanın Yunanistan'ın işgallerini desteklemesi ve İtilaf Devletleriyle işbirliği içine girmeleri, tabiiyetinde bulundukları Osmanlı Devletine ve içinde yaşadıkları Türk-İslam ahaliye karşı düşmanca tutum ve eylemlere yönelmeleri, Türkiye'nin Rum azınlığa ve Yunanistan'a karşı güvensizliğine yol açmıştır. Bunun da bir sonucu olarak, Lozan Antlaşması gereği Anadolu'daki Ortodoks Rumlarla ile Yunanistan'daki Müslümanlar nüfus mübadelesine tâbi tutulmuştur. İstanbul ve Batı Trakya'nın uygulama dışında bırakıldığı bu karşılıklı nüfus değişimi sürecinde özellikle "etabli" yani "yerleşik" tanımı ihtilafı iki ülke arasında krizlere yol açmıştır. Bunun yanında siyasi bir veçhesi bırakılmamak şartı ile sadece ruhani işlerle meşgul olacak şekilde Türkiye'de kalmasına müsaade edilen Fener Rum Patrikhanesi ile ilgili konular da iki ülke arasında ciddi sorun yaratmıştır. Özellikle, 1925'te, mübadeleye tâbi olan birinin, Arapoğlu Konstantin'in,

[50] İvgen, *1923-1960 Döneminde,* s. 151.

patrik seçilmesi ve akabinde Türkiye tarafından sınır dışı edilmesi iki ülke arasında büyük gerginlik yaratmıştır.

1926 yılında mübadele ve mübadillerin malları ile ilgili Atina Antlaşması'nın imzalanmasına rağmen etabli anlaşmazlığı çözülememiştir.[51] 1920'lerin sonlarına doğru bir yandan Türkiye'nin Lozan'dan sonra statükocu ve barışçıl bir politika izlemeye başlaması ve bu çerçevede komşularıyla ve büyük devletlerle iyi ilişkiler geliştirmek istemesi, bir yandan da Türkiye ile savaşı sonrasında büyük bir siyasi ve ekonomik krize sürüklenen, cumhuriyetçiler ile kraliyetçiler olarak bir bakıma ikiye bölünen, eskisi gibi büyük devletlerin yakın ilgi ve yardımını göremeyen ve askeri darbelerin eksik olmadığı Yunanistan'ın da Türkiye ile sorunlarını çözme iradesini göstermesi, iki ülkenin ilişkilerinin yola koyulmasını kolaylaştırmıştır. İtalya'nın iki devlet arasındaki sorunları çözme yönünde diplomatik girişimlerinin de etkisiyle, Haziran 1930'a gelindiğinde, Ankara'da yapılan Ahali Sözleşmesi olarak da adlandırılan bir düzenleme ile etabli meselesi tüm yönleriyle çözülmüştür.[52] Temel anlaşmazlığın çözülmesi ilişkilerin geliştirilmesinin önünü açmıştır. Bu çerçevede Ekim 1930'da "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması", "Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılmasına Dair Protokol", "İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması" olmak üzere bir dizi anlaşma yapılmıştır. İlişkilerin geldiği seviyeyi Eylül 1933 tarihinde yapılan İçten/Samimi Anlaşma Misakı göstermektedir.[53] Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözülmesi ve ilişkilerin güçlendirilmesi ile birlikte Balkan Antantına giden süreç de kolaylaşmıştır. Balkan devletlerinin bir dizi konferansları sonucunda 1934'te Balkan Antantı oluşturulabilmiştir. Akşin'e göre Balkan Birliğinin temelini Türk- Yunan anlaşması meydana getirmiştir.[54]

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında savaşa girmemek/savaş dışı kalmak[55] olarak adlandırılan bir politika izlemiştir. Türkiye'nin bu politikası, önce İtalya'nın ardından Almanya'nın işgaline uğrayan

[51] Serap Toprak, *Balkan Politikası ve Balkan Devletleri İle İlişkiler*, "Ana Hatları ile Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", Ed. Ersin Müezzinoğlu vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 403.

[52] İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 399

[53] Toprak, *Balkan Politikası,* s. 406-406.

[54] Akşin, *Atatürk'ün Dış,* s. 250.

[55] Deringil, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşında sırasında takip ettiği politikayı "…görece küçük bir ülkenin diplomatik başarısı sayesinde en kritik zamanlarda dahi dünyanın büyük güçlerine sözünü geçirebildiğinin en canlı kanıtlardandır" diyerek oldukça başarılı bulur. Bk. Selim Deringil, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 1; Türkiye'nin oldukça zor koşullar altında bu politikayı uygulaması söz konusudur. Zira Armaoğlu, savaşla ilgili olarak, Türk tarihinde bu kadar güç ve karışık safhalar bulunan başka bir devrin yaşanmadığı, diğer devletlerin diplomasisinde Türkiye derecesinde önem kazanan bir başka devlet bulunmadığı görüşlerini paylaşır. Bk. Fahir Armaoğlu, *İkinci Dünya Harbinde Türkiye*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, 1958, s. 139.

Yunanistan'ın birtakım eleştirilerine yol açmıştır. Bu meyanda Fırat'ın çalışmasından şu hususları özetlemek mümkündür: Birincisi, Türkiye imzaladığı Balkan Antantı ile Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak Antlaşmasına uygun hareket etmeyerek sorumluluklarını ihmal etmiştir. Türkiye'nin bu politikası Yunanistan'ın mihver ve Bulgaristan tarafından işgale ve büyük yıkımına uğramasını kolaylaştırmıştır. İkinci olarak, Türkiye yükümlüklerini yerine getirmemenin yanında Almanya'nın askeri başarılarından etkilenerek, meşru Yunan hükümeti ile ilişkilerini askıya almıştır. Girit'teki sürgün Yunan hükûmetine elçi göndermemiştir. Böylece güç durumdaki Yunan hükümetine siyasal destek vermemiştir. Türkiye, Ege Adalarını savaş sırasında pazarlık konusu yapmış, ayrıca kuşku verici bazı toprak taleplerinde bulunmuştur. Türkiye ayrıca savaş sırasında İstanbul'daki Rum azınlığı da baskı altına almıştır. Mesela İstanbul'da Rum azınlıktan askere almalar yapılmış ama bunlar amele taburlarında görevlendirilmiş, kendilerine silah verilmemiştir. Türkiye ise bu iddia ve eleştirilere karşı savaş koşulları gerekçesini ileri sürmüştür. Atina'ya karşı düşmanca politika izlenmediği, uluslararası hukuka uygun olarak savaş dışı kalma politikasının takip edildiği, Yunan işgali sırasında Türkiye'nin savaşa girme yükümlülüğünün zaten olmadığı, buna rağmen dolaylı olarak Yunanistan'a yardım yapıldığı, müttefikler üstünlüğü ele geçirince Kahire'deki Yunan hükümeti nezdine büyükelçi görevlendirildiği, savaş sırasında pazarlık olarak sunulan hiçbir önerinin kabul edilmediği, azınlıklara karşı ırkçı bir politika izlenmediği, Varlık Vergisi'nin herkesi içine alacak şekilde çıkarıldığı ve Lozan'a aykırı bir uygulama olmadığı, hususlarını öne sürerek kendisini savunmuştur.[56]

Türkiye savaş sırasında yiyecek, sağlık ürünleri yardımında bulunmuştur. Kızılhaç ve Kızılay'ın Yunanistan'a bu yardımların ulaştırılması noktasında işbirlikleri olmuştur. Türkiye insani ve lojistik bu yardımlarının yanında siyasi olarak da, Bulgarların İtalya'nın yanında Yunanistan'ı işgaline katılmasını engellemek suretiyle de Yunanistan lehine katkıda bulunmuştur.[57]

1945 Sonrası İlişkiler

Savaş sonrası Yunanistan iç savaşa sürüklenirken; Türkiye, güvenliğini tehdit eden Sovyet talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Her iki ülke savaştan sonra Batı ittifakının birer üyesi olarak doğal müttefik haline gelmişlerdir. Şubat 1946'da Yunan Kralının Türk basınına verdiği demeçte, Türkiye-Yunanistan arasındaki ilişkilerin durumu ve Yunanistan'ın bu ilişkilere nasıl baktığı ile ilgili dikkat çekici bilgiler yer almıştır. Yunan Kralı söz konusu beyanatında, Türk milletine ve dost komşu Türkiye'nin devlet başkanı İsmet Paşa'ya sevgisinin altını çizmiştir. Barışı kurmaya çalışan tüm dünya için Türkiye ile Yunanistan'ın

[56] Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, s. 577-580.
[57] İvgen, *1923-1960 Döneminde,* s. 120-122.

arasındaki sıkı bağların, komşu ülkeler arasındaki gerçek iyi niyetin neleri başarabileceğinin "mesut bir misalini" gösterdiğini belirtmiştir.[58]

Savaş sonrası Yunanistan için öncelikli konu iç savaşın sona erdirilmesi ve komünizm tehdidinin ortadan kaldırılmasıdır. Yugoslavya'nın 1947'den itibaren komünistlere desteğini azaltıp sonradan tamamen kesmesi, önce İngiltere'nin ardından ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamındaki yardımları, iç savaşı merkezi hükümetin kazanmasına dolayısıyla komünistlerin kaybetmesine yol açmıştır. İç savaş sırasında Türkiye, komünistlerin kaybetmesinden memnun olmuştur. Özellikle Batı Trakya Türk azınlığının komünist baskıları altında kalması Türkiye'yi rahatsız eden bir durum olmuştur.[59] Yunanistan'daki komünist çetelerin zulmünden dolayı Batı Trakya Türkleri kaçarak Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmışlardır.[60] Bir süre sonra Ankara Hükümeti, komünist çetelerin takibinden ve zulmünden kaçarak Türkiye'ye gelmek isteyenlere vize verilmesi konusunda konsolosluklarına talimat vermiştir. Ayrıca Yunan Hükümeti ile temasa geçilerek, Türkiye'ye gelenlerin tüm haklarının ve mal-mülklerinin muhafaza edilmesi talep edilmiş, Yunan hükümeti bu talebi olumlu karşılamıştır. Yunanistan'da durum düzelince göçmenlerin Batı Trakya'ya geri dönebilecekleri hususu da kararlaştırılmıştır.[61]

Türkiye'nin iç savaşta Yunan hükümetine yardım için silah ve askeri birlikler gönderdiği gibi bazı iddialar da Sovyet basın organlarında gündeme getirilmiştir. Türkiye, Sovyet uydu devletleri de içinde olmak üzere, iaşe sorunu nedeniyle birçok yerden ticari anlamda tahıl talepleriyle karşılaşıldığını, silah ve askeri birlik konusunun tamamen uydurma olduğunu duyurmuştur.[62]

Savaşta mihver işgali gören ve büyük mağduriyetler yaşayan Yunanistan, gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra İngiltere'nin kayda değer bir desteğini almıştır. Ancak İngiltere'nin savaştan sonra komünizm tehdidi altında yaşayan Yunanistan'ı koruma yükümlüğünü daha fazla sürdürebilmesinin mümkün gözükmemesi üzerine, 1947 başlarında, ABD bu rolü üzerine almıştır. Bir süre Sovyet talepleri karşısında Türkiye'yi yalnız başına bırakan ABD, bilahare komünizm tehdidi altında bulunan iki özgür ulus olarak tanımladığı Türkiye ve Yunanistan'a, Truman Doktrini'ni açıklayarak bu çerçevede yardım yapılması kararı almıştır. Buna göre Yunanistan'a silahlı azınlık olarak isimlendirilen komünizm hareketlerine karşı, Türkiye'ye ise Sovyetler yani bir büyük devletin

[58] Cumhuriyet, *Majeste Yunan Kralının Türk Basınına Demeci*, 15.02.1946.
[59] Yunan komünist çetelerinin bu dönemde Ege'deki Türk sularına girerek, Türk motorlarına saldırdıklarına dair haberler paylaşılmıştır. Bk. Cumhuriyet Gazetesi, *Yunan Çetelerinin Ege'de Tecavüzleri,* 14.02.1948.
[60] Cumhuriyet Gazetesi, *Batı Trakya'dan Kaçan Türkler*, 19.04.1948.
[61] Cumhuriyet Gazetesi, *Yunanistan'dan Gelecek Türkler*, 03.05.1948.
[62] Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:34936, Dosya:138078, Gömlek:36, Tarih: 21.07.1947.

tehdidi[63] karşısında yardım yapılacaktır. İşte ortak tehdit ve ortak cephede yer alış, Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinde yakınlaşma yaratmış, bu yakınlaşma Yunanistan'da 1949'da iç savaşın neticelenmesi ve hemen akabinde Türkiye'de DP'nin tek başına iktidara gelmesi ile istikrar kazanmıştır. 1952'de NATO'ya birlikte kabul edilen Türkiye ve Yunanistan aynı ittifak içinde ortak dış politika takip etmeye başlamışlardır.[64]

Şubat 1947 tarihli Paris Antlaşması ile Oniki Adalar Yunanistan'a verilmiştir. İngiltere, savaşın sıkıntılarını yaşamış Yunanistan'ı ödüllendirmek, iç savaş içerisinde bulunan Yunanistan'da kralı ve hükümeti sol muhalefete karşı güçlendirmek, Yunanistan'ın Kıbrıs üzerindeki taleplerini ortadan kaldırmak gibi birkaç nedenle, Oniki Adaların Yunanistan'a verilmesi için uğraşmıştır. İşte Türkiye'nin baş başa kaldığı Sovyet tehdidi önceliği ile İngiltere'nin Adalarla ilgili kararı Türkiye'nin kabul etmesi noktasında yaptığı baskılar sonucunda, Türkiye söz konusu adaların Yunanistan'a bırakılması kararına itiraz etmemiştir.[65]

Mayıs 1947'de Atina'da Türk-Yunan İşbirliği Komitesinin kurulması ilişkilerin gelişimi bakımından önemli bir adım olmuştur.[66] Nisan 1948'de, Türk-Yunan ilişkilerinin durumu ile ilgili olarak, Yunan Dışişleri Bakanı Çaldaris, mevkidaşı Necmettin Sadak'la bir araya geldiğinde yaptığı açıklamada, iki ülkenin birbirleriyle sıkı bağları olduğunu ifade etmiş,

[63] Bu tehdit, Kars Antlaşması'yla belirlenen Türkiye'nin doğu sınırında düzeltme yapılması(Kars ve Ardahan'ın Türkiye'den koparılması) ile Boğazlar Sözleşmesi'nde değişikliğe gidilerek, Boğazların güvenliğini sağlamada Sovyetlerin de ortak edilmek istenmesiydi.

[64] Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, s. 577; Truman Doktrini'nin ilan edilmesinden önce ABD'nin Türkiye'ye ilgi gösterip sahip çıkacağının dikkat çekici belirtilerinden biri, Kasım 1944'de hayatını kaybeden Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşının, Nisan 1946'da, Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonunda teslim anlaşmasını imzaladığı, ABD'nin en büyük ve en önemli zırhlısı Missouri ile Türkiye'ye getirilmesidir. Türk Hariciyesi ABD'nin bu hamlesinin tesadüfi bir şey olmadığını, ABD'nin gözünde tarihi ve sembolik bir kıymeti olduğunu değerlendirmişlerdir. Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:68149, Dosya:297467, Gömlek:232, Tarih: 27.02.1947; Missouri Zırhlısı'nın geldiği sıralarda Türk basınında "Rus genişlemesine bir son verme zamanı gelmiş ve hatta geçmiştir" şeklinde yazılar çıkmıştır. Bk. Ahmad, *Türkiye'de Çok*, s. 31. Truman'ın mesajından kısa süre önce, İngiltere'nin Yunanistan'a karşı yükümlüklerini(mali yardım) 31 Mart 1947'den sonra yerine getiremeyeceğini ABD'ye bildirmesi ve ABD'nin Yunanistan'a yardım etmesini tavsiye etmesi, bu suretle yardım bahsinde İngiliz hükümetinin gündeminde sadece Yunanistan'ın yer alması, dahası İngiltere Başbakanının Türkiye'ye askeri ya da iktisadi herhangi bir yardımda bulunulmayacağını açıklaması, Türkiye'de dikkatle takip edilmiş, endişe ile karşılanmıştır. Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:534, Kutu:88100, Dosya:320606, Gömlek:187, Tarih: 27.02.1947.

[65] Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler,* s. 583; Papuççular'a göre, Türkiye, İngiltere başta olmak üzere müttefiklerini karşısına almaktan kaçınmıştır. Bunda uluslararası alanda yalnızlığa sürüklenmiş olması, Sovyet tehdidini ensesinde hissetmesi, savaş sırasındaki politikalarından dolayı müttefiklerini kendisinden uzaklaştırması gibi etkenler rol oynamıştır. Bk. Hazal Pabuççular, *Türkiye ve Oniki Ada(1912-1947*), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022, s. 218.

[66] Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, s. 584.

uluslararası barış ve güvenliği koruma noktasında ortak çabalarına değinmiştir.[67]

Bu yıllarda iki ülke arasında bir başka konu patrik seçimi olmuştur. ABD, Fener Rum Patrikhanesinin başına, 1948'de, kendisine yakın ve güvendiği birini getirmek istemiştir. Bu isim Athinagoros'tur. Şubat 1946'da Patrik Veniamin'in ölümü üzerine yerine Maksimos seçilmiştir. Yeni patrik Maksimos, Yunan komünistlerini destekleyen biridir. ABD'nin beklentilerini de dikkate alan Yunanistan, bu yeni patriğe baskı yapmış ve Ekim 1948'de istifasını sağlamıştır. ABD yeni patrik atama sürecine tam anlamıyla müdahil olmuştur. Yunanistan tarafından önerilen üç adayın Türkiye tarafından reddedilmesi üzerine Kuzey Amerika Rum Ortodoks Başpiskoposu Athinagoros'un ismi ortaya atılmıştır. Athinagoros 1931'den beri Amerika'da yaşayan ve Türkiye vatandaşı olmayan biridir. Fener Patrikhanesi başlangıçta Athinagoros'un atanmasına itiraz etmiş ise de sonradan Yunanistan Hükümeti patrikhaneyi ikna etmiştir. Kısa süre içinde Athinagoros Türkiye vatandaşlığına geçirilmiş, ABD'nin tahsis ettiği özel uçakla Türkiye'ye gelerek Patriklik makamına oturmuştur. İşte ABD'nin sürece müdahale ederek seçtirdiği yeni patrik, 1948-1972 yılları arasında, uzun süre bu görevde kalmıştır.[68]

1950'li yıllarda dostluk havasının etkili olduğu sıralarda Batı Trakya'daki Türk azınlık oldukça rahat yaşamıştır. Batı Trakya'daki Türk azınlığın durumu 1951'de yapılan Kültür Antlaşması ile iyileştirilmiştir. Yine Batı Trakya'daki Türk öğretmenlerinin Türkiye'de öğrenim görmelerine müsaade edilmiştir. 1952'de Cumhurbaşkanı Bayar'ın ziyareti sırasında bölgede Celal Bayar Lisesi açılmıştır. 1954'te ise Yunanistan, azınlık okulları yerine Türk okulları ifadesini kabul etmiştir. Bu olumlu gelişmelere rağmen Batı Trakya Türklüğünün kurumlarına ve mülklerine el koymayı kolaylaştıracak bir yasanın 1952 yılında çıkarılması gibi bazı olumsuz gelişmeler de yok değildir.[69]

İki ülke, aralarında NATO ittifakı ve Balkan Paktından kaynaklanan ittifak olmasına rağmen, 1950'lerin ortalarından itibaren iyice gün yüzüne çıkan[70] Kıbrıs sorununda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Kıbrıs Adası, hem

[67] Cumhuriyet Gazetesi, *Çaldaris ile Sadak'ın Hararetli Nutukları*, 05.04.1948.
[68] Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler,* s. 585.
[69] Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, s. 592-593.
[70] Kıbrıs sorunu, 1950'lerin başından itibaren daha yoğun şekilde kamuoyları gündemine gelmekle birlikte aslında İkinci Dünya Savaşının üzerinden çok geçmeden resmi düzeyde olmasa da toplumun bazı kesimleri tarafından hassasiyet gösterilen, dikkat çekilen bir konu olmuştur. Ancak sorun bir süre ülke siyasetlerinde ikinci planda tutulmuştur. Şubat 1947'de Yunan Parlamentosu Kıbrıs'la birleşme kararı almıştır. İngiltere bunu kabul etmemiştir. 1949'da Yunan siyasi hareketi AKEL, Enosis çabası içerisine girmiştir. Türkiye Kıbrıs'taki nüfusla kültürel açıdan ilgili olmuştur. Türkiye'de öğrenim gören Kıbrıs Türkü öğrenciler ile anavatanda yerleşen Kıbrıslı Türkler, Rumların Enosis çabalarına karşı tepki göstermişler, örgütlenme içerisine girmişlerdir. Özellikle basında seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Ancak Türkiye; İngiltere ve Yunanistan'la ilişkilerin bozulmasını istemediği için bu tepkilere kulak vermemiş, temkinli bir siyaset izlemiştir. Bu çerçevede Dışişleri Bakanı Sadak,

adadaki Rumlar hem de Yunanistan'daki Rumlar tarafından Enosis çerçevesinde bakılan ve Yunanistan'la birleşmesi ümit edilen bir yerdi. Türkiye ise Lozan'da egemenliği İngiltere'ye devredilen adanın Yunanistan'a katılmasına sıcak bakmamıştır. Romanya ve Bulgaristan'daki Türk nüfusun yaşadığı zorluklar, anlaşmalarla taahhüt altına alınan azınlık haklarına saygı gösterilmemesi, Türkiye'nin, Kıbrıslı Türkler bakımından da böylesi bir sonucun doğmasından endişe etmesine ve buna göre politikasını şekillendirmesine yol açmıştır. Dolayısıyla Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesine kesinlikle karşı çıkılmıştır. Adadaki Rumlar, Yunanistan'dan da destek alarak örgütlenmişlerdir. Bu örgütlenme EOKA adıyla terör ve tedhiş usullerini yöntem olarak benimseyen bir örgütün kurulmasına kadar varmıştır. Enosis davasının liderliğini ise Ortodoks kilisesi ve Kıbrıs Başpiskoposu Makarios yapmıştır. Her ne kadar İngilizler adadaki sorumlulukları bakımından ciddi maliyetle karşı karşıya iseler de Kıbrıs'tan tamamen vazgeçme noktasına da gelmemişlerdir. Dolayısıyla adanın bağımsızlığına başlangıçta sıcak bakmamışlardır. Adada mutlaka üs sahibi olmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Görüşme ve uzlaşma yöntemleriyle sonuç alamayacaklarını gören Rumlar ise, İngilizlere ve Türklere karşı terör eylemlerine girişmişlerdir.[71] Aralık 1954'te Kıbrıs sorunu BM Genel Kuruluna taşınmış böylece uluslararası bir sorun haline gelmiştir. BM başvuruyu gündeme almamıştır.[72] Başvurunun gündeme alınmayacağını zaten ABD öncesinde açıklamıştır. Belirtilmeli ki Kıbrıs anlaşmazlığı Doğu Akdeniz'e ABD siyasetinin de girmesine yol açmıştır.[73]

Ağustos 1955'te Kıbrıs anlaşmazlığına çözüm bulunması için Londra Konferansı toplanmıştır. Konferansta Yunanistan self-determinasyon ilkesine göre hareket edilmesini, Türkiye statükonun muhafaza edilmesini, İngiltere ise hakimiyetinin devamını ve üs sahibi kılınmasını savunmuştur.[74]

Kıbrıs Anlaşmazlığının Türkiye'ye bu dönemde bir yansıması 6-7 Eylül Olayları'na sebep olmasıdır. Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı haberinin "İstanbul Ekspres" gazetesinde haberleştirilmesi üzerine, Kıbrıs konusunda hassas olan Türk kamuoyu sokaklara çıkmış, galeyan ve karışıklıklar içerisinde, başta Rumlar olmak üzere azınlıkların büyükşehirlerdeki ev ve işyerlerine saldırılar yaşanmıştır. Kitlesel saldırıların gerçekleştiği bu hadise, Yunanistan'da büyük rahatsızlığa yol

Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir meselesi olmadığını, İngiltere'nin Kıbrıs'ı başka bir devlete devretmeyeceğini söylemiştir. DP'nin ilk Dışişleri Bakanı Köprülü ise, Haziran 1950'de, Kıbrıs sorunu diye bir sorun yok, demiştir. 1950'den itibaren Kıbrıs sorunu giderek alevlenmiştir. Türkiye ancak 1955'te resmi düzeyde soruna taraf olmuştur. Bk. Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler,* s. 597-598; Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:534, Kutu:37122, Dosya:149052, Gömlek:14, Tarih: 09.11.1946.

[71] Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2, 20. Yüzyıl*, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 446.

[72] Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler,* s. 599.

[73] Jelavich, *Balkan Tarihi*, s. 447.

[74] Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, s. 602.

açmıştır. Türkiye'deki Rum kökenli azınlık arasından bu olay üzerine göçler yaşanmıştır.[75]

Kıbrıs anlaşmazlığı 6-7 Eylül Olaylarına yol açtığı gibi, bu olaylar da Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkilerini özellikle de Balkan İttifakının çalışmalarını etkilemiştir. Bu çerçevede Yunanistan Başbakanı Karamanlis 17 Aralık 1955 tarihinde radyoya ve gazetelere yaptığı açıklamada, Balkan Paktı Konseyi toplantısına katılmak için bazı şartlar sunmuştur. Bu şartlar şunlardır:[76]

"1. Zararların[6-7 Eylül Olaylarında Rum azınlığın gördüğü zararlar] tamamen ve süratle tazmini(Bu hususta vergi ve kambiyo bakımından da kolaylıklar istenmektedir).

2. Türkiye'de Rum azınlığın atisi hakkında teminat verilmesi,

3. 6-7 Eylül hadisesi suçlularının cezalandırılması,

4. Balık avama işi hakkında vaktiyle tespit edilmiş bulunan esaslar dairesinde bir anlaşma yapılması."

Türkiye sunulan bu şartlara ilişkin Yunanistan'dan bilgi almış ardından cevabını iletmiştir. Dışişleri Bakanı Köprülü TBMM'de hükümetinin verdiği cevaplara ilişkin açıklamalar yapmıştır. Buna göre; tazminat meselesinin çözülmesi diye bir şey yoktur. Hadiselerde zarar gören herkesin zararının tazmin edilmesi söz konusudur. Tazminat konusu bir iç meseledir. Yunanistan Başbakanının tazminat konusunda bu hassasiyeti siyasi amaçlarla hareket ettiği, Türkiye ile Yunanistan arasında sorun çıkarmak istediği anlamına gelir. Karamanlis'in Balkan Paktı Daimi Konseyine katılmak için tazminat meselesinin çözülmesini ön şart olarak sürmesi, "Milletlerarası vaziyetlerin iki taraflı ihtilaflara feda edilmesi asla doğru olamaz. Yunan Hükümetinin 6-7 Eylül hadiselerini bahane etmek ve milletlerarası vecibelerini yerine getirmemek yoliyla Türkiye üzerinde milletlerarası sahada bir tazyik icra etmek gayesini güttüğü aşikardır" şeklinde açıklanabilir. Köprülü ikinci şartla ilgili, yani Rum azınlığını geleceği hakkında güvence verilmesi konusunda, zaten hukuken böyle bir güvencenin tam olarak var olduğu, hükümetin yaptığı açıklama ve aldığı tedbirlerin bunu gösterdiği, Rum azınlık için teminat istemenin Türkiye'nin iç işlerine karışılması anlamına geldiği, Rum azınlığın iyi şartlarda ve eşit muamele görerek yaşadıkları, şeklinde görüşlerini paylaşmıştır. Üçüncü şartla ilgili Köprülü, 6-7 Eylül Olaylarıyla ilgili zaten geniş bir tutuklama yapıldığı, adli takibatın devam ettiği, böylesi bir şartı öne sürmenin dünya kamuoyuna Türkiye'nin 6-7 Eylül Olayları'nı hafife aldığını göstermeyi amaçladığını dile getirmiştir. Balık avlama konusunda bir anlaşma yapılması gerektiğine dair dördüncü şartla ilgili olarak Köprülü, bu sorunun eskiden beri var olduğunu, Yunan balıkçılarının bırakınız Ege'yi, ta İskenderun'a kadar, gizli olarak ve

[75] Jelavich, *Balkan Tarihi*, s. 447.
[76] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 10, Cilt 10, Birleşim 36, 13.02. 1956, s. 167-169.

dinamit kullanmak suretiyle Türkiye'nin karasularında avlama yaptıklarını, Türk makamları hassasiyet gösterince de Yunanistan'ın bundan rahatsızlık duyduğunu, sorunun çözümünü Yunanistan'ın bulması gerektiğini, ayrıca balık avlama konusunun Türk-Yunan ilişkilerini etkileyecek aktüel bir mesele olmadığını söylemiştir. Köprülü konuşmasının devamında, 6-7 Eylül Olayları'yla ilgili Yunanistan'ın sürekli yenilerini ilave ederek sonu gelmeyen bir talepler listesi sunduğu, bunu oldukça geniş siyasi hayallerini gerçekleştirmek için araç kıldığı üzerinde durmuştur. Bakanın verdiği bilgiye göre, Türkiye'nin bu aleni cevabı üzerine Yunan Dışişleri bir tebliğ paylaşmıştır. Dört şartın iki ülke arasında normal ilişkilerin tekrar kurulması için talep edildiği, ancak Balkan Daimi Konseyi toplantısının gerçekleşebilmesi için sadece birinci şartın yerine getirilmesinin beklendiği ifade edilmiştir.[77]

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Yunanistan'ın hasmane politikalarına karşı bir bakıma yeterince sertlik gösterilmediği eleştirilerini bertaraf edecek şekilde, 13 Şubat 1956'da, TBMM'de sarf ettiği şu sözler, Türkiye'nin izlediği blok siyasetinin yani Türkiye'nin dış politikasını içinde bulunduğu Batı ittifakının bir parçası olarak belirlediğinin en bariz göstergesidir: [78]

> "Türkiye… kendi menfaatini müdafaa ederken yalnız kendi menfaatini değil, bütün dünyadaki sulhsever milletlerin umumi müşterek menfaatlerinin de müdafaası vazifesini yapmakta bu işlerde kendisine ait hususlar olduğunu nazarı itibara alarak hareketini o suretle ayarlamaktadır".

Türkiye zamanla Kıbrıs'ta statükonun korunması tezini terk ederek, taksim dolayısıyla adanın Türkiye ile Yunanistan arasında bölünmesi fikrini benimsemiştir[79]. Yunanistan, Türkiye'nin bu tezini kesinlikle desteklememiş, Kıbrıs'ı tümüyle kontrol etmeyi uygun bulmuştur. Adada silahlı çatışmalar eksik olmamıştır. EOKA'nın faaliyetlerine karşı Türkler de kendi mukavemet örgütlerini kurmuşlardır. Taksim ve Enosis ihtimallerinin her ikisine de taraflarca kesinlikle karşı çıkılması üzerine geriye sadece "bağımsızlık" seçeneği kalmıştır. İngiltere bazı şartlarla Kıbrıs'taki egemenliğini sonlandırmayı kabul etmiştir. Türkiye'den Başbakan Menderes ile Yunanistan'dan Başbakan Karamanlis'in görüşmeleri sonucunda Şubat 1959'da sırasıyla Zürih ve Londra Antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmalar uyarınca bağımsız bir Kıbrıs cumhuriyeti kurulmuştur[80]. Ulusal dengeye dayalı ayrıntılı bir sistemi olan, yönetim ve yetkilerin iki topluluk arasında paylaştırıldığı detaylı

[77] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 10, Cilt 10, Birleşim 36, 13.02. 1956, s. 167-169.
[78] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 10, Cilt 10, Birleşim 36, 13.02. 1956, s. 180.
[79] Yakup Kaya, "Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu*", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Demokrasi ve Dış Politika(1938'den 2000'li Yıllara)*, Ed. Nurgün Koç, İdeal Kültür Yayıncılık, C. 2, 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 479.
[80] Yakup Kaya, Bülent Yeter, "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 2, Eylül 2018, s. 226-227.

çözüm getirilmiştir. Sisteme göre, Cumhurbaşkanı Rumlardan, yardımcısı ise Türklerden seçilecek, ulusal mecliste orantılı temsile dayalı Rumların lehine bir dağılım olacaktır. [81]

DP Hükümeti Kıbrıs anlaşmazlığı konusunda Londra'da imzalanan anlaşmalar çerçevesinde hükümetin takip ettiği politikayı TBMM'nin uygun görüşüne sunmak amacıyla, bir tezkere ile Kıbrıs konusunda takip edilen politikanın esaslarını, bu politikalar doğrultusunda varılan anlaşmaları ve metinleri TBMM'ye sunmuştur. Başbakan Menderes Kıbrıs konusunda izlenen politikanın amaçlarını sözkonusu tezkerede şöyle sıralamıştır:[82]

"1. Kıbrıs'ın hiçbir zaman yabancı bir devlete ilhak edilmemesi,

2. Kıbrıs'taki Türk Cemaatinin her hangi bir statüko değişikliği neticesi olarak yabancı bir devletin veya yabancı bir unsurun hükümranlığı altına girmemesi ve binaenaleyh cemaatin bir ekalliyet statüsüne tâbi hale getirilmemesi,

3. Adanın Türkiye'nin emniyeti için arz ettiği büyük ehemmiyet nazarı itibara alınarak, Adanın müdafaasının temini ve bu müdafaaya Türkiye'nin iştiraki. Yine aynı emniyet mülahazasının bir icabı olarak, Adadaki İngiliz üslerinin idamesi".

Menderes bu anlaşmalarla, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda benimsediği amaçları gerçekleştirdiğini, Türkiye-Yunanistan arasındaki işbirliği, dostluk ve ittifakları tekrar daha güçlü olarak ihya ettiğini belirtmiş, "NATO tesanüdünü ve NATO'nun Sağ kanadının müdafaasını zayıflatan esaslı bir ihtilaf izale edilmiş bulunmaktadır." demiştir.[83]

İnönü tezkere hakkında, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı kapısının fiilen açık bırakıldığını yine Türkiye'nin adadaki Türk toplumuna iktisadi her türlü yardımı yapılabileceğinin açıkça belirtilmediğini ileri sürerek, bu eksikliklerin tamamlanması halinde anlaşmayı tasvip edeceklerini açıklamıştır.[84] Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, anlaşma ile hem taksim hem de Enosisin kati olarak bertaraf edilmiş odluğunu, Anayasayı bozan bir durum çıktığında, Yunanistan'ın adaya 600 mil, Türkiye'nin ise 40 mil uzakta olması nedeniyle önce Türkiye'nin müdahale için bölgeye gelebileceğini hatırlatmıştır.[85] Zorlu, bu 40 mil hususunun birkaç kez altını çizmiş, Kıbrıs konusunda gerek bu mesafe yakınlığını gerekse 26 milyonluk bir Türkiye vurgusunu yapmıştır. Zorlu ayrıca, Yunan

[81] Jelavich, *Balkan Tarihi,* s. 447; Yakup Kaya, "Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu*", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Demokrasi ve Dış Politika(1938'den 2000'li Yıllara)*, Ed. Nurgün Koç, İdeal Kültür Yayıncılık, Cilt 2, 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 479; Yakup Kaya, Bülent Yeter, "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Eylül 2018.
[82] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 8, Birleşim 49, 02.03.1959, s. 9.
[83] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 8, Birleşim 49,02.03.1959, s. 10.
[84] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 8, Birleşim 50, 04.03.1959, s. 24.
[85] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 8, Birleşim 50, 04.03.1959, s. 25.

muhalefetinin de anlaşmalara Yunanistan aleyhine sonuç yarattığı için olumsuz baktığını hatırlatmıştır. Bu çerçevede eski başbakanlardan Papaandrau'nun "Ada da meskun büyük Rum ekseriyetinin hakları çiğnendi…İki cemaatin nispeti %80'e karşı %18 olduğu halde en mühim meselelerde Türklere yarı yarıya haklar tanındı. Türkler taksimi hukuki sahada tahakkuk ettirmişlerdir. Türkiye millet olarak Kıbrıs'a avdet ediyor" görüşlerini açıkladığını hatırlatmıştır.[86] Görüşmeler sonucunda yapılan oylamada, CHP milletvekillerinin hayır oyu vermesine rağmen, DP çoğunluğu Kıbrıs meselesinde Londra'da imzalanan anlaşmalar çerçevesinde hükümetin takip ettiği politikayı evet oylarıyla uygun görmüştür.[87]

İşte büyük ölçüde Londra Antlaşması doğrultusunda vücut bulan bağımsız Kıbrıs devleti Ağustos 1960'da kurulmuştur. İngiltere bu yeni ülkede iki hava üssüne sahip olmuştur. Devletin bütünlüğü ve bağımsızlığını içeren anayasanın korunmasından üç devlet yani İngiltere, Yunanistan ve Türkiye garantörler olarak sorumlu tutulmuşlardır. Bu çerçevede birlikte ya da ayrı olarak müdahale etme hakkına sahip kılınmışlardır. Adanın bölünmeyeceği ve Enosisin de olmayacağı konusunda taraflar taahhütlerde bulunmuştur. Bu statüye sahip olan bir devletin kurulmasından dolayı Kıbrıs Rumları ve Yunanistan'daki Rumlar büyük hayal kırıklığı yaşamışlar ve öfke duymuşlardır.[88]

TÜRKİYE-BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

1945 Öncesi İlişkiler

İkinci Balkan Savaşı'nın ardından Birinci Dünya Savaşı'nda da yenilgi alarak yeni toprak kayıpları da dahil olmak üzere ağır maliyetlerle karşı karşıya kalan Bulgaristan'ın İki Savaş Arasındaki Dönem'deki dış politikası büyük ölçüde, bu travmaları atlatma ve bunu telafi etme üzerine inşa edilmiştir. 1920'lere gelindiğinde Bulgarlar Türkiye'nin Millî Mücadele sürecine sempatik bakmışlardır. Ankara'da bir hükümetin kurulmasının ardından, 1921'de, ülkelerinde temsilci bulundurmasına izin vermişlerdir. Bulgaristan'la iyi komşuluk anlayışı içinde ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye, Lozan sonrası statükocu bir politika izlemiş, komşularıyla ve büyük devletlerle sorunlarını zamanla yola koymaya çalışmış iken, Bulgaristan İki Savaş Arası Dönemde, 1919-1923 arası Zirai Birlik yönetimi hariç bırakılırsa, revizyonist bir politika izlemiştir. Bu yöneliş farklılığı iki ülkenin ilişkilerini sürdürmelerine zaman zaman da yakınlaşma içerisine girmelerine engel olmamıştır. Bu çerçevede 1925 yılında bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.[89] Aslında Türkiye 1923 yılından itibaren böylesi bir antlaşmanın yapılması için çaba göstermiştir.

[86] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 8, Birleşim 50, 04.03.1959, s. 33.
[87] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 8, Birleşim 50, 04.03.1959, s. 54.
[88] Jelavich, *Balkan Tarihi,* s. 448.
[89] Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s. 96.

Ancak Batı Trakya sınır anlaşmazlığı, İstanbul'daki Bulgar Kilisesi ile Doğu Trakya'daki Bulgar okullarının durumu gibi sorunlar, Dostluk Antlaşması'nın hayata geçirilmesini geciktirmiştir.1928 yılında iki taraf arasında Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması yapılmıştır.[90] 1929'da ise "Tarafsızlık, Adli Tesviye, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması" imzalanmıştır. 1930'larda başbakanlar düzeyinde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Bulgaristan'ı da Balkan İttifakı projesine katmaya çalışmış ancak bunda başarılı olamamıştır. İlişkilerde zaman zaman soğukluğa yol açan olumsuz gelişmeler de yaşanmıştır. Bulgaristan'ın çeşitli mahfillerinde Doğu Trakya'ya yönelik hak iddialarının gündeme getirilmesi, 1936'da Bulgaristan'da askeri darbe sonucu kurulan hükümetin Türk azınlığa yönelik baskıları, bu çerçevede örnekler olarak verilebilir. Ancak gerek iki tarafın hükümet sorumlularının verdikleri olumlu mesajlar gerekse yapılan üst düzey ziyaretler, bu soğukluğun giderilmesini sağlamıştır. Türkiye'nin de ciddi katkısı sonucu Balkan Antantı Konseyi ile Bulgaristan arasında Temmuz 1938'de Selanik Antlaşması yapılmıştır. Buna göre, Bulgaristan'a silahlanma hususunda Nöyyi(Neuilly) Antlaşması ile getirilen kısıtlamalar kaldırılmış, Türkiye-Yunanistan-Bulgaristan sınırları gayriaskeri halden çıkarılmış, Bulgaristan ve Balkan Antantı Konseyi ülkeleri birbirlerine karşı kuvvete başvurmamayı taahhüt etmişlerdir. Bu sıralarda Balkanlarda Bulgaristan'ın en iyi ilişkilere sahip olduğu devlet Türkiye olmuştur.[91] Bu gerçeğe rağmen Bulgaristan 1937 yılından başlamak üzere, ülkesindeki Müslüman-Türk azınlığa karşı, isimlerini Bulgar isimleriyle değiştirme, camilerini yıkma, kıyafetlerine yasaklar getirme ve onları zorla Hristiyanlaştırma gibi yöntemlerle yeni bir Bulgarlaştırma faaliyetine girmekten de geri kalmamıştır. Bu faaliyet 1944'e kadar devam etmiştir.[92] Bulgaristan'ın söz konusu politikası Türkiye'de endişe ve güvensizliğe yol açmıştır.

Gerek dönem dönem Bulgaristan kamuoyunda ve yönetiminde öne çıkan revizyonist anlayış gerekse bu sıralarda Almanya ve İtalya gibi büyük devletlerin Balkanlarda etkinliğini artırması Bulgaristan'ın savaşa doğru ve savaş sırasındaki politikalarını şekillendirmiştir. Savaşa doğru Mart 1939'da Bulgar Başbakanı Kyoseivanov Ankara'ya ziyaret etmiştir. Bulgar hükümeti, başta Balkanlarda artan Almanya etkinliği olmak üzere bölgesel konuları konuşmak ve fikir teatisinde bulunmak, Türkiye'nin izleyeceği politikalardan emin olmak istemiştir. Bu dönemde Bulgarların komsularından toprak talepleri bulunmaktadır. Bu hususta da Türkiye'den destek beklenmiştir. Her ne kadar Türkiye'nin Bulgaristan'ın

[90] Toprak, *Balkan Politikası,* s. 398-400

[91] B. Cengiz Hakov, "İkinci Dünya Savaşı Arifesi ve Başlangıç Döneminde Bulgar-Türk İlişkilerinin Bazı Siyasi Yönleri", *9. Türk Tarih Kongresi (21-25Eylül 1983)*, Cilt 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 1949-1950; Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s. 96-99.

[92] Ömer Turan, *Bulgaristan Türkleri'nin Bugünkü Durumu*, "Türk Dış Politikası Özel Sayısı", Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1995, s. 295.

arazı taleplerinin karşılanması doğrultusunda arabuluculuk girişimleri olmuşsa da bunda başarı elde edilememiştir. Talepleri karşılanmayan Bulgaristan 1939'un yazından itibaren daha görünür şekilde Almanya'ya doğru kaymıştır. Türkiye ise buna karşılık Türk-Bulgar sınırına askeri yığınak yapmış, sözkonusu tedbiri Bulgaristan'la ilişkilerinin gerilmesine yol açmıştır.[93] Bu sırada İngiltere, Bulgaristan'ı içine alacak şekilde Balkan ülkelerinden oluşan bir tarafsız Balkan bloku kurmaya çalışmış ve bu hususta Türkiye'nin aktif diplomatik teşebbüsleri olmuştur. Türkiye ayrıca bir iyi niyet göstergesi olarak Bulgar sınırındaki askerinin bir kısmını geri çekmiş ve Türk-Bulgar ilişkilerindeki gerginliğin azalmasına imkan vermiştir. [94]

İkinci Dünya Savaşı'na doğru giderek Almanya ile yakınlaşan ve Almanya etkisine giren Bulgaristan, savaş başladıktan sonra bu ülkenin desteği sonucu Romanya'dan Dobruca bölgesini geri almıştır.[95] Şubat 1941'de ise Almanya'nın teşviki doğrultusunda Türkiye ile ortak bir beyanname yayınlamıştır. Saldırmazlık Beyannamesi olarak da adlandırılan bu beyanname, Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesi karşısında Türkiye'nin İstanbul ve Doğu Trakya bölgesindeki illerde sıkı yönetim ilan etmesi ve Avrupa sınırlarında bazı tedbirler almasının Bulgaristan'da yarattığı endişeye son vermeyi hedeflemiştir. [96] Tarafların karşılıklı olarak toprak bütünlüklerine saygı göstermeyi, birbirlerine saldırıdan kaçınmayı, aralarında ekonomik işbirliğini geliştirmeyi taahhüt ettikleri bu beyanname ilişkilerde önemli bir gelişme olmuştur.[97] Bulgar-Türk Ortak Beyannamesinin açıklanmasının üzerinden henüz on gün geçmeden, Balkanlardaki gelişmelerin iyice müttefikler aleyhine geliştiğini gören İngiltere, Dışişleri Bakanı Anthony Eden'ı Ankara'ya göndermiş ve tekrar Balkan Antantını canlandırma çabalarına girişmiştir. Ancak Eden'ın bu çabaları da başarısız olmuştur.[98]

Mart 1942'de Türkiye ile Bulgaristan arasında yeni bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Buna ve özellikle de Saldırmazlık Antlaşmasına rağmen Türkiye, Bulgaristan'dan tam olarak emin olamamıştır. İstihbarat toplamayı, sınırlarında askeri tedbirler almayı ihmal etmemiştir.

[93]Hakov, *İkinci Dünya,* s. 1951; Mehmet Özalper, *Türkiye-Bulgaristan Siyasi İlişkileri (1919-1950),* Bitlis Eren Üniversitesi, Bitlis 2017; Faruk Sönmezoğlu, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2011, s. 352.
[94] Hakov, *İkinci Dünya,* s. 1951.
[95] Özalper, *Türkiye-Bulgaristan,* s. 184.
[96] Esmer ve Sander, *İkinci Dünya, Türkiye-Bulgaristan,* s. 152.
[97] Hakov, *İkinci Dünya,* s. 1953-1954; Özalper, *Türkiye-Bulgaristan,* s.184-185.
[98] Esmer ve Sander, *İkinci Dünya,* s. 152-153; İngiltere, İtalya Yunanistan'a saldırdıktan sonra Türkiye ile bir ortak beyanname yayınlamak istemiş, bu suretle Bulgaristan'ın saldırıya katılmaktan kaçınacağını düşünmüştür. Türkiye bu teklife, Bulgaristan'a diplomatik yollarla zaten açık bir ihtarda bulunulduğu, Yunanistan'a saldırması halinde, Türkiye'nin savaşa gireceğinin bildirildiği şeklinde cevap vermiştir. Bk. *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946),* T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1973, s. 29; Sönmezoğlu, *İki Savaş,* s. 431.

Bulgaristan, Almanya ile ittifak ilişkisine girmiş ancak savaşa dahil olmamıştır. Bu dönemde Türk azınlığa baskı azalmıştır. Bulgar hükümeti Türklerin göç etmesine ise pek sıcak bakmamıştır.[99]

Böylece kâğıt üzerinde ve fiili olarak ilişkilerde büyük bir sorun gözükmüyorsa da karşılıklı endişe ve güvensizliğin savaş yıllarında her iki tarafta da hakim olduğu söylenebilir. Almanya'nın kendi politikaları doğrultusunda Bulgaristan'a yaptığı telkin ve baskıların bir sonucu olarak, Bulgaristan bu dönemde, Türkiye'ye yönelik bir denge politikası izlemiştir.[100] Eski Bulgaristan Başbakanı Filof'un Ekim 1944'te Türkiye'ye sığınma talebi ise iki ülke arasında sorun yaratmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girerek, Batılı devletlerle yakınlaşma çabasına girmesi ve kurulacak yeni düzende avantajlı hale gelmek istemesi Bulgarlarda rahatsızlık yaratmış, bu devletin Türkiye ile telekomünikasyon ve posta ilişkilerini kesmesine yol açmıştır.[101] Sovyetlerin Almanlar karşısında üstünlüğü ele geçirmesiyle birlikte, Sovyetler Balkanlarda yeniden güç kazanmışlar, özellikle Bulgaristan siyasi yapısında önemli değişiklikler görülmeye başlanmış, bu çerçevede Sovyet taraftarı ideolojik faaliyetlerde büyük bir ivme görülmüştür. Sovyet etkisinin hızla arttığı Bulgaristan, Müttefiklerin Almanya'ya karşı savaşa girmesi yönündeki taleplerini kabul etmiş ve Eylül 1944'te Almanya'ya savaş açmıştır. Bulgaristan ayrıca müttefiklerden barış talep etmiş ve Ekim 1944'te kendisiyle ateşkes yapılmıştır. Bulgaristan'ın müttefiklerle savaşı sona erdirmesi, Alman tehdidinin bertaraf edilmesi Türkiye'nin memnun olduğu bir gelişme olmuştur. Ancak Almanya'nın yerine Sovyetlerin Bulgaristan'da etkinliğini artırması, bu kez, Türkiye'nin Sovyetlerden tehdit okuyup endişelenmesine yol açmıştır.[102] 1944 güzünde Balkanlara giren Sovyet ordusu ile birlikte, Bulgaristan'da komünistler önemli mevkileri ele geçirmişler ve Sovyet müdahalesi sonucu burada komünist bir yönetim kurulmuştur. Yeni rejim ile birlikte bir süre sonra krallık da ortadan kaldırılmıştır.[103]

Yukarıda sayılan ilişkilerdeki olumsuzluklara rağmen, söylem düzeyinde Bulgar yönetimi başka bir izlenim yaratmaya çalışmış, bu doğrultuda sıcak birtakım mesajlar vermiştir. Mart 1945'te Bulgar Başbakanı Georgief'in Türk basınında verilen bir demecinde, komşu Türkiye ile dürüst ve dostça ilişkilerin sürdürülmesinden yana oldukları, ancak bazı Türk gazetecilerinin Bulgaristan Halk Cephesine karşı haksız, hasmane ve tahrikçi bir tavır takındıkları, bu durumu sessizlikle geçiştirecekleri hususları yer almıştır.[104] Yine aynı Başbakan Ağustos 1945'te yani

[99] Özalper, *Türkiye-Bulgaristan,* s. 187-191.
[100] Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008),* İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 164.
[101] Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan,* s. 171.
[102] Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan,* s. 168-169; İvgen, *1923-1960 Döneminde,* s. 124-125.
[103] Özalper, *Türkiye-Bulgaristan,* s. 198.
[104] Akşam Gazetesi, *Bulgar Başvekilinin Bir Nutku*, 15.03.1945.

Avrupa'daki savaşın sona ermesinden sonra yaptığı bir konuşmada, Türkiye ile ilişkilerin bazı Türk gazetelerinin ülkeleri aleyhine yazılarına rağmen, iyi komşuluk esasları doğrultusunda dürüstlük zemininde sürdüğünü, Bulgar gazetelerinin bazı istisnalar hariç bu tür tahriklere cevap vermemeyi tercih ettiğini, zaten böyle yapılmasının Balkan ülkeleri arasındaki gelecekteki ilişkiler için en yararlı tavır olduğunu söylemiştir.[105]

1945 Sonrası İlişkiler

Bulgar Başbakanının yukarıdaki ılımlı mesajlarına rağmen, Türkiye Bulgaristan'daki komünist yönetiminden ve bu yönetimin Sovyetlerle geliştirdiği ilişkilerden tehdit algılamış gerek basında gerekse resmi makamların yazışmalarında sürekli olarak Bulgaristan'daki askeri hareketlilik takip edilmiştir. Dolayısıyla bir askeri tehlike bekleme durumu söz konusudur. Bu çerçevede Ekim 1945 tarihine ait bir gazetede, Bulgaristan'ın Türkiye sınırına istihkamlar kurduğu, Sovyet askeri güçlerinin Bulgaristan'da tabikatlar yaptığı haberlerine yer verilmiştir.[106] 1945 Ekiminin sonlarında Bulgar Ekzarhı Stefan'ın Türkiye'ye bir ziyareti gerçekleşmiştir. Türk basınına beyanat veren Ekzarh, ziyaretinin siyasi bir mahiyetinin bulunmadığını, Türkiye'de bulunmaktan memnuniyet duyduğunu, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki komşuluğun ve güvenin gelişmesinin gelecek için gerekli olduğunu dile getirmiştir. Beyanatında Atatürk ve İsmet Paşa hakkında övgü dolu sözler söyleyen Ekzarh, Türkiye'den çok iyi intibalarla ayrıldığını, basın ve hükümet yetkilerinin kendisini çok iyi karşıladığını, yakında çok sevdiği İstanbul'a tekrar gelmeyi ümit ettiğini açıklamıştır.[107] Görüldüğü üzere ekzarh ilişkilerle ilgili iyi temennilerde bulunmuş, sıcak mesajlar vermiştir.

1946 yazında Türkiye'yi Bulgaristan konusunda endişelendiren birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu meyanda, Bulgar Başbakanı Georgief'in "Doğu Trakya'nın Türkiye'nin tarafından muhafazası Türk-Bulgar dostluğuna engeldir" şeklinde sözler sarf ettiğinin basında yer alması buna bir örnektir. Birkaç gün sonra Bulgar Başbakanına Doğu Trakya'daki durumun Türk-Bulgar ilişkilerine engel olup olmadığı sorulmuş, O da hayır cevabını vermiştir. Ardından Türkiye büyükelçisi, Başbakan Georgief'i ziyaret etmiş, Doğu Trakya konusunda ortaya atılan iddiaların

[105] Akşam Gazetesi, *Bulgaristan ve Komşuları*, 05.08.1945.

[106] Akşam Gazetesi, *Türk-Bulgar Hududunda*, 23.10.1945; Avrupa'daki savaşın sona ermesinden itibaren, Balkanlardaki elçilik ve konsolosluklardan bölgedeki Sovyet askeri varlığı, özellikle sınırlarda askeri hareketlilik, askeri tatbikatlarla ilgili devamlı olarak Dışişleri Bakanlığına bilgi akışı gerçekleşmiştir. Bu konudaki yazışmalardan birkaçı için Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:68141 Dosya:298448, Gömlek:45, Tarih:15.06.1945; Fon:571, Kutu:68141, Dosya:298448, Gömlek:239, Tarih:18.09.1946; Fon:571, Kutu:68141, Dosya:298448, Gömlek:283, Tarih:18.12.1947.

[107] Akşam Gazetesi, *Bulgar Ekzarhı İstanbul'a Geldi*, 24.10.1945; Akşam Gazetesi, *Ekzarh'ın Beyanatı*, 26.10.1945; Akşam Gazetesi, *Bulgar Ekzarhı Dün Akşamki Trenle İstanbul'dan Gitti*, 06.11.1945.

Anadolu Ajansı ve Bulgar Ajansı vasıtasıyla kesin olarak yalanlanmasından dolayı Ankara'nın memnuniyetini iletmiştir.[108] Dolayısıyla basında yer alan iddiaların gerçek olmadığı en üst düzeydeki Bulgar yetkilileri tarafından açıklanmıştır.

Bu şekilde Türkiye'yi tedirgin eden iddialarının yalanlanmasının ardından, ikili ilişkilerle ilgili olumlu birtakım mesajları da Ağustos 1946 başlarında Ankara'ya gelen yeni Bulgar elçisi vermiştir. Büyükelçi, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için çalışacağını, Bulgarların Türklerle hiçbir ihtilaflı sorunu olmadığını söylemiş, öncelikle iki ülke açısından birinci derecede önemi olan ticari ilişkilerin güçlendirilmesi temennisinde bulunmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere siyasi ilişkilerden ziyade ticari ilişkilerin geliştirilmesine bir öncelik verilmesi söz konusudur.[109]

Bulgaristan'daki komünist yönetim, Türk azınlığa karşı daha önceden beri sürdürülen Bulgarlaştırma kampanyasını durdurmuş, bir süre onlara iyi davranmış, bu suretle azınlıkların desteğini almak istemiştir. Ancak 1946 yılında Türk okulları devletleştirilmiş, tek bir sosyalist Bulgar devleti ve milleti yaratma düşüncesi hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu süreç, 1950'lerin sonlarına doğru, Türk azınlık okullarının Bulgar okulları ile birleştirilmesi, yönetimin Bulgarlara verilmesine kadar götürülmüş, bu şekilde Türkçe eğitim de giderek azaltılmıştır.[110]

Türklere yönelik bu uygulamaların dışında iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni gerginlikler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Güney Slavları Bloku'nun[111] kurulma çabaları, Boğazlar konusunda Bulgarların Sovyetlere desteği, Türkiye'nin giderek Batılı ittifaka doğru kayması, basınlar arası polemikler, Bulgarlar tarafından iki Türk savaş uçağının düşürülmesi, Türk ataşesinin persona non grata ilan edilmesi, Filibe'de başkonsolosluğa bomba atılması, Türk azınlığa yönelik topluca

[108] Akşam Gazetesi, *Bulgarlar Şimdi de Trakya'yı istiyorlar*, 21.05.1946; Akşam Gazetesi, *Bulgar Başbakanının Beyanatı*, 23.05.1946; Akşam Gazetesi, *Sofya Elçimiz Bulgar Başbakanı ile Görüştü,"* 03.06.1946; Bulgar Başbakanına isnat edilen sözlerde ayrıca Yunanistan'ın Batı Trakya'yı elinde tuttuğu müddetçe bir Balkan federasyonun kurulamayacağı hususu da vardır.

[109] Akşam Gazetesi, *Yeni Bulgar Elçisinin Beyanatı*, 0308.1946.

[110] Turan, *Bulgaristan Türkleri'nin,* s.295; Mayıs 1947 tarihine ait bir gazete haberinde, Bulgaristan'da kapsamlı bir Ruslaştırma politikasının izlendiği, bu politikanın en acıklı yönünün Bulgar Türklerinin çok kötü bir duruma düşürülmesi olduğu, komünist yönetimin devletleştirme gerekçesiyle Türklerin elinde bulunan işletmeleri aldığı, bedelini ise ödemediği, camilerin artık İslam topluluğunun bir ibadet yeri olmaktan çıktığı, birer kulüp vaziyetine dönüştükleri, Bulgaristan'daki Türklerden Türkiye'ye gelmek isteyenlerin sayısının fazla olduğu bilgilerine yer verilmiştir. Bk. Cumhuriyet Gazetesi, Bulgaristan'daki Türklerin Acıklı Hali, 08.05.1947.

[111] Sovyet etkisindeki komünist yönetimlerin hâkim olduğu Avrupa'nın Doğu Avrupa olarak adlandırıldığı Soğuk Savaş Döneminin başlarında, Sovyetlerin güdülemesi ile Balkanlarda komünist bir blok oluşturma girişimi ortaya atılmıştır. Öncelikle Yugoslavya ile Bulgaristan'ı içine alacak şekilde böylesi bir sürece doğru gidilmiştir. Bu çerçevede iki devlet arasında Ağustos 1947'de Bled Antlaşması imzalanmıştır.Bk. Özalper, *Türkiye-Bulgaristan,* s. 196.

tutuklamalar ve göçe zorlama politikaları bu konuda verilebilecek örneklerdir.[112]

Uçak krizine biraz detaylı bakıldığında şu bilgilere ulaşılmaktadır: 9 Şubat 1948'de talim uçuşu sırasında iki Türk uçağı, yanlışlıkla Bulgar topraklarına girmiş, Bulgarlar tarafından üzerlerine ateş edilerek düşürülmüştür. Pilotlardan Üst Çavuş Kemal Menderes ölmüş; diğeri Üsteğmen Talat Ülkü ise Bulgarlar tarafından sağ olarak ele geçirilmiş bilahare Türkiye'ye teslim edilmiştir. Uçak düşürülmesi hadisesi iki ülke arasında ciddi bir kriz yaratmış, karşılıklı suçlamaların yapılmasına ve notalar teati edilmesine yol açmıştır. Türkiye hadise üzerine, muhatabı Bulgar hükümetine biraz geriye giderek, Temmuz 1945'te, Saray civarına bir Bulgar uçağının indiği bunun üzerine derhal iade kararı alındığı, günün koşullarında gecikmeksizin Bulgarlara iadesinin gerçekleştiği hatırlatmasında bulunmuş; Bulgarların ise yol şaşırması nedeniyle topraklarına giren Türk uçaklarına ateş ettikleri, bir pilotun ölümüne ve iki uçağın zayi olmasına neden olduklarını ileri sürmüştür. Bulgar yönetimi Sofya'daki Türk ataşesinin Burgaz'daki bu olayla bilgi vermedikleri gibi olay yerine gitmesine de izin vermemişlerdir. Türkiye yanlışlıkla yani yolun şaşırılarak Bulgar topraklarına girildiği, uçakların akaryakıtlarının tükendiği, iniş için alçaktan uçulduğu, tekerleklerin dahi açıldığı iddialarını dile getirmiştir. Bulgarlar ise havanın açık olduğu, uçaklar düşürülmeden önce ihtar işareti verildiği, uçakların Sozopol kenti etrafında tur attıkları, Türk uçaklarının daha önce de Bulgar hava sahasını ihlal ettikleri, ancak bu kez herhangi bir yanlışlık ve şaşırma durumunun olamayacağı şeklinde karşı iddialarını sunmuşlardır.[113]

Milletvekillerinin soruları üzerine uçak hadisesi hakkında bilgiler veren Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, hadise ile ilgili Bulgar makamlarından bilgi almakta epey zorlanıldığını, sağ kalan pilotla temasın ve ölen pilotun naaşını teslim almanın 10 gün sonra gerçekleşebildiğini belirtmiş, yol şaşırılabilmesi nedeniyle Bulgar topraklarına girildiği, izleme ve gözleme faaliyeti olsa zaten alçaktan uçulmayacağı, tam iniş yapmak üzere olunduğu sırada uçaklara ateş edildiği, hadise günü havanın kötü olduğunun zaten meteoroloji raporlarından öğrenilebileceği, uçaklarda yalnızca birer pilotun yer aldığı ve gözlem-fotoğraflama yapacak araç-gerecin bulunmadığı, işte yanılmak suretiyle gerçekleşen sınır ihlali üzerine durumun farkına varan pilotların yere inmeye çalıştıkları, bu esnada Bulgar sınır muhafızlarının bilerek ateş açtıklarını ifade etmiştir. Sadak, uçaklara ateş açılmasının insanlığa sığmadığını, dostluğa ve iyi komşuluğa yakışmadığı gibi hak, medeniyet, insanlık duygularına da aykırı olduğunu söylemiştir. Sadak, Bulgar basınının daha da ileriye giderek ve bu üzücü çirkin gelişmeyi kullanarak, Türkiye aleyhine çok

[112] Bütün bu gelişmeler ve detayları için Bk. Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan,* s. 180-193.
[113]Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:30-1-0-0, Kutu:56, Dosya:344, Gömlek:23, Tarih: 01.03.1948.

kötü karikatür ve yazılar yayınladıklarını belirtmiştir. Bakan, 19 Şubat'ta Bulgarlara bir nota verilerek, yaralı pilotun iadesinin, insanlığa aykırı fiili gerçekleştiren Bulgar muhafızlarının cezalandırılmasının ve şehit olan pilotun ailesine tazminat ödenmesininin talep edildiği bilgisini de milletvekilleriyle paylaşmıştır.[114] 20-25 gün geçtikten sonra hala basında hadisenin polemik konusu olmaya devam etmesi ise Türkiye tarafından ülke çıkarları için uygun görülmemiştir. [115]

İşte 1947 yılından başlamak üzere Türk-Bulgar ilişkilerinin oldukça kötüye gitmesi, Bulgaristan Türklerinin potansiyel ajan olarak görülmesi, uçakların düşürülmesi ve Türk ataşenin sınırdışı edilmesi meseleleri ile Lalapaşa'daki bir köye, Kalkansöğüt'e, saldırı düzenlenmesi sonrasında Türkiye bütün bunlara tepki olarak, Mart 1948'te Sofya Büyükelçililiğini kapatmış, İstanbul'daki Bulgar ataşesini sınır dışı etmiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı sonunda başlayan Soğuk Savaş sürecinde, iki rakip blokta konumlanan Türkiye ile Bulgaristan, bunun bir yansıması olarak ilişkilerinde blok siyasetlerini hâkim kılmışlar, birbirlerinden tehdit algılamışlar ve zaman zaman ciddi gerginlikler yaşamışlardır.[116]

1950 yılında gelindiğinde yine iki ülke arasında en büyük krizlerden biri meydana gelmiştir. Bulgarlar ülkelerindeki yüzbinlerce Türkünü sınır dışı etmek istemişlerdir. Sovyetlerin sıkı uydusu olan Bulgaristan, Kore Savaşı başladıktan kısa süre sonra, Ağustos 1950'de, 250 bin Türkü Türkiye'ye göç etmeye zorlamış, Türkiye bu süreci, kendisinin Sovyetler tarafından engellenmek ve baskılanmak istendiği şeklinde yorumlamıştır.[117]

Sander'e göre; Bulgaristan'ın bu hamlesine, Yugoslavya'nın Kominformdan kopuşu ile birlikte Batıya kayması ve dolayısıyla Sovyetlerin himayesinde oluşturulmaya çalışan güney slavları federasyonu çabalarının sona ermesi, Kore Savaşı'nın Yugoslavya'yı Batı ile sıkı işbirliği içerisine itmesi ve bu doğrultuda bölgedeki iki Batı müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan ile bir ittifak ilişkisi sürecine sıcak bakması, ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'yi NATO'ya ittifakına dahil etme

[114] TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 8, Cilt 10, Birleşim 45, 20.02.1948, s. 254-255.

[115]Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:30-1-0-0, Kutu:56, Dosya:344, Gömlek:23, Tarih: 01.03.1948.

[116] Özalper, *Türkiye-Bulgaristan,* s. 208, 214, 218; Elçilik kapatıldıktan sonra Bulgarlar bu kez konsoloslukların çalışmalarına bürokratik engeller çıkarmaya başlamışlardır. Hatta bundan dolayı Türkiye'nin Bulgaristan'a protesto notası vermesi gündeme gelmiş, Bulgaristan hükümetinin tavrını değiştirmedikçe bu ülkedeki konsoloslukların kapatılacağı, aynı zamanda Türkiye'deki Bulgar konsolosluklarının da ülkeyi terk etmesinin isteneceği hususları Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliği kanalıyla Bulgar hükümetine bildirilmiştir. Bk. Cumhuriyet Gazetesi, *Bulgaristan'a Yeni Bir Protesto Notası Veriliyor*, 27.05.1948.

[117] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 69-70; Göç sorunundan kısa süre önce, Mayıs 1950'de Türkiye'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Bulgaristan-Türkiye ilişkilerine dair kendisine sorulan soruya, barıştan yana olduklarını ama Bulgaristan'ın niyetine göre hareket edeceklerini belirtmiştir. Bk. Cumhuriyet Gazetesi, *Dışişleri Bakanının İlk Beyanatı*, 25.05.1950;

işine daha yakından bakması gibi bir dizi gelişme çerçevesinde bakmak gerekir. İşte bu koşullar içinde Moskova, azınlıklar sorunundan tekrar yararlanmaya çalışmış, bu şekilde Yugoslavya'yı yeniden Sovyet blokuna çekmeyi planlamış, Mayıs 1950'de Türkiye'de yeni iktidara gelen Demokrat Parti yönetimini de Batı yanlısı açık dış politikasından dolayı sıkıntıya düşürmek ve ağır bir ekonomik yüke sokmak istemiştir. Bu bölgesel ve uluslararası dinamiklerin yanında tehcir kararında ayrıca Bulgaristan'ın iç siyasetine yönelik düşünceleri ve Bulgaristan'daki Türklerin durumu da etkili olmuştur. Özellikle Güney Dobruca'da toprak ıslahı ve kolektif çiftlikler oluşturulması, tarımda makineleşme süreci insan gücü fazlalığı yaratmıştır. Türk azınlığının kolektivizasyon sürecinde toprağına el konulmuş ve çoğu işsiz kalmıştır. İşte Bulgaristan eritemediği ve politikalarına engel bir unsur olarak gördüğü Türk azınlığından onları göçe zorlayarak kurtulmak istemiştir. Sander'e göre 1950 tehcirinin başlıca sebebi budur.[118]

Türk Dışişleri Bakanı Köprülü, TBMM'de Bulgaristan'dan gelen göçlerle ilgili bilgilendirmede bulunmuştur. Köprülü konuşmasında tehcirin nedenlerine ilişkin herhangi bir şey söylememiş ise de CHP Milletvekili Server Somuncuoğlu Bulgarların bu göçe zorlama politikasının altında neler yattığını ve ne yapılması gerektiğini açıkça şöyle ifade etmiştir: [119]

> "1950 Temmuzunda Birleşmiş Milletler idealine bağlılığını, hür insanlık anlayışını müdafaa edebilmek için fiilen vazife alacağını söyliyen Türk Milleti, Bulgar hükümetinin yeni bir kararı ile karşı karşıya kaldı. Bu kararın bir tesadüf eseri olduğuna kendileri insansınlar, biz buna inanmayı fazla safdillik sayarız. Bizce Kore'de melanetini yürüten zihniyet, Sofya'yı pençesinde tutarak Türk Milletine kasdî olarak bu hareketi ika etmiştir…. Türkiye-Bulgaristan meselesi gibi basit görünen hadise aslında hiç de bu kadar basit bir mesele değildir. Bu hadise Türkiye ile Bulgaristan arasında değil, içinde Türkiye'nin de bulunduğu hür milletlerle, demir perde arkasında bulunan kara anlayış arasındadır…bu yeni savaş cephesinde, isterseniz buna kansız bir Kore de diyebiliriz. Türk Milletinin iktisadi takatine, Türk Milletinin imkânlarına baskı yaparak kabul ettirilmek istenilen bir savaş karşısında kendimizi yalnız görmemeliyiz… başta Amerikan Milleti olduğu

[118] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 70-72; Türkiye, Lozan sonrası özellikle Trakya sınırının güvenliğini pekiştirmek için bölgede nüfusunu artırmaya çaba göstermiştir. Hatta 1935'te, sınırı güçlendirmek amacıyla Bulgar sınırına 500 bin göçmen yerleştirilmesinin planlandığı, özellikle Bulgaristan Türkleri baskı gördüğü için, bu çerçevede 5-10 yıl gibi bir zaman içinde Bulgaristan Türklerinin tamamının Türkiye'ye kabul edilebileceği, açıklamaları dahi yapılmıştır. 1923-1939 yılları arasında 200 bine yakın Bulgar göçmeni Türkiye'ye gelmiştir. Savaş sırasında göç azalmış, 1941-1949 yılları arasında, 14 binin biraz üzerinde bir göç yaşanmıştır. Bk. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 361-362.

[119] TBMM Zabit Ceridesi; Dönem 9, Cilt 4, Birleşim 26, Tarih: 05.01.1951, s. 55-56.

halde bütün hür insanlıktan yardım görmek, yardım istemek hakkımızdır."

Bu sözlerden anlaşılan tehcir kararı Türkiye'nin Kore Savaşı'na girmesine karşılık alınmıştır ve Türkiye'yi özellikle de ekonomik alanda zor duruma düşürmeyi hedeflemiştir. Türkiye'ye komünist blok tarafından kansız bir savaş açılmıştır. Bu savaş karşısında ABD başta olmak üzere Batılı devletlerden yardım istenmelidir.

Yukarıda belirtildiği gibi, tehcir kararı öncesinde de Bulgaristan'da komünist yönetimin kurulmasıyla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkileri bozan bazı gelişmeler yaşanmıştır. 1949 yılında karşılıklı sınır ve casusluk olayları gerginliğe yol açmıştır. 1949 sonlarına doğru, Türk okul ve camilerine el konulması, tarımda kolektifleştirme ile birlikte Türkler, anavatan olan Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Bulgar hükümeti işlerine gelen bu durumda, 1950'nin başından itibaren Türklere çıkış vizesi vermeye başlamışlardır. 1950'nin başından aynı yılın ağustos ayına kadar 7 bin kişiye vize verilmiştir. Herhangi bir uluslararası anlaşmaya dayanmayan zorlama sonucu ortaya çıkan göçleri, Türkiye kabule yanaşmamış bunun üzerine Bulgar hükümeti 10 Ağustos 1950'de Türkiye'ye bir nota vermiştir. Notada, 1925 İkamet Antlaşması'nın serbest göçü öngördüğü iddia edilmiş, 250 bin Türkün Bulgaristan'dan ayrılmak için başvurduğu ve ilk etapta 54 bin kişiye çıkış vizesi verildiği bilgileri verilmiş, Türk hükümetinin göçmenlerin siyasal görüşlerini öğrenmek istemesinin ve onlardan bilgi almasının son derece yanlış olduğu belirtilmiş, üç ay içinde 250 bin Türke giriş vizesi verilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ankara Hükümeti ise, 1925 İkamet Antlaşması'nı Bulgar hükümetinin yanlış yorumladığını iddia etmiş, kendi istekleriyle karşılıklı olarak her ülkeden göç olabileceği; ancak bu durumda terk edilecek ülkenin göçmenlerin mal ve mülklerini tasfiye edip bedellerini ülke dışına çıkarabilme kolaylığını sağlaması gerektiği üzerinde durmuştur. Yine siyasal düşüncelerin öğrenilmesinin normal bir yöntem olduğu, böylece ülkeye zarar verebilecek insanların girişinin önlenebileceği ifade edilmiştir. Türkiye gerek ekonomisine ciddi bir yük getireceği gerekse bu yolla ülkesine komünist ajanların girebileceği kaygılarıyla 250 bin Türkü bu şekilde aceleyle kabul etmek istememiştir.[120]

Bulgarlar 22 Eylül 1950'de verdikleri ikinci notada göçmenlere kötü muamele edilmediğini, mallarını tasfiye konusunda serbest olduklarını, aslında Türkiye'nin azınlıklara kötü davrandığını iddia etmişlerdir. Türkiye ise buna cevabında 1925 Antlaşmasının 2. maddesinin kitle

[120] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 74-75; Türk gazetelerinde Bulgar Türklerine yapılan baskılar haberleştirilmiştir. Bu çerçevede bir habere göre; Türklere Türkçe konuşulması yasaklanmış, köyler harabeye döndürülmüş, muhacirlerin eşya çıkarmasına izin verilmemiş bunu yapanlara da ağır ceza uygulanmıştır. Bk. Cumhuriyet Gazetesi, *Bulgaristan'daki Tedhiş ve Zulüm Hareketleri*, 25.08.1950.

halinde bir göçü kapsamadığı, doğal göç olması durumunda buna zaten karşı çıkılmayacağı, örnek olarak sunulan Türkiye'deki Rumların göçünün karşılıklı bir nüfus değişimi şeklinde gerçekleştiği üzerinde durmuştur.[121]

Türk basınında da konu ilgiyle takip edilmiş, Bulgaristan'ın düşmanca bir politikası olarak değerlendirilmiştir. Bulgarların bu politikalarıyla üretici olmayan çingeneleri Türkiye'ye göndermeyi, Türklerin mallarına el koymayı, Türkiye'ye ekonomik zarar vermeyi, komünistleri Türkiye'ye sokmayı amaçladıkları ileri sürülmüştür. Türkiye sınırdan çingene girişleri üzerine 6 Kasım 1950'de sınırı kapatmıştır. Türkiye bu süreçte Bulgaristan'daki Türkleri göçe hiç teşvik etmemiş, aldığı tedbirlere ilave olarak konuyu uluslararası kuruluşlara götürme tehdidinde bulunmuştur. Bulgaristan'ın başlangıçtaki sert tutumu Türkiye'nin sınırı kapaması ve meseleyi BM'ye götürebileceği tehdidinde bulunması üzerine yumuşamış, 2 Aralık 1950'de hemen hemen Türkiye'nin tüm taleplerinin kabul edildiği bir anlaşmayı[122] kabul etmeye yanaşmıştır. Anlaşmaya göre Bulgar çıkış vizesi ancak Türk giriş vizesi aldıktan sonra verilecektir. Vizesi olmayan hiçbir göçmen kabul edilmeyecektir. Bu çerçevede vizesiz olarak Edirne'ye gelen 360 kişiden oluşan 67 çingene ailesini Bulgaristan geri alacaktır. Anlaşmanın yapılmasından sonra Bulgar-Türk sınırı tekrar ulaşıma açılmıştır. Sınırın açılması sonrasında Türkiye'ye göç yavaşlamıştır. Bulgarların Türkiye'yi üretici sınıftan mahrum etmek amacı ile göçü yavaşlattığı düşünülmesine rağmen ülkede kolektivizasyon sorununun yola koyulması bunda etkili olmuştur. Bulgarların göçmenler arasına çingeneleri sokmaya çalışması durumu sık sık yaşanmış ve Türkiye bu konudaki rahatsızlığını sürekli muhataplarına iletmiştir. 1950 yılı içinde 52 bine yakın Bulgar Türkü Türkiye'ye gelmiştir. Kasım 1951'de

[121] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 76; Bu süreçte Yunanistan Türkiye'ye göç konusunda yardım etmiştir. Şöyle ki Bulgaristan'dan Türkiye'ye gitmek üzere Yunan topaklarından geçen tüm trenler durdurulmuş bu suretle Türkiye'nin göç konusunda daha fazla zor durumda kalmamasına çalışılmıştır.Bk. Cumhuriyet Gazetesi, *Yunanistan Bulgar Hududunu Kapadı*, 19.10.1950.

[122] Dışişleri Bakanı Köprülü söz konusu anlaşma ile ilgili detayları paylaşmıştır. Buna göre anlaşmanın esas unsurları bir tebliğ ile kamuoyu ile paylaşılmıştır. Anlaşma, karşılıklı imzalı belge verilmesi şeklinde olmamış, Türkiye'nin Sofya maslahatgüzarının sınırın açılması için Türkiye'nin koşullarını bildirmesi, basında da yer alan bu koşulların yer aldığı bir metnin Bulgar makamlarına verilmesi, Bulgarların da Türk konsolosu ile görüşmelerinde bunları kabul ettiklerini sözlü olarak bildirmeleri ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bir "Centilmen Agreement" yani sözlü anlaşma yapılması söz konusudur. Anlaşmaya göre Türkiye, maddi imkânları ölçüsünde göçmen kabulüne izin verme hakkı olduğunu muhatabına iletmiştir. Türkiye göçmenlerin kabulü için belli bir miktar veya süre vermemiştir. Bulgarlar 1925 tarihli sözleşme hükümlerini böylece yeniden tanımışlardır. Göçmenlerin malları konusunda 1925 sözleşmesi gereği, Bulgar Hükümeti Türklerin taşınabilir her türlü mal ve hayvanlarıyla Türkiye göç edebileceklerini, taşınabilir olmayan mallarını ise satıp paralarını beraberlerinde getirebileceklerini kabul ettikleri için 1925 sözleşmesi doğrultusunda işlem yapılması Bulgar hükümetinden istenmiştir. Türkiye ayrıca göçmenler konusundaki anlaşmazlıkları Uluslararası adalet makamlarına götürmekten çekinmediğini de Bulgar makamlarına notayla bildirilmiştir. Bk. TBMM Zabit Ceridesi; Dönem 9, Cilt 4, Birleşim 26, Tarih: 05.01.1951, s. 54-55.

yeni bir çingene göçünden dolayı Türkiye yeniden sınırı kapamıştır. Bulgarlar mutatları olduğu üzere tekrar protesto notası vermişlerdir. Önce Türk hükümeti ardından Bulgarlar yumuşamış ve Bulgarlar göç edenler arasında çingene olduğunun kanıtlanması halinde geri alacaklarını açıklamışlardır. Bu taahhüt üzerine Türkiye sınırı tekrar açmış ve kontenjan dahilinde göçleri kabul etmeye devam etmiştir. [123]

Tarım Bakanı Nedim Ökmen, Bulgaristan'dan ne kadar göçmen geldiği, bunların yaş ve cinsiyet durumları, nasıl yerleştirildikleri ya da iskan edildikleri, ne kadarının üretici duruma getirildikleri, göçmenler için ne kadar para harcandığı ve göçmenler için ülkede ne kadar bağış toplandığı konularında TBMM'de kendisine yöneltilen sorulara cevap vermiştir. Bakanın verdiği bilgilere göre; 1 Ocak 1950'den 26 Nisan 1951 tarihine kadar Türkiye'ye 118071 göçmen gelmiştir. Göçmenlerin takriben yarıya yakını 15 yaşın altındadır. Göçmenlerin ¾'ü 45 yaşın altındadır. Göçmenlerin cinsiyet dağılımına bakıldığında %46'6'sı kadın, %53'4'ü erkektir. Göçmenlerim tamamı serbest göçmen vizesiyle gelmiştir. Çoğunluğu perişan ve yardıma muhtaç bir vaziyette olan bu göçmenlerin durumu hükümet kararıyla iskanlı göçmenliğe dönüştürülmüştür. Yeni gelecek olanlara da göçmen vizesi verilecektir. 1950 başından sınırın kapandığı 6 Ekim 1950 tarihine kadar gelen 30 binin üzerindeki göçmen, bakım ve maişetlerini sağlamayı taahhüt etmiş olan yakın akrabalarının yanına verilmişlerdir. Sınırın yeniden açıldığı 2 Aralık 1950'den itibaren gelen göçmenlerden ise 14 binin üzerinde bir kitle Edirne'ye, akrabalarının yanına, kalan 68 bin göçmene geçici olarak misafir edilecekleri illere gönderilmişlerdir. Tekirdağ, Edirne, İstanbul, İzmir'de 14 bin insanı içine alabilecek iskan misafirhaneleri transit yerleri olarak kullanılmıştır. İskan misafirhanelerinde 3.8 bin göçmen bulunmaktadır. Göçmenlerim iskanlarında esas olarak, 2510 sayılı İskan Kanununa göre hareket edilmiştir. Bu kapsamda göçmenlere, yerel ihtiyaçlara uygun mesken sağlanmış, çiftçi olanlarına kafi derecede toprak, bir çift öküz ve ziraat aletleri ile tohum verilmiştir. Sanat icra edenlere alet-edevat, sermaye sağlanmıştır. Marshall kredisi bağlamında 30 milyon lira ile halktan toplanan bağışlarla göçmenlerin ihtiyaçları karşılanmaktadır. 1950 bütçesine iskan yardımları olarak 1,695,000 lira ayrılmıştır. Bakanın verdiği bilgiye göre, 1950 başında Bulgaristan'da 550 bin Türk ile 300 bin Müslüman Pomak bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan özellikle Türklerin anavatan Türkiye'ye gelmeye büyük bir arzu duyduğu ve 1951 sonuna kadar 100 bin kadar daha göçmen geleceği böylelikle 1950-1951 yılları arasında Bulgaristan gelen ve gelecek olan göçmen sayasının 220 bine ulaşacağı beklenmektedir. Bu rakamların dışında daha önce Bulgaristan'dan Yunanistan'a geçmiş olan 2500 göçmenin de 1951 yılı içinde Türkiye'ye kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.[124]

[123] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 77-81.
[124] TBMM Zabıt Ceridesi, 9. Dönem, Cilt 7, Birleşim 74, 09.05. 1951., s. 141-144.

Bu şekilde cereyan eden göç sorununun Balkanlarda Soğuk Savaşı hızlandırması, ABD'nin bu meseleye ilgili duyup Türkiye'ye yardımını artırması ve bunların bir yansıması olarak Türkiye'de ABD'ye olan desteğin güçlenmesi, Türkiye'nin bölgede daha etkin dış politika izlemesi gerekliliğini doğurması gibi sonuçları olmuştur.[125]

1953-1962 arası Türk-Bulgar İlişkileri Bıçaklı tarafından durgun ve kötü kötü ilişkiler dönemi olarak adlandırılmıştır. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğine ve Balkan Paktı içerisinde yer almasına Bulgaristan olumlu bakmamıştır.[126] Soğuk Savaş bölünmesinde Bulgaristan Doğu Blokunun bir üyesi olarak, bu blokun askeri, ekonomik, ideolojik örgütlenmeleri içerisinde yer almıştır. Stalin'in ölümü, Sovyetlerde olduğu gibi Bulgaristan gibi uydu ülkelerde de blok dışı ülkelere yönelik politikalarda gözlenebilir bir yumuşamaya yol açmıştır. Bulgaristan'ın gerek Türkiye'ye yönelik söylemlerinde gerekse Balkanlarda barış ve işbirliğine davet eden söylemlerinde bunu görmek mümkündür. Şubat 1955'te Türkiye ile Bulgaristan arasında bir ticaret ve ödeme anlaşması yapılması gibi olumlu gelişmelere rağmen, ilişkilerde gerginliğe yol açan bir dizi hadise de eksik olmamıştır. Bulgaristan'ın İstanbul konsolos yardımcısının casusluk iddiasıyla tutuklanması, 6-7 Eylül olayları sırasında zarar gören Bulgar soylu kimselerin zararlarının tazmininin Bulgar hükümeti tarafından talep edilmesi, 1956 sonlarında Bulgar-Sovyet yapımı Türkiye aleyhine bir filmin Bulgaristan'da gösterilmesi, Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı baskılayıcı politikaları bu doğrultuda örnekler olarak sunulabilir. Ayrıca 1950'lerin ortalarından itibaren gelişen Ortadoğu olayları, Türkiye'nin bu bölgeye yoğunlaşmasına yol açmıştır. Soğuk Savaş dinamikleri ve Batı ittifakının sıkı bir üyesi olan Türkiye'nin bölgesel etkinliği Bulgaristan'da rahatsızlığa yol açmıştır. Benzer şekilde artan ABD-Türkiye askeri işbirliği de Bulgaristan'ı endişeye sevk eden bir başka unsur olmuştur.[127]

Stoica Planı'yla Romanya'nın amaçladığı gibi, Bulgaristan da Türkiye'ye işbirliği tekliflerinde bulunmuş ancak bunlara 1960'ların ortalarına kadar genelde olumlu bakılmamıştır. Bu çerçevede Bulgaristan Komünist Partisi, Ağustos 1955'te, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan arasında iyi

[125] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 70, 81.

[126] Sovyetler gibi Bulgaristan da NATO'nun komünizme ve Doğu Blokuna karşı mücadele etmek için kurulduğunu düşünmüştür. Türkiye'nin bu örgütte yer alması, yer almakla kalmayıp NATO içerisinde aktif bir üyelik tavrı geliştirmesi, tabiatıyla Sovyetler ve onların etkisindeki Balkan komünist devletlerinin olumlu bakmayacağı bir durumdur. İngiltere Başbakanı Churchill, Kasım 1952'de, yani Türkiye'nin üyeliğinin ardından yaptığı bir açıklamada, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya üyeliklerinden memnunluk duyduğunu belirtmiş, bu iki ülkenin komünist toplum anlayışını kabul etmediklerine dikkat çekmiş, Menderes'le yakın zamanda yaptıkları görüşmede, çağdaş Türkiye'nin "korkusuz görüşünü ve "Türklerin umumi müdafaa teşkilatımızda tam bir mevki almağa hazır bulunduklarını öğrenmek zevkine mazhar oldum" demiştir. Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:534, Kutu:37684, Dosya:150189, Gömlek:3, Tarih: 11.11.1952.

[127] Bütün bu gelişmeler ve detayları için bk. Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan,* s. 194-207.

komşuluk ilişkileri kurulmasının Balkanlarda barışın korunmasına hizmet edeceğini açıklamıştır. 1956 Nisan'ında Bulgar Başbakanı Türkiye ile aralarında iyi niyet ve görüşmeler yoluyla çözülmeyecek hiçbir sorunun olmadığını, Bulgar halkının komşu Türk ulusuna dostluk hisleri beslediğini, karşılıklı anlayışla işbirliğine girmek istediklerini bunun hem her iki ülkenin çıkarına olduğunu hem de Balkan barışına hizmet edeceğini belirtmiştir. Bulgaristan'ın barış çağrıları devam etmiş, özellikle 1959 sonlarında yoğunlaşmıştır.[128] Bulgaristan ikinci Stoica teklifi reddedildikten sonra Balkanlarda atomdan arınmış bölge için çaba göstermiştir. Aralık 1959'da Balkanlarda tam silahsızlanma teklifinde bulunmuştur.[129] Türkiye'nin bu teklife de kayıtsız kaldığını belirtmek gerekir. Yurdusev'e göre, 1950'lerin ortalarından başlayarak komünist blok içinde yavaş yavaş gevşemeler başlamış, bu çerçevede, Yugoslavya bağlantısızlar hareketi içinde yer almış, Arnavutluk katı tecrit politikası içinde Çin tarzı komünizme doğru kaymış, Romanya kendisine uygun özgün bir sosyalizme yönelmiş Balkanlarda işbirliği imkanları çıkmış, iki kutup arasındaki katılık azalmış, bu zemin ve konjonktür Balkanlarda işbirliği imkanlarını yaratmış ise de Türkiye bunları iyi değerlendirememiştir. Türkiye Balkanlarda işbirliği imkanlarını görmezden gelmiş, ele almaya bile yanaşmamıştır. Bu tavrı, Yunanistan'a bölgede ve Kıbrıs konusunda bazı avantajlar kazandırmıştır.[130] Mart 1960'da Bulgar Başbakanı ticaret hacminin artması gerekliliğinden, ortak suların her iki tarafın yararına kullanılabilmesi konusunda teknik ortak toplantılar yapılmasından söz etmiştir. Sander; Bulgaristan'ın izlediği bu politikayla Türkiye'yi NATO ve CENTO'dan uzaklaştırmayı amaçladığını, özellikle Türkiye'ye yerleştirilen füze üslerinin ve ABD'ye tanınan ayrıcalıkların Sovyetleri olduğu gibi, Bulgarları da endişelendirdiğini ileri sürmüştür.[131] Bulgaristan'ın bütün bu çağrılarına Türkiye karşılık vermemiş ve çekingen bir tutum takınmıştır. Türkiye ancak 1960'ların ortalarından itibaren Balkanlarda etkin bir dış politika takip etmeye başlamıştır. Bunda da özellikle Kıbrıs sorununda destek sağlamak amacı etkili olmuştur. Oysa Yunanistan Türkiye'den çok önce, 1954'te, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda aldığı olumsuz sonuçtan itibaren, gerekli dersleri çıkararak, yeni bir Balkan politikası izlemiştir.[132]

TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ

1945 Öncesi İlişkiler

Atatürk Döneminde Romanya ile büyük ölçüde sorunsuz ilişkiler yürütülmüştür. Özellikle Lozan sonrası iyi komşuluk ilişkileri

[128] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 172-173.
[129] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 157-158.
[130] Esin Yurdusev, *1945-1989 Döneminde Türkiye ve Balkanlar*, "Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 379.
[131] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 173.
[132] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 174-176.

kurulmuştur. Her iki devletin statükocu politika takip etmeleri ilişkilerin seyrini ve tarafların birbirlerine yakınlaşmasını sağlamıştır. Balkanlı komşularının ve Rusya'nın toprak taleplerine muhatap olan Romanya'nın dış politikasını, büyük ölçüde bu endişe şekillendirmiştir. 1929 yılında iki ülke arasında, "İkamet, Ticaret ve Deniz Ulaşımı Sözleşmesi" yapılmış, ardından 1930 yılında mezarlıklar ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır.[133] Romen Dışişleri Bakanı Titulesco, Ekim 1933'te, Ankara'ya bir ziyaret gerçekleştirmiş, oldukça samimi ve dostça bir havada karşılanmış, iki ülke arasındaki ilişkileri güçlendiren, Balkanlarda işbirliği ve barış politikasının temellerinden birini teşkil edecek olan bir antlaşma, "Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması" adıyla imzalanmıştır.[134] Romanya, Balkan Antantı konferanslarına katılmış ve Şubat 1934'te bu konferansların bir neticesi olarak kurulan Balkan Antantında yer almıştır. Romanya ile ilişkiler ikili anlaşmalarla geliştirilmiştir. Bu çerçevede 1935 yılında Köstence Limanı'ndan transit geçişleri, 1936'da ise Dobruca Türklerinin Türkiye'ye göçlerini düzenleyen sözleşmeler imzalanmıştır.[135] Romanya ayrıca, Montrö Konferansı'nda Boğazlarla ilgili yeni bir sözleşmenin yapılması sürecinde de Türkiye'yi desteklemiştir.[136] Savaşa doğru, bölgede Alman etkisinin artması üzerine Romanya'nın Türkiye ile diplomasisi ivme kazanmıştır. Alman tehdidine karşı özellikle Balkan Antantı ittifakından ve Türkiye'den güç alma politikasını benimsemiştir. Ekim 1939 tarihli Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında oluşturulan Üçlü İttifak Antlaşması(Ankara Paktı), Romanya'ya koruma getirmiştir. Buna göre İngiltere ve Fransa, Romanya'yı koruma taahhütleri doğrultusunda savaşa girerlerse Türkiye'nin de savaşa girmesi söz konusu olacaktır.

Üçlü İttifak'ın bu sahip çıkmasına rağmen, Romanya'da özellikle Demir Muhafızlar başta olmak üzere Almanya'ya yaklaşmak isteyen kesimler de bulunmuştur. Her ne kadar Üçlü İttifak Antlaşması ile Romanya'ya taahhütte bulunulmuş ise de Polonya örneğinde olduğu gibi bu taahhütlerin Almanya'nın işgaline engel olamadığı görülmüştür. Almanya'nın İtalya ve Japonya ile meydana getirdiği Üçlü İttifak'ı genişletmek istemesi ve bu çerçevede Romanya'yı da buna dahil etmek istemesi gibi etkenlerin varlığı sonucu Romanya giderek Almanya'ya yakınlaşmaya başlamıştır. Sonunda Temmuz 1940'da, Romanya, Almanya'nın siyasi nüfuzu altına girmiştir.[137] Ardından, Almanların Sovyetlerle ittifaklarının bir sonucu olarak, Romanya'nın Besarabya bölgesini SSCB'ye vermesi sağlanmıştır. Sadece Sovyetler değil,

[133] Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s. 99-100.
[134] Akşin, *Atatürk'ün Dış,* s. 239-240; Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s. 100.
[135] Soysal, *Türkiye'nin Siyasal,* Cilt I, s.445; Sönmezoğlu, *İki Savaş,* s. 352.
[136] Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s. 101; Kadir Erhan Arkeş, *1990 Sonrası Türkiye Romanya İlişkileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s. 36-39
[137] İvgen, *1923-1960 Döneminde,* s. 118-119

Macaristan ile Bulgaristan da Romanya'dan toprak almışlardır. Eylül 1940'da Antonescu'nun Romanya'da başbakan olmasıyla birlikte Alman etkisi giderek artmıştır. Antonescu ayrıca ülkede kendi diktatörlüğünü kurmuştur. Almanya'nın da tesiriyle Balkan Antantından ayrılmayı tercih etmiştir. Nazi işbirlikçisi Antonescu yönetimi, Haziran 1941'de Almanya'nın SSCB'ye savaş açması sonrasında bu savaşa katılmıştır. Türkiye ile ilişkilerinin iyice zayıfladığı bu dönemde, Romanya, Almanya'nın talebi doğrultusunda Türkiye limanları ile ulaşımını kesmiştir. Romanya yine Almanya'nın telkinleri sonucunda Türkiye'yi mihver saflarına çekmeye çalışmıştır.[138] Savaş döneminde Almanya'nın belirlediği sınırlar içerisinde bir politika geliştiren Romanya ile Türkiye arasında büyük gerilimler yaşanmamıştır. Dahası ülkeler arasındaki ticaret düzenli devam etmiştir. Ticaret ve ödeme antlaşmaları her sene yenilenmiştir. Netice olarak iki ülke arasındaki ilişkilerde gerileme olmakla beraber, diplomatik ilişkiler devam ettirilmiş, ekonomik faaliyetler artırılmaya çalışılmıştır[139]

1945 Sonrası İlişkiler

1944 güzünde Sovyetlerin Balkanlara girişi ve bu çerçevede Romanya'ya askerini sokması, Ekim 1944 tarihli Yüzdeler Anlaşması'nda Romanya'da Sovyet nüfuzunun kararlaştırılması gibi gelişmelerin bir sonucu olarak, savaş sonrasında bu ülkede Sovyet nüfuzu altında komünist bir yönetim kurulmuştur. Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk örneklerinde olduğu gibi, Türkiye-Romanya ilişkilerinde de blok siyaseti etkili olmuştur. Dolayısıyla Türk-Romen ilişkilerinde karşılıklı güvensizlik ve soğukluk ortaya çıkmıştır. Bu durum siyasi ve ekonomik alandaki ilişkilere de yansımıştır.

Avrupa'daki savaşın bitmesinin hemen ardından, Türkiye'nin Bükreş Büyükelçisi Şefkati İstinyeli Romanya Dışişleri Bakanı Tatarescu'ya Romanya basınında Türkiye aleyhinde yazılan yazılar hakkında şikâyette bulunmuştur. Sovyetlerin dolayısıyla komünistlerin tam olarak Romanya'da kontrolü ele geçiremediği bu sırada, Tatarescu'nun büyükelçiye cevabı dikkat çekicidir: "Ne yapalım. Vaziyetimizi biliyorsunuz. Harekatımızda serbest değiliz. Ruslar ne derse yapmak zorundayız. Yakında vaziyetin ıslah olacağını ümit ediyorum".[140] Romenler Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin düzeltilebilmesi için Türkiye'nin bazı fedakârlıklarda bulunması gerektiğini de düşünmüşlerdir. Bu hususta, diğer uydu ülkelerinden -Yugoslavya gibi- benzer görüşleri savunanlar olmuştur.[141] Türk-Romen ilişkilerinin geriye

[138] Arkeş, *1990 Sonrası*, s. 41-43.
[139] İvgen, *1923-1960 Döneminde,* s. 127.
[140] Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:35052, Dosya:138375, Gömlek:44, Tarih: 11.07.1945.
[141] Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:35231, Dosya:138611, Gömlek:79, Tarih: 17.07.1947.

gittiği, 1948 öncesiyle sonrası arasındaki ithalat ve ihracat rakamları mukayese edildiğinde, açıkça görülür. Bu duruma rağmen, Türkiye ile Romanya arasında Nisan 1954'te bir Ticaret ve Ödeme Antlaşması imzalanmıştır. [142]

Türkiye-Romanya ilişkileri konusunda bu dönemin en önemli gelişmesi, 1957 ve 1959 tarihlerinde ortaya atılan Stoica Planlarıdır. Sander'in incelemesinde detaylarıyla görülebileceği üzere, 1957'de, Romanya Başbakanı Stoica'nın Balkanlarda işbirliği konusundaki teklifi, bu dönem Balkan gelişmeleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu, Türkiye'nin Romanya ile ilişkileri açısından da dikkat çekicidir. Teklifin en önemli tarafı, bütün Balkan devletlerini işbirliği içine almak istemesidir. Kruşçev dönemiyle beraber SSCB'nin dış politikasında bir yumuşama gözlenmiş, bu çerçevede Avrupa'dan Akdeniz'e kadar olan bölgede atomdan arınmış bölgeler kurulması fikri desteklenmiştir. Romanya Başbakanı Stoica, Güneydoğu Avrupa için bir bölgesel işbirliği teklifi ortaya atmıştır. Stoica 17 Eylül 1957'de beş Balkan devletinin başbakanlarına birer mesaj göndermiş ve bu şekilde altı yani tüm Balkan ülkeleri için bir işbirliği çağrısında bulunmuştur. Stoica'nın bu teklifinde- bazılarının iddialarının aksine- atomdan arınmış bölge konusu yer almamıştır. O işbirliği zemini oluşturmayı, genel ilkeler üzerinde ortak anlayış tesis etmeyi amaçlamıştır. Ona göre Balkan devletleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi imkânı geniştir. Her ne kadar Balkan devletleri arasında çözülemeyen sorunlar mevcut ise de bunlar işbirliğini engellememelidir. Ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi Balkan ülkelerinin yararına olacaktır. Ortak ekonomik teşebbüsler artırılmalı ve kültürel bağlar güçlendirilmelidir.[143] Stoica bu çerçeveyi çizdikten sonra altı Balkan devletinin başbakanları arasında bir konferans toplanmasını önermiş, buna da Romanya'nın ev sahipliği yapabileceğini açıklamıştır. Balkan ülkeleri arasında işbirliğinin sürekli nitelik kazanacağı, işbirliğinin "tam hak eşitliği, egemenliğe karşılıklı saygı ve içişlerine karışmama temelleri üzerine" oturacağı belirtilmiştir. Bu teklifi, Arnavutluk ve Bulgaristan hemen kabul etmiş, Yugoslavya şartlı, yani tüm Balkan devletlerinin katılması halinde kabul etmiş, Türkiye ve Yunanistan ise reddetmiştir. Daha doğrusu Türkiye cevap dahi vermemiştir. Türkiye'nin bu tutumunda, teklifin arkasında SSCB'yi görmesi, teklifin Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'dan çıkarılması, Türkiye'nin müttefiksiz bırakılarak yalnızlığa sürüklenmesi, Yugoslavya'nın Sovyet blokuna çekilmesi gibi amaçlar için araç kılındığı düşünceleri etkili olmuştur.[144]

Stoica, 8 Haziran 1959'da, işbirliği teklifini yinelemiştir. Bu ikinci teklifi Türkiye'de, Balkanlarda ve tüm dünyada daha fazla etki yaratmıştır. Birinci tekliften farklı olarak Balkanlarda atomdan arınmış bölge

[142] İvgen, *1923-1960 Döneminde,* s. 146
[143] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 146-149.
[144] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 150-153.

oluşturulması önerilmiştir. Bu yönüyle ABD'nin Türkiye, Yunanistan ve İtalya'da 1958 ve 1959'da kurduğu füze üslerinin sökülmesi amaçlanmıştır. Teklifin arkasındaki Sovyet desteği birinci teklife göre daha güçlü ve nettir. Sovyetlerin bu davranışında 1959'da Kıbrıs sorununun çözülmesi ve Balkan Paktının tekrar canlandırılması endişesini taşımaları ile bölgedeki ABD füze üslerinin kaldırılmasını amaçlamaları etkili olmuştur. Stoica'nın teklifinde Balkanlarda bir barış bölgesi kurulması, bunun için Balkan devletleri arasında, anlaşmazlıkların barışçıl şekilde çözülmesini ihtiva eden kolektif güvenlik antlaşması imzalanması, Balkan devletlerinin çekirdekli silahlar, roketler ve güdümlü mermilerden vazgeçmesi, bu düzenlemelerin büyük devletler tarafından garanti edilmesi önerilmiştir. Bu ikinci teklif gerçekten de Kruşçev'in 1959 Haziranının başında Arnavutluk'ta söylediklerinin tekrarı gibidir. Böylece kaynağının kolaylıkla Moskova olduğu anlaşılmıştır. Türkiye teklifin üzerinden yaklaşık bir ay geçtikten sonra Sovyetlere verdiği bir notayla teklifi reddetmiştir. Türkiye'nin Romanya'ya doğrudan cevap vermeyip Sovyetleri muhatap alması dikkat çekicidir. Oysa Yunanistan tam aksini yaparak ret cevabını teklifin sahibi Romanya'ya bildirmiştir. Böylece Türkiye ve Yunanistan'ın olumlu bakmadığı teklife Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk olumlu bakmışlardır.[145]

Özellikle Soğuk Savaş'ın kabaca ilk 15 yılında Romanya, Moskova'ya sıkı şekilde bağlı uydu devletlerden biri olmuştur. Ancak 1960'larla birlikte ekonomi politikalarında ve dış siyasetinde Moskova'dan bağımsız hareket etme çabası içerisine girecektir

TÜRKİYE-ARNAVUTLUK İLİŞKİLERİ

1945 Öncesi İlişkiler

1912'de Balkan Savaşları sırasında Osmanlı Devleti'nden ayrıldığını ilan eden ve büyük devletlerin çabaları sonucunda bağımsızlığını kazanan Arnavutluk, bir süre özellikle Avusturya-Macaristan ile İtalya'nın desteğinden dolayı, bu devletlerin etkisi altında kalmıştır. Birincisinin Birinci Dünya Savaşı sonucunda yenilmesi, parçalanması ve Avrupa kuvvetler dengesinde önemini kaybetmesiyle birlikte, Arnavutluk üzerinde İtalya, bir bakıma tek nüfuz kurabilecek devlet olarak kalmıştır. Arnavutluk'taki İtalyan nüfus ve İtalyan çıkarları, İtalya'daki Arnavut nüfus, Mussolini İtalya'sının yayılma politikası ve bu doğrultuda Arnavutluk'un müsait bir ülke olması gibi faktörler sonucunda, İki Savaş Arası Dönemde, Arnavutluk giderek İtalyan etkisine girmiş ve bu süreç Nisan 1939'da bu ülkenin İtalya tarafından işgaline kadar vardırılmıştır. İtalya bu politikasını hayata geçirirken Arnavutluk yönetiminin itirazları söz konusu olmuş ve zaman zaman iki devlet arasında gerginlikler yaşanmıştır. Nisan 1939'a gelindiğinde bir büyük devlet karşısında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyamayan, nüfus gücü, askeri ve

[145] Sander, *Balkan Gelişmeleri,* s. 154-158.

iktisadi güç bakımından zayıflık içerisinde olan Arnavutluk, İtalyan tehlikesine karşı büyük güçlerden birinin desteğini de alamamış bir bakıma İtalya karşısında yalnız kalmıştır.

İki Savaş Arası Dönem'de Arnavutluk'un Türkiye ile ilişkilerine bakıldığı zaman, kronoloji takip edilerek şunlar söylenebilir. Arnavutluk yeni Türk devleti kurulduktan sonra hemen onunla temasa geçmiş, 1923'te iki devlet arasında bir "Dostluk Antlaşması ile İkamet ve Tabiiyet Sözleşmesi" imzalanmış, karşılıklı elçi görevlendirmeleri yapılarak diplomatik ilişkiler kurulmuştur.[146] Bu şekilde iyi seyreden ilişkiler, 1928'te Cumhurbaşkanı Ahmet Zogu'nun Arnavutluk'ta krallığını ilan etmesiyle birlikte bozulmuştur. Bu suretle Arnavutluk'ta monarşiye geçilmesi Atatürk için büyük hayal kırıklığı olmuştur. Arnavutluk'a sempatisine rağmen tepki olarak, Tiran'daki elçisini geri çağırmış ve böylece diplomatik ilişkileri sonlandırmıştır.[147] Türkiye Arnavutluk'taki bu rejim değişimini tanımamıştır. Arnavutluk bunun üzerine Türkiye'deki büyükelçisini geri çağırmış bir süre sonra ise elçiliğini kapamıştır. Türkiye ise elçisini geri çağırmakla birlikte elçiliğini kapamamış ancak maslahatgüzar seviyesinde Tiran'daki temsilini sürdürmüştür.[148] .

Yaklaşık üç yıl kadar süren ilişkilerdeki kopukluk 1931'de İstanbul'da yapılan İkinci Balkan Konferansı'na Arnavut heyetinin katılması ve Türkiye'nin heyete gösterdiği yakın alaka ile ortadan kalkmaya başlamıştır. 1933'te önce Arnavutluk ardından 1934'te Türkiye, karşılıklı elçi atamaları yapmıştır. Balkan Antantı Anlaşması'na Arnavutluk katılmamasına rağmen, 1934-1939 arası, Türkiye-Arnavutluk ilişkilerinde ikinci dostluk dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemdeki ilişkiler tamamen pürüz de sayılamaz. Bu çerçevede Kral Ahmet Zogu'nun kız kardeşinin Osmanlı padişahlarından II. Abdülhamit'in oğlu Abid Efendi ile evlenmesi ciddi bir krize yol açmıştır.[149] Türkiye'nin büyük tepki gösterdiği bu gelişme üzerine karşılıklı olarak elçilikler tekrar kapatılmıştır.[150]

Arnavutluk, İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce, bir bakıma bu savaşın bir ayak sesi olarak görülebilecek olan İtalya'nın işgalini yaşayan ve bunun sonucunda bağımsızlığını yitiren talihsiz bir Balkan devletidir.

---

[146] Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s. 106-107.

[147] Perparim Xhaferi, *The Post-Ottoman Era: A Fresh Start for Bilateral Relations between Albania and Turkey?*, "Australia and New Zealand Journal of European Studies", Vol 9 (1), 2017, p. 45; Türkiye benzeri bir durumu Rıza Şahın İran'da monarşi idaresi kurması sonucu da yaşamış ve İran yönetimine de tepki göstermiştir. Ancak bu tepki Arnavutluk'a gösterilen ölçüde değildir.

[148] Öksüz, *Türkiye Cumhuriyeti,* s.107; Alba Muça, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019, s. 54.

[149] Ali Özkan, *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk (1945-1985)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elazığ 2012, s. 384-388; Muça, *Soğuk Savaş,* s. 54-55.

[150] Çağla Demirel, *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Balkanlar Siyaseti", Ed. Pınar Yürür ve Arda Özkan, Detay Yayıncılık, Ankara 2017, s.20.

İtalya'nın işgali ile birlikte Türkiye-Arnavutluk ilişkileri oldukça zayıflamıştır. Bu işgal Türkiye'nin izleyeceği dış politikanın şekillenmesinde etkide bulunmuştur. İşgalin ardından iki ay geçmeden Arnavutluk'taki Türkiye büyükelçiliği kapatılmış ve yaklaşık 20 yıl sonra ancak açılabilmiştir. 1943 yılında Tiran'daki elçiliğin yerine Türk Konsolosluğu açılmıştır. Aynı süreçte Arnavutluk'un İstanbul'da bir konsolosluğu faaliyetlerini sürdürmüştür.[151] Önce İtalya'nın, 1943'te ise Almanya'nın işgaline uğrayan Arnavutluk'ta, işgale karşı direniş örgütleri kurulmuş ve bunların sayesinde mihvere karşı büyük bir mücadele içine girilmiştir. Özellikle Enver Hocanın liderliğindeki direniş hareketi Arnavutluk'un mihver işgalinden kurtarılmasında etkili olmuştur.

1945 Sonrası İlişkiler

Kendisi de bir komünist olan ve savaş sırasında giderek direniş hareketini komünist bir hareket halinde geliştiren Enver Hoca, savaş bittiğinde Arnavutluk'ta kendi yönetiminde komünist bir yönetim kurmuştur. Enver Hocanın bu yeni yönetiminde Türkiye ile ilişkilerine bakılırsa, Tiran'daki Türk konsolosluğu[152] kapatılmış, Türkiye ile ilişkiler tamamen koparılmıştır. Türkiye buradaki komünist yönetimi ise tanımamıştır. Arnavutluk'un Sovyetlere yakın durup Doğu Blokunun bir parçası olduğu durumda, Türkiye ise giderek Batı İttifakına kaymıştır. Ayrıca Enver Hoca tabir yerindeyse Marksizm ve Leninizm'e tam olarak iman etmiş bir isim olarak, bu anlayışı ülkesinin dış ilişkilerine de yön vermiştir. Yani ideolojinin iç ve dış siyaseti kesin çizgilerle belirlemesi söz konusudur. Nisan 1957'de Sovyetlerle-Arnavutluk arasında yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan ortak bildiride, NATO, Bağdat Paktı, Balkan Paktı İttifakının ele alındığı, bu oluşumların tümünün "tecavüzcü" olduğu iddia edilmiştir. Aynı bildiride dikkat çeken nokta, Yunanistan-Arnavutluk ilişkilerinin tekrar kurulabilmesi için koşulların uygun olduğunun ifade edilmesidir.[153] Burada Batı Blokunun üyesi olan Yunanistan'a bu yaklaşımda, Yunanistan'ın Türkiye'den farklı olarak Batı ittifakına aşırı angaje olma gibi bir duruma düşmemesi, bölge ülkeleriyle ilişkilerini kurmak ve geliştirmek için daha müsait bir tavır takınması etkili olmuştur. Dolayısıyla her ne kadar Stalin'in ölümü sonrası Sovyetlerin bir takım yönelimlerini tasvip etmemekle birlikte, Arnavutluk'un bu durumu Türkiye'ye yönelik pozisyonunu değiştirmemiştir. Doğu-Batı Bloğu ayrımı, Soğuk Savaş'ın kurumsallaşması bağlamında birbirleriyle rakip örgütler içinde yer alan Türkiye ile Arnavutluk arasında ancak Ekim 1958'de diplomatik ilişkiler yeniden kurulabilmiş ve 1959'da ise karşılıklı

[151] Özkan, *Enver Hoca*, s. 388-389.
[152] Perparim Xhaferi'nin verdiği bilgiye göre; Temmuz 1945'te Türk elçisi Muzaffer Kamil Bayur Arnavutluk'tan sınır dışı edilmiştir. Bk. Xhaferi, The Post-Ottoman Era, p. 46.
[153] Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu: 35947, Dosya: 141410, Gömlek: 9, Tarih: 18.04.1957.

elçi atamaları söz konusu olabilmiştir.[154] Aslında Türkiye, 1955 yılında Arnavutluk'un Birleşmiş Milletlere tam üyeliği lehine oy kullanmıştır. Ancak bu ikili ilişkilerin kurulmasını çabuklaştırmamıştır. Hatta diplomatik ilişkiler kurulması sonrası bile bu şeklî kalmış, Arnavutluk'un 1965'te Kıbrıs konusunda BM Genel Kurulunda Türkiye'ye verdiği açık desteğe kadar, bir süre ilişkilerde gelişme gözlenmemiştir.[155]

Sonuç

Bu incelemede anlatıldığı üzere İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Balkan politikasını ve Balkan devletleriyle ikili ilişkilerini, Soğuk Savaş dinamikleri belirlemiştir. Savaş sonrasında Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalan ve güvenliği tehlikeye düşen Türkiye, bunun karşısında Batı Blokuna yanaşmış, blok lideri ABD'nin siyasi ve ekonomik desteğini alarak, Sovyet tehdidinden kendisini korumaya çalışmıştır. Türkiye'nin dış politikası 1960'lara kadar katı blok siyaseti çerçevesinde şekillenmiş, bir bakıma ABD'nin dış politikası ile özdeşleşmiş, tekleşmiştir. Sovyet tehdidi sadece siyasi alanda görülmemiş, ideolojik olarak komünizm tehdidi de Türkiye'nin sakınması ve mücadele etmesi gereken bir durum olmuştur. Balkan devletlerine gelince, Yunanistan hariç tüm Balkan devletleri Sovyet etkisi altına düşmüşler, komünist yönetimler haline gelmişlerdir. Özellikle Romanya ve Bulgaristan Moskova'ya sıkı sıkıya bağlı birer uydu devlete dönüşmüşlerdir. Arnavutluk ve Yugoslavya ise savaş sırasında karizmatik liderleri yönetiminde oluşturdukları kendi direniş örgütleri sayesinde mihver işgalinden kurtulmuşlar ve böylece bağımsızlıklarını tekrar kazandıkları gibi komünizmi de ülkelerinde hakim kılmışlardır. 1946-1949 yılları arasında bir iç savaş veren Yunanistan, komünizme düşmekten kurtulmuş ve aynen Türkiye gibi ABD'nin Sovyetlere karşı siyasi ve ekonomik yardımını almıştır. Ortak tehdit ve aynı cephede yer alış bu iki devletin ilişkilerinin gelişmesini kolaylaştırmıştır. Birlikte NATO ittifakının bir parçası haline gelmişlerdir.

1953'te Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında gerçekleştiren Balkan Paktı hem bölgeye etkileri hem de Türk-Yunan ilişkilerinin geldiği noktayı göstermesi bakımından oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Yugoslavya'nın da bu askeri ittifak dolayısıyla Batı ittifakına bağlanması arzulanmıştır. Balkan Paktı, öncüsü Balkan Antantının kaderini yaşamış ve uzun ömürlü olamamıştır. Yugoslavya'nın Stalin'in ölümü sonrası yeni Sovyet yönetimi ile arasını düzeltmeye başlaması, Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs anlaşmazlığının ortaya çıkması paktı zayıflatmış, Türkiye

[154] Özkan, *Enver Hoca,* s. 389-391; Enver Hoca 1947 sonlarında Sofya'yı ziyareti sırasında yaptığı bir konuşmada, "Milletlerimiz, emperyalistlerin ve onların monarko faşist ve diğer hademesinin egemenlik ve arazi bütünlüğümüzü tehdit etmelerine asla müsaade etmeyeceklerdir" demiştir. Konuşmayı nakleden Belgrad Büyükelçisi Tevfik Kamil "diğer" sözü ile kastedilenin Türkiye olduğunu Ankara'ya bildirmiştir. Bk. Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi; Fon:571, Kutu:68070, Dosya:297643, Gömlek:46, Tarih: 20.12.1947.
[155] Xhaferi, The Post-Ottoman Era, p. 46.

dışındaki üyeleri paktı artık kağıt üzerinde görmüş ve böylece paktın tam olarak işlemesi artık mümkün olmamıştır. Kıbrıs anlaşmazlığı Balkan Paktını zayıflattığı gibi 1930'lardan beri büyük ölçüde yolunda giden Türk-Yunan ilişkilerini de temelinden sarsmıştır. 1950'lerin ortalarından sonlarına kadar iki devlet arasında başlıca anlaşmazlık konusu Kıbrıs meselesi olmuş, zaman zaman bu meselenin birtakım yansımaları taraflar arasındaki gerginliği artırmıştır. Nihayet, 1959'da, taraflar Kıbrıs'ta iki toplumlu ve yetki paylaşımına dayalı bağımsız bir devlet kurulması paydasında anlaşabilmişlerdir. Yugoslavya'nın Türkiye ile ilişkileri ise 1948'de Sovyetlerden kopuşu sonrası iyiye doğru gelişmiştir. Bunun bir sonucu Balkan Paktında beraber yer almak olmuştur. Ancak yukarıda değinildiği gibi konjönktürel olarak bir süre için Yugoslavya bu pakta sadık kalmış, değişen koşullarla birlikte bu ittifaka artık önem vermemeye başlamıştır. Sovyet nüfuzunda olan Romanya ve Bulgaristan ile ilişkiler de blok siyasetleri nedeniyle soğuk seyretmiştir. Her ne kadar Romanya, 1957 ve 1959 yıllarında, Balkanlarda işbirliği için Stoica Planları gibi bazı teklifler ortaya atmış ise de bunlar Türkiye tarafından Sovyet propagandası görülerek reddedilmiştir. Bulgaristan Romanya'dan farklı olarak, Türk azınlığın yoğun olduğu bir Balkan ülkesi olduğu için Sovyet uydusu komünist Bulgar yönetimi, Türkiye ile ilişkilerinde bu kartı kullanmıştır. Bu çerçevede gerek Soğuk Savaş etkenleri gerekse iç siyaseti ile ilgili birtakım mülahazalar sonucu 250 bin Türkü sınır dışı etmek istemiş, bundan dolayı Türkiye ile büyük bir gerginlik yaşamıştır. Sonunda bu tehcir uygulaması tarafların anlaşmaları ile bir çözüme kavuşturulmuştur. 1950'lerin sonlarında Bulgaristan'ın da Balkanlarda işbirliğinin sağlanması yolunda birtakım çağrıları ve teklifleri söz konusu olmuştur. Türkiye bunlara da Sovyet propagandası diyerek sıcak bakmamıştır. Ayrıca Türkiye'nin bu dönemde bağımsız bir Balkan politikası söz konusu olmamış, 1950'li yılların ortalarından itibaren dış siyasetinde özellikle Ortadoğu bölgesi meselelerine ağırlık vermiştir. Balkan meselelerine ilgisiz ve uzak kalan Türkiye, işbirliği çağrılarına karşı çekingen bir tutum takınmıştır. Türkiye'nin bu politikası bölgede kendisini yalnızlaştırmıştır. Türkiye ancak 1960'ların ortalarından itibaren, dış politikada karşılaştığı birtakım olumsuzluklardan ders alarak, blok siyasetinin dışına çıkmış, Balkanlara yönelik kendi çıkarlarını önceleyen bağımsız bir politika izlemeye başlamıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Dışişleri Diplomatik Arşivi;

Fon:571, Kutu:88438, Dosya:319082, Gömlek:155, Tarih: 14.03.1947;

Fon:571, Kutu:35680, Dosya:140941, Gömlek:27, Tarih: 02.09.1947;

Fon:571, Kutu:68070, Dosya:297643, Gömlek:26, Tarih: 26.11.1947;

Fon:571, Kutu:68070, Dosya:297643, Gömlek:1, Tarih: 24.06.1948;

Fon:571 Kutu:35880, Dosya:141688, Gömlek:86, Tarih: 14.07.1950;

Fon:571 Kutu:35880, Dosya:141688, Gömlek:53, Tarih: 13.03.1951;

Fon:571 Kutu:35880, Dosya:141688, Gömlek:76, Tarih: 03.08.1950;

Fon:534, Kutu:37536, Dosya:150548, Gömlek:53, Tarih: 15.05.1953;

Fon:571, Kutu:35897, Dosya:141711, Gömlek:51, Tarih: 09.07.1955;

Fon:571, Kutu:35897, Dosya:141711, Gömlek:51, Tarih: 09.07.1955;

Fon:571, Kutu:34936, Dosya:138078, Gömlek:36, Tarih: 21.07.1947;

Fon:571, Kutu:68149, Dosya:297467, Gömlek:232, Tarih: 27.02.1947;

Fon:534, Kutu:88100, Dosya:320606, Gömlek:187, Tarih: 27.02.1947;

Fon:534, Kutu:37122, Dosya:149052, Gömlek:14, Tarih:09.11.1946;

Fon:571, Kutu:68141 Dosya:298448, Gömlek:45, Tarih:15.06.1945;

Fon:571, Kutu:68141, Dosya:298448, Gömlek:239, Tarih:18.09.1946;

Fon:571, Kutu:68141, Dosya:298448, Gömlek:283, Tarih:18.12.1947;

Fon:30-1-0-0, Kutu:56, Dosya:344, Gömlek:23, Tarih: 11.11.1952;

Fon:534, Kutu:37684, Dosya:150189, Gömlek:3, Tarih: 11.11.1952;

Fon:571, Kutu:35052, Dosya:138375, Gömlek:44, Tarih: 11.07.1945;

Fon:571, Kutu:35231, Dosya:138611, Gömlek:79, Tarih: 17.07.1947.

2. TBMM Tutanak ve Raporları

TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 8, Cilt 10, Birleşim 40, 09.02.1948.

TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 8, Cilt 10, Birleşim 45, 20.02.1948.

TBMM Zabit Ceridesi; Dönem 9, Cilt 4, Birleşim 26, 05.01.1951.

TBMM Zabıt Ceridesi, 9. Dönem, Cilt 7, Birleşim 74, 09.05.1951.

TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 9, Cilt 22, Birleşim 84, 18.09.1953.

TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 10, Cilt 7, Birleşim 78, 20.05.1955.

TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 10, Cilt 10, Birleşim 36, 13.02. 1956.

TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 5, Birleşim 7, 26.11. 1958.

TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 8, Birleşim 49,02.03.1959.

TBMM Zabıt Ceridesi; Dönem 11, Cilt 8, Birleşim 50, 04.03.1959.

TBMM Komisyon Raporu, No:111, 13 Ocak 1954.

3. Gazeteler

Resmi Gazete, Sayı:8415, 23 Mayıs 1953.

Resmi Gazete, Sayı:8938, 23 Şubat 1955.

Akşam Gazetesi, *Bulgar Ekzarhı İstanbul'a Geldi*, 24.10.1945.

Akşam Gazetesi, *Ekzarh'ın Beyanatı*, 26.10.1945.

Akşam Gazetesi, *Bulgar Ekzarhı Dün Akşamki Trenle İstanbul'dan Gitti*, 06.11.1945.

Akşam Gazetesi, *Bulgar Başvekilinin Bir Nutku*, 15.03.1945.

Akşam Gazetesi, *Bulgaristan ve Komşuları*, 05.08.1945.

Akşam Gazetesi, *Türk-Bulgar Hududunda*, 23.10.1945.

Akşam Gazetesi, *Bulgarlar Şimdi de Trakya'yı istiyorlar*, 21.05.1946.

Akşam Gazetesi, *Bulgar Başbakanının Beyanatı*, 23.05.1946.

Akşam Gazetesi, *Sofya Elçimiz Bulgar Başbakanı ile Görüştü,"* 03.06.1946.

Akşam Gazetesi, *Yeni Bulgar Elçisinin Beyanatı*, 03.08.1946.

Cumhuriyet, *Majeste Yunan Kralının Türk Basınına Demeci*, 15.02.1946.

Cumhuriyet Gazetesi, *Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan,* 25.04.1947.

Cumhuriyet Gazetesi, *Yugoslav Cehenneminden Kaçan Irkdaşlarımız,* 25.04.1947.

Cumhuriyet Gazetesi, Bulgaristan'daki Türklerin Acıklı Hali, 08.05.1947.

Cumhuriyet Gazetesi, *Yugoslavya Türkiye'yi Protesto Etmiş,* 16.08.1947

Cumhuriyet Gazetesi, *Yunan Çetelerinin Ege'de Tecavüzleri,* 14.02.1948.

Cumhuriyet Gazetesi, *Çaldaris ile Sadak'ın Hararetli Nutukları*, 05.04.1948.

Cumhuriyet Gazetesi, *Batı Trakya'dan Kaçan Türkler*, 19.04.1948.

Cumhuriyet Gazetesi, *Yunanistan'dan Gelecek Türkler*, 03.05.1948.

Cumhuriyet Gazetesi, *Bulgaristan'a Yeni Bir Protesto Notası Veriliyor*, 27.05.1948.

Cumhuriyet Gazetesi, *Dışişleri Bakanının İlk Beyanatı*, 25.05.1950.

Cumhuriyet Gazetesi, *Bulgaristan'daki Tedhiş ve Zulüm Hareketleri*, 25.08.1950.

4. Kitap ve Makaleler

Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Akşin, Abdülahat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Armaoğlu, Fahir, *İkinci Dünya Harbinde Türkiye*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, 1958, ss.139-179.

Bağcı, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara 1990.

Barlas, Dilek, *Türkiye'nin 1930'lardaki Balkan Politikası*, "Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Yayınları", Ankara 1999, ss.361-371.

Bıçaklı, Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri(1878-2008),* İmge Kitabevi, Ankara 2016.

Çelik, Bilgin, *Dağılan Yugoslavya Sonrası Kosova ve Makedonya Türkleri*, Gürer Yayınları, İstanbul 2013.

Demirel, Çağla, *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*, "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Balkanlar Siyaseti", Ed. Pınar Yürür ve Arda Özkan, Detay Yayıncılık, Ankara 2017.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

Esmer, Ahmet Şükrü ve Sander, Oral, *İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası*, "Olaylarla Türk Dış Politikası", Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, ss.137-191.

Fırat, Melek, *Yunanistan'la İlişkiler*, "Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Ed. Baskın Oran, Cilt 1, 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, ss. 576-614.

Gürkan, İhsan, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Balkanlar*, "Balkanlar", Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

Hakov, B. Cengiz, *İkinci Dünya Savaşı Arifesi ve Başlangıç Döneminde Bulgar-Türk İlişkilerinin Bazı Siyasi Yönleri,* 9. Türk Tarih Kongresi(21-25Eylül 1983) , Cilt 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989 ss. 1947-1954.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 2, 20.Yüzyıl*, Küre Yayınları, İstanbul 2009.

Kaya, Yakup, "Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu*", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Demokrasi ve Dış Politika(1938'den 2000'li Yıllara)*, Ed. Nurgün Koç, İdeal Kültür Yayıncılık, Cilt 2, 1. Baskı, İstanbul 2021.

Kaya, Yakup ve Yeter, Bülent, "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Eylül 2018, ss. 215-229.

Muça, Alba, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2019.

Özalper, Mehmet, *Türkiye-Bulgaristan Siyasi İlişkileri (1919-1950),* Bitlis Eren Üniversitesi/Kayseri Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Bitlis 2017.

Öksüz, Hikmet, *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Atatürk Dönemindeki Balkan Politikası (1923-1938),* İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1996

Özkan, Ali, *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk (1945-1985),* Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Elazığ 2012.

Pabuççular, Hazal, *Türkiye ve Oniki Ada(1912-1947),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2022.

Sander, Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye (1945-1965),* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015), Ed. İbrahim Kamil, Nobel Yayınları, Ankara 2017.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Sönmezoğlu, Faruk, *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2011.

Toprak, Serap, *Balkan Politikası ve Balkan Devletleri İle İlişkiler*, "Ana Hatları ile Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", Ed. Ersin Müezzinoğlu vd., İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, ss.369-416.

Turan, Ömer, *Bulgaristan Türkleri'nin Bugünkü Durumu*, "Türk Dış Politikası Özel Sayısı", Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1995, ss.294-301.

Turp, Muharrem, *Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1923-1950),* Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Kars 2013.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayını, 1973.

Xhaferi, Perparim, *The Post-Ottoman Era: A Fresh Start for Bilateral Relations, between Albania and Turkey?,* "Australia and New Zealand Journal of European Studies", Vol 9 (1), pp. 42-62.

Yurdusev, Esin, *1945-1989 Döneminde Türkiye ve Balkanlar,* "Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, ss. 373-386.

1945-1960 ARASI TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Erkan DAĞLI*

Fatih ÇOLAK**

Özet

Osmanlı-Prusya ittifakı ile başlayan Türk-Alman yakınlığı XIX. yüzyıl itibariyle artmaya başlamıştır. Kurulan yakın ilişkiler neticesinde Osmanlı Devleti ile Almanya I. Dünya Savaşı'nda aynı safta yer almışlardır. Her iki devlet de I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve bütün ilişkilerini askıya almak zorunda kalmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra iki ülke arasındaki ilişkiler, 3 Mart 1924'te Ankara'da Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasıyla tekrar başlamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin, silah sanayisinde kullanılan krom madenini Almanya'ya ihraç etmesi ve ticari ilişkilerini sürdürmesi neticesinde Amerika ve İngiltere Türkiye'ye nota vermiştir. Savaşın sonunda Türkiye de Almanya'ya savaş ilan etmiş ve böylece bütün ikili ilişkiler 1948 yılına kadar yeniden durmuştur. Nitekim Türk dış politikasında önemli olayların yaşandığı Demokrat Parti iktidarı döneminde, batı ile ilişkiler yoğunlaşmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya, Doğu ve Batı Almanya olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Özellikle Federal Almanya Devleti (Batı Almanya) Türkiye gibi eski dost bir ülke ile yakın politikalar geliştirmek istemiş ve bu kapsamda Almanya Başbakanı ve Cumhurbaşkanı Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Federal Almanya ile Türkiye arasında ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda ikili ilişkiler yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, 1945-1965 yılları arasında Türk dış politikası genel olarak İngiltere, Fransa ve ABD eksenli görülse de Türkiye'nin kader birliği yaptığı Almanya ile de yoğun ilişkiler içerisinde olduğunu göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Alman-Türk İlişkileri, Federal Almanya, Türk Dış Politikası, Demokrat Parti

* Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezi, erkandagli@akdeniz.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr., Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, fthcolak42@gmail.com

Giriş

Türkiye ile Almanya arasındaki ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel ilişkiler, I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1924'te imzalanan Dostluk Antlaşması ile tekrar başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nda Türkiye denge politikası sürdürerek savaşın dışında kalabilmek için gayret göstermiştir. 1943 yılından itibaren savaşın Müttefik Devletler lehine gelişmesiyle Türkiye'nin bu ülkeler yanında savaşa katılması yönünde baskı söz konusu olmuştur. Savaşın aldığı durumu göz önüne almak zorunda kalan Türkiye, 1944 yılından önce Almanya'ya krom ihracını durdurmuş ve ardından Almanya'ya karşı savaş ilan etmesiyle ilişkiler 1948 yılına kadar kesilmiştir. Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması Almanya'yı ikiye bölmüştür. Sovyet Rusya'nın kontrolünde olan Doğu Almanya ve İngiltere-ABD-Fransa kontrolünde olan Batı Almanya olarak ayrılmıştır. Almanya savaşa sebep olduğu için garantör ülkeler tarafından kontrol altında tutulmuştur. Bu durum 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasına kadar devam etmiş ve bundan dolayı Almanya dış politikada etkin bir rol oynayamamıştır. Türkiye Batı Almanya'yı tanıdığını beyan ederek bu ülke ile ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. 1945-1965 arası dönemde Türk-Alman ilişkleri daha çok ekonomik alanda gelişmiş ve ticaret antlaşmaları yapılmıştır. Bu dönemde Almanya Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'nın Türkiye ziyaretleri Menderes ve Bayar'ın da Almanya ziyaretleri siyasi alanda önemli adımlar olmuş fakat bu adımların altında da yine ekonomik kaygılar öne çıkmıştır. Bu çalışmada *Entegre Almanlar, Ticari İlişkiler, Siyasi İlişkiler, Eğitim-Soyal-Kültürel İlişkiler* ve son olarak da *Türkiye'den F. Almanya'ya İşçi Göçü* olarak konular başlıklandırılarak 1945-1965 yılları arası Türk-Alman ilişkilerine genel bir bakış açısı kazandırılması amaçlandırılmıştır.

Türk-Alman İlişkilerinin Kesilmesi ve Entegre Almanlar

TBMM'nin 2 Ağustos 1944'teki olağanüstü toplantısında saat 11.00'de kürsüye gelen Başbakan Şükrü Saraçoğlu bir konuşma yapmıştır. Başbakan konuşmasında, bir müddet evvel İngiltere'nin Almanya ile siyasî ve iktisadî ilişkilerin kesilmesini istediğini, bu talebi Amerika'nın da desteklediğini açıklamış, 2 Ağustos'u 3 Ağustos'a bağlayan gece yarısı Almanya ile siyasî ve iktisadî münasebetlerin kesileceğini belirtmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu konuşmasının sonunda şu ifadeleri kullanmıştır[1]: *"Alacağımız bu karar bir harp kararı değildir. Bunun bir harp kararına münkalip olup olmaması karşı tarafın alacağı karara bağlıdır. Meclisin bu kararı tarihî büyük bir kararı olacak, vatanın hayrına yarayacaktır."* Meclis'te başka bazı milletvekilleri de görüşlerini açıklamışlar, Almanya ile siyasî ve iktisadî ilişkilerin kesilmesi için verilen

[1] *Haber Akşam Postası,* "Türkiye'nin Kararı", 2 Ağustos 1944, s. 1.

önerge oylanmış ve Meclis'te oturuma katılan 411 milletvekilinin oybirliğiyle önerge kabul edilmiştir.[2]

TBMM'nin aldığı diplomatik ilişkilerin kesilmesi kararı bizzat Başbakan Saraçoğlu tarafından Büyükelçi von Papen'e tebliğ edilmiştir. Almanya ile ilişkilerin kesilmesi dolayısıyla sayıları 3.000 olarak tahmin edilen Türkiye'deki Almanlara ayrılmaları için 10 günlük bir süre verilmiştir. Bu konu hakkında basına yansıyan haberlere göre, Alman vatandaşı Yahudiler Türkiye'de kalacaklardı. Yine çeşitli müesseselerde çalışan, Nazi olmayan ve faydaları görülen Almanların kalmalarına izin verilirken, bazı Alman ailelerinin dönmek istemediği ifade edilmişti.[3]

Türkiye ile Almanya arasında diplomatik ilişkilerin kesilmesinden sonra Alman vatandaşları içinde birçok kişi Türkiye'de kalmak için çaba göstermiştir. Bunlar arasında aslen Avusturyalı olan Alman vatandaşları Türkiye'de kalmak istediklerini ısrarla belirtmişlerdir.[4] Basında çıkan haberlerde, Nazi aleyhtarı olan ve önceden Türk vatandaşlığına geçmek üzere müracaat etmiş olanların Türkiye'de kalmalarına izin verileceği ön görülmüştü.[5]

1930'larda Nazi zulmü sonrası Türkiye'ye gelen ve İstanbul Üniversitesi'nde Prof. Dr. ve Ord. Prof. Dr. olarak görev yapan toplam 24 öğretim üyesinin hemen hiçbirisinin Almanya'ya dönmek istemediği ve durumlarının yetkililerce değerlendirileceği açıklanmıştı.[6] Bununla birlikte bu öğretim üyelerinin bir kısmının Musevi, bir kısmının da vatansız (heimatlos) veya pasaportları alınmış olup memleketleriyle alâkalarını kestiklerinden gönderilmeleri söz konusu olmamıştı.[7]

Almanya'ya gitmek istemeyenlerden, durumları mahzurlu görülmeyenlerin devletler hukuku kaidelerine göre enterne edilmek suretiyle Türkiye'de kalmaları planlanmıştır.[8] Türkiye'de bulunan Alman Profesörlerden Fritz Neumark anılarında yaşanan süreci şöyle değerlendirmiştir: *"Bundan böyle resmî dairelerde çalışanlar (özellikle Profesörler) dışındaki Alman vatandaşları iki seçenek karşısında bırakıldılar: Ya çok kısa bir süre içinde Nazi Almanyası'na geri dönecekler, ya da bir kaç çok küçük Anadolu kasabasında enterne edileceklerdi. Başlarında Papen olduğu halde Elçilik ve Başkonsolosluk mensuplarının Türkiye'yi en kısa bir zaman içinde terk ettikleri böylece kendiliğinden anlaşılıyor. Fakat bazı özel kişilerden hayret edilecek kadar fazlası, bombalardan harap olmuş anavatana dönmektense, ilkel şartlar altında da*

[2] Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre VII, İçtima: 1, Fevkalâde İnikat, 2 Ağustos 1944 Çarşamba, C.13, Ankara 1944, s. 3-12.
[3] *Son Telgraf,* 8 Ağustos 1944, s. 1.
[4] *Vatan,* "Avusturyalı Almanlar", 5 Ağustos 1944, s. 1-2.
[5] *Son Telgraf,* "Türkiye'deki Almanlar", 8 Ağustos 1944, s. 2.
[6] *Tan*, 6 Ağustos 1944, s. 1.
[7] *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1944, s. 1.
[8] *Cumhuriyet,* "Türkiye'de Kalmak İsteyen Almanlar", 10 Ağustos 1944, s. 1.

olsa, Türkiye'de kalmayı tercih ediyorlardı. Halbuki, o zamana kadar mülteci tabir edilmeyi ve hatta gerçekten mülteci olanlarla resmen beraber gözükmeyi bile reddetmişlerdi. …"Bazı hallerde ise, enterne edilme durumu garip ve küçük düşürücü hallere neden oluyordu: Örneğin, aynı ırktan olmayanlar arasındaki evliliklerde. Aniden Yahudi eşlere iltimas geçiliyor, yani onlar enterne edilmiyor, ama buna karşılık "âri" olan eşlerinden veya "yarı âri" olan çocuklarından ayrılmak zorunda bırakılıyorlardı."[9]

Almanların gitmesi için verilen süre 16 Ağustos 1944 itibariyle dolmuştu. Gitmeyen, Türkiye'de kalan Almanların sayısı gidenlerden daha fazlaydı ve İstanbul'da halen 1.500'den fazla Alman vardı. Türkiye'de kalmak isteyen Almanların enterne edilmesi gerektiğinden bir taraftan hazırlıklara başlanmıştır. Enterne edilen Almanlar İstanbul haricinde bir yerde ikamete tâbi tutulacaktı. Türkiye'de kalacak olanlardan ilk kafilenin 24 Ağustos'ta Çorum[10], Yozgat ve Kırşehir'de açılacak kamplara gönderilmesi planlanmıştı. [11]

Enterne edilecek Almanlar toplamda dört grup şeklinde 23-25-27-28 Temmuz tarihlerinde İstanbul, İzmir ve Ankara'dan uzakta Anadolu'nun iç kesimlerine gönderilmişlerdir. Toplamda Yozgat'a 160 kişi, Çorum'a 144 kişi ve Kırşehir'e 87 kişi enterne edilmiştir. 28 Ağustos'ta Anadolu trenine ilave edilen özel bir vagonla 27 Alman daha dördüncü grup olarak sevk edilmiş ve böylece, dört kafile olarak toplam 418 Alman enterne edilerek Çorum, Yozgat ve Kırşehir'e gönderilmiştir.[12]

Türkiye'de üniversitelerde ve yüksekokullarda bulunan Alman Profesörlerin durumunun ne olacağı merak edilen bir hususdu. Bu kişilerin enterne edilmesi halinde kürsülerin önemli bir bölümünün boş kalacak olması ve yaklaşan yeni ders yılı dolayısıyla sıkıntılı bir durum oluşmuştu. Bu husus göz önüne alınarak yapılan açıklamada üniversitelerdeki Alman öğretim üyelerinin enterne edilmeyeceklerinin belirtildiği basına yansıyan önemli bir haberdi. Bununla beraber, bu da genel bir kural değildi. Bazı Alman hocalar, enterne uygulamasına tâbi tutulmuşlardı. Âri kan'dan olan Alman vatandaşlarının durumunda özellikle sıkıntı oluşmuştur. Çünkü bu kişiler Anadolu şehirlerinde enterne edilirken, Yahudi olan eşlerine ve yarı-âri kandan olan

[9] Fritz Neumark, *Boğaziçine Sığınanlar*, çev. Şefik Alp Bahadır, Kopernik, İstanbul 2017, s. 141.

[10] Çorum, Osmanlı döneminden itibaren sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Bölgeye gönderilen sürgünler arasında siyasi suçlar nedeniyle gönderilenler dışında geçici ve kalıcı iskân amaçlı olanlar da mevcuttur. Ayrıca I. Dünya Savaşı yıllarında İtilaf Devletleri tebaasından çok sayıda kişi misilleme amacıyla İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve Çorum'a sürgün olarak gönderilmiştir. (Mucize Ünlü, "I. Dünya Harbi Yıllarında Çorum Menfasında Sürgünler", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu,* C.III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2008, s. 1544-1552).

[11] *Tanin,* "Türkiye'de Kalan Almanlar", 16 Ağustos 1944, s. 2.

[12] *Tanin*, "Enterne Edilen Almanlar", 24 Ağustos 1944, s. 1; *Son Posta,* "Anadolu'ya Sevk Edilen Almanların 2.kafilesi", 26 Ağustos 1944, s. 1; *Cumhuriyet,* "Dün de Anadolu'ya 27 Alman Gönderildi", 29 Ağustos 1944, s. 1.

çocuklarına daha hoşgörülü davranılmış ve bu nedenle aileler parçalanmak, ayrılmak zorunda kalmışlardı. Bu gibi durumlar ancak 1944 yılı sonunda azalmıştır.[13]

Çorum'da enterne Almanları karşılayan Emniyet Müdürü, Almanlara hitaben şu ifadeleri kullanmıştı: "*Siz burada enterne edileceksiniz, fakat öyle kamp mamp yok! Sizleri kampa kapatmayacağız! Biz sizinle Birinci Dünya Savaşı'nda kader birliği etmiştik! Siz bizim dostlarımızsınız. Sizler burada Çorumlu gibi yaşayacaksınız."* Türk Hükümeti, enterne (haymatlos) vatansız Almanlara, Kızılay'ın depremzedelere verdiği günlük miktara eşit yardımda bulunmayı kararlaştırmıştı. Kızılay, ilk andan itibaren Almanlara yemek vermeye başladı ve ayrıca kira yardımı yapılacaktı. Almanların çoğu, Çorum Saat Kulesi yakınındaki Alaybey Sokak'taki evlere yerleştirildi. Çorum Valiliği yüksek fiyatla Almanlara kiralanmış evlerin fiyatlarını normal seviyeye çekti ve fırsatçılığa izin vermedi. Özellikle Çorum'da Türkler ve Almanlar arasında sıcak ilişkilerin kurulduğunu ifade etmek lâzımdır. Türkler, Alman komşulara, süt, yoğurt, ekmek vs. yiyecek maddeleri vermişlerdi. Hemen hepsi eğitimli ve meslek sahibi Almanlar da şehirdeki hayata çeşitli katkılar sunmuşlardır. Alman hemşireler ve hastabakıcıları Çorumlu kadınlara çocuk bakımı, kadın hastalıkları ve tedavi yollarıyla ilgili yardımcı olmuşlardır. Matbaa ustası Willi Blümell, Çorum'da bozuk duran matbaa makinesini tamir etmiş ve çalıştırmıştı. Dülger Eduard Bischoff, kaldığı evi ve enternelerin evlerini onardı, kısa sürede ustalığıyla ünlendi. Su tesisatçısı bir Alman, sokakta devamlı akan çeşmelerden evlere su alınmasını sağlayan bir sistem geliştirdi. Bir Alman terzi kadın, Çorumlu kadınlara fırfırlı önlük ve yeni moda elbiseler dikmesini öğretmişti. Artık Çorumlu kızların çeyizlerinde *"Alaman önlüğü"* de yer almıştır.[14]

Yozgat'a ise İstanbul'dan gönderilen Almanlar olmakla beraber, özellikle Ankara'daki Alman kolonisinden gönderilenler gitmişti. Bir rapora göre, Aralık 1944'te Yozgat'ta enterne edilen Alman sayısı 260 idi ve bu kişilerin yarısı malî yardıma muhtaçtı. Yozgat'taki Almanlar, önce bir okul ve handa kaldılar. Daha sonraki aylarda kiralık eve çıkanlar olsa da, eve çıkanların sayısının az olması dolayısıyla halkla ilişkiler sınırlı kaldı. Bu bakımdan Çorum'daki kadar sıcak ilişki kurulmadığını belirtmek gerekir. Almanların ibadet edebilmeleri için bir evin kiliseye çevrilmesine izin verildi. Yine, Almanlar çocuklarının eğitim alabilmeleri, bale ve tiyatro yapabilmeleri için örgütlenmeye çalıştılar. İzmir ve Ankara'da ikamet eden Haymatlos Yahudi Almanların da çoğu Kırşehir'e yerleştirilmiştir. Özellikle Ahi Evran mahallesine yerleşen Yahudi Almanlar bir evi Sinagog'a çevirmişlerdir. Kırşehir'e enterne edilenler arasında Gazi Eğitim Enstitüsü Müzik Bölümü

[13] *Yeni Sabah*, "Üniversite Alman Profesörlerinin Vaziyeti", 28 Ağustos 1944, s. 1; *Tanin,* "Üniversitedeki Alman Profesörleri", 30 Ağustos 1944, s. 1; *Son Posta*, "Alman Profesörler Enterne Edilmiyor", 30 Ağustos 1944, s. 1.
[14] Kemal Yalçın, *Haymatlos,* İşbankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 310-326.

kurucu başkanı Prof. Dr. Eduard Zuckmayer, Ekonomi uzmanı Prof. Dr. Fritz Baade, Hindoloji Profesörü Walther Ruben, Prof. Dr. Hans von Aulock gibi bilim adamları ve müzisyenler de bulunmaktaydı. Ankara'da ve İstanbul'da kalan ve enterneden muaf tutulan Almanlar, bilim adamları kendi aralarında bir yardım birliği kurarak, enterne uygulaması yapılan şehirlerde muhtaç durumdaki Almanlara yardım etmeye çalışmışlardır. Bu süreçte örneğin, Prof. Dr. Fritz Baade, Kırşehir ekonomisine büyük katkılar yapmış ve Kırşehir'de hiç kullanılmayan kaplıca suyunu analiz ettirmişti. Suyun çok faydalı olduğunu belirten ve kaplıca yapılmasını öneren Baade, kaplıcanın planını bizzat kendisi yapmıştı. Ayrıca Baade, Kırşehir bölgesinde çok bulunan alaca akik taşının işlenmesine ve yeni bir iş alanının açılmasına ön ayak olmuştur. Kırşehir Belediye Meclisi, 1973 yılında kaplıcaya giden caddeye *"Prof. F. Baade Caddesi"* adını vermiş ve kendisini fahrî hemşeri kabul etmiştir.[15]

Gazetelerde 19 Aralık 1945'te Almanların gözaltı edilmeleri için mevcut şartlar ortadan kalktığından hükümetin bu uygulamayı kaldırdığını ve bir iki gün içinde tatbik edileceğini yazmıştır. İstanbul'a gelen Almanlar gazetecilere yaptıkları açıklamada şu ifadeleri kullanmışlardı: "*Herşeyden evvel bize gösterdikleri iyi muameleden dolayı resmî Türk makamlarına ve mahallî halka teşekkür ederiz. 15 ay ikamete mecbur tutulduğumuz yerlerde bize karşı daima nazik davranıldı. Her ihtiyacımız temin olundu. Yiyecek, içecek ve yakacağımızı kolayca temin ettik. "*[16]

Çorum'dan gelmiş enterne Almanlardan olan Mimar Bischoff, gazeteye verdiği röportajda enterne günleriyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştı: *"Tekrar İstanbul'a dönmekten duyduğum sevinci tarif edemem. Ancak, sakın bunu yanlış anlamayın. Bu sadece güzel şehre kavuşmanın bir sevincidir. Yoksa, biz Çorum'da da hiç yoksulluğa, esarete katlanmadık. Size mahallî otoritelerden gördüğümüz insanî muameleden ziyade yerli Çorum halkından, köylülerden gördüğümüz yakın alâkayı belirtmek isterim. Hatta, bu alâka o derece büyüktür ki, bazen hediye olarak ta evimize kadar yoğurt, süt, yağ gönderiliyordu. Zaten, hükümet bütün ihtiyaçlarımızı kâfi derecede temin ediyor ve meselâ ayda 36 lira yiyecek, 10 lira odun, 5 lira ev parası veriyordu. Bu para belki size az görünür, fakat etin kilosunun 60 kuruş olduğunu söylemek bu hususta kâfi bir fikir verebilir zannederim. Çorum'da soğuktan başka hiçbir şikâyetimiz yoktur. Emniyetten izin aldığımız takdirde şehirden pek uzak olmayan bağlara bile gidebiliyorduk."*[17]

Türkiye ile Almanya arasındaki siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetler 1944 yılı Ağustos ayında kesilmesine bu durum Almanlarla ilişkilerin dolaylı şekilde bir süre daha devam etmesine neden olmuştur.

[15] Yalçın, a.g.e., s. 344-349.
[16] *Haber Akşam Postası,* "Enterne edilen Almanlar Serbest Bırakıldı", 22 Aralık 1945, s. 1.
[17] *Tasvir,* "Enterne Edilen Almanlar Kafileler Halinde Geliyorlar", 23 Aralık 1945, s. 1.

Fedaral Almanya ile Ticari İlişkiler

I. Dünya Savaşından sonra Türkiye Cumhuriyeti ve Almanya Cumhuriyeti devletleri kurulduktan sonra her iki devlet de karşılıklı siyasi ilişkilerle birlikte iktisadi ilişkilere önem vermişlerdir. Alman hükümeti I. Dünya Savaşı sonrası, kaybolan ekonomik gücünü yeniden kazanmak için çalışmalara başlamış ve sanayisi için hammadde-pazar arayışına girerken, yeni sanayileşen ülkelerin de başta demiryolu işlerine ve onların kuracakları sanayi işletmelerine sermayedarlık yapmak istemiştir. Almanya'nın söz konusu siyaseti için yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti de önemli bir stratejik devlet olarak görülmüştür. Ankara'ya ilk atanan Almanya büyükelçisi Nadolny'nin iki devlet arasındaki ticari ilişkileri artırmak için çok çaba sarf ettiği görülmektedir.

Almanya'nın Krupp, Henschel, Schichau, Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg gibi ileri gelen köklü firmaları birleşerek Krupp Konsorsiyumu'nu oluşturmuşlardır. 6 Ağustos 1930 tarihinde Ankara ile Krupp Konsorsiyumu arasında kredi karşılığında Türkiye'ye Almanya'dan demiryolu malzemeleri sevkiyatıyla ilgili bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşma çerçevesinde 1934 yılına kadar Türkiye'ye yaklaşık 50 milyon Mark değerinde demiryolu malzemesi sevk edilmesi planlanmıştır. Sevkiyatın üçte birini yapı malzemeleri ve kalanını da lokomotifler, vagonlar, platformlar, köprüler, atölyeler ve fabrikalar için makineler, her çeşit yedek parça gibi ürünler oluşturmuştur. 30 adet lokomotif, yaklaşık 1500 adet vagon, çok sayıda fren sistemi ve 70 bin ton ray sevkiyatı yapılması öngörülmüştür. Bunlarla birlikte Türk hükümeti, Mersin ve Samsun limanlarının yapılmasında da, tarımsal faaliyetlerde de Alman hükümetinden yardım talep etmiş, Almanlara işbirliği teklif etmiştir. Ancak, Almanların Türkiye'deki ticari faaliyetleri elbette bu sayılanlardan daha fazladır. Yukarıda sayılan şirketlerden daha fazla Alman şirketi Türkiye'de faaliyetlerde bulunmuştur. Sadece AEG Türkiye için öz sermayesi 2,5 milyondan oluşan ayrı bir şirket kurmuştur. Söz konusu şirket Ankara başta olmak üzere diğer birçok şehirde gaz ve elektrik merkezleri işletmiştir. Siemens ve Schukkert şirketleri uçak ve tramvay tesisleri yapmışlar, yine Julius isminde başka bir Alman şirketi de 400 km uzunluğunda bir demiryolu inşaatı başlatmıştır. Bütün bu çalışmalara bakıldığı vakit Alman sanayisinin bu dönemde Türkiye'nin sanayileşmesine rehberlik ettiğini ifade etmemiz mümkündür.[18]

Türkiye'nin 1930'lu yıllardan II. Dünya Savaşı'na kadar en fazla ithalat yaptığı ülkelerin başında Almanya gelmektedir. Elbette iki ülke arasındaki ticari ilişkiler sadece Türkiye'nin ithal etmesiyle değil, aynı zamanda Türkiye'nin ihraç etmesiyle de gerçekleşmiştir. Türkiye ithalatının yaklaşık %45'ini Almanya'dan gerçekleştirirken, Almanya'ya olan ihracatı

[18] Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939*), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 59-62.

da %43'ün üzerinde olmuştur.[19] Fakat yukarıda da ifade edildiği üzere, II. Dünya Savaşı'ndan dolayı Ağustos 1944 yılından itibaren Almanya'yla Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasındaki bütün ilişkilerin tamamen kesildiği görülmektedir.

Savaşın bitimiyle birlikte Almanya'dan yapılan ithalat %0,6 düzeyindedir. Türkiye'nin ise Almanya'ya hiç ihracatı yoktur. Türkiye, Almanya yerine ithalatının %23'ünü İngilizlerden sağlar hale gelmiştir. 25.03.1946 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya hükümeti arasında daha önce yapılan iki ticaret mukavelenamesi mecliste tasdik edilmiş ve 1946 senesinde 45.478.429 Lira tutarında Alman teslihat kredisi kullanılmıştı.[20] Bununla birlikte Demokrat Parti döneminin ilk iktidar yıllarında yeniden iki devlet arasındaki ticari münasebetler canlanma sürecine girmiştir.[21]

Almanya ile olan ticaret ve seyrisefain antlaşmasının II. Dünya Savaşı sonrası da devamında zaruret ve fayda görülmüştür. Bunun için TBMM'de 29 Mart 1945 tarihli bir Bakanlar Kurulu Kararıyla gerekli şartlar sağlanmıştır.[22] Mecliste yapılan konuşmaların çoğunda eskiden beri ticaretimizin en önemli ortağının Almanya olduğu, Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndan dolayı aradan çekilmek zorunda kalmasıyla ticaretimizde gözle görülür büyük bir düşüşün olduğu vurgulanmıştır. Artık eski sıkı ilişkilerin yeniden tesis edilmesi, hatta Almanya ile birlikte Hollanda, Belçika gibi ülkelerle de ticaretimizin yeniden canlanması gerektiği yönünde TBMM'de kararlar alınmıştır.[23]

Almanya öteden beri özellikle tütünlerimiz için en büyük pazar konumunda olmuştur. Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerin kesilmesiyle bu pazar kaybedilmiştir. İşgal altında bulunan Almanya ile ilişkilerimizi yenilemek ve özellikle tütünlerimize bu pazarı yeniden açmak için siyasi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Almanya'da bulunan Amerikan işgal kuvvetleri komutanlığının tütün alımı yapmak istemesi üzerine bu fırsat değerlendirilmiş ve Almanya'da bulunan Amerikan ve İngiliz işgal bölgesi makamlarıyla temasa geçmeye muvaffak olunmuştur. Bu vesileyle 1948 yılında ilk kez bir Türk ticaret heyeti Frankfurt'a gitmiştir. Ticaret Bakanlığının yaptığı tebliğe göre, 16 Aralık 1948'de Frankfurt'a giden heyet, 15 Ocak 1949'da burada, Almanya'daki Amerika Bileşik Devletleri, Birleşik Krallık ve Fransız işgal bölgelerindeki Askeri Hükümetleri ile bir Ticaret ve Ödeme Anlaşması yapmıştır.[24] Ocak 1949'da yürürlüğe girecek ve 30 Haziran 1949'a kadar sürecek olan bu

[19] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 11, 46. Birleşim, 12.04. 1948, s. 9.
[20] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 8, 23. Birleşim, 26.12. 1947, s. 165.
[21] Hilal Karavar, "Türk-Alman Ticari İlişkilerinde Yeniden Canlanma: 1949-1954 Yılları", *Mediterranen Journal of Humanities*, Sayı IX/2, 2019, s. 376.
[22] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 11, 57. Birleşim, 03.06. 1947 tarihli Gümrük ve Tekel Komisyonu Raporu, 10.05.1948.
[23] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 73. Birleşim, 18.06.1948, s. 247, 273.
[24] Karavar, a.g.m., s. 371.

anlaşmayla işgal bölgeleri, Türkiye'den 10 milyon Dolarlık tütün alacaklarına dair taahhüt mektubu vermişlerdir. Söz konusu bu anlaşmaya göre, Türkiye'den Almanya'ya büyük kısmı ziraat ürünü olmak üzere yaklaşık 44 milyon Dolar tutarında ihracatın ve Almanya'dan büyük çoğunluğu kimyasal madde olmak üzere toplam 32 milyon Dolardan fazla ithalatın yapılması planlanmıştır.[25] Ancak yeterli miktarda satış yapılması konusunda bir pürüz çıkması üzerine heyetimiz geri dönmüştür. Fakat söz konusu heyet geri dönüşte Viyana'ya uğrayarak Avusturya hükümetiyle bir ticaret anlaşması yapmıştır. Heyetin verdiği bilgilere göre, Almanya'ya Amerikan tütünleri pazarlanmaktadır. Bunun üzerine TBMM, Alman pazarında var olabilmek için Amerika ile tütün konusunda ilişkilerin tesis edilmesi için gerekli çalışmaların yapılması hususunda bir karar almıştır.[26] Kısa vadeli bazı çalışmalar neticesinde Amerikan hükümeti tarafından Washington Türkiye büyükelçisine, yukarıda değinilen tütün meselesiyle ilgili bilgi verilmiş ve Amerika'nın Marshall Planı'nı uygulanmaya koyduktan sonra Türkiye ile olan tütün sorunuyla daha yakından ilgileneceği, ihtiyaçların daha çok göz önünde tutulacağı vaadinde bulunulmuştur.[27]

Yukarıda anlatılanların dışında 16 Nisan 1948 tarihinde Paris'te, Türkiye, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, Portekiz, Birleşik Krallık, İsveç, İsviçre ve işgal altındaki Almanya'da bulunan Amerika, Birleşik Krallık ve Fransa başkomutanları tarafından Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşme 28 madde, 2 protokol ve bir nihai senetten oluşmaktadır. Sözleşmeye göre, bir teşkilât kurulacak ve müşterek bir kalkınma programı hazırlanacaktır. Birbirleriyle gümrük ve serbest ticaret bölgeleri tesis etme hususunda giriştikleri müzakere ve çalışmalara devam edilecek, enflâsyon tehlikelerine ve bütçelerinin bozulmasına mâni olmak için gereken tedbirler alınacak, iştirak eden devletlerin işbirliğiyle sağlam bir Avrupa ekonomisi kurulacaktır.[28]

Avrupa Ekonomik İşbirliği Komisyonu'na Türkiye hükümetinin isteğiyle Paris büyükelçisi özellikle tütün meselesinde bilgi vermiş ve büyükelçinin çabalarıyla komisyon içerisinde bir de tütün komisyonunun kurulmasına karar verilmiştir. Söz konusu bu komisyonda çalışmak üzere Türkiye'den Paris'e tütün uzmanlarından ve tütün tüccarlarından oluşan bir Türk heyeti gönderilmiştir. Türkiye'nin Paris büyükelçisi tütün konusundaki çalışmalarına devam etmiş ve Amerika hükümeti tarafından Marshall Planının Avrupa'da uygulanışını takip etmekle görevlendirilmiş olan Bay Hariman'la görüşecek kendisine teferruatlı bilgi vermiştir. Heyetin ve büyükelçinin çalışmalarıyla, meselenin sadece Almanya'ya tütün satmak

[25] Karavar, a.g.m., s. 379.
[26] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 11, 59. Birleşim, 14.05.1948, s. 346, 348.
[27] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 85. Birleşim, 08.07.1948, s. 1002.
[28] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 86. Birleşim, Avrupa Ekonomik işbirliği Sözleşmesi ile eklerinin onanması hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon raporu, 09.07.1948.

olmadığı, aksine Marshall Planına ve Paris'te yapılan anlaşmaya uyarak söz konusu 16 devletin kendi aralarındaki ticaretlerini geliştirmek olduğu noktasında komisyon ikna edilmiştir. Paris anlaşmasına göre, 16 ülke kendi aralarındaki ticareti geliştireceklerdir. Tütün meselesinde de kendi aralarında tütün satan bir devlet varsa diğer devletler, tütün ihtiyaçlarını bu devletten temin edeceklerdir. Buna göre, Amerika, Paris Anlaşması'nda yer alan 16 ülke içerisinde olmadığından dolayı kendi tütününü bir Avrupalı devlete satması uygun değildir. Netice itibariyle Türkiye'nin girişimiyle bu yanlıştan dönülmüştür.[29]

Almanya'dan 1949 ve 1950 yıllarında başta traktör, traktör pulluğu, atla çekilir pulluklar gibi aletler olmak üzere toplam 416 bin dolar değerinde zirai malzeme satın alınmıştır. Bununla birlikte Devlet Üretme Çiftliklerinde tohum deposu olarak kullanılmak üzere Almanya'ya portatif 25 adet hangar siparişi verilmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından Almanya'ya balık ağı, Denizyolları İdaresi tarafından kılavuz motoru, liman motorları, amale motorları ve palamar gibi denizcilik malzemeleri siparişi verilmiştir. Dört adet amale motoru, kılavuz motorlarının ikisi, bir adet 300 tonluk su gemisi, bir adet römorkör, iki adet şehir hattı gemisi, iki adet gemi kazanıyla birlikte söz konusu siparişlerin birçoğu 1951 yılında Alman firmaları tarafından Türkiye'ye teslim edilmiştir. Aynı yıl içerisine Batı Almanya'dan Karabük tesislerinin verimini artırmak maksadıyla bir milyon dolar değerinde 21 kok fırını kapsayan bir batarya ve demiryollarındaki araçların sayısının fazlalaştırılması için de tren, lokomotif, vagon gibi birçok demiryolu malzemesi alınmıştır. Marshall Yardımı kapsamında Almanya'dan ithalat yapmak için tahsis edilen 14,5 milyon doların tamamının kullanıldığı görülmektedir.

Almanya Türkiye'den 1950 yılında tütün talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine Almanya Ticaret Temsilcisi Dr. Schöne Türkiye'deki Tütüncüler Birliğini ziyaret etmiştir. Alman firmaları Türkiye'den alacakları tütüne karşılık ilaç ve makine vermeyi taahhüt etmişlerdir. İlk etapta Türkiye'den Almanya'ya yaklaşık 6 milyon lira değerinde tütün satışı gerçekleşmiştir. Sadece Karadeniz bölgesinden bin ton tütün alınmıştır. Ayrıca Alman halkının Türk halılarına olan talebi üzerine Alman Ticaret Bakanlığı Türkiye'den 25 bin dolarlık halı almaya karar vermiştir. Netice itibariyle 1950 yılında Türkiye Batı Almanya'ya 56 milyon doların üzerinde ihracat gerçekleştirmiş ve Almanya'dan da 51 milyon doların üzerinde ithalat yapılmıştır.[30]

Almanya ile Türkiye arasındaki en önemli sorunsa henüz iki ülke arasındaki savaş halinin sona ermemiş olmasıydı. 13 Temmuz 1951'de TBMM'de Almanya ile devam eden savaşın bitirilmesi için görüşmeler yapılmıştır. İzmir Milletvekili Osman Kapani, Türk-Alman ilişkileri hakkında mecliste izahat vermiştir. Bu açıklamaya göre, Almanya aslında

[29] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 85. Birleşim, 08.07.1948, s. 1002-1003.
[30] Karavar, a.g.m., s. 379-381.

Türkiye ile doğrudan ticaret anlaşması yapmak istemektedir, ancak bunun için savaş halinin sona ermesi mecburidir. Almanya ile yapılmış olan iki anlaşma, Türkiye tarafından tanınan Batı Almanya Devleti ile değil buradaki işgal kuvvetleri komutanlarıyla yapılmıştı. Bu durumda harp haline son verilmesi kanunu çıktığında hem Batı Almanya ile yeni ticaret anlaşmaları imkânı bulunacak hem de Türk tüccarlarının alacakları ile ilgili sorunlar da çözüme kavuşmuş olacaktı. Ayrıca savaş halinin son bulmaması ticareti başka bir yönden de olumsuz etkilemiştir. Türk tüccarlar ile Alman tüccarlar arasında bir sorun çıktığında Alman tebaasından olan kişinin Türk mahkemelerine başvurma hakkı -savaş hali devam ettiğinden- imkânsız olmuştur. Ayrıca Türkiye'ye gelmek isteyen bir Alman tüccar, ancak özel izinle gelebilmekteydi.[31] 14 Temmuz 1951'de Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Almanya ile savaş halinin son verilmesine dair hazırlanan kanun tasarısı görüşülmüştür. Bu kanunun kabul edilmesinden sonra Türkiye-Almanya arasında ikili ticari ilişkiler kurulmasına karar verilmiştir.[32] 18 Temmuz 1951'de *"Almanya ile Harbe Nihayet Verilmesine Dair Kanun"* kabul edilerek Resmî Gazetede yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra Türkiye, Batı Almanya ile doğrudan ticari anlaşma yapma hakkını elde etmiştir.[33]

Almanya ile doğrudan ticari anlaşma yapma hakkının devreye girmesiyle iki ülke arasındaki ticaretin 1951 senesinde çok daha arttığı görülmektedir. 1951 yılında Türkiye Almanya'ya yaklaşık 83,2 milyon dolarlık (234 milyon Lira) ihracat ve yaklaşık 95 milyon dolarlık (266 milyon Lira)[34] ithalat yapmıştır. 13 Eylül 1951'de Batı Almanya İktisat Bakanı Profesör Erhard İzmir Fuarına davet edilmiştir. Söz konusu davet üzerine İstanbul ve İzmir'e gelen bakan da Türkiye'yi Almanya'ya davet etmiştir. Hükümet tarafından Almanya'ya gitmek üzere bir heyet görevlendirilmiş, heyet 28 Kasım 1951'de 14 günlüğüne Almanya seyahatine çıkmıştır. Bu seyahat sonrası Almanya ile gerçekleştirilecek olan ticaretin uzun vadeli olması için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında ilk başta pamuk, tütün, kuru meyve gibi zirai ürünlerin satışı düşünülmüştür.[35]

Türkiye'nin sancılı bir sürece girdiği 1960'lı yıllarda ekonomik gidişatı rahatlatmak adına klişe bir yaklaşım olarak borç alma yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda son zamanlarda yakın ilişkler kurulan Federal Almanya Cumhuriyeti Hükümeti'nden 19 Nisan 1960 tarihinde imzalanan Mali Yardım Anlaşması ile 147 milyon mark borç alınmıştır.[36] Askeri darbeden

[31] TBMM, Zabıt Ceridesi, 1951, s. 159.
[32] *Milliyet,* 19 Temmuz 1951, s. 3.
[33] *Resmi Gazete,* 24 Temmuz 1951, s. 1681.
[34] Lira-Dolar hesaplamaları Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kur arşivinden alınan kur bilgilerine göre yapılmıştır. (https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html erişim tarihi: 10.07.2021).
[35] Karavar, a.g.m., s. 379-381.
[36] Millî Birlik Komitesi Kanunlar Dergisi, 1960, C.43, s. 168-1969.

sonra ekonomik sıkıntıların boyutu üst düzeylere çıkınca borçlanma II. Gürsel Hükûmeti döneminde de devam etmiş ve yine F. Almanya'dan 200 milyon mark borç alınmış ve bu 200 milyon markın yarısının 1961'de diğer yarısının ise 1962 yılında verilmesi kararlaştırılmıştır.[37]

Fedaral Almanya ile Siyasi İlişkiler

II. Dünya Savaşı'nda Alman ordularının Trakya sınırına kadar geldiği halde Türkiye'ye saldırmaması, iki ülke dostluğunun korunması adına önemli görülmüştür. Türk-Alman dostluğunun NATO içerisinde de aynı amaca hizmet etme adına devam ettiği görülmektedir. Federal Almanya Devleti kurulduktan sonra Bonn'da açılmış olan ilk yabancı büyükelçiliklerden birisi Türkiye'ninki olmuştur. 1951 yılında Türkiye, NATO'ya henüz girmiş değildi. Hatta geleneksel Türk-Alman dostluğu düşüncesinden hareket eden Bonn'daki Türk Büyükelçiliği, mensupları için Alman Protokolünden kimlik belgesi alan ilk diplomatik temsilcilik olmuştur. O tarihlerde işgal statüsü henüz sona ermemiş olduğundan, kimlik belgeleri ve otomobiller için diplomatik plâkalar işgal makamlarınca verilmiştir. O tarihlerde bu gibi ufak jestler Alman makamları üzerinde büyük etki uyandırmaya yeterli olmaktaydı. Türkiye'nin, Almanya'ya duyduğu yakınlık bu gibi jestlerden ibaret de kalmamış, Almanya'nın birleştirilmesi sorunu devam ettiği süreçte Türkiye, her zaman Federal Almanya'nın yanında yer almıştır. Türkiye uzun süreler Doğu-Almanya'yı mevcut olmayan bir devlet olarak kabul etmiştir. Almanya ile ilgili olarak ortaya çıkan bütün krizlerde Türkiye Almanya'nın yanında olmuş, 1952'de NATO'ya girdikten sonra, NATO içinde, Almanya NATO'ya katılana kadar, Almanya'nın temsilcisi gibi hareket etmiştir.[38]

Türkiye ile Almanya resmi savaş durumunu bitirdikten sonra sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi işbirliğini artırmak için etkili girişimlerde bulunmuşlardır. Bu kapsam da görev süresi dolan Bonn Büyükelçisi Nizamettin Ayaşlı'ya Almanya Cumhurbaşkanı Theodor Heuss tarafından Almanya'nın en büyük nişanı olan *"Liyakat Madalyası"* takdim edilmiştir.[39] Büyükelçi Nizamettin Ayaşlı'nın yerine 1952'de Batı Almanya'nın Bonn şehrine deneyimli devlet adamı Suat Hayri Ürgüplü'yü büyükelçi olarak atanmıştır. Hayri Ürgüplü 20 Kasım 1952'de Batı Almanya'nın ilk Cumhurbaşkanı olan Theodor Heuss'e güven mektubunu sunmuştur.[40] Alman Cumhurbaşkanı'nın bir Türk elçiye madalya vermesi ve Türkiye'nin eski büyükelçinin yerine deneyimli ve önemli birisi olan Suat Hayri Ürgüplü'yü büyükelçi ataması iki tarafında ikili ilişkileri geliştirmek adına atılmış büyük adımlar olmuştur.

---

[37] *Tercüman,* 7 Haziran 1961, s. 3.
[38] Kamuran Gürün, *Dış ilişkiler ve Türk Politikası-1939'dan Günümüze,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s. 343.
[39] *Milliyet,* "Liyakat Madalyası", 5 Eylül 1952, s. 3.
[40] *Milliyet, "*Türkiye Yeni Bonn Elçisi", 21 Kasım 1952, s. 3.

Almanya ile 1951'de savaş durumunun son bulması ve Demokrat Parti döneminde NATO müttefikliği ile de pekişen Türk-Alman ilişkilerine Alman tarafının verdiği önem ise Federal Almanya'nın kurucu Şansölyesi Konrad Adenauer'in Türkiye ziyareti ile pekişmiştir. Adenauer, 1954 Mart'ında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde iki devlet arasındaki bağlılığa işaret ederek, görüşmelerin çok faydalı olacağınaı ifade etmiştir.[41] Konrad Adenaur 18 Mart 1954 tarihinde Anıtkabir'i de ziyaret etmiştir.[42] Federal Almanya tarafından gerçekleşen bu ilk üst düzey ziyaret sırasında Türkiye ile Almanya arasında başta ticaret olmak üzere önemli iki antlaşma yapılmıştır.[43] Türkiye'ye ziyareti oldukça etkili geçen Adenaur, İzmir'deki NATO karargâhını da ziyaretinin ardından 26 Mart 1954 günü ülkesine dönmüştür.[44]

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes de Adenauer'in davetlisi olarak 2 Ekim 1954'te Almanya'ya gitmiştir. Almanya'yla mevcut ilişkileri geliştirmek için yedi gün sürecek olan Almanya seyahatine, başta Türk sanayicileri olmak üzere her kesimden temsilci katılmıştır.[45] Başbakan Menderes, 10 Ekim 1954'te Türkiye'ye döndüğünde havaalanında basın mensuplarına şu açıklamayı yapmıştır: *"Almanya'ya vardığımız andan itibaren ayrılıncaya kadar Alman hükümetinin, devlet adamlarının ve Alman halkının hakkımızda göstermiş olduğu hüsnü kabul ve çok dostane muameleden dolayı çok müteşekkir olduk. Almanya'da memleketimize karşı büyük bir dostluk, itimat ve muhabbet mevcuttu. Yedi günlük ziyarette başta ekonomi konuları olmak üzere siyasi, sosyal ve kültürel işbirliğinin artırılması için ikili ilişkilerin artırılması konusunda mutabık kaldık."*[46] Görüldüğü üzere Menderes hükümeti ile Almanya zorunlu durumlardan dolayı özellikle de ekonomiden dolayı ilişkilerin yoğunlaşması için emek harcamışlardır.

Almanya ile kurulmuş olan ilişkileri farklı bir açıdan anlatan dönemin önemli gazetecilerinden Cihad Baban, Adnan Menderes ile 30 Ocak 1955 tarihinde çıkmış olduğu Almanya gezisinde; *"Türkiye'nin biz kalkınmakta olan bir memleketiz, ne kadar para verirseniz verin hepsi için sarf yeri vardır"* teziyle hareket ettiğini belirtmiştir. Fakat Almaların birtakım şartlar ileri sürmesi, Menderesi çok kızdırmış; *"müttefiki olduğumuz Almanya nedeniyle I. Dünya Savaşı'ndan çok zarar görmüş olduğumuzu, ayrıca NATO'ya alınma aşamasında Türkiye'den yardım isteyen Almanya'nın şimdi NATO'ya girmesinden sonra bize nasıl olurda şartlar*

[41] *Milliyet,* 19 Mart 1954, s. 1.
[42] Tunç Boran, *Mekân ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Anıtkabir 1938-1973*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman Neşe Özden) Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 275.
[43] *Milliyet,* 22 Mart 1954, s. 1.
[44] *Milliyet,* 27 Mart 1954, s. 1.
[45] *Cumhuriyet,* "Adnan Menderes Bu sabah Almanya'ya Gidiyor", 2 Ekim 1954, s. 1.
[46] *Akşam,* "Türk Alman İlişkileri Tam Anlaşma ile Neticelendi", 10 Ekim 1954, s. 1-2.

getirir"[47] yorumunu yaparak tepkisini dile getirdiğini belirtmiştir. Cihad Baban'a göre, Adnan Menderes, uluslararası alanda iyi ilişkiler kurulmuş ülkelerden ziyade iki samimi insan ilişkilerinden beklediği sonuçları bekleyerek hareket etmiştir.

Gelişen dostluk hukuk ile karşılıklı ziyaretler noktasında başbakanlardan sonra cumhurbaşkanları nezdinde de gelişmeler yaşanmış ve bu doğrultuda Federal Almanya Cumhurbaşkanı Dr. Theodor Heuss 5-13 Mayıs 1957 tarihleri arasında ziyarette bulunmuştur.[48]

Federal Almanya Cumhurbaşkanı Dr. Theodor Heuss ve beraberindekiler 5 Mayıs 1957 Pazar günü Esenboğa hava alanına inmiş ve 21 pare top atımı ile selamlanmıştır. 6 Mayıs 1957 Pazartesi günü Anıtkabir ziyaret edilmiştir. Aynı gün Federal Almanya Cumhurbaşkanı Hariciye Köşkünde Ankara'da akredite bulunan Yabancı Diplomatik Misyon şeflerini kabul etmişlerdir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından misafir onuruna Çankaya Köşkü'nde resmi bir akşam yemeği verilmiştir. 7 Mayıs 1957 Salı günü Hariciye Köşkü'nde Almanya Cumhurbaşkanı için *"Ankara Şehri Fahri Hemşerilik Payesinin"* verilmesi merasimi yapılmıştır. 8 Mayıs 1957 Çarşamba günü de Ankara Üniversitesi'nde Ekselans Theodor Heuss için Üniversite'nin Fahri Doktorluk payesi için merasimi yapılmıştır. 9 Mayıs Perşembe günü, İstanbul'a hareket edilmiştir. 10 Mayıs Cuma günü Dolmabahçe Sarayı'ndan Mudanya'ya geçilmiştir. Aynı gün Bursa şehri de ziyaret edilerek, 11 Mayıs'ta tekrar İstanbul'a dönülmüş ve Theodor Heuss, Tarabya'daki Alman mezarlığını ziyaret eettikten sonra Alman Konsolosluğu'na gitmiştir.[49]

Yukarıda değinilen, Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından misafir devlet başkanı onuruna Çankaya'da veriken akşam yemeğinde her iki devlet başkanı da bir konuşma yapmıştır. İki milleti birbirine bağlayan yolların kuvvetinden ve tarihinden bahsetmiş olan ~~C.~~ Bayar, Alman milletinin son senelerde bütün zor şartlara rağmen gösterdikleri büyük kalkınmaya işaret etmiş ve barışçıl milletlerin bu kuvvetlerinden garp camiasına mensup bir millet olarak Türkiye'nin iftihar ettiğini, Almanya'nın tekrar bir tek devlet haline gelmesini çok istendiğini belirtmiştir.[50] Bayar, ayrıca Alman milletini ikiye ayırmış olan hudutların kalkacağı zamanı Türk milletinin sabırsızlıkla beklediğini, ifade etmiştir. Dr. Heuss'un Türkiye'yi ziyaret tarihinin Almanya'nın bağımsızlığa kavuşmasının ikinci yılı olması nedeniyle de çok önemli görülmüştür.[51]

F. Almanya Cumhurbaşkanı T. Heuss, onuruna verilen yemekte yaptığı konuşmada, Türkiye ile Almanya arasındaki dostluk bağlarının NATO

[47] Cihad Baban, *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümranları,* Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 161-167.
[48] *Milliyet,* 11 Mayıs 1957, s. 1.
[49] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon:3004918, Gömlek: 3, Sıra: 280, 1957, s. 4918.
[50] *Akşam,* "İki Cumhurbaşkanı Çankaya'da Konuştular", 7 Mayıs 1959, s. 2.
[51] *Milliyet,* "Türk Alman Görüşmeleri", 7 Mayıs 1957, s. 1.

çerçevesi dâhilindeki ittifakla daha da sıkılaştığını belirterek, Türkiye'deki son ekonomik gelişmeleri, Alman milletinin yakın bir alaka, hürmet ve hayranlıkla takip ettiğini, söylemiştir. Heuss, yemekte Bayar'ın Almanya'nın yeniden birleşmesi hususundaki temennilerine cevaben, Türkiye'nin Almanya'nın birleşmesi hususunda gösterdiği yakın alakaya müteşekkir olduğunu belirterek, bu düşüncenin Alman milleti için bir teselli kaynağı olduğunu söylemiştir.[52]

Almanya Cumhurbaşkanı Heuss, gösterilmiş olan misafirperverliğe teşekkür ettikten sonra, Atlantik Paktı içerisinde birleşmenin önemine değinmiş, karşılıklı ilişkilerin ve özgürlüklerin korunması gerektiğine vurgu yapmıştır. Cumhurbaşkanı Heuss, Türkiye ile Almanya arasındaki eski ve derin dostluğun memnuniyet verici olduğunu bildirmiştir. Almanya'nın hala Hitler döneminden kalma sıkıntılar çektiğini, 1918 yılında Türkiye'nin büyük devlet adamı Atatürk'ün rehberliği altında yepyeni bir devlet kurabilmiş olması gibi Almanya'nın da güçlüklerini yenmeye azmetmiş bulunduğunu, Almanya'nın tekrar birleşmesi savaş yoluyla değil, ancak dünyanın ve dünya milletlerinin müdahalesiyle olabileceğini belirtmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan önce ilk Türk-Alman Cemiyeti'nin[53] kurulmuş olduğunu da belirten Heuss, von Der Goltz Paşa'yı ve modern Ankara'yı kuran Alman mimarlarını, iki memleketin dostluk bağlarını kuvvetlendirmiş olan şahıslar olarak nitelemiş ve teşekkür ederek konuşmasını bitirmiştir.[54]

Almanya Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ziyareti Türk basınına olumlu yönde yansımıştır. Ulus Gazetesi'ndeki yazısında Hüseyin Cahit Yalçın, Batı Almanya Cumhurbaşkanı Dr. Theodor Heuss ile beraberinde gelen Dışişleri Bakanı Ekselans M. Helnrich von Brentano'nun Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretin çok kıymetli olduğunu vurgulamıştır. İki ülkenin dostluğunun, padişahlık devrinde imparator II. Wilhelm ile başlamış olduğunu dostça münasebetlerimizin meşrutiyet rejimi zamanında zayıflamış olduğunu, ama Türk-Alman milletleri arasındaki sempati ile siyasi menfaatler arasındaki uygunluk nedeniyle tekrar canlandığını ifade etmiştir. Yalçın'ın ifadeleriyle; "*I. Dünya Savaş'ında Çarlık Rusya'sının batılı devletler yanında savaşa girmesi Türkiye'yi Almanya ile silâh*

[52] *Milliyet,* "Türk-Alman Görüşmeleri", 7 Mayıs 1957, s. 1-5.

[53] Almanca adı "Deutsch-Türkischen Verein" olan Türk-Alman Cemiyeti, Şubat 1914'de Almanya'da kurulmuş, cemiyet tarafından daha etkili faaliyet yapabilmek için Ekim 1915'te İstanbul'da bir merkez açılmıştır. Merkezin açılışı Enver Paşa'nın başkanlığında yapılmış, açılışa Halil Bey, Talat Bey, birçok milletvekili, Almanya'daki cemiyetin kurucularından Jaeckh, İstanbul Alman büyükelçisi ve konsolosuyla birlikte birçok Türk ve Alman vatandaşı katılmıştır. Aynı gün Enver Paşa, merkezin açıldığını hem Osmanlı Sultanına hem de Alman İmparatoruna bir telgrafla bildirmiştir. (AT-OeStA / HHStA / DAp. 1848-1918 / ZA, Korrespondenz - Bureau, Gründung der deutsch türkischen Vereinigung, 05.10.1915 (AT-OeStA/HHStA: (Österreichische Haus-, Hof- und Staatsarchiv) Avusturya Devlet ve Saray Arşivi. DAp.: (Diplomati und Aussenpolitik) Diplomasi ve Dış politika.) Ayrıca bkz. Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, İstanbul 2000, s. 111.)

[54] *Akşam,* "İki Cumhurbaşkanı Çankaya'da Konuştular", 7 Mayıs 1959, s. 2.

arkadaşlığına sevk etmiştir. Bu savaşın sonunda Almanya, imparatorluğu, Türkiye ise padişahlığı kaybetmiştir. Savaştan sonra Türkiye daralmış sınırları içinde milli bir devlet kurmaya çalışmıştır. Almanya ise Hitler yönetiminde yeniden yükselmeye başlamıştır." Yazar, bu sürecin Almanya için çok büyük bir talihsizlik olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin fikren Nazi Almanya'sı ile anlaşamayacağını fakat Alman halkı beraber olduğunu belirtmiştir. Yazar, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan uzak durmasına rağmen Alman halkı ile olan dostluğunun devam ettiğini belirtmiştir. Yazar, Naziliğin yıkılmış olmasını Alman milletinin özgürlüğü olarak görmüştür. Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının Türk milletini üzdüğünü, ama Almanya'nın sıkıntılı dönemden kısa zaman içinde kurtulacağını belirtmiştir.[55]

Cumhuriyet Gazetesi'nde Samih Sami, Türk-Alman ilişkilerine yönelik yazmış olduğu makalede, Türk ve Alman ordularının II. Dünya Savaşı'nın en yoğun dönemlerinde bile savaşmadığını belirtmiştir. Bu nedenle iki ülkenin ilişkilerinin artması için bir engel olmadığını yazmıştır. Almanya Cumhurbaşkanı Dr. Heuss'un, ikili ilişkilerde çok büyük öneme sahip bir isim olduğunu belirten Sami, Dr. Heuss'un çok yönlü bir devlet adamı olarak 1954 yılında tüm Alman partilerinin onayı ile Cumhurbaşkanlığı'na seçildiğini belirtmiştir. Yetmiş yaşını aşmış olan Dr. Heuss'ün hayatında gazeteciliğin ve yazarlığın çok önemli bir yer tuttuğu, çeşitli dergi ve gazetelerde yazmış olduğu siyasi yazılarla Almanya'da çok sevildiği bilgisi de verilmiştir. Theodor Heuss'un önceki dönemlerde Siyasi İlimler Fakültesi doçenti olarak görev yaptığı, Alman Demokrat Parti'sinin de bir mebusu olduğu belirtilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın nasıl bu kadar hızlı geliştiğini merak etmiş olan yazar, bunun cevabı olarak Dr. Heuss'un hayatını örnek göstermiştir.[56]

Yavuz Abadan Ulus gazetesi yazısında, Dr. Heuss hakkında önemli bilgiler vermiştir. Cumhurbaşkanı seçilmeden önce, II. Dünya Savaşı'ndan önceki ve sonraki Alman Üniversitelerinde, siyaset ve devlet görüşleri sahasında binlerce talebe yetiştirmiş olan Prof. Theodor Heuss'un, bütün hayatı boyunca hürriyet ve demokrasi ideallerine sadakatle bağlı kalmış ve bu uğurda mücadele etmiş bir şahsiyet olduğu vurgulanmıştır. Abadan, Federal Almanya Cumhurbaşkanı'nı vasıfları itibari ile Eflâtun idealizminin çizdiği filozof devlet adamının modeline benzetmiştir. Abadan bunu teyit için, 1949 yılına ait bir hatırasını nakletmiştir: *"1949'un Eylül ayında Almanya'yı ziyaret ettiğini, Frankfurt Başkonsolosumuzun davetiyle Alman Devlet ve Hükümet adamları ile temaslarda bulunduğunu ve bizzat Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmiş olduğunu*" aktarmıştır. Abadan, T. Heuss ile şu konuşmayı gerçekleştirdiğini belirtmiştir: "*Ben siyasi mesuliyeti olmayan bir makamı temsil ettiğim cihetle, sizinle bir*

[55] Hüseyin Cahit Yalçın, "Kıymetli Bir Ziyaret", *Ulus*, 5 Mayıs 1957, s. 1.
[56] Samih Sami, "Kıymetli Misafirimiz Alman Cumhurbaşkanı Dr. Theodor Heuss", *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1957, s. 2.

meslektaş olarak ilim ve kültür meseleleri hakkında konuşmayı tercih ederim. Hem de size bu konuda iyi bir haberim var. Türk hükümetinin, İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsünün çalışmasına yeniden izin verdiğini şimdi sevinçle haber almış bulunuyorum. Bunu bir uğur sayıyorum. Bu zemin üzerinde, iktisadi ve siyasi dostluk münasebetlerimizin süratle gelişeceğine eminim."[57]

Peyami Safa Milliyet'teki köşesinde, Türkiye'nin Alman sevgisinin samimi ve candan olduğunu, bunun nedenlerini ise Almanların dostluğunun ikiyüzlü değil gerçekçi olmasından kaynaklandığını belirmiştir. Ayrıca Almanların, Türk milleti ile benzer vasıflarının olduğunu, bunların da askerlik ve mertlik olduğunu vurgulamıştır. Safa, iki ülkenin I. Dünya Savaşı'ndaki silah arkadaşlığının ve Cumhuriyet Dönemi'ndeki iktisadi dostluğunun da iki ülkenin yakınlaşmasında çok önemli olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin Almanya gibi sanayisi gelişmiş bir ülkeden silah siparişi almasının çok büyük bir şeref olduğunu belirten Safa, bu antlaşmanın Türk sanayisi için çok büyük bir ilerleme olacağını da vurgulamıştı.[58]

Ziyareti esnasında Alman Cumhurbaşkanı T. Heuss, İstanbul Radyosuna bir beyanat vererek, Almanya'nın Türkiye'den toplamda 740 milyon Alman Markı tutarında silah siparişi verdiğini ve bunların Kırıkkale Makine ve Kimya Endüstrisi fabrikasında imalatına başlandığını açıklamıştır.[59]

Şevket Rado, Akşam Gazetesi'nde yapmış olduğu yorumda, Almanya ile imzalanmış olan silah antlaşmasının önemine değinmiştir. Alman Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ziyareti iki ülke dostluğunun pekişmesine katkı sağladığı gibi iktisadi açıdan da önemli ortaklıklar geliştirmiştir. Ş. Rado, Türkiye'nin, ileri bir sanayi memleketi olan Almanya'ya cephane imal edecek bir mevkie gelmesini, Türkiye'nin sanayide almış olduğu mesafeyi göstermesi bakımından çok önemli bulmuştur. Ş. Rado, Kırıkkale Mühimmat Fabrikasını Almanların yapmış olduğunu fakat bu fabrikanın uzun senelerden beri tamamen Türk işçisi ve teknisyenleri tarafından işletilmekte olduğu bilgisini vermiştir. Ş. Rado, Amerika'daki fabrikalarla kıyaslama yapmış ve Kırıkkale Fabrikası'nın devrin büyük sanayi memleketlerinin fabrikalarından bir eksiği olmadığını belirtmiştir.[60] Türkiye'nin Almanya ile yapmış olduğu mühimmat anlaşması, NATO'ya alınmamızdan sonra dış politikadaki en büyük ikinci başarı olarak gösterilmiştir.[61]

İki ülke içinde oldukça yapıcı ve verimli geçen Türkiye ziyaretinin ardından T. Heuss'un, Almanya'ya dönüşünde verdiği bir röportajında:

[57] Yavuz Abadan, "Büyük ve Muhterem Misafirimiz", *Ulus*, 5 Mayıs 1957, s. 2.
[58] Peyami Safa, "Dr. Heuss ve Türkiye", *Milliyet*, 11 Mayıs 1957, s. 2.
[59] *Milliyet,* "Dr. Heuss İstanbul'da", 10 Mayıs 1957, s. 1.
[60] Şevket Rado, "Kırıkkale'yi Hatırlarken", *Akşam*, 12 Mayıs 1957, s. 2.
[61] *Akşam,* "Almanya İle İmzalanan Mühimmat Anlaşması", 12 Mayıs 1957, s.1.

"Türkiye'de o kadar çok Alman Bayrağı gördüm ki, bu kadarına Almanya'da bile nadir rastladığımı biraz da utanarak ilave edeyim[62]" şeklindeki ifadesi Türkiye hükümetinin Almanya'ya ne denli önem verdiğini gösterir nitelikte olmuştur.

Almanya Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ziyaretinin ardından Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Mayıs ayı içinde Almanya'ya resmi bir ziyarette bulunacağı basında yer almaya başlamıştı.[63] Reisicumhur Celal Bayar 7 Mayıs 1958'de önemli bir heyetle Batı Almanya'ya ziyarette bulunmak için Türkiye'den ayrılmıştır. Hava alanından ayrılmadan önce basına, *"kökleri çok eskiye dayanan Türk-Alman ilişkilerini hak ettiği seviyeye yükselmek için iadeyi ziyarette bulacağım, ekonomi başta olmak üzere eğitim, kültürel, sosyal alanda her iki devleti daha da yakınlaştıracak adımlar atacağız"* diyerek açıklama yapmıştır.[64] Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı Almanya hava alanında Alman Cumhurbaşkanı T. Heuss ve Başbakanı Konrad Adenauer ile devlet yetkilileri karşılamıştır. Almanya'daki temaslar neticesinde 10 Mayıs 1958'de Türk-Alman Kültür Antlaşması imzalanmıştır.[65] Berlin Freie Üniversite'sinde bir konuşma yapan Celal Bayar'a İktisat Doktorluğu payesi verilmiş ve verimli geçen ikili görüşmelerden sonra C. Bayar 15 Mayıs 1958'de Türkiye'ye dönmüştür.[66]

Başbakan Adnan Menderes Türk-Alman İktisadi görüşmeleri için 25 Temmuz 1958 tarihinde Almanya'ya ikinci kez ziyarette bulunmuştur. Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dan kısa süre sonra Almanya'ya gitmesindeki en önemli etken Almanya'nın Türkiye'ye açmış olduğu kredi konusunu sonuçlandırmaktı.[67] Türkiye'den kısa sürede üst düzeyde Almanya'ya yapılan ziyaretlerin altında yatan en önemli etken Demokrat Parti Hükümeti'nin ekonomik olarak zor duruma düşmesi ve bir çıkış yol araması Almanya ile olan ilişkilerin sıklaştırılmasına neden olmuştur.

Federal Almanya ile Eğitim, Sosyal ve Kültürel Alanlardaki İlişkiler

II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş esnasında çeşitli nedenlerden dolayı doğu ülkeleri ve Avrupa ülkelerinden yaklaşık 1,5 milyon insan kendi memleketlerini terk etmiş ve zor şartlar altında hayatına başka ülkelerde devam etmiştir. Bu mültecilerin savaş sonrası 1946'da Birleşmiş Milletlerde durumları görüşülmüş ve teşkilatın ilk işi bu mültecileri kendi memleketlerine göndermekle uğraşmak olmuştur. Ancak mültecilerin birçoğu kendi memleketlerine gitmek istememişler ya bulundukları memleketlerde kalmak ya da başka bir üçüncü ülkeye gitmek

[62] *Milliyet,* "Dr. Heuss Bonn'a vardı", 15 Mayıs 1957, s. 1.
[63] *Milliyet*, "Bayar 7 Mayısta Almanya'ya Gidiyor", 2 Mayıs 1958, s. 5.
[64] *Akşam,* 7 Mayıs 1958, s. 1.
[65] *Cumhuriyet*, "Türk Alman Kültür Antlaşması", 11 Mayıs, 1958, s. 3.
[66] *Milliyet,* "Bayar Bugün Dönüyor", 13-15 Mayıs 1958, s.1-2.
[67] *Milliyet,* "Menderes Bugün Bonn'a Gidecek", 25 Temmuz 1958, s. 1.

istemişlerdir. Bu durumda Yunanistan, İtalya, Almanya ve Avusturya'da bulunan yedi binden fazla kişi de Türkiye'ye gelmek istemiştir. Söz konusu durumu Birleşmiş Milletler Mülteci Teşkilatının Türkiye hükümetine bildirmesi sonrası hükümet üç kişilik bir heyeti Temmuz 1946'da üç aylığına araştırma yapmak üzere Avrupa'ya göndermiştir. Türkiye heyeti Almanya'nın İngiliz ve Amerikan işgal bölgelerinde de incelemelerde bulunmuştur. Heyet, 7170 mülteciyi Türk vatandaşlığına geçmek ve bir daha ülkelerine dönmemek şartıyla Türkiye'ye kabul etmeye karar vermiştir. Böylece II. Dünya Savaşı sonrası ilk kez bir Türk heyeti Almanya'ya gitmiştir.[68]

Mecliste Almanya'nın her alandaki eğitim sisteminin örnek alınması konusunda görüşmeler yaşanmıştır. Bu kapsamda *"Bir memleket ya da memleketteki kurumlar savaşa nasıl hazırlanır?"* Almanlar bunun için kurslar açmışlardır. Müsteşarlar, müdürler, subaylar vs. bu kurslara katılmışlardır. Her daire kendisiyle ilgili savaşa hazır olmak zorundadır. Almanya'da olduğu gibi Türkiye'de de bu şekilde kursların açılması gündeme gelmiştir. Almanya sürekli örnek gösterilmiş ve Alman mühendisleri kıymetli görülmüştür. Almanya'ya tahsil için öğrenci gönderilemediğinden yakınılmıştır.[69] Almanya, Polonya ve Fransa Türkoloji'de en çok gelişmiş memleketler olmuştur. Ancak savaş döneminde buralara öğrenci gönderilememiştir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu bu memleketlerdeki dostlarıyla görüşerek kendilerine bu hususta yardımcı olmalarını isteyeceğini Mecliste yaptığı konuşmada belirtmiştir.[70]

Üniversite eğitiminde de Amerika ve İngiltere'yle birlikte Almanya örnek gösterilmiştir. Almanya'da üniversitelerde akşam okullarının olduğu ve kendisini geliştirmek isteyen, fakat gündüzleri de çalışmak zorunda kalan başta memurlar olmak üzere herkesin bu okullardan istifade ettiği ifade edilmiş ve Türkiye'de de buna benzer akşam okullarının açılması istenilmiştir. Almanya'daki üniversite sayısı temel alınmakta ve buna göre Türkiye'nin sekiz tane daha üniversiteye ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Türkiye'deki Dil Kurumunun tıpkı Almanya'daki gibi güçlü hale getirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine Millet Meclisi'nde Mebuslar, Almanya'nın eğitim kalitesi hakkında; *"Hallerine imrendiğimiz ve seviyelerine ulaşmaya çalıştığımız Almanya gibi memleketlerde lise mezunları 2 yıllık sıkı bir pedagojik eğitimin ardından başarılı birer öğretmen oluyor ve eğitime çok katkı sağlıyorlar. Örnek aldığımız bu*

[68] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 7, 11. Birleşim, 26.11.1947, s. 193; TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 9, 29. Birleşim, 12.1.1948, s. 17.
[69] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 8, 25. Birleşim, 28.12. 1947, s. 481; TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 76. Birleşim, 25.06.1948, s. 167.
[70] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 83. Birleşim, 06 Temmuz 1948, s. 805.

ülkelerden biz daha geri değiliz. Biz de bu şekilde bir başarı kaydedebiliriz" şeklinde konuşmalar yapmışlardır.[71]

Milliyet Gazetesi'nde *"Dr. Heuss Bugün İstanbul'a Geliyor"* başlıklı haberde, Alman Cumhurbaşkanı Dr. Theodor Heuss'un, endüstri ve teknik sahalarda eğitim görmek üzere 150 Türk gencine burs vereceğini bildirmiştir. Ayrıca iki ülke arasındaki dostluğun artırılması adına 9 Mayıs'ta *"Kültür Antlaşması"* imzalanmıştır. Bu antlaşma ile karşılıklı olarak kültür merkezleri açılmasına karar verilmiştir. Bu haberde Alman basınının Menderes Hükümeti için yazmış olduğu "*Almanya, Menderes ve onun yorulmak bilmeyen kalkınma faaliyetlerine karşı büyük bir sempati beslemiştir"* şeklinde yorumu da aktarılmıştır.[72]

Türk-Alman bilimsel ilişkilerinin 1945 sonrası dönemde başlangıçta yavaş da olsa istikrarlı bir şekilde gelişmeye devam ettiği görülmüştür. Yani daha önce sağlam bir şekilde temelleri atılan bilimsel ilişkiler 1957 yılında imzalanan *"Türk-Alman Kültür Antlaşması"* ile yeni ve daha kurumsal bir boyut kazanmıştır. Hiç kuşkusuz bu antlaşma hem kültürel hem de bilimsel ilişkilerin ivme kazanmasına neden olmuştur. Osmanlı'dan itibaren söylenen Türk-Alman Üniversitesi kurulması projesi 1957'de imzalanan Türk-Alman Kültür Antlaşması ile yine gündeme gelmiş ve bu şekilde ilişkiler daha da geliştirilmek istenmiştir.[73]

İki ülke arasındaki bilimsel ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunan önemli iki kurum ise, Goethe Enstitüsü (Goethe Institute) ve Alman Akademik Değişim Servisi (Deutscher Akademische Austauschdienst- DAAD) adlı kuruluşlardır. İstanbul, Ankara ve İzmir gibi üç büyük şehirde elli yıldan bu yana varlığını sürdüren Alman kültür merkezleri 1991 yılından itibaren Goethe Enstitüsü olarak adlandırılmaya başlanacaktır. Türkiye'de dost Almanya imajı oluşturmak isteyen Goethe Enstitüsü'nün asıl amacı, Almancanın Türkiye'de yaygınlık kazanmasına katkı sağlamaktır. Bu kurumlar Almanca öğreten öğretmenler ve öğretim elemanlarıyla bir yıl boyunca çeşitli seminerler düzenleyerek Türkiye'de Almanca öğretiminin sürekli hale getirilmesini sağlayarak bu anlamda yönlendirici bir rol oynamak istemiştir.[74]

Türkiye ile Almanya aralarındaki ilişkileri pekiştirmek için ekonomik, kültürel, sosyal ve spor alanlarında işbirliği yapmıştır. Bu kapsamda Almanya'da 17 Haziran 1951'de Türk Milli takımı ile F. Almanya Milli takımı arasında özel dostluk maçı düzenlenmiş ve Türkiye maçı 2-1

[71] TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 8, 26. Birleşim, 29.12. 1947, s. 588, 591, 610, 622.
[72] *Milliyet,* "Dr. Heuss Bugün İstanbul'a Geliyor", 9 Mayıs 1957, s. 5.
[73] Fahri Türk, Servet Çınar, "Türkiye ile Almanya Arasındaki Bilimsel İlişkiler: Türk-Alman Üniversiteleri", *Akademik Bakış,* C.7/S.13, Kış 2013, s.51-52.
[74] Türk-Çınar, a.g.m., s.53-55. Ayrıca Türkiye'deki Almanca eğitimi için bkz. Fatih Çolak, Özgül Balcı, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Yabancı Dil Eğitimine Genel Bir Bakış", *Her Yönüyle Yabancı Dil Üzerine Araştırmalar II,* Edt. Özgül Balcı, Fatih Çolak, Çizgi Kitapevi Yayınları, 2018 Konya, ss. 9-18.

yenmiştir.[75] Aynı maçın ikinci dostluk karşılaşması 21 Kasım 1951'de Türkiye'de yapılmış ve maçı F. Almanya 2-0 yenmiştir.[76] Almanya ile Türkiye, 1954'te Dünya Şampiyonası Finallerinde iki kere karşı karşıya gelmiş ve ilk maçı 4-1, ikinci maçı ise 7-0 Almanya almıştır.[77] Görüldüğü üze ilişkiler sadece ekonomik ve siyasi alanda sürmemiş spor başta olmak üzere çeşitli alanlarda da varlık göstermiştir.

Türkiye'den Federal Almanya'ya İşçi Göçü

Bu başlık altında Türkiye Cumhuriyeti ile Federal Almanya Cumhuriyeti arasında 1961 senesinde gerçekleşen iş gücü anlaşmasına değinilecektir, ancak Anadolu topraklarından Almanya'ya aslında çok daha önceki tarihlerde işçi göçü gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında silah ticareti sebebiyle Almanya'ya yerleşen Osmanlı vatandaşları bulunduğu gibi XX. yüzyılın başlarında da gerek eğitim için gerekse çalışmak maksadıyla Anadolu'dan Almanya'ya gidişlerin olduğu bilinmektedir. Sadece 1907 yılında 8 bin Türk işçisinin Almanya'da başta Mercedes, AEG, Siemens gibi birçok fabrikada çalıştığı ve meslek eğitimi aldığı kaynaklarda geçmekte, I. Dünya Savaşı öncesi toplam 12 bin Türk işçisinin Almanya'da bulunduğu ifade edilmektedir.[78]

I. Dünya Savaşı öncesi meslek eğitimi ya da çıraklık için Alman İmparatorluğu bir proje ortaya atmış ve proje kapsamında 450 Türk genci, başta Berlin olmak üzere Almanya'nın birçok şehrinde bulunan toplam 150 merkezde 70'ten fazla iş alanında meslek eğitimi almış ve çıraklık yapmıştır. Projeye Alman İmparatorluğu 100 bin mark, 48 Alman belediyesi 100 bin mark ve Alman sanayicileri de 40 bin mark olmak üzere toplam 240 bin mark destek vermişlerdir. I. Dünya Savaşının patlak vermesiyle birlikte söz konusu işçilerin ve öğrencilerin bazıları yurtlarına dönerken birçoğu orda kalmış ve onlardan bir daha haber alınamamıştır.[79] Ancak savaş döneminde Türk-Alman Cemiyeti'nin çalışmalarıyla ve Osmanlı hükümetinin de isteğiyle özellikle eğitim için Almanya'ya öğrenci gönderilmeye devam edildiği görülmektedir. Örneğin 1916 senesinde sadece Türk-Alman Cemiyeti aracılığıyla 240 erkek öğrenci Almanya'ya gitmiştir. Bu bilgilerin alındığı Avusturya Devlet Arşivi belgesinde erkek öğrencilerle birlikte kız öğrencilerin de olduğu, kız öğrencilerin genelde tıp öğrenimi için Almanya'ya gittikleri ifade edilmekle birlikte sayıları hakkında her hangi bir bilgi verilmemiştir.[80]

[75] *Milliyet,* 18 Haziran 1951, s. 5.
[76] *Milliyet,* 22 Kasım 1951, s. 5.
[77] *Milliyet,* 18-24, 1954, s. 5-7; https://www.tff.org/default.aspx?pageID=425/Erişim Tarihi: 18.07.2021.
[78] Latif Çelik, *Türk-Alman İlişkileri (Deutsch-Türkische Beziehungen)*, Würzburg, 2013, s. 29. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Zafer Toprak, "Almanya'ya İlk İşçi ve Öğrenci Göçü: 1916-1918" *Bilim ve Sanat*, Sayı 3, Mart 1981, ss. 26-27.
[79] Daha detaylı bilgi için bkz. Hans Hermann Russad, Gerhard Ryll, *Türkische Jugend in Deutschland*, Deutsch-Türkische Vereinigung, Berlin, 1918.
[80] AT-OeStA / HHStA / DAp. 1848-1918 / ZA, 18.04.1917.

Aynı yıl Haydar Paşa Alman Okulu müdürü Preusser tarafından başarılı 50 Türk öğrenci masrafları Almanya tarafından karşılanmak üzere Prusya ve Bad eyaleti öğretmen okullarına eğitim için gönderilmiştir. Preusser'in ifadelerine göre, imkânları elverdiği müddetçe her sene 50 Türk öğrenci Almanya'ya gönderilecektir.[81] Almanya'ya öğrenci gönderme konusunda Osmanlı hükümeti tarafından bir komisyon kurulmuş ve komisyonun başına Dr. Nazım Bey getirilmiştir. Nazım Beyin belirttiğine göre, bu zamana kadar her sene yüzlerce Türk öğrenci Almanya'ya eğitim almak ve üniversite okumak için gitmiş, böylece 1918 itibariyle Almanya'da binlerce Türk öğrenci bulunmuştur. Ayrıca bundan sonra da her yıl 2 bin civarında öğrencinin Türk-Alman Cemiyeti'nin sağladığı burslarla Almanya'ya gideceğini ifade etmiştir.[82]

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra da Türkiye'den birçok ülkeyle birlikte Almanya'ya da gerek yükseköğrenim için gerekse mesleki eğitim ya da çıraklık eğitimi için gidişler gerçekleşmiştir. Fakat II. Dünya Savaşının patlak vermesiyle gidiş-gelişlerin yine durduğu görülmektedir.[83]

II. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, büyük toprak kaybına uğramış ve ülke tamamen galip güçler tarafından işgal edilmiştir. İşgalle birlikte Almanya coğrafyası, Amerika, Britanya, Fransa ve Rusya olmak üzere dört askeri bölgeye ayrılmıştır. Almanya'nın batı bölgelerinde Amerika, Britanya ve Fransa bulunurken, doğu bölgesinde ise Rusya bulunmaktaydı. Batı bölgesinde bulunan galip güçler kendi bölgelerini birleştirip 23 Mayıs 1949 tarihinde Federal Almanya Cumhuriyetini (Bundes Republik Deutschland) kurmuşlardır. Amerika, Britanya ve Fransa'nın katkısıyla Federal Almanya yeniden yapılanma, sanayisini yeniden güçlendirme ve yeniden ekonomik kalkınma sürecine girmiştir. Ancak, ülkedeki iş gücü açığı çok fazladır. Yapılan tahminlere göre bütün ülke üzerinde 400 milyon metreküpten daha fazla yıkıntı-moloz bulunmaktadır. Bunların ortadan kaldırılması ve alt yapısının yeniden inşası noktasında insan unsuru her şeyden önemli olmuştur. II. Dünya Savaşı öncesi bütün Almanya topraklarındaki nüfusun 69 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Savaş esnasında ise Almanya 7 milyondan fazla insanını kaybetmiş ve yaklaşık 25 milyon insan da göç etmek zorunda kalmıştır.[84]

Almanya'yı işgal eden devletlerden özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Rusya~~'sı~~ arasındaki anlaşmazlıklar Federal Almanya Cumhuriyetinin yeniden yapılanmasına olumlu yansımıştır. Böylece

[81] Turan, a.g.e., s. 100-101.
[82] AT-OeStA / HHStA / DAp. 1848-1918 / ZA, 11.07.1918.
[83] Daha detaylı bilgi için bkz. Cengiz Aslan, "Cumhuriyetin Erken Döneminde Yurt Dışı Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar (1923-1940)", *Turkish Journal of Education*, Volume 5, Issue 3, 2016, ss. 156-169.
[84] Wilhelm von Sternburg, *Die Geschichte der Deutschen*, Csmpus Verlag, Frankfurt/Main 2005, s. 254.

Almanya'nın sanayisinin ve dolayısıyla ekonomisini yeniden güçlendirmesi işgal kuvvetleri eliyle gerçekleştirilmiştir. 1949 yılında kurulan Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olan Konrad Adenauer, ilk olarak işgal güçleriyle Almanya'nın yeniden yapılanmasını görüşmüş ve bu sürede ihtiyaç duyulan işgücünün yabancı ülkelerden sağlanmasına karar verilmiştir. Bu vesileyle, önce 1955 yılında İtalya ile 1960'da İspanya, ardından Yunanistan ile daha sonra 1961 yılında Fas ve Türkiye ile 1963'te Güney Kore, 1964'de Portekiz ile 1965'te Tunus ve 1968'de de Yugoslavya ile iş gücü anlaşmaları yapılmıştır.[85]

Türkiye Cumhuriyeti 1950'lerden itibaren ve Federal Almanya arasındaki ilişkilerin normale dönmeye başlamasıyla birlikte bazı Türk vatandaşları özel aracılar vasıtasıyla Avrupa'daki birçok ülkeyle birlikte Almanya'ya da çalışmak için gitmeye başlamışlardır. Federal Almanya Cumhuriyeti İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun 1956 yılından itibaren özellikle Almanya'da tarım ve sanayi alanında çalıştırılmak üzere Türkiye'den göçmen getirmek istediği görülmektedir. Kurum bu isteğini Başbakanlığa iletmiştir.[86] Başbakanlık'tan gelen cevapta ise, Türklerin çok zeki, düzenli ve çalışkan oldukları ifade edilerek, hükümetin Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'yle bu konuda en kısa sürede resmi bir görüşme gerçekleştireceği bildirilmiştir.[87] Aynı yıl Federal Almaya Cumhuriyeti bir proje başlatmış ve bu proje kapsamında Türkiye'den Almanya'ya zanaatkârlar getirilmek istenmiştir. Yukarıda da değinildiği üzere dönemin Cumhurbaşkanı Theodor Heuss, 1957 yılında Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve bu ziyaret esnasında 150 meslek okulu mezununun Almanya'ya eğitimlerine devam etmeleri için gönderilmesine karar verilmiştir.[88] Heuss'un Türkiye ziyaretinden hemen sonra, henüz daha yıl bitmeden 10 kişilik[89] ilk kafile Türkiye'den Almanya'ya gitmiştir. 1959 tarihine gelindiğinde de "*Türk Alman Ekonomik İlişkilerini Araştırma Enstitüsü"* kurulmuştur. 1960'ların başında yine bireysel başvurularla Türkiye'den Avrupa'ya ve özellikle Almanya'ya giden işçiler olmuştur.[90] 1960 yılının ilk altı ayında Almanya'nın farklı bölgelerinde istihdam edilen 2.500 civarında Türk işçisi bulunmaktaydı.[91]

---

[85] Latif Çelik, "Ellinci Yılında Göçtürklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 7, Nisan 2012, s. 149.

[86] BArch, B 119/3070, Alman İş ve İşçi Bulma Kurumundan Başbakanlığa gönderilen yazı, 26.11.1956. (BArch: Bundes Archiv / Almanya Başbakanlık Arşivi)

[87] BArch, B 119/3070, Başbakanlıktan İş ve İşçi Bulma Kurumuna Gönderilen Yazı, 29.12.1956.

[88] Karin Hunn, *Arbeitsplatz Deutschland-Heimat Türkei*, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 2011, s. 11.

[89] Hakan Yıldırımoğlu, bu rakamı 12 kişi olarak belirtmektedir. Yıldırımoğlu'nun ifadesiyle, 12 kişilik bir zanaatkâr grubu aileleriyle birlikte Almanya'nın Kiel şehrine gitmişlerdir. Bkz. Hakan Yıldırımoğlu, "Uluslararası Emek Göçü-Almanya'ya Türk Emek Göçü", *Kamu İş Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2005.

[90] Şafak Erkayhan, *1960 Sonrası Almanya'da Türk Sanatçıları: Göç ve Kültürel Kimlik*, Luluverlag, Deutschland 2011, s. 49-50.

[91] Hunn, a.g.e., s. 12.

1961 yılına gelindiği vakit ise Federal Almanya Cumhuriyeti Almanya İş ve İşçi Bulma Kurumu Türkiye Cumhuriyeti ile de bir işgücü anlaşması yapmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Netice itibariyle 30 Ekim 1961 tarihinde Bonn'da bulunan Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Çalışma Bakanlığı arasında *"İşgücü Anlaşması"* yapılmıştır.[92] Almanya'ya gitmek isteyenler işçi bulma kurumu aracılığıyla müracaat etmişlerdir. İstanbul'da, Tophane'de ve Mecidiyeköy'de kurulan irtibat bürolarında 20-30 yaş arasındaki erkekler Almanya'ya işçi olarak gidebilmek için yüzlerce metre kuyruk oluşturmuşlardır. Yapılan sıkı sağlık kontrolleri genelde Alman doktorlar tarafından gerçekleştirilmiştir. İnsanların dişlerinden, saçlarına kadar, hatta cinsel organlarına kadar vücutlarının her yeri kontrol edilmiştir. Sağlık kontrolünden geçtikten sonra tüm işçi adayları tuğla dizmek gibi, bazı basit imtihanlara tabi tutulmuşlardır. Bu işlemlerden sonra Almanya yetkililerden kabul beklenmiştir.[93]

Almanya'ya işçi olarak gitmeye hak kazananlar 1962 yılından itibaren İstanbul Sirkeci Tren Garı'ndan trenlerle ortalama 45-50 saatlik bir yolculuk sonrası Münih'e ulaşmışlardır. Münih'te kalacak olanları fabrika temsilcileri karşılayarak onları tren istasyonundan alıp fabrikalara götürmüşlerdir. Almanya'nın başka yerlerinde istihdam edilecek olanlar ise Münih'ten yine trenler vasıtasıyla çalışacakları yerlere gitmişlerdir.[94]

Her iki tarafın kabulü üzerine söz konusu işgücü anlaşmasının geçerlilik süresi 2 yıl olarak belirlenmiş, fakat Alman işverenlerin isteği doğrultusunda bu anlaşmanın süresi 30 Eylül 1964 tarihinde uzatılmıştır. 1964 yılına kadar Almanya'ya 14 bin Türk işçisi göç etmiştir. 1964 yılında 71 bin ilave ile bu sayı 85 bine çıkmıştır. Bu dönemde bütün Almanya'da toplam yabancı işçi sayısı yaklaşık 980 bin olarak belirtilmektedir. Almanya'da bulunan Türk işçilerin sayısı 1966 yılında 161 bine yükselmiş, her ne kadar 1967 yılında Türkiye'ye geri dönüşlerle birlikte işçi sayısı 131 bin seviyesine düşmüşse de 1969 yılında yaklaşık 245 bine, 1971'de yaklaşık 454 bine ve 1973 yılında da 605 bine çıkmıştır. Ancak aileleriyle birlikte Almanya'daki Türk nüfusu 1967 yılında yaklaşık 173 bin, 1969'da yaklaşık 323 bin, 1971'de 653 bin ve 1973 yılında da yaklaşık 894 bindir.[95]

Alman halkı ilk başlarda işgücü anlaşmasından memnun olsa da 1960'lı yılların sonlarından itibaren yurt dışından gelen göçmenlere karşı belirli

[92] Türkiye Cumhuriyeti Devleti Almanya'dan sonra 1964'de Avusturya, Hollanda ve Belçika ile 1965'de Fransa ve 1967'de de İsveç ile işgücü anlaşmaları yapmıştır.

[93] Fatih Uslu, Fatih Çolak, "Almanya'nın Uyguladığı Aile Birleşimi A1 Sınavı'nın Tarihsel ve Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi" *The Journal of Academic Social Science Studies*, Kış 2017, s. 351.

[94] Nermin Abadan Unat, A. Ünsal, "Siyasal Partiler, İşçi Sendikaları, İşveren Birlikleri ve Bürokrasinin Gözüyle İşgücü Göçü", Nermin Abadan - Unat, Ruşen Keleş, Rinuspenninx, Herman Van Renselaar, Leo Van Velzen, Leylâ Yenlsey, *Göç ve Gelişme-Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, Ankara 1975, s. 53.

[95] Hunn, a.g.e., s. 8-9.

bir muhalefetin ortaya çıktığı görülmektedir. 1973'te gerçekleşen petrol kriziyle birlikte ortaya çıkan ekonomik durgunluk sebebiyle muhalif düşünceler artmıştır. Böylece Almanya hükümeti Türkiye'den ve diğer işgücü anlaşması yaptığı ülkelerden işçi alımını durdurmuştur. Alman hükümeti işçilerin geri dönmesi hususundaki tavrı genelde baskıcı olmamıştır. Ancak, dışarıdan yeni işçilerin gelmelerine de müsaade etmemekle birlikte sadece hâli hazırda Almanya'da olan işçilerin ailelerini getirmelerine izin verilmiştir.[96] Teknolojinin gelişimiyle birlikte fabrikaların çoğu otomasyon sistemlerine geçiş yapmış, 1980'li yılların başından itibaren Almanya'da da işsizlik rakamları artmaya başlamıştır. Bu durum sonucunda Alman siyasiler ülkedeki yabancı işçileri ülkelerine geri gönderebilme yolları aramışlardır. Kohl hükümeti döneminde 28 Kasım 1983 tarihinde "*Geri Dönüş Teşvik Yasası*" çıkartılmıştır. Bu yasa çerçevesinde ülkelerine dönecek olan yabancılara 10500 Mark,[97] ayrıca reşit olmamış çocuk başına da 1500 Mark yardım ödenmiştir. Bu yasadan faydalanarak yaklaşık 374 bin Türk göçmen Türkiye'ye ~~geri~~ dönmüştür.[98]

Özellikle göçün ilk yıllarında Almanya'ya her gün trenler dolusu Türk işçisi gönderilmiştir fakat bu işçiler hiçbir şekilde yönlendirme kursuna tabi tutulmamışlardır. Bu bağlamda kendilerine sadece gidecekleri yerde yapacakları işin niteliğine ilişkin çok kısa bilgiler verilmiştir. Almanca bilmeyen işçilerin, Almanya'ya geldikleri zaman edindikleri tek bilgi kaynağı ise kendilerinden önce buraya gelen Türklerin verdikleri bilgilerden ve tecrübelerden ibaret olmuştur.[99] Türkiye'nin bu konuda düştüğü hataya Almanya'nın da düştüğü görülmektedir. Gelecek olan işçilerin kendileri için sadece çalışacakları düşünülmüş, fakat onların toplum içerisine karışabilecekleri hiç hesaba katılmamış olmalı ki bunun için her hangi bir ön çalışma yapılmamıştır. Alman dilinde, Savaş Sonrası Edebiyat döneminin en önemli temsilcilerinden birisi olarak kabul edilen İsviçreli yazar Max Frisch'in "*Biz işçi istedik, ama onlar bize insan gönderdiler!*" sözü herkesin zihnine kazınmıştır ve konuyu en güzel biçimde özetlemiştir. Almanya'ya gelen işçilere *"Gastarbeiter"* yani *"misafir işçi"* denilmiştir. Anlaşma şartlarına göre (rotation) dönüşüm ilkesi vardır, yani misafir işçiler Almanya'da iki yıl çalışacaklar, sonra memleketlerine dönecekler ve yerlerine ülkelerinden başka işçiler gelecektir. Ancak bu durumda ortaya çıkan dezavantajlardan Alman

[96] Rasım Bayraktar, "Zorunlu Göçten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt. 12, Sayı. 24, 2013, s. 113.

[97] 1983 yılında ortalama 1 Mark 88 Türk Lirası yapmaktadır. Aynı yıl Türkiye'deki asgari ücret aylık 16200 TL'dir. 1983 senesinde Türkiye'de asgari ücretle çalışan birisinin eline aylık 184 Mark para geçmektedir. Bu rakamlardan yola çıkarak verilen geri dönüş teşvikinin ve çocuk başı yapılan yardımın değeri konusunda bir fikir ileri sürmek mümkündür. (Lira-Mark hesaplamaları Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kur arşivinden alınan kur bilgilerine göre yapılmıştır. https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html erişim tarihi: 18.07.2021.)

[98] Erkayhan, a.g.e., s. 52.

[99] Unat ve Ünsal, a.g.e., s. 53.

işverenler şikâyetçi olmuşlar ve rotasyon kaldırılarak işçilere sınırsız kalma hakkı tanınmıştır.[100]

Türkiye'den Avrupa'ya giden işçilerin, genel amacı tarla, traktör, ev vb. satın alacak kadar para biriktirip geri dönmek olmuştur. Fakat bu amaçları için planladıkları süreden çok daha uzun kalmışlar, büyük çoğunluğu kalıcı olarak Almanya'ya yerleşmiş, günümüzde de birçoğu Alman vatandaşlığına geçmiştir. 2020 yılı itibariyle Almanya'da 3 milyondan fazla Türk vatandaşının olduğu tahmin edilmektedir.

Sonuç

Tarihsel süreçte Türkler ile Almanların dostluğu diğer yabancı ülkelere göre daha samimi, daha canlı, daha reel ve daha köklü boyutta devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda kader ortaklığı, sonrasında kurulan cumhuriyet dönemlerinde iki ülkenin de ilk fırsatta 1924'te Dostluk Antlaşması ile kader ortaklığını tekrar canlandırmak istemesi tarihsel kökün ne kadar kuvvetli olduğunun göstergesi olmuştur. Atatürk döneminde Almanya ile her alanda ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştı. Fakat bu amaç Alman hayranlığından kaynaklanmamış, daha çok iki ülkenin de birbirine dış politikada duyduğu ihtiyaçtan doğmuştur. Özellikle Türkiye Almanya'nın en zor durumlarında ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olarak yanında yer almaya çalışmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması Almanya'yı her alanda paramparça ederek, Almanya bu savaş sonunda ikiye bölünmüş ve ilk defa topraklarındaki egemenliği kaybetmiştir. İşte bu süreçte Türkiye tarihsel dostluk-kader ortaklığı kapsamında Almanya ile diplomatik olarak ilişkilere başlamak için girişimlerde bulunmuştur.

Genel olarak 1945-1965 Türk Alman ilişkileri çok yoğun geçmesede daha sonraki dönemde etki edecek önemli adımlar atılmıştır. Almanya'nın garantör ülkelerin kontrolünde olması diğer ülkelerle olduğu gibi Türkiye ile ilişkiler yüzeysel olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de kalan Almanların enterne edilip insani değerlerle muamele edilmesi Federal Almanya ile ilişkilerin olumlu yönde ilk adımı olmuştur. Savaş öncesi ihracatın en cok Almanya'ya olması Türkiye'nin ekonomik işbirliği kapsamında dış politikada yakınlık kurmak istediği ülke F. Almanya olmuştur. F. Almanya ile yapılan siyasi, ticari ve kültürel antlaşmalar iki ülke adına atılan önemli adımlar olmuştur. Özellikle de hala dilimizde *"Alamancı"* kavramının temeli 1945-1965 yılları arasındaki Türk Alman ilişkileri sayesinde olmuştur. Bu kapsamda Almanya'nın ayağa kalkması için ihtiyacı olan işçi gücüne *"Kader Ortağı"* olan Türkler destek vererek kader ortaklığına ekmek-iş-akraba ve vatandaşlık ortaklığını da eklemişlerdir.

[100] Erkayhan, a.g.e., s. 51. Ayrıca bkz. Uslu ve Çolak, a.g.m. s. 352.

Kaynakça

A- Arşiv Belgeleri

A.1- Almanya Başbakanlık Arşivi

BArch, B 119/3070, İş ve İşçi Bulma Kurumundan Başbakanlığa gönderilen yazı, 26.11.1956

BArch, B 119/3070, Başbakanlıktan İş ve İşçi Bulma Kurumuna gönderilen yazı, 29.12.1956.

A.2- Avusturya Devlet ve Saray Arşivi

AT-OeStA / HHStA / DAp. 1848-1918 / ZA, Korrespondenz - Bureau, Gründung der deutsch türkischen Vereinigung, 05.10.1915**.**

AT-OeStA / HHStA / DAp. 1848-1918 / ZA, 18.04.1917.

AT-OeStA / HHStA / DAp. 1848-1918 / ZA, 11.07.1918.

A.3- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları, Zabıt Cerideleri ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Belgeleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre VII, İçtima: 1, Fevkalâde inikat, 2 Ağustos 1944 Çarşamba, c. 13, Ankara 1944.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon:3004918, Gömlek 3, Sıra 280, 1957.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 8, 23. Birleşim, 26.12. 1947.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 7, 11. Birleşim, 26.11.1947.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 8, 26. Birleşim, 29.12. 1947.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 8, 25. Birleşim, 28.12. 1947.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 76. Birleşim, 25.06.1948.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 83. Birleşim, 06.071948.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 9, 29. Birleşim, 12.01.1948.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 11, 46. Birleşim, 12.04. 1948.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 11, 57. Birleşim, 03.06. 1947 tarihli Gümrük ve Tekel Komisyonu Raporu, 10.05.1948.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 11, 59. Birleşim, 14.05.1948.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 73. Birleşim, 18.06.1948.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 85. Birleşim, 08.07.1948.

TBMM VIII. Dönem Tutanakları, Cilt 12, 86. Birleşim, Avrupa Ekonomik işbirliği Sözleşmesi ile eklerinin onanması hakkında kanun tasarısı ve Geçici Komisyon raporu, 09.07.1948.

B- Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Haber Akşam Postası

Milliyet

Resmi Gazete

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Tanin

Tasvir

Tercüman

Ulus

Vatan

Yeni Sabah

C- Kitap ve Makaleler

ASLAN, Cengiz, "Cumhuriyetin Erken Döneminde Yurt Dışı Eğitiminde Karşılaşılan Sorunlar (1923-1940)", *Turkish Journal of Education*, Volume 5, Issue 3, 2016, ss.156-169.

BABAN, Cihad *Politika Galerisi Bir Devrin Hükümranları,* Timaş Yay., İstanbul 2009.

BAYRAKTAR, Rasım, "Zorunlu Göçten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 12, Sayı: 24, Çorum 2013, ss. 109-126.

BORAN, Tunç, *Mekân ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Anıtkabir 1938-1973*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman Neşe Özden) Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2011.

ÇALIK, Ramazan, "Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)", Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 16, ss.813-822.

ÇELİK, Latif, "Ellinci Yılında Göçtürklerin Türkiye ve Almanya Açısından Önemi", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Sayı 7, Nisan 2012, ss.147-164.

----------, *Türk-Alman İlişkileri (Deutsch-Türkische Beziehungen)*, Würzburg 2013.

ÇOLAK, Fatih Çolak-BALCI, Özgül, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Yabancı Dil Eğitimine Genel Bir Bakış", *Her Yönüyle Yabancı Dil Üzerine Araştırmalar II,* Ed. Özgül Balcı, Fatih Çolak, Çizgi Kitapevi Yayınları, 2018 Konya, ss.9-18.

ERKAYHAN, Şafak, *1960 Sonrası Almanya'da Türk Sanatçıları: Göç ve Kültürel Kimlik*, Luluverlag, Deutschland 2011.

GÜRÜN, Kamuran, *Dış ilişkiler ve Türk Politikası-1939'dan Günümüze,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983.

HAWES, James, *Kısa Almanya Tarihi*, Çev. Yavuz Alagon, 2.Baskı, Say Yayınları, İstanbul 2019.

HUNN, Karin, *Arbeitsplatz Deutschland-Heimat Türkei*, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 2011.

KARAVAR, Hilal, "Türk-Alman Ticari İlişkilerinde Yeniden Canlanma: 1949-1954 Yılları", *Mediterranen Journal of Humanities,* Sayı IX/2, 2019, ss.373-387.

KOÇAK, Cemil, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939),* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

NEUMARK, Fritz, *Boğaziçine Sığınanlar,* çev. Şefik Alp Bahadır, Kopernik, İstanbul 2017.

RUSSAD, Hans Hermann-RYLL, Gerhard, *Türkische Jugend in Deutschland*, Deutsch-Türkische Vereinigung, Berlin 1918.

STERNBURG von, Wilhelm, *Die Geschichte der Deutschen*, Csmpus Verlag, Frankfurt/Main 2005.

TOPRAK, Zafer, "Almanya'ya İlk İşçi ve Öğrenci Göçü: 1916-1918", *Bilim ve Sanat,* Sayı 3, Mart 1981, ss.26-27.

TURAN, Kemal, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.

TÜRK, Fahri, - ÇINAR, Servet, "Türkiye ile Almanya Arasındaki Bilimsel İlişkiler: Türk-Alman Üniversiteleri", *Akademik Bakış,* C.7/S.13, Kış 2013, ss. 45-65.

UNAT, Nermin Abadan-ÜNSAL A., "Siyasal Partiler, İşçi Sendikaları, İşveren Birlikleri Ve Bürokrasinin Gözüyle İşgücü Göçü", Nermin Abadan - Unat, Ruşen Keleş, Rinuspenninx, Herman Van Renselaar, Leo Van Velzen, Leylâ Yenlsey, *Göç Ve Gelişme-Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma*, Ankara 1975.

USLU, Fatih-ÇOLAK, Fatih, "Almanya'nın Uyguladığı Aile Birleşimi A1 Sınavı'nın Tarihsel ve Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies,* Kış 2017**,** ss.349-359.

ÜNLÜ, Mucize "I. Dünya Harbi Yıllarında Çorum Menfasında Sürgünler", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu,* C.III, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum, 2008, ss. 1540-1559.

YALÇIN, Kemal, *Haymatlos,* İşbankası Yayınları, İstanbul, 2011.

YILDIRIMOĞLU, Hakan, "Uluslararası Emek Göçü-Almanya'ya Türk Emek Göçü", *Kamu İş Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2005.

D- İnternet

https://www.tcmb.gov.tr/kurlar/kurlar_tr.html (Erişim Tarihi: 10.07.2021).

https://www.tff.org/default.aspx?pageID=425 (Erişim Tarihi: 18.07.2021).

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (1945-1960)

Caner ARABACI[·]

Özet

Türkiye-İsrail ilişkileri, 1945-1960 yılları arasını kapsadığı halde konu bütünlüğü açısından belirtilen tarihlerin öncesi ve sonrasına kısmen sarkıldı. İsrail kurulmadan önce meydana getirilen örgütler, siyasi temsil işlevini üstlenmişlerdi. Dünya Siyonist Organizasyonu ile bu organizasyonun faaliyete geçirdiği Yahudi Ajansı bunlardandı. Ayrıca, vadedilen toprak olarak görülen coğrafyayı, Yahudi asıllı olmayan insanlardan temizlemek üzere silahlı örgütler oluşturuldu. İsrail'in kurucuları, devleti yıllarca yöneten lider kadrosu, Haganah, İrgun gibi Yahudi terör örgütlerinin ileri gelenleriydi. İlk Başbakan David Ben Gurion'un Haganah lideri, Başbakan Menahem Begin'in İrgun'un son lideri, Başbakan Ariel Şaron'un Haganah üyesi ve katliamlardan sorumlu tutulan biri olması, İrgun terör örgütünün İsrail'in resmi ordusuna katılması, sıradan bir durum değildir. İsrail'in, yayılmak istediği alandaki çevre devletler ve yönetimi altındaki farklı gördüğü vatandaşlarıyla savaş halini sürdürmesi, politikalarını, dış ilişkilerini etkilemektedir. İsrail'in oluşum sürecine Yahudi nüfus aktarımıyla destek veren, kuruluşunun ilanından sonra İsrail'i ilk tanıyan Türkiye, her ne kadar ticari, askeri anlaşmalar yapsa da İsrail'in yayılmacı politikaları, ilişkileri gölgelemiştir. Bu yüzden, diplomatik temsil dahil ilişkiler inişli çıkışlı gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Arz-ı Mevud, Siyonizm, Yahudi Ajansı, Haganah.

[·] Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. Orcid: 0000-0001-9896-9052

Giriş

Türkiye-İsrail ilişkilerini 1945'ten itibaren ele almak aslında devletin kuruluşunu ilan etmeden önceyi, kuruluş sürecini de değerlendirmeyi gerektirmektedir. Aslında kuruluş önce veya sonrasında İsrail'le ilişkiler, yalın kat bir diplomatik irtibatla değerlendirilemeyecek muhtevadadır. Çünkü İsrail, sıradan bir siyasi oluşum değildir. Devletin kuruluşu, yapısı, tarihi, bağlayıcı değerleri yönünden ilişkilerini yönlendiren "öz"ün göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Kendine has takvimi, dili, alfabesi, dini, ideal yapısı, sembolleri ile İsrail, farklı bir devlet ve toplum oluşumu sergiler. Özgün farklılıklardan beslenmeyi, yani diğer insanlardan ayrı oluşu yücelten anlayışın şekillendirdiği bu organizasyon yapısı anlaşılmadan İsrail'le ilişkiyi değerlendirmek zordur. Tabi ilişkiler, kompleks bir bağlantılar ağı, Yahudi diasporası ve yeryüzüne dağılan teşkilatlar şebekesiyle birlikte ele alınmak durumundadır. Zaten İsrail'in kuruluşu, o örgütlü ağın etki alanıyla birlikte bir ürünüdür.

İsrail'in Kuruluşu

İsrail'in kuruluşu ile devletin ilanından sonraki politikaları kopmaz bağlarla irtibatlıdır. Onun için kısa da olsa kuruluş sürecinin değerlendirilmesi gerekir. Bilindiği üzere önceki sürgünler ardından asıl Roma devrinde dünyaya dağıtılan Yahudiler, iki bin yıla yakın vatan, devlet ve ordusuz yaşarlar. XIX, yüzyıl sonlarında, Yahudiliğin doğum yeri saydıkları topraklara dönerek devlet kurmak üzere örgütlenirler. Tabii arz-ı mev'ûda dönme ideali, bu kavramın neresi olduğu tartışmasını da getirir[1]. Din-ırk ve devletin bütünleştirildiği Yahudi inanışına göre, "Tanrı

[1] Kitâb-ı Mukaddes'te (Tekvîn, 15/8) Hz. İbrahim'e yapılan vaatte, "Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar olan bölge", denir. Hz. Mûsâ ve Yeşu'a yapılan vaatte, "Ayak tabanınızın basacağı her yer sizin olacak" denilir. Arz-ı mev'ûdun güney sınırı Ahd-i Atîk'e (Tevrat) göre, Tuz denizi (Ölüdeniz)-Ölüdeniz'in güneyinde Vâdilkudeyrât, Gazze'nin güneybatısından Akdeniz'e açılan Vâdilarîş'tir. Batı sınırı Akdeniz, kuzey sınırı Hor dağıdır. Bu dağın Güney Anadolu'daki Toros Dağları olduğu ileri sürülse de genel kanaat, Lübnan dağı (Cebeli Lübnan) olduğu yönündedir. Aslında Ahd-i Atîk'in hiçbir yerinde arz-ı mev'ûdun kuzey sınırı Lübnan bölgesini aşmaz. Ahd-i Atîk'te doğu sınırı "büyük ırmak, Fırat ırmağı" olarak da gösterildiği halde, Doğu sınırı Fırat'a kadar Yahudi tarihinde hiç uzanmamıştır. Fırat'a kadar uzatma, ideale göredir. Rab Yahova tarafından Hz. Musa'ya çizilen doğu hududu, Taberiye ve Lut göllerinin doğu tarafındaki bölgeyle sınırlıdır. İsrail tarihinin en parlak dönemi Hz. Süleyman devridir. Bu devirde Hz. Süleyman'ın, "Irmaktan Filistîler diyarına ve Mısır sınırına kadar bütün ülkeler üzerinde saltanat sürdüğü" belirtilir. Ama krallığın doğu sınırı, asla Fırat'a varmaz. Yalnız vaat, önce Hz. İbrahim'e yapıldığına göre, bu vaat bir hak doğuruyorsa, oğulları İshak soyundan gelenler (Yahudiler) kadar İsmail soyundan (Araplar) gelenler de o topraklarda hak sahibi olmalıdır. Diğer yönden vaadin gerçekleşmesi; Allah'a itaat, salih kul olma şartına bağlanmıştır. İsrailoğulları ise, Allah'ın emirlerine boyun eğmemiş, ahitleri bozmuş, Allah'ın elçilerini öldürüp fesat çıkarmışlardır (Abdurrahman Küçük, 1991, "Arz-ı Mev'ûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, c. III, s. 442-444). Tevrat'taki şu cümleler, inanılan sınırları sanki daha belirgin ifade eder: "Kenan topraklarında, Lübnan'da, büyük ırmak Fırat'a kadar olan bölgede yaşayanların topraklarına doğru yolunuza devam edin. İşte, diyar önünüzde. Girin, Yehova'nın atalarınıza,

tarafından Yahudilere vaad edildiği söylenen topraklar, Yahudi devleti olduğu için mutlak surette İsrail'e ait olmalıdır." Peki bu inanış doğrultusunda, vaat edilen topraklar, nereleri kapsar? "Mukaddes ev" anlamına gelen Kudüs'teki Beytülmakdis yani Mescid-i Aksa ve aynı kökten gelen Kudüs[2] vaat edilen toprakların neresindedir?

Yahudi Dini'nin yazarı olan Israel Shahak, dini otoriteye atıfla alanı şöyle belirtir: "İsrail devletinin Kutsal Kitap'ça belirlenmiş sınırlarının hangi bölgeleri kapsayacağı konusundaki farklı versiyonlar yaygındır. Bunlar arasında en geniş sınırları içereni aşağıdaki bölgeleri kapsamaktadır: Güneyde, tüm Sina Yarımadası ile Kahire'nin kuzeyinden itibaren tüm Kuzey Mısır; doğuda tüm Ürdün ile Suudi Arabistan'ın büyük bir bölümü, tüm Kuveyt ve Güney Fırat Havzası ile birlikte Irak'ın bir bölümü; kuzeyde tüm Lübnan ve Suriye ile Van Gölü'ne kadarki Türkiye topraklarının güney bölümü; batıda ise Kıbrıs."[3]

İsrail bayrağındaki iki mavi çizginin Nil-Fırat'ın simgesi olduğu düşünülürse İsrail, vatan gördüğü toprakları siyasi sembolüne taşıyarak dini inanışla ne kadar bütünleştiğini ilan etmektedir. Bu hal, Türkiye ve diğer İslam ülkeleri açısından, sadece dikkat çekici değil aynı zamanda tehdit içeren bir durumdur. Son yıllarda, "İsrail ordusu tarafından subayların eğitiminde yoğunlukla" kullanılan *Wezeh Gvul Ha'aretz* adlı eser, geniş sınırları savunur: "Eretz Yisra'el (kutsal topraklar) konusunda en geniş sınırları öngören "maksimalist" görüşe göre, İsrail toprakları; Filistin'in yanı sıra, Sina Yarımadası, Ürdün, Suriye ve Lübnan'ın tamamı ile Türkiye topraklarının önemli bir bölümünü içermektedir"[4].

Simon Sebag da çerçeveyi büyüterek Tevrat'tan şu cümleyi nakleder: "İsrail ülkesi dünyanın merkezidir; Kudüs bu ülkenin merkezidir; Tapınak ise Kudüs'ün merkezinde bulunur; Kutsalların Kutsalı, Tapınak Dağı'nın merkezidir; Ahit Sandığı, Kutsalların Kutsalı'nın merkezidir"[5].

İbrahim'e, İshak'a ve Yakup'a yemin ederek, kendilerine ve soylarına vereceğini vaat ettiği toprakları mülk edinin." (*Kutsal Kitap Yeni Dünya Çevirisi*, 2019, İngilizce *New World Translation of the Holy Scriptures*'ın gözden geçirilmiş 1984 baskısından, 900 Red Mills Road Wallkill, NY (ABD), Kanunun Tekrarı: 7-8, s. 238).

[2] Nebi Bozkurt, 2004, "Mescid-i Aksâ", *DİA*, Ankara, c. XXIX, s. 268-271.

[3] Israel Shahak, 2004, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, s. 31.

[4] Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, s. 160-161. Bir başka sınır çizimi ile belirtilen bölge, "Lübnan ile Ürdün'ün tamamını, Suriye'nin üçte ikisini, Irak'ın yarısını, Türkiye'nin bir bölümünü, Kuveyt'in yansını, Suudi Arabistan'ın üçte birini, Sina'yı ve Port Said, İskenderiye, Kahire de içinde olmak üzere Mısır'ı içine" almaktadır (Ralph Schoenman, 1992, *Siyonizmin Gizli Tarihi,* Çev. Aydın Pesen, Kardelen Yayınları, İstanbul, s. 64).

[5] Simon Sebag Montefiore, 2016, *Kudüs Bir Şehrin Biyografisi*, çev. Cem Demirkan, Pegasus Yayınları, İstanbul, s. XIII. Midraş Tanhuma, Kedoşim: 10)'dan nakil olduğuna göre burada Midraş Tanhuma, Kedoşim kavramları açıklanmalıdır. Bâbil sürgünü dönüşü Kohen Ezra liderliğinde dinî ve kültürel reformlarla bugünkü Yahudiliğin temelleri atılır. Mabet merkezli ritüel yerine Tevrat'a dayalı ritüel teşekkül eder. Ezra, Tevrat öğretilerini herkesin dinlemesi için haftalık Tevrat okuma geleneğini başlatır. Tevrat'ı bir takvim yılında tamamlanabilecek şekilde 54 peraşaya (bölüm/sure) ayırır. Sinagog ibadetinin esası olan "Haftalık Tevrat

Filistin'de bir Yahudi devleti kurma düşüncesi, Afrika ve Amerika'dan toprak alarak devlet olma fikrinin yerine geçince, bunun için ilgi çekici yöntemler geliştirilir. Bölgede toprak sahibi ve insan unsuru olarak Yahudiler yok denecek kadar azdır. Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altındaki Filistin'in 1800'de nüfusu, 275.000'di. Bu miktarın sadece yedi bini Musevi idi. Bu durumda arazi satın almak ve Yahudi nüfusu çoğaltmak yani devlet kurabilmek için en temel alt yapıyı oluşturmak gerekiyordu. Dünyaya dağılmış Yahudiler arasında Kudüs'e dönme, inanç gereği geleneksel bir idealdi. Bu geleneksel yapıyı kullanarak Filistin'e dönüşü organize edecek bir örgütlenmeye ihtiyaç vardı.

Viyanalı hukukçu bir Yahudi tarafından 1896'da *Yahudi Devleti*[6] kitabı yayınlandı. Ertesi yıl da ilk Siyonist kongre toplandı.

Devletin kurulacağı yeri, bayrağını belirleyen hareket, koloniler oluşturarak Filistin'e insan yerleştirmeye başladı. Siyonist teşkilâtlar aracılığıyla, banker Rothschild başta olmak üzere Yahudilerden toplanan paralarla, özellikle kıyı bölgelerinden verimli, o sıralar pek oturulmayan binlerce dönüm arazi satın alındı. Yahudiler, bulundukları ülkelerde toprağa bağlanmayı uygun bulmamışlardı. "Bulundukları memleketi hemen terk etmelerine imkân verecek ticaret, sarraflık, borsacılık gibi" işleri seçmişler, servetlerini altın, mücevher, tahvil gibi taşınabilir kıymetlere yatırmışlardı. Yerleşme ve tarımla uğraşma, Filistin'e döndükten sonra önem kazandı. İlk sıralar, ziraat işlerinde başarısızlık, bu topraklardan savuşup gitmeyi, gelecek olanların da duyarak göçten vazgeçmeleri anlamına geliyordu. Onun için devlet kurmak isteyen Siyonist liderler, başarısızlık ihtimalini önleyen, ekonomik varlığı öne çıkartan kolektif çalışma esaslı yerleşim yerleri oluştururlar[7]. Bu yöntemle, günümüzde yüz binlerce Yahudi'nin yaşadığı Petah Tikva 1878'de kurulur. 1882'de Richon Letsion, 1890'da Rehovot, 1907'de sonra devlete başkentlik yapacak Tel Aviv kurulur. İsrail'in çevre ile çatışmaları da o ilk göçlerle başlar. Yeni yerleşim yerlerinin temini, bunun için de Yahudi nüfus gereklidir.

Avrupa ve Rusya'dan çıkartılan Yahudilerin Osmanlı Devleti ile anlaşarak Filistin'e yerleştirilmesi için çalışılır. Fakat Çukurova, Irak'a Yahudi yerleştirmeye olumlu bakan II. Abdülhamit yönetimi, Kudüs yöresine

---

Peraşası" okuma geleneği, Tevrat'ın incelenmesi ve talimini gerektirir. Bu da tefsir geleneğini geliştirir. Tevrat'ın anlaşılması için yapılan tefsir faaliyetlerine, midraş denir. Midraşın amacı, Kutsal metinlerin manasını açıklamak, metne dayalı dinî, ahlakî doktrinleri tesis etmek, değişen zaman ve şartlar karşısında metinden yeni kural ve esaslar çıkarmaktır (Tuba Yetim, 2019, *Yahudilikte Haftalık Peraşa Okuma Geleneği (Haftalık Tevrat Okumaları*), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, s. V, VII, 22). Midraşların en önemli ve meşhur kitabı, Rabbi Tanhuma bar Abba'ya izafe edilen Midraş Tanhuma'dır. Diğer tabir olan Kedoşim, "Kutsal Şeyler" demektir. Tevrat'ın açıklaması olan Mişna'nın (Sözlü Tevrat) beşinci kısmıdır (Yetim, aynı tez, s. 20, 24, 29).

[6] Türkçe çevirisi için bk. Theodor Herzl, 2007, *Yahudi Devleti*, Çev. Sedat Demir, Ataç Yayınları, İstanbul.

[7] Âmil Artus, 1963, *İsrail'de Gördüklerim*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, s. 10, 14.

Yahudi yerleşimini yasaklayan, bu konuda Siyonist çalışmaları engelleyen bir tutum sergiler. Bu yüzden, bir yandan engel durumdaki yönetimin yıkılması, diğer taraftan her şeye rağmen bölgede Yahudi nüfusun artırılması için çaba devam eder. 1890'da bölgede, 532.000 Müslüman Filistinliye karşılık 43.000 Yahudi vardı. İttihat ve Terakki yönetiminin kolaylaştırıcı tutumu ile 1914'te 690.000 Müslümana karşılık Yahudi varlığı 94.000'e ulaştı. İttihat ve Terakki yönetimi, Filistin bölgesine yerleşen Yahudilerin imar faaliyetlerinden memnundu. Siyonistlerin kurdukları köyler, her yönden gelişmiş görünüyordu. İttihat ve Terakki'nin Beyrut Valisi, Haziran 1913'te "Musevi göçünün hiçbir mahzuru yoktur. Bilâkis, İmparatorluğun umumî menfaatleri ve bu mıntıkanın inkişafı açısından faydalıdır" demecini vermiş; Kudüs Mutasarrıflığına atanan Mecit Şevki, Siyonist kolonilerini gezerek etkilenip İstanbul'a "Musevi iskânının yararlarından" bahsetmişti. Artık maddi destek karşılığı, Filistin'de Siyonistlere, "bazı ayrıcalıklar vermeyi" kabullenen bir yönetim vardı[8]. Fakat bunlar, Yahudiler için yeterli değildi. Birinci Dünya Savaşı, Filistin'de Yahudi devletinin kurulmasına engel durumdaki Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını temin açısından önemli bir fırsattı. Dışarıdan ve Osmanlı vatandaşı olarak içeriden yıkıcı örgütlü çalışmalar yapıldı. İngiltere'ye verilen destek karşısında Filistin'de devlet kurulmasının kabulü ile ilgili olarak Balfour Deklarasyonu kabul edildi (2 Kasım 1917). Sonra bu deklarasyon benzeri mutabakat Fransa, ABD, İtalya ile de sağlandı.

Endülüs Yahudilerine İspanya'da hayat hakkı tanınmazken Osmanlı Devleti, kurtarabildiği Müslümanlarla birlikte çok miktarda İspanyol Yahudisini gemilerle getirerek İzmir, Selanik, İstanbul, Edirne gibi şehirlere yerleştirerek koruma altına almış, millet sistemi uygulamasıyla onları, Avrupa'da hayal bile edemeyecekleri hak ve özgürlüklere kavuşturmuştu. İstanbul'daki Hahambaşılık, eğitimden, cemaatin medeni hukukuna kadar işleri düzenliyor, Yahudiler ticaret hayatında etkili seviyeye geliyorlardı. 1492 öncesinde Selanik, sadece Müslüman ve Hristiyanların yaşadığı bir liman şehri iken 1900'lerde bir Yahudi/Dönme şehri haline gelmişti. Yahudilerin Osmanlı içinde asırlardır korunan varlıkları[9], Siyonist örgütlenme ile I. Dünya Harbi içinde tehlikeli bir konuma geldi. Devletin çekirge ile mücadele biriminin başına getirdiği Osmanlı vatandaşı Aaronsohn kardeşler kurdukları NİLİ casusluk

[8] Mim Kemal Öke, 1982, *Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, s. 149. İttihat ve Terakki'nin Yahudilerin işini kolaylaştırma işini Yahudi bilim adamı Pappe, "kısmen belki de karısı Yahudi olduğundan dolayı Cemal, Siyonist yerleşimcilere kentli Müslüman seçkinlere kıyasla daha cömert davranabiliyordu" şeklinde değerlendirir (Ilan Pappe, 2007, *Modern Filistin Tarihi Tek Ülke: İki Halk,* Çev. Nuri Plümer, Phoenix, Ankara, s. 76).

[9] Osmanlı ülkesine göçen, önemli yerlere gelen Yahudiler için bk. Moshe Sevlla-Sharon, 1992, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 31-100.

örgütü[10] ile İngilizler adına istihbarat faaliyetlerini organize ettiler[11]. Çanakkale Cephesinde 700 Yahudi, Sion Katır Birliği ile İngilizler safında yer aldı[12], Sina[13], Filistin cephesinde silahlı binlerce Yahudi İngilizler safında Mehmetçiğe karşı savaştı[14].

Osmanlı Devleti'ni çökerten Nablus bozgunu ardından Mondros Mütarekesi imzalandı. Harp devam ederken yapılan gizli anlaşmalardaki

[10] Bk. Necmettin Alkan, 2017, *Nili: Ortadoğu'da Casuslar Savaşı*, Kronik Kitap, İstanbul; Celil Bozkurt, 2014, "I. Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesi'nde Nili Casusluk Örgütünün Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 2014, S. 88, s. 89-114; Celil Bozkurt, 2019, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nili Casusluk Örgütü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Bahar 2019, S. 99, 1-30. NİLİ örgütüyle mücadele edenlerden bir Osmanlı subayı, şu bilgiyi verir: "Casusluk ve sabotaj işinin başında Lavrens'in vekili İngiliz yahudisi Aran Aranson bulunuyordu. Bunun kız kardeşi Sarâ Aranson'u Zimmarın köyünde yakalattım, Şam'a getirilirken Şahap vadisinde kendisini uçuruma atarak intihar etti." (Cevat Rıfat Atilhan, 1995, *Medeniyetin Batışı*, byy., s. 111).

[11] Pappe'nin tespiti dönemi anlamaya yardımcı olacak mahiyettedir: "Cemal Paşa bir anlamda yanlış grubu cezalandırıyordu. Geriye baktığımızda, Ahronson'un Filistin'deki Türk karşıtı faaliyetlerinin Türkiye'nin savaşla ilgili girişimlerine olasılıkla Filistinlilerin girişimlerinden daha fazla zarar verdiği ortaya çıkmaktadır." (Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 76).

[12] İngiliz Millî Arşivinde yer alan savaş raporlarına göre Siyon Katır Birlikleri, 19.5.1915 tarihinde "Cape Helles'e" gelir. 300'den az kayıpları vardır. Plaj bombardıman altında olduğu için üç günde 100 at öldürülür. 22.7.1915 tarihli rapora göre, Siyon Katır Birliğinin adam sayısı 600-700 civarında ve nakliye işinde de oldukça iyidirler. Yahudiler, bunun yanında bir Siyonist Savaş Birliği kurmak isterler (Bk. The National Archives (TNA), WO WO 32/11349: Jabotinsky / Zion Mule Corps). Aynı dosyada yer alan 8 Kasım 1915 tarihli bilgiye göre Jabotinsky (1880- 1940, Vladimir Yevgenyevich Zhabotinsky), elinde Rus Büyükelçisinden tavsiye içerikli belgeyle İngilizlere gelir. Birkaç ay önce meydana getirilen ve büyük hizmetler veren Siyon Katır Birliklerinin daha büyük bir Savaş Mekanizması haline getirilmesini önerir. Sayıları bin iken bunu dört bine çıkarma isteğindedir. İstenilen adam sayısını bulmayı taahhüt ederek İngiliz Savaş Bürosundan yardım talep eder. Aslında ileride kurulacak İsrail'in ilk askeri gücünü oluşturmak isteyen Jabotinsky'nin fikri, İngilizler tarafından olumlu bulunur. *Yahudi Ansiklopedisi*'nde verilen bilgiye göre, Jabotinsky 1925'te Siyonist örgütünü Büyük Britanya'ya karşı çok ılımlı bularak "Revizyonist Siyonistler Dünya Birliği'ni ve bir gençlik hareketi olan Betar'ı oluşturur. Ayrıca Revizyonist Siyonistler olarak 1937'de İrgun'u kuracaklardır (Yusuf Besalel, 2001, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, İstanbul, c. III, s. 611). Siyon Katır Birliği, Yahudilik tarihinde daha önce rastlanmamış bir olaydır. Yahudiler, ilk defa siyonist amaca ulaşmak için İngiliz Ordusu içerisinde yalnızca İngiliz çıkarları için değil, Yahudileri "Vaadedilmiş Topraklara" geri döndürmek için de savaşırlar. Bu hal, Yahudilerin Siyonizm uğrunda savaşabileceklerini; dolayısıyla, Filistin'in başkaları tarafından kendilerine verilmesini beklemek yerine, geleceklerini kendi elleriyle inşa etme çabalarını göstermiştir (Bk. A. Murat Ağdemir, 2015, "Zion Mule Corps In The Gallipoli War", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages*, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/1 Winter 2015, Ankara, s. 49).

[13] Bu bölgede istihbarat subayı olarak Osmanlı ordusunda bulunan Cevat Rifat olayın boyutunu şöyle verir: "Türk ordularının Çanakkale, Galiçya, Sarıkamış ve Sina cephelerinde beşer takati üstünde gösterdikleri kahramanlıklar ve yarattıkları mucizeler, Sina cephesinde Yahudilerin toplu bir halde yaptıkları casusluklar, hiyanetler, bozguncu propaganda ve sabotajlar yüzünden boşa gitmiş ve onun yerine korkunç bir hezimet, bir panik muhteşem imparatorluğumuzun yıkılmasına sebep olmuştur." (Atilhan, *Medeniyetin Batışı*, s. 36).

[14] Alexander Aaronsohn, 2003, *Türk Ordusuyla Filistin'de: Bir Yahudi Askerin 1. Dünya Savaşı Notları*, (Çev. Necmettin Alkan), Selis Kitaplar, İstanbul.

paylaşıma göre, Filistin bölgesi İngiliz mandasına verildi (1920). İsrail'in asıl kuruluş seyri bundan sonra hızlanır. Engel durumdaki Osmanlı tarihe karıştığı için, İngiltere mandası altında Yahudi nüfus çoğaltılırken, Müslüman Filistinlileri azaltma işi kolaylaştırıldı.

Durumun farkında olan Filistinliler, bir karşı uyanış oluşturmaya gayret ederler. Onlardan birisi, İslam Kongresini toplamadır. 1930'da Kudüs'te toplanan İslam Kongresine, Pakistan'ın "mütefekkir ve filozof" şairi İkbal de katılmış, Filistin'i müdafaa eden etkili bir de konuşma yapmıştır[15].

Bu tür İslam dünyasını uyarma çabaları, Filistin'de yürüyen tezgâhı durdurmaz. 1931'de 1.035.154 olan Müslüman nüfusa karşılık Yahudi varlığı 175 bine çıkarılır. 1940'taki insan varlığı, Yahudiler için 1931'in üç katına yakındır: 1.529.000 Müslüman'a karşılık Yahudi nüfus 456.743'e yükselir. Devletin kuruluş çalışmalarının hızlandığı dönem olmasına, nüfus artırılmasına rağmen Yahudiler hâlâ azınlıkta, Müslümanlar çoğunluktadır. Yaakov Sharett'in anlatımıyla, "Siyonizm, İsrail'de egemen bir devlet olacak bir yurt kurmak için Yahudileri İsrail'e göç etmeye çağırdığı anda, bir çatışma ortamı yaratıldı. Siyonist fikir tamamen farklı insanların, başka bir halkın, başka bir dinin üyelerinin olduğu bir yere gelme üzerine" kurgulanmıştı. Müslüman çoğunluğun üzerine gelenler, ülkeye yerleşip hakimiyeti ele geçirmek isterler. Tarihte "Atalarımız buradaydı" diyen Yahudilerle, işgalciye boyun eğmek istemeyenler arasında çatışma kaçınılmazdır. Şiddetli çatışmalar, 1920, 1921, 1929, 1936–1939 isyanları ve savaş üstüne savaş gelir. Sonuç, ahlaki değildi. Arap çoğunluğu bir azınlığa ve Yahudi azınlığı çoğunluğa dönüştürüldü[16]. Yaakov Sharett'in tavrını, "başkalarının felâketi üzerine saadet bina edilemez" anlayışı doğrultusunda bir vicdan kanaması olarak görmek mümkündür. Değilse onun, bir haklı tespit olarak; *"İsrail, bir günahın içine*

[15] Bu bilgi, Ankara'daki Irak Elçisi Dr. İbrahim Akif El-Aloussi'nin açıklamasından alınmıştır (Bk. "İrak Elçisi Dr. İbrahim Akif El-Aloussi'nin Mesajı", *İstiklâl*, 04 Mayıs 1951, s. 2 (Lefkoşa-Kıbrıs).

[16] İsrail'in ilk dışişleri bakanı ve ikinci başbakanı olan Moshe Sharett'in (Moşe Şaret, ö. 1965) yani lider kadroda Siyonist bir ailenin oğlu, İsrail istihbarat teşkilatlarından Shin Bet'in eski üyelerinden Yaakov Sharett (Yaakov Şaret, d. 1927) ile yapılan röportaj, kuruluş süreci hakkında fikir verecek muhtevadadır. Baba Moşe Şaret, 1906'da Rusya'dan Filistin'e göç ettiğinde 12 yaşındadır. 11 Nisan 1909'da Tel Aviv'in kuruluşuna katılan 66 Yahudi aileden birine mensuptur. Çocukluğu Arapların arasında ve onlarla iç içe geçtiği için Arapçayı ana dili gibi öğrenir. Temel eğitiminden sonra İstanbul'a giderek Dârulfünûn'da, ardından İngiltere'de (London School of Economics) okur. İngiltere'de iken İsrail'in ilk cumhurbaşkanı olacak olan Chaim Weizmann'la tanışır. 1931'de Filistin'e dönerek İsrail'in ilk başbakanı olacak olan David Ben Gurion'la çalışır. İsrail'in 14 Mayıs 1948 tarihli kuruluş bildirgesinde imzası vardır. 1948-1956 arasında İsrail Dışişleri Bakanlığı, 1954-1955'te başbakanlık yapar. Oğlu Yaakov, babasının tuttuğu günlükleri, 1978'de sekiz cilt halinde yayınlayan birisi olarak bütün bunların farkındadır. Onun için ömrünün sonlarında katı bir Siyonizm karşıtı olur. Kuruluş ve sonrasında yapılanlar, 95 yaşındaki bir Yahudi'nin vicdanını geç de olsa harekete geçirmiştir. Bu söyleşi, birinci elden bir kaynak durumundadır (Bk. Ofer Aderet, "Eski Başbakanın Oğlu 'İsrail Günah İçinde doğdu. Ben Suçlu bir ülkenin işbirlikçisiyim' diyor", *Haaretz,* 19 Eylül 2021, https://www.haaretz.com/israel-enews/, erişim: 25 Eylül 2021).

doğmuştur. Arap çoğunluğu azınlığa dönüştürürken, Yahudi azınlığı çoğunluğa çevirmeyi gayrı ahlaki buluyorum" diyememesi gerekirdi. İsrail'in kuruluş zeminini oluşturmada birçok ülke kullanılmıştır. Bunlardan birisi de Türkiye'dir. 1930 ve 1940'lı yıllar Türkiye, Avrupa ülkelerinden Yahudi nüfus aktarmada geçiş yeri olarak kullanılır.

Hitler'in Almanya'da yönetime gelmesinden sonra trafiğin çok yönlü hızlandırıldığı görülür[17]. "1933-1936 yılları arasında yaklaşık 160.000 göçmen Filistin'e" gelir. Aynı sıralar "Aliya Bet"[18] diye isimlendirilen yasadışı göçle gelen Yahudiler, yaklaşık 110.000 kişidir[19].

Mussolini Faşizmi ile Hitler Nazizminin[20] uygulamaları, ırkçılık anlayışından dolayı doğal yönden Müslüman nüfus varlığını geçmesi mümkün olmayan Yahudi varlığını artırmada etkili olur. Fakat bu yeterli değildir. Ermeni terör örgütlerinin Doğu Anadolu'da uyguladıklarına benzer bir Müslüman nüfus azaltma yöntemi denenir. Haganah[21], Stern

[17] İçişleri Bakanlığından Başbakanlığa yazılan 4 Mart 1939 tarihli yazıya göre, Almanya'da Nasyonal-Sosyalist rejimin kurulmasından sonra, baskıdan dolayı orada barınamayacağını anlayan Yahudilerin bir kısmı Türkiye'ye gelmişlerdir. Memleketimize yerleşmek niyetinde olanlar vardır. "Türkiye'de bir Yahudi kesafetini önlemek üzere bu vaziyette olan Alman Yahudileri memleketimizden" çıkarılır. Onlar içinde Edit Norden adlı kadının hikâyesi dikkat çekicidir. Bakanlığın verdiği bilgiye göre Edit, 1935'te İstanbul'a gelir. 1937'de yerleşmeye karar vererek daimî ikamet tezkeresi almak üzere müracaat eder. Yapılan inceleme üzerine, Alman Yahudi aleyhtarlığının artması üzerine ülkemize geldiği anlaşılarak Türkiye'yi terk etmeye davet edilir. İşlerini görebilmesi için de yirmi günlük süre verilir. Bu durumda Edit, Türkiye'de kalabilmek için Türk vatandaşı birisi ile evlenme çaresini araştırır ve Beyoğlu Halkevi Sekreteri Hüsamettin'le evlenir. Hüsamettin'in Başbakan Refik Saydam'a çektiği telgrafta "on aydan beri evli bulunduğum zevcem" dediği Edit'in tevkifinin tehirini 22 Şubat 1939'da istese de geç kalmıştır. 1935'ten bu yana bekar yaşayan ve daktiloluk yaparak hayatını kazanan bu kadının, sınır dışına çıkarma kararı tebliğ edildikten sonra alelacele birkaç gün içinde yaptığı evlenme işi samimi bulunmaz, inceleme derinleştirilir. Evlendiği halde kocasına atfen kendisini nüfus siciline kaydettirmediği ve elindeki Alman pasaportunu muhafaza ettiği anlaşılır. Bu vaziyette 21 Şubat 1939 günü "hudut harici" edilir (BCA, 030.01.99.641.7).

[18] Aliyah, Yahudilerin sürgünden, yani diasporadan, İsrail yurdu addedilen Filistin'e tek tek veya gruplar halinde gelişi demektir. *Aliyah,* kutsal kitaplarına göre, yükselme veya yukarı çıkma anlamındadır (Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", *Sosyalbilimler*, c. II, S. 1, Ocak 2012, s. 50).

[19] *İsrail Hakkında Gerçekler İsrail'in 60. Yıldönümü,* 2008, İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, s. 20.

[20] Almanya'dan kurulacak İsrail için Yahudi nüfusu aktarmak üzere 11 Ocak 1941'de İzak Şamir (İsrail'in 1988'deki başbakanı), Ulusal Askeri Örgüt (Siyonist İrgun) ile Üçüncü Nazi Hükümeti arasında resmi bir askeri antlaşma önerir. Bu öneri, savaştan sonra Türkiye'deki Alman Büyükelçiliği dosyalarında ortaya çıkarıldığı için Ankara belgesi olarak bilinir. Belgede, Yahudi kitlelerin Avrupa'dan çıkarılarak Yahudi sorununun çözümü için Yahudi halkının Filistin'e yerleştirilmesi, "tarihi sınırları içinde" bir Yahudi devletinin kurulması, "Yeni Almanya ile İbrani âlemi arasında bir iş birliğinin mümkün" olduğu, "bir Yahudi devletinin Alman Reich'ıyla yapılacak bir antlaşma çerçevesinde kurulmasının gelecekte Orta Doğu'daki güçlü Alman çıkarları açısından da gerekli" olduğu öngörülür (Schoenman, *Siyonizmin Gizli Tarihi,* s. 57).

[21] Bediî Faik'e göre Haganah, "Yahudi millî savunma örgütüdür ve derhal silahlanmayı ilk çare olarak kabul etmiştir." (Bediî Faik, 1972, *Akıl Cumhuriyeti İsrail,* Dilek Matbaası (byy), s. 14).

adlı silahlı Yahudi terör örgütleri, manda yönetimi altında Filistinlileri öldürme, güvenlik nedeniyle yerinden çıkarmaya başlar. Bu yolla 360 bin ile bir milyon arasında Müslüman nüfus, komşu ülkelere göç etmek zorunda kalınca nüfus dengesi kökten değişti. 1939'da 470.000 olan Yahudi nüfusunun 1959'da 1.822.361'e yükselmesi[22] değişimin ne kadar fırtınalı olduğunu gösterir.

İngiliz manda yönetiminin kanatları altında 1920'den 1945'e kadar Filistin'e 401.149 göçmen gelir. İngilizlerin verdiği rakamlara göre, bunlardan 33.304'ı Hristiyan ve Müslüman, 367.845'i Yahudi'dir. Yalnız 1945'ten sonra illegal Yahudi göçü dikkat çekerek büyük ölçüde artar. Bu arada İngiliz yönetimi, Yahudi göçünü protesto eden, grev yapan Filistinli Arap direnişini, İsrail'in önünü açacak şekilde kırar. İngiliz baskısı, bu yıllar sadece Araplara yöneliktir. 1936-1939 arasında resmi verilerin üstünde olarak 30.000-40.000 Filistinli Müslüman öldürülür. Tutuklular, 20.000 tahmin edilmektedir. İngiliz baskısı, 1939'da Arap direnişini kesin olarak kırmayı başarmıştır[23].

Devletin kurulduğunun ilan edildiği 1948'den sonraki durum, değişimin hangi boyutta olduğunu gösterecek durumdadır. 1950'de 1.370.000 olan İsrail nüfusunda Yahudiler 1,2 milyona çıkarken, Müslümanlar 167.000'e indirilmiştir. "Nüfusunu artırmak için çalışan tek ülke" olarak İsrail'e Yahudi göçleri teşvik edilerek nüfus farkı daha da artırılır[24].

Filistin'e Yahudi nüfus aktarımında Türkiye özel kararnameler çıkartır. 15 Haziran 1940 tarihli Reisicumhur İ. İnönü, başbakan ve bakanların imzaladığı kararnameye göre, Alman Yahudisi mühendis Herman Gutherz, Lozan'da bulunan kızı Elizabet Hacker'le damadı Hans Hacker'in "Filistin'e gitmek üzere memleketimizden geçmeleri için transit vizesi"

[22] Abdullah Manaz, 2018, "Theodor Herzl, Filistin ve II. Abdulhamid", *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018 Bildiri ve Öz Kitabı, Ed.* M. Mustafa Kulu, *s. 26. 12-28.* 1983 sayımında ülke nüfusu 3.349.997 kişi idi. 1991'de beş milyonu bulur. Bu nüfusun yüzde 82 ile 4,1 milyonu Yahudi, 700.000'i Müslümandır. Bu rakam 1993 yılında 5 milyonu aştı. 1998'de nüfus 5.740.000 oldu. Toplam nüfusun %80,5'ini Yahudiler, %14,6'sını Müslümanlar oluşturur; ayrıca %3,2'si Hristiyan ve %1,7'si Dürzî'dir. 1980 yılına kadar Tel Aviv olan hükümet merkezi bu tarihte alınan tek yanlı bir kararla Kudüs'e (557.000) nakledilir. Ancak yabancı elçiliklerin hemen tamamı Tel Aviv-Yafa kesiminde kalır (Nüfus bilgileri için bk. Sırrı Erinç, 2001, "Fizikî ve Beşerî Coğrafya", *DİA*, İstanbul, c. XXIII, s. 181-183).

[23] Hollstein, *Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, s. 190, 192-193.

[24] Yukarıda belirtilen Yaakov Sharett'in amcası, İsrail adına nüfus toplayıp ülkeye göçmeye ikna amacıyla Nativ adında gizli bir örgüt kurar. Şarett, baba dili Rusçayı akıcı bir şekilde öğrenmiş bir Nativ elemanı olarak Moskova'daki İsrail Elçiliğine birinci sekreter olarak atanır. Rusya'yı baştan başa dolaşarak "İsrail'e ve Siyonizme ilgi gösteren Yahudileri" arar. Ama bir süre sonra Rus istihbaratı tarafından tutuklanarak casusluk suçlaması ile SSCB'den kovulur (Aderet, "Eski Başbakanın Oğlu 'İsrail Günah İçinde doğdu, *Haaretz,* 19 Eylül 2021). Bu hatıra, İsrail'in 1960 sonrasında da Rusya başta olmak üzere elçiliklerinin koruması altında Yahudi nüfus toplamaya devam ettiğini göstermektedir. Zaten "Dönüş Kanununa göre "dünyadaki her Yahudi'nin istediği zaman İsrail'e dönmek hakkına sahip bulunduğu ve bunun vazgeçilmez bir hak" olduğu kabul edilmiştir (Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 18).

verilir[25]. Aynı hükümetin 25 Ağustos 1940 tarihli kararnamesiyle, 450 Alman vatandaşı Yahudi çocuğu ve yanlarında bulunan 40 eğitimciye, Filistin'e gitmek üzere "Türkiye'den transit olarak geçme" izni verilir. Yalnız bunlar ellişer kişilik kafileler halinde geçecekler ve kafilenin biri memleketimizden çıkmadan diğeri kabul olunmayacaktır[26].

Hemen bir ay sonra 28 Eylül 1940 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesiyle, "Romen, Çek ve Polonya Yahudilerinden 366" kişiye transit geçiş izni verilir. Bunların Suriye ve Filistin için geçerli vizeleri vardır. Fakat 17-48 yaş arasındakilerin Suriye'den geçmelerine Suriye makamları engel çıkarır. Onun için konsolosluklarımızın, bu yaş aralığındaki Yahudileri ayırıp azami ellişer kişilik kafileler halinde memleketimizden geçmeleri için transit vizesi vermeleri gerekir[27].

Türkiye bu dönem, bütün makamlarıyla memleket üzerinden Filistin'e Yahudi göçünü kolaylaştıran bir çabanın içindedir. İstanbul'daki "Filistin Musevi Muhaceret Şubesi Ajansı Müdürü Umumisi Ch. Barlas" Yahudi göçü organizatörlerindendir. Başbakanlığa yazdığı 9 Kanunuevvel (Aralık) 1940 tarihli yazısında, Musevilere karşı birçok memlekette çokça haksızlık ve cinayetler yapıldığını, "hayatlarını ve ailelerinin hayatlarını kurtarma kaygısıyle hareket eden bigünah Musevilere" yardım elini uzatarak "bunları Filistin kıt'asında iskân etmeğe delalet" eden ajanslarının Türkiye topraklarından Yahudileri geçirmesine izin verilmesini ister. Zira "Türk Milleti ve Türk Hükümetinin asırlardan beri herhangi bir haksızlığa maruz kalan felaketzedeleri himaye için siyasi ve insani sahalarda harikulade mesai sarf eylediği tarihlerde" yazılıdır. Şimdi de bu kabilden, "Filistin'e gitmek için İngiliz ve Fransız hükümetlerinin muntazam pasaportlar üzerindeki vizasını haiz olanların Türkiye'de kalmamak ve transit olarak Filistin'e gitmelerini te'minen Türkiye Cumhuriyeti topraklarından geçmeleri" Bakanlar Kurulu kararıyla 3.10.940 tarihinde gerçekleştirilir. "Bu yüksek insani eseri dünyanın her tarafında sakin ve mütemekkin olan Musevi milleti ile milli teşkilatları hiçbir zaman unutmayacak ve daima bu hususta his eyledikleri asarı itminan ve şükranlarını" sunarak, "erişilemez olan eseri yüksek vicdan" harekâtını "numunei imtisal" (örnek alınacak model) olarak hatırlayacaklardır. Başbakanlık emri ile Dışişleri Bakanlığı birinci listede isimleri yazılı, pasaport sahibi "230 aileden bir tek ferdi Türkiye Cumhuriyeti topraklarında kalmamak şartı ile transit olarak geçip" "mahalli maksutlarına azimet eylemişlerdir." Şimdi yeniden pasaportlu, İngiliz ve Fransız vizelerini almış, isimleri Başbakanlığa sunulanlar hakkında konsolosluklara talimat verilerek "bunların da Filistin'e transit olarak geçmelerine müsaade" buyrulması istenir. Siyonist Musevi Ajansı Genel Müdürü Barlas, ağır ağdalı Osmanlı Türkçesi ile, "yalnız hayatlarını

[25] BCA, 030.18.01.02.91.57.4.
[26] BCA, 030.18.01.02.92.85.5.
[27] BCA, 030.18.01.02.92.94.19.

kurtarmak için" o kadar zorluk ve zahmete katlanan "biçarelerden hiçbir ferdin Türkiye Cumhuriyeti topraklarında kalmayıp en kısa müddet zarfında kâmilen Filistin'e azimet edeceklerine dair Makamı Samilerine yeniden te'minatı kat'iye vermekle kendimi bahtiyar ad ederim" der[28]. İki daktilo sayfasını dolduran bu müracaatın da öncekiler gibi olumlu karşılandığını tahmin etmek güç olmayacaktır. Bu belgeler, 1940'lı yıllar öncesinde de olduğu gibi Türkiye üzerinden Yahudi nüfusun, Filistin'e aktarılarak, devlet, ordu kurmak üzere insan varlığının çoğaltıldığını göstermektedir. Bütün önemli merkezlerde şubeleri bulunan İsrail'in kurucusu Yahudi Ajansı'nın İstanbul'daki genel müdürü "Ch Barlas", Park Otel'i adres göstermektedir.

Bu tür talepler gerçekleştiğinde, Yahudi Ajansından teşekkürler de gelmektedir. Dışişleri Bakanı tarafından Başbakana yazıldığına göre 30 Mayıs 1944'te "Avrupa'dan gelen Yahudi mültecilere karşı Türk makamlarınca ibraz olunan insani ilgiden dolayı", "Filistin Yahudi Ajanlığı", "hükümetimize teşekkürlerinin iblağını ve bu insani kurtarma faaliyetlerine olan yardımın imkân olduğu nisbette artacağına itimat edildiğini" bildirir[29]. Bu itimat doğrultusunda gelişmeler olur. 27 Ekim 1944 tarihli kararname ile "Filistin'e gitmek üzere yurdumuza gelen Bulgar Yahudilerinden Sami Moise Almosnino" ile eşi, iki çocuğu yanında Viktoria Cappor adlı kadına on beş gün vize bitiminden itibaren iki ay memleketimizde ikamet izni verilir[30].

Yardımlar üzerine, Filistin Yahudi Ajansı Reisi Weizman, Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Şadi Kador'a teşekkür mektubu (24.1.1945) gönderir. Mektup şöyledir: "Ekselans, Musevi göçmenlerinin Türkiye tarikiyle Filistin'e transit geçmelerini tanzim hususunda hükümetinizin ibraz ettiği yardım ve muaveneti Türkiye'deki mümessilimizden derin bir memnuniyetle öğrendim. Bu hususta Türk makamları tarafından ittihaz olunan insani ve müşfik hat-tı hareket binlerce Musevi mültecisinin düşman işgali altındaki memleketlerden kurtarılması içün amil olmuştur. Bu yardımdan dolayı samimi teşekkürlerimizi lütfen kabul buyurunuz. Bu çok müstacel meselede zat-ı devletlerinin ve hükümetinizin dostane ve

[28] BCA, 030.01.99.641.7.
[29] BCA, 030.10.266.793.45.
[30] BCA, 030.18.01.02.106.15.

muavenetkâr alakalarına devam edeceğine emin bulunuyorum. Hürmetkârınız Ş. Veizman[31] Reis Filistin Yahudi Ajansı"[32].

İkinci Dünya Harbi sonlarında Türkiye üzerinden Filistin'e Yahudi göçü hızlanır. Belgelere yansıyan kadarıyla, 8 Ekim 1945'te İslahiye'de "Filistin'e gitmek üzere bekleyen 105 Yahudi" vize işleri bitinceye kadar Türkiye tarafından İstanbul'a getirilip "İstanbul'daki Yahudi teşkilatına emanet" edilir. İşlem bittikten sonra yine Türkiye tarafından teslim alınarak trenle Suriye'ye veya vapurla Filistin'e götürülecektir. Ayrıca, İstanbul'da bulunan 40 Yahudi için de Filistin'e sevk işlemi yapılacaktır[33]. Bu belgeler, Yahudi nüfus aktarımında Türkiye yönetiminin Yahudi Ajansıyla iş birliği halinde olduğunu göstermektedir. 2 Kasım 1945 tarihli İçişleri Bakanlığının Başbakanlığa bildirdiğine göre, 147 Yahudi, Hayfa'ya gitmek üzere 16.10.1945 günü İstanbul'dan kalkan Aksu vapuru ile götürülür. Bu Yahudi grubu, Suriye tarafından kabul edilmeyip geri çevrildiği için İstanbul'a gelirler[34]. İstanbul'dan kurulacak İsrail Devleti'nin nüfus yönüyle güçlendirilmeleri için Türkiye tarafından Hayfa'ya götürülürler. İngiltere'nin 25 Nisan 1944 tarihli isteği üzerine, Filistin'deki 130 Almanla, Almanya'daki 300 Yahudi'nin değişimi, Türkiye tarafından gerçekleştirilir. Daha önce "cereyan etmiş olan diğer mübadeleler gibi, bu mübadelenin de Türk topraklarında ve tercihan İstanbul'da" 15 Mayıs 1944'te icrası istenir. Türkiye de bunu uygun görür[35]

Filistin'e Yahudi nüfus taşıma işinde II. Dünya Harbi yıllarında bazı yol kazaları olur[36]. Fakat bu tür kazalar, nüfus aktarımını engellememiştir.

[31] 10 Aralık 1914'ten itibaren Dünya Siyonist Organizasyonu Başkanı Chaim Weizmann (1874-1952), aynı zamanda kimyacı ve İsrail'in kurucu cumhurbaşkanıdır (1949). Siyonistlere göre, Filistin'de Yahudi Devletinin kurulabilmesi için çok miktarda Yahudi'nin Filistin'e göç etmesi gerekir. Bu yüzden Filistin'e Yahudi göçlerinin daha kolay yapılması amacıyla 20 Temmuz 1920'den itibaren daha ileri çalışmalar yapılır. Bu amaçla Weizmann tarafından, 20 Ağustos 1922'de faaliyete başlayan Yahudi Ajansı kurulur. Weizmann, Yahudi göçlerinin her yıl sabit bir şekilde devam edebilmesi için iki milyon sterlin gerektiğini hesaplar. Bu miktar, özellikle ABD'de yaşayan Yahudilerin bağışlarıyla karşılanacaktır (Can Deveci, "Herbert Samuel Dönemi'nde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2017, S. 42, s. 6, 10).

[32] BCA, 030.01.110.736.16 (Bk. EK 3).

[33] BCA, 030.01.110.736.18.

[34] BCA, 030.01.110.736.18.

[35] BCA, 030.10.232.563.15.

[36] Bunlardan biri, Panama bandıralı Ustruma vapurunun batırılması olayıdır. 769 Yahudi'yi taşıyan gemi, Köstence'den Suriye sahillerine gitmek üzere transit olarak 15 Aralık 1941'de İstanbul'a gelir. Büyükdere kontrol sahasında, "kasten yapıldığı intibaını veren arızalar sebebiyle" bozulan motorunun tamir edilip Boğazdan çıkarılması gerekmektedir. Ulaştırma (Münakalat) Bakanlığı tarafından muayene ve tamiri için çalışılır. Bakanlığa bağlı İstanbul Mıntıka Liman Reisliği delaletiyle tamir ettirilerek sefere müsait hale getirilir. Beş haftadan fazla İstanbul'da kalan gemi, hacim itibarıyla küçük ama içerisi pek kalabalıktır. Sıhhi tesisatı yoktur. Gemide salgın hastalığın çıkmasından endişe edilir. İçişleri Bakanına göre, bir an evvel memleketi terk etmelerinin temini, göçmenlerin memleketlerine iadeleri veya vize verilerek karadan sevkleri gerekmektedir. Orta Amerika Devletleri ile Mihver arasında harp vardır. Onun için Bulgar vatandaşı gemi kaptanı, Bulgaristan İngiltere'ye harp ilan ettiği için

Türkiye'den İsrail'e gönderilen Yahudiler, Arap devletleri gözünde "Yahudi kalıcılığını sağlamaya çalışmak" olarak değerlendirildiği için hoş görülmemiştir[37]. Ama bu Yahudi akımı hiç durmaz. Sadece 1948-1949 arasındaki bir yıllık sürede, Türkiye'den 30.657 kişi İsrail'e göç eder[38]. İsrail'e en büyük göç dalgası, devletin kurulmasının hemen akabinde, 1948-1951 yılları arasında yaşanır. Bu zaman içinde İsrail'e varan yaklaşık 700.000 Yahudi, ülke nüfusunu bir anda ikiye katlar. Zaten İsrail hükümetlerinde sadece aliyadan sorumlu olan bakanlık ve bu bakanlığa bağlı olarak çalışan kuruluşlarla organize STK'lar, birlikte dünyanın dört bir köşesine dağılmış olan Yahudilerin İsrail'e göç etmelerini teşvik etme çalışmasını hiç bırakmazlar[39]. Göçler, Siyonist örgütlerin çalışmaları, İsrail'in kurulması ve savaştaki başarısıyla cazip hale gelmiştir.

Türkiye'den İsrail'e giden Yahudilerin hepsi, başka ülkelerden gelip geçenler değildir. 1962'de İsrail'in davetlisi olarak bu ülkeyi gezen A. Artus, 1962 için Türkiye'den İsrail'e 35 bin Musevi'nin gittiğini kaydeder. 650 bin nüfusla devlet olan bir ülke için 35 bin nüfus iyi bir miktardır. "İyi birer İsrail vatandaşı" olan Türkiye Yahudilerinden Filistin'deki hayata intibak edemeyerek dönen "pek az"dır. Artus, bunlardan birçoğu ile görüşür. İstanbul, İzmir, Ankara'dan giden Yahudiler içinden önemli yerlere gelenler vardır. Birisi yanına gelerek, "bozuk bir Türkçe ile 'Geldiğinizi gazetelerde okudum. Hoş geldiniz. Ben milletvekiliyim. Birinci Dünya Harbinde Türk ordusunda subaydım. Sakallı Nurettin Paşa'nın yanında harp ettim" der. Bir başka veznelik yapan Yahudi, kasa anahtarlarını taşıyan zincire deldirerek taktığı "Atatürk başının resmini taşıyan madeni bir Türk parasını" gösterip, gururla, "Biz Atatürk'e ve

Akdeniz'e çıkarak yoluna devam etmek istemez. Neticede gemi, Alemdar römorkörü tarafından çekilerek Karadeniz Boğazından Türk karasuları dışında Yon Burnunun beş-altı mil açıklarında, 23 Şubat 1942 günü denize çıkarılır. Ertesi gün, şiddetli bir infilak ile geminin batmakta olduğu görülür. Bütün tahliye çalışmalarına rağmen şiddetli akıntılardan dolayı yalnız dört ceset ile yirmi yaşlarında Romen Yahudisi Davit Stoliyer sağ kurtarılabilir. Davit'in ifadesine göre gemi, bir denizaltı tarafından torpillenerek batırılmıştır (BCA, 030.10.171.185.21).

[37] Merve Salman, 2020, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve İsrail İle İlişkileri (1923-1960*), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 70.

[38] Ali Arslan, 2006, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, Truva Yayınları, İstanbul, s. 200.

[39] *İsrail Hakkında Gerçekler İsrail'in 60. Yıldönümü,* 2008, İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, s. 20-21. Aynı yerde verilen bilgiye göre, 1950'de kabul edilen Geri Dönüş Yasası, dünyadaki tüm Yahudiler ve eşlerine İsrail'e göç etme, yerleşme ve vatandaşlık hakkı vermektedir. Bu doğrultuda, 1950 ve 1960'larda Avrupa'dan göç yavaşlayınca, aliya Kuzey Afrika Yahudilerine yönelir. Bu yıllarda yaklaşık 240.000 Yahudi Fas, Tunus ve Cezayir'den İsrail'e getirilir. 1967 Altı Gün Savaşı akabinde galibiyetle oluşturulan "İsrail'in yenilmezliği" inancıyla Batı Avrupa ve Amerika'dan yaklaşık 42.000, SSCB'den 140.000 ardından SSCB'nin çözülmeye başlamasıyla 700.000 Yahudi daha Rusya'dan İsrail'e gelir ve İsrail'deki en kalabalık "uyruğu" oluştururlar. 2008'de bile göçmen Yahudi nüfusun ağırlığı yüksektir. İsrail'deki yaklaşık 5,5 milyonluk Yahudi nüfusun %65'i İsrail doğumlu iken, %35'ini başka bir ülkede doğup İsrail'e göç edenler teşkil eder.

Türkiye'ye daima bağlıyız" der. İki yüz bin ağaç dikili bir ormanın kitabesinde "Atatürk Ormanı" ibaresi vardır[40].

Bediî Faik de Edirne'de doğup İstanbul'da yaşamış gemici bir Yahudi'nin, büyük oğlu İsrail, küçük oğlu ve eşiyle birlikte "ellerinde avuçlarında ne varsa satıp, İsrail'e" göçtüğünü anlatır. Devlet, onlara yirmi dönüp tarla verir. Hayatında hiç inek sağmamış insanlara hayvan bakımını; tarımı bilmeyenlere "çapalamayı, ekmeyi, toplamayı günler geceler boyu" gösterirler. Zamanla gemici babanın büyük oğlu, gelir şampiyonu olur[41]. Nüfus toplama işi İsrail'in kurulabilmesi, ayakta kalması için vazgeçilmez politikadır.

II. Dünya Savaşı sonrasında İngilizler, Filistin konusunu Birleşmiş Milletlere götürürler (Şubat 1947). Bu hamle, manda yönetiminde başarılı olamadıkları, Yahudi terörünün artık kendilerini de hedef almaya başladığını görmeleri nedeniyle midir? Yahudi terör olaylarına[42], King David katliamına[43] rağmen sonraki gelişmelerdeki İngiliz desteği, yılgınlık iddiasını doğrulamamaktadır. Aynı topraklarda Arapları Osmanlı'ya karşı isyan ettirebilmek (Haziran 1916), Osmanlı içinde ve dışındaki Yahudi desteğini alabilmek için (Balfour Deklerasyonu 1917) devlet sözü veren İngiltere, İsrail'i kurma sözünü tutma zamanının geldiğini kabullenmiştir.

1946'da "Anglo-Amerikan Filistin Tahkikat Komisyonunun raporu" yayınlanır. Ciddi gelişmeler vardır. Bağdat'ta Filistin Savunma Derneği kurulur. "Filistin'in bir Arap memleketi olarak muhafazasını", Arap memleketlerinin güvenliği ile İslam âleminin huzurunun temeli gören dernek, Bağdat'tan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye, "kesin bir vaziyet alma", "iş birliği ve müzaheret" isteği ile müracaat eder. Telgrafı aldığını kendilerine bildiren İnönü, metni hükümete tevdi eder[44].

---

[40] Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 50-51. Tel-Aviv-Hayfa arasındaki iki tepedeki Balfour Ormanının karşısındaki Atatürk Ormanına Bediî Faik ve iki arkadaşı üç fidan diker (Bk. Bediî Faik, 1972, *Akıl Cumhuriyeti İsrail,* Dilek Matbaası (byy), s. 67).

[41] Bediî Faik, *Akıl Cumhuriyeti İsrail*, s. 75-78.

[42] Ben Gurion'un harekete geçme emriyle üç Yahudi terör örgütü Filistin demiryollarına, İngiliz askeri tesislerine sabotaja başlar. İngiltere, bunlara karşı 1946 Haziran'ında Agatha Operasyonu'nu başlatır. Filistin'de 2700 Yahudi'yi tutuklar, silahları ele geçirir. İrgun'un İngiliz karargâhı King David Oteli saldırısı ardından İngiltere 1946 Kasım'ında Filistin'e kaçak giren 3.900 Yahudi'yi yakalayıp Kıbrıs'a sürer. Gazze açıklarında Temmuz 1947'de İngiliz donanması, Exodus gemisindeki 5.000 Yahudi'yi Almanya'daki İngiliz Sektörü'ne gönderir. Fakat, İrgun terör eylemlerini sürdürür. Üstelik 1945-l948 arasında 70.000 kadar Yahudi, kaçak olarak Filistin'e sokulur (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. I, s. 261).

[43] Kudüs'teki King David oteli, İngilizlerin genel karargâhıdır. Yahudi terör örgütlerinden İrgun, otele bombalar yerleştirerek bombalar patlatır. Otelin bir kısmı uçar, 92 İngiliz ölür. İngilizler, İrgun örgütünde çalışanları silahlı yakaladıkları zaman ölüme mahkûm ederek, Akka kalesindeki infaz odasında asarlar. İsrail, sonra bunları millî kahraman kabul ederek aynı odada İrgun mensubu idam edilenlerin fotoğraf ve hayat hikâyelerini infaz odasının duvarına asar, İngiliz usulü idam mekanizmasıyla birlikte sergiler (Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 16; Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. I, s. 261).

[44] BCA, 030.10.266.793.46.

BM Genel Kurulu'nda ise, Filistin için hükümetsiz olan Yahudilere de söz hakkı tanınan özel bir oturumun 2 Nisan 1947'de yapılması bu bakımdan anlamlıdır. ABD yönetiminden özellikle Başkan Truman'dan gelen Siyonist yanlısı isteklere karşı İngiltere direnç gösterememektedir. Neticede kısa süre sonra 15 Mayıs 1947'de Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi kurulur. Bu tarihte BM, bütün hükümet ve milletlere, "Genel Kurul, Filistin Özel Tahkikat Komisyonu raporu hakkında karar" alıncaya kadar "kuvvet veya tehdide başvurmaktan ve Filistin meselesinin acilen halline engel bir hava yaratacak mahiyette herhangi bir hareket tarzından kaçınmaya davet eder"[45]. Türkiye, gelişmeleri izleyen bir ülke durumundadır. BM komitesi Avustralya, Kanada, Çekoslovakya, Guatemala, Hindistan, İran, Hollanda, Peru, İsveç, Uruguay, Yugoslavya olmak üzere on bir üyelidir. Bu sıra (5 Eylül 1947)[46] İsrail'in kuruluşunu hazırlayan Filistin Yahudi Ajansı, Türkiye Dışişleri Bakanı ile irtibat kurarak bilgilendirme çalışması yapar.

Nihayet Komisyonun, BM adına Filistin'i Araplar ve Yahudiler arasında bölme görüşü, 29 Kasım 1947'de genel kurulda kabul edilir[47]. Nüfuslara göre toprak paylaştırma, hiç adil değildir. BM, Filistin topraklarının yüzde 56,5'ini 650.000 kişilik Yahudi nüfusuna, yüzde 43,5'ini Yahudilerin iki katı olan 1.300.000 nüfuslu Araplara verilmesini ve Kudüs'ü uluslararası statüye tabi tutan bir planı onaylar[48].

Filistin'in Gelecekteki Yönetimi adını taşıyan 181 (II) sayılı bu "taksim kararı", ilan edilecek İsrail Devleti için meşruiyet zemini oluşturur. Böylece BM tarafından, İngiliz mandasındaki Filistin topraklarının yarıdan fazlasıyla güneydeki Necef çölünün Akabe körfezi kıyılarına kadar uzanan büyük bir kısmı kurulacak Yahudi devletine verilir. Bu yüzden

[45] BCA, 030.10.266.793.48.

[46] BCA, 030.01.5.23.8. The Jewish Agency for Palestine'in Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya yazısının Türkçesi şöyledir: "Filistin Yahudi Ajansı 16 East 66th Street New York 21, N. Y. 5 Eylül 1947. Ekselansları Hasan Saka Dışişleri Bakanlığına Ankara, Türkiye, Beyefendi: Birleşmiş Miletler Genel Kurulu'ndaki mevcut Filistin tartışmasıyla bağlantılı olarak, bu meseleye ilişkin bir belge takımını ve literatürü sizin hizmetinize sunmak isteriz ve ayrı bir kapak (yazısı) altında gönderiyoruz. Lütfen en derin saygılarımızı kabul ediniz. Saygılarımla. Arthur Lourie Direktör, New York Ofisi". Bu ajansın adı önce Filistin Yahudi Ajansı iken sonra İsrail Yahudi Ajansı olur. Şimdiki ismi The Jewish Agency for Israel'dir. Mektubu imzalayan Ajansın New York Ofis Müdürü Arthur Lorie, 1903 Güney Afrika Cumhuriyeti Johannesburg doğumludur. 1946-1948 arasında New York'taki Yahudi Ajansında Direktördür. Öncesinde Londra'daki Yahudi Ajansı'nda çalışır. 1948-1953 arasında İsrail'in New York Başkonsolosu, 1957-1959 arasında İsrail'in Kanada Büyükelçisi, 1960-1965'te Birleşik Krallık Büyükelçisidir (Çeviri için T. Arabacı'ya teşekkür ederim).

[47] 29 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu, 10 çekimser, 13 ret ve 33 kabul oyu ile Filistin'in bir Arap ve bir Yahudi devletine bölünmesini kabul eder. ABD'ye bağımlı ülkeler hariç hiçbir üçüncü dünya ülkesi, Filistin'in taksimi lehinde oy kullanmaz. İngiltere çekimser kalır. Sovyetler Birliği, ABD ile aynı safta taksim planını destekler. Türkiye, Afganistan, İran, Irak, Küba, Mısır, Yunanistan, Hindistan, Lübnan, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen'le birlikte aleyhte oy verir (Walter Hollstein, 1975, *Filistin Sorunu Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, çev. C. A. Ertuğ, Yücel Yayınları, İstanbul, s. 213-214).

[48] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 423.

İngiliz mandası döneminde, bir kamu kurumu görünümünde Yahudileri temsil eden Siyonist örgüt Yahudi Ajansı, taksimi destekler. Fakat bütün Siyonist liderler aynı kanaatte değildir[49].

Arap ülkeleri, "adaletsiz ve tecavüzkâr" buldukları kararı reddederler. Türkiye de "Filistin'in taksimi kararı aleyhinde" oy kullanarak reddeder. Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın, Başbakanlığa 8 Aralık 1947'de bildirdiğine göre, Arap ülkeleri Türkiye'nin duruşunu "metin ve asil" bularak teşekkür, tebrik yağdırırlar. Hatta Şam'da Amerikan elçiliği önünde protesto gösterileri yapıp elçilik arabalarını yakan halk, Türk elçiliği önünde "dostluk gösterilerinde" bulunur. Beyrut'ta Amerika ve Fransa elçilikleri önünde düşmanlık gösterileri yapılırken Türkiye elçiliği önünde, "Bayrağımızı selamlayarak dostluk tezahürlerinde" bulunulur[50]. Siyonistlerin değerlendirmesi tam tersidir. David Ben Gurion, bu davranışı; "Türkiye ve İran'ın İslam birliğini koruma ve Yahudilerin "devletine dini nedenlerle karşı çıkma" çabası olarak değerlendirir[51]. İlerideki gelişmelere göre aslında Arap devletleri, Filistinlileri uzun süre devletsiz bırakan, "evdeki bulgurdan" da olan süreci başlatmışlardır.

Artık İsrail'in ilan zamanı gelmiştir. İngiltere, 1 Ocak 1948'de dört buçuk ay sonra 15 Mayıs 1948'de manda yönetimine son vereceğini açıklar. Bu

[49] Yahudi "yer altı savaşçılarının" lideri Menahem Begin, Filistin, Kudüs'ün bölünme planına karşı şu açıklamayı yapar: "Anavatanın bölünmesi gayrı meşrudur ve asla kabul edilemez.. Yahudi halkı için hiçbir bağlayıcılığı yoktur. Kudüs bundan önce olduğu gibi bundan sonra da ebedî başkentimiz olmaya devam edecektir. Eretz Yisrail (Kutsal topraklar/ İsrail)". Daha sonra İsrail Başbakanı Menahem Begin 1980'de Kudüs'ün "bölünmez bir bütün" olarak İsrail'in ebedi başkenti olduğunu ilan eder. Filistinlilerden "iki bacaklı hayvanlar" (1982) diye söz eden Begin'in, bölgede Yahudi olmayanlara hayat hakkı tanımak istememesi anlaşılabilir bir durumdur (Süleyman Özmen, 2006, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 424; Garbis Altınoğlu, 2005, *Tanıklıklar, Makaleler, Belgeler, Mülakatlar ve Şiirlerle Filistin-İsrail Dosyası*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 59).

[50] BCA, 030.10.266.793.49.

[51] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 188.

açıklama silahlı Siyonist terör örgütlerine (İrgun[52], Stern[53]) bir işaret görevini görür. Yahudilere ayrılan toprakları genişletip daha fazlasını, ilan edilen gün gelmeden ele geçirmek için saldırılar başlatıldı. Çekilme tarihi yaklaştıkça çatışmalar şiddetlendirildi. Arap halkını yok etmeye yönelen Yahudilerin, 9 Nisan 1948'deki Deyr (Deir) Yasin katliamı, terörden amaçlananı verdi. Kadın ve çocukların "vahşice" katledilmesi, kamyonlara doldurulan Müslümanların, Kudüs sokaklarında "zafer turu" attırıldıktan sonra köye geri görülüp kurşuna dizilmesi haberi, bütün ülkeye yıldırım gibi yayıldı. Yüreklere saplanan katliam haberi, sivil nüfusun cesaretini kırdı ve "Filistin'deki Arapların kitleler halinde göçünde" etkili oldu[54]. O hızla Siyonistler, 14 Mayıs'a kadar Taberiye, Safed, Samakh, Hayfa ve Yafa'yı ele geçirdiler.

Menahem Begin'in katliamla ilgili ilk kutlaması utandırıcıdır: "Bu muhteşem fetih eyleminden dolayı kutluyorum. Deir Yassin'de olduğu gibi her yere saldıracağız ve düşmanı yok edeceğiz. Tanrım, sen bizi fetihler için seçtin"[55]. Sonraki değerlendirmesi İsrail'in kuruluşu ve varlığı açısından çok anlamlıdır: "Deir Yassin zaferi olmadan İsrail de olmazdı." lsrailli Efi Lobel'in tespiti, sonucu doğrular: "Duygusuz ve gaddarca planlanmış Deir Yassin katliamı, göçlerini kolaylaştırmak için, Filistinli Araplara bir ikazdı." Katliamdan sonra, Araplar korku ve dehşet içinde kalıp artık karşı koymazlar. Deir Yassin'den gelen kötü haberler nedeniyle

[52] 1937'de Haganah'tan ayrılarak kurulan bir "Yahudi terör örgütüdür". Haganah, yalnız savunma yapılmasını istediği için ayrılırlar. Örgüt içinde, Haziran 1938'de bir İngiliz subayı olan Orde Wıngate'in himaye ve yönlendirmesiyle, "Özel Gece Vurucu Tim"leri kurulur. Bu timlerle, Filistin köylerine imha ve sindirmeye yönelik operasyonlar yapılır. Sonra İngiliz manda yönetimine saldırılar düzenlenir. Kurucusu Zeev Jabotinsky'dir. 1946 King David Oteli, 1948 Arap köyü Deyr Yasin katliamları bu örgüte aittir. Nisan 1948 başında Kudüs'e ulaşmak isteyen İrgun ve Stern militanları, Kudüs yakınlarındaki Deir Yasin Arap köyünü iki inçlik havan toplu ağır makineli ile donatılmış bir askeri müfreze ile direnişi kırıp ele geçirdikten sonra 250 kadar Arap köylüsünü öldürürler. Bunun üzerine Kudüs'ün güneyindeki Kfar Etzion Yahudi yerleşim bölgesini ele geçiren Ürdün'ün Arap Lejyonu, 127 Yahudi'yi Arap köylülerine teslim eder. Onlar da üçü hariç hepsini öldürür. Bu arada 55.000 Arap Hayfa'dan çekilmek mecburiyetinde kalır. 14 Mayıs l948'e kadar Taberiya, Safecl, Samakh, Hayfa ve Yafa Yahudilerin eline geçer. Kan, ateş üzerine İsrail kurulduğu yıl İrgun, kendisini feshederek düzenli orduya katılır. Bu terör örgütünün son lideri, önce Dışişleri Bakanı sonra 1977-1983 arasında İsrail Başbakanı olan Menahem Begin'dir (Shalaim, *Filistin'i Bölüşmek*, s. 144; Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. I, s. 260, 262; Özmen, 2006, s. 423).

[53] Stern/İsrail'in Bağımsızlık Savaşçıları, "Lehi" adıyla tanınan ve acımasız bir terörist olan Avraham Stern tarafından kurulmuş bir terör örgütüdür. Ekim 1939'da diğer Yahudi terör örgütlerinden daha sistematik ve kapsamlı teşkilatlanmıştır (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. I, s. 260; Özmen, 2006, s. 423).

[54] Shalaim, *Filistin'i Bölüşmek*, s. 180.

[55] Hayatta kalan çocuklardan Fehmi Zeydan yaşadıklarını şöyle anlatır: "Yahudiler bütün aileme duvara dönük durmalarını emrettiler ve üzerimize ateş etmeye başladılar. Yandan bir kurşun aldım. Biz çocuklar annelerimizle babalarımızın ardına sığındığımızdan bazılarımız yaralı olarak kurtulduk. Ama babam, annem, dedem, ninem, amcamlarım ve yengelerim hepsi öldüler." (Ceren Altunbeğ Turgut, 2015, *Ortadoğu ve Filistin (1920-1949*), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 122).

çoktan kaçmış oldukları için, Yahudi birlikleri, Arap Filistinlilerin birçok yerleşme yerini direnmesiz ele geçirirler. Deir Yassin'den az bir süre sonra, "bizzat Haganah'ın resmi savaş güçleri, Arap Filistinli halkı şehirlerden ve köylerden davar gibi sürüp çıkarır". İsrail Ordusu Genel Kurmay Başkanı lsaac Rabin, Siyonist birliklerin stratejisini şöyle açıklar: "Taş taş üstünde bırakmayıp, bütün halkı kovarak, Arapların geri gelebilecekleri bir tek köy bırakmayacağız." Bu tutumla Filistin'in Arap sakinlerinin sürülmesi, İsrail Ordusu'nun açık ve gizlenilmeyen stratejik hedefidir[56].

Katliam, Arap dünyasında öfkeyle birlikte büyük teessür uyandırmıştır. 14 Nisan 1948 tarihinde Arap Birliği Siyasi Komitesi, bir bildiri yayınlar. Tedhişçiler, "gayr-i muharip olan bütün halka insanlık dışı eziyetler yaptıktan sonra hamile kadınları, çocuk ve ihtiyarları katliam etmişlerdir.. Şeria (Tiberiade) yakınında Nası Eldine köyünü tamamen yakıp bütün halkı" sürmüşlerdir. Siyonistler, "Araplığı mahvetmek" gayelerini tahakkuk ettirmek isterlerken "Araplar Yahudilere karşı mücadelelerinde", "şövalyekâri" eski âdetlerini muhafaza etmişlerdir. Onun için Araplara, Yahudilere aynı tarzda cevap vermemeleri tavsiye edilmiştir. "Arap memleketleri her usulü kullanarak tali'siz Filistinli kardeşlerini ve vatanlarını muhafaza için verilmiş kararlarını" takviye edeceklerdir[57]. Yahudiler, "şövalyelik", insanlık, hak, hukuk düşünecek durumda değillerdir. Azgın bir hırsla hedefe kilitlenmişler, önlerine geçecek her şeyi yakıp yıkacak ruh halini benimsemişlerdir. İngiltere'nin Filistin'den çekilmesinden birkaç saat önce Tel Aviv'de David Ben-Gurion liderliğinde toplanan Yahudi Millî Konseyi (Vaad Leumi), yayımladığı deklarasyonla İsrail Devleti'nin (Medinat Yisrael) kurulduğunu 14 Mayıs 1948'de ilân eder. Ben Gurion, İngiliz manda yönetiminin 14 Mayıs gecesi saat 24.00'te sona ermesinden birkaç saat önce, Theodor Herzl'in (1860-1904) portresinin altında[58], bağımsızlık bildirgesini okur. Bağımsızlık ilanında, "yeni devletin sınırlarının belirtilmemesi kararı" uygulanır. Çünkü niyet, "BM'nin belirlediği sınırların ötesinde genişleme ihtimaline açık kapı bırakmak"tır. Ama deklarasyonda, ilk cümle olarak "Eretz Yisrael (Kutsal topraklar), Yahudi milletinin doğduğu yerdir ve Yahudi milleti ilk defa burada devlet olmuştur" ifadesine yer verilir[59]. Her şey dakik ilerler.

[56] Hollstein, *Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, s. 243-244; Salman, 2020, s. 63.
[57] Osmanlı Türkçesi ile yazılı tebliğ için bk. BCA, 490.01.607.102.22.
[58] Herzl'in cesedi, ölümünden 45 sene sonra 17 Ağustos 1949'da İsrail bayrağıyla örtülü şekilde uçakla, Yahudi devleti kurmayı tasarladığı topraklara getirilir.
[59] Deklarasyonun altında 37 kişinin imzasıyla birlikte Yahudi takvimini gösteren 5 İyar 5708 tarihi (14 Mayıs 1948) bulunmaktadır. 13 kişilik bir kabine kurulur. Geçici İsrail Hükümeti'nin Başkanı Ben Gurion, aynı zamanda Savunma Bakanı'dır. İlandan 11 dakika sonra Başkan Truman (ABD), ardından 17 Mayıs'ta Sovyetler, 18 Mayıs'ta Polonya ve Uruguay, 19 Mayıs'ta Çekoslovakya ve Yugoslavya, 24 Mayıs'ta Güney Afrika İsrail'i tanır (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. I, s. 262, 263 ve c. III, s. 631; Avi Shalaim, 2017, *Filistin'i Bölüşmek Kral Abdullah, Siyonistler ve Filistin'i Taksim Siyaseti 1921-1951*, Tercüme Muttalip

ABD, İsrail'i bağımsızlığın ilânından on bir dakika, SSCB de bir gün sonra tanıdıklarını açıklarlar[60]. Amerika ve Rusya'nın tanımada gösterdikleri sürat, Siyonist örgütle irtibatın seviyesini de göstermektedir[61]. Bağımsızlıkla birlikte David Ben Gurion başkanlığında resmî dili İbranice ve Arapça olan İsrail'in geçici hükümeti kurulur. İlk İsrail Hükümetinin başbakanı, ilk dışişleri bakanı Osmanlı ordusunda görev yapan Yahudilerdir[62].

İsrail Devleti'nin ilanı, Araplar tarafından büyük bir tepkiyle karşılanır. Yirmi dört saat sonra (15 Mayıs 1948) Mısır, Ürdün, Suriye, Irak, Lübnan'a ait Arap Birliği'ne bağlı kuvvetler, Filistin'e girerler[63]. Böylece zaten devam eden ama resmiyette ilk Arap-İsrail savaşı denen çatışmalar başlar.

Tütüncü, Küre Yayınları, İstanbul, s. 231. Shalaim, bildirgenin 14 Mayıs öğleden sonra saat dörtte okunduğunu yazar.

[60] Davut Dursun, 2001, "İsrail-Tarih", *DİA*, İstanbul, c. XXIII, s. 184-185. İsrail, ABD tarafından "de facto", Rusya tarafından "de jure" olarak kabul edilir. De facto: Fiilen devlet ya da hükümet tarafından tanıma; De Jure: Şüphe duymaksızın kesin olarak tanımadır (Salman, 2020, s. 62).

[61] İsrail' deki Yahudi köktenciliği, "Amerikan yönetimi üzerinde büyük nüfuza sahip"tir (Israel Shahak-Norton Mezvınsky, 2002, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, Çev. A. E. Dağ, Anka Yayınları, İstanbul, s. 33).

[62] İsrail'in kurucusu Başbakan David Ben Gurion (1886-1973, Grün, Grin), Yişu'un askeri gücünün de mimarıdır. Bir Polonya Yahudisi olan Gurion, 1911'de Selanik'e gelerek Osmanlı Türkçesini öğrenir. Yönetime yeni gelen İttihat ve Terakki içinde etkin olmak ve Darülfünun Hukuk Mektebinde (Fakülte) okumak üzere 1912'de İstanbul'a gider. I. Dünya Harbi'nde Osmanlı ordusunda görev alır. Kudüs civarında Yahudilerden bir gönüllü birliği toplamaya çalışır. Osmanlı yanlısı görünen Gurion, Kudüs İngilizler tarafından işgal edilince Siyonizm doğrultusunda İngilizlerin yanında yer alır. Siyonist faaliyetlerinden dolayı Cemal Paşa tarafından 1915'te sınır dışı edilince Mısır'a oradan Siyonist hareketi örgütlemek üzere Amerika'ya geçer. Harp ardından Yahudi Lejyonu gönüllüsü olarak Filistin'e döner. Yahudi devletinin çekirdeği olmak üzere Yahudi yerleşimlerine yardım edecek bağımsız mukavemet merkezi olarak Genel İşçi Federasyonu'nun (1920, Histadrut) genel sekreteri olur. Araplar ve İngilizlerle mücadelede Yahudi savunma kuvvetlerinin yöneticisi olarak 1935'te Siyonist İcra Komitesi ile Yahudi Ajansı'nın başkanı seçilir. "Dehşetengiz enerji" ile Filistin'e Yahudi göçünü hızlandırmaya yoğunlaşır, Filistinlileri yalnızlaştırıp devre dışı bırakarak Ürdün gibi çevre Arap devletleri ile irtibatı geliştirir (Shalaim, *Filistin'i Bölüşmek*, s. 51-52, 54-55; Halil Erdemir, 2011, "İsrail Devleti'nin İlanından Önce David Ben Gurion'un Filistin'i Yahudileştirme Politikası", *Gazi Akademik Bakış*, c. IV, S. 8, Yaz 2011, s. 175-194). İlk Dışişleri Bakanı Moshe Shertok (sonra Sharett), 1894 Rusya doğumludur. 1906'da aile olarak Filistin'e göçüp bir Arap köyüne yerleşirler. Akıcı Arapça konuşan Sharett, I. Dünya Harbi boyunca Osmanlı ordusunda görev yapar. Yahudilerin kurtuluşunun Siyonizm ve sosyalizmin kaynaştırılmasında gören İşçi Siyonizmi siyasi hareketine katılır. Londra'da School of Economics'de okur. Sonra Siyonist lider Dr. Chaim Weizmann'la birlikte çalışır. Yahudi Ajansı'nda çalışır. İlk görevlerinden biri, Emir Abdullah'la Doğu Ürdün'deki Yahudi yerleşimleriyle ilgili görüşmeleri yürütmektir (Shalaim, *Filistin'i Bölüşmek,* s. 50-51).

[63] Mısır, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Yemen II. Dünya Harbi ardından bağımsızlık kazanarak önceki manda devletleri İngiltere ve Fransa gibi yayılmacı ülkelere karşı korunmak üzere 1945'te Arap Birliği Paktı'nı (Câmiatü'd-düveli'l-Arabiyye) kurarlar. Savunma antlaşması olan pakta göre, taraflardan birine yapılan saldırı, hepsine yapılmış sayılacaktır. Birliğe Libya, Sudan, Tunus, Fas, Kuveyt, Cezayir, Güney Yemen, Bahreyn, Umman, Katar, BAE, Moritanya, Somali, Filistin Kurtuluş Teşkilatı ve sonra Cibuti katılır. Pakt, günümüzde devam etmektedir (Ekmeleddin İhsanoğlu, 1991, "Arap Birliği", *DİA*, c. III, s. 325).

Kurulduğu gün harbe giren İsrail, önemli askerî başarılar elde eder. İsrail'de "İstiklâl Harbi" denen bu kanlı harp, yaklaşık dört ay sürer. İsrail, işgal ettiği toprakları yarıdan fazla genişletir. Zira Yahudiler, manda yönetimi altında, beş Arap devletini yenebilecek miktarda silah, cephane ve askeri yönden güçlendirilmişlerdir. Bu arada BM'in kurduğu bir ateşkes komisyonu aracılığıyla Kudüs'te 20 Temmuz 1948'de Arap ve Yahudi kesimlerini ayıran bir sınır antlaşması yapılır. Mısır'ın, BM'in çağrısıyla ateşkesi kabul etmesi, çatışmaları durdurur. Ardından İsrail, savaştığı Arap ülkeleriyle ayrı ayrı mütareke antlaşmaları imzalar. Savaştan büyük kazançla çıkan İsrail, BM taksim kararının Yahudilere bıraktığı toprakları, en az yarısı kadar genişletir. Artık 20 bin kilometre kare arazisi, 650 bin civarında nüfusu olan bir devlettir. Sadece bu harpte 800 bine yakın Arap, yani İsrail'in toplam nüfusundan çok fazla miktarda Müslüman, yurdunu terk etmek zorunda kalır. 13 Aralık 1949'da İsrail'in, Kudüs'ü başkent ilan etmesi[64], önceki gelişmeleri tamamlar. İsrail'in Hayfa Üniversitesi siyaset bilimi profesörlerinden Ilan Pappe, Mayıs 1948-0cak 1949 arasında, çoğunlukta olan Müslüman nüfusun azınlık haline getirme operasyonunu, "Filistin'de Etnik Temizlik" olarak değerlendirir[65]. Bir devletin kuruluşu adına yapılanlar, dehşet vericidir. Yeni Yahudi devletinin sınırları içindeki Filistin köyleri çevresinde "tuhaf ve tüyler ürpertici olaylar" cereyan eder. Bu köylerde neler olup bittiğini aktarmak ve "Filistin'in tam kalbinde cereyan eden ve bu ülkenin tümüyle silinmesine yol açan bir durumu vurgulamak üzere, İsrail tarafından tamamen yok edilen 370 köyün 64'ünde yaşanan olayların kronolojik gelişimleri" İsrail zihniyeti ve temel politikasını anlamayı sağlayacaktır. 1960-1970'li yıllarda Türkiye'den davetli gittikleri İsrail'de, gördüklerine hayran olanların seyrettikleri güzelliklerin, nasıl bir kan ve vahşet üzerine inşa edildiğini, özellikle kurucu teşkilatlardan Haganah'ın İbranice belgelerinden faydalanan bu Yahudi bilim adamı ortaya koyar: "Müslüman Filistinli köyleri, "kıyı boyunca uzanan Tel-Aviv ve Hayfa şehirleri arasında yer alıyordu. Hagana'nın tugaylarından biri olan Alexandroni'ye, Filistin'in bu bölümünün İbranileştirilmesi görevi verildi. Nisan sonundan Temmuz 1948 sonuna kadar geçen süre içinde, zalimce hazırlanan bir senaryo, neredeyse her köyde sahnelendi: Silahlı İsrail askerleri bu köyleri üç taraftan kuşattılar ve köylüleri kuşatılmayan dördüncü taraftan kaçmaya zorladılar. Çoğu durumda, köylerini terk etmeyi reddeden köylüler, zorla kamyonlara bindirilerek Batı Şeria'ya sevk edildiler. Bazı köylerde, silahlı Arap gönüllüler kuşatmaya karşı direndiler ve İsrail askerleri bu köyleri ele geçirir geçirmez havaya uçurarak tamamen imha ettiler. Yahudi devletinin kuruluşunun resmen ilan edildiği 14 Mayıs günü, 58 köy tamamen yok edilmişti. Kalan altı köyden üçü, Jaba, Ijzim ve Ein Ghazal, Temmuz ayına kadar haritadan

[64] Halil Erdemir, 2007, *Türkiye-İsrail İlişkileri*, Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa, s. 135.
[65] Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 185-186.

silindiler. Hayfa'nın güneyinde bulunan iki köy, Fureidis ve Jisr al-Zarqa ise bugüne değin varlığını sürdürebilmiştir. Bu iki köy, Zichron Yaachov ve Binyamina adlı Yahudi yerleşimlerine ucuz iş gücü sağladıklarından dolayı yok edilmediler."[66]

Hitler'in toplama kampları, gaz odalarından hiç de geri kalmayacak bir etnik temizlik hareketi, bilinçli, devlet güçleri tarafından gerçekleştirilir. Pappe, Filistin Arap köylerinde temizliğin nasıl yapıldığını şöyle anlatır:

"Geride kalan altı köyün en büyüğü olan Tantura, Yahudi bölgelerinin ortasında, Alexandroni tarafından hazırlanan resmi savaş tarihinde yer alan ifadeye göre, "gırtlakta kalan bir kemik parçası gibi" sıkışmıştı. Ancak 23 Mayıs'ta, bu köy de yerle bir edildi. Tantura, yaklaşık 1.500 nüfuslu, çağın ölçülerine göre büyük sayılabilecek, ekonomisi tarım ve balıkçılığa dayalı eski bir Filistin köyü idi. Yahudi istihbaratı subayları, muhtar da dahil olmak üzere köy eşrafından iki-üç kişiye teslim olmalarını önermişlerdi. Oldukça haklı nedenlerden dolayı teslim olmanın tehcir edilme anlamına geleceğini sezinleyen köy eşrafı, bu öneriyi reddetti. Yahudi kumandan, köye üzerinde hoparlörler bulunan bir kamyon göndererek köylülere teslim olma çağrısında bulunmayı düşündü ancak bu gerçekleşmedi. 22 Mayıs gecesi köye dört yandan saldırıldı. Daha önce de gördüğümüz gibi böyle bir eylem olağan bir uygulama değildi. Koordinasyon eksikliği sonucu köy, tamamen kuşatıldı ve köylülerin büyük bir bölümü işgal kuvvetlerinin merhametine bırakıldı. Tutsaklar sahile getirildiler. Burada erkekler, yakınlarda bulunan Fureidis'e sürülen kadın ve çocuklardan ayrıldılar. ..Yaşları on üç ile otuz arasında değişen iki yüz erkek, Alexandroni ve diğer Yahudi güçleri tarafından katledildiler. Bu kan dökme eyleminin altında intikam güdüsünün yanı sıra savaşabilecek yaştaki erkekleri öldürme arzusu da yatıyordu. Benzer olaylar diğer birçok bölgede de cereyan etti."[67]

Bundan sonra sıra, bölgeyi saf kan Yahudileştirme ve "güzelleştirmeye" gelmektedir. Devlet olduğu halde kendinden olmayana hayat hakkı tanımayan anlayışın sahadaki uygulaması kan dondurucudur:

"Celile ve Negev'de de, kıyı bölgelerinde olduğu gibi diğer İsrailli tugaylar yeni devleti İbranileştirmek amacıyla benzer stratejiler uyguluyorlardı. Celile'de İsrail tarafından uygulanan operasyon, sistematik bir tehcir planı üzerinde temellendirilmişti ancak bu plan büyük ölçüde yerel bazı koşulların gerçekleşebilmesine bağlıydı. Bugün geriye baktığımızda, en hafif nitelendirme ile mantık dışı diyeceğimiz bir model içeriyordu. Örneğin, Yahudi yerleşimleriyle sıcak ilişkiler içinde olmayan Nazareth şehri ve Shafamru kasabasına dokunulmamakta, buna karşın, Yishuv ile bir saldırmazlık paktı imzalamayı arzu eden Tabor Dağı yakınlarındaki bir

[66] Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 186.
[67] Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 186.

köy, yok edilmiş ve halkı tehcir edilmişti. Uygulanan yöntemin sistematik yapısı ise şöyle idi: Öncelikle bölgede yaşayan nüfus, tedhiş olaylarıyla yıldırılıyor ve halkı bölgeyi terk etmeye zorlamak amacıyla birkaç kişi idam ediliyor, daha sonra da boşaltılan köylerdeki ya da mahallelerdeki toprakların ve diğer mülklerin değerini belirlemek üzere bir değer takdir komisyonu buralara davet ediliyordu." Etnik temizliğe tabi tutulan köylerdeki arazi ve mülklerin değerlendirilmesi, yeni Yahudi yerleşimi içindir. Artık İsrail buldozerlerinin, Roma'nın Kartaca'yı tarla haline getirdiği gibi Müslüman köylerini düzlemesi gerekmektedir. Değişimi Pappe, bütün acılığı ile resmeder:

> "Filistin ülkesi 250 yılı aşkın bir süre içinde tanınmayacak derecede değişmişti. Ülkenin kalbini oluşturan kırsal bölgeler, rengarenk bir görsel zenginlik sunan Filistin köyleri perişan bir haldeydi. Köylerin yarısı, İsrail hükümetinin ekili alanlar ya da kalıntılar üzerinde yeni Yahudi yerleşimlerinin inşasına yönelik kararı sonucu, Ağustos 1948'den bu yana işleyen İsrail buldozerleri tarafından yerle bir edilmişlerdi. Oluşturulan bir adlandırma komitesi, kurulan yeni yerleşimlere özgün Arap adlarının İbranileştirilmiş versiyonlarından oluşan adlar veriyordu. Böylece, Lubya'nın adı Lavi, Safuria'nın adı Zipori oldu ancak Iteit, özgün adı ile anılmayı sürdürdü. David Ben Gurion, yeniden adlandırma sürecinin amacının, bu köyler üzerinde gelecekteki bir hak iddiasının önlenmesi olduğunu belirtmişti. Bu açıklama aynı zamanda, ülkenin haritasına neredeyse bir tür "antik çağda İsrail" görünümü verme çabası içinde bu yeni adları resmileştiren İsrailli arkeologlar tarafından da desteklenmişti. Filistin'in kentsel bölgeleri de benzer bir biçimde harap halde idi. Daha sonra Arap ülkelerinden gelen göçmenlerin yerleştirilecekleri tahliye edilmiş birkaç mahalle dışında, karma nüfusun yaşadığı kentlerde Filistinli nüfusun yaşadığı semtler yok edilmişti. Karma nüfusu barındırmayan kentleri ise iki farklı akıbet bekliyordu. Lydda, Ramleh ve Majdal'da yaşayan Filistinliler tahliyeye zorlanmışlar ve bu süreçte çeşitli katliamlara ve aşağılama eylemlerine maruz kalmışlardı. Öte yandan, Shafamru ve Nazareth'te herhangi bir yıkım uygulanmamakla birlikte, civardaki köylerden kaçan çok sayıda mültecinin bu kentlere yerleşmeleri sonucu nüfusları olağanüstü bir artış göstermişti. ..Etnik temizlik süreci bununla bitmeyecekti. Üçüncü aşama, 1948 savaşını izleyen yıllardan 1954 yılına kadar sürdü. ..İlk aşamada tehcire ve katliama uğrayanların çoğunluğunun kentsel bölgelerde yaşayan Filistinlilerden oluşmasına karşın, Mayıs 1948'in ardından bu politikanın kurbanlarının önemli bir bölümünü, kırsal bölgelerde yaşayan nüfus oluşturacaktı. BM tarafından Yahudi devleti olarak belirlenen bölge sınırları içinde yaşayan 850.000 Filistinliden

> yalnızca 160.000'i kendi topraklarında ve evlerinde ya da yakın bölgelerde yaşamlarını sürdürebildiler. Bu bölgelerde kalan insanlar, İsrail'deki Filistinli azınlık durumuna geldiler. Filistinli nüfusun kalan bölümü, sürgün edilme tehdidi karşısında yaşadıkları yerlerden kaçtılar ya da tehcir edildiler ve birkaç bin Filistinli de katliamlarda yaşamlarını yitirdiler. Bir milyon Filistinlinin dörtte üçü mülteci konumuna düşmüştü. Bu rakam, Yahudi devleti olarak belirlenen topraklarda yaşayan Filistinlilerin neredeyse yüzde 90'ına tekabül ediyordu. Bu mülteciler, 1948 kışında, kendilerine uluslararası hayır kurumları tarafından bağışlanan çadırlarda yaşıyorlar ve yalnızca kendilerine en kısa zamanda evlerine dönebileceklerini vaat eden BM Kararı ile ısınıyorlardı. Filistinlilerin yaşadıkları bu büyük felaket, ülkenin kolektif hafızasında *nakba* (kıyım) adıyla anılacak ve tüm Filistinleri ulusal bir hareket çevresinde birleştiren ateşi yakacaktı."[68]

İsrail, katı ırkçılığı dinleştirmiş bir siyasi yapı olarak hareket etmektedir[69]. Hedefi bellidir:

> "İsrail, Filistin'in her parçasını İbranileştirmek ve İsrail'in Yahudi toplumunu yeni bir yaşayan organizma olarak yaratmak üzere büyük bir gayret sarf ediyordu. Filistin'in tamamını İbranileştirerek ülkeyi soykırım sonrasında tüm Yahudiler için sığınacak bir liman durumuna getirmeye yönelik arzusu ve kararlılığını hiç değiştirmemiştir." Tabi, vatandaşlarıyla savaşan devlet olarak İsrail'in, az da olsa kayıpları vardır. Pappe, Yahudilerin kayıplarını şöyle verir: "660.000 kişilik Yahudi toplumu savaşlarda 6.000 kişi yitirmişti ve bunların 2.000'ini siviller oluşturuyordu. Ölü sayısı, toplam nüfusun yüzde birini oluşturuyordu. ..Filistin'de artık yaklaşık 2.5 milyon kişi yaşamaktadır. Yeni kurulan İsrail devletinde bu nüfusa, çoğunluğu Doğu Avrupa ve Arap ülkelerinden gelen Yahudi göçmenlerle birlikte, topraklarını muhafaza edebilmeyi bir şekilde başaran 160.000 Filistinli de dahildi"[70].

1962'de Müslüman-Hristiyan Arap nüfusu 200 bine indirilirken İsrail nüfusu 2.232.000'e çıkarılır. 14 yılda bir buçuk milyon Yahudi muhacir

[68] Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 187-191.

[69] Mesihçi inanç ideolojisiyle Kabbala'ya dayanan Yahudi köktenciliğini, Israel Shahak-Norton Mezvınsky, Yahudi birliğinin temeli sayar: "Yahudi köktenciliğinin ürettiklerinin ötesinde, üçüncü dönemde ortaya konulan geniş çaplı dini literatürün, ortak Yahudi dini ve (İbrani) dili üzerine dayanan güçlü bir Yahudi birliği duygusu yaratmış olduğu gerçeğine dikkat çekmek gerekiyor. (Hemen hemen tüm Yahudi aydınlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar, kendi dinlerinin yazı dili olduğu için İbranice'yi anlar ve konuşurlar.)" (Shahak-Mezvınsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. 30).

[70] Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 191, 195.

yerleştirilip üretici hale getirilmiştir[71]. Diğer taraftan taksim kararında Filistinli Araplara bırakılan Batı Şeria ve 1967 savaşına kadar Kudüs'ü Ürdün; Gazze'yi Mısır işgal eder. Beş Arap devletinin, kurulduğu gün saldırdıkları İsrail karşısında iki ay içinde bu kadar büyük yenilgi alıp çekilmeleri, Türkiye dahil dünyada şaşkınlık uyandırdı. Yalnız halk açısından bilinmeyen yönler vardı. Haziran 1916 isyanı ile İngilizler yanında yer alıp Kudüs'ün işgalinde fiilen İngiliz ordusuyla beraber olan Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal gibi, diğer oğlu Ürdün Kralı Abdullah da bu defa Siyonist örgütle iş birliği halindeydi[72]. Ayrıca en önemli Arap ordusu durumundaki Ürdün'ün askeri gücü Arap Lejyonu, İngiliz subayların yönetimindeydi[73]. Ürdün ordusunun başında İngiliz generali Glubb Paşa bulunuyordu[74]. Bu arada Mısır ve Irak'ın İngiliz; Suriye ve Lübnan'ın Fransız manda yönetimlerinin devamı olduğunu belirtmek gerekir. Kendi halkından çok sömürgecilere yakın olan Arap yönetimleri, pirincin içindeki beyaz taş gibi idi.

---

[71] Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 17. Aynı yerde verilen bilgiye göre, her göçmen devlete 5-6 yılda on bin dolara mal olmaktadır. Ama İsrail'in 1962'de sadece Jewish Agency aracılığı ile aldığı yardım bir milyar dolardan fazladır. Devlet bütçesi 7,5 milyar Türk Lirası civarındadır. O zaman 28 milyon nüfusa sahip Türkiye'nin bütçesi 11 milyar liradır.

[72] Avi Şalam, *Filistin'i Bölüşmek* adlı önemli eserinde Kral Abdullah'ın İsrail'in kuruluş sürecindeki "akçalı" ilişkileri hakkında detaylı bilgiler verir. Abdullah, bir defasında 40 bin pound istediği Yahudi Ajansı temsilcisi Sasson, bu parayı çok bulunca, "Sarhoş olmak isteyen bardak hesabı yapmaz" diyerek devlet kurmayı arzulayan Siyonistlerin kendisine kesenin ağzını açmaları uyarısında bulunur. İngilizlerden de para desteği gören Kral Abdullah, Siyonistlerle iş birliği siyasetinin karşılığını Filistinli bir gencin tabancasından 20 Temmuz 1951 Cuma günü Mescid-i Aksa girişinde başına yediği tek kurşunla alır. Uyarıldığı halde Kudüs'e gitmekte ısrarlı davranmıştır. Çünkü 21 Temmuz Cumartesi günü Kudüs'te A. El-Kerimî'nin evinde Reuven Shiloah, Moshe Sasson ile görüşmesi vardır. Abdullah'ın ölümü, Filistin mülteci kamplarında sevinçle karşılanır: "Hain" cezasını bulmuştur. Kudüs'te yaşayan Arapların çoğu da "Filistin'i satan köpek" olarak gördükleri Abdullah'ın öldürülmesinden duydukları memnuniyeti saklamazlar. İsrail'de ise, "derin bir sarsıntı ve gelecek adına endişeye yol açar. "İsrail'in en yakın dostu olarak görülen" Abdullah'a suikast, "İsrail'e yönelik ciddi bir darbe olarak" değerlendirilir. Fakat Başbakan Ben Gurion, krizi yayılmak için bir fırsat görür. "Araplarla, müzakere yoluyla barışa varılamayacağına" göre, "daha fazla toprak ve stratejik derinlik katmak" üzere Ürdün'e, Sina Yarımadasına doğru genişlemeyi planlar. Abdullah için günlüğünde "dost" kavramını kullanan Gurion, dostunun ölümünün ertesi günü 21 Temmuz sabahı Genelkurmay Başkanı hasta olduğu için yardımcısını çağırarak, "Ürdün'e kadar bölgeyi ele geçirmek için silahlı ve eğitimli ne kadar birlik sevk edebileceğini" sorar (Bk. Shalaim, *Filistin'i Bölüşmek,* s. 103, 111, 125, 140, 205, 456-460).

[73] Arap Lejyonu (Ürdün Ordusu), Glubb Paşa tarafından 1920 yılında kurulmuştur (Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 458).

[74] İngiliz generali Glubb, sadece ordu komutanı değildir. Ürdün hükümeti üzerinde de etkindir. Zira onun isteği ile Kudüs'te İsrail ile mücadele amacıyla Filistinli alim Muhammed Takıyyüddin en-Nebhânî tarafından kurulan (1949) Hizbü't-tahrîr ve faaliyetleri, Ürdün'de 1954'te yasaklanır. Bu ülke yönetiminin, uydulukta diğer Arap ülkelerinden farkı yoktur. Ürdün'de engellenen Nebhânî, gittiği Lübnan'da 1956 yılında tutuklanır ve yirmi bir yıl, 1977'de ölünceye kadar Beyrut'ta gözaltında tutulur. Ürdün, Suriye, Libya, Tunus, Suudi Arabistan ve Mısır'da partinin birçok üyesi tutuklanır (Bk. Ali Köse, *1998,* "Hizbü't-tahrîri'l-İslâmî", *DİA*, İstanbul, c. XVIII, s. 184-185). İlginç bir durum olarak Hizbü't-tahrîr'in yaşadıklarını, benzer seyirde daha sonra bir başka Filistin örgütü olan FKÖ de yaşayacaktır.

Bu arada Arap Birliği Siyasal Komitesi'nin 6-15 Eylül 1948'de yapılan toplantısında, bir Filistin Hükümeti kurulması kararı alınır. 20 Eylül'de Filistin topraklarını içine almak üzere Gazze'de "Filistin Hükümeti"nin kurulduğu duyurulur. "Genel Filistin Hükümeti" adı verilen yönetimin başına Hacı Emin geçer. Bakanlar belirlenir. İki gün sonra, 22 Eylül 1948'de Arap Yüksek Enstitüsü, Arap Birliği'nin Filistin yönetimi/Filistin Hükümeti kararının tersine, "Filistin'de yaşayan halkın kendi kaderini tayin etme hakkına dayanarak ve Arap Birliği'nin kararlarına uygun olarak Bütün Filistin'i bağımsız bir devlet ilan etmeye karar vermiş bulunmaktadır", açıklamasını yapar[75]. Arap siyasilerinde kafalar karışıktır.

1948-1949'daki gelişmeler, Arapların Filistin'den kitlesel göçü ile sonuçlanmış, ilk büyük çaplı savaştan İsrail kazançlı çıkmıştı. İsrail'in yeni kavgalara hazırlanması gerekiyordu. Öncelikle ülkede ilki gerçekleştirilen genel seçimler (25 Ocak 1949) ardından Mapai (İşçi Partisi) lideri David Ben Gurion, koalisyon hükümeti kurdu. Devlet başkanlığına Siyonist liderlerden İngiliz Yahudisi kimyacı Chaim Weizmann seçildi (16 Şubat 1949). İsrail, 11 Mayıs 1949'da ABD ve SSCB'nin olumlu oylarıyla BM üyesi oldu.

Yeni ama başarılı bir devlet olarak Temmuz 1950'de çıkarılan dönüş kanunuyla Yahudiler, dünyanın çeşitli yerlerinden İsrail'e göç ettiler. Hızlı nüfus artışı, 1949'daki mütareke antlaşmalarına rağmen sınır bölgeleri ve Filistinlilerle sürekli çatışma, dış güvenlikten mahrumiyet askerî harcamaları artırdı. Ekonomik sıkıntılar, ABD ile diğer ülkelerdeki Siyonist örgütlerin yardımlarıyla aşıldı.

İsrail'in takip ettiği yıldırma politikası sonucu, komşu ülkelere sığınan binlerce Filistinli, bir insanlık sorunu haline geldi. 1949'dan 1967 savaşının başlamasına kadar, göçler, kovmalar, sürgünler ve tabii çoğalmayla kayıtlı mülteci sayısı, 1.344.576'ya yükseldi[76]. Bu durum daha sonra vatansız Filistinli miktarını, milyonlarla ifade edilir hale getirecektir. BM, sorunu İsrail'in kurucu düşünce ve politikasından hareketle anlamaktan çok uzaktır. Ama bir Filistin Mültecileri İstişare Komisyonu kurmadan da edemez[77]. Ayrıca Arap kamuoyu, büyük devletlerin desteğiyle yurdundan edilen Müslümanların yaşadığı topraklarda kurulan İsrail Devleti'ni kabullenememiştir. Bu durum, çatışmaları sürekli hale getirir. Mart 1951'de Suriye-İsrail sınırında başlayan silahlı çatışma[78], 15 Mayıs 1951'de İsrail'in Şeria nehri üzerinde

[75] Altunbeğ Turgut, 2015, s. 127-128.
[76] Hollstein, *Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, s. 279.
[77] Türkiye bu komisyona 8 Nisan 1950 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla "Türk delegesi olarak İstanbul Milletvekili Refet Bele"yi görevlendirmiştir (BCA, 030.18.01.02.122.35.5). Refet Bele'nin yevmiyesi, 1959'da 383 liraya çıkarılır (BCA, 030.18.01.02.153.37.13).
[78] Bu çatışmalar, günlük vakayı adiye cinsinden hep devam eder. Mesela, 04 Mayıs 1951 tarihli *İstiklâl* gazetesi (Lefkoşa-Kıbrıs) haberi şöyledir: "Suriye İsrael hudut çarpışmaları devam ediyor Tel Aviv, 3 (R): Suriyeli bir sözcünün dün akşam verdiği bir haberde 100 kadar

hidroelektrik santral kurmaya kalkması üzerine 12 Eylül 1953'te Ürdün'ün de katıldığı ve İsrail'in bu projeyi durdurmak zorunda kaldığı çatışma, 1954'te Ürdün-İsrail sınırında başlayan çarpışmalar, 1955'te İsrail-Mısır sınırında çatışma bunlardan bazılarıdır. Son gelişme üzerine Mısır, Tiran Boğazı'nı Akabe körfezine gidecek gemilere kapatır. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnasır, Çekoslovakya'dan silah alıp Asvan Barajı'nın finansmanı için Süveyş Kanalı'nı millileştirir. Türkiye, kanalın millileştirilmesi konusunda Nasır'ın hareketini kınar. Bu tavırda, gerekçeleri farklı olsa da İsrail ile aynı görüşte olur. Zira, İsrail'in kınama sebebi, kanalın millileştirilmesinde hedefin kendisi olduğu iddiasıdır. Türkiye, Batı yanlısı siyasetinden dolayı bu tavrı almıştır. Bu durumda Mısır'a karşı, İsrail'le çıkarları engellenen İngiltere ve Fransa 23 Ekim 1956'da birlikte saldırma kararı alır. Yalnız İsrail, savaşa sınırdaki bir Müslüman köyünde katliamla başlar. Mısır'a saldırıdan hemen önce Arap köylerinde karartma yapma kararı verir. 29 Ekim 1956 akşamı, İsrail Sınır Muhafızları, Kafr Kasım köyüne 16.30'da gelerek yarım saat sonra 17.00'den itibaren sokağa çıkma yasağı konduğunu, bu saatten sonra dışarı çıkanlara ateş açılacağını ilan ederler. Dışarıda çalışan köylüler, daha geç saatlerde evlerine gelmektedirler. Akşam tarım işinden evlerine dönen köy halkından insanlar, "büyük bir soğukkanlılıkla" öldürülürler. Seksen dokuz kişi içinde dokuz kadın, yedi çocuk da vardır. Yaralı kalanlar da sonra öldürülür[79].

İsrail, 29 Ekim'de Sina'ya girer. Birkaç günde Süveyş Kanalı'na ulaşır. Ardından Gazze, Tiran ve Şarmeşşeyh'i ele geçirir. İsrail bu saldırıda Moşe Dayan komutasında 100 saat içerisinde belirtilen yerlerin (Gazze Şeridi ve Sina Yarımadası) tümünü ele geçirmiştir[80]. Abdünnasır'ın yerli değerleri dışlayan sosyalizmle harmanlanmış Arap ırkçılığı, Siyonizm'i dengeleyemez. İngilizler ve Fransızlar da 5 Kasım'da Kanala çıkarma yaparlar.

Türkiye ve Bağdat Paktı üyeleri, Mısır'a saldırıya tepki verirler. Saldırıda İsrail'le ortak hareket eden İngiltere, pakt üyeleri tarafından ihraç edilmek istenir. Fakat Türkiye, karşı çıkarak İngiltere'nin ihracının önüne geçer. Tahran'da yapılan pakt toplantısına çağrılmayan İngiltere'ye,

İsrael askerinin Suriye ile İsrael arasındaki bitaraf bölgede yaşıyan Araplara hücum ettikleri bildirilmektedir. Bir İsrael sözcüsü 4 İsrael askerinin öldüğü ve bir çoğunun da yaralandığını bildirmiştir. Sözcünün bildirdiğine göre İsrael askerleri koyun çalmağa teşebbüs etmişler ve bunun üzerine yerli Araplar da onlara karşı koymuşlardır. Ateş teatisi bir saat kadar sürmüş ve neticede İsrael askerleri geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır. Vaka Ürdün yakınlarında kuzey doğuda vuku bulmuştur."

[79] İsrail'in kendi vatandaşlarını katlettiği skandal duyulunca, Ben Gurion hükümeti 11 sınır muhafızını iki sene sonra mahkemeye çıkartır. Emri veren albay "sembolik bir kuruş para cezasına", 43 kişiyi öldürmekten sorumlu tutulan asteğmen 15 seneye mahkûm edilir. Yalnız 18 ay sonra hepsi serbest bırakılır. Asteğmen de İsrail'in Paris Elçiliği Ataşeliğine getirilir. 1973'te Kafr Kasım adıyla filmi çekilen olayın, yankısı büyük olur (Bk. Vincent Monteıl, 2020, *İsrail'in Gizli Dosyası Terörizm*, çeviri: Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s. 190-191).

[80] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 423.

askerini çekme çağrısında bulunulur, İsrail de kınanır. Filistin'e de değinilen bildiride, meselenin 1947 BM kararı çerçevesinde çözülmesi gerektiği vurgulanır. Türkiye'nin bu bildiriye imza atmış olması, İsrail'in Orta Doğuda yalnızlaşması ve ilişki içerisinde olduğu tek devlet olan Türkiye'nin Arapların taraflarına geçmesi demektir. BM tarafından yapılan oylamada Türkiye, Süveyş işgaline karşı oy kullanır. Bu durum ve öncesinde yaşanan gelişmelerden İsrail rahatsızlık duyar. Türkiye, denge politikası gütmektedir. İşgalleriyle öne çıkan İsrail'e karşı atılan adımların politik olduğunu beyan eder. Tavrının mazur görülmesi gerektiğini belirtir. Başbakanı Adnan Menderes verdiği izahatta: "Mısır'da vuku bulan İsrail tecavüzü de Türk–İsrail karşılıklı münasebetlerini büsbütün nazik bir hale getirdi. Bu durum karşısında: Filistin meselesinin halline değin, Telaviv'deki elçimizi geri çekmemizin, hadisat üzerinde müessir olabilmemiz imkanlarının mevcudiyeti ve vüsati nispetinde yerinde bir tedbir teşkil edeceğini düşündük ve böyle yaptık. Ezcümle, bu tedbirimizin aleyhimizdeki ve müttefiklerimizin zararına çirkin ve hicabaver propagandaların zehrini bir dereceye kadar almak, tadil etmek ve efkara nispi bir huzur getirmek bakımından umumi durumda salah yaratacağı düşüncesindeyiz…" demiştir. Filistin nazik bir mesele olarak önemini koruyup Menderes'in konuşmasında yerini bulmuştur. İsrail'in bölgede kalmak için çeşitli yollar denediğine dikkat çeken Menderes, durum ile ilgili görüşünde açık ve net şekilde: "İsrail, Gazze bölgesinden çekilmemek suretiyle mütareke hattının ötesinde kalmak istediğini göstermektedir. Bu durumda, hiç değilse nazari olarak Arap Birliği devletlerinin birbirlerinden, Beyrut tebliğinin birinci maddesine göre, İsrail'e karşı harb açmayı talebetmeye hakları var… Türkiye elçisini geri çekmesinin nedenleri arasında hem Mısır'daki durumu hem de Filistin meselesini vurgulamıştır. Türkiye, Filistin işinin adilane bir şekilde çözülmesine kadar vazifesi başına dönmemek üzere Tel Aviv'deki elçisi Şevket İstinyeli'yi (23 Kasım 1956) geri çağırmıştır. İki meselenin de hallinden sonra, ilişkiler tekrar aynı seviyeye gelecektir. Yaklaşık bir ay sonrasında İsrail de aynı karşılığı vererek kendi elçisi olan Maurice Fisher'ı İsrail'e geri çağırır. Bu tutum, Türkiye'nin İsrail'e karşı verdiği ilk net tepkidir. Yalnız bu tavrını Batı-ABD'nin İsrail taraftarı durumu karşısında daha ileri götürmez. Hatta Türkiye, İsrail'in Süveyş'ten serbest geçiş hakkını savunur[81].

II. Dünya Savaşı'nda kurulan düzende önemli değişiklikler olmuştur. Bunun üzerine ABD, Sovyetler Birliği öncülüğünde dünyada duruma sert tepki gösterilir. İstilâcılar tamamen geri çekilir. ABD, saldırıyı kendisine haber vermeden gerçekleştirdiği için İsrail'e silâh sevkiyatını geçici olarak durdursa da savaştan sonra ilişkiler düzelir. ABD tepkisiyle, işgalcilere zarar vermese de Arap kamuoyunu kazanmıştır. Artık, Eisenhower

[81] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 323-325; Salman, 2020, s. 81-83.

doktrini (5 Ocak 1957) doğrultusunda Orta Doğu'da İngiltere ve Fransa'nın yerini ABD almaya başlar.

Filistinliler, gelişmeler karşısında 1955'ten itibaren Filistin sorununun ancak kendi mücadeleleriyle çözümlenebileceğini düşünerek teşkilatlanmak isterler. El-Fetih, ardından 1964'te Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulur. İsrail hedeflerine saldırılar düzenleyen örgütlerin faaliyetleriyle birlikte, İsrail, Suriye ve Mısır ilişkileri gerginleşir. İsrail, diğerlerinden daha saldırgandır. 5 Haziran 1967'de Mısır havaalanlarına saldırarak 280 uçağı yerde iken imha eder. Aynı gün, Ürdün ve Suriye'ye de saldırarak Arap kuvvetlerine ağır kayıplar verdirir. Bunun üzerine Altı Gün Savaşı da denilen 1967 Arap-İsrail savaşı başlar. Bu savaşta İsrail, Mısır'dan Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan Tepeleri'ni, Ürdün'den Doğu Kudüs ile Batı Şeria'yı ve Gazze Şeridi'ni işgal ederek topraklarını üç kat genişletir. İngiliz mandası dönemindeki Filistin'in tamamı, yani BM'nin Filistinli Araplara bıraktığı toprakların tümü İsrail eline geçer. Savaş, Araplar için tam bir hezimettir. Olan Müslüman halka olmuştur. İkinci büyük mülteci dalgasıyla, Batı Şeria'dan 400 bin, Gazze Şeridi'nden 50 bin kişi evlerini terk etmek zorunda kalır. Bu üçüncü ağır yenilgi, Araplarda hedef değişikliğini de getirir. Artık temel hedef, İsrail'i ortadan kaldırmak değil, İsrail'in işgal ettiği yerleri geri almaktır. İsrail ise, savaş öncesindeki duruma hiçbir zaman dönülmeyeceğini ilan eder. İsrail'in çevre ülkelerle ilişkisi, bundan sonra da kuruluştan itibaren olan seyri doğrultusunda devam eder[82]. Bu arada, İsrail dışındaki saldırılarla Ayn el

[82] Turan Çiçek, "Altı Gün Savaşı Tarihe Geçen Hava Harekâtı", Mayıs 2014, İstanbul, https:// www. academia.edu, (erişim. 08.09.2022); Osman Yalçın, 2021, "1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı", 2021, *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi (ATAD)*, S. 5, s. 64. Sonraki gelişmeler şöyle özetlenebilir: BM'nin müdahalesi ile 10 Haziran 1967'de savaş durdurulur. Artık uygulanmayan BM kararları dönemi başlamıştır. BM Güvenlik Konseyi, 22 Kasım 1967'de İsrail'in ele geçirdiği bütün topraklardan çekilmesine karar verir. Araplar da bu doğrultuda önce İsrail'in çekilmesini savunur. Fakat İsrail, önce barış yapılması ve kendisinin resmen tanınmasında ısrar ettiği için BM kararının, sorunun çözümüne bir katkısı olmaz. Arap zirvesi, 28 Ağustos 1967'de İsrail'le hiçbir şekilde barış yapmama ve Filistinlilerin haklarından taviz vermeme kararını alır. Fakat kararın gereğini yerine getirecek bir güçlenme çabası gözükmez. İş el-Fetih'in, işgal altındaki topraklar ve dışarıda gerilla savaşına kalır. İsrail de el-Fetih'le iş birliği yapanları şiddetle cezalandırmaya yönelir. Bunun üzerine el-Fetih önce merkezini Ürdün'e nakleder. Ama Ürdün yönetimiyle aralarında patlak veren kriz üzerine Lübnan'a sığınır. İsrail, çevresini saran halkı Müslüman devletlere karşı silâh sanayiini geliştirir. Kendi ürettiği, nükleer başlık da atabilen füzeler yanında ABD'nden aldığı askerî yardımlarla ordusunu güçlendirir. Artık yeni bir saldırıya karşı, bölgenin konvansiyonel ve nükleer silâhlara sahip önde gelen ülkesi durumundadır. Dördüncü Arap-İsrail Savaşı (Yom Kippur) çok beklenmeyecektir. Bu İsrail'e göre bir din savaşıdır. Zira Yom Kippur, Yahudiliğin en kutsal günüdür. Hz. Süleyman Peygamber tarafından yaptırılan Kudüs Mabedi'nin en kutsal bölümüne (Kudüs'ül-Akdes/Holy of Holies)'e Ahid Sandığı konmuştur. Geleneğe göre, bu bölüme yılda bir defa Yom Kippur'da (Kefaret Günü) sadece baş rahip girer ve İsrail'in günahlarının affedilmesi için dua edip kurban sunar. O gün, Yahudilikte tövbe ve kefaret zamanıdır. Yahudi takviminde 7. ayın (Tishri/Eylül-Ekim) onuncu günü kutlanır. Yom Kippur başta olmak üzere dinî bayram ve günlerde Yahudiler, Ağlama Duvarı önünde ibadet ederler (Galip Atasagun, "Yahudilikte Dînî Sembol ve Kavramlar", *İlahiyat Dergisi*, 2001, S. 11, s. 131, 136, 141). Yom Kippur'da oruç

tutma yükümlülüğü Musevilerde bir yaşının üstündeki herkesi kapsamaktadır (Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, c. II, s. 560). Bu kutsal savaş, 6 Ekim 1973'te, Mısır ve Suriye birliklerinin harekete geçmesiyle başlar. İlk günler Arap kuvvetleri bazı başarılar elde etse de neticede İsrail, Sina ve Golan tepeleri çevresinde işgal alanını genişletir. Araplar da İsrail'e destek veren ülkelere petrol ambargosu uygular. Bundan sonra, FKÖ karşısında daha da sertleşen İsrail, ABD'nin de yardımı ile tek tek Arap devletleri ile anlaşmalar yapar. Günümüze uzanan çizgi göz önüne getirilirse, bazı Arap liderler Yahudilerin kardeş çocukları olduklarını keşfeder, Mısır'ın darbe yönetimi, Gazze'nin nefes alma kanallarını kapatarak İsrail'e güç verir hale gelir. Buna karşılık İsrail saldırgan, yayılmacı tavrını devam ettirir. Gazze Şeridi ve Batı Şeria'da yeni Yahudi yerleşim merkezleri kurmayı hızlandırır, Doğu Kudüs'ü ilhak kararı alır (Mayıs 1980), Irak'taki bir nükleer reaktörü bombalar (8 Haziran 1981). Daha sonraki çizgide de bir değişiklik yoktur. Menahem Begin hükümeti, 14 Aralık 1981'de Golan tepelerini ilhak kararı alır. Güney Lübnan'ı işgal eden İsrail ordusu, Haziran 1981'de de Güney Lübnan'daki Filistin kamplarını bombalar, bir yıl sonra 6 Haziran 1982'de Lübnan'ın tamamını işgale yönelerek FKÖ kuvvetlerinin bulunduğu her yeri bombalayıp beş günde Beyrut'a ulaşır. İşgal sırasında Jüssiye sınırında sivil araçlara yaptığı hava saldırısında 12 Türk vatandaşı hayatını kaybeder, 27 Türk vatandaşı yaralanır. Doğu Beyrut'taki Hristiyanların desteklediği bu İsrail işgali sonunda Filistinliler, Batı Beyrut'tan çıkarılırlar (21 Ağustos 1982). Lübnan'dan ayrılan FKÖ ve Filistinli mülteciler Tunus, Cezayir, Irak'a sığınırlar. İsrail birliklerinin girdiği Ayn el Helve ile Batı Beyrut'taki Sabra ve Şatilla kamplarında 16-17 Eylül 1982'de yüzlerce Filistinli katledilir. Yurtlarını terk ettikten sonra sığındıkları ülkede mültecilerin katliamı, bardağı taşıran damla olur. Dünyada büyük bir nefret uyandıran olayın sorumlularını İsrail yargılamak zorunda kalır ve ancak 1985'te Lübnan'dan çekilir. Yahudi yerleşimleri, İsrail saldırıları karşısında yalnız bırakılan Filistinliler, işgal altındaki topraklarda 9 Aralık 1987'de, 1993'e kadar devam eden ilk "intifâda" hareketini başlatırlar. Son derece silahlı İsrail güvenlik güçlerine taşlarla karşı koyan Filistinli gençler, büyük bir direniş gösterirler. Direniş, İsrail mallarına boykot ve resmî işlerde çalışmama gibi kararlarla işgal yönetimini zor duruma düşürürler. 1990 Haziran'ında Izak Şamir'in kurduğu İsrail tarihinin en katı hükümeti, intifâdaya son vermek için acımasız tedbirler uygular. ABD, 1991'de Körfez Savaşı sırasında, İsrail'e çok miktarda silâh vererek Arap-İsrail güç dengesini İsrail lehinde tutar. Şiddet şiddeti üretmektedir. 25 Şubat 1994 sabahı Halîl şehrinde Haremülhalîl'e giren bir Yahudi doktor, cemaate makineli tüfekle ateş açar. Ardından çıkan olaylarda altmış yedi kişi hayatını yitirir, üç yüz kişi yaralanır. Hamas ve İslâmî Cihat örgütlerinin intihar saldırıları ve onlara İsrail ordusunun misillemeleri, ülkedeki terör havasını sürdürür. Nisan 1996'da İsrail uçakları Beyrut'taki bazı sivil hedefler de dahil olmak üzere pek çok yeri vurur, çok sayıda insan ölür, binlerce insan yerlerinden ayrılmak zorunda kalır. Hizbullah'ın Güney Lübnan'da gerçekleştirdiği şiddet hareketlerine misilleme gerekçesi ile yapılan saldırı hem Yahudilerin hem de uluslararası kamuoyunun tepkisini çeker. İktidara gelen Benyamin Netanyahu başkanlığında Likud Partisi hükümeti, 23 Eylül 1996'da ağlama duvarı bitişiğinden başlayan ve ucu antik şehrin Müslüman kesimine kadar uzanan bir tüneli açmaya karar verir. Çıkan çatışmalarda elli altı Filistinli ile on beş İsrail askeri hayatını kaybeder. Şubat 1997'de Kudüs-Beytlehem arasında yer alan Har-Homa adındaki yeni yerleşim merkezi, yeni bir krizi tetikler. 1998'de İsrail, bölgedeki güvenliğini arttırmak için Türkiye ile de askerî antlaşmalar yapar. Ekim 2000'de Sabra ve Şatilla katliamlarının sorumlusu Ariel Şaron'un Kudüs'te Yahudilerin Mabet Tepesi dedikleri, içinde Ömer Camisi ve Kubbetü's-sahra'nın bulunduğu Harem-i Şerif'i ziyaret etmesi üzerine Filistinli ve İsrailli Araplar galeyana gelerek "el-Aksâ İntifâdası" diye adlandırılan ikinci direniş hareketini başlatırlar. Şaron'un ziyareti ardından ilk cuma günü çıkan gösterilerde yedi Filistinlinin İsrail askerleri tarafından öldürülmesi, hareketin çok kısa sürede bütün Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ne yayılmasına ve birinci intifâda sırasında pasif kalan İsrail Araplarının yaşadığı Yafa, Nâsıra ve Hayfa gibi şehirlere de sıçramasına yol açar. Olaylarda beş yüze yakın insan hayatını kaybeder. İsrail, bir yandan bazı misillemelerle gerektiğinde her türlü şiddeti kullanabileceğini gösterirken diğer yandan olayları önlemeye çalışır. İsrail-Arap çatışmasının temelinde, Kudüs'ün bölünmesi yani Kudüs'ün yönetimi ile Filistinli mültecilerin eski yerlerine dönme haklarının verilmemesi vardır. Dış politikada

Helve'de binlerce[83], Batı Beyrut'taki Sabra ve Şatilla kamplarında yüzlerce Filistinli göçmenin katliamları gerçekleştirilir.

Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye, coğrafyanın yabancısı bir ülke değildir. Mehmetçik, Yahudilerin yardım ettiği İngiliz ve müttefiki isyancı Arap kuvvetleri karşısında Kudüs'ten 9 Aralık 1917'de; Nablus'tan Eylül 1918'de çekilmiştir. Yalnız Türkiye'de cumhuriyetin ilanına kadar, bölgenin geleceğiyle ilgi planlamalar temellendirilir. Osmanlı/İslam coğrafyasının gizli anlaşmalarla paylaşımı doğrultusunda 18-26 Nisan 1920 San Remo Konferansı'nda Filistin, Ürdün ve Irak, İngiliz mandasına bırakılır. İngiltere, Osmanlıya isyan karşılığında Araplara (Şerif Hüseyin) büyük devlet vaat ederken, Filistin'de Yahudi Milli Yurdu'nun kurulması görevini çoktan (Balfour Deklarasyonu 1917) üstlenmiş bulunmaktadır. İngiltere'ye hizmet karşılığı devlete ulaşmak isteyen Şerif ve çevresindekilerin hayal kırıklığı, aldatılmışlık duygusunun verdiği hınçla bir İngiliz karşıtlığına dönüşmez. İngiltere, İslam ahalinin yoğun olduğu topraklar üzerinde Yahudi devletinin altyapısını oluştururken Mekke, Suriye, Ürdün ve Irak'ta kendi denetiminde parçalı Arap devletleri oluşturur. Bu sıralar, başkenti İstanbul bile işgal altına düşen Türkiye, Misak-ı Millî ile Arapların çoğunlukta yaşadıkları yerlerin geleceğinin halk oylamasıyla belirlenmesi gerektiği prensibini ilan etse de Anadolu'yu kurtarma çabasındadır. Güç kaybıyla birlikte, ufuk daralması yaşanır. Filistin'in kendi geleceğini halk oylaması ile tayini düşüncesine katkıda bulunacak durumda değildir. Ama 18 Mayıs 1922'de Milletler Cemiyeti'nde Filistin mandasının İngiltere'ye teslim edilmesini kınar[84]. Bu durum zaten bir oldu-bitti halidir. Lozan'daki üç ana komisyon ve masada Filistin meselesi zaten bulunmamaktadır.

İsrail'in en büyük destekçileri ABD ile Batı ülkeleridir. ABD'nin her yıl yaptığı dış yardımlardan en büyük payı İsrail almaktadır. İsrail'in özellikle Filistinlilere uyguladığı baskı politikası sebebiyle BM Güvenlik Konseyi'nde aleyhinde alınan bütün kararları ABD veto ederek geçersiz hale getirir.

[83] Ayn El Helve (Tatlı Bahar), 1948'de katliamlardan kurtulabilen Filistinlilerin Sayda yakınlarındaki 80.000'e ulaşan sayılarıyla Lübnan'daki en büyük Filistin kampı idi. Burada soykırım, 6 Haziran 1982 Pazar sabahı yoğun hava bombardımanı ile başlatılır. İsrailliler, Ayn El Helve'yi çeyrek daire düzeni içinde aralıksız bomba yağmuruna tutup kalbura çevirirler. Önce hedefin bir çeyreklik bölümü ateş altına alınır, sonra öteki çeyreğe geçilir, gayet sistemli ve amansız bir biçimde bir çeyrek hedeften çıkarken öteki çeyrek yeniden hedefe girer. Bombardıman bu şekliyle on gün on gece sürer. Küme bombalar, sarsma bombaları, yüksek ısılı yangın bombaları ve beyaz fosfor bombaları kullanılır. Sonra denizden ve havadan on gün daha sürdürülür. Ardından ayakta kalan ne varsa yerle bir etmek için buldozerler getirilir. Sığınaklar toprakla örtülürken içerde kalan insanlar, buldozerlere çılgınlar gibi atılan yakınlarının gözleri önünde, diri diri gömülürler. Norveçli sağlık görevlileri, gördüklerini şöyle dile getirirler: "Her yan ceset kokuyordu. Her şey harap olmuştu." (Schoenman, *Siyonizmin Gizli Tarihi,* s. 65-66).

[84] Ayşegül Can, 2021, "Türkiye-İsrail ve Filistin İlişkileri", *20. Yüzyılda Türkiye-Ortadoğu İlişkileri,* Ed. F. Tuğluoğlu, C. Yıldırım, O. Okumuş, Pegem Akademi, Ankara, s. 120.

Türkiye'nin 1923'ten 1950'ye kadarki Orta Doğu politikasını, Avrupalı güçlerin belirlediği belirtilebilir.Uzun süre İslam dünyası ile ilişkileri zayıf bulunan Türkiye, bu konuda nabız yoklamak üzere harekete geçer. 11 Mart 1942 tarihli kararnameyle Dışişleri Bakanlığından "Birinci Daire Umum Müdürü Feridun Cemal Erkin", "Suriye, Lübnan ve Filistin ile olan münasebetlerimizi ilgilendiren meseleler hakkında müzakerelerde bulunmak üzere" görevlendirilir. Erkin, Irak'a da uğrayacak, seyahatini Bağdat ve Basra'ya kadar uzatacaktır[85]. Ertesi yıl, "Suriye, Lübnan, Filistin ve Mısır ile münasebetlerimizi ilgilendiren işler hakkında müzakerelerde bulunmak üzere", "Birinci Daire Umum Müdürü Faik Zihni Akdur" görevlendirilir[86]. Dönem itibarıyla dünyada anti-semitizm etkilidir. Fakat Amerika'dan yardım alan ABD yanlısı tavrı açık olan Türkiye'de, buna uyumlu olarak Yahudilere karşı olumlu bir politika hâkimdir[87]. Yahudiler bu sıralar yalnız Filistin'e geçiş için Türkiye'den izin almazlar. Türkiye'ye sığınan Yahudi akademisyenler, Türk kurumlarına yerleştirilirler. Hatta Prof. Dr. Albert Einstein, İsmet İnönü'den 40 kadar bilim adamının Türkiye'ye kabulünü talep ederek bunların kabulleri durumunda ücret almadan çalışabileceklerini beyan eder[88].

"Yahudiler Türk yönetimi altında, bütün diğer Yahudi cemaatlerinden çok daha rahat ve örnek bir yaşam sürdürmüşlerdir. Gerçekten de, Türk Yahudi cemaatlerinin tarihi, genel İsrail tarihinde nadir bir parçadır. Pogrom, yağma, kültürel baskı, keyfi idam ve katliamlar gibi Yahudi tarihinde sık sık rastlanan olaylar, Türk Yahudi tarihine yabancı kalmış"ken 1942 Varlık Vergisi uygulamasının anlamı nedir? Aslında bir yönü ile değerlendirildiğinde, Filistin'e Yahudi nüfus aktarımında Varlık Vergisi uygulamasının katkısı vardır. 1942 yılında hükümet, bütün vergi mükelleflerine Varlık Vergisi adıyla bir vergi ihdas eder. Moshe Sevilla'ya göre, "bu vergi, özellikle Yahudilere uygulanmıştır". "Hazırlanan vergi listelerinde mükellefler, din ve inançlarına göre sınıflandırıldılar: M (Müslüman) rumuzuyla işaretli isimlere yüzde 5, D (Dönme) işaretli isimlere yüzde 10 vergi kondu. G harfiyle işaretli isimlerin (Gayrimüslim) ödeyecekleri vergi miktarının takdiri özel bir komisyona verildi. Bu komisyon özellikle Yahudi mükelleflere bütün mali ve maddi varlıklarının çok ötesinde vergi miktarları tespit ettiler. Bütün Yahudiler bu vergiyi ödeyebilmek için varlarını yoklarını yok pahasına sattılar; vergiyi

[85] BCA, 030.18.01.02.97.127.5.

[86] 24 Şubat 1943 tarihli Kararname için bk. BCA, 030.18.01.02.101.15.

[87] Dar bir yakın çevrede şekillendirilen İsmet İnönü'nün dış politikası, Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurma girişimlerinde abartılı görülür. ABD yardımları, bu ülkeyle çok yönlü ikili anlaşmalar üzerine 1947'de Türkiye, "Yakın Doğu'da bir Amerikan ileri karakolu" olarak değerlendirilir. 22 Mart 1947'de İngiltere tarafından Türkiye'ye yapılan yardımın kesilmesi üzerine ABD, destek sağlamayı düşünür (Merve Salman, 2020, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve İsrail İle İlişkileri (1923-1960*), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 50, 57).

[88] Erhan Yarar, 2006, *Tarihsel Dönüşüm-Filistin Sorunu Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devleti'ni Tanıma Süreci*, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 125, 155, 160.

ödeyebilecek durumda olanlar, nakit para bulma vakti verilmediğinden iflas ettiler." Orta Çağ'da Yahudilere karşı ekonomik güçlerini azaltmak, devlet hazinesini desteklemek üzere Batılı devletlerce uygulanan bir metodun, 1942 Türkiye'sinde uygulanması hangi anlama gelmektedir? İki yıl sonra 1944'te çıkarılan bir yasayla "Türk hükümeti, Vergiyi ödeyemedikleri için sürülenleri serbest bıraktı ve ödenmeyen vergi borçlarını iptal etti. Daha sonra iktidara gelen Demokrat Parti de bu vergiden hem maddi hem manevi zarar görenlere, sürgünde sağlık durumu bozulanlara tazminat" vaat etti[89].

İsrail'in kuruluş sürecinde olduğu gibi bağımsızlığın ilanından sonra yoğun bir şekilde dünyadan nüfus toplama politikası yürütülür. Bu doğrultuda Türkiye'den de Yahudi nüfus İsrail'e aktarılır. Türkiye 1945'te, ikinci bir parti kurulsa da tek partinin yönetimi altındadır. Türkiye'nin Filistin'de Yahudi nüfusu çoğaltmada aracı oluşu rahatsızlık oluşturur. Bu duruma kayıtsız kalamayan bazı milletvekilleri vardır. Arap-İsrail harbinin etkisi devam etmektedir. Türkiye vatandaşı olarak İsrail ordusuna katılanlar hem Türkiye hem İslam âleminde ülkemizi sıkıntıya sokacak bir eylemin içine girmektedirler. Giresun Milletvekili Ahmet Ulusun, "Filistin'e gitmek üzere müracaatta bulunan Musevi vatandaşların durumuna dair" İçişleri Bakanlığına bir önerge verir. Bu önerge, 11 Kasım 1948 tarihli ve CHP Meclis Grubu Başkan Vekili Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay tarafından Başbakanlığa bildirilir. Önergenin özü şöyledir:

"Son günlerde bazı Musevi vatandaşların Filistin'e gitmek için toplu halde müracaat ettikleri görülmektedir. Bu vatandaşların bu şekilde gidişleri herhangi bir ticari gayeye matuf olmayıb İsrail devlet ordusunda vazife almak için olduğu aşikâr bulunduğundan Vatandaşlık Kanununun 9 uncu maddesinin bu gibiler hakkında tatbik edilib edilmediğinin İçişleri Bakanı tarafından açıklanmasını saygılarımla dilerim."[90]

Belirtilen Türk Vatandaşlığı Kanununun 9. maddesi, kendi isteğiyle yabancı devlet vatandaşlığına geçen veya yabancı devlet ordusuna girenlerin bakanlar kurulu kararıyla vatandaşlıktan çıkarılabileceğini ifade etmektedir[91]. Bu kanun ne kadar uygulanmıştır, araştırılması gerekmektedir.

Yalnız 1948'de, İsrail devlet olarak tanınmadığı halde ticari ilişkiler devam etmiştir. Filistin'e (İsrail) dış satım yasaktır. Ama beş yüz sığırlık hayvan ihracı gerçekleşir. Bu dış satışın ilginç hikayesi, İnönü Hükümeti

[89] Moshe Sevilla Sharon, 1992, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 102-104.
[90] BCA, 030.01.42.252.14.
[91] Türk Vatandaşlığı Kanunu, *Resmî Gazete*'de neşir ve ilânı: 4 Haziran 1928, S. 904 (Ayrıca bk. *Düstur, 3. Tertip*, C. IX, s. 678). "Vatandaşlıktan ıskat sebepleri" kısmı içindeki 9. madde şöyledir: "Müsaadeimahsusa istihsal etmeksizin ecnebi tabiiyetine kendi arzusile giren veya ecnebi bir devlet ordusunda bilihtiyar hizmeti askeriye ifa eden Türkler icra Vekilleri Heyetinin kararile vatandaşlıktan ıskat edilebilir."

Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas'ın Başbakan Hasan Saka'ya hitabeden yazısında açıklanır. Barlas'ın 23.12.1948 tarihli yazısına göre, Mersin'de ihracatçı olan Hulûsi Açıkalın, Filistin'e sterlinle sığır satmaya izin ister. Bu isteğe karşı bakanlık, 20.11.1948 tarihli yazısı ile, "Filistin'e sterlinle sığır ihracı uygun görülmemektedir" diye cevap verir. Yalnız PTT idaresi, telle verilen bu olumsuz cevabı, hatalı çözerek, "Filistin'e sterlinle sığır ihracı uygun görülmektedir" şeklinde tebliğ eder. Firma da aldığı izin doğrultusunda satış anlaşmaları yapar. PTT idaresinin hatası anlaşılınca bakanlık, canlı hayvan ihracı konusunda ana prensipten istisnaî olarak, hiçbir kusuru bulunmayan "vatandaşın pek fahiş zarara duçar olacağını" düşünerek bir defaya mahsus ve "emsal teşkil etmemek kaydıyla sterlin karşılığında 500 baş sığırın Filistin'e ihracı"na izin verir[92].

Bu günler, İsrail'in işgal ettiği topraklarda büyük bir insanlık dramı yaşanır. Evinden yurdundan göçmek, yaşadığı beldeyi terk etmek zorunda kalan Filistinliler, açıktadır. BM Genel Sekreterinin müracaatı üzerine Türkiye Filistin muhacirlerine "iki bin mahrutî çadır" vermeyi kararlaştırır[93]. Bu hükümet kararını Başbakan, Kızılay Başkanına 11 Aralık 1948 tarihli yazısı ile tebliğ eder. Kısa sürede İskenderun'a sevk edilip BM Filistin Muhacirlerine Yardım Komitesine teslim edilecek, hükümet de çadırların bedelleri ile nakil masraflarını Kızılay'a ödeyecektir[94]. Böylece Türkiye, kuruluş yılından itibaren İsrail'in mağdur ettiği insanlara yardım faaliyetini başlatır.

Tanıma öncesinde BM Genel Kurulu, 11 Aralık 1947'de bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurar[95]. Türkiye, Amerika, Fransa temsilcilerinin bulunduğu komisyon, üçüncü Paris toplantısını yapacaktır. Uzlaştırma Komisyonu konusunda Türkiye, Arap devletleriyle fikir ayrılığına düşerek batı tarafında yer alır. Zira Komisyonun gerekliliği Araplar tarafından kabul edilmezken Türkiye, oyunu komisyonun kurulması yönünde kullanır. Ana hedefi tarafsızlığın sağlanması olan komisyonda, Türkiye'nin tarafsızlığı, Arap devletleri ve Filistin'i desteklemekten uzaklaşma olmuştur[96].

"Üçlü Uzlaştırma Komisyonuna Türkiye Hükûmeti adına delege olarak, İstanbul Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın" atanması ilginçtir[97]. Sonra

[92] BCA, 030.01.84.531.14. Aynı dosyadaki iki sayfalık, doğrudan Başbakana çekilen başka bir telgraf metninde 250 sığırı tonu 435 dolardan Filistin'e satarak faturasını gönderen Ahmet Gönen adlı vatandaşın, "evvelce de bu gibi muamelelerden çok ziyan gördüğümden bu ziyanları kapatmağa çalışırken bu defaki ziyanımı tediye edecek maddi kuvvetim olmadığından çok fena durumdayım. Yirmi beş senelik temiz ve dürüst çalışan tacirlerdenim. Şerefini ve bir vatandaşı bu felaketten kurtarılmasını" dileme feryadı, duyulmaz (Bk. BCA, 030.01.84.531.14).

[93] 9.12.1948 tarihli kararname için bk. BCA, 030.18.01.02.118.80.

[94] BCA, 030.01.124.799.5.

[95] Shalaim, *Filistin'i Bölüşmek*, s. 262.

[96] Salman, 2020, s. 66.

[97] 03 Ocak 1949 tarihli kararname için bk. BCA, 030.18.01.02.118.87.1. Hüseyin Cahit'in bu komisyonda görevi uzun süre devam etmiştir. Türkiye 13/1/1950 tarihli Bakanlar Kurulu

bir başka kararname ile CHP yayın organı *Ulus* gazetesi başyazarlarından Yalçın'ın yanına Dışişleri Bakanlığı Elçilik Müsteşarı Tarık Emin Yenisey'le Orta Elçilik Başkâtibi Orhan Eralp da katılır[98]. Ayrıca bu komisyonun vereceği ziyafet giderleri, devlet tarafından karşılanacaktır[99]. Bu Filistin Uzlaştırma Komisyonu, 23 Ağustos 1949'da "Orta Şark İktisadi Tedkik" oluşturur. Türkiye, bu heyete Bayındırlık Bakanlığından Cemil Gökcen'i görevlendirir[100]. Komisyon, tarafları (Arap, İsrail) Kudüs'ün statüsü, sınırlar ve mülteciler konusunda bir araya getirse de başarılı olamaz. Komisyonun Kudüs'ün silahlardan arındırılması, Arap ve Yahudi bölgelerinin ayrılması planı, BM tarafından kabul görmez. Bölgeyi kutsal toprak olarak toptan almayı düşünen İsrail'in, bu tür teklifleri kabul etmesi zaten güçtür. Onun için komisyon, başarısız bir girişim olarak kalır[101]. Müslüman ülkelerden ilk defa Türkiye, İsrail'i 24 Mart 1949'da resmen tanır[102].

Bakan N. Sadak'ın Başbakanlığa dört sayfalık uzun yazısı, gerekçeyi açıklamaktadır. Buna göre, BM'ye mensup 58 devletin 40'tan fazlası İsrail'i tanımış bulunmaktadır. Arap devletlerini rencide etmeme siyasetini devam ettirerek İsrail'in BM'ye kabulü fırsatı değerlendirilmelidir. Zaten Arap devletleri de İsrail ile müzakereler yapmaktadırlar. Mısır, Lübnan mütareke imzalamış, Ürdün görüşmelere devam etmekte, Suriye müzakereyi kabul etmiştir. Bu durum, örtülü olarak tanıma anlamına gelmektedir. Ayrıca, İsrail'le aramızda küçümsenmeyecek ticaret imkânları vardır. Arap devletlerinin çıkardığı engellere rağmen ticaret gelişmektedir. Türkiye tanıma işini, İsrail'in BM teşkilatına kabulü yönünde oy vermek suretiyle yaparsa, Arap devletleri ile aradaki dostluk ilişkileri açısından uygun olacaktır.

Aslında İsrail'in kuruluşunu ilan ettiği gün itibarıyla 14 Mayıs l948'de Dışişleri Bakanı Sharett, Türkiye'ye gönderdiği mektubunda; İsrail

kararıyla gündelik ve zam miktarını belirler. Yalçın'a BM teşkilatınca her gün için 20 dolar verilmektedir. Türkiye, 20 dolar karşılığına gelen miktarı düştükten sonra kalan miktarı ödeyecektir (BCA, 030.18.01.02.121.95.15). "Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçının görevine", Demokrat Parti devrinde 22/6/1950 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile son verilir (BCA, 030.18.01.02.123.54.20). Hüseyin Cahit yerine eski Dışişleri Bakanlarından Tevfik Rüştü Aras tayin edilir. Kendisine verilecek 90 lira yevmiye, BM teşkilatınca ödenen 20 dolarlık kısım düşüldükten sonra diğer masraflarıyla birlikte verilecektir (BCA, 030.18.01.02.123.61.6).

[98] Hüseyin Cahit'in gündeliğine 15 lira zam yapılan 10 Ocak 1949 tarihli kararname için bk. BCA, 030.18.01.02.118.87.3.

[99] 13/6/1949 tarihli Reisicumhur İnönü ve bakanların imzaladığı "Karar" için bk. BCA, 030.18.01.02.119.46.7.

[100] Gökcen, Bayındırlık Bakanlığında Elektrik İşleri Etüd Dairesi Umum Müdürüdür (BCA, 030.18.01.02.120.66.14).

[101] Salman, 2020, s. 67.

[102] Bu tanımada, Türkiye'nin İsrail'in "de facto" tanınma ısrarıyla, Şubat 1949'da çıkartılan siyasi çevrelerin, Türkiye'nin İsrail politikasında değişiklik olmadığı takdirde, İsrail'in Türkiye ile olan ticari ilişkilerini yeniden gözden geçireceği tehdidi ne kadar etkili olmuştur, henüz bilinmemektedir (Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 283).

devletinin BM Taksim Planı çerçevesinde kurulduğunu, Türkiye ve İsrail arasında ekonomik ve politik iş birliği imkanlarının olduğunu belirterek İsrail'in Türkiye tarafından tanınmasını talep eder. Bu müracaata hemen cevap vermeyen Türkiye, Haziran 1948'de henüz tanımadığı bir ülkeyle, Türkiye-İsrail Posta Anlaşmasını yapar[103]. Türkiye Dışişleri Bakanının gerekçeleriyle, İsrail'in bir yıl önceki tanınma talebi gerekçesinin örtüştüğü görülmektedir. Bu yazı üzerine alınan tanıma kararı, ifade tarzı itibarıyla okumaya değer mahiyettedir: *"İsrail Devletinin **derhal** tanınması; Dışişleri Bakanlığının 24/3/1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 24/3/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü"*[104]. Artık açık, yakın ilişkilerin önü açılmıştır. Yalnız Türkiye'nin bu "derhal tanıma" olayının ABD'den gelen baskı üzerine gerçekleştiği bilinmektedir[105]. Böylece Türkiye, İsrail'i ilk tanıyan İslam ülkesi olur.

16 Ekim 1949'da İsrail'in İstanbul Konsolosluğu, Türkiye Yahudi cemaatinden yaklaşık 25 bin civarında bir kalabalıkla Kudüs belediye başkanı Abraham el Meleh ve bir Keneset üyesinin katıldığı törenle açılır[106]. İnönü 1 Kasım 1949 tarihli TBMM'nin açılış nutkunda, İsrail'le siyasi münasebetlerin başladığını belirterek, "Bu devletin yakın doğuda bir barış ve istikrar unsuru olacağını ümit ediyoruz" açıklamasını yapar[107]. Savaş ve saldırıyı hiç durdurmayacak olan İsrail'e bu yakın duruş, diplomat atamalarıyla pekiştirilir. Cumhurbaşkanı İ. İnönü, Başbakan Ş. Günaltay, Dışişleri Bakanı N. Sadak'ın imzaları ile alınan 26 Kasım 1949 tarihli kararla Seyfullah Esin, "Orta Elçi payesiyle" İsrail Hükümeti nezdinde görevlendirilir. Büyükelçilik Başkâtipliğine Orhan Conker tayin edilir[108]. Esin, 7 Ocak 1950'de İsrail Cumhurbaşkanı Chaim Weizmann'a güven mektubunu teslim ederek göreve başlar. Artık İsrail'le büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişki yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Filistin'in taksimiyle ilgili karara olumsuz oy verse de Arap dünyasının itirazlarına rağmen İsrail Devleti'nin kurulup BM tarafından üyeliğe kabul edilmesi üzerine tanıma yoluna gitmiştir[109]. İsrail'in, Ankara Orta Elçiliğine Elyas Sasson'u tayin için agreman isteği, 14 Kasım 1949'dadır. Dışişleri

[103] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 279, 280-281. Aynı yerdeki posta anlaşması hakkındaki izah, insani neden olarak öne çıkmaktadır. Zira bu dönem İsrail'de yaklaşık 10.000 Türkiye doğumlu Yahudi bulunmaktadır. Bu Yahudilerin, Türkiye'deki akrabaları ile haberleşme ihtiyaçları düşünülür.

[104] BCA, 030.18.01.02.118.108.3 (Bk. EK 4).

[105] Mehmet Erkan Kıllıoğlu, 2021, "Türkiye-İsrail İkili İlişkileri ve 1958 Antlaşması", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Kış 2021/8-4, s. 1326.

[106] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 294.

[107] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 286.

[108] BCA, 030.11.1.210.37.2 (Bk. EK 5); "Türkiye İsrail Siyasi İlişkileri", https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa, erişim: 30.01.2022.

[109] Arap dünyasında sadece Mısır 1977'de Türkiye'den yirmi sekiz yıl sonra İbrail'i resmen tanır ve barış antlaşması imzaladıktan sonra büyükelçilik seviyesinde diplomatik ilişki kurar (26 Şubat 1980) (Dursun, "İsrail-Tarih", c. XXIII, s. 184-188).

bakanlığı ardından başbakanlık, bu atamaya olumlu baktığını Cumhurbaşkanlığına bildirir[110].

Türkiye, İsrail'i tanıyıp diplomat atayarak Batı ile uyumlu dış politikasında önemli bir değişikliğin olmadığını gösterir. Dışişleri Bakanı Sadak'ın tanıma ardından İsrail Hükümeti'nden ilk beklentisini, muhacirler sorununun çözümünün sağlanması olarak belirtmesi insani yönden olumlu ama İsrail açısından olmayacak bir iştir. İlişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlarda, belli dönemlerde aksaklıklar yaşanır.

BM'nin 1947'deki Kudüs'ü özel statüye (corpus seperatum) kavuşturma kararı, 1948, 1949'da sahada işe yaramamıştır. Onun için BM, 9 Aralık 1949'da oy çokluğuyla Kudüs'ün, BM idaresinde müstakil bir varlık olarak ele alınmasını kararlaştırır. Türkiye, bu BM kararında Ürdün ile aynı yerdedir. Müslüman ve Arap ülkeleri BM'nin taksim kararına karşı çıkarken şehirde BM rejiminin kurulmasının ateşli savunucusu olurlar. Ürdün, Arap Birliğinin bu tavrını, Kudüs'teki varlığına saldırı olarak görür. Onun için İsrail'le "el birliği etmekten" çekinmez[111].

Demokrat Parti devrinde de İsrail'le iyi ilişkiler geliştirilir. 21 Aralık 1950 tarihinde İsrail'in daimî askeri ataşesi Türkiye'ye gelir. Türkiye, İsrail'in askeri ataşe bulundurduğu dört ülkeden biri olur. Yalnız Arapların, Türkiye ve İsrail'in müttefik olduğu görüşü üzerine, kendi askeri ataşesini üç yıl sonra gönderir[112].

---

[110] Dışişleri Bakanı N. Sadak'ın Başbakanlığa bildirdiğine göre, Elyas Sasson, İsrail'in kurucusu olan Filistin Yahudi Ajansında yirmi seneye yakın çalışmış, BM'de ajansı temsil etmiştir. İsrail'in kuruluşundan bu yana Orta Doğu Dairesi Müdürlüğünü, Lozan'daki Uzlaştırma Komisyonunda da İsrail heyeti başkan yardımcılığını üstlenmiş biridir (BCA, 030.10.131.942.5). 1902 Şam doğumlu Elias Sasson, Araplar içinde "tıpkı bir Arap gibi" büyütülmüştür. "Gençliğinde, Arap dünyasını Türk yönetiminden kurtarmayı amaç edinmiş olan Arap Ulusal Kulübü'nün aktif bir üyesi"dir. Sonra Faysal'ın isteğiyle "Araplar ile Yahudiler arasında anlayış ve işbirliği" düşüncesini geliştirmek üzere dokuz ay *el-Hayat* adlı "Arap gazetesi"ni çıkartır. Bundan sonra Sasson, "Arap ulusal" hareketinden, "Yahudi ulusal hareketine" geçerek, 1933'ten itibaren Moshe Sharett başkanlığındaki Yahudi Ajansının, bilgi toplama, Arap dünyası ile iyi ilişkiler geliştirme amaçlı Arap Şubesinde çalışır. Yüzlerce önde gelen Arap'la görüşür. Kral Abdullah'ın mahremi (içişleri bakanı, başbakan yardımcısı) Muhammed el-Ünsî, Kral Abdullah, ileri gelenlerden bazılarıdır. Ünsî, İsrail'in kuruluş sürecinde "Yahudi Ajansına, Ürdün, Filistin meseleleri ve Arapların kendi aralarındaki ilişkilerine dair çok kıymetli bilgiler" sağlar (Bk. Shalaim, *Filistin'i Bölüşmek*, s. 106-107). Siyonist bir Yahudi'nin, Arap ulusçuluğu yaptığı gibi Balkanlarda da Osmanlı'nın yıkılışını hızlandırmak üzere Bulgar, Sırp, Yunan ulusçuluk hareketlerini yönlendiren Yahudilerden İsrailli araştırmacı Jacob M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri* adlı eserinde Tekin Alp takma adını kullanan Moses (Moiz) Cohen'den yararlanarak bilgi verir. Türk yurdu parçalanıp Osmanlı yıkılmadan Filistin'de devlet kuramayacaklarını düşünerek Yahudiler, bölücü, ulusçu hareketlerinin içinde yer alırlar (Bk. Jacob M. Landau, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1996). Birinci Dünya Harbi'nin çıkış haberleri üzerine *Filastin* gazetesi, şöyle bir yorumda bulunur: "Bırakalım Avrupa kendi kirli çamaşırlarını yıkasın. Biz kendi çamaşırlarımızı Balkanlar'da yıkayacağız" (Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 74).

[111] Shalaim, *Filistin'i Bölüşmek*, s. 416.

[112] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 301-302.

Türkiye, Arap dünyasının tepkisiyle ülke içi muhalefeti düşünerek İsrail'le düşük profilli bir ilişkide bulunmadan yanadır. İlk gelişmeler ardından gizlilik ilkesine azami seviyede uyularak, Türkiye-İsrail arasında güvenlik iş birliği, istihbarat paylaşımı şeklinde 1952 yılında bir gelişme olur. Türkiye ile özel askeri ilişkiler kurulur[113].

3 Mart 1954'te Dışişleri Bakanı M. Fuat Köprülü, İsrail Büyükelçisi Maurice Fischer'le görüşür[114]. Görüşme ardından iki devletin siyasi konularda birbirine olan anlayışı vurgulanır. Yalnız İsrail'in içinde olmadığı, 1955'te kurulan Bağdat Paktı, ilişkileri gölgeler. Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında kurulan bölgesel savunma iş birliği ittifakının, İsrail tarafından tehlike olarak görülmesine karşılık, paktın askeri bir yönünün olmadığı sıkça vurgulanır. Fuat Köprülü tarafından, barışa hizmet edeceği ve askeri antlaşma ya da ittifak boyutunda olmadığı kesin şekilde belirtilir[115].

İsrail'le ilişkilerin doğru zeminde kurulabilmesi için İsrail'i kuran zihniyet ve İsrail politikalarını yönlendiren anlayışın doğru kavranması gerekmektedir. Tek yönlü iyi niyet ve ilişki geliştirme çabası, tek kanatla uçma denemesi gibidir. Sürekliliği de olmayacaktır. Karşılıklı yarar da bir noktaya kadar sürebilir. Çünkü İsrail, tabir yerinde ise teokratik yapıdan beslenen ideolojik anlayışın hâkim olduğu bir devlettir. Kutsalları uğrunda terör, katliam dahil her türlü yöntemi meşrulaştırabileceğini kuruluş tarihi ortaya koymuştur. Kuruluş sonrasındaki tarım, ilim, teknoloji alanındaki etkileyici atılımları, temel tavrını değiştirmek yerine sürdüren unsurlar olmuştur. İsrail, bulunduğu bölgede barış, huzur içinde yaşamak isteyen bir ülke konumunda değildir. Araplarla birlikte yaşama gibi bir yöneliş, devlete hiç hâkim olmamıştır. 1948, 1956, 1967, 1973 savaşlarında sürekli işgallerle genişler. Araplarla uyuşmayı denemek gibi bir politika yerine, "toprak ilhakı ilkesi" hep üstün gelir. İnandığı değerler, bayrağına taşıdığı sembol çizgiler doğrultusunda İsrail'in anlaşılması gerekir. İnhisarcı, yayılmacı bir anlayış, politikalarını yönlendirmektedir. Fırat'a ulaşma "Büyük Irmak" dedikleri Fırat'ı da vatanının bir parçası haline getirme hedefi düşünüldüğünde, bölgede Türkiye dahil komşu ülkelere güven vermesi mümkün gözükmemektedir. Tevrat bağımlılığı-ırkçı din anlayışı ve Siyonist bakıştan sıyrılmadıkça, İsrail'in saldırganlığı devam edecektir[116].

---

[113] Kıllıoğlu, "Türkiye-İsrail İkili İlişkileri", s. 1334.

[114] 1953'te İsrail'in Türkiye Büyükelçisi olan Maurice Fisher'in, ülkesinin ideal ve hedeflerini bilen birisi olarak, Türkiye-İsrail ilişkisi ile ilgili değerlendirmesi oldukça gerçekçi gözükmektedir: "Türkiye ile ilişkilerimiz son zamanlarda aşırı derecede iyileşmiştir. Ancak bu ilişkiler bir gecede kötüleşebilir ve başkalarının acı tecrübelerinden ders almalıyız." (Bk. Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 361).

[115] Salman, 2020, s. 75-76; Davut Dursun, 1991, "Bağdat Paktı", *DİA*, İstanbul, c. IV, s. 446-447.

[116] 10 Kasım 1975 tarihli BM kararıyla, "Siyonizm bir tür ırkçılık" olarak tanımlandı. Bu BM kararına diğer İslam ülkeleriyle beraber Türkiye olumlu oy verdi. Fakat gariptir BM, on altı

İsrail'in laikleşmesi, varlık sebebini ret anlamına geleceği için kolay beklenebilecek bir netice değildir. Bir Avrupalı araştırmacı olan Walter Hollstein'nın değerlendirmesi bu yönden anlamayı kolaylaştıracak mahiyettedir: "Siyonistler, kendi Yahudi ülkelerinde tamamen Yahudi nüfus istiyorlardı. Bundan dolayı birincil amaçları, yerlilerin sömürülmesi değil, tasfiye edilmesiydi. Yahudiler, Araplara göre, politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak Filistin'e egemen olmalarını sağlayan ve Arapların sosyo-ekonomik varlıklarını tamamen çöküntüye uğratan ölçüsüz bir üstünlüğe sahip oldukları için bu tasfiye mümkün oldu.. Siyonizmin özgül iktidar talebi, -geleneksel sömürgecilikte olduğu gibi- yerli halkı boyunduruk altına alarak, onun kendi ülkesinde kalmasına razı olmuyordu; onları kovmak zorundaydı. Dünyanın bütün Yahudilerini Filistin'e toplamak şeklindeki birincil varsayımı ile, aynı iktidar talebi, siyonist ideoloji ortaya çıktığında önceden görülebildiği gibi, İsrail'in komşu devletlere karşı saldırısını ve genişlemesini gerekli kılıyordu."[117]

İsrail'in "Arz-ı Mevud" idealini belki en iyi idrak edenlerden Jerosalem (Kudüs) Üniversitesi'nden Prof. Dr. İsrael Shahak, bu durumu şöyle açıklar: "İsrail, tüm Müslümanlarla girişilecek evrensel savaş içindedir. ..İsrail politikasının hedefi Fas'tan, Pakistan'a ve Hindistan'a, Moritanya'ya kadar uzanan tüm Orta Doğu'dur."[118]

Türkiye'deki laik devlet politikası, İsrail'in Siyonizm ideali ve Tevrat öğretisine sıkı bağlılığının politik yansımalarını kavrayacak durumda değildir. Kalıcı ilişki geliştirmenin temeli olan iyi tanıma gereği konusunda, edilgen ve yönlendirmeye açık bir dış politika anlayışı bulunmaktadır. Onun için İsrail'e yakın, sempatik tavır, Türkiye'yi; zaman zaman sert gelişmelerle yüzleşmek, elçi çekmeye varan değişiklikleri uygulamak zorunda bırakır. Bu seyir içindeki dönem ilişkilerini, satır başları ile şöyle belirtmek mümkündür:

İsrail, üç tarafını düşman gördüğü Arap devletleri ile çevrili bir Yahudi Devleti olarak, 1948'den itibaren bir çevresel pakt (peripheral pact) oluşturmaya çalışır. Buna göre Suriye'de Aleviler, Lübnan'da Maruniler, Türkler, Yunanlılar, Ermeniler, Kürtler, Süryaniler, İranlılar İsrail'in doğal müttefiki olacaktır. Kurulacak ittifakla, Araplara karşı bir blok ortaya çıkacaktır. Paktın etkisini arttırmak için kapsamına 1958 yılında Sudan ve Etiyopya da eklenir. İsrail, Arap olmayan Türkiye, İran ve Etiyopya gibi çevre ülkelerle iş birliği yapmak ister. Yalnız Türkiye'nin çekinceleri doğrultusunda iş birliği, gizli yürütülecektir. 1957'de İsrail, Başbakan Adnan Menderes'e özel bir ajan gönderir. İstihbarat iş birliği ele alınır. Bu

yıl sonra ilk kararını, 16 Aralık 1991 tarihli kararıyla iptal etti (Orhan Gökdemir, 2012, *Türkiye'de Yahudi-Hıristiyan Savaşları Helenizm Siyonizm Türkçülük*, Destek Yayınevi, İstanbul, s 23; Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 390). Siyonizm değişmiş miydi, yoksa değişen girdiği etki alanı doğrultusunda BM mi idi?

[117] Hollstein, *Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, s. 307-308.

[118] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 18.

görüşmeden yedi ay sonra, iki ülke gizli servis yetkililerinden oluşacak heyetlerin yapacağı toplantı karara bağlanır[119].

İsrail'in pakt çalışması, mesafe almıştır. 1958 Nisan'ında İran Şahı, Etiyopya Kralı ile görüşülür, Türkiye ile müzakerelere başlanır. Türkiye, İsrail'in çevre paktına olumlu yaklaşır. İsrail İstihbarat Kurumu Başkanı Reuven Shiloah, David Ben Gurion tarafından iki devlet arasındaki ilişkileri konuşmak, Menderes ve Gurion görüşmesini planlamak üzere Ankara'ya gönderilir. 29 Ağustos 1958 tarihli gizli toplantıda güvenlik, askeri, diplomatik konular görüşülür. İsrail, iki konuda ısrarcıdır: Süveyş Kriziyle maslahatgüzarlık seviyesine indirilen elçilik düzeyinin tekrar eski seviyesine çıkarılmasını; görüşmenin gizli değil kamuoyuna duyurularak yapılmasını ister. Türkiye, elçilik meselesinin ileri bir tarihte tekrar eski seviyesine döndürüleceğini açıklar. Gizliliğinse, ortak geçmiş sebebiyle Arap ülkelerinden gelecek tepki nedeniyle devamını savunur. Böylece İsrail'in iki isteği de hemen olumlu bulunmaz. Fakat Irak'ın, Bağdat Paktı'ndan ayrılması, Suriye-Mısır-Rusya yakınlaşması, bir tehdit olarak algılanan komünizm tehlikesi, iki ülkeyi yakın ilişkiye sürükler[120].

İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir, 1958 Baharında Türkiye'ye gizli bir ziyarette bulunur. Marmara Denizi'nde bir teknede, Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile gizlice görüşür. Sonra Meir, 2 Ağustos 1958'de Zürih'te Zorlu ile bir defa daha gizli görüşme yapar. Çoğunlukla İsrail tarafından gelen bu gizli görüşme taleplerinin sonucu, 1958'de resmen imzalanan, İsrail Başbakanı David Ben-Gurion'un, "Çevresel Pakt" olarak adlandırdığı Türkiye-İsrail İkili Anlaşması veya Çevre İttifakı olacaktır. 28 Ağustos 1958'de İsrail Başbakanı Ben-Gurion, Ankara'ya gelir. Ziyaret sırasında anlaşma masasına oturulur. Ben-Gurion da Meir gibi gizlice gelmiştir. Yanında Dışişleri Bakanı Golda Meir, Dışişleri Müsteşarı Şimon Peres (1923-2016), Genelkurmay Başkanı Zvi Zur bulunmaktadır. İslam ülkelerine bu gelişin resmi gerekçesi, EL-AL uçağının motorundaki bir arıza nedeniyle Ankara'ya zorunlu iniş olarak gösterilir[121]. Gizliliği koruma adına garsonun dahi alınmadığı görüşme salonuna, birkaç general, Türk Dışişleri Bakanı ve iki ülke başbakanları katılır. 29 Ağustos

[119] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 388.

[120] Ankara'da Bağdat Paktı toplantısı (14-19 Temmuz 1958) için Irak Kralı Faysal beklenirken ilk gün 14 Temmuz 1958'de darbe yapılarak Kral Faysal ile Başbakan Nuri Said'in öldürülür. Ama Irak, Bağdat Paktı'ndan resmen 24 Mart 1959'da ayrılır. Ağustos 1959'da paktın adı CENTO'ya çevrilir ve Ankara örgütün yeni merkezi olur. CENTO üyeleri, 7-9 Ekim 1959'da ABD Dışişleri Bakanı Christian Herter'in başkanlığında Washington'da toplansa da pakt, ABD katılmadığı için siyasi yönü sona eren, silik bir teknik, kültürel iş birliği organizasyonuna dönüşür (Bk. M. Bürkan Serbest, 2016, "Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. V, S. 3, s. 419, 422; Salman, 2020, 85-87.

[121] İslam ülkelerinde aleyhte yayınlar vardır. Kahire Radyosu, 25 Ocak 1955'te, İsrail dostu olmakla suçladığı "Türkiye ile bir ittifak yapmanın İsrail'le dolaylı bir ittifak yapmak demek olduğunu ve bunun Arap davasına ihanet olduğunu" ileri sürer. Ayrıca 27 Ocak'ta Türkiye ile İsrail arasında bir askeri istihbarat anlaşmasının olduğunu iddia eder (Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 309).

1958'de İsrail Başbakanı Ben-Gurion ile Başbakan Adnan Menderes arasında gizli anlaşma imzalanır. Ankara'daki anlaşmanın maddeleri, detaylar, gizlilik gereği kamuoyu ile paylaşılmaz. Buna göre, arada siyasi koordinasyon sağlanacak, Orta Doğu'da "radikalliğe" ve "Sovyet nüfuzuna" karşı iş birliği yapılacak, taraflar istihbarat paylaşımında bulunacak, bölge olayları karşısında askeri ve politik iş birliği yapılacaktır. Türkiye ile İsrail arasında istihbarat paylaşımını içeren ve kod adı 'Trident' olan anlaşmaya göre, Türk İstihbaratı, Milli Amele Hizmeti ile İsrail istihbaratı MOSSAD arasında iş birliği yapılacak; MOSSAD, Türk istihbaratına, istihbarata karşı koyma ve haber almada kullanılan aygıtlar konusunda teknik destek verecektir. Türkiye, görüşmeler ardından İsrail'le diplomatik temsil seviyesini yükseltme, ekonomik ilişkileri geliştirme ve politik iş birliğini arttırmayı kararlaştırır. Fakat anlaşma, iki ülke ilişkilerini geliştirmeden ziyade Orta Doğu'da, Arap etkinliğini sınırlandırmaya yarar. Bu sıralar Türkiye, süratle 27 Mayıs darbesine doğru sürüklenirken ABD, Başbakan Menderes'i, yardımlarının yanlış yerde kullandığı yönünde sert bir dille eleştirir. Bu eleştiri, sadece "yardım alanın buyruk aldığı" bir durum değil, aynı zamanda NATO üyesi Türkiye'yi, yeni yardım isteklerine olumlu cevap vermeyerek sıkıştırma paslaşmasıdır. Ankara, ihtiyaç duyduğu teknik, ekonomik desteği alabilmek için İsrail ve ABD'deki Yahudi Lobisi'ni aracı olarak kullanmak ister. Bu sayede, ABD yönetimiyle Kongre'deki muhalefet lehe çevrilecektir[122].

On yıl kadar süren "ikna" çalışmalarıyla İsrail'in istediğini elde etmesi; bir Yahudi profesörü tarafından, "sahip olduğu komando birlikleri, gizli istihbarat servisi ve gelişen askeri" sanayisinden etkilenen "İran ve Türkiye gibi İsrail'in satın alabildiği birkaç müttefiki ile geliştirdiği ilişki" olarak değerlendirir[123].

1960 ticaret anlaşmasından sonraki Türkiye İsrail ilişkileri; Arap-İsrail savaşları, İsrail'in her fırsatta gösterdiği yayılmacılık, sürgündeki Filistinlilere saldırılar, İsrail sınırları içindeki Müslümanlar üzerindeki bir çeşit devlet terörü doğrultusunda devam eden soykırım çalışmaları gölgesinde şekillenir[124].

---

[122] Kıllıoğlu, "Türkiye-İsrail İkili İlişkileri", 2021/8-3, s. 1323-1350; Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 309, 388-389.

[123] Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 244.

[124] Bunlardan bazıları satır başları halinde şöyle verilebilir: 1967 Arap-İsrail savaşında Türkiye, Arap ülkeleri tarafını tutarak Türk topraklarındaki askeri üslerin ABD tarafından İsrail'e destek için kullanılmasına izin vermez. 22 Eylül 1969'da Mescid-i Aksa'nın yakılması üzerine 25 İslam ülkesi yöneticileri, Rabat'ta toplanarak İslam Konferansı Örgütü kurma çalışmasını başlatır. Bu toplantıya katılan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, sonuç bildirisine "Türkiye BM kararları çerçevesinde Filistin sorununu destekliyor" ibaresini koydurur. Böylece Filistinlilere destek görüntüsü verilir. Ama Filistin sorununun "ulusal haklar" değil, "insan hakları" bağlamında ele alınması gerektiğini belirterek ABD tezini savunur. 10 Kasım 1975'te Türkiye, BM Genel Kurulu'nda, "Siyonizm'in bir tür ırkçılık

olduğu" karar tasarısına İslam ülkeleriyle birlikte olumlu oy verir. 30 Temmuz 1980'de İsrail Parlamentosunun, Kudüs'ü İsrail'in daimî başkenti ilanını, Türkiye kınayarak iptalini ister. Yaklaşık bir ay sonra, 28 Ağustos 1980'de kamuoyu tepkileri üzerine Türkiye, Kudüs Konsolosluğu'nun kapatılması kararını alır. FKÖ'yü Filistin halkının tek meşru temsilcisi sayan Türkiye, Filistinlilerin, devlet kurma dahil bütün haklarının tanınmasını ister. 11 Nisan 1981'de İsrailli bir saldırgan, Kudüs'teki Ömer Camisi'ni bombalar. İki kişi vefat eder, 15 kişi yaralanır. 30 Mayıs 1981'de, Lübnan'a saldırı düzenler. Türkiye Lübnan'a ilaç, tıbbi malzeme yardımında bulunur. 8 Haziran 1981'de Bağdat yakınlarında bulunan Osirak adlı nükleer santrali bombalar. Türkiye, bombalamayı kınar. 14 Aralık 1981'de İsrail Parlamentosu kararı ile Golan Tepeleri ilhak edilir.15 Kasım 1988'de Filistin Devleti'nin kurulduğunun açıklanması üzerine de bu devleti ilk tanıyanlardan biri Türkiye olur. 26 Kasım 1980'de Türkiye-İsrail ilişkileri, en alt düzeyde ikinci katiplik, 2 Aralık 1980'de ise, sekreterlik seviyesine indirilir ve Tel Aviv'de tutmayı sürdürür. Son gelişmeler ABD'yi rahatsız etmiştir. Ocak 1981'de 61 ABD senatörü, Türkiye ABD Büyükelçiliği'ne Türkiye'nin İsrail politikalarının Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebileceği uyarısında bulunur. Uyarı, etkili olmuştur. 14 Şubat 1982'de darbe lideri Kenan Evren, Yahudi cemaati lideri David Asseo ile görüşerek yumuşama sinyali verir. İsrail, ilişkiyi geliştirmek üzere, 5 Haziran l982'de Lübnan'a başlattığı saldırıda Ermeni terör örgütleri ASALA ve JCGA kamplarına da girileceğini Ankara'ya ileterek Türk görevlileri de operasyonlara katılmaya davet eder. 27 Mart 1985'te Turgut Özal, Amerika gezisinde Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'yla beraber Yahudi lobisiyle gizlice temas kurar. Gelişmeler yavaş seyretse de sonuç alınır: 1992 Oslo sürecinde Türkiye, Filistin'le eş zamanlı olarak İsrail'le diplomatik ilişki seviyesini yeniden büyükelçilik düzeyine yükseltir. 21 Nisan 1993'te Turgut Özal'ın cenaze töreni için Ankara'ya gelen İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, Çiller Hükümetiyle diyalog kurar. 14 Kasım 1993'te Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, İsrail'i ziyaret eden ilk Türk Dışişleri Bakanı olarak Peres'le bir dizi anlaşma imzalar. İki ay sonra 25 Ocak 1994'te İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizmann, Türkiye'yi ziyaret eden ilk İsrail Cumhurbaşkanı olarak, su satın alımı, turizm, askeri iş birliği konularında görüşmelerde bulunur. 27 Şubat 1994'te İsrail Savunma Bakanlığı Müsteşarı Ivni Nehum, Ankara'yı ziyaret eder. Bunun üzerine, İsrail'in F-4 ve F-5 uçaklarının modernizasyonunu yapmak istediği ve iki ülke arasında askeri iş birliğinin geliştirileceği açıklanır. Ertesi ay 31 Mart 1994'te Güvenlik/Gizlilik Anlaşması imzalanır. 10 Nisan 1994'te Ankara'ya gelen İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres, Türkiye'nin Orta Doğu barış sürecinde daha aktif rol almasını ister. 3 Kasım 1994'te Tansu Çiller, beraberindeki 56 kişilik heyetle İsrail'i ziyaret eder. 14 Ağustos 1995'te Türk Hava Kuvvetlerine ait 54 F-4 uçağı modernizasyonunun, İsrail'den sağlanacak kredi ile İsrail IAI kuruluşuna yaptırılması için Milli Savunma Bakanlığı-İsrail IAI kuruluşu arasında 600 milyon dolarlık sözleşme imzalanır. 23 Şubat 1996'da Askeri Eğitim ve İş birliği Anlaşması yapılır. Türkiye ve İsrail hava kuvvetleri, eğitim için birbirlerinin hava sahasını kullanmalarına imkân veren bu antlaşma, Arap ülkelerince tepkiyle karşılanır. Buna rağmen askerî stratejik diyalog devam eder. 11 Mart 1996'da Cumhurbaşkanı Demirel İsrail'e gider. Üç gün sonra 14 Mart 1996'da İsrail'le Serbest Ticaret Alanı Anlaşması yapılarak 1 Ocak 2000'e kadar iki ülke arasında gümrüklerin tamamen sıfırlanması öngörülür. 11 Nisan 1996'da İsrail, Lübnan topraklarına "Gazap Üzümleri" adlı askeri saldırıyı başlatır. BM'nin Kana kampına sığınan çoğunluğu kadın ve çocuk yüzlerce sivil katledilir. Bunun üzerine 16 Nisan 1996'da gerçekleşecek İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Herzle Bodinger'in Ankara ziyareti ileri bir tarihe ertelenir. 28 Haziran 1996'da Refah ve Doğru Yol partileri koalisyon hükümeti kurulunca İsrail Cumhurbaşkanı Weizmann, 28 Şubat sürecini hatırlatan bir açıklama yapar. Erbakan'ın başbakan olması, İsrail'de rahatsızlık uyandırmıştır. Weizmann: "Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i çok iyi tanıyorum ve onun, elindeki bütün gücü kullanarak, böyle bir gelişmeyi önleyeceğine inanıyorum. ..Ordunun da kenarda bekleyeceğini sanmıyorum" der. İsrail Cumhurbaşkanının bu darbe çağrısı ardından 8 Ağustos 1996'da *Ha'aretz* gazetesi, "Türkiye'nin yeni başbakanı İslamcı Erbakan'ın tüm askeri sanayii iş birliği anlaşmalarını belirsiz tarihe kadar dondurduğunu" yazar. 5 Ocak 1997'de Meclis Başkanı Mustafa Kalemli; 24 Şubat 1997'de Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı İsrail'e gider. Dört gün sonra 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu

1958 Anlaşması sonrasında Türkiye-İsrail ilişkileri, 1958-1966 yılları arasında iş birliği şeklinde devam etmiştir. Türkiye ile İsrail arasındaki stratejik ittifak, 1967'deki savaşta Türkiye'nin Arap-İsrail çatışmasında tarafsızlık siyasetini bir kenara bırakarak açık bir şekilde İsrail'le savaşlarında Arap ülkelerini desteklediğini belirtmesine kadar da devam eder. Özellikle Kıbrıs sorununda Arap ülkelerinin desteğine ihtiyaç duyan

kararıyla meşhur 28 Şubat süreci başlatılır. 26 Mart 1997'de ADL (Anti-Defamation League) adlı Amerika'daki Yahudi lobi kuruluşu başkanı Abraham H. Foxman ve ekibi, Türkiye'ye gelerek Ankara'da, Abdullah Gül ve Fehim Adak'la görüşür. Yahudi lobisi ile temas, resmi ilişkinin önünü açmıştır. 8 Nisan 1997'de İsrail Dışişleri Bakanı David Levy, Ankara'ya gelir. "Ortak tehdit" değerlendirmeleri yapılarak Türk-İsrail stratejik diyaloğu kurulur. Bir sonraki gelişme, "ortak tehdidin" mahiyeti hakkında fikir verir. 29 Nisan 1997'de Türk Genelkurmayı, Milli Askeri Stratejik Konsepti (MASK) değiştirdiğini açıklar. Böylece, "dış tehdit yerine bölücülük ve irticai faaliyetler" olarak tanımlanan "iç tehdit"in Türkiye'nin öncelikli savunma problemi olmuştur. İki gün sonra 1 Mayıs 1997'de Savunma Bakanı Turan Tayan, İsrail'e gider. Altı ay arayla yapılan stratejik diyalog forumu süreci başlar. Üç gün sonra 4 Mayıs 1997'de dönemin muktedir generallerinden Çevik Bir İsrail'e gider. Stratejik diyalog formunun ikincisi yapılır. Bu gayretlerin sonucu vardır. 18 Haziran 1997'de Erbakan, Çankaya Köşkü'ne çıkarak Demirel'e istifasını sunar. İsrail'le ilişkilerdeki bu engel kalktıktan sonraki gelişme önemlidir: 13 Ağustos 1997'de Türkiye, İsrail'le gümrüklerini sıfırlar. 12 Ekim 1997'de İsrail Genelkurmay Başkanı Türkiye'yi ziyaret eder. 18 Aralık 1997'de ADL (Anti-Defamation League) adlı Yahudi lobi kuruluşu (ABD), Başbakan Mesut Yılmaz'a "Seçkin Devlet Adamı Ödülü" verir. Üçüncü stratejik diyalog toplantısı Ankara'da yapılır (22 Aralık 1997). 5 Ocak 1998'de Türkiye-İsrail-ABD, Doğu Akdeniz'de "Güvenilir Denizkızı" (Reliant Mermaid) adlı bir askeri tatbikatı yapar. 3 Şubat 1998'de Kara Kuvvetleri Komutanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, İsrail'e gider. 4 Mayıs 1998'de balistik füzelere karşı bir sistem geliştirmek üzere İsrail'le bir memorandum imzalanır. 30 Haziran 1998'de Türk Hava Kuvvetleri Komutanı İlhan Kılıç İsrail'e gider. 25 Temmuz 1998'de Stratejik diyalog toplantısının dördüncüsü Tel Aviv'de Genelkurmay 2. Başkanı Çevik Bir ve İsrail Savunma Bakanlığı Müsteşarı David lvry başkanlığında gerçekleşir. Temmuz 1998'de Dışişleri Bakanı İsmail Cem, İsrail'e gider. 29 Ekim 1998'de Türkiye'nin içişlerine karışan İsrail Cumhurbaşkanı Weizmann, Cumhuriyetin 75. yıldönümü kutlamaları şeref konuğu olarak Türkiye'ye gelir. 18 Şubat 1999'da Büyükelçi Barlas Özener İsrail'i, PKK ileri gelenleriyle görüşmeme konusunda uyarır. 14 Temmuz 1999'da İsrail'e giden Süleyman Demirel, İşçi Partili yeni Başbakan Ehud Barak ile Kudüs'te görüşen ilk yabancı devlet adamı olur. 25 Ekim 1999'da İsrail Başbakanı Ehud Barak, 41 yıl aradan sonra Türkiye'yi ziyaret eden başbakan olur. Türkiye-İsrail ilişkileri, süratle düzelir. 26 Ekim 1999'da Merkezi Washington'da olan Yahudi Ulusal Güvenlik Enstitüsü (JINSA), Çevik Bir'e "Uluslararası Liderlik" ödülü verir. 28 Ağustos 2000'de İsrail Başbakanı Ehud Barak, tıkanan Orta Doğu barış görüşmeleri ve İsrail'in, Türkiye'de peş peşe kaybettiği savunma ihaleleri gibi konuları görüşmek üzere Türkiye'ye gelir (Türkiye-İsrail İlişkileri Kronolojisi için bk. Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 389-396). İlişkiler, 2008'de İsrail'in Gazze'yi abluka altına almasından olumsuz etkilenir. 30 Ocak 2009'da Davos'ta Recep Tayyip Erdoğan'ın 'One Minute' çıkışıyla tırmanır. 2010'un mayıs ayında Gazze'ye insani yardım taşıyan altı gemiden birisi olan Mavi Marmara'ya İsrail güçlerinin saldırması sonucu 9 kişi hayatını kaybeder. Bu durum ilişkileri gerer. Türkiye, İsrail Büyükelçisi'ni merkeze çeker. İlişkiler, ikinci kâtip düzeyine indirilir. Normalleşme için İsrail'e özür ve tazminat şartı koşulur. Fakat Netanyahu hükümeti, Türkiye'nin koştuğu şartları yerine getirmez. Mavi Marmara olayında terör bağlantıları olduğunu iddia eder, askeri danışmanlarını geri çeker, İsrail vatandaşlarını Türkiye'ye seyahat etmek konusunda uyarır. Aynı yıl, İsrail Dışişleri bakan yardımcısının, Türkiye'nin İsrail büyükelçisi Oğuz Çelikkol'la görüşmesinde yaşanan alçak koltuk krizi menfi seyri artırır (Ufuk Ulutaş vd., 2012, *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu* SETA yayını, Ankara, s. 83).

Türkiye'nin, Arap ülkelerine yaklaşmasıyla 1960'ların ikinci yarısından itibaren ilişkiler zayıflar. 1967'deki Altı Gün Savaşı sonrasındaysa durma noktasına gelir. Arap-İsrail anlaşmazlığı ve Filistin Sorununa tarafsız yaklaşmaya çalışan Türkiye, objektiflik adına elinden geleni yapar. Bir taraftan Filistinlilere destek sağlarken diğer yandan İsrail'le ilişkilerini sürdürmeye çalışır. Fakat tabir yerinde ise, "ne İsa'ya ne de Musa'ya yaranabilir"[125].

Ticari İlişkiler

Türkiye'nin, Filistin'deki Yahudi cemaati ile ekonomik ilişkileri, İsrail'in kurulmasından çok öncedir. 1936'da Siyonistlerin, Filistin'de düzenlediği fuara katılır. İsrail'i ilan eden Yahudi Ajansı da 1938'de ilk defa Uluslararası İzmir Fuarına katılır ve Yahudi Ajansıyla Filistinli tekstilcilerin kurdukları Dış Ticaret Enstitüsü'nün Türkiye'de bir şubesi açılır. Ardından Yahudi Ajansı, 1939, 1943 İzmir Fuarlarına dahil olur ve burada Türk yetkililerinin izni ile Siyonist bayrağı asılır. Daha sonra 1945'te İstanbul'daki "Filistin Endüstrisi" adlı fuarda Siyonist bayrağı Türk ·ve İngiliz bayraklarıyla birlikte dalgalandırılır. Türk mallarının I946'da üçüncü büyük ithalatçısı Filistin'dir. 1947'de Türkiye, Filistin'den aldığı malların değerinin beş katı miktarında Türk malını Filistin'e satar. Türkiye'yle Yahudi topluluğunun ekonomik ilişkisi, 1948 Arap-İsrail savaşı sırasında da devam eder. Savaş döneminde, bir Türk gemisinin mallarına Suriye tarafından el konur. İsrail, olayın bir defa daha tekrarı üzerine, gemileri savaş sigortasıyla sigortalama ve yükü kendi şilepleriyle taşımayı vadederek ekonomik ilişkinin devamını sağlar. Arap Birliğinin 1948'deki Türkiye protestosu ve ekonomik ilişkilerden dolayı Türkiye'yi İsrail'e askeri malzeme satmakla suçlamasına aldırış edilmez. 1955 İzmir Fuarı'na Asya ülkelerinden sadece İsrail'in katılması anlamlıdır[126].

Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin Arap dünyasına ve Batı ülkelerine olan politik yaklaşımının etkisinde şekillenmektedir. İsrail'le ekonomik anlaşma[127], uçak seferleriyle ilgili olarak görüşme[128] ilk İnönü devrinde başlatılır. İsrail-Türkiye arasındaki hava taşımacılığını düzenleyen teknik anlaşma üzerine İsrail Hava Yolları El-Al, 1950 Martından itibaren İstanbul'a seferler düzenler. Yalnız El-Al her uçuş için Türkiye'den izin almak zorundadır. Bu bürokratik zorluğu ortadan kaldırmak isteyen İsrail, Arapların tepkisinden çekinen Türkiye'nin

[125] Kıllıoğlu, "Türkiye-İsrail İkili İlişkileri", 2021/8-3, s. 1345.
[126] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 281-282, 302.
[127] 10 Mart 1950 tarihli Cumhurbaşkanı İnönü ve bakanların imzaladığı Bakanlar Kurulu kararıyla İsrail'le "bir modüs vivendi ve bir ticaret ve ödeme anlaşması akdi için müzakereler yapmak ve tespit edilecek metinleri Hükûmet adına imza etmek üzere Dışişleri Bakanlığı Umumî Kâtip İktisadî İşler Muavini Fatin Rüştü Zorlu"ya yetki verilir (BCA, 030.18.01.02.122.23.14).
[128] "Yeniden sefere açılacak olan İsrail ve Mısır'da incelemeler yaparak gerekli anlaşmaları görüşmek üzere ..Devlet Havayolları Genel Müdürü Osman Nuri Baykal" 16 Mart 1950 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla görevlendirilir (BCA, 030.18.01.02.122.28.17).

erteleme kararını aşarak anlaşmayı imzalar[129]. Gelişmelerin ardı Menderes devrinde gelir. Tarım kredi kooperatiflerine önem veren Menderes, İsrail'deki kooperatifleşme hareketini takip ve takdir etmektedir[130]. 14 Mayıs seçimlerinden sonra 22 Mayıs 1950'de kurulan Menderes Hükümetinin, alt yapısı önceden hazırlanan ilk dış anlaşmalarından biri İsrail'le gerçekleştirilir. 4 Temmuz 1950 tarihinde İsrail'le diplomatik bir Ticaret ve Ödeme Antlaşmasıyla, bir Modüs Vivendi imzalanır. Aynı gün yürürlüğe giren anlaşma bir yıl sürelidir. Süre sonundan iki ay önce haber verilerek feshedilmediği takdirde senelik kendiliğinden yenilenmiş olacaktır[131].

Geliştirilen iş birliği çerçevesinde İsrail Türkiye'ye, İran'dan Türkiye'ye uzanan petrol boru hattının inşasında yardımcı olmuş; teknoloji ve bilgi transferi sağlamıştır. Buna ek olarak İsrail, Türkiye'ye tarım ve sanayi konusunda da yardımcı olur. Askeri teçhizat ve ileri teknoloji alanlarında da iş birliğine gidilir. 1953 yılından sonra iki ülke ilişkilerinin ticaret alanında gelişmesiyle, İsrailli inşaat şirketleri Türkiye altyapısını geliştirme çalışmalarına katılır. Bu faaliyetlerin koordinasyonu, Cenevre'deki gizli görüşmeler ve iki ülke arasındaki istişarelerle sağlanır. İsrail, Türkiye'ye desteği karşılığında Kıbrıs'ta Arap ülkelerini izlemesini sağlayacak bir istasyon kurma hakkını elde eder[132].

İsrail'le ticari ilişkiyi, 1954'te hükümetin oluru ile Vehbi Koç sürdürür. Bursa civarında gerçekleştirmek istediği bir milyon lira sermayeli "sebze ve meyve usaresi fabrikası için" Koç, bir Yahudi şirketiyle ortaklık kurar[133]. Benzeri bir ortaklık 1959'da gerçekleştirilir[134]. 1960'ta görüşmeler devam eder. 18 Mart 1960'ta, ticaret ve ödeme antlaşması yenilenir[135]. 1961'de İsrail'e yüz bin ton krom satılması, alınacak malların

[129] Özmen, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, s. 299.

[130] Nadir Yurtoğlu, 2017, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, s. 91. Aynı yerde, kooperatifleşme yoluyla tarım alanında kalkınmayı önemseyen Menderes'in, muhalefette gazeteci ve siyasetçi Cihad Baban'a, "İsrail'e şöyle bir kaçalım; Tel Aviv'e gidelim! ..Hem yorgunluğumuzu atarız, hem de farklı yeni şeyler görürüz" dediği anlatılır.

[131] BCA, 030.10.163.142.4. Modüs Vivendi, anlaşma metninde verilen bilgiye göre, Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail, "birbirlerine karşılıklı olarak seyri sefain ve gümrük tarifeleri bakımından en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesini" uygulayacaklardır. Anlaşmayı T.C. Hükümeti adına Fatin Rüştü Zorlu, İsrail adına Eliahu Sasson imzalar.

[132] Kıllıoğlu, "Türkiye-İsrail İkili İlişkileri", 2021/8-3, s. 1342, 1343.

[133] Tel Aviv'de Assi Ltd. Şirketi kurucularından Bejerano Biraderler, Koç'un şirketine yüzde 40 nispetinde sermaye karşılığı 75 bin Amerikan doları fiyatındaki makine ile katılacaktır. 20 Şubat 1954 tarihli Bakanlar Kurulu kararı için bk. BCA, 030.18.01.02.135.25.15.

[134] İstanbul'dan Hüsnü Bilgin, İsak Gabay, Mazhar Özyöney'den oluşan yerli grupla, İsrail'den Tambaur Paints Limited Şirketi'nin, yüksek evsafta sentetik boya, vernik, reçine imal etmek üzere Türkiye'deki ortak teşebbüse İsrailliler 39 bin dolar tutarında "aynî sermaye ile patent hakkı, alâmeti farika ve Know-how" karşılığında yabancı ortağa net kâr üzerinden yüzde dört nispetinde bir meblağ ödemek üzere anlaşılır. Konuya onay veren İcra Vekilleri Heyeti kararnamesi 16 Aralık 1959 tarihlidir (BCA, 030.18.01.02.154.69.7).

[135] BCA, 030.18.01.02.164.24.1.

üç milyon dolar artırılması konusunda anlaşılır[136]. 1962'de "İsrail tarafından mübayaa olunup Stock-Pile İdaresine satılmak üzere" Amerika'ya yüz bin ton krom satılır. Bu satımın ödemeleri, 1960 "Türkiye-İsrail Ticaret ve Ödeme Anlaşması"na göre yapılacaktır[137]. Doğrudan İsrail'e değil de Amerika üstünden satış, ikili ilişkilerde 1956'da başlayan sıkıntının devam ettiğini göstermektedir.

Türkiye-İsrail'in yürürlükteki Ticaret ve Ödeme Anlaşmasına 2 Nisan 1963 günü bir ek protokol ilave edilir. Alınacak ve satılacak malların listelendiği ek protokol, 1 Nisan 1963 ile 31 Mart 1964 arasında yürürlükte kalacaktır[138]. Buna göre Türkiye, İsrail'e "icabında artırılmak kaydıyla 4.000.000 U.S.A. dolarlık krom ihracı lisansı verecek", ödemenin iki milyon dolarlık kısmını İsrail üretimi mal ithal ederek alacaktır. Alınmak istenenler listesinde, kalsiyum fosfat ve kimyevi gübreler, dış-iç lastikler, ambalaj kutuları, buzdolabı yapımı için lüzumlu maddeler bulunmaktadır[139]. Ticaret anlaşması, 2-23 Mart 1964'te Kudüs'te görüşülerek 31 Mart 1965'e kadar uzatılır[140]. Bu anlaşmada da Türkiye'den İsrail'e ihraç edilecek 104 çeşit mal pamuk, tütün, keçi kılı, kabak çekirdeği, çay, tuz, harnup, salep, sumak türü tarım ürünleri ile krom, kükürt, barit, manganez, demir türü hammaddelerdir. İsrail'den (V) kayışları, matbaa ve yazı kâğıtları, ambalaj kâğıdı, sentetik elyaf iplik, muhasebe makineleri için delikli kâğıtlar, cep ve kol saati camları, çelik boru, çelik kaplar, kırılmaz camlar, yağmurlama sistemi, alüminyum boru-yaprak ve şeritler, ziraat makine ve cihazları, biçer-döğer, biçer-bağlar ve aksamları, taş kırma makineleri, elektrik motorları, mikrofon, hoparlör, ampul, tüp, buji, gözlük camı, müzik plakları, radyo-buzdolabı-pil üretimi için gerekli maddeler gibi 147 çeşit mal alınır[141]. Yeni kurulan İsrail, Türkiye'den ağırlıklı olarak hammadde alırken, nitelikli sanayi ürünleri satar hale gelmiştir.

1965'te turizmde ilişkileri geliştirecek bir proje düşünülür. Buna göre İsrail-Kıbrıs-Türkiye ve Yunanistan arasında feribot seferleri yapılacaktır[142]. 1960 ticaret ve ödeme antlaşması, 16 Nisan 1969'da uygulamada karşılaşılan ve gittikçe artan güçlükler çıktığı gerekçesiyle feshedilir[143]. Fesih, bir ilişki bir sonlandırma değildir. 28 Temmuz 1969 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesiyle Demirel'in başbakanlığı döneminde İsrail'den "damızlık koyun satın alınması" kararlaştırılır. Böylece "Türkiye koyunlarının melezleme yolu ile ıslahı imkânları"

[136] 21/8/1961 tarihli kararname için bk. BCA, 030.18.01.02.161.44.20.
[137] 9/6/1962 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi için bk. BCA, 030.18.01.02.164.24.1.
[138] BCA, 030.18.01.02.169.23.11.
[139] BCA, 030.18.01.02.169.23.11.25.
[140] BCA, 030.18.01.02.177.22.9.2.
[141] BCA, 030.18.01.02.177.22.9.22.
[142] BCA, 030.18.01.02.183.3.2.1. kararnamede verilen bilgiye göre, önce tersanelerde feribot yaptırmayı düşünen Türkiye, 12/1/1965 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesiyle, "açık deniz yolcu-araba feribotunun" yurt dışından sağlanmasını kararlaştırır.
[143] Dursun, "İsrail-Tarih", *DİA*, c. XXIII, s. 184-185.

başlıklı Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) projesi doğrultusunda "koyunlarımızın düşük bulunan et, yapağı ve süt verimlerinin melezleme yolu ile artırılması" amaçlanır[144].

İsrail Ziyaretleri

İsrail, 1950-70'li yıllarda, özellik sahibi birçok insanı ülkesine davet ederek farklı bir ilişki, propaganda çalışmasını geliştirir. Üstelik bu yıllar, İsrail'in Türkiye ilgisi yüksektir. 13 Kasım 1960'ta darbeciler arasından tasfiye edilerek yurt dışına gönderilen 14'ler grubu içinde yer alanların kendi aralarındaki mektuplaşmaları bile İsrail istihbaratı tarafından takip edilir[145].

Falih Rıfkı'nın *Batış Yılları*'nda anlattığına göre, ilk ziyaretlerden birisi kendisi tarafından yapılmıştır. Birinci Dünya Harbi sırasında bölgede bulunan ve *Zeytin Dağı, Ateş ve Güneş* gibi hatıra kitaplarını yazan Falih Rıfkı'nın bu ziyareti, "bilim adamı İsrail Devlet Başkanı" ile görüştüğüne, Celal Bayar'ın Ürdün ziyaretinden bahsettiğine göre 1955-1960 arasında yapılmış olmalıdır[146]. Atay'ın, İsrail'den fevkalâde etkilendiği anlaşılmaktadır. Türkiye ile yer yer kıyaslar yaparak ortaya koyduğu İsrail güzellemesi, kendisine hak verdirecek mahiyettedir: "İsrail Arap dünyası ortasında bir köylük yer. Araplar için de bizim için de en iyi okul. Bütün Batı memleketlerinden daha faydalı. Ama gece eğlenceleri az. Döviz ticareti imkânları kıt. Paris ve New York mağazaları lüksü yok. Kim gider oraya inceleme yapmak için! Öğrenmek için!" Atay, batılılaşmayı, batıdan eğlence ve lüks tüketim malzemesi aktarma görenlere ve Araplara, İsrail çalışkanlığını model olarak sunar. Gelişme çizgisini anlatış tarzı farklıdır:

"İsrail'de ne şeker vardı ne de pamuk. Şimdi ikisi de var. Biz ise ekmeğimiz için Amerika'dan buğday sadakası alıyoruz. Daha yakın yıllarda bizden yumurta alan İsrail şimdi bir buçuk milyar yumurta satmaktadır. Altı veya yedi köyün ortasında bir merkez köyü vardır. Burada köylü bulunmaz. Sağlık memuru, öğretmen ve başka görevli memurlar ve teknisyenler, bir traktör istasyonu, zerzevat ve yemiş deposu bir kantin, gençlik kulüp

144 BCA, 030.18.01.02.238.57.9.

145 Bu bilgiyi Muzaffer Özdağ'dan dinleyerek kayıt altına alan Ergun Göze'dir. Özdağ da İsrail'e giden bir Türk gazetecisinden öğrenmiştir. Zira gazeteciye, 14'lerin mektuplarının fotokopileri gösterilmiştir. Mossad, İsrail menfaatlerini kollama adına Türkeş, Dündar Taşer ve Muzaffer Özdağ'ın içinde bulunduğu grubun mektuplarını ele geçirecek kadar haber toplama dikkatini ileri götürmüştür (Bk. Monteıl, *İsrail'in Gizli Dosyası Terörizm*, s. 10).

146 Ürdün Kralı Hüseyin bin Tallal, dedesinin 1937'deki uzun ziyaretinden 17 yıl sonra 23 Ağustos 1954'te Türkiye'ye gelir. Bağdat Paktı'nın kurulması ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kral Hüseyin'in davetlisi olarak 3-8 Kasım 1955'te Ürdün'e iade-i ziyarette bulunur. 6 Kasım 1955'te Bayar, Kral Hüseyin'le beraber İsrail hududundaki karakolları, ardından Kudüs'te Hazreti Ömer Camisini ziyaret eder. Bayar, caminin iç mimarisiyle yakından ilgilenir, mozaiklerin tamiri için Türkiye'den mütehassıs gönderileceğini ve tarihi caminin restorasyonunu bizzat takip edeceğini kaydeder. Buradan sonra göçmen mahallelerini ziyaret eder, göçmenlere 85 bin ton buğday göndereceğini vaat eder (Merve Arslan, 2019, *Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960*), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, Aydın, 81-82).

binası, sağlık istasyonu, bölge ilkokulu ve görevlilerin meskenleri vardır. Necef Çölü'nde, "Çorak Bölgeler Araştırma Enstitüsü" kurmuşlar. Amaçları çölü fethetmek, onu tarıma ve insanların yaşamasına elverişli kılma çareleri aramak! Yeryüzündeki toprakların üçte biri çöl. Çölü tarım toprağına çevirmek Batı medeniyetçilerinin başlıca konularından biri. Çölde erozyonu ve kum fırtınalarını önlemek için bin bir inceleme ve uğraşma ile çölde tutabilecek bitkileri bulmuşlar. Kum fırtınalarını önledikten sonra da pamuk yetiştirmişler. Necef Çölü'nün kuyuları da tuzlu. Sudan tuzu ayırmak için makinalar icat etmişler. Çöl laboratuvar dolu. Kızıldeniz'in sularını da içecek hale getirmek için Elhas'ta bir fabrika kurmuşlar. Bir metreküp su masrafı 25 sent (225 kuruş). Güneş enerjisinden faydalanma işini de başarmışlar. Güneş ışınlarındaki ısıdan suyu ısıtıcı bir cihaz yapmışlar. Bu cihaz evlerin damına yerleştirilmiştir. Eğer hava yirmi dört saatte bir güneşli olursa bu alet o evin yirmi dört saatlik su ihtiyacını sağlamaktadır. "Necef in merkezi Beersheba'da 1948'de iki bin nüfus varmış. Bizim zamanımızdan kalma bir istasyon binası, II. Hamid devrinde yapılmış bir cami, beş on eski taş ev! Şehir bir plana göre düzgün, yolları modern binaları ile serpilip büyümüştür. (Biz İstanbul'u hâlâ rüşvet ve plansızlık belaları yüzünden mahvedip gidiyoruz.) Bugünkü şehrin nüfusu 50 bin. ..Tel Aviv civarındaki Yarkon Nehri'nden alınan suyu büyük borularla birkaç yüz kilometre güneyindeki çöle getirmişler. Bu sulama yüzünden on iki yeni şehir ve yüz elli yeni köy yapmışlar."

Atay, uzun süre tek partinin sesi olan gazetede başyazarlık yapmış, devrin şeflerinin (Ebedi Şef, Millî Şef) sofralarının daimî konuğu olmuş biri olarak çölü böyle imar eden ülkenin devlet adamlarına da dikkat çeker: "Ben İsrail'e gittiğim vakit devlet başkanı ile Türkçe konuşuyorduk. Bilgin bir efendi[147]. Şatafatsız. Sarayı büyükçe, tek katlı bir ahşap ev. Başlıca süsü de kütüphanesi. -Biz, dedi, geri bir topluluğu Batı medeniyetine doğru süratle götürmek için Atatürk'ten çok şey öğrendik. Çok tecrübelerimiz var. Sizler de bizden bir şeyler alabilirsiniz. Acaba Celal Bayar Ürdün'e geldiği zaman neden, ordumuz sizinle beraberdir diye bizim hasımlarımızı tahrik etti? Ne ister bizden?"[148]

İsrail devlet başkanı, 1950'li yıllar gerilen Türkiye-İsrail ilişkilerinde kendilerinin masum olduğuna inanmaktadır. İsrail yayılmacılığı, sayıları milyonlarla ifade edilen vatansız göçmen haline getirdikleri insanlardan

[147] Bilginliğe verdiği örnek şöyledir: "De Gaulle kim? Bir asker. Bir general. Hem de sert ve dik soydan. Siz bu askerin bile Eflatun'u eski Yunancadan okuduğunu ve aynı Eflatun'u yine eski Yunancadan okuyan İsrail lideri Ben Guryon'la tartışmalar yaptığını biliyor muydunuz? Ben de yeni öğrendim." **(**Falih Rıfkı Atay, 2012, *Batış Yılları*, Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 141).

[148] Türkiye'de Bayar'ın sözleri, İsrail'in anladığının tersi anlaşılır. Gazeteci Çetiner, Ürdün'ün düşmanı olarak İsrail'i değil, Arap ülkelerini gösterir: "Celal Bayar, Ürdün'ü ziyareti sırasında, komşularından biri eğer bu ülkeye tecavüz edecek olursa, buna izin vermeyeceklerini söylemiş, Ürdün'e askeri garanti vermişti de Ankara'da muhalefet yeri göğü inletmişti... Çünkü, o yıllar Suriye ve Lübnan, Ürdün'ü yutmak istiyorlardı." (Yılmaz Çetiner, 1999, "Küçük Kral'ın becerisi", *Milliyet*, 11 Şubat 1999).

dolayı bir suçluluk duygusu hissetmemektedir. Bayar üstünden Türkiye'yi hedefe koyarak "Ne ister bizden" sorusu, kuzu postuna bürünen bir masumiyetle kendini gizleme ifadesi gözükmektedir. Atay'ın İsrail coğrafyasının küçüklüğünü belirtirken gelişmişliği vurgulaması da dikkat çeker:

"İsrail bilime inanmıştır. Biz müspet bilgiye kapılarını kapayan din okullarından halk eğitimcisi yetiştiriyoruz. O koskoca İsrail, bizim bir sancağımızdı! Ve en kötüleri arasında! Yalnız Ege ve Akdeniz kıyılarımızda bir düzine İsrail var. Bütün Türkiye nüfusunu zengin etmeye elverişli topraklar! Böyle bir memlekette doğumu kontrol altına almaya kalkışıyoruz. Kalkınma planımızın birinci maddesi 'İsrail'den akıl ithali' olmalıdır. Onlar Afrika ve Asya'da yeni kurtulan memleketlere akıl ihraç etmektedirler. Geçenlerde Türkiye'ye gelen hazine umum müdürleri ile görüşen iktisatçı ve maliyecilerimiz hayret içinde kalmışlar. Başarılarının kaynağı ya bizim yaptıklarımızdan başka türlü yapmaları yahut tam tersini yapmaları olduğunu görmüşler. Türkiye bugünkü partiler politikacılığı yönünde kaldıkça okuduklarımızdan, gördüklerimizden ve öğrendiklerimizden ne çıkar? Eski DP'nin, yeni AP'nin eline İsrail'i verseniz, iki seçim süresi içinde onu yeniden çöle çevirir"[149].

İsrail hayranı olarak dönen yalnız Falih Rıfkı değildir. İsrail Parlamentosu, "İsrail'deki kalkınmayı yerinde incelemek üzere" Âmil Artus'u davet eder. Artus, 26 Ağustos 1962'de Britanya adlı İsrail uçağı ile yedi günlük bir ziyaret için Tel-Aviv'e iner. İlk görüşmelerinden birini İsrail Dışişleri Bakanı Madam Golda Meir ile yapar. İsrail Ulaştırma Bakanı Eliahu Sasson (eski Ankara elçisi), onuruna kaldığı King David otelinde yemek verir. İsrail dışişleri ve üniversiteye mensup kimselerle tanışır. İsrail Dışişlerinin tahsis ettiği, "rahat ve büyük bir araba içinde" mihmandarıyla birlikte İsrail'i, hazırlanan program doğrultusunda "bir baştan bir başa" dolaşır. Gördükleri ve izlenimlerinin, "geniş vatandaş kitlesine duyurulmasında fayda" olduğu için önce yazı serisi halinde *Ulus* gazetesinde yayınlar. Ardından *İsrail'de Gördüklerim* adıyla kitap çıkarılır. Bu anlamda "Senatör", eski Adalet Bakanı Âmil Artus, önemli ziyaretçilerden biridir[150].

Artus'a, Moşav denilen "kooperatifçilikle ferdî teşebbüsü birleştiren" İsrail köyleriyle, Kibutz denilen her şeyin ortak olduğu köyler gösterilir. "Bataklıkların nasıl kurutulduğunu, 14 yılda 50 milyon ağacın nasıl dikildiğini", bütün yolların nasıl asfaltlandığını, köylerin hepsine elektrik ve suyun nasıl verildiğini, sun'i göllerde tatlı su balıklarının nasıl üretildiğini, Necef çölünü sulama sisteminin nasıl geliştirildiğini yerinde inceler. İsrail'in Ürdün sınırı ile Akdeniz arası, 25 km'dir. Toplam

[149] Atay, *Batış Yılları*, s. 138-141.
[150] Bk. Âmil Artus, 1963, *İsrail'de Gördüklerim*, Yeni Desen Matbaası, Ankara, s. 5-6.

yüzölçümü 1962'de "20 bin küsur" kilometre karedir. Bu ülkenin üçte birinde tarım yaptıkları alan, Türkiye'nin 19 devlet çiftliği kadardır[151].

İsrail'i davetli olarak 1962'de ziyaret eden Artus, Tel-Aviv'de intibalarını soran "İsrail resmî şahsiyetine", takdirlerini bildirir: "Çok çalışıyorsunuz. Güzel eserler vücuda getirmişsiniz. Fakat toprağa ve nüfusa ihtiyacınız var" der. Bu cümle, İsrail yayılmacılığını onaylama, hatta teşvik anlamına gelmektedir. Adını vermediği İsrailli yetkili, "Nüfusu her yıl gelen muhacirlerle ve normal nüfus artışı ile sağlayacağız. Toprak ise, elimizdeki çöl topraklarının fethi suretile elde edilecektir." Ülkenin yarısına yakın alan çoraktır. Bu topraklar verimli hale getirilerek yeni gelenler, oralara yerleştirilecektir. Mevcut topraklarının beş milyon nüfusu besleyebileceğini hesap etmişlerdir. Yalnız İsrail'in değişmez nüfus-yerleşim politikasının izlerini kendisi de görür. Kudüs yakınlarında bir Yahudi köyü ziyareti ardından yol kıyısında taştan yapılmış binalarıyla Arap köylerini görür. Arapların terk ettiği köylere "Yahudi muhacirler" yerleştirilmiştir[152].

Artus, Hayfa civarında "devlet balıkçı filosunu" ziyaret eder. Filo kaptanı, Mersin yakınlarında balık tutarken Türk kara sularına girip Mersin'de hapsedilen biridir. Tabi 27 Mayıs darbesinden sonra A. Artus, darbe hükümetinde Adalet Bakanı olmuş, onun bakanlığı sırasında da af kanunu çıkartılarak Yahudi balıkçılar serbest bırakılmışlardır. Kaptan, Artus'u bilmektedir, ona Türkçe teşekkür eder[153].

İsrail parlamentosunda on partinin milletvekilleri vardır. Mevcut partilerin anlayışları, devletin kurgulanış tarzı ile uyumludur. Zaten İsrail'de, Tevrat'a aykırı bir iş, resmi yöneliş mümkün değildir. İktidardaki Mapay (İsrail İşçi Partisi), 42 milletvekiline sahiptir, "İsrail topraklarının kurtarılması, Yahudilerin Filistin'de toplanmasını" amaçlamaktadır. Herut Partisi, İsrail'in tarihi sınırları içinde yaşamasını, Kudüs ve Ürdün'ün alınmasını hedeflemektedir, 17 milletvekili vardır. Millî Dinî Parti, dini Siyonizm prensibine dayanmaktadır, 12 milletvekili vardır. Mapam Partisi, Siyonist sosyalisttir, Yahudileri Filistin'de toplamayı, sosyalizmi gerçekleştirmeyi hedefler, sekiz milletvekili vardır[154]. Agudat İsrael Partisi, devlet idaresinde "Tevrat'a sıkı bir surette riayet edilmesini ve dini mahkemelerin bütün" yargı işlerini üzerine almasını ister, dört milletvekili vardır. Poalei Agudat İsrael Partisi, "devletin Tevrat'taki

[151] Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 53, 58. Resmi bilgiye göre 2008'de "İsrail Devletinin toplam alanı 22.145 km karedir. Bunun 21.671 km karesi toprak alanıdır. İsrail'in uzunluğu 470 km, en büyük genişliği ise 135 km'dir (*İsrail Hakkında Gerçekler İsrail'in 60. Yıldönümü*, İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, s. 96).

[152] Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 11, 52.

[153] Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 56.

[154] Siyonist partilerin kuruluş mantığını Pappe şöyle açıklar: "Yerleşimciler, Yahudi milliyetçiliği ile sosyalizmi birleştirdiler ve kendi aralarında hangisinin önce gelmesi gerektiği konusunda bir tartışma geliştirdiler. Bu tartışma, Filistin'de iki Siyonist partinin ortaya çıkması ile sonuçlandı." (Pappe, *Modern Filistin Tarihi,* s. 60).

espriye göre kurulmasını isteyen dindar işçilerin partisidir." İki milletvekili vardır. Bunların dışında Liberal Parti (17 milletvekili), İsrail Komünist Partisi (beş milletvekili), Arap Partileri (İş birliği ve Kardeşlik, dört milletvekili), Terakki ve Gelişme Partisi (dört milletvekili) gibi partiler bulunmaktadır[155].

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki temel farkı, parti yapıları yanında İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir ile Artus'un görüşmesi ortaya koyar. Siyonist liderlerden Meir, ön kabul olarak Türkiye ile yakın ve iş birliği içinde olduklarını bilen birisidir. Türkiye, İsrail dolayısı ile Batı bloku ile dayanışmayı, İslam'ı da kullanarak sürdürme konusunda, o günlerin Türkiye elit zümresinin anlayamayacağı, hatta ürkeceği enteresan bir soruyu gündeme getirir. Komünist Rusya'nın Afrika'ya girme, orada ideolojisini yayma çalışmalarına dikkat çeker. Yalnız Rusya, Afrika'daki mali ve teknik yardım vaatlerini yerine getirmemiş üstelik Gine'deki diplomatları eliyle siyasete karışmaya başlayınca elçileri geri gönderilmiştir. Bunun üzerine Afrika ile Mısır yönetimi üzerinden ilgilenmeye devam etmektedir. Burada, Türkiye'nin rol alması gerekmektedir. Yaklaşık altmış yıl sonra Türkiye'nin Afrika ilgisinin arttığı düşünülürse Meir'in sözleri daha anlam kazanır: "Afrika'da on milyonlarca Müslüman vardır. Rusya bugün kendisinin yapamadığını Arap memleketleri, daha doğrusu Nâsır vasıtasıile yapmak istemektedir. İsrail, Nâsır'ın Afrika'ya nüfuz siyasetini, orada bulunan büyük Müslüman kitlesi dolayısile, ancak belli bir nisbette durdurmağa muvaffak olabilmektedir. Meselâ yeni Afrika devletlerinden bazıları bizden Kur'an dersi verecek öğretmen istiyorlar. Üniversitelerimizde Arapça bilen ve Kur'an'ı çok iyi anlayan profesörlerimiz var. Fakat Müslüman memleketlere Kur'an öğretmeni göndermek bize düşmez. Bu sizin işiniz. Bu sahayı neden Nasır'a bırakıyorsunuz? Ne için Türkiye ve İran gibi Batı bloku ile mukadderat birliği yapmış Müslüman memleketler Afrika'yı ihmal ediyorlar anlıyamıyorum." Bu ürpertici soru üzerine Siyonist lidere, senatör ve eski Adalet Bakanı Artus, "Lâyik bir devlet olduğumuzu, dini siyasete âlet etmek istemediğimizi, bu noktada çok hassas davrandığımızı anlattım" der. Tabi Afrika ile temasların sıklaştığını iki iyi niyet elçisi gönderdiğimizi ve yeni elçilikler açıldığını ilave eder. Ama Meir, ısrarcıdır: "Nasır, dini vasıta olarak kullanmakta ve hiçbir şeyden habersiz Müslüman siyah Afrika'yı hakimiyeti altına almak istemektedir. İsrail, ne kadar küçük bir memleket görüyorsunuz. Buna rağmen büyük fedakârlıklarla bütün Afrika memleketlerinde, daha bağımsızlıklarını kazanmalarından önce muhtelif misyonlar göndererek, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da diplomatik temsilciler açmak suretile kötü tesirleri önlemeye çalıştık ve çalışıyoruz." Bundan sonra Meir, İsrail'e Ürdün'de bir toplantıya katıldıktan sonra Mandelbaum kapısından giren bir Müslüman Afrika devlet yöneticisini anlatır. Arap-İsrail uyuşmazlığında Arapları

[155] Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 19.

desteklediğini açıkça söyleyen temsilciye Meir, kendi tezlerini izah eder. İsrail'i gezdirirler. Gitmeden önce tekrar görüşmek ister ve fikrinin değiştiğini, İsrail'in haklı olduğunu belirterek Meir'e, "bir Afrika ağacından yapılmış bastonunu" hediye eder. Meir, odasında asılı duran bastonu göstererek teklifini tekrar eder: "Eğer siyah Afrika'yı Batı cephesinde tutmak istiyorsak Türkiye, İran gibi Müslüman memleketlere Afrika'da büyük görevler terettüp etmektedir kanaatindeyim."[156]

İsrail yönetiminin Türkiye'ye bakışını, Meir açık ifade eder. Türkiye, Araplarla mücadele halindeki İsrail ve Avrupa'nın yanında bir ülkedir. Bu tercihine uygun olarak da sömürgeci Avrupalıların elinden kurtulup, bağımsızlığını kazanan Afrika ülkelerini yeniden Batı blokuna kazanmada Türkiye, İslam özelliğini öne çıkartarak rol almalıdır.Batının desteğini alarak kendi adeta din devletini kuran, Yahudi tarih ve geleneklerine sadık olan İsrail, İstiklâl Harbini batılı devletlere karşı verdiği halde Hristiyan Medeniyetinin değerlerini, kurumlarını benimseyen, kendi medeniyet ve değerleriyle devlet olarak mücadele halinde olan Türkiye'yi bir yönüyle takıyye yapmaya teşvik etmektedir. İsrail siyasetçilerindeki Türkiye algısı, Yahudi halkta da vardır. İstanbullu Betty adındaki bir İsrail vatandaşı kadın, Artus'a: "Siz(in) Müslüman bir millet olduğunuz halde Arap devletlerine karşı bizi tutuşunuza hayret ediyorum" der. Bu intibaya Artus, Arap devletlerine karşı olmadığımızı, İsrail'e olduğu gibi Araplara da dost olduğumuzu açıklayarak cevap verir. Gerekçesi bellidir: "Halkımızın çoğunluğu Müslüman olmakla beraber politikamızı dinî inançlarımıza göre çizmek âdetimiz değildir" der[157].

İsrail'de hukuk fakültesini de ziyaret eden Artus, fakülte dekanından kültürümüz açısından dikkat çekici bilgiler alır. Bilgi çarpıcıdır: "Borçlar Hukuku sahasında Mecelle'yi tatbik ediyoruz. Gayrimenkul hukukumuz Osmanlı Arazi kanunu ile düzenlenmiştir. Aile, boşanma, evlenme ve miras hukuku dinîdir. Bu sahada hahamlar söz sahibidir. Müslüman azınlık da bu mevzularda fıkıh kaidelerine hüküm veren şer'iye mahkemelerine gider. Müslümanlarda olduğu gibi bizde de birden fazla kadın almak caizdi." Modern İsrail, dinin fevkalâde etkin olduğu bir devlet durumundadır. Dekanla görüşme ardından fakülte kütüphanesini gezen Artus, kendisini şaşırtan bir durumla karşılaşır: "Masaların üzerinde Mecelle ve Arazi kanunumuzun İbranice, İngilizce, Fransızca şerhlerini hayretle gördüm."[158] Gerçekten, devlet gücü ile dinin etkisiz hale

[156] Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 21-22.
[157] Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 51.
[158] Artus, *İsrail'de Gördüklerim*, s. 24-25. Artus, askeri, Osmanlıya benzer şekilde üretim sürecine dahil eden bir uygulamadan da örnek verir. İsrail ordusu, toprak işlerinde İsrail köylüsüne yardım eder. Askeri eğitimini bitirenler, "gruplar halinde dokuz ay süre ile köylerde" çalışırlar. Terhis olduklarında tamamen köy hayatını benimsemiş gelenlerin çoğu, çalıştığı köye katılır veya bağlı olduğu grupla yeni bir köyün kurulmasına önayak olur. zaten İsrail 14 yılda (1948-1962), 450 yeni köy kurmuş tarımda ürün miktarı beş misli artmıştır. Topraktan en yüksek verimi en ucuza alma hedefi gerçekleştirilmektedir (s. 26-27).

getirildiği, Mecelle dahil Osmanlıya ait ne varsa dışlanan, laiklik ötesi laisizm uygulamalarının öne çıktığı bir devletin temsilcisi için, hayretle karşılanacak bir durumdur.

Dönem basınında etkili olan Artus'un eserine Falih Rıfkı Atay, hatıratında yer verir: "Eski Adalet Bakanı Senatör Sayın Amil Artus İsrail'e gidip gelmiş. Elli altmış sayfalık bir de eser yazmış. Okuyup bazı notlar aldım. Bir tarım bölgesini üçe ayırmışlar. Akdeniz bölümünde aile başına 28, ikinci bölümde 45, Ürdün taraflarında ise 250 dönüm ayırmışlar" diyen Atay, bir aileye 28 dönüm verdikleri kısmı, bizim Ege bölgesine benzetir[159]. Aslında Kudüs, Filistin bölgesi ile ilgili hatıralarını daha önce yazan Atay'ın İsrail'e bakışı, Artus'tan farklı değildir. "Kırk yılı", "İsrail'in binlerce yıllık çöllerde sakallı ve Tevratçı Yemen, Fas, Irak ve türlü Asya ve Afrika memleketleri Yahudilerinden bir İskandinav topluluğu yarattıkları mühlet" olarak görür[160]. Tespit görünümlü takdir, hiç de küçük değildir.

Bir başka ziyaretçi, Köy İşleri Bakanı Lebit Yurtoğlu'dur (1915-1978). Bakan, 21 Nisan-11 Mayıs 1964 tarihleri arasında yirmi günlük bir ziyaret için İsrail'e davet edilir. Bakanlar Kurulu kararnamesi ile "Hükümetimizi temsilen ziyaret"e izin verilir[161]. Uzun süre CHP İzmir İl Başkanlığı, 27 Mayıs 1960 darbesinde Kurucu Meclis üyeliği, 1961 genel seçimlerinde CHP İzmir Milletvekilliği, İsmet İnönü Başkanlığında kurulan Üçüncü Koalisyon Hükümetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Köy İşleri Bakanı olan Yurtoğlu'nun İsrail gezisi ile ilgili henüz yazılı bir metne ulaşılabilmiş değildir. Fakat daha sonra davetli olarak yanında bir fotoğrafçı ile İsrail'e giden Bedîî Faik, *Akıl Cumhuriyeti İsrail* adlı kitabını yayınlar[162].

Davetli ziyaretçiler içinde, istenileni en iyi verenin Bedîî Faik olduğu söylenebilir. Usta bir kalemin eseri olan kitap, derin bir Arap nefreti ve Yahudi hayranlığını yansıtır. Yahudiler, aklı kullanmış "çölü topraklaştırmanın humması içinde orman yapmış, yol yapmış, şehir yapmış, üniversite yapmış, sanat yaratmış, ilim ve iklim yaratmış"; Arap "sefalet yalelinden bir parmak öteye gidememiştir. Çünkü Yahudi "dört bin yıllık bir davanın alemdarı ve bin yıllarca da her duasını 'Gelecek yıl Filistin'de' diye bitiren bir amin'in peşindedir". "Arap körlüğü" açıktır. Eriha'da "bir sefalet tablosu önünde" durunca, buranın "meşhur Filistin mültecileri" olduğunu öğrenip irkilir. Burası "harap, perişan, pislik yuvası bir köy" karikatürüdür. "Buraya insan giren hayvan çıkar." Bunlar, "İsrail'in elinde eğitilecekler, verimli kılınacaklar ve parça parça ihtiyaç duyulan işlere sürülüp yeniden insan yapılacaklar"dır[163].

[159] Atay, *Batış Yılları*, s. 138.
[160] Atay, *Batış Yılları*, s. 152-153.
[161] 18 Nisan 1964 tarihli kararname için bk. BCA, 030.18.01.02.177.24.3.
[162] Bedîî Faik, 1972, *Akıl Cumhuriyeti İsrail,* Dilek Matbaası (byy).
[163] Bedîî Faik, *Akıl Cumhuriyeti İsrail,* s. 7, 8, 12, 43, 45.

Ürdün'den İsrail içindeki yakınlarını ziyaret eden Arapları şöyle tanımlar: "Eline partal bavulunu alıp, peşine umacı kılıklı dişisini takan" yâlel'leri eksik kimseler. Yahudileri kastederek verdiği hüküm açıktır; Araplar, "Tevrat'ın bal ve süt cennetini yaratmış olan bir milletle elbette başa çıkamaz!.." İsrail'e göçünceye kadar tarımla uğraşmadığı gibi "asker olmamış, askerlik sanatına hiçbir yerde girmemiş" Yahudiler, "yüz milyonluk Arap ummanını altı günde darma dağınık eden askerî bir güç" yaratmışlardır. 1948 Aralık ayına kadar 326 İsrail köyü varken 1964'te sayı 706'ya yükseltilir. 1948'de sürülen toprak miktarı bir milyon 600 bin dönüm iken, 1964'te 4 milyon 350 bin dönüme varır. Her yıl 800-1.000.000 dönüm artırmışlardır[164].

Bediî Faik, İsrail'in kuruluşunu bilek hakkı olarak görür. İngilizler çekilir çekilmez, "yedi Arap devleti savaş naraları atıp gazve yalelleri tutturarak" Filistin'e hücum etmişler, derme çatma silah ve insan gücü ile "Yahudiler yedi Arap devletini de yenmişlerdir." Bu onların kuruluş ve istiklâl savaşıdır. "Tarihte ikinci defa bir Yahudi devleti, ne şu beyannameye, ne de bu müsadeye dayanarak değil, artık doğruca dövüşerek ve yenerek kuruluyordu." Ünlü yazar, takdirlerini İsrail siyasilerine uzatır: İsrail'in ikinci cumhurbaşkanı "Türkçeyi bizler kadar bilen hukukçu Ben Zvi"dir. Kudüs'ü başkent yapmak İsrail'in hakkıdır. Kudüs, Osmanlı Sultanlarının kale duvarlarının içi, "Arap gecekondularıyla ve ahırdan beter pislik yuvalarıyla doldurulur", "Araplar elinde perişan olurken", Yahudilerin fethinden sonra "temizleme, onarma ve restorasyon" savaşıyla, "hiçbir din farkı gözetmeksizin her 'eseri' kutsal sayıp değerlendirme hummasına tutulmuştur"[165].

Bediî Faik, İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban'la görüşür. Bakanın "ölçülü bir samimiyet" içindeki tavrı etkili olmuştur. Yalnız, Türkiye'nin de imza koyduğu BM kararı, İsrail'e haksızlıktır. İsrail, Araplara sağlık götürmektedir. Arapların, İsrail ile bir olmanın kendilerine refah getirdiğini görmeleri gerekmektedir. İsrail sıradan bir işgalci değildir; "kontrol altında tuttuğu bölgelerin halkına tıpkı kendi vatandaşı gibi davranmanın aynı soydan gelme iki kardeş oldukları gerçeğini duyurmanın peşindedir"[166].

B. Faik'e göre "İsrail, akılcıdır ama, bu onun din[167] devleti olmasını önlemez. Tevrat'tan faydalanmayı ideal edinmişlerdir: "Devlet kurucuları, Tevrat şeriatçılığını, kendi akıl yollarının bir engeli saymamışlardı." Şeriata uyma, sadece siyasilerde değildir. Allah'ın dünyayı altı günde yaratırken cumartesi günü dinlendiğine inanan Yahudi toplumu, "Cuma

[164] Bediî Faik, *Akıl Cumhuriyeti İsrail*, s. 52, 59, 70, 72-73.
[165] Bediî Faik, *Akıl Cumhuriyeti İsrail*, s. 16, 17, 19, 55.
[166] Bediî Faik, *Akıl Cumhuriyeti İsrail*, s. 36-37, 39.
[167] Yahudilerin din anlayışını kendi de aslen Yahudi olan Karl Marks (1818-1883) biraz farklı anlamlandırır: "Para, İsrail'in kıskanç tanrısıdır, önünde başka hiçbir tanrı varlığını sürdüremez." (Karl Marx, 1997, *Yahudi Sorunu*, çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara, s. 48).

akşamından itibaren artık ateş dahi yakmaz, evine çekilir ve taa Cumartesi akşamı güneş batıncaya kadar da sokağa dahi çıkmamacasına bir dinî istirahat vecdine uyar."[168]

"İsrail gayri safi millî hasılasının yüzde 2,5'unu araştırmalara" ayırmaktadır. 1966-67'de araştırmalar için 500 milyon harcarken 1971'de ayırdığı 700 milyon lirayı aşmıştır. Yatırım çok yönlüdür. "Yeşil cennet" olan İsrail, aynı zamanda "çocuk cennetidir"[169].

B. Faik, İsrail'in işgal ettiği topraklarda kalıcı olması gerektiğini savunur. Taberiye çukuruna kuşbakışı bakan Golan tepeleri 1967 savaşında Suriye ordusu elindedir. Çukurda "ziraat harikaları yaratmış İsrail çocukları", Rusların tahkim ettiği Golan tepelerini, "sabah başladıkları savaşı, akşam bitirivererek" ele geçirirler. "Yarım yüz yıllık bir kâbusu yırtarcasına, Suriye ordusunu Golan tepelerinden beş kilometre geriye fırlatıp" atarlar. Sulak ve Türkmen diyarı olan bu bölge için B. Faik'in hükmü şöyledir: İsrail, barış garantisi ve milletlerarası diplomasi baskısıyla Golan tepelerini verme niyetinde değildir. Böyle yapmakla, "hiç de haksız değildir. Vermez Golan'ı. Ve Golan verilmez de."[170] Bedîî Faik, İsrail gezisinden, İsrail'i *Akıl Cumhuriyeti* görüp göklere çıkaran, Müslümanları da pis, tembel adeta yok edilmesi gereken ucubeler gören bir anlayışla döner. Tanınmış bir başyazarın eseri, bu yönüyle başarılı bir İsrail etki ajanlığı faaliyeti olarak değerlendirilebilir.

Türkiye bu dönem İsrail'den yalnız teknik-sanayi ürünleri değil, uzman da ithal eder. Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı bünyesinde çalıştırılmak üzere İsrail vatandaşı Prof. R. Bachi, Türkiye'ye getirilir[171]. Bachi ile aynı gün bir başka kararname çıkartılarak, İsrail'den İmar ve İskân Bakanlığı emrinde çalıştırılmak üzere, Prof. Rahel Shalon bir ay, asistanı Dr. Soroker'in üç ay süre ile Türkiye'ye getirilmesi kararlaştırılır[172].

İslam Âleminden Mektuplar

Türkiye'deki İsrail'e hayran yaklaşıma karşı, uyarı faaliyetleri eksik olmaz. Bir Filistin örgütü olan Hizbü't-tahrîr, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık makamına 15.9.1955 tarihli uzun bir Arapça bildiri gönderir. "Tahrir

[168] Bedîî Faik, *Akıl Cumhuriyeti İsrail*, s. 81, 82.
[169] Bedîî Faik, *Akıl Cumhuriyeti İsrail*, s. 84, 91. Resmi bilgiye göre, iki bin başlarında durum çok daha farklıdır: "İsrail'in GSYH'sinin yüzde 4,4 kadarı araştırma ve geliştirme yatırımlarına gitmektedir. Bu miktar dünyadaki en yüksek oranlardan biridir." Ayrıca Devletin AR-GE bütçelerinin yüzde 90'dan fazlası ileri teknoloji sanayilerine tahsis edilir. 2006'da ayrılan 7 milyar Amerikan dolarıdır (Moshe Felber, 2008, "Ekonomi", *İsrail Hakkında Gerçekler İsrail'in 60. Yıldönümü,* İsrail Enformasyon Merkezi**,** Kudüs, s. 232, 233). Ayrıca İsrail'in gelişme düzeyini, Kişi Başına GSYİH (ABD Doları) gösterebilir: 42.144 (2019) (Bk. "İsrail'in Ekonomisi", https://www.mfa.gov.tr/israil-ekonomisi.tr.mfa, erişim: 30.01.2022).
[170] Bedîî Faik, *Akıl Cumhuriyeti İsrail,* s. 101-105.
[171] 17/9/1964 tarihli kararname için bk. BCA, 030.18.01.02.180.57.13
[172] 17/9/1964 tarihli kararnamede iki Yahudi İsrailli uzmana, on gün süre ile Alman uyruklu İngiliz Dr. Umlauf da eklenmiştir (Bk. BCA, 030.18.01.02.180.58.9).

Partisi (Hürriyete Kavuşturma Partisi) Kudüs" başlığıyla Türkçeye çevrilip arşive konan mektup, Tahrir Partisi Komutanlığı adına kurucu lider Takiyüddîn el-Nebhanî imzasını taşımaktadır. Bildiride, ABD ve İngiltere'nin "kötü, öldürücü niyetleri" karşısında Filistin meselesini, kendi davası bilen İslam âlemi için Filistin ve İslam dünyasını ilgilendiren siyasi problemlerin yeni bir zihniyetle incelenmesi ve İslam dünyası konularının tek bir dava halinde ele alınması gereğine dikkat çekilir, ümmeti bu kötü durumdan kurtarmak, devam eden zalim usullere son vermek gerektiği belirtilir.

ABD ve İngiltere, "Müslümanların sinesine saplanan süngüden" başka bir şey olmayan İsrail'i "yaşatmak, perçinlemek", Arap-Yahudi barışını sağlamak konusunda müttefiktirler: "Amerika ve İngiltere, İsrail'i İslâm dünyasının kalbgâhına yerleştirip yaşatmak istemekte müttefiktirler; siyasetlerinde onu desteklemek, mal, silah ve nüfuzlarıyla ona fiilen yardım etmek hususunda da müttefiktirler; İslam memleketlerini sömürmek için İsrail'i kendilerine köprü yapmakta dahi müttefiktirler". Ama detaylarda ayrılmaktadırlar. "İsrail'i kendisinin yarattığına ve tohumunu kendisinin atıp kendisinin büyüttüğüne" inanan İngiltere, Ürdün'de olduğu gibi Filistin'de de İngiliz nüfuzunu kökleştirmek ve Filistin'den çıkmamak niyetindedir. Bunun için Kudüs'ün diğer kısımları da Ürdün yönetiminde olsun istemektedir. Amerika ise, İsrail'i Orta Doğu'nun kudretli, satvetli büyük devletlerinden biri haline getirmek arzusundadır. Çünkü ABD, İsrail'i "kendi vilayetlerinden biri addediyor". İsrail'i ABD sömürgeciliğinin bir aleti olarak kullanmak istediği için İsrail'in istikrar içinde gelişmesini; İngiltere'ye tabi değil eşit olmasını istiyor. İngiltere de ABD de "İslam Milletlerine Yahudiler derecesinde hasımdırlar". Onun için bu davanın çözümünde bu devletler "hakem" kabul edilmemelidir.

Arap devletleri artık 1947 toprak-sınır taksimatına dönülmesine, mültecilerin Filistin'e iadesiyle zarar ve ziyanlarının karşılanmasına razı hale gelmişlerdir. Halbuki gerçek temelinden (üssü'l-esas) "İsrail'in yok edilmesi" hedefinden sapılarak işi "İsrail'in mevcudiyetine rıza" göstererek toprak-sınır, mülteci anlaşmasına dönüştürmek; davanın iflas etmesi, "İsrail'i ortadan kaldırma ümitlerini çürütme" demektir. Filistin davası, "müzakereler, mitingler ve protestolarla değil, ancak cihad ile", "yalnız demir ve ateşle halledilir; onu yalnız Allah uğrunda döğüşmek halleder". "Müslümanlar, ağır ve hafif silahlarla Allah uğrunda cihada koşarak bu işi" halledeceklerdir. Filistin davası, İslam âlemi bütünü içinde, "Yahudi varlığına son verirken sömürgeci kâfirlerden kurtulup hürriyete ve İslâm Hükümetine kavuşmayı" hedefler. Aynı hedef Kuzey Afrika, Irak, Sudan için geçerlidir. Bu doğrultuda yapılması gerekenler de netleştirilir: Amerika'nın Müslümanların safları içine sokmak istediği ajanları, onların "propaganda ve reklamını yaptıkları siyasi fikirlerini", sömürgecilik planlarını keşfederek tehlikelerini göstermek, "İsrail yıkılıp yok oluncaya"

kadar harp halini, İslam devleti kuruluncaya kadar siyasi mücadeleyi sürdürmek gerekmektedir[173].

Hizbü't-tahrîr liderinin Başbakan Adnan Menderes'e yazdığı bildiriye benzer bir mektup da İsmail Eş-Şeyh tarafından yazılır. 17.04.1956 tarihli Arapça mektupta, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanından istenilen şudur: "Siyonistlerin Müslüman memleketlerine yapmış olduklarını görmüş olsa idiniz.. Siyonistler, Filistin'den bir parça koparmışlardır. Onlar patlayıcı silahlara sahiptirler. Bunlar devlet olmuşlar ve her gün güzel Arap köylerine saldırarak tahribat yapmaktadırlar. Bir gayret sarf ederek, Yahudileri Filistin'den kovmanızı rica ederiz."[174]

Bundan yaklaşık bir ay sonra, Barzan Aşiretinden "Şeyh Abdüsselam oğlu İsmail", "Bendeniz" ibaresiyle biten Osmanlı Türkçesi ile yazılı 14 Mayıs 1956 tarihli mektubu gönderir. Mektup, "Türkiye Cumhuriyeti Reis-i âlisine", "Mukaddes Filistin müşkilesi"nin çözümü için yazılmıştır. Bu tarihe kadar üç defa şehitler için namaz kıldıkları ifade edilen mektupta; "Sahyunlar (Siyonistler) ziyade haksız yere İslam'dan gasb ettiler. Ürdün Hükümeti refahiyeti bizim refahiyetimiz olur. Mesele çok çok ehemmiyetli ve mühimdir", Filistin meselesi "bağırmakla" halledilemeyecektir, görüşü dile getirilir. Allah'ın mukaddes kitapta verdiği emre göre dinimizce her vakit "Sahyunlar"la harp, cihat ve "Sahyunlar(la) mukatta'at (bölünmek, ayrılmak) etmek vacibdir". "Biz Yehud(i) millet(inden) intikam istiyor(uz)" denir[175]. Bu tür mektuplar, İslam âleminde Türkiye'den beklentinin hâlâ yüksek olduğunu göstermektedir.

Türkiye, Yahudileri Filistin'den kovma, Siyonistlerle mücadele etme gibi bir çabanın içinde hiç olmaz. Ama İsrail, Mısır'a saldırıp 1956 savaşını başlatınca, Türkiye karşıt tutum almış ve işgal edilen toprakların boşaltılmasını isteyerek Tel Aviv'deki büyükelçisini geri çektiği gibi (26 Kasım 1956) bu tarihten sonra da elçi göndermeyerek sadece maslahatgüzar seviyesinde bir diplomatik misyon bulundurmuştur. Bu sıra Ekim 1956'da "davet üzerine İsrail'e gitmiş olan Beşiktaş Futbol Kulübü", "verilen emir üzerine" Kudüs'te yapılacak son maçı yapmaz[176].

Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri kesme düzeyinde asgari seviyeye indirmesinin, dışarıda ve iç siyasette yankıları olur. Londra'da yayınlanan *The Jewish Chronicle* adlı Yahudi gazetesine göre (7 Aralık 1956 tarihli nüsha), Türk-İsrail ilişkilerinin "soğuk bir safhaya" girmesi, asla kesilmesi anlamına gelmemektedir. "Ankara'da ve Tel-Aviv'de Maslahatgüzarlar

[173] BCA, 030.01.5.28.15. Takdim kısmıyla birlikte 13 sayfalık 15 Eylül 1955 tarihli Arapça metin, 26 sayfa halinde Türkçeye çevrilerek Başbakanlığa sunulmuştur (Bk. EK 1).
[174] BCA, 030.01.6.30.9.
[175] BCA, 030.01.6.30.15.
[176] Davetli olarak gittiği için Beşiktaş'ın 8.560 liralık otel masraflarını İsrail Kulübü, yapılmayan maç masraflarına karşılık göstererek ödemez. Bunun üzerine masrafların, Maliye Bakanlığı tarafından ödenmesine, İcra Vekilleri Heyetinin 17/1/1957 tarihli toplantısı ile karar verilir (BCA, 030.18.01.02.145.107.7).

kalacaklar ve bu karardan dolayı ticarî münasebetler" zarara uğramayacaktır. Gazete, Türkiye'nin elçi çekme kararının, TBMM ve Türk basınında "sert bir şekilde tenkit" edildiğini, Hürriyet ve Millet partilerinin Meclise önerge vererek Hükümet'ten kararını izah etmesini istediklerini haber verir. Hürriyet Partisi liderlerinden Feridun Ergin, elçi çekme kararını "bir hata" olarak değerlendirir, "Filistin meselesinde Türkiye'nin bitaraf ve uzlaştırıcı olması gerektiğini" söyler. CHP adına eski bakanlardan Cemil Sait Barlas'ın görüşü çok daha serttir: "Bize hiçbir faidesi olmayacak olan Arap taraftarı bir politikayı destekleyemeyiz" der. Aynı partiden Şükrü Kaya, Türk-İsrail ilişkilerinin kesilmesinin Arapların menfaatine yarayacağı görüşündedir[177]. Yahudi gazetesi, İsrail adına Türkiye siyasetinin bir yönden nabzını tutmuş, özellikle muhalefet partilerinde İsrail'e yakın bir tutumu kayda geçirmiştir.

1965'lerden sonra Arap ülkeleriyle geliştirilmeye çalışılan ilişkilere, bir engel teşkil eden İsrail faktörünün devreden çıkarılmasına ihtiyaç duyulur. Çünkü Arap ülkeleri, devamlı surette Türkiye'yi İsrail'le ilişki kurmuş olduğundan dolayı eleştirmiş ve bu ilişkilerin, İslâm dayanışmasına uymadığını söyleyerek kesilmesini istemiştir. Bu sebeple Türkiye, İsrail'le mevcut ilişkilerini en aza indirse de Mart 1960'ta ticaret ve ödeme antlaşması yenilenir. 27 Mayıs darbesinden sonra kurulan İnönü hükümetlerinde (1962-1965) dışişleri bakanı Feridun Cemal Erkin'dir. "Türk dış politikasının Batı merkezli şekillenmesinde önemli rol" oynayan Erkin[178], İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesinde İsrail'in kurucularından Başbakan David Ben Gurion'un takdirlerine de mazhar olmuş birisidir. Gurion, Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği 9 Mart 1963 tarihli yazısında, darbe sonrası Türkiye'nin siyasi duruşunu şöyle resmeder: "Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki son müzakereler sırasında, gerek iktidar gerek muhalefetin, Türkiye ile İsrail arasındaki münasebetlerin normalleşmesini istediğini müşahade etmekle bilhassa

[177] BCA, 030.01.133.862.3. işin garibi geri çekilen Elçi İstinyeli, İsrail Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı açıklamada İsrail'in bunu tepki olarak yorumlamamasını ister. İstinyeli'ne göre amaç, Bağdat Paktı'nın güçlenmesi, iki devlet arasındaki olumlu siyasi hava ve ekonomik-ticari ilişkilerin sürmesidir (Salman, 2020, s. 83).

[178] "Feridun Cemal Erkin (1899-1980) İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Galatasaray Lisesi'nden mezundur. Akabinde Paris Üniversitesi'nde hukuk eğitimi görmüştür. Ali Fethi Okyar ve Şükrü Saraçoğlu'nun himayelerinde hariciyeye intisap etmiş, uzun yıllar Türk diplomasisinin çeşitli kademelerinde görev almıştır. II. Dünya Savaşı yılları ve hemen sonrasında Ankara'da genel sekreter yardımcısı ve genel sekreter olarak İnönü, Saraçoğlu ve Menemencioğlu gibi dönemin karar vericileriyle birlikte çalışır. Sonrasında sırasıyla Roma, Washington, Madrid, Paris ve Londra'da Türkiye'yi temsil eder. İngiliz belgelerinde, Numan Menemencioğlu'ndan sonra Türk hariciyesinin en nitelikli personeli olarak geçmektedir. Mart 1962-Şubat 1965 yılları arasında İnönü hükümetlerinde Dışişleri Bakanlığı vazifesini ifa eder. Bir dönem CHP'den Ordu milletvekili olarak parlamentoya giren Erkin, bilahare istifa ederek Adalet Partisi'ne (AP) transfer olmuştur." Bk. Ercan Karakoç ve Mithat Olkun, ''Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1962-1965)'', *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. VII, S. 4., 2020, s. 2311, 2315.

bahtiyar oldum. Bu gayeye ulaşmak için Ekselans F. C. Erkin'in devamlı surette sarfettiği gayretleri biliyor ve çok takdir ediyorum. Fakat, herşeyden evvel, Türkiye-İsrail arasındaki münasebetlerin mimarı, yakın, verimli ve samimi işbirliğinin kurucusu olan Ekselanslarının bu konudaki tutumunu biliyorum; bu işbirliğinin tam ve açık münasebatı gerektirmekte olduğunda ikimiz de mutabıkız. Önümüzdeki günlerde Türkiye Büyükelçisini İsrail'de karşılayabileceğimizi ümit ederim." İsrail'in simgesi olarak başında yedi kollu şamdan[179] bulunan mektuba göre, İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Moshe Sasson'un kabul edilmesi konusunda Erkin'le mutabık kalınmıştır. Ama agrement'in[180] yerine getirilmesi için Bakanlar Kurulu kararının çıkmış bulunduğu tahmin edilmektedir[181].

İnönü'nün cevabı, çok gecikmez. 14 Mart 1963 tarihli cevabında iki ülke arasında "mevcut dostane münasebetlerin sağlamlaştırıması", ilişkilere daha açıklık kazandırılması için, "iki memleketin yararına daha açık, yeni bir işbirliği devresinin başlayacağını ümit" ettiğini belirtir. "Aynı gayeleri paylaşmakta"dırlar ama "Bazı geçici güçlükler iki tarafça arzulanan bu neticeyi halen geciktiriyorsa da bu engelleri kaldırmaya kararlı bulunuyoruz" der. Bu olumlu yaklaşım üzerine, atanması konusunda mutabık kalınan İsrail Büyükelçisi, 13 Mayıs 1963 tarihli, başından yedi kollu şamdan amblemli mektubunu sunar[182]. Bütün iyi dileklere rağmen İsrail'le, açıklığa kavuşmuş bir ilişkiyi kurmak kolay değildir. Bu konuda en çok gayret sarf eden diplomat ve bakan olarak Erkin'in tespiti dikkat çekicidir: "Bu arada İsrail'in, ada civarındaki Arap devletlerine karşı kendi lehine bir denge sağlanması için, bir taraftan Yunanlıları alttan alta körüklerken, diğer taraftan da İngilizleri Ortadoğu üslerini İsrail topraklarında kurdurmaya çalıştıklarını bir dostum bana bildirdi."[183]

Saldırgan, Yayılmacı Politika

İsrail dış politikasının mahiyetini en iyi, kuruluşundan itibaren durmadan genişleyen fiziki coğrafyası izah edebilir. Kuruluşundan itibaren

[179] Menorah da denilen Yedi Kollu Şamdan dini bir semboldür. Ahd-i Atik'e göre şamdanın bütün özellikleri Tanrı tarafından Musa Peygambere bildirilmiştir. Hz. Musa da ilahi vahye uygun şekilde şamdanı bir zanaatçıya yaptırır. Bu şamdan, ışığı Tanrının varlığını simgelediği için asla söndürülemezdir. Mabed'in tahribine kadar hiç söndürülmez. Her havra/sinagogda bir veya iki tane mutlaka bulundurulur. Aynı zamanda kâinatın yedi günde yaratılışını, merkez ışık yani ortadaki kol sebti (Cumartesi günü) sembolize eder. Yedi kol, ayrıca yeryüzünün yedi kıtasını-yedi kat gökyüzü ile yedi gezegeni, haftanın yedi gününü temsil eder. Birçok alanda kullanılan sembol, İsrail Devleti'nin resmi sembolü olarak kullanılmaktadır (Atasagun, "Yahudilikte Dînî Sembol ve Kavramlar", S. 11, s. 132).

[180] Bir devletin, büyükelçisinin başka bir ülke tarafından kabul edilmesi anlaşmasıdır. İşleyiş usulüne göre, gönderen devlet, kabul eden devlete diplomat atamadan önce, kabul edecek devletten, resmen rıza talep etmektedir.

[181] BCA, 030.01.7.43.22 (Bk. EK 2).

[182] İnönü ve Büyükelçi Moshe Sasson imzalı mektup için bk. BCA, 030.01.7.43.22.

[183] Karakoç ve Olkun, ''Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1962-1965)'', C. VII, S. 4, s. 2316.

yüzölçümü, büyük değişikliklere uğrar. Üç yönden etrafını çevreleyen Arap ülkeleriyle yaptığı dört savaş neticesinde sınırları sürekli genişler. İlk sınır genişlemesi, 14 Mayıs 1948'de başlayan Arap-İsrail savaşı sonundadır. Batı Şeria toprakları, Kudüs şehrinin doğu yarısıyla Nablus, Halîl ve Gazze Şeridi dışında Filistin'in yaklaşık tamamı 1949'da İsrail'in eline geçer. 1956, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarında, 1949'da eksik kalan kısımlar tamamlanır. Sina yarımadasının tamamı, Batı Şeria toprakları, Suriye'nin sulak ve verimli Türkmen bölgesi olan Golan tepeleri yöresi ve Kudüs'ün tamamı işgal edilir. İsrail'in 1967 önceki sınırlar içinde yüzölçümü, 20.700 km²'dir. 1967 savaşları sırasında işgal ettiği 5678 km² Batı Şeria, 1150 km² Golan tepeleri ve 373 km² Gazze Şeridi topraklarıyla yüzölçümü 27.900 km² olur[184].

Yayılmacı politikanın katı bir inanç ve fikri yapısı vardır. Bu yapıyı Ralph Schoenman ortaya kor. Devleti kuran Siyonist örgüt Yahudi Ajansı Göçmen Dairesi Başkanı Joseph Weitz, 1940 yılında hedefi şöyle açıklar: *"Bu topraklar üzerinde iki ayrı halka yer yoktur. Eğer Araplar bu küçücük ülkede yaşayacaklarsa biz hedefimize hiçbir zaman varamayacağız demektir. Öyleyse, Arapları buradan uzaklaştırıp komşu ülkelere sürmeliyiz, hem de hepsini. Tek bir köy, tek bir aşiret kalmamacasına.*" "Filistin'in Yahudileştirilmesi"nin aynı lider tarafından pratikte nasıl yapılacağı, şöyle belirlenir: "Yahudi olmayan nüfusu yüzde on beş ile sınırlayıp devletin karakterini Yahudi olarak belirlemeliyiz." Bu düşünce artık keskin bir programa dönüşür: "Galile'yi Araplardan temizlemek için terör, adam öldürme, yıldırma, toprak gaspı, sosyal hizmetlerden men gibi yollara başvurmak zorundayız." Yahudiler içinde toplum iradesini seçimle belirleme çalışması yapan Tel Aviv Belediye Başkanı General Şlom Lahat'ı Yeniden Seçtirme Komitesi Başkanı Heilburn'un Filistinlilere bıraktığı seçim şudur: "Filistinliler bu topraklarda köle olarak yaşamayı kabul edinceye kadar katliamı sürdürmeliyiz."

İsrail Başbakanı David Ben Gurion'un danışmanı Uri Lubrani'nin 1960'ta ortaya koyduğu görüş, Heilburn'dan farklı değildir: "Arap nüfusunu oduncular dan ve garsonlardan oluşan küçük bir topluluğa indireceğiz." İsrail ordusu Genel Kurmay Başkanı Rafael Eytan, sahadaki uygulayıcı olarak hedefin farkında olduğunu açıkça ilan eder: "Arapların Eretz İsrail'in bir santimetrekaresini dahi işgal etme hakları yoktur. Siz iyi yürekli, yumuşak huylu insanlar, şunu biliniz ki, Adolf Hitler'in gaz odaları bile birer cennet sarayıdır."[185]

Adolf Hitler'in gaz odalarının "birer cennet sarayı" olarak görüleceği bir İsrail ortamının, Filistinlilere hangi uygulamayı reva göreceği, düşünceleri zorlayacak bir durumudur. "Yaşam alanını genişletme" politikası, David

[184] Sırrı Erinç, 2001, "Fizikî ve Beşerî Coğrafya", *DİA*, İstanbul, c. XXIII, s. 181-183.
[185] Schoenman, *Siyonizmin Gizli Tarihi,* s. 33-34.

Ben Gurion'un Dışişleri Bakanlığını yapan ve daha sonra İsrail Başbakanı olan (1954-55) Moşe Şaret tarafından ayrıntılı olarak belgelenir. Moşe Şaret, günlüklerinde İsrail'in kutsal terörünü belgelerle ortaya koyar. Buradan, Filistinlilere uygulanan İsrail terörünün Batı Şeria, Gazze ve Güney Lübnan'da artık dayanılmaz bir ölçüye vardığı anlaşılmalıdır. İlk kuruculardan olan Siyonist başbakanın, Siyonizm'e yönelttiği itham ve İsrail'e bu politikasından dolayı batının sunduğu koşulsuz desteğin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği vurgusu önemlidir[186]. Bunlardan birkaç örneğin alınması gerekmektedir.

Ariel Şaron[187], 1950'lerde 69 sivilin öldürüldüğü Kibya katliamını gerçekleştirir. Sonra bakan, başbakan olarak İsrail siyasetine damga vuran Şaron'a göre bu katliamın sorumlusu, olay kurbanlarıdır. Zira Arap halk, İsrail ordusunun köy sınırına dek gelerek yalnızca bir evi havaya uçurup uzaklaşmasına alışkın olduğu için evlerini terk etmeliydiler. Onlar, evlerini terk etmediklerinden dolayı ölmüşlerdir. Şaron'un emri ile 600 kg patlayıcı maddeyle yola çıkılır. Köydeki 45 ev, bir okul bomba yerleştirilmek üzere belirlenir. "Görevli birlik insanların bodrumlarda ve tavan aralarında saklandığından haberdar değildir." Giriş katları üstünkörü arandıktan sonra evler havaya uçurulur. "Kurbanların

[186] Liva Rokach, 2006, *İsrail'in Kutsal Terörü Moşe Şaret'in Özel Güncesi Üzerine Bir İnceleme*, çev. Zeynep Neşe, Belge Yayınları, İstanbul, s. 8, 11.

[187] Ariel Şaron (1928-2014), 'Buldozer' lakabıyla anılan, İsrail siyasetine en az yarım asır damgasını vurmuş birisidir. Yahudiler için, katliamları, 1967, 1973 savaşlarındaki tutumuyla kahraman bir savaşçı; Filistinliler için 'Kasap'tır. İşgal altındaki topraklarda Yahudi yerleşimini destekler. Filistin doğumlu Şaron, genç yaşta Yahudi askeri yeraltı örgütü Haganah'a üye olur. Kurulduğundan itibaren İsrail'in bütün savaşlarına katılır. 1948-49 Arap-İsrail savaşında müfreze komutanıdır. 1950'lerde, Filistinlilerin yürüttüğü sınır ötesi ani saldırılara karşı misilleme baskınlar düzenleyen Birim 101 adlı özel timlere başkanlık eder. 1956 Süveyş Savaşı'nda bir paraşüt birliğini yöneterek tümgeneral olur. Haziran 1967 savaşında, Sina yarımadasında komutanlık ettiği birlikle Mısır ordusunu yenerek İsrail'in tüm yarımadayı ele geçirmesini sağlar. 1973'te Şaron, İsrail'in savaşı kazanmasında rol oynar. Aynı yıl milletvekili seçilir. 1981'de Menahem Begin hükümetinde savunma bakanı olur. 1982'de Lübnan'ı işgal kararı alır. Sabra ve Şatilla mülteci kampına, FKÖ savaşçılarının saklandığı gerekçesiyle baskın yaptırır. Yüzlerce Filistinli öldürülür. Sabra ve Şatilla katliamları üzerine mahkeme, katliamdan Şaron'u sorumlu bulunca, 1983'te görevine son verilir. Fakat o, 1990'ların başlarında konut bakanı iken, 1967'den beri İsrail işgali altında olan Batı Şeria ve Gazze'de, Yahudi yerleşimciler için en büyük inşaat projelerini başlatır. 1996'da Benjamin Netanyahu hükümetinde yine bakan, 1998'de dışişleri bakanıdır. 2000'de Kudüs'te Harem-i Şerif'e yaptığı ziyaret, Filistinlilerin ikinci intifadayı başlatmasına sebep olur. 2001 seçimlerini büyük bir farkla kazanır. Katliamdan sorumlu birisi olarak 18 yıl sonra başbakan seçilir. Batı Şeria'da büyük tartışma yaratan duvarı inşa eder. Devlet politikası, fiili iç harp tarzında saldırılarla devam eder. Dünyada yıkılan utanç duvarı türünde Filistinlileri açık hava hapishanesi içine alan 700 kilometrelik duvar çekme, ekonomik kıskacı artırarak boğma siyasetini sürdürür. Yalnız ülke içindeki muhalefet nedeniyle Gazze ve Batı Şeria'nın kuzeyindeki dört Yahudi yerleşiminden çekilir. Daha sonraki siyasî gelişmeler üzerine, Sina yarımadası Mısır'a iade edilir, Erihâ bölgesiyle Gazze Şeridi'ne de Filistin Devleti'nin kontrolünde özerklik verilir. Şaron, 2005 Aralık'ında beyin kanaması ardından komaya girer. 85 yaşında 2006'da daha şiddetli bir inmeyle başbakanlık koltuğundan indirilir, bitkisel hayata geçer (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140102_ariel_saron, erişim 23.02.2022).

sayısının bu kadar yüksek oluşunun nedeni budur." Şaron, olaydan sonra hatalarını düzeltmeye çalışıp en azından "duyduğu üzüntüyü belirtmez". Zaten, "güdülen amaç açıkça, askerlerin mümkün olduğunca çok sivil öldürmesi ve kadınlarla çocukları katletmekten suçluluk duymaması için şartlandırılmaları idi."[188] Moşe Şaret, başbakanı olduğu İsrail'in, 1956'da gerçekleştirdiği iki terör eylemi konusunda kesin bilgiler verir. İki eylemde Gazze ve Amman'da görevli olan Mısırlı subaylar, kitap şeklinde kamufle edilmiş bombalarla öldürülmüştür[189].

Yaşlı eski Siyonist Yaakov Sharett'e göre, İsrail'in "Ulusal gündemi kan, ölüm ve şiddettir". Bu ülke, başı kipalı başbakanı, gericilik-bağnazlık, mesihçilik, başka insanları kontrol etme arzusu içinde "milliyetçi, ultra-Ortodokslar tarafından kontrol edilen en karanlık" bir yer haline gelmiştir[190]. Türkiye, İsrail'in bu yapısını, sorunlar yumağının kaynağı görmektedir. Yalnız bu saldırgan yapı, sadece Filistinlilere karşı değildir. İsrail, çıkarına uygun gördüğü her yerde saldırgan davranmaktan geri durmaz[191].

İsrail saldırganlığının gerisinde, dünyadan aldığı çok yönlü desteğin de önemli bir yeri vardır. İsrail'i her halükârda desteklemeyi görev bilen ülkelerin bulunması, çevresi ile ilişkide İsrail tavrının değişmemesi anlamına gelmektedir. Sadece maddi destek açısından belirtmek gerekirse yılda üç milyar doları aşan ABD yardımı, Dünya Siyonist Kuruluşu (WSO) başta olmak üzere uluslararası Yahudi organizasyonlarından İsrail İçin Yahudi Ajansı (JAFI), Birleşik Yahudi Ajansı (USA), Keren Hayesod gibi kuruluşlar her yıl yüzlerce milyon doları

[188] Rokach, *Moşe Şaret'in Özel Güncesi,* s. 131-132.

[189] Rokach, *Moşe Şaret'in Özel Güncesi*, s. 139. Aynı eserde birçok bombalama eylemi hakkında bilgi bulunmaktadır.

[190] Aderet, *Haaretz,* 19 Eylül 2021.

[191] Dünya kamuoyunun bildiği gelişmeler konusunda T.C. Dışişleri Bakanlığının verdiği bilgi şöyledir: Türkiye, İsrail'in komşularıyla barış içinde yaşamasını teminen inisiyatifler almış, ancak İsrail'in, sivil toplum örgütleri tarafından Gazze'ye düzenlenen insani yardım konvoyuna 31 Mayıs 2010 tarihinde uluslararası sularda gerçekleştirdiği ve on Türk vatandaşının hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan saldırı, iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Saldırı sonrasında Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Merkez'e çağrılmıştır. Türkiye, İsrail'le ilişkilerin normalleşmesi için uluslararası hukuk ve teamül çerçevesinde, İsrail Hükümetinden özür dilemesini, kurbanların ailelerine tazminat ödemesini ve Gazze'ye yönelik kısıtlamaların bir an önce kaldırılmasını talep etmiştir. İsrail'in kademeli olarak bu taleplerin karşılanması yönünde attığı adımlar sonucunda 26 Haziran 2016 tarihinde ikili ilişkilerin tekrar normale döndürülmesine yönelik mutabakata varılır. Bu çerçevede iki taraf arasında "Tazminata İlişkin Usul Anlaşması" 28 Haziran 2016 tarihinde imzalanır. Mutabakatla, mutat işleyişine geri dönen ilişkiler, bu ülkenin 30 Mart 2018 tarihinde "Büyük Dönüş Yürüyüşü" gösterilerine katılan Filistinli sivillere yönelik saldırıları ve orantısız güç kullanımı neticesinde yeniden hassas bir döneme girer. Gösterilerde çok sayıda can kaybı ve yaralanma yaşanmasını takiben, Tel Aviv Büyükelçimiz 15 Mayıs 2018 tarihinde istişareler için merkeze çağrılır. Türkiye-İsrail ilişkileri söz konusu tarihten bu yana Büyükelçiliklerdeki Geçici Maslahatgüzarlar tarafından yürütülmektedir (Bk. "Türkiye İsrail Siyasi İlişkileri", https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa, erişim: 30.01.2022).

aşan bağışlarda bulunmaktadır. Ayrıca Almanya'nın tazminat ödemeleri İsrail'e kaynak olmaktadır[192].

Türkiye, saldırgan ve yayılmacı bir politikayı benimsemediğini, 1950'li yıllardan günümüze karşı tavır alarak göstermiştir[193]. İsrail politikasındaysa ağırlıklı olan görüş barış değildir: "Araplardan arındırılmış İsrail devleti, Yahudi, Siyonist ve demokratik bir devlet olarak devlete açık sadakati şart koşan yeni bir vatandaşlık yasasıyla varlığını daha güçlü bir şekilde devam ettirecektir." Devlete "açık sadakati" olmayan kesim bellidir. İsrail ayrımcılığı ve saldırılarını meşru gören Lieberman Planı'na göre; "Arap nüfusunun çoğunluğunun hâlihazırda İsrail devletine sadakatsizliklerini açık şekilde sergilediği", vatandaşlık tanımına uymadığı, hızlı artan nüfusuyla İsrail'in Yahudi devleti özelliğini tehlikeye soktuğu düşünülmektedir[194].

İsrail, nihai hedefleri olan bir ülkedir. Hedefte, çevresi ile uyumlu barış içinde yaşama düşüncesi bulunmamaktadır. İsrail'in kurucusu David Ben Gurion, "Kudüs'süz bir İsrail'in ve tapınaksız bir Kudüs'ün kıymeti ve anlamı yoktur'' der. Yahudi köktenciler, Kudüs'te Müslümanlar için "kutsal ibadet yeri olan Tapınak Dağı üzerinde (tarihi) tapınağı yeniden inşa etmek ya da en azından bölgeyi başka ziyaretçilerden (Yahudi olmayanlardan) temizlemek istemekte. Amerika'daki Hristiyanların çoğu, böyle bir amacı tam olarak algılayamamaktaysa da, İsrail' de yaşayan ama köktenci olmayan Yahudilerin büyük bölümü, bu ya da buna benzer

[192] Erinç, aynı madde, c. XXIII, s. 182-183.

[193] Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun 13 Aralık 2021 tarihinde TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı bütçe konuşması, Türkiye'nin İsrail politikasının geçmiş gelişmelere dayalı mevcut ana prensiplerini ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu prensipler, 1945-1960 dönemi ile örtüşmemektedir. Fakat gelinen nokta açısından öz olarak değerlendirilmesi gerekir. Buna göre Türkiye, İsrail-Filistin anlaşmazlığını, "Orta Doğu'da kalıcı barış, güvenlik ve istikrarın önündeki en büyük engellerden biri" görmektedir. Bu engelin aşılması için, "1967 sınırları temelinde, başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız, egemen ve coğrafi bütünlüğe sahip bir Filistin Devleti'nin kurulması" gerekmektedir. "İki devletli çözüm vizyonunu ortadan kaldırmaya ve Filistin davasını tasfiye etmeye yönelik tek taraflı ve uluslararası hukuka aykırı girişimlere karşı, uluslararası alanda en güçlü tepkiyi gösteren ülkelerin başında" Türkiye gelmektedir. Bu konudaki ilkeli tutumunu korumaya devam edecektir. Bu tutum, "İsrail'in Mayıs ayında Doğu Kudüs ve Batı Şeria'daki kışkırtıcı ve saldırgan eylemleri sonucunda bölgede yaşanan tırmanma sırasında" korunmuş, "İsrail'in Gazze'de sivil hedeflere yönelik aşırı ve orantısız güç kullanımının durdurulması için gerek ikili düzeyde gerek İİT ve BM gibi uluslararası platformlarda yoğun girişimlerde" bulunmuştur. "İsrail'le temas ve diyalog", "Filistin konusundaki görüş ayrılıklarına rağmen devam" ederken, "İsrail hükümetinin Filistin'e yönelik politikalarında değişikliğe gitmesi", ilişkileri "karşılıklı çıkarlar temelinde" ilerletecektir. Türkiye, İsrail'le ilişkilerini, İsrail'in Filistin tutumuna endeksleme, Türkiye'nin haksızlık karşısında asil bir duruş sergilediğini göstermektedir. Yalnız bu konuda ilerleme sağlamak üzere Filistin içinde birliğin olması gerekmektedir. Bu konudaki görüş de nettir: "Filistin halkının davasını birlik içinde ve tek bir sesle savunmasını sağlayacak Filistinliler arası uzlaşı sürecinde ilerleme kaydedilmesine yönelik desteği" sürdürmek (Mevlüt Çavuşoğlu, *Girişimci ve İnsani Dış Politikamız*, s. 17, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa, erişim: 31.01.2022).

[194] *İsrail Hakkında Gerçekler İsrail'in 60. Yıldönümü basımı,* 2008, İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, s. 102, 103.

talepleri rahatlıkla desteklemektedir."[195] Gurion'un koyduğu hedefle, inanmış Yahudilerin amacı aynıdır. Kudüs'teki nihai amaç, Mescid-i Aksa'yı yıkmak, Mescid-i Aksa içerisinde bulunan binaların yerine Süleyman Tapınağını[196] yani dünyanın en büyük sinagogunu inşa etmektir[197].

Sonuç

Türkiye açısından İsrail'le sağlıklı, güven duyularak veya bir başka tabirle uzun soluklu/kalıcı ilişkiler geliştirebilmenin önünde bazı engeller bulunmaktadır. Bunun için başta İsrail'in devlet olarak kuruluş şekli, alt yapısı, dayandığı temel düşünce ve hedefleri doğru anlaşılmalıdır. Doğru anlaşılmadan İsrail'le uygun, uzun süreli ilişkiler geliştirmek mümkün olmayacaktır.

Öncelikle İsrail'in kurucuları, devlet temelini atıp yıllarca yöneten lider kadrosu, birçok katliamı gerçekleştiren Yahudi terör örgütlerinin lideri veya ileri gelenleri durumundadır. Kurucu Başbakan David Ben Gurion'un Haganah lideri, Dışişleri Bakanlığı, Başbakanlık yapan Menahem Begin'in yeraltı savaşçılarının (Irgun) son lideri; bakan, Başbakan Ariel Şaron'un Haganah üyesi, Birim 101 komutanı ve katliamlardan sorumlu tutulan biri olduğu gibi örnekler çoğaltılabilir. Bu anlamda İrgun terör örgütünün İsrail kurulduğunda doğrudan resmi orduya katıldığı hatırda tutulmalıdır. Hedefe ulaşmak için katliamlar yapabilen bir anlayıştan gelen siyasi kadroların, resmi uygulamalarda bu temel anlayışı tamamen terk edip "devlet gibi" devlet yönetimini sürdüremedikleri, devlet kurulduktan sonraki sürgün, yurttan çıkarma, sınırları dışındaki Filistinli kamplarında katliamlar yapma gibi eylemler göz önünde tutulursa, temeldeki terör anlayışının terk edilemediği anlaşılmaktadır.

Türkiye-İsrail ilişkileri, baştan itibaren iki bağımsız devletin müstakil irtibatı olarak değerlendirilemeyecek mahiyettedir. İsrail, ırk dinini benimsemiş Musevi bir Yahudi devleti görünümünde, Hristiyan Medeniyetinin İslam âlemi ortasındaki müttefiki durumundadır. Dünyaya

---

[195] Shahak-Mezvınsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, s. l 34.

[196] Yahudilik, Mabet merkezli bir dindir. Bu dinle ilgili ibadetlerin çoğu Süleyman Mabedi'nde icra edilirdi. Mabet, M.S. 70'te yıkılınca Yahudiler, kurban, hac gibi ibadetlerini yerine getiremez oldular. Yıkımdan itibaren Yahudiler, her gün Mabedin yeniden yapılması için dua ederler (Muhammed Güngör, 2005, *Süleyman Mabedi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 1-136).

[197] Çünkü Mescid-i Aksa'nın bulunduğu alanda bir "Süleyman Tapınağı" olduğu iddia edilerek bugün bu tapınağın yeniden inşa edilmesi gerektiği savunulur. Bu tehlikeli proje göre, Mescid-i Aksa'nın altında tüneller açılmıştır. Böylece Mescid-i Aksa'yı direk yıkma yerine doğal yollarla olmuş gibi gösterebilmek için altında onlarca tünel kazmak suretiyle temellerini zayıflatarak, doğal veya yapay bir depremle yıkılmasını sağlamayı ummaktadırlar. Bu yıkımı hızlandırmak adına Keydem Yeruşalayim adı verilen bir projenin hazırlandığı bilgisi dikkat çekicidir. Bu proje, Kudüs'ü Yahudileştirmek ve Mescid-i Aksa'yı ele geçirmek üzere hazırlanmış tehlikeli planlar içermekte ve bu doğrultuda son yıllarda birçok faaliyet gerçekleştirilmiş bulunmaktadır *(İddia Edilen Süleyman Tapınağı*, Mirasımız Kudüs ve Civarında Osmanlı Mirasını Koruma ve Yaşatma Derneği yayını, İstanbul, s. 10-11).

dağılmış destek aldığı Yahudi diasporası, Siyonist örgütlerin etki ağının bir ürünü olarak doğduğu için bu örgütlü yapı, ilişkileri etkileyen bir unsur durumundadır.

Aslında Türkiye'nin, Yahudi/Musevi halkıyla ilişkileri çok köklüdür. Hristiyan dünyasının düşman görüp dışladığı asırlarda Yahudilerin sığınağı, Osmanlı Devleti olmuştu. Fakat son devrinde, Siyonist örgütler içinde yer alan Osmanlı vatandaşı ve dışarıdaki Yahudiler, Osmanlının yıkılışı, I. Dünya Harbinde yenilmesi için çaba sarf ettiler. Türkiye Cumhuriyeti ise, İsrail'in kuruluş sürecinde Yahudi nüfus aktarımında önemli desteklerde bulundu. Türkiye, kuruluşunun ilanından sonra, İsrail'i ilk tanıyan halkı Müslüman bir devlet oldu. Bu tanıma işi, ABD ile yakın ilişkilerin etkisi altında gerçekleşti. ABD irtibatı, İsrail'le ilişkilerin geliştiği veya kopma noktasına geldiği dönemlerde hep var oldu. Yakın ilişkilerin kurulduğu dönemlerde Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ve ABD ile ilişkileri de yakın, ilişkilerin kopma noktasına geldiği devirlerde bu ülkelerle ilişkiler de gergin oldu. Onun için Türkiye-İsrail ilişkileri, Hristiyan Medeniyeti, Siyonist örgütler, Filistin-Kudüs başta olmak üzere İslam Medeniyetine mensup toplumların duruşu ile irtibatlı gelişmiş veya gerilemiştir.

Tek Parti dönemi, çok partili zaman dilimi ve DP dönemlerinde, yani İsrail kurulmadan ve kurulduktan sonra, Türkiye-İsrail ilişkileri, genel olarak askeri ve ticari karaktere sahipti. Toplum ve devlet tipi olarak Tevrat öğretisinden beslenerek kimlik, karakter geliştiren İsrail, bilim ve teknoloji alanında iddialı ve hızlı bir ilerlemeyi gerçekleştirdi. Askeri, ticari irtibata yansıyan bu durum, ilişkiyi istihbarat alış-verişiyle, teknolojik ürün satışına dönüştürdü. Konya ilinden çok küçük bir yüzölçümüne sahip İsrail'in, tarım alanındaki atakları, Menderes dahil zaman zaman Türkiye yöneticileri üzerinde ilgi uyandırdı. Asırlarca vatansız yaşayan Yahudilerin, tarım ve hayvancılıktan çok uzak yaşarken, Filistin'e göçtükten sonra bu alanda da başarılı olmaları, bilimli çalışma ve tarımda teknolojik yatırım gerçekleştirmenin ürünü olarak dikkatleri çekti. Türkiye'nin devlet gücünü, bilim ve teknolojide atak yerine kendi medeniyet değerleri ve kültürel yapısının değiştirilmesine yoğunlaştırarak millî enerjiyi toprakladığı zamanları İsrail; tam tersi kendi değer ve kültüründen beslenerek toplum bütünlüğünü sağlayıp bilim ve teknoloji üretimine teksif ettiğinden makası açtı.

Türkiye, dönem içinde (1950), gümrük tarifelerini en ziyade müsaadeye mazhar hale getirse hatta daha sonra sıfırlasa da İsrail'le normal bir komşuluk ilişkisi geliştirmeye muvaffak olamadı. Bu durumun temelinde, İsrail'in Türk vatanına da uzanan yayılmacı idealleri ve inanç yapısının olduğu, gözden ırak tutulmaması gereken tarihi bir tecrübedir. 1950 sonrasında "Küçük Amerika" olmayı hedefleyen Türkiye hükümetleri, gelişme gayretlerine rağmen hedeflerine ulaşamadığı gibi Cumhuriyet tarihinin ilk darbesiyle alt-üst olmaktan da kurtulamadı. Bilim üretmede

enstitülü çalışmayı öne çıkartarak çevresine göre ileri gitmeyi başaran İsrail; bilim üretme, yerli teknoloji geliştirme yerine hazır geliştirilenleri almaya yönelen Türkiye ile ticaret anlaşmalarında teknolojik ürün satan ülke konumunda yer aldı. Türkiye siyasetine II. Meşrutiyet'ten bu yana yıkıcı bir anlayış olarak yerleşen ve ülke, devlet, millet anlayışına baskın gelen parti taraftarlığı; sadece siyasetçilerde değil okumuş, gazeteci, yazar kesiminde de öne çıktı. Onun için ABD'ye giden gazetecilerin, kendilerini ağırlayan ülkeye hizmeti benimsedikleri gibi, İsrail'e davet edilen gazeteci ve yazarlar da oradan İsrail hayranlığı ile döndüler. Bu durum yazarları, eleştirel düşüncenin kanatlandırdığı bir fikri atağın öncüleri olma yerine, hayranlık beslenen ülkenin propagandacısı konumuna düşürdü. Ne yazık ki, Falih Rıfkı da bu hükmün dışında yer alamadı. Yerli üretim yerine Amerika'dan uçak, Hollanda'dan damızlık inek alma tutumu, İsrail'den koyun alma tavrıyla devam etti. Gazetecilerin, bilimsel düşüncenin; bilim, teknoloji üretimi gibi gelişmelerin temeli olduğu gerçeğini göz ardı etmeleri, hükümetlerin eğitim politikalarıyla üniversite ve eğitim kurumlarına da ihmal olarak yansıdı. Göçmen geldiği İsrail'i vatan görerek geliştirmeye gayret eden bilim insanları ve vatandaş tipinin, Türkiye eğitiminde niçin üretilemediği yeterince tartışılmadı.

İsrail olgusu, on beş yıllık bir dilimde ele alınsa da ilişkileri yönlendiren insan unsuru, coğrafya ve değerler yönünden etraflıca değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.01.5.28.15; BCA, 030.01.6.30.9; BCA, 030.01.6.30.15; BCA, 030.01.7.43.22; BCA, 030.01.42.252.14; BCA, 030.01.5.28.15; BCA, 030.01.84.531.14; BCA, 030.01.124.799.5; BCA, 030.01.133.862.3; BCA, 030.01.99.641.7; BCA, 030.01.110.736.16; BCA, 030.01.110.736.18; BCA, 030.10.131.942.5; BCA, 030.10.163.142.4; BCA, 030.10.232.563.15; BCA, 030.10.171.185.21; BCA, 030.10.266.793.45; BCA, 030.10.266.793.46; BCA, 030.10.266.793.48; BCA, 030.10.266.793.49; BCA, 030.11.1.210.37.2; BCA, 030.18.01.02.91.57.4; BCA, 030.18.01.02.92.85.5; BCA, 030.18.01.02.97.127.5; BCA, 030.18.01.02.101.15; BCA, 030.18.01.02.106.15; BCA, 030.18.01.02.118.80; BCA, 030.18.01.02.118.87.1; BCA, 030.18.01.02.118.87.3; BCA, 030.18.01.02.118.108.3; BCA, 030.18.01.02.119.46.7; BCA, 030.18.01.02.122.28.17; BCA, 030.18.01.02.120.66.14; BCA, 030.18.01.02.121.95.15; BCA, 030.18.01.02.122.23.14; BCA, 030.18.01.02.122.35.5; BCA, 030.18.01.02.123.54.20; BCA, 030.18.01.02.123.61.6; BCA, 030.18.01.02.135.25.15; BCA, 030.18.01.02.145.107.7; BCA, 030.18.01.02.153.37.13; BCA, 030.18.01.02.154.69.7; BCA, 030.18.01.02.161.44.20; BCA,

030.18.01.02.164.24.1; BCA, 030.18.01.02.169.23.11; BCA, 030.18.01.02.169.23.11.25; BCA, 030.18.01.02.177.22.9.2; BCA, 030.18.01.02.177.22.9.22; BCA, 030.18.01.02.177.24.3; BCA, 030.18.01.02.180.57.13; BCA, 030.18.01.02.180.58.9; BCA, 030.18.01.02.183.3.2.1; BCA, 030.18.01.02.238.57.9; BCA, 490.01.607.102.22; BCA, 030.18.01.02.92.94.19.

The National Archives (TNA), WO WO 32/11349: Jabotinsky / Zion Mule Corps.

"İsrail'in Ekonomisi", https://www.mfa.gov.tr/israil-ekonomisi.tr.mfa, erişim: 30.01.2022.

"Türk Vatandaşlığı Kanunu", *Resmî Gazete,* neşir ve ilânı: 4 Haziran 1928, S. 904.

"Türkiye İsrail Siyasi İlişkileri", https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa, erişim: 30.01.2022 (Ministry of Foreign Affairs: Dışişleri Bakanlığı).

AARONSOHN, Alexander, 2003, *Türk Ordusuyla Filistin'de: Bir Yahudi Askerin I. Dünya Savaşı Notları*, (Çev. Necmettin Alkan), Selis Kitaplar, İstanbul.

ADERET, Ofer, "Eski Başbakanın Oğlu 'İsrail Günah İçinde doğdu. Ben Suçlu bir ülkenin işbirlikçisiyim' diyor", *Haaretz Gazetesi,* 19 Eylül 2021, https://www.haaretz.com/israel-news/, erişim: 25 Eylül 2021.

AĞDEMİR, A. Murat., 2015, "Zion Mule Corps In The Gallipoli War", *Turkish Studies-International Periodical for the Languages*, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/1 Winter 2015, p. 47-58, Ankara.

ALKAN, Necmettin, 2017, *Nili: Ortadoğu'da Casuslar Savaşı*, Kronik Kitap, İstanbul.

ALTINOĞLU, Garbis, 2005, *Tanıklıklar, Makaleler, Belgeler, Mülakatlar ve Şiirlerle Filistin-İsrail Dosyası,* Pozitif Yayınları, İstanbul.

ALTUNBEĞ TURGUT, Ceren, 2015, *Ortadoğu ve Filistin (1920-1949*), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ARSLAN, Ali, 2006, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü*, Truva Yayınları, İstanbul.

ARSLAN, Merve, 2019, *Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanlığı Dönemindeki Yurtdışı Seyahatleri (1950-1960*), Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans tezi, Aydın.

ARTUS, Âmil, 1963, *İsrail'de Gördüklerim*, Yeni Desen Matbaası, Ankara.

ATASAGUN, Galip, "Yahudilikte Dînî Sembol ve Kavramlar", *İlahiyat Dergisi*, 2001, S. 11, s. 125-156.

ATAY, Falih Rıfkı, 2012, *Batış Yılları*, Pozitif Yayınları, İstanbul.

ATİLHAN, Cevat Rıfat, 1995, *Medeniyetin Batışı*, byy.

Bedîî Faik, 1972, *Akıl Cumhuriyeti İsrail,* Dilek Matbaası (byy).

BESALEL, Yusuf, 2001, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın AŞ, İstanbul, c. I-III.

BOZKURT, Celil, 2014, "I. Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesi'nde NİLİ Casusluk Örgütünün Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 2014, S. 88, s. 89-114.

BOZKURT, Celil, 2019, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nili Casusluk Örgütü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Bahar 2019, S. 99, 1-30.

BOZKURT, Nebi, 2004, "Mescid-i Aksâ", *DİA*, Ankara, c. XXIX, s. 268-271.

CAN, Ayşegül, 2021, "Türkiye-İsrail ve Filistin İlişkileri", *20. Yüzyılda Türkiye-Ortadoğu İlişkileri,* Ed. F. Tuğluoğlu, C. Yıldırım, O. Okumuş, Pegem Akademi, Ankara, s. 111-156.

ÇAVUŞOĞLU, Mevlüt, 2021, *Girişimci ve İnsani Dış Politikamız*, Dışişleri Bakanlığı kitapçığı, s. 1-57, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa, erişim: 31.01.2022.

ÇETİNER, Yılmaz, 1999, "Küçük Kral'ın becerisi", *Milliyet*, 11 Şubat 1999.

ÇİÇEK, Turan, 2014, "Altı Gün Savaşı Tarihe Geçen Hava Harekâtı", Mayıs 2014, İstanbul, https:// www. academia.edu, (erişim. 08.09.2022).

DEVECİ, Can, 2017, "Herbert Samuel Dönemi'nde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2017, S. 42, s. 1-17.

DURSUN, Davut, 1991, "Bağdat Paktı", *DİA*, İstanbul, c. IV, s. 446-447.

DURSUN, Davut, 2001, "İsrail Tarih", *DİA*, İstanbul, c. XXIII, s. 184-188.

ERDEMİR, Halil, 2007, *Türkiye-İsrail İlişkileri*, Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.

ERDEMİR, Halil, 2011, "İsrail Devleti'nin İlanından Önce David Ben Gurion'un Filistin'i Yahudileştirme Politikası", *Gazi Akademik Bakış*, c. IV, S. 8, Yaz 2011, s. 175-194.

ERİNÇ, Sırrı, 2001, "Fizikî ve Beşerî Coğrafya", *DİA*, İstanbul, c. XXIII, s. 181-183.

FELBER, Moshe, 2008, "Ekonomi", *İsrail Hakkında Gerçekler İsrail'in 60. Yıldönümü basımı,* İsrail Enformasyon Merkezi**,** Kudüs, s. 203-241.

GÖKDEMİR, Orhan, 2012, *Türkiye'de Yahudi-Hıristiyan Savaşları Helenizm Siyonizm Türkçülük*, Destek Yayınevi, İstanbul.

GÜNGÖR, Muhammed, 2005, *Süleyman Mabedi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

HOLLSTEİN, Walter, 1975, *Filistin Sorunu Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, çev. C. A. Ertuğ, Yücel Yayınları, İstanbul.

İddia Edilen Süleyman Tapınağı, Mirasımız Kudüs ve Civarında Osmanlı Mirasını Koruma ve Yaşatma Derneği yayını, İstanbul, ty.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, 1991, "Arap Birliği", *DİA*, c. III, s. 325.

İLHAN, Sinan, 2001, "İsrail-Ülkede İslâmiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, c. XXIII, s. 188-191.

KARAKOÇ, Ercan ve OLKUN, Mithat, ''Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1962-1965)'', *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. VII, S. 4., 2020, s. 2311-2330.

Karl Marx, 1997, *Yahudi Sorunu*, çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, Ankara.

KILLIOĞLU, Mehmet Erkan, 2021, "Türkiye-İsrail İkili İlişkileri ve 1958 Antlaşması", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Kış 2021/8-4, s.1323-1350.

KIZILOĞLU, Sedat, 2012, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", *Sosyalbilimler*, c. II, S. 1, Ocak 2012, s. 35-64.

KÖSE, Ali, *1998,* "Hizbü't-tahrîri'l-İslâmî", *DİA*, İstanbul, c. XVIII, s. 184-185.

Kutsal Kitap Yeni Dünya Çevirisi, 2019, İngilizce *New World Translation of the Holy Scriptures*'ın gözden geçirilmiş 1984 baskısından, 900 Red Mills Road Wallkill, NY (ABD).

KÜÇÜK, Abdurrahman, 1991, Arz-ı Mev'ûd", *DİA*, İstanbul, c. III, s. 442-444.

LANDAU, Jacob M., *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 1996.

LANDAU, Jacob M.,1996, *Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)*, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

MANAZ, Abdullah, 2018, "Theodor Herzl, Filistin ve II. Abdulhamid", *İkinci Uluslararası İsrail ve Yahudilik Çalışmaları Konferansı 2018 Bildiri ve Öz Kitabı, Ed.* M. Mustafa Kulu, *s. 12-28.*

MONTEIL, Vincent, 2020, *İsrail'in Gizli Dosyası Terörizm*, çeviri: Ergun Göze, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

ORAN, Baskın, 2010, *Türk Dış Politikası (1980-2001)*, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖKE, Mim Kemal, 1982, *Osmanlı İmparatorluğu Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

ÖZMEN, Süleyman, 2006, *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

PAPPE, Ilan, 2007, *Modern Filistin Tarihi Tek Ülke: İki Halk,* Çev. Nuri Plümer, Phoenix, Ankara.

ROKACH, Liva, 2006, *İsrail'in Kutsal Terörü Moşe Şaret'in Özel Güncesi Üzerine Bir İnceleme*, çev. Zeynep Neşe, Belge Yayınları, İstanbul.

SALMAN, Merve, 2020, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve İsrail İle İlişkileri (1923-1960*), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

SCHOENMAN, Ralph, 1992, *Siyonizmin Gizli Tarihi,* Çev. Aydın Pesen, Kardelen Yayınları, İstanbul.

SERBEST, M. Bürkan, 2016, "Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. V, S. 3, s. 401-424.

SHAHAK, Israel, 2004, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, İstanbul.

SHAHAK, Israel-Norton MEZVINSKY, 2002, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, Çev. A. E. Dağ, Anka Yayınları, İstanbul.

SHALAİM, Avi, 2017, *Filistin'i Bölüşmek Kral Abdullah, Siyonistler ve Filistin'i Taksim Siyaseti 1921-1951*, Tercüme: Muttalip Tütüncü, Küre Yayınları, İstanbul.

SHARON, Moshe Sevilla, 1992, *Türkiye Yahudileri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Theodor Herzl, 2007, *Yahudi Devleti*, Çev. Sedat Demir, Ataç Yayınları, İstanbul.

ULUTAŞ, Ufuk-Selin M. BÖLME-Gülşah Neslihan DEMİR-Furkan TORLAK-Saliha ZİYA, 2012, *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu,* SETA yayını, Ankara.

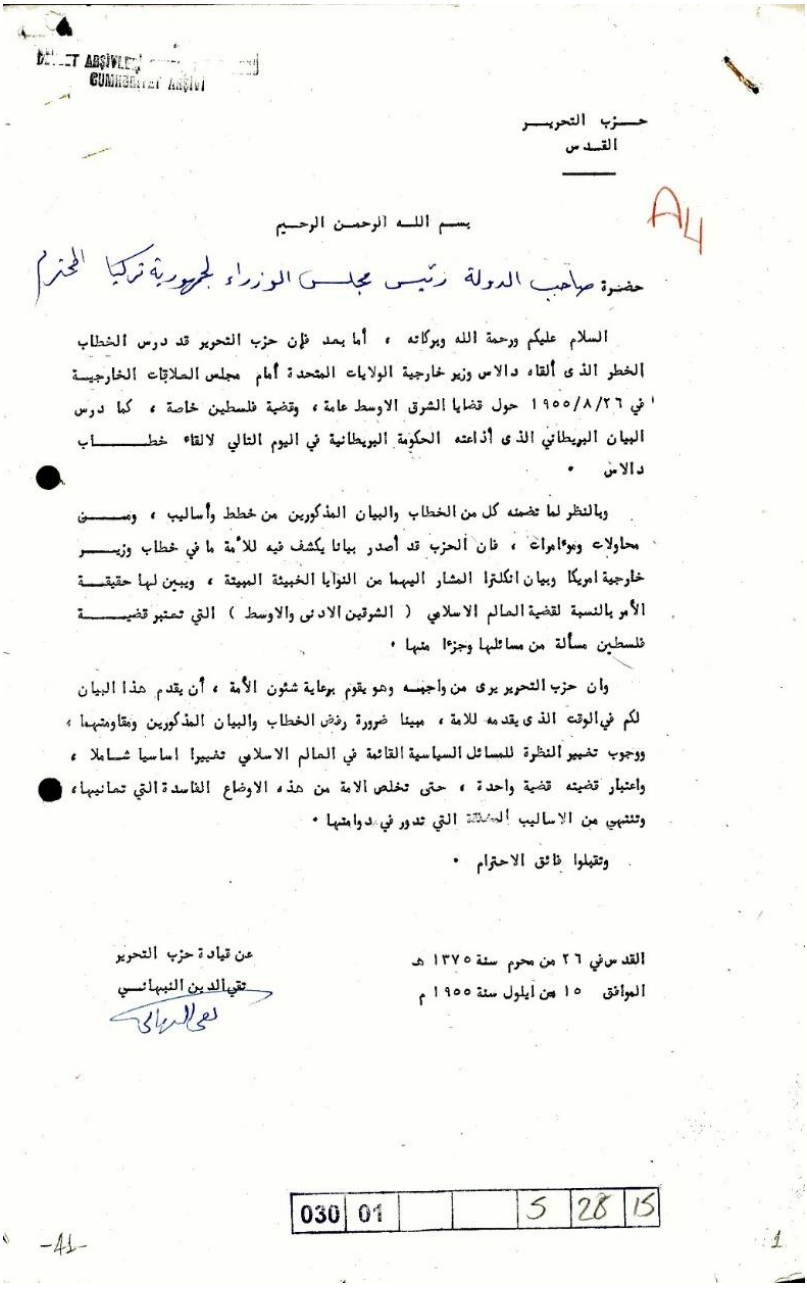
YALÇIN, Osman, 2021, "1967 Arap-İsrail Savaşı ve Savaşta Hava Harekâtı", *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi (ATAD)*, S. 5, s. 53-104.

YARAR, Erhan, 2006, *Tarihsel Dönüşüm-Filistin Sorunu Temelinde Türk Dış Politikası ve İsrail Devleti'ni Tanıma Süreci*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

YETİM, Tuba, 2019, *Yahudilikte Haftalık Peraşa Okuma Geleneği (Haftalık Tevrat Okumaları*), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

YURTOĞLU, Nadir, 2017, *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960*), Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara.

EKLER

DEVLET ARŞİVLERİ
CUMHURİYET ARŞİVİ

حـــزب التحريـــر
القـدس

بسم الله الرحمن الرحيم

حضرة صاحب الدولة رئيس مجلس الوزراء لجمهورية تركيا المحترم

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته ، أما بعد فإن حزب التحرير قد درس الخطاب الخطر الذى ألقاه دالاس وزير خارجية الولايات المتحدة أمام مجلس الملاّت الخارجية في ١٩٥٥/٨/٢٦ حول قضايا الشرق الاوسط عامة ، وقضية فلسطين خاصة ، كما درس البيان البريطاني الذى أذاعته الحكومة البريطانية في اليوم التالي لالقاء خطـــــاب دالاس .

وبالنظر لما تضمنه كل من الخطاب والبيان المذكورين من خطط وأساليب ، ومـــــن محاولات وموءامرات ، فان الحزب قد أصدر بيانا يكشف فيه للأمة ما في خطاب وزيـــر خارجية امريكا وبيان انكلترا المشار اليهما من النوايا الخبيثة المبيتة ، ويبين لها حقيقـــة الأمر بالنسبة لقضية العالم الاسلامي (الشرقين الادنى والاوسط) التي تعتبر قضيـــــة فلسطين مسألة من مسائلها وجزءا منها .

وأن حزب التحرير يرى من واجبه وهو يقوم برعاية شئون الأمة ، أن يقدم هذا البيان لكم في الوقت الذى يقدمه للامة ، مبينا ضرورة رفض الخطاب والبيان المذكورين ومقاومتهما ، ووجوب تغيير النظرة للمسائل السياسية القائمة في العالم الاسلامي تغييرا اساسيا شـاملا ، واعتبار قضيته قضية واحدة ، حتى تخلص الامة من هذه الاوضاع الفاسدة التي تعانيها ، وتنتهي من الاساليب الخاطئة التي تدور في دوامتها .

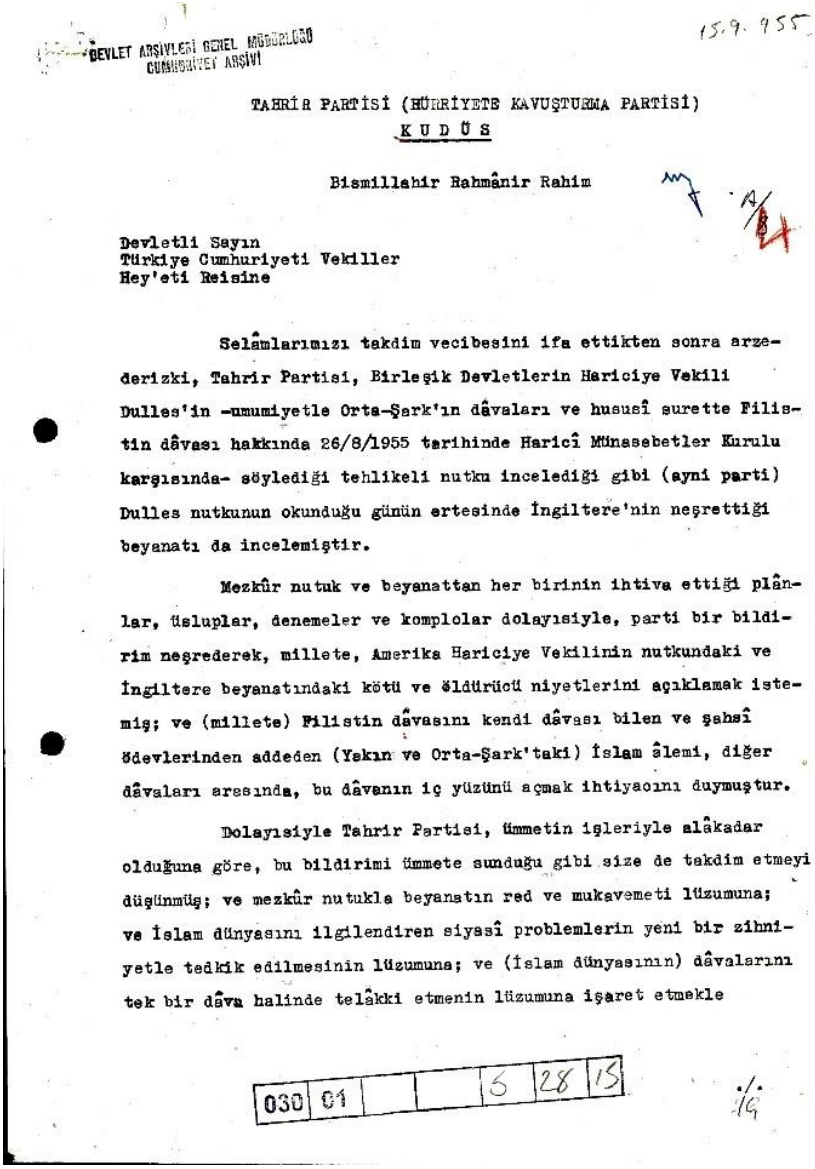
وتقبلوا فائق الاحترام .

القدس في ٢٦ من محرم سنة ١٣٧٥ هـ
الموافق ١٥ من ايلول سنة ١٩٥٥ م

عن قيادة حزب التحرير
تقي الدين النبهاني

030 | 01 | | | 5 | 28 | 15

-41-

BEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

15.9.955

TAHRİR PARTİSİ (HÜRRİYETE KAVUŞTURMA PARTİSİ)
KUDÜS

Bismillahir Rahmânir Rahim

Devletli Sayın
Türkiye Cumhuriyeti Vekiller
Hey'eti Reisine

Selâmlarımızı takdim vecibesini ifa ettikten sonra arzederizki, Tahrir Partisi, Birleşik Devletlerin Hariciye Vekili Dulles'in -umumiyetle Orta-Şark'ın dâvaları ve hususî surette Filistin dâvası hakkında 26/8/1955 tarihinde Haricî Münasebetler Kurulu karşısında- söylediği tehlikeli nutku incelediği gibi (ayni parti) Dulles nutkunun okunduğu günün ertesinde İngiltere'nin neşrettiği beyanatı da incelemiştir.

Mezkûr nutuk ve beyanattan her birinin ihtiva ettiği plânlar, üsluplar, denemeler ve komplolar dolayısiyle, parti bir bildirim neşrederek, millete, Amerika Hariciye Vekilinin nutkundaki ve İngiltere beyanatındaki kötü ve öldürücü niyetlerini açıklamak istemiş; ve (millete) Filistin dâvasını kendi dâvası bilen ve şahsî ödevlerinden addeden (Yakın ve Orta-Şark'taki) İslam âlemi, diğer dâvaları arasında, bu dâvanın iç yüzünü açmak ihtiyacını duymuştur.

Dolayısiyle Tahrir Partisi, ümmetin işleriyle alâkadar olduğuna göre, bu bildirimi ümmete sunduğu gibi size de takdim etmeyi düşünmüş; ve mezkûr nutukla beyanatın red ve mukavemeti lüzumuna; ve İslam dünyasını ilgilendiren siyasî problemlerin yeni bir zihniyetle tedkik edilmesinin lüzumuna; ve (İslam dünyasının) dâvalarını tek bir dâva halinde telâkki etmenin lüzumuna işaret etmekle

030 01 5 28 15

./.
19

EK 1. Filistin örgütü Hizbü't-tahrîr'in, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığına Kudüs'ten gönderdiği 15.9.1955 tarihli 13 sayfalık Arapça bildirinin "Tahrir Partisi (Hürriyete Kavuşturma)" Komutanlığı adına kurucu lider Takiyüddîn el-Nebhanî tarafından imzalanan takdim sayfasının Arapça ve Türkçesi (BCA, 030.01.5.28.15).

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

ümmeti bu fâsid durumun ızdırabından kurtarmak ve sürüp giden zalim usullere nihayet vermek istemiştir.

Bilvesiyle yüksek saygılarımızı kabul ediniz.

Tahrir Partisi Komutanlığı
Adına
Takiyyüddîn el-Nebhanî
imza

Kudüs, 26 Muharrem 1375 H.
15 Eylûl 1955 M.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

LEGATION D'ISRAEL

צירות ישראל

9 Mars 1963

Monsieur le Président,

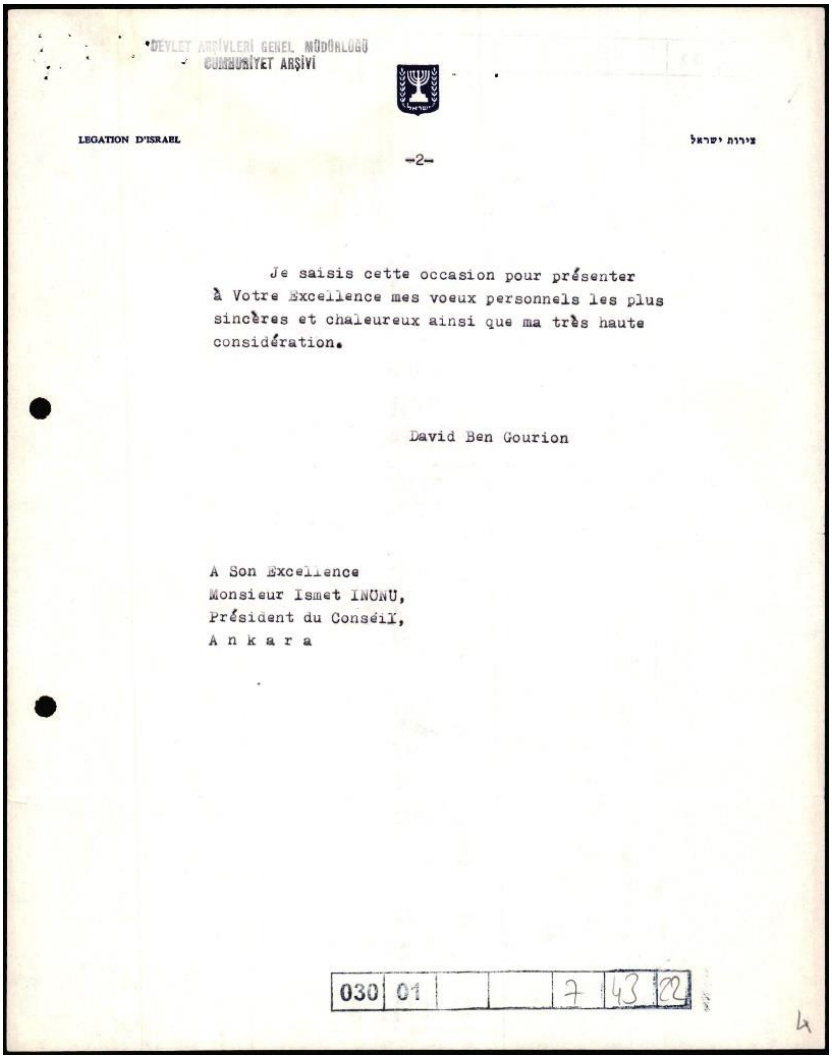
C'est avec satisfaction que j'ai appris l'accord de S. Exc. Mr. F. C. ERKIN, à l'agrément de Mr. Moshé SASSON, en qualité d'Ambassadeur d'Israël en Turquie. Je comprends que cet agrément ne nécessite encore que la formalité d'une décision du Conseil des Ministres turc, laquelle, je suppose, est assurée.

J'ai été heureux de constater que le dernier débat de la Grande Assemblée Nationale turque, a démontré que le Gouvernement, ainsi que l'opposition, désirent la normalisation des relations entre la Turquie et Israël.

Je connais et apprécie beaucoup les efforts permanents deployés par S. Exc. Mr. F. C. ERKIN pour atteindre ce but. Mais, avant tout, je connais fort bien l'attitude de Votre Excellence, qui est, en effet, l'architecte des relations entre la Turquie et Israël, et le fondateur de la coopération étroite, fertile et cordiale entre nos deux pays, laquelle necessite, nous en sommes d'accord tout les deux, des relations pleines et ouvertes. J'espère bien, que dans les prochains jours nous pourrons accueillir l'Ambassadeur de la Turquie en Israël.

../2

030 01 2 43 22

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

LEGATION D'ISRAEL

צירות ישראל

-2-

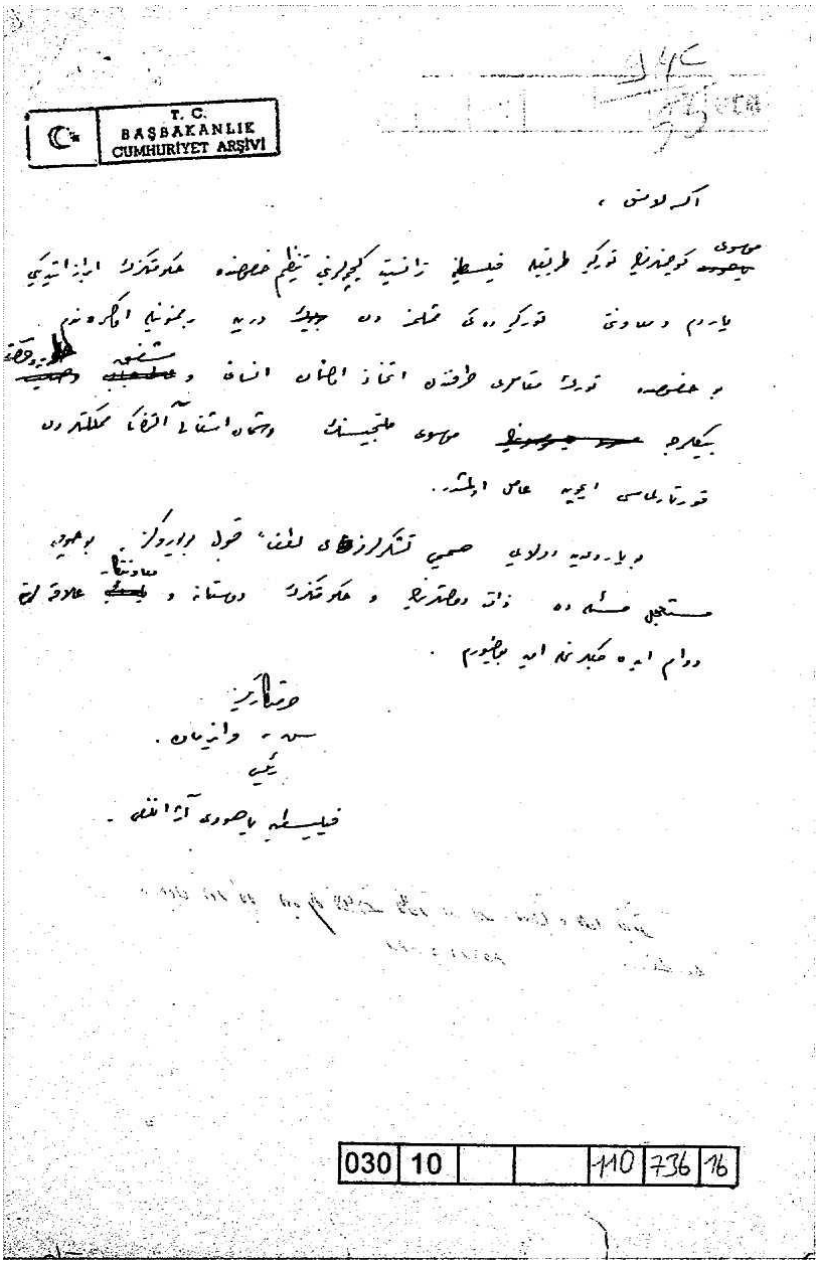
Je saisis cette occasion pour présenter à Votre Excellence mes voeux personnels les plus sincères et chaleureux ainsi que ma très haute considération.

David Ben Gourion

A Son Excellence
Monsieur Ismet INONU,
Président du Conseil,
A n k a r a

030 01 7 43 22

EK 2. İsrail Başbakanı David Ben Gourion'un İsmet İnönü'ye gönderdiği 9 Mart 1963 tarihli İsrail'in Türkiye Büyükelçisi Moshe Sasson'un kabul edilmesi hakkındaki yedi kollu şamdan sembollü mektubu (BCA, 030.01.7.43.22).

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

030 | 10 | | | 110 | 736 | 16

Ekselans,

Musevi göçmenlerinin Türkiye tarikiyle Filistin'e transit geçmelerini tanzim hususunda hükümetinizin ibraz ettiği yardım ve muaveneti Türkiye'deki mümessilimizden derin bir memnuniyetle öğrendim.

Bu hususta Türk Makamları tarafından ittihaz olunan insani ve müşfik hat-tı hareket binlerce Musevi mültecisinin düşman işgali altındaki memleketlerden kurtarılması için amil olmuşdur.

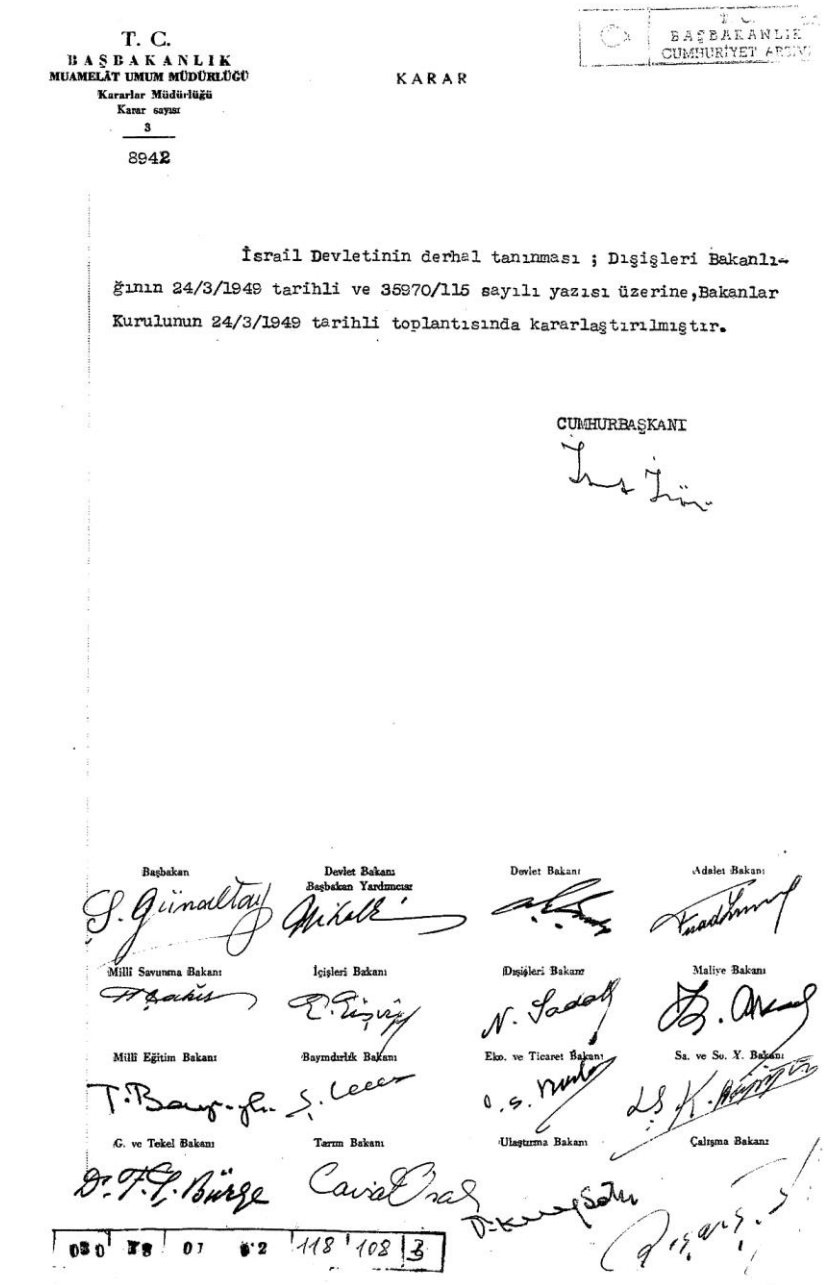
Bu yardımdan dolayı samimi teşekkürlerimizi lütfen kabul buyurunuz. Bu çok müsta'cel meselede zat-ı devletlerinin ve hükümetinizin dostâne ve muavenetkâr alakalarına devam edeceğine emin bulunuyorum.

Hürmetkarınız
Vayzman
Reis
Filistin Yahudi Ajanlığı

Mektubun aslı ve ilişiği Hariciye Bakanlığı Hususi Kalem Müdürü Bay Şadi Kador'a gönderilmiştir.24.1.1945

030	10			110	736	16

EK 3. Siyonist lider, İsrail'in kurucu cumhurbaşkanı, Filistin Yahudi Ajansı Reisi Weizman'ın Türkiye'nin Filistin'e Yahudi nüfus aktarımındaki yardımlarından dolayı Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Şadi Kador'a gönderdiği Osmanlı Türkçesi ve çeviri yazılı teşekkür mektubu (24.1.1945; BCA, 030.01.110.736.16).

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
8942

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARAR

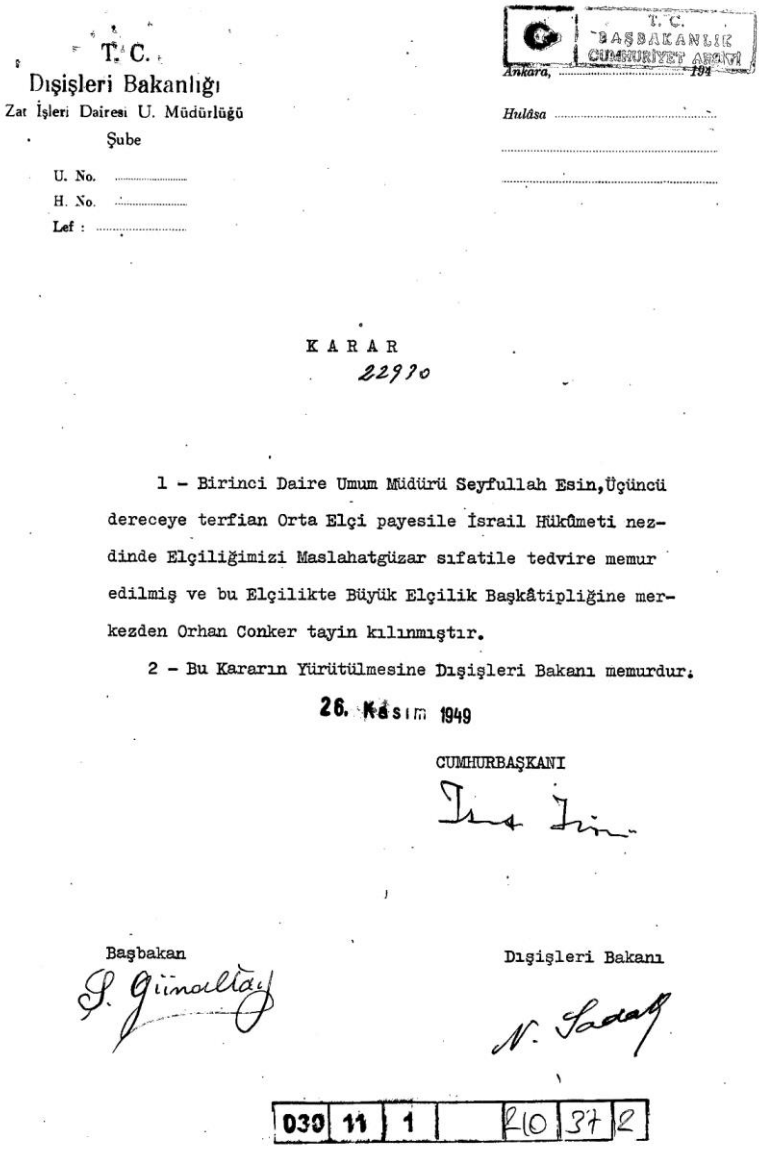
İsrail Devletinin derhal tanınması ; Dışişleri Bakanlığının 24/3/1949 tarihli ve 35970/115 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 24/3/1949 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Başbakan | Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı | Devlet Bakanı | Adalet Bakanı
Milli Savunma Bakanı | İçişleri Bakanı | Dışişleri Bakanı | Maliye Bakanı
Milli Eğitim Bakanı | Bayındırlık Bakanı | Eko. ve Ticaret Bakanı | Sa. ve So. Y. Bakanı
G. ve Tekel Bakanı | Tarım Bakanı | Ulaştırma Bakanı | Çalışma Bakanı

030 18 01 02 118 108 3

EK 4. Türkiye'nin 24 Mart 1949 tarihli İsrail'i tanıma kararı (BCA, 030.18.01.02.118.108.3).

T. C.
Dışişleri Bakanlığı
Zat İşleri Dairesi U. Müdürlüğü
Şube

U. No. .....
H. No. .....
Lef : .....

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara, ... 194

Hulâsa .....

KARAR
22970

1 – Birinci Daire Umum Müdürü Seyfullah Esin, Üçüncü dereceye terfian Orta Elçi payesile İsrail Hükûmeti nezdinde Elçiliğimizi Maslahatgüzar sıfatile tedvire memur edilmiş ve bu Elçilikte Büyük Elçilik Başkâtipliğine merkezden Orhan Conker tayin kılınmıştır.

2 – Bu Kararın Yürütülmesine Dışişleri Bakanı memurdur.

26. Kasım 1949

CUMHURBAŞKANI

Başbakan

Dışişleri Bakanı

030 | 11 | 1 | | 210 | 37 | 2

EK 5. İsrail'e ilk elçi atama kararnamesi. Cumhurbaşkanı İ. İnönü, Başbakan Ş. Günaltay, Dışişleri Bakanı N. Sadak'ın imzaladığı 26 Kasım 1949 tarihli kararla "Orta Elçi" Seyfullah Esin, Başkâtip Orhan Conker'in tayini (BCA, 030.11.1.210.37.2).

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ SOĞUK SAVAŞ'TA İRAN-TURAN KADER ORTAKLIĞI

Cem UNCU*

Giriş

Türkistan (Orta Asya) ile Orta Doğu, daha büyük ölçekte düşünüldüğünde ise Asya ile Avrupa arasında bir köprü olan Türkiye ile İran coğrafyaları, jeopolitik önemi sebebiyle tarihin her döneminde uluslararası ilişkilerde, başta komşuları olmak üzere devletler tarafından ilgi odağı olmuştur. İki kadim milletin birbirleriyle olan ilişkileri de dünya tarihi açısından coğrafyaları ve devletleri kadar önemlidir.

Türkiye-İran ilişkilerine, Türk-İran (Pers/Fars) ilişkileri bağlamında bakacak olursak; Gök Türk-Sasani devletlerine yani VI. yüzyıla kadar götürebiliriz. Hatta bu ilişkiler İran-Turan[1] mücadelelerine kadar, İskit (Saka) ve daha sonraki Hun çağlarına kadar uzanmaktadır. Bu yönden, Türkler ve İranlıların komşuluk ilişkileri üç bin yıla dayanır. İslamlaşmadan evvel, İran'ın doğu ve kuzey komşusu olan Türkler, uzun bir tarihi süreç boyunca Batı'ya göç ederek İran'ın batı komşusu olmuşlardır. Bu üç bin yıllık komşuluk ilişkisi boyunca birçok kez savaşsa da hatta İran-Turan mücadelesi olarak destanlaşsa da bu iki millet, sosyal, siyasal, iktisadî ve belki de en çok kültürel açıdan birbirlerini etkilemişlerdir. Kültür alışverişinin bu kadar çok olmasının belli başlı sebepleri vardır; Türklerin, İslam'ı doğrudan Araplardan değil de daha çok İranlıların aracılığıyla tanıması ve Türklerin uzun bir dönem (Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Timurlular, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Safevîler, Afşarlar ve Kaçarlar) İran'da hüküm sürmesi, (1925'e kadar) bu toprakların muktediri olması.

Türk-İran ilişkilerine, Anadolu merkezli Türk devletleri ile İran coğrafyasındaki devletlerin ilişkileri bağlamında bakacaksak; Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti ile Safevî, Afşar, Zend, Kaçar ilişkileri ve neticesinde XX. Yüzyıl ile birlikte (1923) Türkiye Cumhuriyeti ile (1925) İran Pehlevî Devleti'nin ilişkileri şeklindedir.

1945-60 arasındaki Türk-İran ilişkilerini sadece iki ülkenin birbirleriyle olan ilişkisini ele alarak değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü, mezkûr yıllar Soğuk Savaş döneminin Orta Doğu'daki ateşli zamanları olduğu için ABD-SSCB ilişkilerinden bağımsız bir Türk-İran ilişkisi pek de

*Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, SBBF Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi A.B.D., Konya/Türkiye,
e-posta: *cemuncu.ege@gmail.com*

[1] Konu hakkında tafsilatlı bilgi için bkz.: Osman Karatay, *İran-Turan (Eskiçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'yu Hayal Etmek)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

mümkün olmamıştır. Bu sebeple ABD-SSCB-Türkiye-İran ilişkileri olarak incelemek daha doyurucu ve doğru olacaktır. Bu dönemin tam anlaşılabilmesi için ABD-Türkiye, SSCB-Türkiye, ABD-İran, SSCB-İran, ABD-SSCB ve nihayet Türkiye-İran ilişkilerinin tek tek incelenmesi ve bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Ancak söz konusu ilişkiler, hacim olarak bir kitap bölümünün sınırlarını aşacağı için, bu Türk-İran ilişkilerini etkileyen yönleri ve ana hatları ile ele alınmıştır. Yukarıda sayılan ilişkilerin hepsi müstakil bir çalışma konusu olup, bazıları bu kitabın bölümlerini oluşturmaktadır.

1945'e Kadar Türk-İran İlişkileri

Osmanlı Devleti ile İran'daki Türk hanedanlıkları Safevî, Afşar, Zend ve Kaçarlar[2] arasındaki ilişkilerin çoğunu siyasî, dinî güç mücadeleleri ve sınır sorunlarının çözümü oluşturmuştur. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında hem Osmanlı'nın son döneminde hem de Cumhuriyetin ilk dönemindeki önemli meseleler; Türk-İran sınır sorunları ve bu sorunla bağdaşık şekilde Kürt aşiretleri sorunudur. XX. yüzyıl ile birlikte iki devlet de önemli değişimler geçirmişlerdir. Osmanlı Devleti, gerçekleştirilen devrimle Türkiye Cumhuriyeti'ne evrilirken Kaçar Devleti ise İngiliz destekli askerî darbe ile son bulmuştur.

21 Şubat 1921 gecesi İran Kazak Tugayı komutanı Rızâ Han, başkent Tahran'a girmiş ve silah zoruyla idareyi ele almıştır. Böylece mevcut hükümet düşmüş, Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâî başbakan olarak yeni hükümeti kurmuş ve Rızâ Han da "serdâr-ı sipeh" unvanıyla genelkurmay başkanlığı yaparken aynı zamanda Savaş Bakanı olmuştur. Kaçar hükümdarı Ahmed Şah 1923'te hükümeti kurma yetkisini Rızâ Han'a vermiştir. Bu dönemde Türkiye'deki demokratik gelişmelerden etkilenen Rızâ Han cumhuriyet rejimine geçme çalışmaları başlatmıştır. Bu olaylar silsilesi sonucunda, Avrupa'da bulunan Ahmed Şah 1924 yılının başında meclis kararıyla tahttan indirilmiştir. Bu süreçte ülkenin lideri olarak yönetimi ele alan Rızâ Han, 12 Aralık 1925'te "şehinşah" ilân edilmiştir. Rızâ Şah, Pehlevî unvanı alarak İran'ın yeni hükümdarı olmuştur. Böylece Kaçar Hanedanlığına resmen son verilip Pehlevî Hanedanlığı kurulmuştur ve Rızâ Şah 25 Nisan 1926'da Gülistan Sarayı'nda taç giymiştir.[3]

Rızâ Şah Pehlevî'nin İngilizlerin desteğiyle İran'daki iktidarı ele geçirmesinden sonra ülkeyi modernleştirmeye ve batılı tarzda reformlar yapmaya çalışması sayesinde Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir sayfa

[2] Kaçar Hanedanlığı döneminde Türk (Osmanlı)-İran ilişkileri konusunda tafsilatlı bilgi için bkz.: Abdolvahid Soofizadeh, *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı - İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

[3] Ali M. Ansari, *Modern Iran*, *The Pahlavis and After*, New York: Routledge, 2014, s. 25; Rıza Kurtuluş, "Rızâ Şah Pehlevî" *TDVİA*, *https://islamansiklopedisi.org.tr/riza-sah-pehlevi* (Erişim 14 Haziran 2021). Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2008 yılında İstanbul'da basılan 35. cildinde, 67 numaralı sayfada yer almaktadır.

açılmıştır.[4] İran'da cumhuriyet kurma idealleri ve umutlarıyla yönetimi, darbe ile ele geçiren ve nihayetinde kendi hanedanlığını kuran Rızâ Şah, buna rağmen İran'ı modern bir devlete dönüştürmek istiyordu. İran'ı askerî, iktisadî ve eğitim alanında modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek alarak modernleştirmeye çalışmıştır. Şah 1934'te Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Türkiye-İran ilişkileri daha da ilerlemiştir. Geçen yüzyıllarda genellikle düşmanca ve rekabet içinde olan iki ülke ilişkileri Atatürk ile Rızâ Şah döneminde oldukça olumlu seyretmiştir.[5]

Rızâ Şah, bazı kesimlerce büyük bir reformist, modernist ve hatta İran'ı sekülerleştiren lider olarak görülmektedir.[6] Rızâ Şah her ne kadar modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'i örnek alsa da, George Lenczowski onun yönetim ve kişisel özelliklerini şu şekilde ifade etmiştir; keyfi hareketlere meyleden, hukuk kavramına uzak biriydi ve hem esaslı bir devlet adamı olan hem de her yönüyle milletinin lideri olan Mustafa Kemal'in özgüveni onda yoktu.[7] Yine de batılılaşma yolundaki iki ülke, sınır bölgelerinde isyan eden aşiretler ve çeşitli sınır sorunları konusunda ortak hareket etmişler ve ayrıca 1937'de Sâdâbâd Paktı'nı imzalayarak Türk-İran ilişkilerini son yüzyılın zirvesine çıkarmışlardır.

Stalin'in Komünizmi yayma ve Orta Doğu bölgesine inme planları II. Dünya Savaşı öncesine dayanmaktadır. Bunun farkında olan Atatürk hem Komünizm tehlikesini engelleyip önüne set çekmek hem de Türkiye'nin doğu sınırlarını sağlama almak için komşu devletlerle saldırmazlık anlaşması yapmıştır. Türkiye, Irak, Afganistan ve İran arasında 8 Temmuz 1937'de yapılan pakt, adını imzalandığı Tahran'daki Sâdâbâd Sarayı'ndan almıştır.[8]

II. Dünya Savaşı'nın Etkileri

II. Dünya Savaşı, tüm dünyayı etkilediği gibi hem Türkiye ile İran'ı hem de iki ülke ilişkilerini derinden etkilemiştir. Türkiye, cumhuriyetin ilanından sonraki yıllarda hem büyük güçlerle hem de komşu ülkelerle iyi ilişkiler kurmuş ve dış politikanın temelini tarafsızlık politikası oluşturmuştur. Atatürk'ün önderliğinde 1938'e kadar sürdürülen bu politika, onun ölümünden sonra ancak İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar sürdürülebilmiştir. Savaş bitip, kazanan belli olduktan sonra Türkiye açıkça müttefiklerin tarafını tutup Almanya'ya savaş açmış daha sonraki süreçte de ABD-SSCB çekişmesindeki Soğuk Savaş'ta bariz şekilde ABD'nin safında yer almıştır. Böylece 1923'ten beri sürdürülen tarafsızlık

[4] Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 115.
[5] Kurtuluş, "Rızâ Şah Pehlevî", *https://islamansiklopedisi.org.tr/riza-sah-pehlevi* (Erişim 14 Haziran 2021).
[6] Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge University Press, 2008, s. 72.
[7] G. Lenczowski, *The Middle East in World Affairs,* London, 1980, s. 174.
[8] Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 137.

politikası sona ermiştir.[9] Bu elbette ki Türkiye-İran ilişkilerini etkilemiş, adeta Türk dış politikasının temelini oluşturmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda İran her ne kadar tarafsızlığını belirtse de Almanlara yakınlık göstermiştir. Nazi Almanya'sı da hem Orta Doğu'daki konumu hem de SSCB'ye yakınlığı dolayısıyla İran'ı bölgedeki merkez üssü olarak kullanmak istemiş ve İran'a personel göndermiştir.[10] İran da Türkiye gibi tarafsızlığını ilan etse de özellikle İran'daki Alman etkinliğinden dolayı savaştan ve işgalden kurtulamamıştır. Müttefikler, Rızâ Şah'ın Alman yanlısı olduğunu, aslında savaşın başından beri biliyordu. Almanların, Rusya'yı işgali ve Türklerin de İran ile birlikte Almanların yanında savaşa katılma tehdidi oluşmuştur. Bununla birlikte, müttefikler Sovyetlere gerekli yardımı yapabilmek için İran rotasına ihtiyaç duymuşlardır.[11] Müttefikler bu tehlike karşısında İran şahından ülkedeki tüm Almanları acilen sınır dışı etmesini istemişlerdir. Fakat Şah bunu yapmayınca veya yapmakta geç kalınca, toprakları İngilizler ve Ruslar tarafından 25 Ağustos 1941'de işgal edilmeye başlanmış, bir hafta içinde ülke ittifak güçlerine teslim olmuştur. Ayrıca Rızâ Şah tahttan el çektirilmiş ve 28 Eylül'de sürgüne gönderilmiştir. Yerine, işgal güçlerinin izni ve oluruyla[12]; Rızâ Şah'ın oğlu genç Muhammed Rızâ geçmiştir.[13] İran, geçmiş yüzyılda sayısız defa uğradığı ve gelecekteki uğrayacağı yabancı güçlerin hakimiyetine kurban gitmiştir. Bu, çalkantılı iktidar döneminin istikrarsız bir başlangıcı olmuştur. Çünkü Muhammed Rızâ, babasının sahip olduğu pek çok güçten mahrum kalacaktır ve gelecek yıllarda onun iktidarında İran'da çok fazla yabancı müdahalesi olacaktır.[14] Muhammed

[9] İlay İleri, "Türkiye'nin Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkilap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, 2005, s. 376.

[10] Mihail Sergeyeviç İvanov (ed.), *İran Tarihi*, çev. Hasan Demiroğlu, İstanbul: Selenge, 2021, s. 370.

[11] Almanlar ani bir taarruz ile Rusya'yı işgal etmiş, Ruslar da müttefiklerin yardımına muhtaç kalmıştır. Zaten Alman işgali altındaki topraklardan yardım götürülemeyeceğine göre, Rusya'ya giden en kısa güzergâh İran üzerinden geçiyordu. Ancak Rızâ Şah buna müsaade etmemiş ve Sovyetlere yardım gitmesine mâni olmuştur. SSCB'nin yenilmesi ve savaştan ayrılması savaşın gidişatını tümüyle değiştireceği için İngilizler ile Ruslar 1941 Ağustos'unda İran'ı işgal etmişlerdir. Bkz.: Amin Saikal, "Iranian Foreign Policy, 1921-1979", *The Cambridge History of Iran: From Nadir Shah To The Islamic Republic*, ed. Peter Avery vd., Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 434.

[12] İngilizler ve Sovyetler 1941'de İran'ı işgal ettiklerinde Rızâ Şah'ı yok etmişler ancak Pehlevî Hanedanlığına (devlete) dokunmamışlar. Çünkü bu iki müttefik ve daha sonra onlara katılan ABD, İran'ın (başlayan ve devam etmekte olan II. Dünya Savaşı'nda) faydalı olabileceğini fark etmişlerdir. İlk olarak; İran önemli bir petrol kaynağıydı. Bu ülkeyi direkt veya dolaylı yoldan kontrol etmek demek Orta Doğu'da çıkan petrolün önemli bir kısmını kontrol etmek demekti. İkinci olarak; İran'ın kontrol edilmesiyle Avrupa'dan Sovyetler Birliği'ne alternatif bir karayolu koridoru açılmış olacaktı. Müttefikler, hem burada çıkarılan petrolün İngiltere'ye ulaşımını kontrol etmek için hem de gerektiğinde SSCB'ye yardım gönderebilmek adına, Rızâ Şah'a cebren tahttan el çektirip, geri kalan devleti olduğu gibi korumayı tercih etmişlerdir. Bkz.: Abrahamian, *A History of Modern Iran*, s. 97.

[13] Patrick Clawson; Michael Rubin, *Eternal Iran*, *Continuity and Chaos*, New York: Palgrave Macmillan, 2005, s. 57.

[14] Ansari, *Modern Iran*, s. 103, 104.

Rızâ Şah'ın uzun saltanat dönemi (1941-1979) büyük olaylar ve sıkıntılarla geçmiştir. Buna rağmen onun saltanatında İran çok gelişmiş ve zenginleşmiştir. Bunlarla birlikte İran'da otokrasi ve anti-demokratik uygulamalar da doruğa ulaşmıştır.[15]

Müttefik güçlerce işgal edilen İran, bitmeyen ve büyüyerek devam eden savaş boyunca müttefiklere katılmıştır. İran'da müttefik güçlere karşı düşmanlığın ve intikamın yerini onlara katılma, yardım etme hali almıştır. Hatta, bu durum İngiliz istihbarat raporları[16]na alaycı bir tavırla yansımıştır; "*İran, kendisinin ve müttefiklerin Almanya üzerindeki zaferini coşkuyla kutladı.*"[17]

II. Dünya Savaşı'nı her ne kadar Avrupa'nın demokratik ve liberal kısmı kazanmış gibi gözükse de aslında Almanları yenenler ABD ile SSCB olmuştur. Özellikle Avrupa ve Orta Doğu'daki devletler, bundan sonraki dönemde siyasi yakınlıklarına göre bu iki büyük gücün etrafında toplanmışlardır. ABD ile SSCB yaşadıkları mücadele ile Avrupa'nın ve dünyanın kaderini belirlemişlerdir.

1945 yılına kadarki bu süreçte İran'daki söz ve etki sahibi dış güçler İngiltere ve SSCB idi.[18] ABD, I. Dünya Savaşı sonrasında dünya siyasetine yön veren büyük devletlerden biri olurken, II. Dünya Savaşı sonrasında ise Batı dünyasının lideri olmuştur. Bu ve benzeri sebeplerle İran ve komşusu Türkiye'de 1945'ten sonra ağır bir Amerikan etkisi görülmüştür.

Türkiye de İkinci Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen hem savaş sırasında hem de savaşın ardından, özellikle doğu topraklarında, Sovyetlerin yayılmacı tehdidini hissetmiştir. Türkiye 1923'ten itibaren Batı ile Doğu arasında tarafsız ve bağımsız bir dış politika izlemesine rağmen, bu tehdit Türkiye'yi zorunlu olarak Batı'ya itmiş, yakınlaşmak zorunda bırakmıştır. Türkiye'nin Batı bloğuna dahil olma sürecinin en önemli sonuçları; Birleşmiş Milletler ile NATO üyeliği olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı'nın bittiği iki kutuplu Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile İran, coğrafya ve kader ortaklığı yaşamışlardır. Bu sebeple uluslararası gelişmelere genellikle benzer tepkiler vermişler ve çoğu zaman aynı tarafta bulunmuşlardır. Ortak noktalar; Sovyet tehdidi, Batı bloğuna özellikle de ABD'ye yakınlaşma ve ilk iki sebep dolayısıyla Arap dünyasıyla ilişkilerin bozulmasıdır.

1945-60 Dönemi Türk-İran İlişkileri

Türkiye'de bu dönem ilişkilerinin beş yılı Cumhuriyet Halk Partisi, kalan on yılı da Demokrat Parti iktidarı döneminde geçmiştir. Cumhuriyetin

[15] Elton L. Daniel, *The History of Iran*, Greenwood, 2001, s. 143.
[16] (FO 371 45458, Intelligence Summaries 1945, E3434, dated 28 May 1945.)'dan naklen.
[17] Ansari, *Modern Iran*, s. 106.
[18] Babak Ganji, *Politics of Confrontation*, *The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran*, London: Tauris Academic Studies, 2006, s. 11.

ilanından 1946'ya kadar yapılan seçimlere[19] CHP tek parti olarak girmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonunda liberal-demokrat müttefiklerin kazanması ve Türkiye'nin de demokrat dünyanın yanında yer almasının da etkisiyle 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimler ilk kez çok partili olarak gerçekleştirilmiştir. 7 Ocak 1946'da Celal Bayar'ın liderliğinde kurulan Demokrat Parti, 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelmiş ve 27 Mayıs 1960'a kadar iktidarda kalmışlardır.[20]

İran'da ise 1945'ten 1960'a kadar tek bir şah, Muhammed Rıza Pehlevî vardır. On beş yılda farklı iktidarlar, başbakanlar ve fazlasıyla dış müdahaleler olmuştur. Türkiye-İran ilişkileri incelenirken güvenlik unsuru göz ardı edilemez. Çünkü II. Dünya Savaşı'nın yeni bittiği yıllarda hem birbirlerine karşı hem de uluslararası güvenlik kaygıları, Orta Doğu gibi savaş ve çatışmanın eksik olmadığı bir bölgede bulunan iki ülkenin de dış politikalarını belirlemelerinde başat unsur olmuştur.[21]

Muhammed Rızâ Şah, (iktidarı dönemindeki hükümetlerden ve başbakanlardan bağımsız bir şekilde) dış politikasını Şii ve Fars dini-etnik kökenleri üzerine kurmuştur. İran dışındaki politikasının temelini Şiilerin ve Farsî milletlerin koruyuculuğu/liderliği oluşturmuştur. Soğuk Savaş sürecindeki Batı'ya yakınlığı sebebiyle SSCB dahilindeki ülkelerle yakın bir ilişkisi olamamıştır. Bu dönemde İran'ın olumlu ve olumsuz anlamda en sıkı ilişkileri başta Irak olmak üzere diğer Arap ülkeleriyle olmuştur. Türkiye ile ilişkisi ile kısıtlıdır. Bunun sebepleri; ikisinin de Sovyet tehdidi karşısında olması ve ikisinin de ABD'ye güvenmesidir. ABD'nin bu dönemde Türkiye'ye oldukça yakın olması ve tabiri caizse ağabeylik yapması, İran'ın Türkiye'ye karşı hem Şii hem de Kürt kartını oynama şansı vermemiştir. İran hem Şii meselesini hem Kürt meselesini Irak'a karşı açıkça kullanmış ve Irak merkezî hükümetini oldukça yıpratmıştır. Aynı kozları Türkiye'ye karşı da kullanabilecek olmasına rağmen kullanmamayı 'tercih etmiştir'.

SSCB, Orta Doğu'da yayılabilmek için propaganda aracı olarak (Anti-Amerikan/Anti-Kapitalist) Komünizmi kullanmıştır. Arap ülkelerinde Komünizm kabul edilmese de Sosyalizm oldukça etkili olmuş ve sömürgeci batı devletlerine karşı başkaldırmak üzere işe yaramıştır. Türkiye ve İran ise tam tersi, ülkelerinde Sovyet ve Komünizm tehlikesine karşın başta ABD olmak üzerine batı bloğuna yakınlaşmışlardır.[22]

[19] (1923-1927-1931-1935-1939-1943)

[20] Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 239.

[21] Hüseyin Bağcı; Bayram Sinkaya, "Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme", *4. Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İran Üzerindeki Etkileri ve Toplumların Karşılaşabileceği Problemler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 1.

[22] Yaşar Baytal, "Büyük Güçlerin Orta Doğu'daki Mücadeleleri ve Türkiye (1945-1960)", *Turkish Studies*, S. 12/9, 2017, s. 9.

Sovyet tehdidi, Türkiye'ye ABD'nin safına geçmekten başka bir çare bırakmamıştır. Sovyetlerin tehditkâr hamleleri sonucunda Türk dış politikası, etkisi günümüze kadar (yaklaşık) yetmiş beş yıl sürecek kadar köklü bir şekilde değişmiştir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdürülen tarafsızlık/denge politikasından artık vazgeçilmiştir. XX. yüzyılın ortalarından itibaren artık, Türk batılılaşma tarihiyle de örtüşen bir şekilde, Soğuk Savaş'ın iki muhatabından biri, açık olarak 'dost' bir diğeri açık olarak 'düşman' olarak tanımlanmıştır. Tabi ki bu dost/düşman adlandırmasında sadece siyasî ilişkileri göz önüne almak yanlış olacaktır. Liberalizm/Kapitalizm-Komünizm rekabeti de Türkiye'nin tercihini ve bundan sonraki hamlelerini etkilemiştir.[23]

İran, ABD yanlılığı konusunda Türkiye'ye göre daha ılımlıdır. 1941'de Sovyet işgaline uğramasına rağmen, Türkiye kadar ABD yanlısı değildir. Ancak Sovyetlerin agresif yayılmacı politikası İran'ı bile Batı ile yakınlaşmaya mecbur kılmıştır. Demokrat Parti'nin iktidarda kaldığı 1960'a kadar ABD endeksli, Amerikan yanlısı dış politika istikrarlı bir şekilde sürdürülmüştür. Truman Doktrini[24] ve Marshall Planı önemli aşamalardır ve Türk dış politikasını, günümüze kadar etkileyen geri dönülmez noktaları olmuştur. 1945-60 arası çeşitli krizler yaşayan iki ülkenin ilişkilerini etkileyen, birbirleri ile bağıntılı iki önemli faktör vardır. II. Dünya Savaşı'nın son bulması ve Soğuk Savaş.

II. Dünya Savaşı bittiğinde, savaşa dahil olan Avrupa'nın büyük devletleri İngiltere ile Fransa, başta askerî ve iktisadî olarak çok yorulmuşlardır. Almanya ise zaten yenilmiş ve her anlamda müttefiklere teslim olmuştu. Savaşa sonradan dahil olup, galip çıkan büyük devletler arasında bulunan ABD ise bu anlamda en kârlı devletti. En az emek ve zayiatla, büyük dünya savaşının zaferine ortak olmuştur. Bu konjonktürde hem Kapitalizm-Komünizm karşıtlığından hem de ABD'ye karşı koyabilecek güce sahip olmasından dolayı rakip olarak SSCB ortaya çıkmıştır. Zaman zaman sıcak çatışmalar da yaşanmış olmasına rağmen, bu iki gücün mücadelesi "Soğuk

[23] Melih Duman, "1945-1950 Döneminde Türk Dış Politikasının Propagandası Üzerine Bir Girişim: New York Haberler Bürosu", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2018, s. 206.

[24] 12 Mart 1947'de açıklanan Truman Doktrini ile ABD, Sovyet yayılmasının önünü kesmek istiyordu. Bu doktrin ile birlikte Amerikalılar, baskıcı Komünist Sovyetlere karşı özgür dünyanın koruyuculuğunu ve liderliğini ilan ediyordu. Bu kapsamda Türkiye gibi Sovyet tehdidi altındaki ülkelere gerektiğinde ekonomik ve askerî yardım taahhüt ediyordu. Türkiye, Soğuk Savaş'ta ABD için önemli bir müttefikti. Hem Türkiye'nin, Sovyetlere karşı batı bloğunu tercih etmesi hem de ABD'nin ister direkt ister dolaylı yoldan olsun Orta Doğu topraklarında bulunması Komünizmin Anadolu üzerinden Avrupa'ya ve Arap coğrafyasına yayılmasını engellemek için çok önemliydi. Türkiye'nin bu ittifaktan çıkarı ise ABD'nin gücü sayesinde beliren Sovyet tehdidini bertaraf etmektir. Bunun yanı sıra, başta ordu olmak üzere ABD'nin teknolojik ve maddî yardımlarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Bkz.: Baytal, "Büyük Güçlerin Orta Doğu'daki Mücadeleleri ve Türkiye (1945-1960)", s. 7.

Savaş" olarak adlandırılmıştır. Soğuk Savaş'ın yaşandığı en önemli alanlardan biri de Orta Doğu ve dolayısıyla Türkiye ile İran'dı.[25]

Soğuk Savaş'ın Türk-İran İlişkilerine Etkisi

Soğuk Savaş, İkinci Dünya Savaşını kazanan iki büyük gücü, ABD ve SSCB'nin savaş sonrası çeşitli alanlardaki mücadelesidir. Sadece iki devletle sınırlı kalmamış, başını ABD'nin çektiği Batı Bloğu ile başını SSCB'nin çektiği Doğu Bloğu arasındaki gerilim ve mücadele dolu bir dönem yaşanmıştır. Savaşın, 'soğuk' olarak nitelendirilmesinin sebebi iki büyük devletin sıcak çatışmaya girmemesi ve mücadelelerinin daha çok nüfuz mücadelesi şeklinde yaşanmasıdır. Çatışma gerektiği zaman ve yerde ise savaş, üçüncü ülkeler vasıtasıyla *'Vekâlet Savaşları*'[26] şeklinde gerçekleşmiştir.

Soğuk Savaş'ın ne zaman başladığı ve bittiği konusunda bir ittifak sağlanabilmiş değildir. Bu dönemin başlangıcı genellikle, birkaç olaydan dolayı 1947'ye dayandırılmaktadır. Bu olaylar; 1947'nin en önemli gelişmesi sayılabilecek 12 Mart tarihli Truman Doktrini[27] ve bu doktrini meydana getiren gelişmelerdir. Moskova Toplantısı, Sovyetlerin Türkiye ile Yunanistan'a baskı uygulayarak boğazlarda hak, geçiş üstünlüğü istemesi ve son olarak da Londra Konferansı bunlardan bazılarıdır. Başka bir görüşe göre ise Sovyetlerin II. Dünya Savaşı'nda işgal ettiği İran topraklarında bağımsız bir Azerbaycan Hükümeti[28] ve Kürt (Mahabad) Devleti kurmaya çalışması, Soğuk Savaş'ın kıvılcımlarıdır.[29]

Soğuk Savaş'ın yaşandığı coğrafyalar; Orta Doğu, Uzak Doğu, Doğu Avrupa ve Türkistan'dır. Orta Doğu'yu, Soğuk Savaş'ın içerisinde sıcak çatışmaların yaşandığı özel bir bölge olarak tanımlayabiliriz. Savaşın, Orta Doğu ayağı Türkiye ve İran'ı hem doğrudan hem de dolaylı yoldan farklı açılardan, derinden etkilemiştir. Türkiye ve İran, Soğuk Savaş'ta dünya genelinde pek bir söz sahibi olmasa da özellikle Türkiye karar merci

---

[25] Baytal, "Büyük Güçlerin Orta Doğu'daki Mücadeleleri ve Türkiye (1945-1960)", s. 1.
[26] Batı literatüründe: '*Proxy Wars'*.
[27] 'Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası' adıyla yasalaşan Doktrin 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman'ın onayıyla yürürlüğe girmiştir. Truman Doktrini'nin tam metni için bkz.: Hurewitz, J. C. (ed.). *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1914-1956*. Vol. II, 1958, s. 273-275.
[28] Azerbaycan krizi, Soğuk Savaş'ın başlangıç işaretlerinden biridir. İran Şahı, Soğuk Savaş krizini fırsata çevirmeye çalışmış ve bu krizde ordusunu büyütmeye ve donatmaya çalışmıştır. Hatta Şah, kendisiyle yapılan bir görüşmede açıkça "*Orta Doğu'nun Sovyet işgaline karşı ilk savunma hattı*" olduğundan ve "*İran ordusunun yeniden teçhizatlandırılması*"ndan bahsetmiştir. Komünistler, yeni Şah'ın bu yeni fikir ve politikasına öfkeyle tepki vermişlerdir. Sovyet basını, ABD'nin İran'a olan ilgisiyle alakalı; ABD'nin asıl amacının İran'ı SSCB'ye (Komünizme) karşı bir savaş alanı olarak kullanmak ve ABD'nin üretim fazlası olan eski ticarî ve askerî ürünlerini satmak üzere pazar olarak kullanmak istediğini belirtmişlerdir. Bkz.: Ansari, *Modern Iran*, s. 118, 119.
[29] İsmail Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye*, *Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, İstanbul, 1997, s. 1.

olmamasına rağmen Orta Doğu'da Soğuk Savaş'ın önemli bir oyuncusu olmuştur.[30]

Soğuk Savaş'ın en önemli çekişme ve çatışma alanlarına komşu olan Türkiye, tabi olarak etkilenmiştir. İstemese de bu savaşa dolaylı yoldan dahil olmuştur. Türkiye, hem bulunduğu önemli coğrafi konum hem de batılı Müslüman bir devlet olması itibariyle, Soğuk Savaş'ın iki aktörü ABD ve SSCB'nin ilgisini çekmiştir. Türkiye ise seçimini açık şekilde ABD liderliğindeki Batıdan yana kullanacaktır. Bu tercihin önemli sebeplerinden biri elbette ki Türkiye topraklarındaki açık Sovyet tehdidi dir. Ayrıca Türklerin, Osmanlı Devleti döneminde yaklaşık yüz yıl önce XIX. yüzyılın ortalarında yönünü batıya çevirmesi ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte bu tercihin daha kati bir şekilde perçinlenmesi de elbette ki etkili olmuştur.[31]

ABD, bu savaşta kendi nüfuzunu hâkim kılmak ve bölge ülkelerine Komünizme karşı yardım etmek için Truman Doktrinini (1947) ve Marshall Planını (1947) açıklamış, iktisadî kalkınma için Avrupa Ekonomik İş Birliği Örgütü (1948) kurulmuş, Kızıl Ordu tehlikesine karşı da Kuzey Atlantik Anlaşması imzalanmış ve NATO (1949) kurulmuştur.

İşte 1945-1960 arası Türk-İran ilişkileri bu olaylar esnasında gerçekleşmiştir. Bu yüzden iki ülke ilişkilerini etkileyen başat unsur, Türkiye ve İran'ın birbirlerine karşı olan tavır ve düşüncelerinden çok ABD ile SSCB'nin Orta Doğu hamleleri ve Türkiye ile İran'a yaklaşımları olmuştur. Bu yüzden 1945-60 Türk-İran ilişkilerini Orta Doğu'daki Soğuk Savaş yansımalarından bağımsız çalışmak ve anlamak mümkün değildir. Baştan beri sayılan mezkûr sebeplerden dolayı çalışmamızda, Türk-İran ilişkileri kadar, Türk-ABD, Türk-SSCB, İran-ABD, İran-SSCB ve ABD-SSCB ilişkilerine de ana hatlarıyla değinilmiştir.

Türkiye ve İran'ın, Sovyetler aleyhine hiçbir politikası bulunmamasına rağmen (buna güçleri de yetmezdi), Sovyetler, savaş sonrası, bu iki ülkeyi de alenen tehdit eden politikalar yürütmüşlerdir. Bu durum iki ülkeyi birbirine yaklaştırmış ve ortak tedbir almaya yöneltmiştir.[32] Hitler'in intihar etmesi üzerine Almanların teslim olmalarından iki ay sonra, Rusların Türkiye'den bazı talepleri olmuştur. Türkiye'nin kuzeydoğu topraklarında (Kars ve Ardahan) hak iddia etmesinin yanı sıra boğazların uluslararası statüsünü belirleyen Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini[33] ve bunun yanı sıra Boğazlarda, Sovyetlere üs verilmesini

[30] Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997, s. 262.
[31] Baytal, "Büyük Güçlerin Orta Doğu'daki Mücadeleleri ve Türkiye (1945-1960)", s. 10.
[32] *D.B.A.*, 571, Dos. No: 35040, Göm. No: 138300, Sıra No: 45.
[33] İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Churchill'i Ruslara karşı uyarmış ve Rusların boğazlar konusundaki talepleri yeterince sert karşılanmazsa, ileride sadece Türkiye değil, İran ve diğer Orta Doğu ülkeleri ile ilgili imtiyaz ve istekte bulunacağını belirtmiştir. Bkz.: Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 27.

istemişlerdir.[34] Ayrıca Rusların, Kuzey İran'a tank dahil olmak üzere asker ve silah sevk etmeleri Amerikalıların dikkatinden kaçmamış ve Türkiye için de kaygılanmışlardır. Hatta Türk yetkililerle istihbarat bilgisi paylaşmışlar ve (belki de kılık değiştirmiş Sovyet askerleriyle birlikte) İran Kürtleri vasıtasıyla Türkiye ve Irak'a bir harekât düzenlenebileceği ihtimaline karşı uyarmışlardır.[35]

ABD Dış İşleri Bakanlığı tarafından hazırlanan raporda; Sovyetler etki alanını, Türkiye ve Boğazlar üzerinden Akdeniz'e, İran ve Basra Körfezi üzerinden Hint Okyanusu'na kadar genişletebileceği tehlikesine vurgu yapılmıştır. Bu potansiyel tehdit ABD'nin Orta Doğu, özellikle de Türkiye ve İran politikasını belirlemesinde etkili olmuştur. Tabi ABD, bölgede Sovyet askeri tehdidine karşı güç kullanmak yerine bölgeye maddî yardım yapma seçeneğini kullanmıştır. Zaten adı geçen ekonomisi kötü ülkelerin maddi desteğe ihtiyaçları vardı.[36]

Amerikan yetkililere göre Türkiye, Doğu Akdeniz'deki en güçlü milletti ve ayrıca SSCB ile olan sınırı ABD için oldukça stratejikti. Türkiye de ABD'nin ister askerî güç ister yaptırım gücü olsun, Sovyetleri tek başına durdurabilecek potansiyel güce ve küresel etkiye sahip tek devlet olduğunu biliyordu.[37] Zaten bu sebeplerle Türkiye 1947'den itibaren Truman Doktrini kapsamında Amerikan yardımı alacaktır. Türkiye'nin ABD için bölgedeki eşsiz jeopolitik önemi NSC[38] raporuna yansımıştır; "*Türkiye hem Karadeniz'den Akdeniz'e geçişi sağlamaktadır hem de Sovyet topraklarından Süveyş'e direk giden en kısa kara yolu üzerindedir. Bunun yanı sıra Sovyet Transkafkasya'sına sınır komşusudur, SSCB'nin büyük bir kısmının yakın hava menzili içindedir. Tüm bu sebeplerle hem Batı hem de Sovyet bloğu için hayati derecede önemli bir konumdadır.*"[39] Türkiye ile İran, Süveyş Kanalı ve İran Körfezi gibi uluslararası arenada stratejik noktalara giriş ve Orta Doğu'nun kontrolü açısından önemli konumda bulunuyordu. Bu sebeple Sovyetler ve onların yayılmacı propagandası Komünizm bu topraklardan uzak tutulmalıydı.[40] Bu bağlamda İran da ABD için doğal bir müttefikti. Çünkü hem Sovyetlere uzun bir sınırı vardı hem de İranlılar Sovyet destekli (Türk ve Kürt) ayaklanma ve ayrılıkçı

[34] SSCB'nin, Kars ve Ardahan üzerindeki açık tehdidi ile birlikte Boğazlarda ayrıcalık istemesi, bundan sonraki yıllarda Türk dış politikasının yönünü tayin eden önemli gelişmelerdir.
[35] *D.B.A.*, 571, Dos. No: 35054, Göm. No: 138123, Sıra No: 70.
[36] İlker Cender, "Before "Uncle Joe" Crossed the Rubicon: The British Foreign Office's Perception of the Soviet Impact on Anglo-Turkish Relations in the Early Cold War Era (1945-46)", *Karadeniz Arastirmalari Merkezi*, S. 18/69, 2021, s. 41.
[37] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 24.
[38] National Safety Council (Milli Güvenlik Kurulu).
[39] Michael Joseph Cohen, *Strategy and Politics in the Middle East, 1954-1960*, *Defending the Northern Tier*, London: Frank Cass, 2005, s. 74.
[40] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 33.

hareketlere karşı koymak zorunda kalarak Sovyetlerin İran üzerindeki emellerini açıkça görmüşlerdi.[41]

Sovyetlerin, 1945'ten sonra İran'da hakimiyet kurmaya çalışması ABD'yi rahatsız etmiştir. Sovyetlerin, İran ile Türkiye üzerindeki emellerini ve yayılmacı politikasını kendi çıkarları için oldukça tehlikeli bulan Amerikalılar bu bölgeye daha fazla önem vermişlerdir. Çünkü bu topraklar hem enerji politikaları gereği hem de jeostratejik konum gereği Komünizme kaptırılmaması gereken oldukça önemli bölgelerdi. Bu ülkelerin, gerekirse, yapılacak yardımlarla Batı bloğuna dahil edilmeleri önem arz etmekteydi.[42] Nihayetinde, 1945-46'dan itibaren yaşanan gelişmeler ABD-SSCB arasındaki anlaşmazlığı arttırmış ve Soğuk Savaş'ın kıvılcımlarını ateşlemiştir. Bunlar; Sovyetlerin II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından hala İran'ı işgale devam etmesi, Türkiye üzerindeki talepleri ve Yunanistan'daki yoğun Komünist propagandasıdır. Tüm bunların aynı zamanda gerçekleşmesi bir tesadüf olmadığına ve bölgeyle ilgili Sovyet planının bir parçası olduğunu düşünen ABD yönetimi artık II. Dünya Savaşı'ndaki ittifakın daha fazla sürdürülemeyeceğini öngörmüştür. Zaten II. Dünya Savaşı bitip de Alman belgeleri açığa çıkınca Sovyetlerin, Akdeniz ve Orta Doğu hakkındaki emelleri ortaya çıkmıştır.[43]

ABD, Soğuk Savaş'ta İran'ı hem Sovyetlere kaptırmamak hem de ülkedeki zengin petrol kaynakları sebebiyle Sâdâbâd Paktı tipi bir bölgesel örgütlenmeye dahil etmeye çalışmıştır. [44] Bu anlamda Türkiye'ye büyük görev düşüyordu. Çünkü İran, Türkiye kadar Batı bloğuna ve medeniyetine yakın değildi, bunun üzerine ülkede Sovyetlere ve Komünizme karşı bir yakınlık, sempati vardı. Bu yüzden İran'ın ikna edilmesi gerekiyordu. Bu konuda en uygun ve istekli ülke Türkiye'ydi. Hem İngilizler hem Amerikalılar, Orta Doğu ülkelerinin dış politikada bağımsız olmalarına müsaade etmemişler, başta Türkiye ve İran olmak üzere bölge ülkelerini, II. Dünya Savaşı öncesindeki Sâdâbâd Paktı benzeri bir organizasyonla, Sovyetlere/Komünizme karşı aktif şekilde saldırgan bir tutum sergiletmeye çalışmışlardır. Batı bloğunun bu politikası, gelecek yıllarda Türkiye-İran ilişkilerinin gelişmesini sağlayan önemli bir faktördür.

İkinci Dünya Savaşı Sonu ile CHP İktidarının Sonu Arası (1945-1950)

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'nün ve CHP'nin dış politikasına yön veren en önemli unsur, öncesi ve sonrasıyla, daha önce de belirtildiği gibi II. Dünya Savaşı'dır. 1945-1950 dönemi, savaşın 1945'te bitmesine rağmen, ABD ile SSCB'nin

[41] Clawson; Rubin, *Eternal Iran*, s. 62.
[42] Baytal, "Büyük Güçlerin Orta Doğu'daki Mücadeleleri ve Türkiye (1945-1960)", s. 7, 8.
[43] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 39, 40.
[44] İvanov, *İran Tarihi*, s. 392, 397.

özellikle Orta Doğu'daki çekişmeleri ve SSCB'nin Orta Doğu ile birlikte Türk topraklarına göz dikmesi sebebiyle uluslararası ilişkiler açısından oldukça zor geçmiştir. İran'da da Şah, Rıza Pehlevî'nin tahtı bıraktığı oğlu Muhammed Rıza Şah'tır. Atatürk'ün ölümünün ardından, II. Dünya Savaşının da yarattığı kaos sebebiyle, sekteye uğrayan ikili ilişkiler, bu dönemde tekrar canlanmıştır.

İran'daki Bağımsızlık Hareketlerinin Etkisi

Bu yıllarda bölgeyi ve doğal olarak Türk-İran ilişkilerini etkileyen olay, Sovyetlerin İran'daki tehditkâr politikası ve bunun sonucu 1945-46'da ortaya çıkan bağımsızlık hareketleridir. İran'daki Sovyet güçlerinin hala İran'ı terk etmemesi Batılı devletleri oldukça rahatsız etmiştir. Bu tehlike, meseleyi yakından ilgilendiren Türkiye'yi de oldukça rahatsız etmiştir. 1945-46 yıllarında, İran ve Kafkasya'daki Sovyet güçleri, birçok resmî belgeye ve yazışmaya konu olmuştur. Sovyet tehlikesinin Türk hükümeti tarafından yakinen hissedildiği ve dış politikada önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Yoğun baskı sonucu İran'daki kuvvetlerini çekmek zorunda kalan Ruslar, yine de bu bölgeyi dolaylı yoldan kontrol altında tutmak istemişlerdir. Ruslar çekildikten sonra bölgeye hâkim olacak, Azerbaycan Türkleri, Ermeni ve Kafkasyalılardan müteşekkil yüz bin kişilik bir ordu hazırlanmaya başlanmıştır.[45] Çünkü Ruslar, bölgeyi Şah'ın kontrolüne bırakmak istememişlerdir. Temmuz 1945 itibariyle Sovyet işgali altındaki İran topraklarında ayrılıkçı hareketler desteklenmiştir.

İlk olarak, 12 Aralık 1945'te Azerbaycan Millî Meclisi açılmıştır. İlk oturumun gündem maddesi hükümetin kurulması olmuş ve oy çokluğu ile Başbakan Seyid Cafer Pişevarî'nin liderliğinde (Güney) Azerbaycan Millî Hükümeti kurulmuştur.[46] Ancak merkezî İran hükümetini de tanıdıklarını belirterek özerk statülerine vurgu yapmışlardır. Buna göre, Tahran'ın bu bölge hakkında vereceği talimatları ve kararları, Güney Azerbaycan'ın özerkliğine halel getirmediği sürece tanıyacaklarını bildirmişlerdir.[47] Azerbaycan Türklerinden feyz alıp etkilenen İran Kürtleri 1945'in sonunda Kürdistan Demokrat Partisi'ni kurup, ardından Ocak 1946'da Mahabad'da özerk hükümet kurmuşlardır.[48] Bu gelişmelerle Soğuk Savaş'ın ilk krizi meydana gelmiştir.[49]

ABD yetkilileri, İran'daki Sovyet destekli bağımsızlık hareketleriyle Soğuk Savaş'ın hız kazanmasıyla birlikte, doğu tarzı, gücü elinde tutan bir lidere dayalı yönetimin İran'ın istikrar kavuşması için önemli olduğunu

[45] *Akşam*, 8 Ocak 1946.
[46] Sonay Ünal, *Yakın Dönem İran Tarihi: Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019 , s. 91, 92.
[47] İvanov, *İran Tarihi*, s. 380.
[48] İvanov, *İran Tarihi*, s. 382, 383.
[49] Clawson; Rubin, *Eternal Iran*, s. 60.

düşünmüşlerdir. Çünkü bu istikrar İran'ı "Özgür Dünya"ya yani Batı'ya yakın tutacaktır. Ülkede istikrarın ve güçlü bir liderin olmaması halinde; 'siyasete halkın katılımı' adı altında Komünist sızma gerçekleşebilir ve Komünizm propagandası yapılabilirdi. Bu sebeplerle, özellikle de bu sıkıntılı süreçte, Orta Doğu'daki bir devlet için demokratikleşme çok da elzem değildi.[50] Bu yüzden ABD, bağımsızlık hareketlerine karşı İran'a ve Şah'a destek vermiş, İran'ın bütünlüğünü savunmuştur. Türkiye de İran'daki gelişmelere karşı ABD ile paralel bir siyaset gütmüştür. Türkiye'nin bu tutumu Türk-İran ilişkilerinde, savaş sonrası dönem için, iyi bir başlangıç sayılabilir.

Türkiye için öncelikli olan mesele aslında ne merkezî İran hükümeti ne de özerk hükümetler idi. Türkiye, İran'daki bu olaylara da Sovyet merkezli yaklaşmıştır. Türkiye'nin Sovyetlerden rahatsız olmasının sebebi; SSCB'nin bölgedeki çıkarları uğruna İran'daki Kürt hareketine destek vermesi ve Mahabad bölgesindeki bağımsızlık hareketine ön ayak olmasıdır. Zira İran'daki Kürt hareketi Türkiye'nin doğusundaki Kürt isyanlarını tekrar ateşleyebilirdi. Türkiye çekincelerinde haklı çıkmış, Mahabad Kürdistan Hükümeti bir açıklama yapmış ve sadece İran değil Türkiye'deki Kürtler üzerinde de söz/hak sahibi olduklarını belirtmişlerdir.[51]

Sovyetlerin, ABD ve İngiltere'nin baskısına[52] daha fazla dayanamayıp işgal kuvvetlerini İran'ın kuzeyinden çekmesi ve hatta İran'daki petrol imtiyazlarını korumak için 24 Mart 1946'da Tahran hükümetiyle anlaşması[53] üzerine Azerbaycan Millî Hükümeti'nin sonu gelmiştir. Azerbaycan'a giden İran askerî gücü, Millî Hükümeti devirmiş ve Türkçe eserler yakılmış, milli harekete destek verenler idam edilmiş, zindanlara atılmış veya sürgüne gönderilmişlerdir.[54] Azerbaycan'daki ayrılıkçı-milliyetçi hareket, soydaşları Türkiye'den destek alamadığı gibi halk desteğinden yeteri kadar yararlanamamış nihayetinde başarısız

[50] Ansari, *Modern Iran*, s. 163.

[51] Ünal, *Yakın Dönem İran Tarihi: Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, s. 109, 110.

[52] Sovyetlerin bölge üzerindeki tehditkâr hamleleri üzerine, 16 Mart 1946'da Amerika tarafından, Türkiye ve İran'a olası bir Sovyet saldırısı halinde bu ülkelere Birleşmiş Milletler çerçevesinde yardım yapılacağı bildirilmiştir. Bkz.: Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye*, s. 21.
İngilizler de Rusların hem Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da siyasi emellerine ulaşmak hem de Türkiye'yi boğazlar konusunda çaresiz bırakmak için bir ucu Yunanistan bir ucu da İran olacak şekilde kıskaç hareketi ile sıkıştırmak istedikleri konusu dile getirmişlerdir. Bkz.: *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1948.

[53] Türkiye-İran-Irak sınırının birleştiği yerden Urmiye Gölü üzerinden Hazar Denizinin içlerine kadar uzunluğu 300 km'lik petrol sahasında Ruslara imtiyaz tanınmıştır. İran Başbakanı bu anlaşma için Stalin'e teşekkürlerini bildirmiştir. Elli yıl süresince İran'daki petrolleri işletmesi için Sovyet-İran petrol şirketi kurulmasına karar verilmiştir. İlk yirmi beş yıl şirketin %51 hissedarı Rusya, %49 hissedarı ise İran olacakken ikinci yirmi beş yılda %50'şer olarak güncellenecektir. Bkz.: *D.B.A.*, 571, Dos. No: 34818, Göm. No: 137382, Sıra No: 2.

[54] Ünal, *Yakın Dönem İran Tarihi: Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, s. 145.

olmuştur. Bu hareket milliyetçi düşünceyi hem radikalleştirmiş hem de Şah'ın (ve ordunun) eline koz vermiştir.[55] Hatta İngiliz 'The Times' gazetesi, 19 Aralık 1946 günü, Tebriz'de Türkçe kitapların alenen yakıldığını yazmıştır.[56]

Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında İran'daki Kaşkay Türklerine sahip çıkmasına[57] rağmen, İran'daki bağımsızlık hareketinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İran'dan (Güney Azerbaycan'dan) Türkiye'ye sığınan Türkleri kabul etmeyip[58] İran'a iade etmiştir. Özellikle 1948 yılında birçok İran vatandaşı Azerbaycan Türkü ya İran'a iade edilmiş ya da sınır dışı edilmiştir.[59]

II. Dünya Savaşı'nın son bulması ile birlikte dünyada diplomatik ve kültürel ilişkiler normale dönmeye başlamıştır. Hem savaşın kaotik ortamından çıkılması hem de Türkiye'nin, İran'daki bağımsızlık hareketlerine karşı İran'ın safında bulunması gibi sebeplerle ilişkiler normal seviyeye çıkmıştır. Türkiye-İran ilişkileri 1947'de iki ülkenin spor takımlarının müsabakaları ile kültürel alanda da başlamıştır. Aynı yıl İran Bale Heyetinin Ankara'ya gelmesi iki ülkenin dostane ilişkilerinin başlamasının küçük adımlarıdır. Bu kültürel faaliyetlerin ardından, uzun zamandır kimsenin atanmadığı İran'ın Ankara elçiliğine atama yapılmıştır. Türkiye'de cumhuriyetin yirmi beşinci yılı kutlamaları için İran gazetelerinde çıkan dostane yazılar ile iki ülke ilişkileri pekişmiştir.[60]

---

[55] Ansari, *Modern Iran*, s. 114.

[56] Ansari, *Modern Iran*, s. 152.

[57] İngilizler, Rusya'ya yardım göndereceği güzergâh üzerinde ikamet eden Kaşkaylar ile savaş esnasında uğraşmak istememiş ve yok edilmek istenilmiştir. Türkiye diplomatik yolları kullanarak Kaşkayları Türkiye'de korumaya almak istemiş ancak bu teklifi ne İngiltere ne de İran kabul etmiştir. Bkz.: Zühre Nur Pehlivan, "Muhammed Rıza Şah Döneminde Kaşkaylar", *İRTAD*, S. 1, Aralık 2018, s. 30-32.

[58] Türkiye'nin, Güney Azerbaycan'daki tüm bu olaylara, bu kadar kayıtsız kalabilmesinin en önemli sebeplerinden biri de şudur; İkinci Dünya Savaşı'nda Faşist Almanya'nın yenilmesi ve liberal-demokrat müttefiklerin kazanması üzerine CHP iktidarı da, yeni dünya düzeninde yerini almaya çalışmış ve Batılı demokratik ülkelere, sanki tek parti rejimi yokmuş gibi ne kadar demokratik olduklarını kanıtlama çabasıyla, Türkiye'de Türkçü/Turancı/Milliyetçi hareketler devlet eliyle zayıflatılmıştır. 3 Mayıs 1944, Irkçılık-Turancılık Davası ile tek 'suçları' milliyetçi olmak olan insanlar hapislere atılmış, sürgünlere gönderilmişlerdir. Bkz.: Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 345, 346.
Bu yapılanlar sonucunda, Türkiye dış politikada 'milliyetçi, Türkçü' bir politika geliştirememiştir. 'Demokratik' CHP iktidarı, zulümden kaçıp kendilerine sığınan soydaşlarını dahi koruyamamıştır.
Ayrıca konu hakkında tafsilatlı bilgi için müstakil bir sayı çıkaran Millî Mecmûa dergisine bkz.: *Millî Mecmûa* (Dosya Konusu: 3 Mayıs, Irkçılık-Turancılık Davası), S. Mayıs-Haziran 2021, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

[59] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 117, Göm. No: 50, Sıra No: 1; *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 117, Göm. No: 58, Sıra No: 6; *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 117, Göm. No: 75, Sıra No: 15; *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 117, Göm. No: 75, Sıra No: 17.

[60] Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, (Der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 209.

1947'de Türkiye ile İran'ı dolaylı yönden yakınlaştıracak, gelişmeler yaşanmıştır. Truman, Sovyet tehlikesine karşı, Türkiye ve Yunanistan'a ABD senatosundan 400 milyon dolar yardım yapılması talebini sunmuştur. Durumun önemini: "*Türkiye'nin bağımsız olarak bekasının ehemmiyeti büyüktür... Bu ehemmiyetli anda Türkiye ve Yunanistan'a yardımdan kaçınacak olursak ihmalimizin büyük tepkileri olacaktır.*" sözleriyle vurgulamıştır.[61] ABD meclisi, yardım tasarısını kabul etmiştir.[62] Bu yardım ile birlikte Türkiye'nin Sovyet tehlikesine karşın ABD koruması altında olduğu resmileşmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra tarafsız bir politika yürüten İran ise 7 Ekim 1947'de ABD ile askeri bir anlaşma imzalayarak tarafsızlığını bozan ilk hamleyi yapmıştır. Böylece Soğuk Savaş'ta İran'ın tarafının Batı bloğu olduğu ilk kez anlaşılmıştır. Bu anlaşmaya göre, İran ordusu ABD tarafından takviye edilecek ve teknik eleman yetiştirilecektir.[63]

Türkiye ile İran'ın aynı cephede yer alması sadece ABD ve SSCB ile bağıntılı değildir. Bunu destekler gelişme Kasım 1947'de yaşanmıştır. Türkiye ile İran'ın bu yıllardaki kader ortaklığı, açıktır ki Orta Doğu'nun kaderi yani bulundukları coğrafyanın kaderidir. 29 Kasım 1947'de gerçekleşen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, Filistin'de (biri Arap biri Yahudi olmak üzere) iki devletli yapı ve Kudüs'ün uluslararası statüye getirilmesi oylanmıştır.[64] Soğuk Savaş'ın iki kutbu ABD ve SSCB olumlu oy kullanırken, Türkiye ile İran olumsuz oy kullanmışlardır.[65]

1947'de yaşanan gelişmelerin ardından 1948'den itibaren, iki ülke ilişkilerinde normalleşme sinyalleri giderek artmıştır. Türkiye tarafından 1948 Haziran'ında, uzun zamandır kimsenin atanmadığı İran'ın Ankara Büyükelçiliğine atama yapılmış, yaklaşık bir yıl sonra da 1 Ekim 1949'da Yakup Kadri Karaosmanoğlu Tahran'a Büyükelçisi olarak atanmıştır.[66] Bu olumlu gelişmelerin ardından Kasım 1949'da Muhammed Said İran Başbakanı olmuştur, ki kendisi Türk dostu ve Batı yanlısı olarak bilinmekteydi. Normalleşen hatta dostane bir hale gelen Türk-İran ilişkileri Musaddık'ın İran'da başbakan olması ile sekteye uğramıştır. Musaddık, açık bir şekilde Amerika/Batı aleyhine politika yürütmüş ve bunu da açıkça beyan etmiştir. Bu yıllarda Türkiye ise NATO'ya girmeye

[61] *Ulus*, 13 Mart 1947.
[62] *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1947.
[63] Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye*, s. 46, 47.
[64] Oylama sonucunda karar otuz üç oyla kabul edilmiş ve binlerce yıl sonra Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulmuştur. Birleşmiş Milletlerin aldığı bu kadar sebebiyle Filistin-İsrail sorunu günümüze kadar devam etmiş ve elân binlerce insan ölmektedir.
[65] Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye*, s. 49.
[66] Nazım H. Polat, "Yakup Kadri Karaosmanoğlu", *TDVİA*, *https://islamansiklopedisi.org.tr/karaosmanoglu-yakup-kadri* (Erişim 30 Haziran 2021).
Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2001 yılında İstanbul'da basılan 24. cildinde, 465-468 numaralı sayfalarda yer almıştır.

çalıştığı için daha önce de belirtildiği gibi ülkenin dış politikası neredeyse tamamen ABD'ye bağlıydı.

Türkiye sadece dış politikada değil ülke içinde de Komünizmle mücadele konusunda adımlar atmıştır. 10 Mayıs 1949'da Hamdullah Suphi Tanrıöver'in çabalarıyla ve önderliğinde Türk Ocakları yeniden açılmıştır. Bu gelişmenin elbette ki Sovyet-Komünist tehdidiyle alakası vardı. Bu durum 1947'deki CHP kurultayında "*milliyetçiliğin komünizmle mücadelede kullanılacağı*" belirtilerek açıklanmıştır. Ayrıca Atatürk'ün ilkelerinden biri olan milliyetçiliğin tanımı yeniden yapılmış ve milliyetçiliğin, ırkçılık ve sosyalizmden ayırt edilmesi gerektiğine dikkat çekilerek, ortak kültür ve tarihe dayanan bir kavram ortaya konulmuştur.[67]

Demokrat Parti Dönemi (1950-1960 Arası İlişkiler)

Celal Bayar'ın liderliğinde 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti[68] 14 Mayıs 1950 seçimlerini %53 oy oranı ile kazanmış[69] ve böylece CHP'nin yirmi yedi yıllık iktidarı sona ermiştir. T.B.M.M. tarafından cumhurbaşkanı seçilen Celâl Bayar, hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e vermiştir. Türkiye'de Adnan Menderes'in başbakanlığı ve Celâl Bayar'ın cumhurbaşkanlığında 22 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960'a kadar on yıl boyunca aralıksız DP iktidarı yaşanmıştır. DP iktidarı 27 Mayıs askeri darbesi ile son bulacaktır.[70]

DP'nin seçimleri kazanmasıyla birlikte akıllarda ve gündemde "*Yirmi yedi yıldır ülkeyi yöneten CHP, iktidarı sorun çıkarmadan devredecek mi? CHP ile çok yakın bağı bulunan ordu duruma müdahale edecek mi?*" soruları olmasına rağmen CHP, hükümeti kurma görevini sorunsuz ve oldukça normal şekilde DP liderlerine teslim etmiştir. Türkiye'de 1950 yılı itibariyle demokrasi ruhuna uygun şekilde hükümet el değiştirmiş ve ilk kez kurucu CHP dışında bir parti halk tarafından iktidara taşınmış ve devir-teslim sorunsuz şekilde hallolmuştur. Türkiye demokratik yaşam açısından yeni bir döneme girmiştir.[71] Bu sonuç Türkiye için büyük bir değişim olsa da ABD başkentinden "*Hangi parti seçimi kazanırsa kazansın askerî ve iktisadî yardım devam edecektir.*" açıklaması yapılmıştır.[72]

Demokrat Parti döneminde CHP'nin Batı yanlısı politikası devam ettirilmiştir. NATO'ya girilmiş ve Batılı müttefiklerin Orta Doğu politikalarına, uygulayıcı ve ara bulucu olarak ortak olunmuştur. Batı'nın,

---

[67] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 334, 335.
[68] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 239.
[69] *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1950.
[70] Şaban Sitembölükbaşı, "Menderes, Adnan", *TDVİA*, *https://islamansiklopedisi.org.tr/menderes-adnan* (Erişim 16 Ocak 2021).
Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2004 yılında Ankara'da basılan 29. cildinde, 125-128 numaralı sayfalarda yer almıştır.; Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 327.
[71] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 328.
[72] *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1950.

özellikle de ABD'nin Orta Doğu'daki menfaatleri Menderes ve hükümeti tarafından Türkiye'nin menfaatleri ile özdeş olarak algılanmıştır. Böylece Türkiye, Orta Doğu'da "Batı ittifakının aktif bir üyesi rolünü" üstlenerek, komşularına karşı Batı'nın temsilcisi rolüyle tavır takınmıştır.[73]

Atatürk'ün devletçilik ilkesi gereği, CHP'nin iktisadî alanda 1950'ye kadar sürdürdüğü devletçilik politikası DP ile birlikte yerini liberal ekonomiye bırakmıştır. Böylece; her alanda özel teşebbüsler, makineleşme ve kamu yararına inşaatlarda müthiş bir artış yaşanmıştır. Ancak Türkiye ekonomisi, bu hızlı gelişimi ve değişimi kaldıramamıştır. Adnan Menderes ve DP, Türkiye'nin gelişimine katkı sağlayan bunun yanı sıra oy kazandıran bu politikayı devam ettirebilmek pahasına dış borçlanmaya gitmiştir. Ancak işler umulan şekilde gitmeyecek, dış borçlar faizleriyle birlikte DP iktidarının en büyük sorunlarından biri haline gelecektir.[74] Ayrıca cumhuriyetin kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na kadar sürdürülen dış politikadaki tarafsızlık ilkesi, DP'nin liberal ekonomiye geçmesi ve ABD'yle yakın ilişkiler sonucunda Atatürk'ün mirası tarafsızlık politikasının sona ermesi bir yana, tam bir (ABD'ye) bağlılık politikası uygulanmıştır.[75]

DP'nin ilk icraatlarından biri; Ağustos 1950'de NATO'ya girmek için resmi talepte bulunmak olmuştur. NATO'nun en güçlü ve söz sahibi devletlerinden ABD ile İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliğini desteklemesine[76] rağmen süreç iki yıl sürmüştür. 1950 Ekim'inde Türk Hükümeti, NATO'ya dahil olma talebini yeniden dile getirmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda çekinceler olsa da tüm üyeler, Türkiye'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in güvenliğindeki muazzam stratejik öneminin tamamen farkındaydılar.[77]

DP döneminde Türkiye'nin dış politikasına hâkim olan esas unsur, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Balkanlar'daki nüfuzunu azaltmak için Batı'nın desteğinde komşusu olan ülkelerle bazı antlaşmaların yapılması ve paktların kurulması olmuştur. Bu ekonomik durum Türkiye'yi, liberal ekonominin beşiği ve merkezi olan ABD'ye bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık hali Türkiye'nin dış politikasını da etkilemiş ve Türkiye sadece iktisadî alanda değil siyasi alanda da ABD-Batı endeksli politika izlemiştir. Bu konjonktürde Türkiye'nin görevi Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu ve Balkanlar'a ilerlemesini engellemek ve mevcut nüfuzunu an aza indirmektir. Türkiye, bunları yapabilmek için de komşu devletlerle

[73] Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2004, s. 171.
[74] Sitembölükbaşı, "Menderes, Adnan", *TDVİA*, *https://islamansiklopedisi.org.tr/menderes-adnan* (Erişim 16 Ocak 2021).
[75] İleri, "Türkiye'nin Dış Politikası", s. 378.
[76] *Hürriyet*, 3 Ağustos 1950.
[77] "Security in the Near East." *Times*, October 7, 1950, s. 7. *The Times Digital Archive* (accessed March 15, 2021).

birtakım antlaşmalar yapacak ve bölgesel paktların kurulmasına öncülük edecektir.[78]

Bu yıllarda İran'da, Amerikalılar ile İngilizler arasındaki nüfuz mücadelesi sebebiyle birçok hükümet krizi yaşanmıştır. Nihayetinde 1950'de İngiliz destekli, asker kökenli Rezmara başbakan olmuş ancak krizler bitmemiştir.[79] İranlılar bu dönemde, İngiliz ve Rus emperyalizminden tek kurtuluşun Amerikalılarla yapılacak anlaşma olduğuna inanmış durumdaydılar.[80] İran'daki iç karışıklıklar ile Rus-Amerikan/İngiliz çekişmelerinin Türkiye-İran ilişkilerini etkileyebileceği, ancak yine de ABD yardımı alan Türkiye'nin bu durumlara, sorunlara karşı kendini daha güvende hissettiği uluslararası basına konu olmuştur.[81] Ancak ne Türkiye ne de İran, çok güvendikleri ABD'den umdukları desteği alabilmişlerdir. ABD Genelkurmay Başkanı Bradley, ABD'nin toptan bir savaşı sadece Batı Avrupa için göze alacağını 1950 yılında, Combat Forces Joumal'daki bir yazısıyla açıklamıştır. Çünkü 1950'lerin başında, Sovyet bloğunun Avrupa'daki egemenliği göz korkutucuydu. Bradley'e göre, Türkiye, İran bölgesel savaş alanlarıdır ve ABD bölgesel savaşlar için kaynaklarını harcamaya niyetli değildir.[82]

Ocak 1951'de Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yerine Ali Türkgeldi İran'a büyükelçi olarak atanmıştır.[83] Bu tarihten sonra İran'da birçok karışıklık ve kriz meydana gelmiş, bu da ikili ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.

İngiliz destekli Başbakan Rezmara, İran'da 1945'ten beri artan ABD nüfuzunu kırmak için önlem almış ancak bunun karşılığını canıyla ödemiştir. Musaddık başkanlığındaki özel bir komitenin İran petrollerinin (AIOC) millileştirilmesi teklifini reddetmesinin ardından 7 Mart 1951'de Tahran'daki bir camide suikasta kurban gitmiştir. Ancak işler ABD'nin istediği gibi gitmeyecek ve İran'da yeni 'milli' bir dönem başlayacaktır.[84] Başbakan Rezmara, Fedaiyan-ı İslam Örgütü (1945 sonrası İran'da radikal siyasal eylemler, suikastlar düzenleyen Şii köktendinci grup)[85] üyesi tarafından öldürülmüştür. Bu suikast Ayetullah Kâşânî'nin "*samimi Müslümanların ve yurtsever vatandaşların millileştirme mücadelesine katılarak İslam ve İran düşmanlarına karşı savaşmaları*" çağrılarının ardından gerçekleşmiştir. Ülkenin başbakanına yapılan suikast hem İran'ın önde gelenleri hem de halk tarafından, ceza alınması gereken bir suçtan daha çok İngiliz emperyalizmine karşı atılmış bir kurşun olarak

[78] Sitembölükbaşı, "Menderes, Adnan", *TDVİA*, *https://islamansiklopedisi.org.tr/menderes-adnan* (Erişim 16 Ocak 2021).
[79] İvanov, *İran Tarihi*, s. 395.
[80] Ansari, *Modern Iran*, s. 138.
[81] *D.B.A.*, 571, Dos. No: 68141, Göm. No: 298448, Sıra No: 295.
[82] R. Melih Aktaş, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*. Ankara: Uluslararası İlişkiler, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998, s. 47, 48.
[83] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 124, Göm. No: 102, Sıra No: 13.
[84] İvanov, *İran Tarihi*, s. 405; Daniel, *The History of Iran*, s. 149.
[85] https://iranicaonline.org/articles/fedaian-e-esla

algılanmıştır. Bu da İran'da, milliyetçiliğin ve İngiliz düşmanlığının ulaştığı boyutu gözler önüne sermektedir. Hatta suikastı gerçekleştiren Halil Tehmasibi ulusal bir kahraman olarak görülmüş ve meclis tarafından suçu affedilmiştir.[86] Musaddık da milliyetçi hareketin önemli isimlerinden biri olarak bu suikastı şu şekilde yorumlamıştır: "*Halil Tehmasibi'nin attığı kurşun, sadece İran'ı değil tüm Doğu'yu büyük bir tehlikeden kurtardı.*"[87]

Dr. Musaddık, İran Petrolleri ve Türkiye'nin Tavrı

İran ve Orta Doğu tarihinin kısa bir dönemine damga vuran Dr. Muhammed Musaddık, soyu Kaçarlar Türklerine (anne tarafından dedesi Feth Ali Şah'tır, yani soyu Kaçar hanedanlarına) dayanan[88], Fransa ve İsviçre'de hukuk eğitimi almış bir aristokrattı.[89] Musaddık 1943 seçimlerinde Tahran milletvekili olarak meclise girmiş ve henüz başbakan olmadan petrol meselesiyle ilgilenmeye başlamıştır. 1944'te bu mesele hakkında da bir kanun çıkmasının öncüsü olmuştur. Böylece; parlamentonun onayı alınmadan yabancı şirketlere petrol imtiyazı verilemeyecekti.[90]

Musaddık, başta Şah'a ve İngilizlere karşı "Milli Cephe'yi kurmuştur.[91] Musaddık ve takipçileri, İran petrol kaynaklarının üretimi, satışı ve ihracatı konularında hakimiyetin İran Devletinde ve milletinde olması gerektiğini düşünmekteydiler. Mart 1951'de Musaddık'ın önerisiyle İran petrollerinin (Anglo-Iranian Oil Company[92]) millileştirilmesi/kamulaştırılması teklifi mecliste kabul edilmiştir.[93]

30 Nisan'da Başbakan olan Musaddık, ilk iş olarak 1 Mayıs'ta AIOC'un millileştirilmesi kanununu uygulamaya koymuştur.[94] Ardından AIOC'u

---

[86] Gavin R. G. Hambly, "The Pahlavi Autocracy: Muhammad Rıza Shah, 1941-1979", *The Cambridge History of Iran: From Nadir Shah To The Islamic Republic*, ed. Peter Avery vd., Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 252, 253.

[87] Ansari, *Modern Iran*, s. 133, 134.

[88] Ünlü Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah, Musaddık'ın annesi Mülktâc Hanım'ın dedesidir. Henüz küçük bir çocukken, İran'da kırk sekiz yıl hüküm süren Nâsıruddin Şah tarafından, "Musaddıku's-saltana" unvanı verildiği için hayatının geri kalanında Musaddık olarak anılmıştır. Bkz.: Suâd Pîrâ; Osman Gazi Özgüdenli, "Muhammed Musaddık" *TDVİA, https://islamansiklopedisi.org.tr/musaddik-muhammed* (Erişim: 20 Nisan 2021)
Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2006 yılında İstanbul'da basılan 31. cildinde, 228-229 numaralı sayfalarda yer almıştır.

[89] Ansari, *Modern Iran*, s. 127.

[90] Pîrâ; Özgüdenli, "Muhammed Musaddık" *TDVİA, https://islamansiklopedisi.org.tr/musaddik-muhammed* (Erişim: 20 Nisan 2021)

[91] Abrahamian, *A History of Modern Iran*, s. 115.

[92] Anglo-Persian Oil Company (APOC) adıyla İngiltere'de kurulan şirket 1935'te, İran'da ilk petrol çıkaran şirket olarak Rızâ Şah'ın talebiyle, Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) adını almıştır. 1954'te ise günümüzde de bilinen şekline; British Petroleum Company (BP)'ye dönüşmüştür. Bkz.: Abrahamian, *A History of Modern Iran*, s. 113, 114.

[93] Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Kaya, "Muhammed Musaddık'ın İran Petrollerini Millileştirme Çabaları ve Sonu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 117/231, 2017, ss. 157-166.

[94] Hambly, "The Pahlavi Autocracy: Muhammad Rıza Shah, 1941-1979", s. 258.

NIOC yani (National) 'Ulusal İran Petrol Şirketi' yapan yasayı çıkarmıştır. Haziran'da da şirketin tesislerini devralmak üzere orduyu görevlendirmiş ve Huzistan'a göndermiştir.[95] Bu Batı dünyasında büyük bir paniğe sebep olmuş ve çözülmesi gereken bir sorun yaratmıştır. Çünkü "Özgür Dünya"nın güvenliği ve refahı, Orta Doğu kaynaklarından gelen petrole bağlıydı...

Hem İran hem de dünya tarihi açısından XX. yüzyılın önemli bir siyasî figürü olan Musaddık, 1951'de yılın adamı başlığıyla Time dergisine kapak olmuştur. İran petrollerini millileştirmek gibi sansasyonel hamleleri bir yana, geniş halk desteğini arkasına alan Musaddık İran'da anayasal yönetime katkı sağlayacak fikirlerin temelini atmış, İran'ın gelirlerinin yabancılara peşkeş çekilmesinin önüne geçmek için makamı ve canı pahasına mücadele etmiş ve bu süreçte başbakanlık maaşını bile almamıştır. Ancak bu süreçte halkın belirli bir kısmı ve özellikle başta Türkiye olmak üzere komşularından bir destek bulamamış hatta kendine yönelik olumsuz propagandaya maruz kalmıştır.[96]

Bu dönemde Türkiye-İran ilişkileri dolaylı sebeplerle sekteye uğramıştır. Çünkü Tudeh Partisi'nin Sovyet-Komünist etkisi altında olduğu düşünüldüğü için bu iktidar döneminde Orta Doğu'da Komünizm propagandasının artması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Hatta bu sebeple Sovyetlerin mevcut İran iktidarını desteklediği düşünülmüştür. Hem bu düşünceler hem de Musaddık'ın ABD aleyhtarı beyan ve uygulamaları dolaylı olarak 1951-1953 yılları arasında Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Hatta iki ülke arasında basın krizi çıkmış, bir dönem Türkiye ve İran'da diğerinin aleyhine gazete haberleri/yazıları çıkmıştır. Türkiye'nin ana akım gazetelerinden biri olan 'Hürriyet'te, Musaddık ve onun hükümetinin Sovyetlere/Bolşeviklere meylettiğini ve bunlara bağlı gazetelerde Türk hükümetine ve Başbakanına çıkan hakarete varan haber ve karikatürler şu şekilde yansımış ve cevaplanmıştır:

> "*Tahran'da Şah hükümetinin kantarın topuzunu çoktan kaçırmış olduğu anlaşılıyor. Tasavvur ediniz: Bolşeviklere meyyal gazeteler, komşu bir memleket için yazmadıklarını bırakmıyorlar, devlet reisini ve hükümetini tahkir ediyorlar, bu vaziyet karşısında Şah hükümeti ses çıkaramıyor ve Bolşeviklerin tahrikâtına boyun eğiyor. Bu vaziyetten de anlaşılıyor ki, bugünkü İran, hemen hemen bir Sovyet müstemlekesi olmuş ve demir perdenin arkasına sinmeğe başlamıştır. Hal böyle iken dahi biz İranlıları affedemiyoruz ve benliğimize ve haysiyetimize indirdikleri darbeden dolayı hâlâ üzülmekten kendimizi alamıyoruz. İran Başbakanı Dr. Musaddık'ın politikasının günün birinde böyle sarpa saracağını bundan birkaç ay evvel tahmin etmiş ve bu sütunlarda belirtmeye çalışılmıştı.*

[95] Daniel, *The History of Iran*, s. 150.
[96] Pîrâ; Özgüdenli, "Muhammed Musaddık" *TDVİA, https://islamansiklopedisi.org.tr/musaddik-muhammed* (Erişim: 20 Nisan 2021)

Vukuat bizi tekzip etmedi ve bilakis İran Başbakanı Dr. Musaddık'ın memleketini ve kendini nasıl felâkete sürüklediğini gösterdi. İran'da Bolşevik temayüllü paçavralara söz geçiremeyen Şah hükümetinin aczi bizi de müşkül duruma sokmuşsa, bundan her halde bizim mesul olmamız lâzım gelir. Çaldıran seferinden beri Şah İsmail'in politikası hazin bir surette tekerrür edip gitmektedir. Bu da gösteriyor ki, tarih bir tekerrürden ibarettir ve bize hiç ısınamayan İranlıların ilk fırsatta kalbimize hançerlerini saplamaları bunun bir delilidir. Yazıklar olsun rahmetli Şah Rızâ Pehlevî'nin tesis etmeğe çalıştığı dostluğa... Yazıklar olsun bu dostluğa bir an için inananlara..."[97]

Sonraki süreçte Şah Muhammed Rızâ Pehlevî'nin çözüm odaklı açıklamaları ve ardından Türkiye ziyareti neticesinde, geçmiş yıllarda yaşanan basın krizinin son bulması amacıyla önlemler alınmıştır.[98]

İran, 1951 yılında yaşanan bu gelişmeler ile İran'ın petrolünü, milli gelirini sömüren uluslararası sisteme savaş açmış ve bu sistemden kurtulmak isterken Türkiye ise uluslararası sisteme dahil olma çabası içindedir.

Ocak 1952'de Türkiye'nin NATO[99] üyeliği konusu artık son raddeye gelmiştir. Türk yetkililer, en sağlam koz olarak gördükleri argümanı son kez hatırlatmışlardır; Orta Doğu'nun güvenliği açısından Türkiye'nin yadsınamaz büyük önemi. Ayrıca Orta Doğu'nun ilk savunma hattının Çanakkale, Kafkaslar ve İran olduğu ve bu bölgelerin muhtemel saldırılara karşı güçlendirilmesi gerekliliği.[100] Nihayet, Sovyetlerin tehdit ve potansiyel Komünizm bölgesinde bulunan Türkiye ve Yunanistan 18 Şubat 1952'de NATO'ya üye olmuşlardır. Böylece Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta duracağı saf, değişmeyecek şekilde netlik kazanmıştır. Şubat 1952 itibarıyla Türkiye NATO'nun güneydoğu ucu olmuş ve böylece Orta Doğu'daki mücadelenin alanının bir parçası haline gelmiştir.[101] Bu yönüyle NATO'ya katılma meselesi İran'ı da ilgilendirmektedir. Şöyle ki Türkiye'nin NATO'ya girebilmek için Orta Doğu ile ilgili bazı taahhütler verdiği ve Türk ordusunun General Eisenhower'in emri altında olacağı iddia edilmiştir. Bu iddiaların ardından Türk Dışişleri Bakanı Köprülü, bu iddiaların asılsız olduğunu ve Türkiye'nin NATO kapsamında İran'a ve Mısır'a asker göndermeyeceğini açıklamıştır.[102]

Sovyet ve Komünist tehlike hem Türkiye'nin hem de liberal dünyanın ortak paydasıydı. Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra

[97] *Hürriyet*, 13 Mart 1952.
[98] Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 203.
[99] (Kuzey Atlantik Antlaşması).
[100] "Turkey's Place In N.A.T.O." *Times*, January 19, 1952, s. 5. *The Times Digital Archive* (accessed March 15, 2021).
[101] Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*, Ankara: METU Press, 2001, s. 35.
[102] Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye*, s. 140, 141.

Komünizmin Orta Doğu'da yayılmasını engellemek için NATO'nun bir üyesi olarak daha aktif politika izlemiştir. Bağdat Paktı da bu politikanın önemli sonucudur. İran da NATO'dan ve Avrupa'dan bağımsız şekilde (1953'ten sonra) ABD'yle ikili ilişkiler kuracak ve İran da ABD'nin Sovyetlerin önüne çekmek istediği setlerden biri olacaktır. Böylece hem İran'a Komünizmin sızmasını engellemiş olacaklar hem de bu şekilde İran'ın arkasına yani Arap-İslam dünyasına Komünizmin geçmesini engelleyebileceklerini düşünmekteydiler.

1952'de artık NATO'nun bir parçası olan Türkiye, Batı karşıtı Musaddık'a net bir tavır takınmıştır. Musaddık hükümeti, ihtiyaç duydukları Türk ürünleri karşılığında Türkiye'ye petrol teklif etmiştir. Ancak Türk yetkililer bu teklifi, İran'ın mevcut iktidarının ABD ve İngiltere ile yaşadığı siyasi krizler sebebiyle, reddetmiştir.[103] Türkiye, bu olayda da İran ile ilişkisini açık bir şekilde Batı eksenli politika çerçevesinde belirlemiştir.

Türk-İran Dostluk Cemiyeti

Bu dönemdeki soğuk Türk-İran ilişkilerine rağmen iki ülke arasında bir dostluk cemiyetinin kurulması gerekliliği hissedilmiş ve bu çeşitli yollarla ifade de edilmiştir. Büyük Millet Meclisi başkanı Refik Koraltan başkanlığında, İstanbul'da bir toplantı yapılmış ve kurulacak cemiyetin nizamnamesi hazırlanmıştır. Buna göre cemiyetin kuruluş amaçları nizamnamede şu şekilde sıralanmıştır;

> *"a) Tarihleri şan, şeref dolu, Türk ve kardeş İran milleti arasında mevcut dostluk, kardeşlik bağlarını kuvvetlendirmek,*
>
> *b) Karşılıklı kültürel münasebetler tesis ile bunları takviye etmek,*
>
> *c) Talebe mübadelesinde bulunarak ilmî, edebî eserlerden karşılıklı faydalanmak, Farsça kurs açmak,*
>
> *d) Türk ve İran memleketlerini ziyaret hususunda gezintiler tertiplemek, bu uğurda kolaylıklar teminine çalışmak,*
>
> *e) Bu iki kardeş millet arasında kardeşlik teminine matuf broşürler, konferanslar, gezintiler tertip ederek birbirlerine daha ziyade yaklaşmalarını temin etmek."*[104]

Türk-İran Dostluk Cemiyeti umumi kâtibi İsmail Sıtkı Oğuzbeyoğlu ise cemiyetin kuruluş amacını kendi sözleriyle şu şekilde açıklamıştır:

> *"hudutları bitişik, medeniyetleri müşterek, dilleri birbirine girift, menfaatleri uygun, an'ane ve adetleri hemen hemen yekdiğerinin aynı olan büyük İran milleti ile aziz milletimizin hissi, edebi, ticari ve iktisadi münasebetlerini genişletmek ve bu iki kardeş milletin birbirlerini daha ziyade sevmelerini çalışmak, Türk gençleri ile İran*

[103] "Turks Reject Persian Oil Offer." *Times*, December 24, 1952, s. 4. *The Times Digital Archive* (accessed March 15, 2021).
[104] *Türk-İran Dostluk Cemiyeti Nizamnamesi*, İstanbul, 1956, s. 41.

> *gençleri arasında olan dostluk bağlarını kuvvetlendirmek, kültürel münasebetler kurmak, talebe mübadelesinde bulunmak ve ziyaret hususunda gezintiler tertip etmek."*[105]

Cemiyet, merkezi İstanbul olmak üzere, her ne kadar 11 Aralık 1952'de kurulsa da Türkiye ile arası açık olan Musaddık'ın iktidardan devrilmesinden sonra esas anlamda faaliyete geçmiştir. Cemiyetin kuruluş beyannamesi bile, cemiyet kurulduktan on ay sonra (Musaddık'a düzenlenen darbeden iki ay sonra) 28 Ekim 1953'te yayınlanmıştır. Ardından 14 Mart 1954'te de açılış töreni yapılmıştır. Cemiyetin amaçları; Türkiye-İran arasındaki dostluk, kardeşlik bağlarını güçlendirmek, kültürel ilişkileri geliştirmek, karşılıklı öğrenci değişimleri yapmak, Türkiye-İran seyahatlerini arttırmaktır. 1956'da cemiyet tarafından *Türk-İran Dostluğu*[106] kitabı yayımlanmıştır.[107] Ayrıca Tahran'da Türkçe kurslar açılmıştır.[108]

1953 İran Darbesi/Ajax Operasyonu

Bir süredir beklenen darbe girişimi nihayet Ağustos 1953'te gerçekleşmiştir. Çünkü başta İngilizler olmak üzere Amerikalılar da Musaddık'ın yaptığı kamulaştırmanın sürmesine müsaade edilmemesi gerektiği konusunda kararlıydılar.[109] 16 Ağustos 1953'te Şah'ın muhafız subayları tarafından organize edilen bir darbe girişiminin engellendiği ve Şah'ın bir "vatan haini" olarak yanında sadece karısı Süreyya ile birlikte İran'dan kaçtığı bildirilmiştir.[110] Ancak General Zâhidî ve ordunun da darbeye dahil olmasıyla birlikte dengeler değişmiş, Musaddık ve İran petrollerini millileştirme hareketini yürüten üç yetkili tutuklanmıştır. Yeni Başbakan olan General Zâhidî, Tahran radyosundan "*Artık tüm yabancı ülkelerle dostane ilişkiler istiyoruz*" demiştir.[111]

Muhammed Rızâ Şah, Musaddık'a karşı CIA'nın desteğini almış ve ona bağlı kuvvetlerin komutanı General Zâhidî başkente hâkim olmuştur. Yönetimde yeniden söz sahibi olan Şah, baskıcı bir yönetim anlayışıyla başta Başbakan Musaddık olmak üzere sivrilen muhalifleri tutuklatmıştır. Bu olaylarla birlikte Şah, diktatörlüğe varan uygulamalarda bulunmuş,

---

[105] İbrahim Erdal, "1950-1980 Dönemi Türk-İran İlişkileri Bağlamında Kurulan Dostluk Cemiyetleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 2/4, 2020, s. 475, 476.
[106] *Türk İran Dostluğu*, Türk-İran Dostluk Cemiyeti yayını, İstanbul 1956.
[107] Erdal, "1950-1980 Dönemi Türk-İran İlişkileri Bağlamında Kurulan Dostluk Cemiyetleri", s. 476.
[108] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 154, Göm. No: 80, Sıra No: 8.
[109] Ansari, *Modern Iran*, s. 145, 146.
[110] "Attempted Coup Fails In Persia." *Times*, August 17, 1953, s. 6. *The Times Digital Archive* (accessed March 15, 2021).
[111] "Dr. Moussadek Arrested." *Times*, August 21, 1953, s. 6. *The Times Digital Archive* (accessed March 15, 2021).

sıkıyönetim ilan ederek özellikle siyasî alandaki özgürlükleri kısıtlamıştır. Bu sıkıyönetim 1957'ye kadar devam edecektir.[112]

"Ajax Operasyonu"[113] adıyla tertiplenen ve CIA tarafından gerçekleştirilen 1953 darbesi[114], İran'ı komünizm tehlikesinden kurtarmaya yönelik bir operasyon olarak tasvir edilmiştir. Ancak bilindiği gibi, dünyada ve özellikle Orta Doğu'daki Amerikan-İngiliz destekli darbelerde olduğu gibi bu darbe de, bölgedeki emperyalist sistemi yani Amerikan-İngiliz çıkarlarını ve şirketlerini korumak adına İran'a ve İran halkına vurulan büyük bir darbedir. Bu çıkarlar uğruna ülkedeki demokrasiye ve istikrara darbe vurulmuştur.[115]

Darbedeki Amerikan (CIA) ve İngiliz (MI6) etkisi artık su götürmez bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır. ABD tarafında, iki Başkan Clinton ile Obama ve CIA yetkilileri, İngiltere tarafında da ipleri ellerinde tutan MI6 yetkilileri itiraf etmişlerdir. İran ordusunda, Amerikan ve İngiliz bağlantılı askerler kullanılmış, parlamento mensuplarına da rüşvet verilmiştir hatta Şah Muhammed Rızâ Pehlevî ile dahi anlaşılmış, ikna edilmiştir.[116]

Şah, Musaddık'ın devrilmesinin ardından, 23 Ağustos 1953'te, uluslararası bir açıklamada bulunmuş ve İran hazinesinin neredeyse boş olduğunu, ülkenin ayağa kalkması için acilen yardıma ihtiyaç duyduklarını dile getirmiştir. Tüm bunların müsebbibi olarak, askeri darbe ile hükümetten el çektirilen Musaddık'ı ve onun hükümetini hedef göstermiştir.[117]

Türkiye'nin İran'daki gelişmelere karşı tepkisi olumlu yönde olmuştur. Türkiye, yakın komşusu İran'da Musaddık iktidarındaki son üç yılda olduğu gibi geleceği belirsiz bir yönetim yerine istikrarlı bir yönetimi tercih etmiştir. Ancak buna karşın Türkiye'nin temel tavrı, İran'da ne olursa olsun yabancı ülkelerin İran'ın iç işlerine karışmaması gerektiği yönünde olmuştur.[118]

Zamanında Musaddık'a kredi bile vermeyen ABD, darbede önemli rol üstlenen ve artık başbakan olan Zâhidî hükümetine 45 milyon$ hibe

---

[112] Rıza Kurtuluş, "Muhammed Rızâ Şah Pehlevî", *TDVİA*, *https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-riza-sah-pehlevi* (Erişim: 30 Nisan 2021).
Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2005 yılında İstanbul'da basılan 30. cildinde, 565-566 numaralı sayfalarda yer almıştır.

[113] https://iranicaonline.org/articles/coup-detat-1953

[114] İran'daki 1953 Darbesi hakkında tafsilatlı bilgi için bkz.; Abrahamian, Ervand. "The 1953 Coup in Iran." Science & Society, vol. 65, no. 2, 2001, pp. 182–215.

[115] Abrahamian, *A History of Modern Iran*, s. 118.

[116] https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53810694
https://www.milliyet.com.tr/dunya/cia-den-60-yil-sonra-darbe-itirafi-1752088
https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mobi/-378397h.htm

[117] "Persia's Need Of Foreign Help." *Times*, August 24, 1953, s. 6. *The Times Digital Archive* (accessed March 15, 2021).

[118] "Turkish Interest in Persian Affairs." *Times*, August 24, 1953, s. 6. *The Times Digital Archive* (accessed March 15, 2021).

etmiştir. Fransız gazetesinin iddiasına göre; ABD bu hibe karşılığında, Zâhidî'den petrol sorununu çözmesini beklemiş, İran'ın ABD ve Türkiye ile askeri anlaşma yaparak 'özgür dünya'ya yani Batı bloğuna geri dönmesini talep etmiştir.[119] Buradan anlaşılan; 1953 sonrası İran-Türkiye ilişkileri yine ABD teşviki ve desteğiyle gelişmiştir. Görülmektedir ki 1953'te Türkiye ile İran iki 'bağımsız' ülke olarak ikili ilişkilerini geliştirmemişlerdir. Türk-İran ilişkilerinin gelişip, ilerlemesinin sebebi Türk-İran ittifakının bölgedeki Amerikan menfaatlerine hizmet etmesidir. DP, ABD'nin bu politikası gereğince Sâdâbâd Paktı'nın canlandırılması veya buna benzer bölgesel ittifaka sıcak bakmıştır. Bu da İran ile iyi ilişkilerin habercisi olmuştur.

İran'da, Batı karşıtı Musaddık'ın iktidardan indirilmesini takiben Batı ile daha yakın ilişki kurmak isteyen Şah bu fırsatı kaçırmamıştır. Zira böylece çok ihtiyaç duyduğu maddî yardımı alabilir, bu şekilde hem tahtını sağlama alır hem de İran'ı olası Sovyet istilasına karşı komşuları ve güçlü batılı müttefikleriyle birlikte savunabilirdi.[120]

İran'ın Batı Bloğuna Dahil Olması ve Türkiye ile Yakınlaşma Süreci

İran'daki 1953 darbesi İran'ın iç ve dış politikasını radikal bir değişime uğratmıştır. Bu tarihten sonraki değişikliklerin en önemli sebebi İran-ABD ilişkisidir. Musaddık hükümetinin devrilmesi ile sonuçlanan 19 Ağustos '53 darbesi, genellikle modern İran siyasî tarihinde dönüm noktalarından biri olarak görülse de sadece bununla sınırlı değildir. Çünkü bu tarihten sonra Yakın Doğu ve Orta Doğu tarihinde esaslı bir değişiklik olmuştur; bu tarihe kadar, İran'ın ve bölgenin tartışmasız en etkili yabancı gücü olan İngiltere'nin yerine Amerika geçmiştir.[121]

Muhammed Musaddık dönemindeki petrolün millileştirilmesinden dolayı ülke içinde yaşanan ihtilafa ve Batı ile yaşanan sorunlara rağmen, 1953'ten itibaren yirmi beş yıllık süreçte İran'da dünyanın en yüksek büyüme oranlarına ulaşılmıştır.[122] Çünkü darbe sonrasında, Amerikan petrol şirketleri İran petrollerinin işlenmesi ve pazarlanmasında önemli bir paya sahip olmuş hem de ABD-İran ilişkileri önemli ölçüde artmıştır.[123] Milliyetçi Musaddık'ın darbe ile iktidardan indirilip Komünist düşmanı, Batı yanlısı hükümetin kurulmasından sonraki on yılda ABD, İran'a 545 milyon$ yardımda bulunmuştur.[124]

Şah zaten orduyu geliştirmek istiyordu ve bu konuda yardımı dokunabilecek istekli bir müttefik bulmuştur. Amerika'nın bu maddî ve

[119] İvanov, *İran Tarihi*, s. 421, 422.
[120] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 148, 149.
[121] Ansari, *Modern Iran*, s. 159.
[122] Clawson; Rubin, *Eternal Iran*, s. 1.
[123] Ganji, *Politics of Confrontation*, s. 11.
[124] Clawson; Rubin, *Eternal Iran*, s. 70; Ansari, *Modern Iran*, s. 170.

siyasî desteği İran'ın uluslararası konumunu şekillendirmesinde etkili olmuştur. İran aydınlarının karşı görüşlerine rağmen Şah'ın kararıyla İran, 1955'te Bağdat Paktı'na katılacaktır. Süveyş Krizi olarak da adlandırılan İkinci Arap-İsrail Savaşı'nda, aydınların tüm eleştirilerine karşı hükümet Batı yanlısı bir tavır sergileyecektir.[125]

İran, 1953 sonrasında Amerikan ve İngilizlerin teşvikiyle Türkiye ve Pakistan'la ilişkiler kurmuş ve yavaş yavaş Komünizm karşıtı bloğa dahil olmuştur.[126] Kasım 1953'te Sovyet basınında, Amerika'nın İran'ı Türkiye ile askeri bir anlaşma yapmaya zorladığı iddia edilmiştir.[127]

ABD'nin Kuzey Kuşağı Projesi ve Türkiye ile İran'ın Yaklaşımı

ABD Başkanı Eisenhower Şubat 1953'te yaptığı açıklamayla, bölgede (Orta Doğu'da) ABD destekli bir ittifak sisteminin gerekli olduğunu açıklamıştır. Bunun ardından Eisenhower dönemi ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Türkiye, Afganistan/Pakistan ve İran'ın oluşturacağı "Kuzey Kuşağı[128]" projesini beyan etmiştir.[129] Dulles, bir anlamda Orta Doğu'nun Arap olmayan (Türkiye, İran, Afganistan/Pakistan) kuzeyini tarif etmiştir.[130] Ona göre Kuzey Kuşağı, Sovyetlere hem coğrafî hem de askerî tehdit bakımından en yakın ülkelerdi. Bu yüzden ABD ve Batı, bu ülkeleri gerekirse desteklemeli ve Sovyet tehdidine karşı korumalıdır.[131]

Türkiye ve İran, Batı destekli böyle bir bölgesel ittifaka/projeye dahil olmak için zaten gönüllüydüler. Menderes, Dulles ile 1953 Mayıs'ındaki görüşmesinde ona açıkça "*Türkiye, Rusya ile en uzun sınırlardan birine sahip ve deyim yerindeyse onunla aynı yatakta... Türkiyesiz bir Orta Doğu savunma projesi sadece teoride kalır.*" demiş ve hem Türkiye'nin hem de kendinin önemine dikkat çekmiştir.[132] Dulles, Irak'ı "Kuzey Kuşağı"na dahil etmek için Ekim 1954'te büyükelçi Gallman'ı görevlendirmiş ancak büyükelçi görevi başarı ile tamlayamamıştır. Bu görevi, ABD'nin Orta Doğu'daki 'gayrı resmi temsilcisi' Adnan Menderes üstlenmiş ve önce Irak Başbakanı Nuri Said İstanbul'a gelmiş, ardından da Adnan Menderes Bağdat'a gitmiştir. Bu karşılıklı ziyaretler sonunda iki ülkenin iç ve dış saldırılara karşı ortak savunma anlaşması imzalayacağını açıklamışlardır. Bu açıklama Irak'ın, Kuzey Kuşağı projesine katılımının ilk adımı

[125] Ansari, *Modern Iran*, s. 164-170.
[126] İvanov, *İran Tarihi*, s. 428.
[127] *D.B.A.*, 571, Dos. No: 35874, Göm. No: 141659, Sıra No: 7.
[128] Kuzey Kuşağı/Seddi. Orj.: Northern Tier. Kuzey Kuşağı hakkında tafsilatlı bilgi için bkz.; Rouhollah K. Ramazani, *The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey*, Princeton, 1966.
[129] Saikal, "Iranian Foreign Policy, 1921-1979", s. 444.
[130] Fahir Armaoğlu, "(Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na 1951-1955", *Belleten*, S. 59/224, 1995, s. 190, 191.
[131] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 113.
[132] Cohen, *Strategy and Politics in the Middle East, 1954-1960*, s. 74.

olmuştur. Menderes'in bu girişimi sayesinde Kuzey Kuşağı henüz bir proje halindeyken, bu resmi anlaşma ile birlikte somut hale gelmiştir.[133]

İran Şah'ı da Menderes kadar heveslidir. 1954'te yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Roger Stevens ile yaptığı bir toplantıda "*Orta Doğu'nun güvenliği için İran'ın gerekli olduğunu ve Türkiye ile Pakistan arasında yapılacak bir askeri anlaşma*[134] *için İran'ın da göz önünde bulundurulması gerektiğini*" açıkça söylemiştir.[135]

Petrol Krizinin Çözümü ve Orta Doğu'da Amerikan Egemenliği

1954'e gelindiğinde Musaddık'ın sebep olduğu uluslararası petrol krizi de çözüme kavuşmuştur. Krizin küresel etkisi olduğu gibi çözüm de küresel dengeleri değiştirmiştir. 19-20 Eylül 1954'te yapılan (29 Ekim 1954'te yürürlüğe giren) anlaşma[136] ile petrolün İran'a ait olduğu kabul edilmiştir. Ancak üretimi ve pazarlaması yabancı şirketlere bırakılacaktır. Bu anlaşmaya göre; üretim uluslararası konsorsiyumun yetkisinde olacaktır.[137] Petrolün millileştirilmesi ve sonrasındaki 'müzakere' döneminde ABD, İran kıyılarına savaş gemilerini göndermiş İngiltere ise iktisadî ambargo uygulamıştır.[138] ABD yetkilileri sorunu (tabi ki Amerikan çıkarlarına uygun şekilde) çözmek için işe koyulmuşlardır. Petrolün kamulaştırılması veya eski A.I.O.C. yerine uluslararası bir Konsorsiyum kurma fikrini çözüm olarak sunmuşlardır. Bu konsorsiyumun; %40'ını British Petroleum, %40'ını (%8'den) beş Amerikan şirket, %14'ünü Shell ve %6'sını Compagnie française des pétroles (CFP-Bugünkü adıyla Total) oluşturmaktaydı. Aslında bu şirketler ve konsorsiyum, İran Ulusal Petrol Şirketi'nin müşterisi gibi gözükse de petrolü çıkartma işleminden, fiyatlandırmaya, pazarlanmaya kadar tüm işleri bunlar yapmışlardır. Ancak buna rağmen yeni sistemde İran, eskine oranla daha fazla gelir elde etmiştir.[139]

Batı karşıtı Musaddık'ın devrilmesi ve sebep olduğu petrol sorununun 1954'te çözülmesiyle birlikte Batı ile İran arasındaki ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Bu yıllardan itibaren, özellikle de yeni petrol anlaşması ile birlikte İran'daki İngiliz etkisinin yerini Amerikan etkisine bırakmasıyla İran için yeni bir dönem başlamıştır. İkinci ekonomik plan dönemi adı verilen yıllarda (1956-1962) İran'da önemli projeler gerçekleşmiştir. Aynı

[133] Cohen, *Strategy and Politics in the Middle East, 1954-1960*, s. 82, 83.
[134] Görüşmeleri devam eden Bağdat Paktı'nı kastediyor. 1955'te imzalanacak.
[135] Ansari, *Modern Iran*, s. 171.
[136] Anlaşmanın tam metni için bkz.: Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1914-1956*, s. 348.
[137] Daniel, *The History of Iran*, s. 156.
[138] İvanov, *İran Tarihi*, s. 409, 410.
[139] Saikal, "Iranian Foreign Policy, 1921-1979", s. 443.

zamanda İran da Bağdat Paktı'na üye olacak Sovyetler karşısındaki duruşuna netlik kazandıracaktır.[140]

Şah, Aralık 1954'te, batılılaşmanın İran'ın lehine olduğu konusunda bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada, Batı'nın özellikle de ABD'nin İran'la pek çok ortak noktası olduğunu hatta onların yaşam tarzının İslami değerlerle örtüştüğünü iddia etmiştir. Bu açıklamaların ardından batılılaşmanın, en büyük hedefleri olduğunu söyleyerek İran'ın batılılaşma hareketinin lideri olmuştur.[141]

Bağdat Paktı ve Türkiye-İran İlişkilerinin Gelişimi

Bağdat Paktı aslında 1951'de oluşturulan Orta Doğu Komutanlığı (Middle East Command)[142] adlı askeri örgütlenmenin son halidir. Orta Doğu Komutanlığı kurulduktan tam bir yıl sonra Haziran 1952'de "Komutanlık" ibaresi kaldırılmış ve bir bölgesel savunma örgütüne dönüştürülüştür. Adı da Orta Doğu Savunma Örgütü (Middle East Defense Organization) olmuştur. Yine yaklaşık bir yıl sonra ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in ziyareti ve açıklamalarıyla, yukarıda bahsedildiği gibi, Kuzey Kuşağı projesi ortaya atılmıştır. Nihayet Türkiye ile Irak arasındaki görüşmeler ve anlaşma sonucunda 1955 Şubat'ında, daha sonra Kuzey Kuşağı devletlerinin de dahil olacağı, Bağdat Paktı halini alacaktır.[143]

Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 6-14 Ocak 1955 tarihlerinde Bağdat'ı ziyaret etmişler ve Irak yetkilileriyle birtakım görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Bu sırada Komünizm tehlikesine karşı düşünülen *'Orta Doğu Güvenlik Paktı*', 22 Ocak-6 Şubat 1955 tarihleri arasındaki toplantıda Arap devletleri tarafından görüşülmüş ve tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle, Batı düşmanı ve Sovyet etkisindeki Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan tarafından hararetle reddedilen pakt hakkında sadece Irak olumlu görüş bildirmiştir. Lübnan ve Ürdün ise çekimser kalarak, bir çözüm yolu bulunmasından yana olsalar da ortak bir kanıya varılamamış ve nihayetinde toplantıdan net bir sonuç çıkmamıştır.[144] Türkiye-Irak görüşmelerinin meyvesi olarak Türkiye ile Irak 24 Şubat 1955'te, '*Güvenlik Savunma Antlaşması*[145]'nı

[140] Kurtuluş, "Muhammed Rızâ Şah Pehlevî", *TDVİA*, *https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-riza-sah-pehlevi* (Erişim: 30 Nisan 2021).
[141] Saikal, "Iranian Foreign Policy, 1921-1979", 445–446.
[142] Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1914-1956*, s. 329, 330.
[143] Armaoğlu, "(Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na 1951-1955", s. 190, 191.
[144] Cansel Poyraz Akyol, "Arap Devletleri Ligi, Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi", *Gazi Akademik Bakış*, 2017, s. 283.
[145] Antlaşmanın tam metni için bkz.: Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1914-1956*, s. 390, 391.

imzalamışlardır.[146] Daha sonra sırasıyla İngiltere[147], Pakistan ve İran da anlaşmaya katılacak ve mezkûr anlaşma Bağdat Paktı'na dönüşecektir.

SSCB yetkilileri, kendilerine karşı oluşturulduğunu bildikleri, Bağdat Paktı'nı "*Barış ve uluslararası güvenliği güçlendirmekle ilgilenmeyen bazı çevrelerin Yakın Doğu ve Orta Doğu'da maşalığını yapan askeri bir gruplaşma olarak*" gördüklerini açıklamışlardır.[148] Sömürgeci bir zihniyetin ürünü olduğunu ve hem pakta üye ülkelerin özgürlüklerinin hem de Orta Doğu ülkeleri arasındaki dostluğun, barışın korunması için bu paktın bir an önce bertaraf edilmesi gerektiğini açıkça bildirmiştir.[149]

Buna karşı, paktı genişletmek isteyen Batılı müttefikleri tarafından DP idaresindeki Türkiye'ye İran'ı pakta katılma fikrine alıştırma görevi verilmiştir. Keza Irak ve Pakistan'ın da Sovyet tehdidine karşı pakta girmelerinde Türkiye'nin olumlu etkisi olmuştur. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 19 Eylül 1955'te İran'a gitmesiyle, Rızâ Şah'ın yirmi yıl önce Mustafa Kemal Atatürk'e yaptığı ziyareti iade etmeyi amaçlayan altı günlük devlet ziyareti başlamıştır. Türk Cumhurbaşkanı'nın yanında Türk-Irak Paktı'nın mimarlarından biri olarak görülen Dışişleri Bakanı Zorlu da bulunmuştur. Bayar ve Zorlu'nun, İran'ın pakta girişini sağlayarak Türkiye'nin doğu kanadındaki güvenlik boşluğunu kapatmaya çalışacakları tahmin edilmektedir. İranlı yetkililer ise Batılı güçlerden yeterli ekonomik ve askerî yardım garantisi olmadan pakta girip risk almak istememekteydiler. Bayar'a eşlik eden tek askerî figür Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun olmuştur. O da mevkidaşı General Hidayet ve Savaş Bakanıyla görüşecektir. Aslında on gün olarak planlanan ziyaret, o günlerdeki Türk-Yunan gerginliği sebebiyle, altı güne düşürülmüştür.[150] Böylece Bayar ile Zorlu 19-25 Eylül arasında Tahran'da bulunmuşlardır. İran Meclisinde konuşma yapan Bayar, İran ile iyi ilişkiler kurmak istediklerini ve iki devletin el ele vermesi gerektiğini dile getirmiştir.[151] Türkiye'nin NATO'ya girişi ve ardından gelen ABD yardımı örnek gösterilerek, İran'ın da pakta katılınca Amerikan yardımı ile Sovyet tehdidine karşı destekleneceği teminatında bulunulmuştur. İranlılar aslında bu teminatı doğrudan ABD yetkililerinden duymayı bekleseler de, son beş yıl içinde Batı ile yakın ilişkiler kuran ve yardım alan komşuları Türklere güvenmişler ve pakta katılma kararı almışlardır. Böylece hem Türkiye-İran ilişkileri olumlu anlamda ivme kazanmış hem de Türkiye

[146] Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 620-626.
[147] *Akşam*, 2 Nisan 1955.
[148] İvanov, *İran Tarihi*, s. 429.
[149] *D.B.A.*, 571, Dos. No: 35874, Göm. No: 141669, Sıra No: 11.
[150] "Turkish President In Persia." *Times*, September 20, 1955, s. 8. *The Times Digital Archive* (accessed March 14, 2021).
[151] *Milliyet*, 22 Eylül 1955.

doğusundan gelecek bir Komünist dalgaya karşı kendini koruma altına almıştır.[152]

İki ülke yetkilileri arasında Bağdat Paktı haricinde, özellikle ekonomik alanda yapılabilecek iş birlikleri görüşülmüş ve 26 Eylül 1955 tarihinde iktisadî konuda Türk-İran müşterek tebliği ilan edilmiştir. Türk ve İran hükümet temsilcileri görüşülen ve iş birliği yapılmasına karar verilen iktisadî meseleleri açıklamışlardır. Bu iktisadî meseleler, yedi başlıkta toplanmıştır;

1- İki ülke arasındaki seyahat ve nakliyatın gelişmesi,

2-İki ülke arasında ortak nakliyat şirketi tasdiki,

3-1949 yılında yapılan anlaşmada adı geçen transit yollarının seyrüsefere açılması,

4-Türkiye ile İran arasında demiryolları irtibatı,

5-İki ülke arasında telekomünikasyon servislerin kurulması,

6-Bir ticaret ve kliring(takas) ağı kurulması

7-Ortak bir sivil havacılık şirketi kurulması.[153]

Türk yetkililerle yapılan görüşmeler sonrasında, 12 Ekim 1955'te İran'a verilen Sovyet notasında, Bağdat Paktı'nın saldırgan bir askerî ittifak olduğu iddiası yinelenmiş ve İran'ın Bağdat Paktı'na imza atması halinde İran-Rusya ilişkilerinin ciddi zarar göreceği belirtilmiştir. Buna rağmen İran Hükümeti, 16 Ekim'de paktın amacının Orta Doğu'da barış ve güvenliğin pekiştirilmesi olduğunu belirterek, yanıt vermiştir.[154]

Türkiye, Irak, Pakistan ve İngiltere'den sonra İran da 3 Kasım 1955'te Bağdat Paktı'na girmiştir. Böylece Amerika'nın tasarladığı "Kuzey Kuşağı" projesiyle Orta Doğu'da yeni bir güvenlik ve savunma sistemi tamamlanmıştır. Türkiye, Kuzey Kuşağı'nın oluşturulmasında aktif bir rol oynayarak[155] hem doğudan gelecek bir Sovyet tehdidine karşı bir nebze de olsa güvenlik sağlamış hem de Batı'ya ne kadar mühim bir 'müttefik' olduğunu göstermiştir.[156]

İran'ın katılmasıyla tamamlanan Kuzey Kuşağı Projesi ve Orta Doğu'nun savunulması için kurulan bu ittifaka, maddî ve askerî alanda ABD

[152] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 148.
[153] Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 189, 190.
[154] "Persian Signature To Baghdad Pact." *Times*, November 28, 1955, s. 6. *The Times Digital Archive* (accessed March 14, 2021).
[155] Türkiye, Irak ve İran'la yaptığı görüşmelerden sonra Ürdün'ün de pakta katılması için çaba sarf etmiş hatta Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 6 Kasım 1955'te Ürdün'e gitmiştir. Bkz.: Cohen, *Strategy and Politics in the Middle East, 1954-1960*, s. 97.
[156] İlker Cender, *İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, Samsun, 2020, s. 182.

desteğinin süreceği öngörülmüştür.[157] [158] Bu gelişmelerle Soğuk Savaş'ta bölgede ABD nüfuzunun artarak devam edeceği muhakkaktır. İran pakta katıldıktan tam iki hafta sonra, İran Başbakanı Hüseyin Ala 17 Kasım'da suikasta uğramış ve yaralanmıştır. Suikastın gerçekleştirilme sebebi İngilizlere göre Irak'ın Bağdat Paktı konferansına katılmasını engellemektir. Dört yıl önce de yine İran Başbakanı Rezmara, Batı etkisine karşı olan bir tarikat üyesi tarafından vurulmuştu.[159]

Bağdat Paktı'na Sovyetlerin ve Sovyet Etkisindeki Arap Devletlerinin Tepkileri

İran Başbakanı'nın suikasta uğramasıyla da bağlantılı olarak Türkiye, 1956 Mart'ında NATO aracılığıyla, Sovyet tehlikesine karşı uyarılmıştır. Uzun yıllardır Rusların, Orta Doğu üzerindeki emellerinin bilindiği ve son yıllarda da Bağdat Paktı'nı yıkmak için bölgeye nüfuz ve sızma siyaseti güttükleri belirtilmiştir.[160]

Bağdat Paktı'na Sovyetlerin yanı sıra Arap devletlerinden de tepki gelmiştir. Bu devletler arasından en büyük tepki ise Arap milliyetçiliğinin önderi olarak görülen Mısır'dan gelmiştir. Mısır, Bağdat Paktı'nı Arap Birliği'ni parçalayıcı bir proje olarak görmekteydi. Bu sebeple harekete geçmiş ve Irak hariç diğer Arap devletlerinin pakta katılmasına engel olmuştur. Lübnan, Ürdün gibi devletler aslında Bağdat Paktı'na sıcak baksalar da Mısır'dan çekindikleri için pakta katılmamışlardır.[161] Bunun yanı sıra Suudi Arabistan ve Suriye de Bağdat Paktı'na karşı çıkmışlardır. Suudi Arabistan'ın karşı çıkma motivasyonu farklı olsa da Suriye'nin motivasyonu ise açık şekilde ülkedeki Sovyet ve Mısır etkisidir. Böylece Arap ülkelerinden sadece Irak pakta dahil olmuş ve deyim yerindeyse Arap Birliği içerisinde yalnızlığa mahkûm olmuştur.[162]

Irak'ın Türkiye'nin aracılığıyla pakta dahil olması, Türklerin batılı devletlerin bir maşası olarak Arap Birliği'ni bozduğu imajını oluşturmuştur. Suriye başta olmak üzere Türkiye'ye tepki göstermişler hatta Suriye'de büyük kalabalıklar Türkiye aleyhinde gösteriler düzenlenmişlerdir. Demokrat Parti hükümeti de Suriye'deki hükümete nota vermiş ve zaten pamuk ipliğine bağlı olan ilişkiler daha da bozulmuştur.[163] Pakt ilan edildikten yaklaşık iki hafta sonra Mısır ile

[157] "Persia To Join Turkey-Iraq Pact." *Times*, October 12, 1955, s. 8. *The Times Digital Archive* (accessed March 14, 2021).
[158] "U.S. Diplomatic Moves On Middle East." *Times*, October 15, 1955, s. 5. *The Times Digital Archive* (accessed March 14, 2021).
[159] "Shots At Prime Minister Of Persia." Times, 18 Nov. 1955, s. 10. The Times Digital Archive, Accessed 14 Mar. 2021.
[160] *D.B.A.*, 571, Dos. No: 35874, Göm. No: 141669, Sıra No: 13.
[161] Mahmut Dikerdem, *Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları),* İstanbul, 1977, s. 164, 165.
[162] Haluk Gerger, *Mayınlı Tarla'da Dış Politika,* İstanbul, 1983, s. 51.
[163] Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi,* Ankara, 1998, s.160, 161.

Suriye kendileri ittifaklarını ilan etmişlerdir.[164] Bu ittifak 1958'de ise Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne evrilecektir.[165]

Paktın kuruluş amacı Orta Doğu'daki devletleri bir teşkilat altında toplamak iken sonuç tam tersi olmuştur. Bu pakt ile Orta Doğu, Sovyet tesirinden korunmak istenmiştir. Ancak paktın ortaya çıkışı ve devam eden gelişmeler sonucu Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya sızması ile sonuçlanmıştır.[166] Soyvetlerin Orta Doğu'dan uzak tutulması bir yana dursun, Bağdat Paktı'nın sebep olduğu gelişmeler sonucunda Sovyetler rahatlıkla Suriye ve Mısır'a askerî ve ekonomik yardımda bulunmuştur. Orta Doğu'da komünizmin önüne bir set çekmek maksadıyla yapılan Bağdat Paktı, nihayetinde Orta Doğu ve Arap devletleri arasında kutuplaşmaya sebep olmakla birlikte Sovyetlerin bölgeye nüfuz etmesini kolaylaştıran bir tetikleyici unsur olmuştur.[167]

1956'da Adnan Menderes, İran'a gitmiş[168] ve 1950'lerin başlarında bozulan ikili ilişkiler Bağdat Paktı'nın da etkisiyle düzelmeye başlamıştır. Menderes bir adım daha atmış ve Türkiye hakkında olumlu açıklamalarda bulunan Muhammed Rızâ'yı eşi ile birlikte Türkiye'ye davet etmiştir. Bunun üzerine İran Şahı ve Kraliçesi Süreyya, sınırdan Ankara'ya kadar Türk uçakları eşliğinde gelmiştir. Havaalanında Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Köprülü tarafından karşılanmışlardır. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere birçok şehri Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile birlikte gezmiştir.[169] Türk gazeteleri Şah ve ailesini sıcak bir şekilde karşılayan manşetler atmış ve ziyaretin önemini vurgulamışlardır. Yorumlarda; Türkiye ve İran'ın coğrafi konumlarından kaynaklanan ortak çıkarlara dikkat çekilmiş ve mezkûr sebeple Bağdat Paktı ile Orta Doğu'nun ortak savunma sorumluluğu belirtilmiştir. İngiliz 'Times' gazetesine göre; iki ülkenin ortak önemli ekonomik çıkarları vardır ve aralarındaki son anlaşmaların hem kara-hava yoluyla ticarete hem de haberleşmeye yeni bir ivme kazandıracağı umulmuştur.[170] Buradan, İngilizlerin Türk-İran yakınlaşmasına dair umut beslediği anlaşılmakta ve bölgenin geleceği adına gelişmeleri yakından takip ettikleri görülmektedir.

Şah'ın Türkiye ziyareti sonrası ilişkiler iyileşerek devam etmiş ve Ekim 1956'da iki ülke arasında *'Ticaret Antlaşması*' yapılmış ve Tahran'da

[164] Cansel Poyraz Akyol, "Arap Devletleri Ligi, Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi", s. 283.
[165] İsmail Soysal, "1955 Bağdat Paktı", *Belleten*, C. 55, S. 212, Nisan 1991, s. 209.
[166] R. Melih Aktaş, *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, s. 100.
[167] Behçet Kemal Yeşilbursa, "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Tarihin Peşinde*, S. 6, 2011, s. 95-97.
[168] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 3, Göm. No: 18, Sıra No: 5.
[169] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 35, Göm. No: 213, Sıra No: 12.
[170] "Turkey Greets The Shah." *Times*, May 16, 1956, s. 11. *The Times Digital Archive* (accessed March 14, 2021).

imzalanmıştır.[171] Yeni imzalanan 'Ticaret Antlaşması'yla birlikte, daha önceden imzalanan ancak iki ülke ilişkilerindeki gerginlik sebebiyle uygulanamayan 'transit anlaşması' yeniden yürürlüğe girmiştir. Transit anlaşması sayesinde Türkiye-İran arasında hem mal hem de yolcu nakliyatı için imkânlar iyileşmiş ve artmıştır.[172]

İki ülke arasındaki buzlar erimeye başlamışken İran'da 1956 yılında sel felaketi meydana gelmiştir. Türkiye, bu kötü günlerinde komşusuna yardımda bulunmuş ve bu yardım sonucu iki ülke birbirine daha da yakınlaşmıştır. Sel felaketi sebebiyle Türkiye İran'a on bin dolar yardımda bulunmuştur.[173]

1956 sonunda Mısır'daki Süveyş Krizi[174]'nden dolayı bölgede gerginlik artmıştır. 1956 Kasım'ında Ruslar, İran sınırına asker yığmışlar ve Mısır'a karadan asker gönderebilmek için Türkiye ve İran'dan talepte bulunmuşlardır.[175] Ancak bu talep Bağdat Paktı'na dahil olan iki ülke tarafından da reddedilmiştir. Bu esnada İngilizlerin, Süveyş Krizi sebebiyle Mısır'a askerî müdahalesinin ardından olayların müsebbibi İngiltere hariç Bağdat Paktı'nın diğer üyeleri Türkiye, İran, Irak ve Pakistan 5-8 Kasım tarihlerinde Tahran'da olağanüstü bir toplantı düzenlemişlerdir. Irak Başbakanı Nuri Said mezkûr olaylar ve Arap dünyasının İngiltere'ye olan kızgınlığı, tepkisi sebebiyle İngiltere'nin artık Bağdat Paktı'nda olmamasını teklif etmeyi düşünmüştür. Onu bu fikrinden, en azından bu fikrini resmi bir şekilde dile getirmesinden

[171] Polat Kara, "1923-1960 Türkiye–İran İlişkileri" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2010, s. 274, 275; *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 144, Göm. No: 97, Sıra No: 18.

[172] Yıldırım, *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, s. 168.

[173] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 144, Göm. No: 69, Sıra No: 13; *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 62, Göm. No: 381, Sıra No: 6.

[174] Bağdat Paktı'nın Orta Doğu'da yarattığı kargaşa ve kutuplaşmadan sonra büyük bir kriz daha patlak vermiştir: Süveyş Krizi. Mısır Devlet Başkanı Nasır, büyük bir baraj yapabilmek için dış krediye ve yabancı sermayeye ihtiyacı vardı. Bu krediyi sağlayabilecek ABD ve İngiltere ise, Mısır'ın Sovyetlerden silah alabileceği ve İsrail'e tehdit oluşturabileceği gerekçesiyle Mısır'a kredi vermemişlerdir. Nasır da bu tavır karşısında Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmiştir. Bu millileştirme hamlesi sonucunda Fransa ile İngiltere, büyük kârlar sağladıkları Kanal Şirketi'ni kaybetmişlerdir. Bunun yanı sıra Batı Avrupa'nın petrol yolu tamamen Mısır'ın kontrolüne girmiştir. Bkz.: Cansel Poyraz Akyol, "Arap Devletleri Ligi, Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi", *Gazi Akademik Bakış*, 2017, s. 283, 284. Kanal'ın millileştirilmesi sonucunda, İngiltere, İsrail ve Fransa kendi aralarında yaptıkları gizli plana göre Kanal bölgesine askerî saldırı düzenlemişlerdir. Bkz.: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, Cilt I: 1919-1980, İstanbul 2009, s. 564. Süveyş Savaşı'ndan sonra eline koz geçen Sovyetler, Mısır ve Suriye'ye silah göndermiş, bu durum da ABD'yi ve Türkiye'yi oldukça rahatsız etmiştir. Bağdat Paktı sebebiyle Suriye ile süren kriz bitmemişken, bu krizin de Sovyet silahlarıyla zirveye çıkmasıyla birlikte Türkiye, Suriye sınırına askerî yığınak yapmıştır. Bkz.: William Hale, *Turkish Foreign Policy (since 1774)*, London, 2013, s. 94. Bağdat Paktı'ndan sonraki ayrışma süreciyle birlikte pakttan yaklaşık bir yıl sonra patlak veren Süveyş Krizi, hem Bağdat Paktı'na büyük hasar vermiş hem de Orta Doğu'daki batı yanlısı devletlerle Sovyet/Komünist yanlısı devletler arasındaki uçurumu daha da açmıştır. Bkz: William Hale, *Turkish Foreign Policy (since 1774)*, London, 2013, s. 93.

[175] *D.B.A.*, 561, Dos. No: 328847, Göm. No: 320835, Sıra No: 19.

alıkoyan Türkiye ve İran'ın ortak tutumu olmuştur. Türkiye ile İran, İngiltere'nin paktta olmasının tüm pakt üyeleri için bir avantaj olduğunu ve bu durumun Sovyetler için caydırıcı bir unsur olduğunu düşünmekteydiler.[176]

20 Ocak 1957'de Ankara'da Bağdat Paktı'nın üçüncü toplantısı gerçekleştirilmiştir. Toplantıya, Pakistan Başbakanı Hüseyin Şehîd Sühreverdî, İran Başbakanı Hüseyin Ala ve Irak Başbakanı Nuri Said, İran ve Irak Dışişleri Bakanları ve Pakistan Dışişleri Bakanlığı genel sekreter yardımcısı ve son olarak da Irak Prensi Abdullah katılmıştır.[177]

Bu senelerde Türk-İran ilişkileri iyi gitse de, hem pakta üye ülkelerin iç ve dış sorunları hem de paktın istenildiği gibi yürümediği Haziran 1957'de Alman basınına dahi yansımıştır. Paktın en temel sorunlarından biri ortak paydada buluşamamaktır. Üye devletlerin her biri farklı konularda, pakttan faydalanma düşüncesindedirler. Irak, İsrail meselesinde üye devletlerden bir destek beklerken Pakistan ise Hindistan'la arasındaki sorunun çözümünde destek beklemiştir. Zaten Pakistan, Sovyet tehlikesinin ABD'nin büyüttüğü kadar olmadığı kanısındaydı. Sadece Türkiye ile İran, Sovyet tehdidine karşı ABD'nin istediği pozisyonu almışlar ve yeterli tepki göstermişlerdir. Zira Amerikalılar bütün Doğu politikalarını anti-komünist temeller üzerine kurmuşlardır.[178]

Bağdat Paktı, bölge ülkelerinin beklentisini karşılamasa da 1956'daki Türkiye-İran arasındaki iyi ilişkiler 1957'de de devam etmiştir. Nisan ayında, Adnan Menderes ile İran Başbakanı Hüseyin Ala arasında karşılıklı dostluk telgrafları gönderilmiştir.[179] 1957 Haziran ayında Bağdat Paktı çerçevesinde, Türkiye, İran ve Irak arasında iki telekomünikasyon projesi ile ortak demiryolu projelerini kapsayan anlaşma yapılmıştır.[180]

1957 yazında, Türkiye, İran, Lübnan, Ürdün, Irak temsilcilerinin katıldığı komünizmle mücadele toplantısı yapılmıştır.[181] Bu toplantının ardından aynı yıl içerisinde, Bağdat Paktı üyeleri Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında ortak pazar/serbest mübadele bölgesi kurulmasını görüşmek üzere Londra'da bir toplantı düzenlenmiştir.[182]

1957 Eylül'ünde Celal Bayar, İran Büyükelçisi ile bir görüşme yapmıştır.[183] İlerleyen aylarda da Bağdat Paktı üyeleri Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında gümrük suçları konulu anlaşma yapılmasına karar verilmiştir.[184]

---

[176] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 166.
[177] "Meeting Of Baghdad Pact Members." *Times*, January 21, 1957, s. 5. *The Times Digital Archive* (accessed March 14, 2021).
[178] *D.B.A.*, 501, Dos. No: 88082, Göm. No: 320106, Sıra No: 154.
[179] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 6, Göm. No: 33, Sıra No: 6.
[180] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 146, Göm. No: 29, Sıra No: 8.
[181] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 146, Göm. No: 41, Sıra No: 8.
[182] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 147, Göm. No: 47, Sıra No: 4.
[183] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 40, Göm. No: 236, Sıra No: 14.
[184] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 147, Göm. No: 54, Sıra No: 14.

Ekim ayı içerisinde, İran Başbakanı ile Pakistan Başbakanı, Türkiye Başbakanı'na iyi niyet mesajları göndermişlerdir.[185]

İran'ın Kum kentinde petrol bulunmuş ve bunun İskenderun'a taşınması için Türkiye ile İran arasında 1957 yazından sonra görüşmeler başlamıştır.[186] Eylül'de Türk-İran boru hattı yapımı için anlaşmaya varılmıştır. Petrol hattı ile İran petrolleri, Kum kentinden İskenderun'a, Akdeniz'e taşınacaktı. Projeyi, İran finanse edecek, Türkiye herhangi maddi bir katkıda bulunmayacaktı. Boru hattının maliyetinin yaklaşık 180 milyon sterlin tutabileceği tahmin edilmiş ve İran'ın bunu yabancı yardımı olmadan yapamayacağı öngörülmüştür.[187] Tahmin edildiği gibi İran, Amerikan yardımı ile işe girişebilmiştir. Ekim 1957'de Amerikan şirket yetkilileri ile İran temsilcileri Ankara'ya gelmişlerdir. Böylece, yaklaşık 1500km'lik İran-Türkiye-Kuzey Afrika petrol botu hattı için son müzakereler başlamıştır. Bu müzakerelerde, boru hattının izleyeceği kesin güzergâh, Türk Hükümeti'ne ödenecek ücret ve Türkiye'nin, boru hattının Türk petrolünü[188] taşımak için de kullanılması yönündeki talebi görüşülmüştür.[189]

1957 Kasım'ında İran İstihbarat Başkanı, Türkiye'yi ziyaret etmiştir.[190] Bir sene önce sel felaketi yaşayan İran bu sefer de 1957 Aralık ayında, deprem felaketi ile karşılamış ve Türk yetkililer hem bir taziye telgrafı çekmiş hem de yapılması planlanan yardımı görüşmüşlerdir.[191]

Ayrıca İran'da, Bağdat Paktı'nın ardından, 1957 yılında 'Eisenhower Doktrini' kabul edilmiş ve İran da Türkiye'nin yolundan giderek ABD'ye tam bağımlığı hale gelmiştir.[192] Bu anlamda Türkiye ile İran'ın kader ortaklığı artarak devam etmiştir.

1957'de CIA, Şah'ın İran'a hükmetmede en sağlam gücü haline gelen kurumu teşkilatlandırmasına yardım etmiştir. 1953'ten itibaren on yıl içinde ABD'nin İran'a yaptığı askerî hibe yaklaşık 550 milyon dolar olmuştur. Bu yardım NATO'ya bağlı olmayan bir ülkeye yapılan en büyük askerî hibedir. Bunun yanı sıra 1960'lara gelindiğinde İran'daki ABD askerî personeli on bine ulaşmıştır. ABD, Şah'a sadece para ve personel yardımı yapmakla yetinmemiş, onun rejimini ve tahtını koruması için S.A.V.A.K.'ın[193] kurulmasına CIA eliyle yardım etmiştir. [194]

---

[185] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 7, Göm. No: 36, Sıra No: 33.
[186] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 147, Göm. No: 58, Sıra No: 4.
[187] "Pipeline Through Turkey." *Times*, September 7, 1957, s. 6. *The Times Digital Archive* (accessed March 15, 2021).
[188] Boru hattının Türkiye'den geçeceği bölgelerde petrol bulunması halinde.
[189] "Persia-Turkey Oil Pipeline." *Times*, October 31, 1957, s. 8. *The Times Digital Archive* (accessed March 15, 2021).
[190] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 58, Göm. No: 357, Sıra No: 5.
[191] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 121, Göm. No: 772, Sıra No: 8.
[192] İvanov, *İran Tarihi*, s. 429.
[193] Saziman-ı İttilât ve Emniyet-i Kişver (Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Teşkilatı)
[194] Saikal, "Iranian Foreign Policy, 1921-1979", s. 444.

Şah Muhammed Rızâ ile Pakistan Cumhurbaşkanı İskender Mirza, 15 Temmuz 1958'de yapılması planlanan Bağdat Paktı toplantısı için 4 Temmuz'da Türkiye'ye gelmişlerdir. Tam o günlerde Irak hükümetinin korktuğu başına gelmiş ve 14 Temmuz 1958'de askerî bir darbe ile iktidar el değiştirmiştir. Darbe sırasında hükümetin başı Nuri Said ile birlikte Kral Faysal da öldürülmüştür. Irak'taki gelişmeler hem gözü kulağı Orta Doğu'da olan ABD ve Avrupa'da hem de Türkiye'de şok etkisi yaratmıştır. Türkiye'de yaşanan şokun bir sebebi de, Irak'ta darbe yapılırken, öldürülen Irak Kralı Faysal'ın, yapılacak Bağdat Paktı toplantısı için Türkiye'de beklenmesidir. 14-19 Temmuz tarihleri arasında toplantı yapılması beklenirken, darbe yapıldığı ve Kral Faysal ile Başbakan Nuri Said'in öldürüldüğü haberi gelmesi üzerine Bağdat Paktı toplantısı gerçekleştirilememiş ancak Irak hariç üye devletler Türkiye, İran, Pakistan'ın yetkilileri Ankara'da toplanmış ve gündemi değerlendirmişlerdir. Ortak görüş açıklanarak, pakta üye devletlerin darbeye tepkisi dile getirilmiştir.[195] Öncelikle Irak Darbesi olmak üzere, Iraklı veya Iraksız Bağdat Paktı'nın geleceği ile birlikte bölgedeki önemli güncel sorunlar Lübnan meselesi ve Kıbrıs meselesi görüşülmüştür. Görüşmeler sonucunda bir açıklama ile; Bağdat Paktı üyesi Irak'taki askerî darbe kınanmış ve Irak olmasa dahi paktın devam etmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.[196]

1958 Irak Darbesi, Türkiye ve İran gibi hem komşu hem de Bağdat Paktı üyesi ülkeleri korkutmuştur. Çünkü Bağdat Paktı'nın ve dolayısıyla ABD-İngiltere desteğinin bir ülkenin istikrarı ve hükümetin iktidarının devamı için yeterli olmadığı anlaşılmıştır.[197]

Darbe sonrası Irak'ın, Bağdat Paktı'ndan çekilmesinin ardından, üye devletler ve ABD Dışişleri Bakanı Dulles 28 Temmuz 1958'de Londra'da toplanmışlardır. Toplantıda, Orta Doğu'nun durumu değerlendirilmiş ve Irak olmadan da paktın devam ettirilmesinin gerekliliğine dair ortak kanaat oluşmuştur. Böylece, paktın adının Merkezi Antlaşma Teşkilatı/Central Treaty Organization (CENTO) ve merkezinin de Ankara olarak değiştirilerek devam etmesine karar verilmiştir. Ayrıca ABD, Irak'taki darbe ve Bağdat Paktı'nın hasar alması sonucunda üye devletlere ve bölgeye güven vermek adına bu ülkelerle ikili güvenlik anlaşması imzalamıştır.[198]

Irak'taki yeni hükümet, askerî ve saldırgan[199] bir pakta artık üye olamayacaklarını açıklamışlar~~dır~~ ve pakt, Irak'ın ayrılmasıyla 19 Ağustos

[195] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 209-213.
[196] Mustafa Bostancı; Erden Karaca, "Bağdat Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, yıl:14, Sayı: 27 (Bahar 2018), s. 133-136.
[197] İvanov, *İran Tarihi*, s. 429.
[198] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 241.
[199] Sovyetlerin, Bağdat Paktı hakkındaki tanımlamasıdır. Bu da Irak'ın artık Batı bloğundan çok Sovyetlere yakın olacağının işaretidir.

1959'da CENTO'ya dönüşmüştür.[200] 1960'taki CENTO toplantısı İran'ın başkenti Tahran'da yapılmış ve Türkiye adına Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu katılmıştır. Zorlu ayrıca Muhammed Rızâ Şah ile görüşmüştür.[201] CENTO ile her ne kadar siyasî ilişkilerde beklenen verim alınamasa da liman[202], demiryolu[203] ve iletişim[204] alanında yatırımlar yapılmış, CENTO vasıtasıyla projeler tamamlanmış ve ilişkiler geliştirilmiştir.

Irak'taki ve Bağdat Paktı'ndaki gelişmeler haricinde ABD'nin 1958'de Lübnan'a asker çıkarmasının ardından Türkiye ile İran yine aynı safta bulunmuş ve ortak bir açıklama yapmışlardır. Paktın diğer üyesi Pakistan'ın da katılımıyla ortak görüş açıklanmış ve bölgenin güvenliği ile salâhiyeti açısından Amerikan çıkartmasını uygun bulduklarını belirtmişlerdir.[205]

1959 Sonrası İlişkiler ve 27 Mayıs Darbesi

Gelişen ve devam eden iyi ilişkiler sonucunda, iki ülke arasında 29 Ocak 1959'da Tahran'da bir kültür anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; iki ülke arasındaki tarihî ve kültürel bağlar tespit edilecek; sanat, kültür ve bilimsel faaliyetlerde iş birliği yapılacaktır. Ancak 1959'de imzalanan anlaşma, Türkiye'deki yaşanacak darbe nedeniyle 1964'te onaylanabilmiştir.[206]

1959 Mart ayında, Türk Genelkurmay Başkanı Org. Rüştü Erdelhun İran yetkilileri tarafından İran'a davet edilmiş o da davete binaen İran'ı ziyaret etmiştir.[207] ABD Başkanı Eisenhower da 6 Aralık 1959'da Türkiye'yi[208] ardından da İran'ı ziyaret etmiştir.[209]

5 Mart 1959'da İran ile ABD arasındaki askerî anlaşmanın Ankara'da imzalanması Türkiye açısından önemlidir. Türkiye'nin bölgedeki önemini pekiştiren bir gelişme olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesini açıklamasıyla birlikte artık CENTO olarak devam eden paktın merkezi olarak Ankara seçilmiştir.[210] Bu Türkiye ve Ankara'ya atfedilen önemi göstermesi açısındır önemlidir. Fakat 1959 sonrasında Türkiye bir kırılım yaşayacak ve hem bölgenin hem de

[200] Soysal, *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye. Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*, s. 266.
[201] *Hürriyet*, 29 Nisan 1960.
[202] Trabzon Limanı ve İskenderun Limanı.
[203] Türkiye-İran demiryolu.
[204] Ankara-Tahran askeri iletişim sistemi bağlantısı.
[205] Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945 - 1958*, s. 228, 229.
[206] Erdal, "1950-1980 Dönemi Türk-İran İlişkileri Bağlamında Kurulan Dostluk Cemiyetleri", s. 476.
[207] *B.C.A.*, Baş., Dos. No: 151, Göm. No: 79, Sıra No: 16.
[208] *Hürriyet*, 7 Aralık 1959.
[209] *Son Posta*, 15 Aralık 1959.
[210] İvanov, *İran Tarihi*, s. 430.

Türkiye'nin kaderini derinden sarsacak hadiselere sebep olacak olaylar başlayacaktır.

1950'li yılların sonlarında Türkiye-ABD ilişkileri gerginleşmiş ve Türkiye'nin Sovyetler ile yakınlaştığı hatta Adnan Menderes'in Moskova ziyareti konuşulmaya başlanmıştır. Türkiye'nin ABD ile arasının açılıp, SSCB ile yakınlaşmaya başlama ihtimali bile Türkiye-İran ilişkilerini etkilemiştir. Daha önceden ABD müttefikliği ve SSCB düşmanlığındaki paralellikten dolayı iyi olan ilişkiler[211] bu sefer tam aksine bozulmuştur. İlk önce belirsizlik hâkim olan iki ülke ilişkileri, Menderes'in Temmuz 1960'ta SSCB'yi ziyaret etme kararıyla birlikte, durma noktasına gelmiştir.

27 Mayıs 1960 günü, Adnan Menderes iktisadî ve siyasî sıkıntılar sebebiyle Anadolu gezisine çıktığı sırada Eskişehir'deyken, Türk Ordusu askerî darbe ile tüm yurtta idareyi ele almış ve böylece Türk siyasetinde bir dönem kapanmıştır. Yönetime el koyan Milli Birlik Komitesinin sözcüsü Albay Alparslan Türkeş, zarar gören demokrasiyi yeniden tesis etmek ve kardeş kavgasına son vermek adına Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareyi ele aldığını açıklamıştır.[212] Bununla beraber Türkiye'nin küresel düzendeki konumu ve dış politikasıyla ilgili de açıklamalar yapmıştır: "*Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız.*"[213] Bununla birlikte İran ile yapılan antlaşmalara da sadık kalınacağı ilan edilmiştir.

ABD'ye gittikçe daha da yaklaşan ve bağımlı hale gelen Muhammed Rızâ Şah, Menderes'in son dönemde tam tersi istikamette Sovyetlerle yakınlaşmasından endişe duymaktaydı. Darbeden sonra Milli Birlik Komitesi, Türkiye'nin BM, NATO ve CENTO'ya bağlılığını açıklamış ve böylece İran'la ilişkiler eski seyrinde devam etmiştir.

Sonuç

1945-1960 dönemi Türkiye-İran ilişkileri, II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte ortaya çıkan Soğuk Savaş'ın gölgesinde geçmiştir. Savaş ve çatışmanın eksik olmadığı Orta Doğu'da bulunan Türkiye ve İran, özellikle uluslararası güvenlik kaygıları taşıdıkları için iki ülkenin dış politikasını da etkileyen başat unsur 'güvenlik' olmuştur.

Bu dönemde İran'ın ister müspet ister menfî anlamda en sıkı ilişkileri başta Irak olmak üzere diğer Arap ülkeleriyle olmuştur. Aslında Türkiye ile kısıtlı bir ilişkisi olan İran'ı Türkiye ile yakınlaştıran sebep şudur; SSCB sınırında bulunan ve işgal tehdidini yakinen hisseden bu iki devlet, diğer İslam devletlerinin aksine, Sovyet ve Komünizm tehlikesine karşı başta ABD olmak üzerine Batı bloğuna yakınlaşmışlardır. Aslında İran, ABD

[211] Türkiye-İran arasındaki son iyi ilişki olarak Nisan 1960'ta Kızılay tarafından İran'a yardım gönderilmesi gösterilebilir. Bkz.: *Hürriyet*, 29 Nisan 1960.
[212] Şaban Sitembölükbaşı, "Menderes, Adnan", *TDVİA*, *https://islamansiklopedisi.org.tr/menderes-adnan* (Erişim 16 Ocak 2021).
[213] *Hürriyet*, 27 Mayıs 1960.

yanlılığı konusunda Türkiye'ye göre daha ılımlı olmasına rağmen Sovyetlerin agresif yayılmacı politikası İran'ı bile Batı ile yakınlaşmaya mecbur kılmıştır. Bu yüzden, 1945-60 döneminde siyasî, askerî krizler yaşayan iki ülkenin ilişkilerini etkileyen, hem birbirlerine hem de Batı'ya sığınmalarının, en önemli faktörü Sovyet tehdidi ve Soğuk Savaştır. Soğuk Savaş ve Sovyet tehdidi, iki ülkeyi birbirine yaklaştırmış ve ortak tedbir almaya yöneltmiştir.

Normalleşen hatta dostane bir hale gelen Türk-İran ilişkileri, Dr. Musaddık'ın ~~Musaddık'ın~~ ABD aleyhtarı beyan ve uygulamaları sebebiyle sekteye uğramıştır. Musaddık, açık bir şekilde ABD/Batı aleyhine politika yürütmüş ve bunu da açıkça beyan etmiştir. Bu yıllarda Türkiye ise NATO'ya girmeye çalıştığı için, neredeyse tamamen ABD'ye bağlı dış politikanın etkisiyle, İran'la ilişkileri askıya almıştır.

1953 sonrası İran-Türkiye ilişkileri yine ABD teşviki ve desteğiyle gelişmiştir. Görülmektedir ki 1953'te Türkiye ile İran iki 'bağımsız' ülke olarak ikili ilişkilerini geliştirmemişlerdir. Türk-İran ilişkilerinin gelişip, ilerlemesinin sebebi Türk-İran ittifakının bölgedeki Amerikan menfaatlerine hizmet etmesidir.

Batılı müttefikler, Orta Doğu ülkelerinin dış politikada bağımsız olmalarına müsaade etmemişler, başta Türkiye ve İran olmak üzere bölge ülkelerini, II. Dünya Savaşı öncesindeki Sâdâbâd Paktı benzeri bir organizasyonla, Sovyetlere/Komünizme karşı hem bir arada hem de Batı'nın tahakkümü altında tutmaya çalışmışlardır. Bu da 1955-60 döneminde Türkiye-İran ilişkilerinin gelişmesini sağlayan önemli bir etkendir.

1950'lerin başlarında bozulan ikili ilişkiler Bağdat Paktı'nın da etkisiyle düzelmeye başlamıştır. İran'da, Bağdat Paktı'nın ardından, 1957 yılında 'Eisenhower Doktrini' kabul edilmiş ve İran da Batılı komşusu Türkiye'nin yolundan giderek dış politikada ABD'ye tam bağımlığı hale gelmiştir. Bu anlamda Türkiye ile İran'ın kader ortaklığı artarak devam etmiştir.

1957'deki genel seçimlerin ve 1958-1959 yıllarındaki Kıbrıs meselesinin Türkiye gündemini oldukça meşgul etmesine rağmen bu yıllarda Türk-İran ilişkileri Bağdat Paktı-CENTO çerçevesinde devam etmiş ve farklı mevkilerdeki yetkililer karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır.

1950'li yılların sonlarında Türkiye'nin ABD ile arasının açılıp, SSCB ile yakınlaşmaya başlama ihtimali bile Türkiye-İran ilişkilerini etkilemiştir. Daha önceden ABD müttefikliği ve SSCB düşmanlığındaki paralellikten dolayı iyi olan ilişkiler bu sefer tam aksine bozulmuştur. İlk önce belirsizlik hâkim olan iki ülke ilişkileri, Menderes'in Temmuz 1960'ta SSCB'yi ziyaret etme kararıyla birlikte, durma noktasına gelmiştir. 27 Mayıs Darbesiyle birlikte 1960'tan, İran'daki 1979 Devrimi'ne ve Türkiye'deki 1980 Darbesine kadar ilişkiler yeni bir döneme girmiştir.

1945'ten 1960'a kadar geçen on beş yılda Türkiye ile İran arasında, ABD ile SSCB'nin Orta Doğu politikalarından bağımsız sadece birkaç ilişki vardır. Aslında bağımsız olan bu iki devlet, maalesef ne bağımsız bir dış politika ne de sadece bu iki ülkenin çıkarlarını gözeten ikili ilişkiler geliştirebilmişlerdir.

Kaynakça

I. Arşiv Kaynakları

a) Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Fon		Dosya No	Gömlek No	Sıra No
B.C.A.,	Başbakanlık	3	18	5
_____,	Başbakanlık	6	33	6
_____,	Başbakanlık	7	36	33
_____,	Başbakanlık	35	213	12
_____,	Başbakanlık	40	236	14
_____,	Başbakanlık	58	357	5
_____,	Başbakanlık	62	381	6
_____,	Başbakanlık	117	50	1
_____,	Başbakanlık	117	58	6
_____,	Başbakanlık	117	75	15
_____,	Başbakanlık	117	75	17
_____,	Başbakanlık	121	772	8
_____,	Başbakanlık	124	102	13
_____,	Başbakanlık	144	69	13
_____,	Başbakanlık	144	97	18
_____,	Başbakanlık	146	29	8
_____,	Başbakanlık	147	47	4
_____,	Başbakanlık	147	54	14
_____,	Başbakanlık	147	58	4
_____,	Başbakanlık	151	79	16
_____,	Başbakanlık	154	80	8

b) Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi

Fon		Dosya No	Gömlek No	Sıra No
D.B.A.,	501	88082	320106	154
_____,	561	328847	320835	19
_____,	571	35874	141659	7

_____,	571	34818	137382	2
_____,	571	35040	138300	45
_____,	571	35054	138123	70
_____,	571	35874	141669	11
_____,	571	35874	141669	13
_____,	571	68141	298448	295

II. Gazeteler

Akşam, 8 Ocak 1946.

_____, 2 Nisan 1955.

Cumhuriyet, 23 Nisan 1947.

_____, 27 Ocak 1948.

_____, 15 Mayıs 1950.

_____, 16 Mayıs 1950.

Hürriyet, 3 Ağustos 1950.

_____, 13 Mart 1952.

_____, 7 Aralık 1959.

_____, 29 Nisan 1960.

_____, 27 Mayıs 1960.

Milliyet, 22 Eylül 1955.

Son Posta, 15 Aralık 1959.

Ulus, 13 Mart 1947.

Times;

"Security in the Near East." *Times*, October 7, 1950, s. 7. The Times Digital Archive (accessed March 15, 2021).

"Turkey's Place In N.A.T.O." *Times*, January 19, 1952, s. 5. The Times Digital Archive (accessed March 15, 2021).

"Turks Reject Persian Oil Offer." *Times*, December 24, 1952, s. 4. The Times Digital Archive (accessed March 15, 2021).

"Attempted Coup Fails In Persia." *Times*, August 17, 1953, s. 6. The Times Digital Archive (accessed March 15, 2021).

"Dr. Moussadek Arrested." *Times*, August 21, 1953, s. 6. The Times Digital Archive (accessed March 15, 2021).

"Persia's Need Of Foreign Help." *Times*, August 24, 1953, s. 6. The Times Digital Archive (accessed March 15, 2021).

"Turkish Interest in Persian Affairs." *Times*, August 24, 1953, s. 6. The Times Digital Archive (accessed March 15, 2021).

"Turkish President In Persia." *Times*, September 20, 1955, s. 8. The Times Digital Archive (accessed March 14, 2021).

"Persia To Join Turkey-Iraq Pact." *Times*, October 12, 1955, s. 8. The Times Digital Archive (accessed March 14, 2021).

"U.S. Diplomatic Moves On Middle East." *Times*, October 15, 1955, s. 5. The Times Digital Archive (accessed March 14, 2021).

"Shots At Prime Minister Of Persia." *Times*, 18 Nov. 1955, s. 10. The Times Digital Archive, Accessed 14 Mar. 2021.

"Persian Signature To Baghdad Pact." *Times*, November 28, 1955, s. 6. The Times Digital Archive (accessed March 14, 2021).

"Turkey Greets The Shah." *Times*, May 16, 1956, s. 11. The Times Digital Archive (accessed March 14, 2021).

"Meeting Of Baghdad Pact Members." *Times*, January 21, 1957, s. 5. The Times Digital Archive (accessed March 14, 2021).

"Pipeline Through Turkey." *Times*, September 7, 1957, s. 6. The Times Digital Archive (accessed March 15, 2021).

"Persia-Turkey Oil Pipeline." *Times*, October 31, 1957, s. 8. The Times Digital Archive (accessed March 15, 2021).

III. Telif ve Tetkik Eserler

Abrahamian, Ervand. "The 1953 Coup in Iran", *Science & Society*, vol. 65, no. 2, 2001, pp. 182–215.

_____. *A History of Modern Iran*. Cambridge University Press, 2008.

Aktaş, R. Melih. *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*. Ankara: Uluslararası İlişkiler, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 1998.

Akyol, Cansel Poyraz. "Arap Devletleri Ligi, Orta Doğu ve Bölge Dengeleri Üzerindeki Etkisi", *Gazi Akademik Bakış*, 2017.

Ansari, Ali M. *Modern Iran: The Pahlavis and After*. New York: Routledge, 2014.

Armaoğlu, Fahir. "(Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na 1951-1955", *Belleten*, S. 59/224, 1995, ss. 189–236.

Bağcı, Hüseyin. "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası", *Türk Dış Politikasının Analizi*. Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

_____. *Türk Dış Politikası'nda 1950'li Yıllar*. Ankara: METU Press, 2001.

Bağcı, Hüseyin; Sinkaya, Bayram. "Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme". *4. Türkiye-İran İlişkileri Sempozyumu*: *Küreselleşmenin Türkiye-İran Üzerindeki Etkileri ve*

Toplumların Karşılaşabileceği Problemler. 24 Eylül 2005, İstanbul. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, ss. 1–10.

Baytal, Yaşar. "Büyük Güçlerin Orta Doğu'daki Mücadeleleri ve Türkiye (1945-1960)", *Turkish Studies*, S. 12/9, 2017, ss. 1–18.

Bostancı, Mustafa; Karaca, Erden. "Bağdat Paktı'na Etkisi Bakımından 1958 Irak Askeri Darbesi", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:14, Sayı: 27 (Bahar 2018), ss. 123-154.

Cender, İlker. *İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)*. Samsun: Tarih, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

_____. "Before "Uncle Joe" Crossed the Rubicon: The British Foreign Office's Perception of the Soviet Impact on Anglo-Turkish Relations in the Early Cold War Era (1945-46)", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi*, S. 18/69, 2021, ss. 33–46.

Clawson, Patrick; Rubin, Michael. *Eternal Iran: Continuity and Chaos*. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Cohen, Michael Joseph. *Strategy and Politics in the Middle East, 1954-1960: Defending the Northern Tier*. London: Frank Cass, 2005.

Çetinsaya, Gökhan. "Türk-İran İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*. (Der.) Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 2004.

Daniel, Elton L. *The History of Iran*. Greenwood, 2001.

Dikerdem, Mahmut. *Orta Doğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları)*. İstanbul, 1977.

Duman, Melih. "1945-1950 Döneminde Türk Dış Politikasının Propagandası Üzerine Bir Girişim: New York Haberler Bürosu", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2018, ss. 204–221.

Erdal, İbrahim. "1950-1980 Dönemi Türk-İran İlişkileri Bağlamında Kurulan Dostluk Cemiyetleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 2/4, 2020, ss. 471–480.

Eroğlu, Cem. *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara, 1998.

Ganji, Babak. *Politics of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran*. London: Tauris Academic Studies, 2006.

Gerger, Haluk. *Mayınlı Tarla'da Dış Politika*. İstanbul, 1983.

Hale, William. *Turkish Foreign Policy (since 1774)*. Routledge: London, 2013.

Hambly, Gavin R. G. "The Pahlavi Autocracy: Muhammad Rıza Shah, 1941-1979", *The Cambridge History of Iran: From Nadir Shah To The Islamic Republic*, ed. Peter Avery vd., Cambridge: Cambridge University Press, 2007, ss. 244–293.

Hurewitz, J. C. (ed.). *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1914-1956*. Vol. II, 1958.

İleri, İlay. "Türkiye'nin Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, 2005, ss. 375–381.

Ivanov, Mihail Sergeyeviç (ed.). *İran Tarihi: En Eski Çağlardan Yirminci Yüzyıla*. Çev. Hasan Demiroğlu. İstanbul: Selenge, 2021.

Kara, Polat. *1923-1960 Türkiye –İran İlişkileri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2010.

Karatay, Osman. *İran-Turan (Eskiçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'yu Hayal Etmek)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.

Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kaya, Mehmet. "Muhammed Musaddık'ın İran Petrollerini Millileştirme Çabaları ve Sonu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 117/231, 2017, ss. 157–166.

Kurtuluş, Rıza. "Muhammed Rızâ Şah Pehlevî", *TDVİA*, C. XXX, S. 565-566.

_____. "Rızâ Şah Pehlevî". *TDVİA*, C. XXXV, s. 67.

Lenczowski, G. *The Middle East in World Affairs,* London, 1980.

Millî Mecmûa (Dosya Konusu: 3 Mayıs, Irkçılık-Turancılık Davası), Mayıs-Haziran 2021, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Oran, Baskın (ed.). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Pehlivan, Zühre Nur. "Muhammed Rızâ Şah Döneminde Kaşkaylar", *İRTAD*, S. 1, Aralık 2018, ss. 19-42.

Pîrâ, Suâd; Özgüdenli, Osman Gazi. "Muhammed Musaddık", *TDVİA*, C. XXXI, 2006, s. 228-229.

Polat, Nazım H. "Yakup Kadri Karaosmanoğlu", *TDVİA*, C. XXIV, 2001, s. 465-468.

Ramazani, Rouhollah K. *The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey*, Princeton: 1966.

Saikal, Amin. "Iranian Foreign Policy, 1921-1979", *The Cambridge History of Iran: From Nadir Shah To The Islamic Republic*. ed. Peter Avery vd. 426–456. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Saray, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1997.

Sitembölükbaşı, Şaban. "Menderes, Adnan", *TDVİA*, C. XXIX, 2004, s. 125-128.

Soofizadeh, Abdolvahid. *Kaçar Hanedanlığı Döneminde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1795-1925)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Soysal, İsmail. "1955 Bağdat Paktı", *Belleten*, C. 55, S. 212, Nisan 1991, ss. 179-238.

Soysal, İsmail. *Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye: Olaylar Kronolojisi (1945-1975)*. İstanbul, 1997.

Türk-İran Dostluk Cemiyeti Nizamnamesi. İstanbul, 1956.

Türk İran Dostluğu. Türk-İran Dostluk Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1956.

Ünal, Sonay. *Yakın Dönem İran Tarihi: Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Yeşilbursa, Behçet Kemal. "Bağdat Paktı (1955-1959)", *Tarihin Peşinde*, S. 6, 2011, s. 85-100.

Yıldırım, Ender. *Türkiye ve İran İlişkileri 1918-1960*, İstanbul: Giza Yayınları, 2011.

IV. İnternet Erişimleri

https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53810694.

https://iranicaonline.org/articles/coup-detat-1953.

https://iranicaonline.org/articles/fedaian-e-esla.

https://islamansiklopedisi.org.tr/karaosmanoglu-yakup-kadri.

https://islamansiklopedisi.org.tr/menderes-adnan.

https://islamansiklopedisi.org.tr/muhammed-riza-sah-pehlevi.

https://islamansiklopedisi.org.tr/musaddik-muhammed.

https://islamansiklopedisi.org.tr/riza-sah-pehlevi.

https://www.milliyet.com.tr/dunya/cia-den-60-yil-sonra-darbe-itirafi-1752088.

https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mobi/-378397h.htm.

Ekler ve Belgeler

Karadenizde hafifleмiş olan fırtına dünden beri yeniden şiddetlendi

AKŞAM

FESTİVAL

Sene 28 — No. 9778 — Fiati her yerde 10 kuruştur. SALI 8 Ocak 1946 Sahibi: Necmeddin Sadak — Neşriyat müdürü: Hikmet Feridun Es — AKŞAM Matbaası

Başbakanın gülünç propagandalara kesin cevabı

İRAN MESELESİ

Azerbaycan 100 bin kişilik ordu hazırlıyor

Ruslar çekildikleri zaman bu ordu vaziyete hâkim olacak

İran hükûmeti Birleşmiş Milletlere müracaat etti

Times gazetesine göre

Sovyetlerin Türkiye'den istedikleri nelermiş?

1 - Stratejik noktaların işgali, 2 - "Dost bir hükûmet„ in iş başına gelmesi

M. Byrnes'ün Londrada Türk-Sovyet münasebetlerini düzeltmek için görüşmelerde bulunacağı bildiriliyor

Almanya'da Ruslarla Anglosaksonlar arasında gerginlik

Times'in makalesi

Tass, Parsi Matin'in bir haberini yalanladı

Demokrat Partisi resmen teşekkül etti

B. Celâl Bayar din gazetecilerle görüştü — Yeni partinin programı

BULGARİSTAN'DA MUHALİFLERLE ANLAŞMA OLAMADI

Başbakan Georgief, İç ve Dışişleri Bakanlarıyle birlikte Moskova'da Stalin tarafından kabul edildi

Romanyada hükûmetle muhalifler arasında bir anlaşma oldu

Galatasaray durağı tekrar tesis ediliyor

DİKKATLER:

«Fahri müfettiş» in not defterinden...

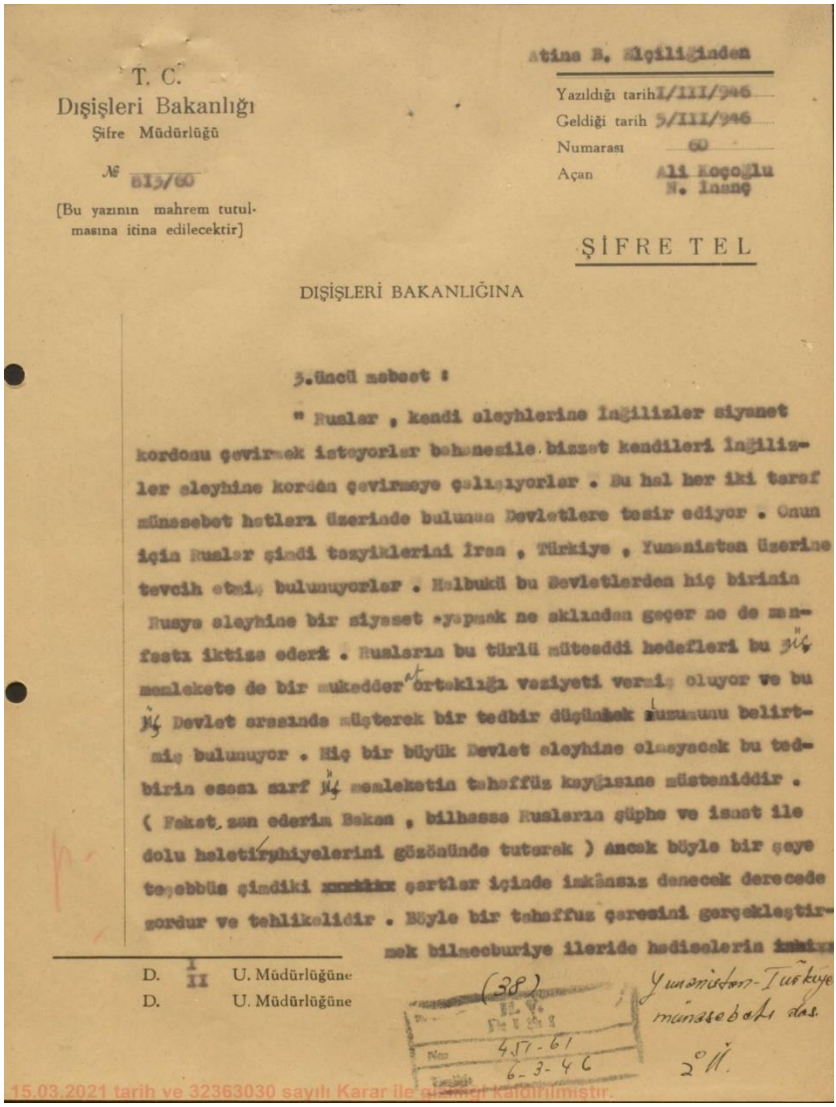
Günler Geçerken:

Zevksizliğe alıştıranlar

Refik Halid Karay

Ek 1: 1946 tarihli "*İran Meselesi: Azerbaycan 100 Bin Kişilik Ordu Hazırlıyor.*" başlıklı haber.

Akşam, 8 Ocak 1946.

T. C.
Dışişleri Bakanlığı
Şifre Müdürlüğü

№ 813/60

[Bu yazının mahrem tutulmasına itina edilecektir]

Atina B. Elçiliğinden

Yazıldığı tarih 1/III/946
Geldiği tarih 5/III/946
Numarası 60
Açan Ali Koçoğlu
N. İnanç

ŞİFRE TEL

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞINA

3.üncü mesele :

" Ruslar , kendi aleyhlerine İngilizler siyaset kordonu çevirmek istiyorlar bahanesile bizzat kendileri İngilizler aleyhine kordon çevirmeye çalışıyorlar . Bu hal her iki taraf münasebet hatlara üzerinde bulunan Devletlere tesir ediyor . Onun için Ruslar şimdi tazyiklerini İran , Türkiye , Yunanistan üzerine tevcih etmiş bulunuyorlar . Halbuki bu Devletlerden hiç birinin Rusya aleyhine bir siyaset yapmak ne akıldan geçer ne de menfaata iktisa eder . Ruslarda bu türlü müteaddi hedefleri bu üç memlekete de bir mukadder ortaklığı vaziyeti vermiş oluyor ve bu üç Devlet arasında müşterek bir tedbir düşünmek lüzumunu belirtmiş bulunuyor . Hiç bir büyük Devlet aleyhine olmayacak bu tedbirin esası sırf üç memleketin tahaffüz kaygısına müstenidir . (Fakat, zan ederim Bakan , bilhassa Ruslarda şüphe ve isnat ile dolu heletiryhiyelerini gözönünde tutarak) ancak böyle bir şeye teşebbüs şimdiki zamandaki şartler içinde imkânsız denecek derecede zordur ve tehlikelidir . Böyle bir tahaffuz şeraitini gerçekleştirmek bilaccburiye ileride hadiselerin inkişa

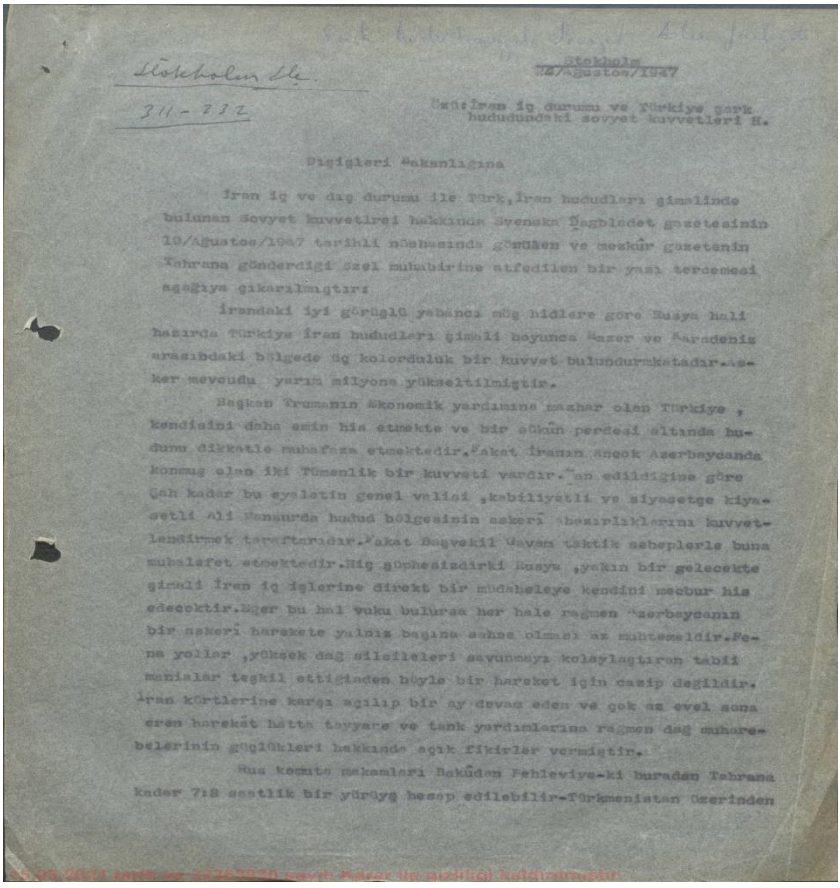
D. 1/II U. Müdürlüğüne
D. U. Müdürlüğüne

(38) Yunanistan-Türkiye münasebatı hak.
2 II.
4.7.61
6-3-46

15.03.2021 tarih ve 32363030 sayılı Karar ile gizlilik kaldırılmıştır.

Ek 2: 15.03.2021 tarihinde gizliliği kaldırılan, 1946 tarihli bir belge (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi).

D.B.A., 571, Dos. No: 35040, Göm. No: 138300, Sıra No: 45.

Stockholm
27/Agustos/1947

Stockholm Ele.

311-732

Konu:İran iç durumu ve Türkiye şark hududundaki sovyet kuvvetleri H.

Dışişleri Bakanlığına

İran iç ve dış durumu ile Türk,İran hudutları çevresinde bulunan Sovyet kuvvetleri hakkında Svenska Dagbladet gazetesinin 10/Agustos/1947 tarihli nüshasında görülen ve mezkûr gazetenin Tahrana gönderdiği özel muhabirine atfedilen bir yazı tercemesi aşağıya çıkarılmıştır:

İrandaki iyi görüşlü yabancı müşahidlere göre Rusya hali hazırda Türkiye İran hudutları çevresi boyunca Hazer ve Karadeniz arasındaki bölgede üç kolorduluk bir kuvvet bulundurmaktadır.Asker mevcudu yarım milyona yükseltilmiştir.

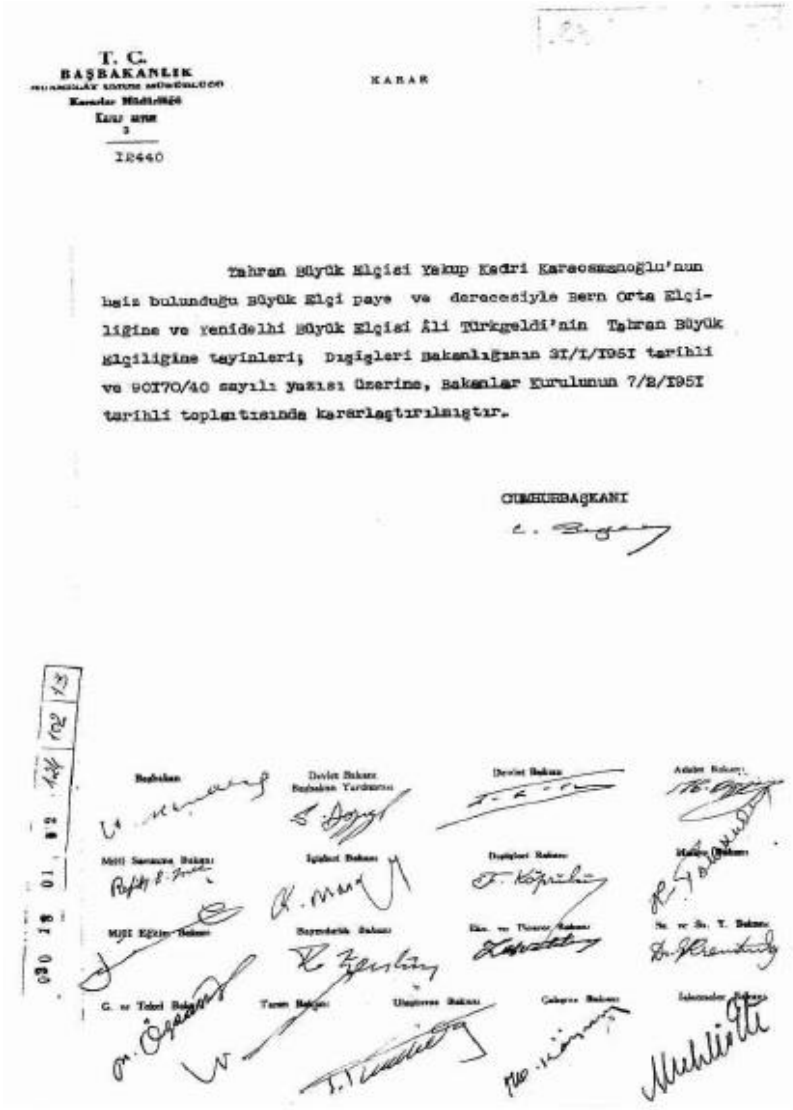
Başkan Trumanın ekonomik yardımına mazhar olan Türkiye , kendisini daha emin bir etmekte ve bir ölçün perdesi altında hudutu dikkatle muhafaza etmektedir.Fakat İranın sınırda Azerbeycanda konmuş olan iki Tümenlik bir kuvveti vardır.Tahmin edildiğine göre şimdiye kadar bu eyaletin genel valisi ,kabiliyetli ve siyasetçe kıyasetli Ali Menşurda hudud bölgesinin askeri hazırlıklarını kuvvetlendirmek teşebbüsündedir.Fakat Başvekil Kavam taktik sebeplerle buna muhalefet etmektedir.Hiç şüphesizdirki Rusya ,yakın bir gelecekte şimali İran iç işlerine direkt bir müdahaleye kendini mecbur hiş edecektir.Eğer bu hal vuku bulursa her hale rağmen Azerbeycanın bir askeri harekete yalnız başına sahne olması az muhtemeldir.Fena yollar ,yüksek dağ silsileleri savunmaya kolaylaştıran tabii manialar teşkil ettiğinden böyle bir hareket için cazip değildir. İran kürtlerine karşı açılıp bir ay devam eden ve çok az evel sona eren harekat hatta tayyare ve tank yardımlarına rağmen dağ muharebelerinin güçlükleri hakkında açık fikirler vermiştir.

Rus komuta makamları Bakûdan Pehleviye-ki buradan Tahrana kadar 7:8 saatlik bir yürüyüş hesap edilebilir-Türkmenistan üzerinden

[illegible] 2021 kararı ile [illegible] sayılı Hazine ile gizliliği kaldırılmıştır.

Ek 3: İran'ın iç ve dış durumu, İran'ın kuzey sınırındaki Sovyet güçleri hakkında, 15.03.2021 tarihinde gizliliği kaldırılan 1947 tarihli bir belge (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi).

D.B.A., 571, Dos. No: 68141, Göm. No: 298448, Sıra No: 295.

T. C.
BAŞBAKANLIK

KARAR

12440

Tahran Büyük Elçisi Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hâiz bulunduğu Büyük Elçi paye ve derecesiyle Bern Orta Elçiliğine ve Yenidelhi Büyük Elçisi Âli Türkgeldi'nin Tahran Büyük Elçiliğine tayinleri; Dışişleri Bakanlığının 31/1/1951 tarihli ve 90I70/40 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulunun 7/2/1951 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

Ek 4: Ocak 1951'de Tahran büyükelçiliğine Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yerine Ali Türkgeldi'nin atandığını gösteren belge (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

B.C.A., Baş., Dos. No: 124, Göm. No: 102, Sıra No: 13.

THE TIMES WEDNESDAY DECEMBER 24 1952

Imperial and Foreign

U.S. INVESTMENT ABROAD

GAIN OF 77 PER CENT. IN 9 YEARS

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

WASHINGTON, Dec. 23

The Department of Commerce announced yesterday that the first result of a new census of American direct investment abroad established a book valuation of $11,800m. as at the end of 1950, which is an increase of $4,000m. over the last census taken in 1943. Since 1950, the Department said in answer to a query, there had been a further rise of at least $2,000m., which would mean a gain of 77 per cent. in American private investment abroad in nine years, bringing the total present figure to at least $13,800m.

The Commerce Department points out that 70 per cent. ($8,200,000) of American direct investments are in the western hemisphere. The preponderance there, it is explained, reflects the development of local sources of raw materials for use in the expanding economy of the United States and American participation in the rapidly growing industrial development of countries like Canada, Brazil, and Venezuela.

A 50 per cent. increase in direct investment in Canada was reported. This was mainly accounted for by manufacturing enterprises and, to a lesser extent, by petroleum. Much of this increase was based on the reinvested earnings of the very large investments established in Canada in 1943. Among the countries outside the western hemisphere in which large amounts have been invested are the United Kingdom ($840m.) and the countries of the Persian Gulf area—one which $726m. was invested at the end of 1950, others include France ($285m.), Australia ($198m.), South Africa ($140m.), Egypt ($40m.), and India ($38m.).

REINVESTED EARNINGS

Although there was very little change in the situation of direct investment in western Europe between 1943 and 1950, the report shows that there were net capital outflows from the United States and reinvested earnings of over $600m. in this period, which were offset mainly by the effect of currency devaluations and war losses. Investments in France and England increased in value by over $400m., and the increase would appear larger were it not for the depreciation of the dollar value of assets as a result of currency devaluation.

Thus, in spite of the uncertainties of the European economic situation, American direct investments in the two key European countries have increased proportionately as much as in the rest of the world as a whole. A substantial amount of the post-war investment in Europe, it is stated, has been in manufacturing and petroleum refineries which helped to reduce Europe's demand for dollar exchange.

UNDEVELOPED COUNTRIES

In less developed countries, the report continues, investments in manufacturing appear to follow the development of more basic resources, after the latter have raised incomes sufficiently to create the necessary demand. Apparently the relatively low cost of unskilled labour in undeveloped countries is a less important factor in attracting American investments than a large market for finished products and a supply of skilled or semi-skilled labour.

Other interesting points contained in the report show that food processing, electrical machinery, and paper and pulp industries—which in 1929 accounted for 40 per cent. of the total of direct foreign investments in manufacturing—accounted for only 33 per cent. in the present census. The new industries which have come up are automotive products, chemicals, and metal fabrications. Chemicals have the largest increase of all—$300m. between 1940 and 1950.

The smallest increases were in the field of public utilities and transport. While these are still third on the list of increases, the census showed that they had increased in value only by $37m. over the 1943 figure. The reason for this relatively small increase is apparently that these enterprises are increasingly regarded as a field for local, private, or Government development, and that earnings have been restricted by foreign Governments.

APPEAL FOR GOOD WILL IN S. AFRICA

MAYOR'S TRIBUTE TO NATIVES

FROM OUR CORRESPONDENT

PRETORIA, Dec. 23

The Mayor of Pretoria, Mr. J. Visse, who is the Nationalist Party candidate in the coming General Election, has appealed in a Christmas message for good will. He asked his fellow-citizens to regard one another as good South Africans, irrespective of the language they spoke. The message added: —

"If we could meet one another in those matters on which we agree, and did not always press minor matters on which we differ, we should be able to achieve much more for our country and city."

In a tribute to the non-Europeans of Pretoria, the Mayor said that they had stood faithfully at the side of the Europeans, and had set a good example to many other towns.

AIR ACTIVITY IN KOREA

ALLIED BOMBING TASKS

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

NEW YORK, Dec. 23

Allied fighter bombers to-day ravaged an extensive enemy troop centre east of Chaer-

BORDEAUX FLOODS UNDER CONTROL

100 HOUSES EVACUATED

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

PARIS, Dec. 23

The situation at Bordeaux, where hundreds of rescue workers, firemen, and troops have been fighting night and day against the spread of the waters, is unchanged.

The dam formed by a railway embankment, which preserved the more southerly parts of the town from the flood which has overcome the north, is standing up to the pressure and the infiltration. The number of houses evacuated both in north Bordeaux and in the outlying suburb of Bruges, somewhat ironically named, is about 100.

One hundred and thirty-seven of the evacuees have been given shelter in a former dance hall, where Red Cross workers and other volunteers are providing them with hot meals, beds, and medical care where necessary. A few hours before the refugees were installed people were decorating the hall with garlands and green sprays for the Christmas festivities.

PERSISTENT RAIN

The Bordeaux authorities state that the situation is under control, but the level of the Garonne is again reported to have risen at La Reole, about 30 miles south-east of Bordeaux, after persistent rain in the Pyrenees and the swelling of the rivers Tarn and Lot. The effect of this new menace will make itself felt in Bordeaux about 12 hours later.

It will take a long time, however, even if the Garonne remains stationary, for the lake of over five square miles which has formed in the marshes north of Bordeaux to disappear. The municipal council of the town, which surveyed the position to-day, concluded that the conservancy of the marshes, which had been disafforested without precautions, had been neglected.

Elsewhere, save in the Loire Valley, the flood situation is on the mend. At Nantes, however, the river has reached the emergency level and the position is critical. The houses lining the quays have been evacuated and firemen are busy pumping as much as two feet of infiltrated water from cellars in the town. Between Angers and Nantes, where the railway runs beside the Loire, trains have had to slow down in some places.

RHINE FLOODS RECEDING

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

COLOGNE, Dec. 23

Although the Bonn gauge this morning showed a rise of more than 1 ft. in the level of the Rhine, reports from higher up the river state that the flood waters have passed their peak and are beginning slowly to recede. Many roads have been closed, and at Cologne and other places the electric train services have been interrupted. Shipping has been suspended between Cologne and Koblenz because the bridges cannot be navigated at the present level of the Rhine. More rain and fog are forecast.

ALLIED AIR FORCES IN CENTRAL EUROPE

POST FOR R.A.F. OFFICER

BY OUR AERONAUTICAL CORRESPONDENT

Group Captain C. C. Turner, who has just completed the year's course at the Imperial Defence College, has been appointed Secretary-General, Allied Air Forces, Central Europe, and will take up the post next month, with the acting rank of air commodore. He is 45.

During the later stages of the war he was Senior Air Staff Officer of No. 8 Group, the Pathfinder Force. After the end of hostilities he commanded R.A.F. stations before becoming Deputy Director of Operations (Bomber) at the Air Ministry from the end of 1946 to early in 1948. In September, 1948, after taking the courses at the School of Land-Air Warfare and the Joint Services Staff College, Group Captain Turner went to Fifo, British Air Forces of Occupation, Germany (now the 2nd Tactical Air Force) as group captain in charge of organization. On returning to England in 1951 he joined the directing staff of the senior officers' course at the Royal Naval College, Greenwich, where he remained until he went to the Imperial Defence College. Group Captain Boyce was commissioned in the R.A.F. in July, 1927.

TURKS REJECT PERSIAN OIL OFFER

POLITICAL REASONS

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

ISTANBUL, Dec. 23

The Persian Government has approached the Turkish Government, it is understood, with a proposal to supply oil, to be forwarded by land, in exchange for Turkish grain of which Persia is in need. The Government declined this offer, for reasons of political expediency arising from the Anglo-Persian oil dispute.

Mr. Enver Gurelli, Minister of Commerce, left to-day by air for Belgrade on a visit connected with trade with Yugoslavia, especially the sale of Turkish wheat.

This visit, which is the first paid by a Turkish Cabinet Minister to Yugoslavia since the improvement of relations between the two countries, has also a political significance. The fact that it is being made at a time when Mr. Koprulu, the Foreign Minister, is visiting Rome is more than a coincidence, and should be viewed as an expression of Turkey's desire to emphasize the value attached to friendship with Yugoslavia.

A PIONEERING GOVERNOR

MUD HUT AS OFFICIAL RESIDENCE

FROM OUR ADELAIDE CORRESPONDENT

A dramatic narrative, typical of the experiences of pioneering Governors in Australia, has been unfolded by the publication in the *Advertiser* of Adelaide of letters written by members of the family of Lieutenant-Colonel George Gawler. These were presented to the Archives Department by Mrs. P. B. Warcup, of Surrey, England, who is a great grand-daughter of Colonel Gawler, South Australia's second Governor.

Mrs. Warcup sent the letters to Adelaide at the request of her mother, Mrs. Charles Doudney, who lived with her husband in South Australia towards the end of the last century.

This batch of 19 letters, 11 of which are entirely new to South Australian authorities, make up the largest gift of historical importance received from England for many years. The State Archivist (Mr. J. McLellan) is much gratified, and is wondering whether there may not be similar correspondence in the possession of descendants of other Governors from Britain. With the Gawler letters are manuscripts that have been kept in the family for more than a century, together with sketches, water colours, and lithographs, which constitute a remarkable illustrated history.

DISMISSAL CRITICIZED

The régime of Lieutenant-Colonel Gawler, who was Governor of South Australia from October, 1838, to May, 1841, was marked by a succession of unfortunate incidents which eventually led to his dismissal in circumstances considered at the time to be curt and unfair.

His successor, Captain George Grey, arrived carrying an instruction to Gawler from the South Australian Commissioners in London that he had been relieved of his commission—the climax to a series of criticisms of his administration. Seeking to rescue the colony from a financial crisis which faced him on his arrival, Gawler, exercising emergency powers, had issued bills which the Commissioners refused to honour. The country was in desperate straits owing to the breakdown of the survey force and, with the Treasury empty, the solution offered by Gawler certainly found no favour at official headquarters.

HOUSE ON RIVER BANKS

The new Governor and his family reached Adelaide in the emigrant ship Pescadore Romanjee on October 2, 1838, having set out from England on June 13. On the voyage they dropped another near two African slavers which had been taken on the high seas by a British warship, and Gawler boarded one of them—an American ship carrying "a tribe of half-dressed negroes."

The eldest child, Julia, aged 14, makes a pleasant reference to an incident during the voyage—"The single girls do not like being locked into their room every night at 9 o'clock. So the other night they broke open the door and would not go to bed until the Captain came down with a rope, and then they were in bed in 10 minutes."

The Gawler family had their first vice-regal residence on the banks of the Torrens, and there was a note of lament in the letter that 11-year-old Henry wrote later to an aunt —" Nothing but a mud house, thatched and plastered down the sides . . . I wish they would build us a better one for we are all quite tired of sleeping in marquees."

ENTERTAINED BLACKS

The colony was barely two years old when the Gawlers landed. There was a white population of about 6,000, all but 1,000 of whom were living in Adelaide, or quite near to the capital. Ten days were spent on the muddy Torrens banks, and then came the welcome shift in May, 1839, to the new Government House on North Terrace, Adelaide, mostly in bullock transport. Aborigines who were camped in the vicinity brought water supplies to the vice-regal home.

It was the building of this Government House, which must have been an imposing affair in those times, "five rooms below, besides the kitchen apartments, and seven above," which was one of the extravagances charged against Gawler. The structure is there now.

A little more than a week after taking up residence at the new Government House Governor Gawler held his first levee, attended by about 100 colonists. The next day His Excellency called a meeting " of the blacks in our domain " and fed them sparingly with baked beef, biscuits, rice, sugar, and tea. It was made a spectacular occasion by a display of fireworks lit from a bonfire, and the aborigines responded with some of their ceremonial dances, cutting all sorts of capers in a wide assortment of ill-fitting clothes.

SCHOOL PROPOSED

Mrs. Gawler, deeply religious and humanitarian in her outlook, set about with ideas of civilizing the natives regarding as a first essential covering their primitive nakedness. A school for them was also proposed, but there were difficulties ahead in all this planning.

A diverting sidelight on the domestic problems confronting Mrs. Gawler is the reference in her letters to the high cost of wages for servants. She was shocked by the demands and declared emphatically that no such " exorbitant sums " would be obtained from her ! Girls who offered their services as kitchen maids asked for between £18 and £25

Ek 5: 1952 tarihli "Turks Reject Persian Oil Offer (Türkler İran'ın petrol teklifini reddettiler)" başlıklı haber.

Times, December 24, 1952, s. 4.

THE TIMES TUESDAY SEPTEMBER 20 1955

WHITE PAPER ON TWO "SPIES"

PUBLICATION THIS WEEK

MACLEAN INQUIRIES

From Our Diplomatic Correspondent

The Foreign Office announced yesterday that a full statement is to be published on the case of the missing diplomats, Burgess and Maclean, who disappeared in May, 1951. The statement will be published in a White Paper in about four days' time.

On Sunday a Foreign Office spokesman stated that Burgess and Maclean were believed to have been "long-term Soviet agents." This was disclosed after accounts of their espionage activity published in Australia, and in an article in the *People* on Sunday by Mr. Petrov, the Soviet diplomat who sought asylum in Australia in April, 1954, and who was the principal witness before the royal commission on Soviet espionage in Australia. According to Mr. Petrov, Burgess and Maclean were recruited as Communist agents over 20 years ago while at Cambridge and had for several years at least made available to the Soviet authorities large quantities of information, including many secret Foreign Office documents.

A Foreign Office spokesman went somewhat farther yesterday in confirming Mr. Petrov's account. He stated that in the light of Mr. Petrov's evidence it was presumed that Maclean had passed over Foreign Office documents to a contact, and, as Mr. Petrov stated, the documents were presumably taken from the Foreign Office, photographed, and returned.

REASON FOR DECISION

The spokesman was at pains to emphasize that the British Government took their final decision to publish a full statement now because the commission on espionage in Australia had published its findings a few days ago. The commission was not directly concerned with the case of Burgess and Maclean, but in its findings, published on September 16, it judged Mr. and Mrs. Petrov to be "witnesses of truth." It was explained that it was this fact which led the British Government to decide to publish their statement, and not the publication by Mr. Petrov of information in the Press, although by the time a final decision was taken (only yesterday morning), Mr. Petrov's story was admittedly causing much interest and concern.

There were many inquiries yesterday about the date at which Maclean and Burgess fell under suspicion. It was stated that "definite suspicion" had fallen on Maclean by April, 1951. This is not long before the date (May 25, 1951) on which the two men disappeared. The spokesman declined to answer when suspicion first fell on Maclean, or when he was first put under investigation, but Lord Reading, in reply to a question in the House of Commons on February 28, 1952, said that there were no grounds for suspicion, at any rate at the time when Maclean was appointed head of the American department at the Foreign Office in October, 1950. Indeed, he even went further and stated that Maclean had performed his official duties satisfactorily up to the date of his disappearance.

It was therefore only in the last few months before Maclean's disappearance that any suspicion fell on him, and apparently up to the last month he was free to receive or acquire any documents which a person in his position in the Foreign Office might reasonably have wished to see. It was stated yesterday that after April, 1951, steps were taken to ensure that exceptionally secret material did not reach him.

POSITION OF BURGESS

Burgess was evidently in a position much less favourable for obtaining information in the months before the disappearance, though in 1947 he was private secretary to Mr. Hector McNeil, then Minister of State

VISIT TO MALTA AFTER TALKS

PLENARY SESSION TO-MORROW

From Our Political Correspondent

When the round-table conference on Malta began at the Palace of Westminster yesterday it was decided that members of the conference should pay a visit to Malta after the main part of their work in London had concluded. The conference also decided to meet in plenary session at Lancaster House to hear statements from the political parties represented in the Malta Legislative Assembly and such other persons as the conference may decide to call before it.

A Colonial Office statement, issued after yesterday's meeting, gave this information and added that the first plenary session would be held to-morrow afternoon, when Mr. Dom Mintoff, the Prime Minister of Malta, would present his views.

PROCEDURAL MATTERS

Yesterday's meeting, which lasted for 2½ hours, was confined to a discussion of procedural matters. Lord Kilmuir, the Lord Chancellor, presided. One of the Conservative members of the conference, Mr. Julian Amery, M.P., was unable to attend yesterday's opening meeting because of the recent death of his father, Mr. L. S. Amery.

There will be no meeting of the conference to-day. The Press, but not the public, will be admitted to the plenary sessions at Lancaster House. After hearing the views from both the Maltese parties on the major constitutional issue of whether Malta should be represented in the United Kingdom Parliament—as proposed by the Prime Minister of Malta—or should attain full self government—as is desired by the opposition party in Malta—the conference will probably hold further meetings in private.

The conference is likely to continue into next week and it is expected that the 17 members, who include Mr. Attlee and Mr. Bevan, will pay their visit to the George Cross island soon after their final meeting in London.

Picture on page 5.

TURKISH PRESIDENT IN PERSIA

QUESTIONS OF DEFENCE

FROM OUR CORRESPONDENT

TEHERAN, SEPT. 19

Two Turkish aircraft, escorted by a squadron of the Persian Air Force, landed this afternoon at Mehradab airport and a salute of 21 guns welcomed the arrival of President Bayar of Turkey. He was met by the Shah, the Prime Minister, members of the royal family and of the Cabinet, several heads of diplomatic missions, and the military governor of Teheran.

Thus began the six-day state visit which is in fact to return the visit paid by the late Reza Shah to Kemal Atatürk 20 years ago.

Among the President's suite is the Foreign Minister, Mr. Zorlu, architect of the Turco-Iraq pact. Undoubtedly President Bayar and his Foreign Minister will try to seal the gap on the eastern flank of Turkey by securing Persian alignment, but this will not be a speedy development. The Persian Government will not assume defence commitments without adequate guarantees of economic and military aid from the western Powers, and these do not wish to press or induce Persia to join such a pact.

The only military figure accompanying the President is General Rüstü Erdelhun, deputy Chief of Staff, who is to hold discussions with the Persian Supreme Chief of Staff, General Hedayat, and the War Minister, General Vossough.

The picturesque and old Sahebquaranieh Palace is to be the residence here of the President, whose original 10-day visit was curtailed to six days because of events at home caused by Turco-Greek tension.

FALLING PRICES ON U.S. FARMS

REPUBLICAN ALARM

MAJOR CAMPAIGN FORESEEN

From Our Own Correspondent

WASHINGTON, SEPT. 19

Falling farm prices have continued mightily to exercise both Republican and Democratic politicians in the past few days, and to-day a new Democratic farm advisory committee, the 15 members of which include two former Democratic Secretaries of Agriculture, held its first meeting in Chicago to plan what will doubtless be a major party attack on the Administration's farm policies.

Speaking in Chicago this morning, Mr. Butler, the chairman of the Democratic national committee, said: "Something must soon be done to rescue the American farmer from financial ruin," and, as neither President Eisenhower nor Mr. Benson seemed to have any new plan, it was "up to the Democrats to step into the breach."

Mr. Benson, appearing yesterday on a television programme, admitted that the farm problem probably would become a major campaign issue and said: "That is perfectly all right. . . . If anyone has any suggestion as to how we can better serve the farmers, we are anxious to have it." The Administration, he said, was doing everything in its power to improve farm prices and living conditions. On the previous day Mr. Nixon, the Vice-President, publicly recalled a speech by President Eisenhower during the 1952 campaign in which General Eisenhower promised farmers 100 per cent. of parity and said: "That was the position of the President in 1952; it is his position now, and the farmers of America can be sure that he . . . is working towards the goal of . . . . *full* parity in the market place."

WALL STREET CRITICISM

But criticism of Mr. Nixon's statement is implicit in a leading article to-day in the *Wall Street Journal*, a paper generally sympathetic to the Republican cause. The Journal wonders what the Republican Party can do about potential losses in the farm vote as a result of the falling prices and says: "Let us say at once that we don't know what they will do or can do. Further, we have not met anybody who does know. But we do think that we know some things they should not do," and one of those is not to "out-promise" the Democrats.

"The fact is," says the *Journal*, "that large segments of American agriculture are walking around on stilts. The safe thing to do is to shorten the stilts gradually until the feet of agriculture are on or near the ground."

This, one may suppose, is what Mr. Benson has been trying to do by gradually reducing price supports—farm products are now, according to Mr. Nixon, supported at 84 per cent. of parity—and the steady fall in farm prices which began in the last two years of the Truman Administration has continued unchecked and landed Mr. Benson and the Government in their present unhappy situation of seeming to have abandoned the farmers to Mr. Butler's "financial ruin."

REDUCING QUANTITIES

In successive leading articles last week the *Baltimore Sun* pointed out that essentially the difficulty arose from farm productivity exceeding demand, and that this could be met either by reducing the number of farmers or by reducing the quantities that the present farm population grows. "The Benson programme," said the *Sun*, "has been directed mainly at reducing quantities by making it less profitable for farmers to grow surpluses."

In a review of the development of American farming the *Sun* noted that the proportion of farmers to the rest of the population had always been declining, and must now do so further. In spite of the difficulties of politicians who must face impoverished

'SATISFACTORY' TRADE TALKS

MR. BUTLER HOME FROM ISTANBUL

Mr. R. A. Butler, Chancellor of the Exchequer, said last night on his arrival at London Airport, after attending meetings of the World Bank and the International Monetary Fund, that he had "very satisfactory" talks with the Secretary of the U.S. Treasury and other U.S. officials on overseas trade.

"I explained to them our disappointment that they had not done more recently to lower their tariffs and simplify their customs. I think this was all taken in good part. They understand our difficulties and we understand theirs. Any talk of major difficulties between us is very exaggerated. Britain feels if she can get her share of the dollar market it will be better for her future outlook."

Mr. Butler said he would be meeting Cabinet colleagues and the Prime Minister, "in due course," to consider the question of economizing in Government and public expenditure. "We shall carry on with the process we started some time ago of giving a lead with reduction of public expenditure—not only Government expenditure but that of local authorities, nationalized industries, and others—so that we do not try to do too many things at once."

STERLING RATE

Mr. Butler said that he had made it clear at Istanbul that Britain intended to keep the rate of exchange constant and to make no further move on the exchange front until such time as she had her internal position right—the right relationship between the money available and the goods and materials available. "I was glad to note in passing through Zürich to-day that sterling was definitely firmer. I made special inquiries as that is a world centre."

He emphasized that he had not returned earlier than planned because of the Prime Minister's indisposition. In fact, his early return was due to the kindness of the Turkish Prime Minister who had come to Istanbul to see him, thus saving him a weekend.

"I had a most useful talk with him about the future of Turkey," added the Chancellor. "He raised the question of Turkey's future and also the question of the Turkish debt."

Mr. Butler said he would probably be seeing Sir Anthony Eden to-day.

PRIME MINISTER'S GOOD RECOVERY

MR. W. CLARK APPOINTED AS ADVISER

FROM OUR POLITICAL CORRESPONDENT

The Prime Minister is continuing to make a good recovery from his attack of influenza. He was able to get up yesterday and he continued to attend to Government business in his room at Chequers. He is expected to travel to 10, Downing Street to preside at a meeting of the Cabinet later this week.

It was announced from 10, Downing Street last night that the Prime Minister has appointed Mr. William Clark, a member of the editorial staff of the *Observer* since 1949, to succeed Mr. T. Fife Clark as adviser on public relations. Mr. Fife Clark is taking up full time duties as Director-General of the Central Office of Information.

Mr. Fife Clark was appointed Director-General of the Central Office of Information last October, but he has continued to act as adviser on Government public relations since his appointment. Mr. William Clark, who is 39, was educated at Oundle and Oriel College, Oxford. He won the Gibbs Prize for history in 1937.

During the war he worked in the Ministry of Information, the British Information Services, Chicago, and as Press Attaché in the Embassy at Washington. From 1946 to 1949 he was London editor of the *Encyclopaedia Britannica*. He has given many talks for the B.B.C. on home and foreign affairs and has become well known as an interviewer on sound radio and television.

Mr. W. Clark will take up his new appoint-

Ek 6: 1955 tarihli "Turkish President In Persia–Questions of Defence (Türk Cumhurbaşkanı İran'da- Savunma Meseleleri)" başlıklı haber.

Times, September 20, 1955, s. 8.

Milliyet
Halk Gazetesi
Perşembe
22 EYLÜL 1955
Bayar İran Meclisinde bir hitabede bulundu
İki kardeş memleket arasındaki dostane münasebetleri tahlil eden Celâl Bayar "Elele vermek arzusundayız" dedi
Örfi İdare tebliğleri
Arjantin'de dahilî harp tekrar başladı
İSRAİL NECEF ÇÖLÜNÜN BIR KISMINI ISGAL ETTI
Ege tütün piyasası 5 Acabk Pazartesi günü açılıyor
Başvekil şehrimizde
Asma köprünün faydasız olduğu iddia ediliyor
Kasırgalar Meksika'da ağır can kaybına sebep oldu
KIM KIMIN parasını almış!
TANINMIŞ ve SEVİLMİŞ TÜRK KADIN ROMANCISI
PERİDE CELÂL
SENENİN EN GÜZEL ROMANINI GAZETEMİZ IÇIN HAZIRLADI
Hafızalarda hâlâ yaşayan bir devrin panoraması
"İstanbul'un Meşhur Yosmaları"
YAKIN BIR MÂZININ HATIRALARDA HOŞ IZLER BIRAKAN HADISELERI DEGERLI ÜSTAD REFİ CEVAD ULUNAY'IN KIVRAK KALEMILE ÖNÜNÜZE SERILECEK
Tarihi Canlandıran Tefrika
KÖSEM SULTAN
Pek yakında 3 büyük esere başlıyoruz

Ek 7: 22 Eylül 1955 tarihli, Celal Bayar'ın İran ziyaretinde İran meclisinde konuşma yaptığını ve birlik, beraberlik mesajı verdiğini gösteren haber.

Milliyet, 22 Eylül 1955.

THE TIMES WEDNESDAY OCTOBER 12 1955

OWNERSHIP OF "LA PRENSA"

EARLY RESTITUTION EXPECTED

From Our Own Correspondent

BUENOS AIRES, Oct. 11

Dr. Manuel Ordoñez, who is the lawyer for the newspaper *La Prensa* as well as one of the leaders of the recently formed Argentine Christian Democratic Party, said in Montevideo yesterday that proceedings for the return of the famous Buenos Aires newspaper to its rightful owners were advanced.

He had no doubt that the final decision would vindicate Argentine justice and reverse the injurious resolution of tyranny. He was now working on two simultaneous lawsuits dealing with the expropriation of the assets of *La Prensa*. The Peronista law was flagrantly unconstitutional.

A decree has been issued creating a new list of Argentine national holidays. Christmas Day and the anniversary of the discovery of America take the place of the Peronista loyalty day (October 17) and the anniversary of the death of Eva Peron, both of which are now ordinary working days.

The Press announces that from to-morrow or the next day the public will be allowed to visit the presidential residence and see the exhibition of jewels, clothing, other personal effects, and motor cars belonging to ex-President Perón and his late wife. The jewels alone are estimated to be worth 50m. pesos, equivalent to 11,250,000.

Dr. Julio Alfredo Garcia assumed office yesterday as Finance Minister. The post had been filled temporarily by Dr. Foking, the Minister of the Treasury.

ARGENTINE REPLY TO PRESS INSTITUTE

MATTER BEING REFERRED TO COURTS

ZÜRICH, Oct. 11

The Argentine Government has informed the International Press Institute here that it is considering the return of independent newspapers to their owners, it was learned to-day.

A reply from the office of President Lonardi to the telegram sent by the institute on behalf of its 700 editor-members last month said that the matter had been examined by the Ministry of the Interior and Justice for reference to the Courts. The telegram from the institute asked that independent newspapers suppressed by General Perón should be returned to their owners, and it referred particularly to *La Prensa* and to *El Intransigente* of Salta Province.—*Reuter*.

MINISTER TO APPOINT ACCIDENT OFFICERS

STUDY OF BLACK SPOTS IN EACH REGION

Divisional road accident officers to be appointed by the Minister of Transport and Civil Aviation will make a special study of accidents in their regions and suggest ways of eliminating accident black spots. The Minister, Mr. Boyd-Carpenter, stated this yesterday in a message read at the opening at Morecambe of the National Safety Congress of the Royal Society for the Prevention of Accidents.

He said the officers would work in the offices of the divisional road engineers. "Their primary task will be to make themselves thoroughly familiar with the accident pattern of their region and to put forward proposals for the elimination of black spots, better signposting, installation of guard rails or traffic light signals, and the hundred other ways in which death or injury on our roads can be reduced. I am very hopeful that this concentrated and selective method of attack will give us good results."

Sir Howard Roberts, president of the society, said at the conference that he feared that if road casualties continued at their present rate 1955 would produce the first annual total of a quarter of a million

N.A.T.O. PLANS FOR AIR DEFENCE

BRITAIN ONE OF FOUR ZONES

AIRFIELD DISPERSAL

From Our Own Correspondent

PARIS, Oct. 11

The Ministers of Defence of the 15 N.A.T.O. countries, who are meeting here, to-day heard a talk by General Gruenther, the Supreme Allied Commander, Europe, in which he reinforced the point made by General Whiteley yesterday—that the reductions announced by the Soviet Union in its own armed strength and that of the satellites were not of a kind to weaken the military potential of these countries. The North Atlantic forces had made good progress, he said, but both qualitatively and quantitatively they were inferior to what had been planned.

It was now indispensable to intensify their efforts, General Gruenther continued. There was no place, it was stated some, for any one who was not at the highest level. In spite of recent progress in the air forces, these could not by themselves ensure Atlantic defence; it was vital to reinforce naval and ground strengths, too.

There was, in particular, a weakness in air defence, notwithstanding the progress made in the past year. The present system of command needed to be reorganized, and at Supreme Headquarters they were studying plans for the creation of four zones of integrated air command—north, south, centre, and United Kingdom. These plans also foresaw a dispersal of airfields. More efforts were needed for the equipment of air forces. He added that public opinion must be kept informed on the progress and requirements of Atlantic defence.

FRENCH WITHDRAWALS

Asked about the effect upon the European Supreme Command of the withdrawal of French forces to North Africa, General Gruenther said that this naturally had a harmful effect, as the strength of the Allied forces was already somewhat slender. At the same time, he recalled that France had already remedied the situation by calling up 64,000 reservists, and that other measures were being envisaged by the French Government to palliate a weakness in the Atlantic command.

General Gruenther remarked that, although Morocco was not under his command, the situation there ought to be looked at with understanding, because any military deterioration in this sector would represent a supplementary danger for the Atlantic command.

This afternoon, after being addressed by the three members of the planning group, the Ministers went into restricted session for a general discussion, which is to be continued to-morrow.

RUSSIA "CATCHING UP" IN THE AIR

COMPARISON WITH U.S.

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

WASHINGTON, Oct. 11

General Twining, the Air Force chief of staff, speaking in New York to-day, said that the United States, in its possession of retaliatory air striking power, was still ahead of Russia, but that the rate at which she was developing air power had fallen far behind that of the Soviet Union.

The biggest of America's advantages was that she had many more medium jet bombers than the Soviet Union, although the Russian "Badger" bomber was similar to the American B 47. The old B 36 heavy bomber, although it was not being ordered from the combat units, conferred another advantage because it could still perform its mission as well as an inter-continental bomber and the Russians had hardly any equivalent aircraft. "Perhaps more than any other factor," he added, "the B 36 has kept us from being attacked."

A third American advantage, the General said, lay in the position of air bases strategically

PERSIA TO JOIN TURKEY-IRAQ PACT

RATIFICATION BILL

TEHERAN, Oct. 11.—The Persian Government announced to-day that it is to follow the example of Britain and Pakistan by joining the Turkey-Iraq mutual defence pact signed in Baghdad last February.

A single-article Bill providing for Persian accession will be presented to the Senate for a ratification debate to-morrow by the Prime Minister, Mr. Hussein Ala. Quick action is also expected in the Majlis.

The decision to join was taken at a Cabinet meeting late night attended by the Shah. A letter announcing Persia's readiness to join was sent to-day to the Iraq Prime Minister, Nuri es-Said.

WELCOME IN IRAQ

BAGHDAD, Oct. 11.—The Iraq Government has welcomed the decision of Persia, announced to-day, to join the Turkey-Iraq pact. Official quarters here described this move as a realization by the Persian Government of the importance of full cooperation by Middle Eastern countries in the defence of the area against any foreign aggression. A special envoy is expected to arrive here from Teheran to-morrow to bring the Persian Government's instruments and to deposit them at the Foreign Ministry here.

The Government to-day pardoned 25 imprisoned Communists, and decided to deprive of their Iraq nationality 10 others who refused to recant. All 10 will be kept in prison until arrangements are made for their deportation, it is understood.—*Reuter*.

AID AGREEMENT WITH U.S. LIKELY

FROM OUR DIPLOMATIC CORRESPONDENT

Reports yesterday that Persia had acceded to the Turkey-Iraq pact are somewhat premature. The position is that the Persian Government has decided to accede, if parliamentary approval is given. The decision will now be debated in the two Persian Houses of Parliament.

There are, however, good prospects that Persia will formally accede to the pact within some 10 days. This is a much more rapid consolidation of the northern tier alliance in defence of the Middle East than seemed likely a few weeks ago. The agreement will no doubt be supported by one with the United States for further military aid.

DEATH OF MR. MCNEIL

FORMER MINISTER OF STATE

New York, Oct. 11.—Mr. Hector McNeil, M.P., former Minister of State at the Foreign Office, died here to-day at the age of 48.

He had suffered a brain haemorrhage while travelling to New York in the liner Queen Mary, and was carried ashore here to the Columbia Presbyterian Medical Centre nine days ago. His death took place at 5.45 p.m.—*Reuter*.

Obituary notice on page 11

We also announce with regret the deaths of Mr. F. T. Hall, Labour M.P. for Gateshead West since 1950; Mr. C. R. Burrows, for many years senior tutor of St. Edmund Hall, Oxford; and the Dowager Viscountess Hambledon. Obituary notices will be found on page 11.

The death of Mr. J. T. Hall necessitates a by-election at Gateshead West. At the last election the figures were: Mr. J. T. Hall (Lab.), 22,040; Mr. J. Quigley (C.), 11,701. Labour majority, 10,339.

"MODERN PAINTING IN FRIGHTFUL MESS"

MR. BEVAN BLAMES HIS CRITICS IN DEBATE ON PARTY DEFEAT

"HUMILIATION" OF EXPULSION MOVE: DELEGATES ACCEPT REPORT

From Our Labour Correspondent

MARGATE, Oct. 11

Delegates to the Labour Party conference spent two-and-a-half hours in private this afternoon with the object of discussing party organization. When they came out they could think and talk about only five minutes of it. It was five minutes (or "a Welshman's five minutes," as Mr. Morgan Phillips, the party secretary, described it afterwards) during which Mr. Bevan made a speech that must have been one of the greatest *tours de force* of his career.

Everything seems to have gone into it—wit, personal martyrdom, originality of phrase and that audience sense which has always been one of Mr. Bevan's greatest assets. He received, according to all accounts, a deafening ovation, which, it seemed, would never stop, far surpassing anything that had so far been heard at this conference.

That he "stole the show" there can be no doubt. Perhaps he was helped a little by circumstances. He had remained silent so far during this conference. This morning it was announced that he had been defeated in the contest for the treasurership by more than four to one. He was not only the constituencies' darling but the constituencies' darling who had become an underdog.

"FREEDOM TO DIFFER"

It is difficult to piece into a connected whole accounts of what he said. Certainly it does not seem to have had much to do with organization. Indeed, one of his main contentions seems to have been that the loss of the general election was not mainly due to faults in organization. He argued the case for freedom to differ within the party, and spoke of his "humiliation" when it was proposed to expel him from the party. The people who wanted to expel him only a few weeks before the general election were the people who should be indicted, he said.

He referred to the present control of the conference by the big unions, and urged that the people in the constituencies and the young people in the party should be allowed to take a part in framing policy, even if they were wrong. The leaders of to-day were where they were because they had been wrong in their youth. He described the debates which have so far taken place at this conference as "charades."

REPLY ON LOYALTY

A regional trade union leader, who followed Mr. Bevan, set aside his manuscript to spend the greater part of his time replying to Mr. Bevan. He and others made the point that loyalty and adherence to majority decisions were essential to the running of a successful party.

There was also some discussion of organization, though apparently little about the detailed proposals in the report of the sub-committee on organization, presided over by Mr. Harold Wilson. Mr. W. J. P. Webber, of the Transport Salaried Staffs' Association, is said to have criticized the way in which the report had been prepared, suggesting that facts had not been checked. He asked if Mr. Phillips had been consulted before it was presented.

There was no personal criticism of Mr. Phillips during the debate, and though he was present in spite of an infection of the leg, neither he nor any other party official concerned with organization was invited to speak.

Mr. Harold Wilson, introducing the report, pointed out that the executive had neither accepted nor rejected any part of it or its recommendations and that it was not an ingrest but an attempt to look forward to the future in the limited sphere of party organization.

In the debate, speakers from all sections of the movement took part, emphasizing that policy, spirit, and loyalty came high in the list of priorities and that without those factors the party could not hope to succeed.

A full-time agent, speaking for his colleagues, said they were behind the proposals for the development of the agency service.

A composite resolution was moved, urging the executive to consider a number of proposals connected with party organization and agency service, including one to increase the minimum individual subscription from 6s. to 9s. a year except for old age pensioners. Mr. Morrison, who replied, asked the conference to remit the resolution to the executive, because much of it had been covered by the interim report of the sub-committee. The mover pressed for a vote and the resolution was rejected.

The chairman, Dr. Summerskill, asked the conference to receive the interim report on the understanding that the executive would give it detailed consideration in the light of the debate. The executive also hoped that the important policy statements to be submitted to the Labour movement in the next three years would be in time to form the basis of an extensive educational campaign on vital issues.

Asked at a Press conference why he had not spoken, Mr. Phillips replied that there was no reason to. He said that some speakers had emphasized that, whatever kind of organization was developed, it would fail without the right spirit, the spirit that animated the pioneers of the movement.

Mr. Wilson, who was also at the Press conference, said that in introducing the report he had emphasized that there was no time to lose.

The conference agreed to receive the report on the understanding that the National Executive would give it detailed consideration in the light of the debate. There were differing views as to whether the report seemed to be generally acceptable to the delegates or not.

CALL-UP CUT URGED

At the open session this morning the conference followed the lead of last month's Trades Union Congress in asking for an immediate reduction in the period of national service. The resolution was one of a group, dealing with such subjects as the hydrogen bomb and disarmament, which had been chosen for debate in the first session of the conference to be recorded for television.

On the whole it was a wise choice. There was a strong enough difference of opinion to give the debate some interest, while the official policy was never in danger of defeat. Moreover, the decision on national service contained, in a way likely to be popular, with the Government's scheme announced last week.

Mr. Attlee, who introduced the debate, spoke perhaps a little more slowly than he used to do before his illness, more of the time leaning forward with his hands on the table in front of him, but he was as lucid and lucid as ever and was enthusiastically received. He gave no hint of how soon he intends to retire.

There was applause when he announced that the executive believed there was a case for some reduction in the period of national service. He complained that the Government were evading the issue on this and on civil defence.

LESS PACIFISM

There was less of the traditional pacifism in the debate than has been common in the past. Both the mover and seconder of a composite motion opposing the manufacture of the hydrogen bomb in Britain emphasized that they were not pacifists. The most formidable opposition speech came from Mr. K. Zilliacus, who was addressing the conference as a Labour M.P. for the first time since he parted of expulsion from the party, and was given a little cheer. He moved a long composite resolution, the main point of which was that Britain should be prepared to go ahead with negotiations with Russia and China without the United States.

The conference agreed by large majorities to accept Mr. Herbert Morrison's advice to reject both this resolution and that on the manufacture of hydrogen bombs and another demanding the abolition of compulsory military service.

Report of conference, page 5

Ek 8: 1955 tarihli "Persia To Join Turkey-Iraq Pact (İran, Türkiye-Irak Paktı'na Katıldı)" başlıklı haber.

Times, October 12, 1955, s. 8.

THE TIMES WEDNESDAY MAY 16 1956

SOUTH KOREA GOES TO THE POLLS

NEW OPPOSITION STRENGTH SHOWN DURING ELECTION CAMPAIGN

From Our Special Correspondent

SEOUL, May 15

It was a noisy election campaign to the last. At dawn, in a final fling of electioneering, hysterical voices issued out by loudspeaker lorries exhorted Seoul voters to support this or that party and at 7 a.m. polling stations opened throughout the country. Magnificent weather favoured a large poll, and people not early on already forming long queues outside the booths. All was quiet and orderly without reports of incidents and broken skulls.

It is estimated that nine and a half million voters—a million more than in the 1954 Assembly elections—had the choice between two presidential candidates, Mr. Rhee and the Progressive Party's Mr. Cho-ugh Pung-on (the Democratic Party's Mr. Shinsky, who was regarded as the President's strongest opponent, died of heart failure a week ago); and six vice-presidential candidates against eight at the start of the election campaign, as two had dropped out since. But, as Mr. Shinsky's name could not be removed from the ballot papers, many are expected to cast a sympathy vote for the dead man to record opposition to Mr. Rhee and have been encouraged to do so by the Democrats.

SUPPORT REFUSED

To-day's balloting seems almost superfluous at least as far as the presidential election is concerned as everyone is certain that Mr. Syngman Rhee will be returned by overwhelming majority. Even if Mr. Shinsky had lived Mr. Rhee would still have carried the day. Mr. Cho-ugh Pung-on's name is connected with Communism, and his Progressive Party, which was formed only recently, did not have time to build up a strong organization. The Opposition has been divided.

The Democrats have refused to support Mr. Cho-ugh, and five of the vice-presidential candidates, some of whom are prone to Mr. Rhee's supporters, are running independently against the Liberals' nominee for the vice-presidency, Mr. Lee Kibong, who is the Assembly Speaker and a comfortable margin, though the Democrats' Mr. Chang Myon, who is popular in the towns, and the Republican Party's Colonel Lee Bum-suk, a legendary figure who is the sole survivor with Mr. Rhee of the Chunking provisional government and the Kwangchi's free Prime Minister, Mr. Chang Tuk-su, are also in the race.

The result will therefore be the same manner as before, yet this election is markedly different from 1948 and 1952 when no rival was permitted. It is certainly the most free that South Korea has ever known, perhaps because the Government has felt that the outcome was without doubt a foregone conclusion. Although the campaign has been marked by the usual mud-slinging, Mr. Shinsky's death by authoritative hand hitting. The Opposition did not spare their muscles and the whole of the Rhee régime has been mercilessly exposed in speeches, posters, handbills, and above all, the Press, to the most critical scrutiny from the President downwards. Opposition meetings, which remarkably attracted vast numbers, by the police but rarely interfered.

It is the Liberal Party, of course, which controls the Administration and police, and vast financial resources, which they have used fully and effectively, especially at the local level, where opportunities for "administrative pressure" are far greater than in the towns, because the people are more ignorant and more at the mercy of local bosses and officials. But the methods used have been more subtle and more sophisticated than in the past apart from a few cases of overt hooliganism in the meetings had stopped.

The most spectacular expression of opposition has been in Communist strongholds where has surprised everyone, including the Opposition itself. It was illustrated by the Democrats' mass rally outside Seoul a few days before Mr. Shinsky's death, where it is estimated that a quarter of a million people were assembled by the demonstrations which followed and by the demonstrations which followed and by the demonstrations which followed and

It is noted that the statement omitted to say the four States agreed on a common attitude towards the Eisenhower plan, though each had " expressed its views on the project." An indication that, apart from the " vacuum theory," these views may not altogether correspond was forthcoming from Suliman Nabulsi, who, asked by reporters whether King Saud was authorized during his Washington visit to express the Arab point of view on the Eisenhower doctrine, is quoted as replying: " King Saud will be asked by President Eisenhower his own views on the Eisenhower doctrine. During our talks he heard our points of view, and if asked by President Eisenhower what they are will be in a position to develop them."

ENDING TREATY WITH BRITAIN

FROM OUR CORRESPONDENT

AMMAN, Jan. 20

Commenting on the agreement for Arab financial aid for Jordan Hikmat Masri, president of the House of Deputies, said it was " a great victory for Jordan in the continued struggle for liberation from any sign of foreign influence." He was confident that the next step would be the termination of the Anglo-Jordan treaty.

CAIRO, Jan. 20.—Suliman Nabulsi, Prime Minister of Jordan, announced here last night that Jordan is to approach Britain to end the Anglo-Jordan treaty " as soon as possible." Asked whether Jordan also intended to break off diplomatic relations with Britain, he said: " This has nothing to do with diplomatic and cultural relations. It deals, of course, only with the military."

The Syrian Prime Minister had a meeting to-day with Colonel Nasser, and announced later that a delegation of Syrian Ministers would arrive in Egypt next week to discuss " questions related to the strengthening of Arab unity between the two States."—*Reuter.*

MEETING OF BAGHDAD PACT MEMBERS

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

ISTANBUL, Jan. 20

The meeting of the four Muslim members of the Baghdad pact—Turkey, Pakistan, Persia, and Iraq—began yesterday in Ankara.

Mr. Sahra Wardy, Prime Minister of Pakistan, Hussein Ala, Prime Minister of Persia, and Nuri es Said, Prime Minister of Iraq, arrived early yesterday afternoon by air in a Pakistan aircraft, accompanied by the Persian and Iraq Foreign Ministers, and Arshat Hussein, assistant secretary-general of the Pakistan Ministry of Foreign Affairs; they were met at Esenboga airport by the Turkish Prime Minister, Mr. Menderes, and other Turkish officials. An hour later Prince Abdulillah, of Iraq, who had arrived in Istanbul from Beirut the day before, also arrived in Ankara and was met by the Turkish and Iraq Prime Ministers.

This is the third Baghdad pact meeting to be held in two months without British participation, and some decision on this point is bound to be taken.

PERSIAN OPPOSITION TO BRITISH WITHDRAWAL

FROM OUR CORRESPONDENT

TEHERAN, Jan. 19

The Foreign Minister, Mr. Ardalan, before leaving for Ankara, stated that the events of the past two months would be reviewed and means of strengthening the military and economic position of the pact's members explored in the light of American doctrine.

Any suggestion of a British withdrawal would be most unwelcome to the Persian authorities, particularly as the present Anglo-Persian relations are most cordial. Persia is definitely opposed to the exclusion of Britain from the pact.

WEST INDIAN LEADERS MEET TO-MORROW

FROM OUR CORRESPONDENT

KINGSTON, Jan. 20

Politicians in Jamaica are making no comment on the question of the site of the capital of the British Caribbean Federation, which will be discussed at the meeting of the standing federation committee which opens in Jamaica on Tuesday. As a side-light Manchester parish council at its last meeting resolved that if Jamaica was not chosen, Jamaica should withdraw from the Federation.

MOSCOW DENUNCIATION HELPS PRESIDENT

QUICKER GRANT OF POWERS

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

WASHINGTON, Jan. 20

The State Department has had no official comment to make on the joint Russo-Chinese denunciation of the " Eisenhower doctrine," but Administration and congressional spokesmen have had their say, and the consensus of opinion is that the Moscow declaration will expedite the passage of the resolution submitted to Congress by the President. Mr. Nixon was prompt in expressing his opinion. " Coming at this time," he said, " the Communist statement dramatically illustrates why the free world must not leave a military or economic vacuum " in the Middle East.

Some congressmen who have been critical of the resolution are saying that the chances of its getting an emphatic vote of approval have now considerably increased. Senator Sparkman (Democrat, Alabama), a member of the foreign relations committee, said yesterday that he knew of no better way to get quick action on the President's request than for " the Communists to wave the red flag against it." Mr. Zablocki, the Democratic member of the House foreign affairs committee, who has been drafting a substitute " resolution of sense " which would give the President no added powers, said he would continue with his efforts to modify the President's resolution, but that " in the final analysis " he would probably vote for the resolution in its present form.

SOVIET GOOD-WILL GIFT TO BURMA

FROM OUR CORRESPONDENT

RANGOON, Jan. 20

An agreement has been signed here between Burmese officials and the Soviet economic mission headed by Mr. P. A. Maletin, who came here in November last year at the Burmese Government's invitation.

The agreement provides for the building of a technological institute able to teach 1,000 undergraduates and 100 post-graduates, a 200-bed hospital, a 200-roomed hotel, a theatre seating 1,800, a *stadium* seating 50,000, agricultural and industrial exhibition centres, a conference hall seating 1,000, and a large swimming pool.

JAPANESE MINERS LEAVE FOR GERMANY

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

TOKYO, Jan. 20

Fifty-nine Japanese miners left yesterday by air for west Germany to work for three years in the Ruhr mines under the recent agreement between the Japanese and German Governments. Germany wants 500 miners for the coal industry, and others will follow—if the first pilot group does well.

this mistakes, permitting a violation of legality, Stalin was deeply convinced that he was safeguarding the gains of the revolution and safeguarding the cause of socialism."—*Reuter.*

EFFECT OF TEXAS OIL DECISION

PRICE INCREASE IN VAIN

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

WASHINGTON, Jan. 20

The dismay expressed in some quarters at Friday's decision of the Texas Railroad Commission to hold oil production in the state to an " allowable " of 15 days in February is not widely reflected in Press comment on their action. It is pointed out in some newspapers that this must have a damaging effect on the Administration's efforts to tide western Europe over the oil shortage.

A spokesman for the Humble Oil Company, an affiliate of Standard Oil of New Jersey, has commented that the 16-day January " allowable " prevented his firm from supplying more than a fifth of its European orders from the Gulf Coast, and the " allowable " for February will result in production of oil in Texas being some 3.5 per cent. lower than in January. It was Humble Oil which first raised its buying price for crude oil, and which initiated the price increase which has now become general and has been reflected in price increases in refined products.

These increases, it was confidently expected, would remove the reluctance of the independent producers to provide more crude oil. But in the event the independents appear to have stood out against an increased " allowable " and the Railroad Commission appears to have given more weight to their arguments about the level of crude stocks in the country than to those of the major companies—and of the Department of the Interior—that shipments of oil to western Europe must fall off unless production was increased and the crude stocks at tidewater ports replenished.

CARNEGIE GRANTS FOR COMMONWEALTH

WARNING OF REDUCTION

NEW YORK, Jan. 20.—The Carnegie Corporation, in its annual report published to-day, indicates that future allocations for its British Commonwealth programme will be reduced.

During the financial year ended on September 30, 1956, the report says, $1,224,965 was made available under the Commonwealth programme. " For the fourth successive year this figure was in excess of the annual income of approximately $550,000 normally available. The balance has come from a backlog of unspent income over the war years, and this is now wholly spent or committed."

Since it was established in 1911 the corporation has made grants totalling $261,165,984. Its capital assets now amount to $183,900,414; grants are made from income only. In 1956 the corporation made allocations totalling $7,192,473. In the Commonwealth assistance was directed towards the strengthening of higher education.—*Reuter.*

CHANCELLOR TO PRESIDE OVER O.E.E.C.

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

PARIS, Jan. 20

Mr. P. Thorneycroft, Chancellor of the Exchequer, has been appointed chairman of the Council of Ministers of the Organization for European Economic Cooperation in succession to Mr. Macmillan. Mr. Macmillan had informed O.E.E.C. that he could not continue as chairman in view of his new responsibilities in London.

BOYCOTT OF TRAMS IN BARCELONA

NO SIGN OF ENDING

FROM OUR CORRESPONDENT

BARCELONA, Jan. 20

The boycott of trams in this city of nearly 1,500,000 inhabitants, who normally travel long distances in them every day, has now lasted for a whole week, and there seems at present no sign of its ending.

To-day and to-morrow are regarded as test days on the argument that if the public, by staying away from football matches and places of entertainment to-day, as it appears they are doing, confirm that they are determined to keep up their attitude of passive resistance, it may encourage workers in industry to stay away from the factories to-morrow or to stage a spontaneous strike.

So far there is no indication of the boycott leading to a redress of the people's grievances, which are, broadly, that they cannot live with wages and prices at their present levels.

The police are continuing their investigations into the activities of students, a number of whom are still under arrest, while others have been released after questioning. The university is still closed.

AUSTRALIAN LITERARY CONTEST

NOVEL WRITERS' SUCCESS

FROM OUR CORRESPONDENT

SYDNEY, Jan. 20

Two company directors and a Government clerk, all living in Sydney, have won three major awards in the *Sydney Morning Herald's* literary competition, the richest contest of its kind in Australia. The competition embraces novels, short stories, and poems, and this is the fifth in the series.

Mr. John McGahe, managing director of Blackwood Hodge Proprietary Limited, which is the Australian branch of the British company for manufacturing and earthmoving equipment, won the first prize of £A2,000 for a novel *The Middle Way*, which tells of rivalries among big business executives.

Mr. Henry Darvall Williamson, director of a Sydney paint-distributing company, won the second prize of £A1,000 with a novel *The Sunlit Plain*, about skin-buyers and their lives, loves, and rackets in a New South Wales country town.

Mr. Alfred Martin Harris, a clerk in the Commonwealth Attorney-General's department, won the third novel prize of £A500 with *No Flowering Road*, which has a Korean war theme.

The Victorian artist, Mr. William Dargie, has won the £A500 Archibald prize for the eighth time. His entry was a portrait of the aboriginal artist, Mr. Albert Namatjira.

E. GERMAN SENTENCES FOR " INCITEMENT "

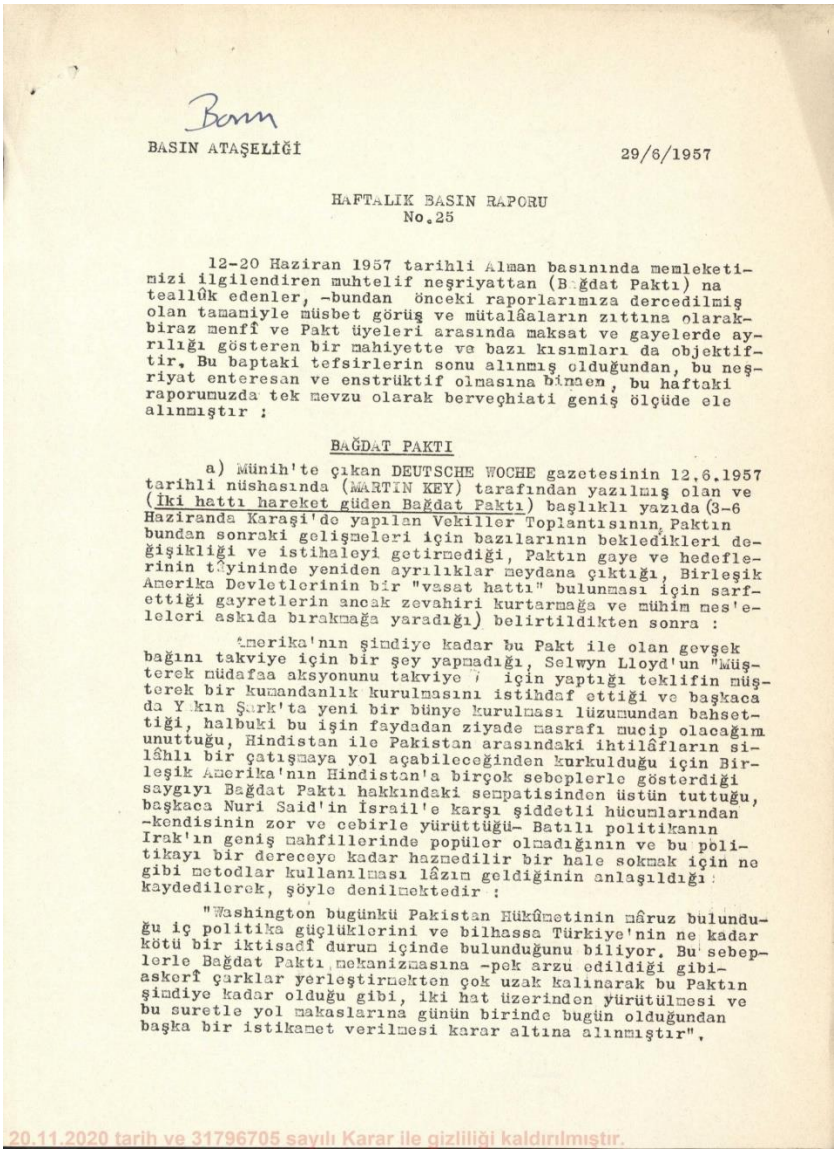
FROM OUR CORRESPONDENT

BERLIN, Jan. 20

Seven Dresden high school students, aged between 16 and 19, have been sentenced to terms of imprisonment with hard labour ranging from one to three years for having attempted to " incite riots " during the Hungarian revolt in November, the Dresden district court announced to-night. It is alleged that they had formed an illegal " clique " whose aim was to create " unrest and chaos," and had distributed leaflets urging tram drivers to sabotage public transport by hiding their control handles. The main accused, Eberhart Schönberg, aged 17, was found Guilty also of having called for a minute's silence at school in sympathy with the Hungarian insurgents and of planning to get into touch with the British Broadcasting Corporation.

Ek 10: 1957 tarihli "Meeting Of Baghdad Pact Members (Bağdat Paktı Üyeleri Toplantısı)" başlıklı haber.

Times, January 21, 1957, s. 5.

Bonn

BASIN ATAŞELİĞİ 29/6/1957

HAFTALIK BASIN RAPORU
No.25

12-20 Haziran 1957 tarihli Alman basınında memleketimizi ilgilendiren muhtelif neşriyattan (Bağdat Paktı) na teallûk edenler, -bundan önceki raporlarımıza dercedilmiş olan tamamiyle müsbet görüş ve mütalâaların zıttına olarak- biraz menfî ve Pakt üyeleri arasında maksat ve gayelerde ayrılığı gösteren bir mahiyette ve bazı kısımları da objektiftir. Bu baptaki tefsirlerin sonu alınmış olduğundan, bu neşriyat enteresan ve enstrüktif olmasına binaen, bu haftaki raporumuzda tek mevzu olarak berveçhiati geniş ölçüde ele alınmıştır :

BAĞDAT PAKTI

a) Münih'te çıkan DEUTSCHE WOCHE gazetesinin 12.6.1957 tarihli nüshasında (MARTIN KEY) tarafından yazılmış olan ve (İki hattı hareket güden Bağdat Paktı) başlıklı yazıda (3-6 Haziranda Karaşi'de yapılan Vekiller Toplantısının, Paktın bundan sonraki gelişmeleri için bazılarının bekledikleri değişikliği ve istihaleyi getirmediği, Paktın gaye ve hedeflerinin tayininde yeniden ayrılıklar meydana çıktığı, Birleşik Amerika Devletlerinin bir "vasat hattı" bulunması için sarfettiği gayretlerin ancak zevahiri kurtarmağa ve mühim mes'eleleri askıda bırakmağa yaradığı) belirtildikten sonra :

Amerika'nın şimdiye kadar bu Pakt ile olan gevşek bağını takviye için bir şey yapmadığı, Selwyn Lloyd'un "Müşterek müdafaa aksyonunu takviye için yaptığı teklifin müşterek bir kumandanlık kurulmasını istihdaf ettiği ve başkaca da Yakın Şark'ta yeni bir bünye kurulması lüzumundan bahsettiği, halbuki bu işin faydadan ziyade masrafı mucip olacağını unuttuğu, Hindistan ile Pakistan arasındaki ihtilâfların silâhlı bir çatışmaya yol açabileceğinden korkulduğu için Birleşik Amerika'nın Hindistan'a birçok sebeplerle gösterdiği saygıyı Bağdat Paktı hakkındaki sempatisinden üstün tuttuğu, başkaca Nuri Said'in İsrail'e karşı şiddetli hücumlarından -kendisinin zor ve cebirle yürüttüğü- Batılı politikanın Irak'ın geniş mahfillerinde popüler olmadığının ve bu politikayı bir dereceye kadar hazmedilir bir hale sokmak için ne gibi metodlar kullanılması lâzım geldiğinin anlaşıldığı kaydedilerek, şöyle denilmektedir :

"Washington bugünkü Pakistan Hükûmetinin mâruz bulunduğu iç politika güçlüklerini ve bilhassa Türkiye'nin ne kadar kötü bir iktisadî durum içinde bulunduğunu biliyor. Bu sebeplerle Bağdat Paktı mekanizmasına -pek arzu edildiği gibi- askerî çarklar yerleştirmekten çok uzak kalınarak bu Paktın şimdiye kadar olduğu gibi, iki hat üzerinden yürütülmesi ve bu suretle yol makaslarına günün birinde bugün olduğundan başka bir istikamet verilmesi karar altına alınmıştır".

20.11.2020 tarih ve 31796705 sayılı Karar ile gizliliği kaldırılmıştır.

Ek 11: Bağdat Paktı'nın Alman basınına yansıması hakkında, 20.11.2020 tarihinde gizliliği kaldırılan, 1957 tarihli bir belge (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi).

D.B.A., 501, Dos. No: 88082, Göm. No: 320106, Sıra No: 154.

the Russians have already stolen the American thunder with their belligerent Notes on the Middle East situation, on which newspaper comment here has concentrated to-day. If there is to be any consolation for the western Powers in the Arab reaction to these Notes, it may lie in such comment as that of the moderate and right-wing Press here, which expresses surprise at the Syrian and Egyptian welcome for the Russian proposals for a four-Power Middle East agreement on the ground that they constitute a " colonialist " approach.

OVER THEIR HEADS

The leading French-language newspaper *l'Orient* compares their effect, if adopted by the west, to the nineteenth-century creation of the concert of nations at the bedside of the " sick man of Europe "—except that this time the patient would be the Arab world instead of Turkey. While confident that the United States will refuse to grant the Soviet Union equal status in the Middle East, *l'Orient* is perplexed at the light-hearted Arab nationalist acceptance of plans that would effectively internationalize the region.

A similar view is expressed by *Al Hayat*, one of the leading Arabic newspapers, which criticizes the Arab leaders for failing to denounce an exchange of Notes about the Middle East conducted over their heads.

This sort of criticism may accompany unspoken fears of Russian penetration of the Middle East; but what is perhaps most significant about it is that it emphasizes what its authors believe to be a specifically Arab and nationalist point of view, not that of pro-western interests.

It is hard to see how the proposed American arms deliveries can have more

arms deliveries enable more Arab Governments to say that the United States does not help Israel only, they may be of some help to the western cause. But the dangers of entering the arms race are obvious.

TURKISH STRENGTH

So far American military aid, either with or without the Eisenhower doctrine, has been extended chiefly to Turkey, which is reputed to have much the strongest army in this part of the world—Fadal Jamali, the Former Prime Minister of Iraq, even described it the other day after a visit to Istanbul as the strongest in Europe.

Jordan has been due to receive American weapons ever since the announcement of a $10m. aid programme early this summer after the settlement of the Government crisis there.

The Iraq army is being steadily modernized with a mixture of Anglo-American weapons, and the little Lebanese army, which musters about 7,000 men, has an international selection of equipment.

FRENCH TANKS

This includes quantities of American transport which arrived on July 1 under the Eisenhower programme and 37 vehicles and 12 recoilless rifles which were delivered by air on the eve of the elections in June, apparently to create favourable publicity for the Government, which had committed Lebanon to the Eisenhower doctrine. Twenty-two French AM 13 tanks and 18 howitzers were delivered directly from France in the spring, and the tanks are displacing the British Charioteer tanks which have been used here for some years.

LEBANON FORBIDDEN TO EGYPTIANS

DIRECT SERVICES TO SYRIA

FROM A CORRESPONDENT

CAIRO, SEPT. 6

According to the newspaper *Al Akhbar*, the Egyptian authorities have decided to forbid travel to or transit through Lebanon by Egyptians, and direct shipping services are being established between Egypt and Syria, which is at present the only country to which the Egyptian Government, which is conserving its foreign exchange, permits its nationals to go on holiday. Exit permits for other countries are granted for business, health, education, or other special reasons.

Al Akhbar says that the passports of Egyptian travellers returning from Damascus will be examined to see whether they have been to Lebanon, and adds: " This measure has been prompted by the Lebanese Government's action in helping some Egyptian tourists to travel to other foreign countries by giving them special permits separate from their Egyptian passports."

OVERTURE TO LEBANON?

Izvestia, quoted by Moscow radio, said yesterday that there was now every possibility of strengthening Lebanese-Soviet friendship. There was every reason to believe that Lebanon was interested no less than the Soviet Union in the development of Soviet-Lebanese relations " in the interests of our two peoples and for the strengthening of Soviet-Arab friendship."—*Reuter.*

PIPELINE THROUGH TURKEY

AGREEMENT REACHED WITH PERSIA

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

ISTANBUL, SEPT. 6

An agreement in principle has been reached between Turkey and Persia for the construction of a pipeline from Kum, in Persia, to Iskenderun, on the Mediterranean. This agreement merely gives the consent of the Turkish Government to this project against the payment of dues and certain rights for refining oil for local consumption.

Turkey will not contribute to the financing of the project, which, presumably, will be undertaken by the Persian Government. The cost of the pipeline may be as high as £180m. and it is doubtful whether the Persians could afford to construct it without some foreign help.

MR. CASEY WELCOMES U.S. ACTION

Mr. Casey, the Australian External Affairs Minister, said at London Airport last night that he welcomed the American decision to send arms to Jordan as a commonsense but courageous attempt to regress the balance of power in the Middle East. Britain had carried the burden in the Middle East for many years, and many people had been hoping that the United States would adopt a more positive policy there. Clearly this had happened.

APPEAL FOR MAN IN MURDER HUNT

PHOTOGRAPH SHOWN ON TELEVISION

Scotland Yard last night announced the name of a man who, they said, might be able to assist their inquiries into the death of Edwina Taylor, aged four, whose body was found in the coal cellar of a house in St. Aubyn's Road, Upper Norwood, S.E.

A statement issued by Scotland Yard said: " In connexion with police inquiries into the death of Edwina Taylor, whose body was found in the basement of a house in Upper Norwood, London, yesterday, we are anxious to trace the whereabouts of Derrick Edwardson, as he may be able to assist."

Edwardson was described as about 31 years old and 5ft. 2in. tall, fresh complexioned with brown hair and grey eyes and a slight scar on his left cheek.

" We will be glad if he, or anyone who can give information about his movements or whereabouts, would get in touch with New Scotland Yard or any police station," said the statement.

A photograph of Edwardson was issued to newspapers and was shown on B.B.C. and Independent Television last night.

Earlier the police issued to all police stations, without giving his name to the Press, the description of a man missing from his home in Upper Norwood. Messages were sent to all ports and airports asking them to watch for him.

TROOPS TO SEARCH FOR BOY

Territorial gunners from 277 Field Regiment, R.A., to-day will join in the search for James Letson, aged five, of Nelson Street, Greenock, who has been missing since Tuesday afternoon, it was stated last night. The boy's picture was shown last night in Independent Television News.

Volunteers turned out in hundreds in torrential rain last night to comb moors south-east of the town. They were in constant touch with the police by radio. Police and tracker dogs earlier combed harbours, railway sidings, and factory sites.

RADIO STILL AFFECTED BY SUN STORM

Transatlantic radio reception was still affected yesterday by the solar disturbances which began on Monday. A B.B.C. spokesman said yesterday that although the storm had eased, its effects were still apparent. The Royal Observatory also reported that the disturbance was easing.

A G.P.O. spokesman said that there was widespread interruption yesterday of long-distance telegraph and telephone services. Submarine telegraph cables were still affected by earth currents, but the transatlantic telephone cable was working normally.

TOKYO CLAIMS TO BE LARGEST CITY

TOKYO, Sept. 6.—Tokyo claims to be the largest city in the world. The population, which has nearly trebled since the war, was 8,518,622 on August 1. The population of London was estimated last year to be 8,346,137 and of New York 7,891,957.—*Reuter.*

less bitter than some past exchang between east and west. There is al some progress to recall. The ma Soviet concession has been the acce ance of the principle of control over t suspension of nuclear tests. Russia h also accepted the principle of aer inspection and of a preliminary red tion of conventional armaments means of agreed lists.

The western Powers have agreed th nuclear tests may be suspended befo the cut-off comes into effect, and ha reduced their requirements for cont over the first stage conventional red tions. They have accepted M Bulganin's proposals for grou observation posts against surprise attac and offered a wide choice of areas f aerial inspection.

MILITARY BASES

Last night Mr. Zorin held a Pr conference at which he again accus the western Powers of not wishing reach any agreement. He said they h prevented the solution of the question the gradual liquidation of military ba on foreign territories and the question the reduction of armed forces of t four Powers stationed on German ter tory and in the N.A.T.O. and Warsa treaty countries as well.

He said the United States and oth western Powers colluded beforehand. all questions dealt with by the sub-co mittee, with other North Atlantic Trea Organization members, including t west German Government, and at t same time resolutely refused to list to the Indian Government, whi requested that its opinion on d armament should be heard.

" It seems necessary that the disarm ment problems should be discussed r at private and narrow sessions of t sub-committee but with the enrolme of all States vitally interested in t settlement of disarmament problems. is evidently necessary to consider th question without delay at the next session of the General Assembly, to opened shortly."

SKI-ING DOWN THE CLYDE

FROM OUR CORRESPONDENT

GLASGOW, SEPT. 6

Norman Barclay, aged 31, of Craigd doran, and Hugh McClure, aged 25, St. Andrew's Drive, Glasgow, we admonished at Glasgow Marine poli court to-day for contravening Riv Clyde navigation by-laws passed 1889. On August 10 Barclay went don the river from Glasgow to Helensbur on water skis and McClure towed h by motor launch. Both admitted t offence. It was stated in court that wat ski-ing was their hobby and Barclay h made a wager with a friend that he cou ski down the Clyde.

OBITUARY

The deaths are announced of S JOHN STAINTON, K.C.B., K.B.E., Q.C., former Counsel to the Lord Chairman Committees in the House of Lords; S ALLAN WELSH, C.M.G., late Speaker the Legislative Assembly of Southe Rhodesia; PROFESSOR GAETA SALVEMINI, the Italian historian a critic of Fascism; and MISS AN PARRISH, the American novelis Obituary notices are on page 8.

The death is also reported, by Reut of the Duke of Sotomayor, head of t civil household of Don Juan, Pretend to the Spanish Throne, at the age of 7

Ek 12: 1957 tarihli "Pipeline Through Turkey- Agreement Reached With Persia (Türkiye Üzerinden Boru Hattı-İran ile Anlaşma Sağlandı)" başlıklı haber.

Times, September 7, 1957, s. 6.

8 THE TIMES THURSDAY OCTOBER 31 1957

Imperial and Foreign

HAZARDS OF THE ANTARCTIC

JOURNEY OF EIGHT MILES A DAY

A message from Shackleton Base, received in London yesterday, describes the difficulties which the British Trans-Antarctic expedition is meeting in its preparations for next month's attempt to cross the continent.

Two parties—one with vehicles, under the expedition's leader, Dr. Vivian Fuchs, and one with dog teams—have been in the field seeking a route safe for vehicles.

The dog team party has completed its assignment, while the vehicle party, helped by an Auster reconnaissance aircraft, has averaged only five to eight miles on most days and hoped to tackle an "ice wall" yesterday before linking up with the other party.

The message says that the first 300 miles of the route to the advance depot at South Ice are probably the worst. There are two mountain ranges to be negotiated, and most of the area is badly crevassed and very hazardous.

Earlier this month Dr. Fuchs, accompanied by three men, with one Sno-cat and three Weasels, set out to find and flag a safe route round the Theron mountains and up to the foot of the Shackleton Range.

FALL DOWN CREVASSE

The latest message says: "After eight miles a Weasel broke down and had to be returned to base, but its driver later rejoined the party by air. Another Weasel fell down a crevasse on the fourth day and was hauled to safety, but it has given trouble ever since. Its load had to be dropped and it will only limp into South Ice, where repairs can be made."

The dog team party, led by Dr. David Stratton, was flown out to the Shackleton Range in an Otter aircraft. This party has been probing the crevassed areas up to South Ice and establishing a safe route.

The message says that Flight Lieutenant Gordon Haslop, in the Auster aircraft, has flown Dr. Fuchs on a daily reconnaissance of the route ahead. On Monday the Auster's tail ski broke on touching the ground. The weather then closed in with white-out conditions, but as soon as flying is again possible Flight Sergeant Peter Weston will travel from Shackleton in the Otter to carry out repairs.

An immense belt of crevasses faced Dr. Fuchs on his way to the "ice-wall." These were described as ranging from four feet to four yards wide, most of them

PERSIA-TURKEY OIL PIPELINE

TALKS OPENED IN ANKARA

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

ISTANBUL, Oct. 30

Three Persian representatives and Mr. Marvyn Carton, president of the American finance firm of Allen & Company, arrived in Ankara to-day to begin negotiations with the Turkish Government on the construction of a 920-mile pipeline from the Kum oilfields, in Persia, to the Turkish port of Iskanderun.

The object of the negotiations is to decide on the exact route to be followed by the pipeline and on the dues to be paid to

the Turkish Government, and to examine a demand by Turkey that the pipeline should also be used for carrying Turkish oil to Iskanderun, should any be found in the part of the country through which the pipeline will pass.

QUEEN MOTHER TO FLY TO N.Z.

VISITS EXTENDED

Queen Elizabeth the Queen Mother is to travel by air for her visit to New Zealand and Australia early next year. Further details of her visit were announced from Clarence House yesterday.

Her Majesty will fly to New Zealand in a British Overseas Airways Corporation long-range aircraft, arriving at Auckland on February 1. While in New Zealand she will also visit Wellington, Christchurch, and Dunedin. On February 14 she will fly to Australia. There she will cross the British Empire Service League biennial conference in Canberra and pay short visits to New South Wales, Victoria, Queensland, and South Australia. Her tour will end in Western Australia and she will leave Perth on March 7, in a Super Constellation of Qantas Empire Airways for the United

U.S. PLAN FOR "LAST MANNED BOMBER"

THREE TIMES AS FAST AS SOUND

FROM OUR OWN CORRESPONDENT

WASHINGTON, Oct. 30

The Air Force has under study a project to provide a bomber to supersede the B52 and B58, and *Data*, an aviation journal, to-day publishes what it claims are some details of what it will be like. The Air Force calls it W.S. 110 (for "weapons system 110"). According to *Data*, the aircraft will have six jet engines, will use a chemical fuel which will give it a speed of Mach 3, or three times the speed of sound, and will have an operational altitude of 100,000ft.

Air Force officers confirm that there is such a project. The W.S. 110 would, it appears, be the last of the manned bombers and would be designed to fill the gap between the obsolescence of the B52, the present mainstay of Strategic Air Command, and the general use of an intercontinental ballistic missile.

It is still at the drawing-board stage, however, and no contracts for its construction have been given. An accelerated I.C.B.M. programme could yet make the W.S. 110 obsolete before it took to the air.

SWEDISH CABINET CRISIS ENDED

SOCIAL DEMOCRATS GO ON ALONE

FROM OUR CORRESPONDENT

STOCKHOLM, Oct. 30

The Cabinet crisis has ended, as expected, with the return of Hr. Erlander as head of a Social Democratic minority Government. The number of portfolios has been reduced from 16 to 15; the four outgoing Agrarians are succeeded by Hr. Rune Johansson, Minister of the Interior, Hr. Gösta Netzen, Minister for Agriculture, and Hr. Björn Kjellin, Minister without Portfolio.

There had seemed to be a small chance that the 25-year period of Social Democratic dominance in Swedish politics would come to an end, when the King asked Liberal, Conservative, and Agrarian leaders to investigate between them the possibility of a non-Socialist coalition, but they had to

U.S. WARNING TO ISRAEL

ATTACK ON JORDAN CIVIL AIRCRAFT

FROM OUR SPECIAL CORRESPONDENT

BEIRUT, Oct. 30

Some unusually sharp Notes have passed from Mr. Dulles to Mr. Ben-Gurion, the Israel Prime Minister, in the past two or three weeks, it is learnt from United States sources in Beirut, as a result of the recent attack by Israel jet fighters upon a Dakota of Air Jordan making a regular passenger flight between Amman and Cairo.

Apart from pointing out the obvious dangers of igniting a wide conflict and warning the Israel Government that unprovoked attacks on passenger aircraft cannot be tolerated in any circumstances, the American Notes are understood to have drawn attention to the fact that Air Jordan is 30 per cent. American-owned and is operated largely by American crews.

The attacked aircraft had an American pilot and radio operator and seven American passengers, and the United States Government is evidently not disposed to accept Israel's excuse that the fighter pilots mistook it for a potentially hostile machine, Air Jordan aircraft. It may be noted, have distinctive tail fins in red and yellow.

GUNS IN ACTION

The incident, according to the American pilot, took place five miles inside the Jordan frontier on a regular route which he had flown for the past eight months. It appears to have been a bigger affair than was at first reported. One Israel Mystere fighter which had fired across the nose of the Dakota, forcing it to turn off course, was engaged by Jordan anti-aircraft guns around the port of Akaba—no doubt at some risk to the Dakota. Another two Mysteres then appeared and attacked the Jordan ground positions in the face of return fire.

No casualties or damage have been reported from either side. A search of Jordan territory for spent cannon shells is now proceeding near Akaba in an effort to fix the scene of the action more precisely. The joint armistice commission has tentatively planned a meeting for to-morrow to consider the incident.

PRESIDENT BEN-ZVI REINSTALLED

MINISTERS ABSENT AFTER

GOVERNOR OF JAMAICA

SIR K. BLACKBURNE APPOINTED

The Queen has approved the appointment of Sir Kenneth Blackburne, formerly Governor and Commander-in-Chief of the Leeward Islands, to be Captain-General and Governor-in-Chief of Jamaica in succession to Sir Hugh Foot, whose appointment as Governor and Commander-in-Chief of Cyprus was announced on October 22. An announcement of the date on which Sir Kenneth Blackburne will take up his new appointment will be made later.

Born on December 12, 1907, Sir Kenneth William Blackburne was educated at Marlborough and Clare College, Cambridge. He

Sir Kenneth Blackburne.

was first appointed to the Colonial Service in 1930 as an administrative officer in Nigeria. He was transferred to Palestine as an assistant district commissioner in 1937 and was attached to the Colonial Office from 1938 to 1941, when he was appointed Colonial Secretary to the Gambia. He was seconded as an administrative secretary to the controller for development and welfare in the West Indies in 1943. In 1947 he was appointed director of information services at the Colonial Office, and he has been Governor of the Leeward Islands since 1950.

Ek 13: 1957 tarihli "Persia-Turkey Oil Pipeline- Talks Opened in Ankara (İran-Türkiye Petrol Boru Hattı-Ankara'da Görüşmeler Başladı.)" başlıklı haber.

Times, October 31, 1957, s. 8.

SOĞUK SAVAŞIN BAŞINDAN YUMUŞAMAYA TÜRKİYE'NİN NATO DIŞINDAKİ ULUSLARARASI ÖRGÜTLERLE İLİŞKİLERİ

Altuğ GÜNAR*

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye batılı örgütler içinde yer almaktan yana tercihte bulunmuştur. Savaş sonrası Birleşmiş Milletlerin kurulmasını desteklemiş olan Türkiye daha sonra örgütün üyesi olmuştur. Batı'da güvenlik endişelerinin artması NATO'nun kurulmasını takip etmiş, Türkiye güvenlik endişeleri bağlamında NATO üyesi olmuştur. Birleşmiş Milletlerin Türkiye'nin o dönemde ihtiyaç duyduğu güvenlik endişelerini gidereememesi, kolektif ve bölgesel bir güvenlik örgütü olan NATO'nun öne çıkmasını sağlamıştır. NATO'ya üye olmak isteyen Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile ikili ilişkileri geliştirme fırsatı elde etmiştir. Türkiye açısından bir diğer dönüm noktası Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik başvurusu olmuştur. Türkiye, Yunanistan'ın başvurusu sonrası hızlı bir şekilde başvuru şartlarını yerine getirerek, topluluğa üye olmak için girişimde bulunmuştur. Çalışma, Türkiye'nin NATO dışında kalan uluslararası örgütler ile ilişkilerini incelemektedir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dış politika yönelimleri ortaya konmuş, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkileri sırası ile incelenmiştir. Sonuç olarak çalışma, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası güvenlik ve diğer iktisadi endişeler bağlamında batılı örgütler içerisinde yer almaktan yana tercihte bulunduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Birleşmiş Milletler, Avrupa Ekonomik Topluluğu, OECD, Soğuk Savaş, Sovyetler Birliği*

* Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: agunar@bandirma.edu.tr

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistem hızlı bir şekilde değişmiş, Türkiye tercihini batıda kurulan kurumlar içerisinde yer alma bağlamında kullanmıştır. Batıya dönük ilginin kökleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar gitmekle birlikte, Türkiye açısından batı "aydınlanma" ve "modernite" kavramları ile eşdeğer tutulmuştur. Nitekim bu durum kendisini dış politikada da göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan gelişmiş batı ülkelerinin öncülük etmiş olduğu uluslararası örgütler Türkiye tarafından yakından takip edilerek, bu örgütler içerisinde yer almak Türkiye ve dönemin konjonktürü gereği bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu bakımından Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na dahil olma kararını vermesi büyük bir önem taşımaktadır. Müttefik kuvvetlerin yanında savaşa dahil olan Türkiye daha sonra ortaya çıkacak olan Sovyet tehdidine yönelik olarak yine batı güvenlik şemsiyesinin içerisinde yer almak istemiştir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletlerin (BM) kurucu üyelerinden birisi olan Türkiye, daha sonra ortaya çıkacak Sovyet tehdidi bağlamında BM'nin yapısal zafiyetleri nedeniyle bölgesel güvenlik işbirliklerine doğru yönelecektir.

BM'nin kurulma aşamasında Türkiye kurucu konferanslara katılmış ve süreç içerisinde yer almıştır. Birleşik Krallık elçisi tarafından Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi bağlamında San Francisco'da yapılacak olan konferansa çağırılacağının iletilmesi dikkat çekici niteliktedir. Bu bağlamda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) önemli tartışmalar yaşanmış ve tartışmaların sonucu olarak Türkiye'nin BM içerisinde yer almasına karar verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası önce Sovyetlerin Türkiye üzerindeki tehditlerinin artması, Kore Savaşı'nın başlaması ve daha sonra "Kıbrıs Sorunu" bağlamında ortaya çıkan uluslararası sorunlar Türkiye ile BM arasındaki ilişkileri yoğunlaştırmış olduğu gibi, ABD ile Türkiye ilişkileri bakımından da yeni bir sayfa açılmasını sağlamıştır.

Dış politika bağlamında 1960'lı yılların sonlarına doğru şüphesiz Türkiye açısından en önemli atılımlardan biri Avrupa'da ortaya çıkan bölgesel entegrasyon sürecine başvuru olmuştur. Avrupa'ya dönük ilgi, Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya konulan alternatif planlar bağlamında Türkiye'de öne çıkmış, İkinci Dünya Savaşı sonrası somut eylemler bağlamında ortaya çıkan Avrupa bütünleşme süreci Türkiye'de ses getirmiş ve Türkiye entegrasyon sürecini yakından takip etmiştir. Bu bakımdan kurulan "otuz beşler grubu", TBMM içerisinde Urfa milletvekili Suut Kemal Yetkin Başkanlığı'nda oluşturulan "Avrupa Federalizmi Parlamenter Grubu", ve "Avrupa ve Dünya Federasyonu Fikrini Yayma Cemiyeti" gibi yapıların oluşturulması dikkat çekici niteliktedir. Türkiye'nin Avrupa'ya dönük ilgisinin ilk dönemi olarak sınıflandırılabilecek bu faaliyetler, mutlaka Türkiye'nin 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) üyelik başvurusu yapmasında

başat öneme sahip olmuştur. Nitekim Yunanistan'ın AET'ye yapmış olduğu başvuru sonrası, Türkiye hızlı bir şekilde AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'nin başvurusu AET kurucu ülkeleri tarafından olumlu karşılanmış olsa da 1959 ve sonrasında yaşanan gelişmeler sonucunda AET ile ilişkiler kesintiye uğramış, Türkiye ve AET'nin motivasyonu ciddi şekilde düşmüş, ancak 1963 yılında Türkiye ile AET arasında ortaklık anlaşması imzalanmıştır.

Türkiye'nin belirtilen dönem içerisinde ilgi duymuş olduğu bir diğer kurum "Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü" (*Organisation of Economic Cooperation and Development/OECD*) olmuştur. Türkiye 14 Aralık 1960 tarihinde Konvansiyonu'nu imzalayarak OECD[1] tarafından kabul edilen temel değerlere destek vereceğine ilişkin sorumluluk altına girmiştir.[2] Ancak Türkiye bugün OECD olarak bilinen o dönemki ismi ile Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (*Organisation for European Economic Cooperation/OEEC*) 1948 yılında kurulmasıyla katılmıştır. OEEC'nin temel kurulma amacı, Marshall Planı'nın[3] İkinci Dünya Savaşı sonrası büyük bir yıkım yaşayan Avrupa ülkelerine dağıtımının sağlanması olmuştur. OEEC Marshall Planı kapsamında kurulmuş ve kalıcı bir örgüt üzerinden ABD yardımı Avrupalı devletlere ulaştırılmıştır. OEEC'nin merkezi Paris olarak belirlenmiş, ilk aşamada aralarında Türkiye'nin de olduğu 18 ülke[4] örgüte üye olmuştur. OEEC kurulduğunda temel amacı Avrupa'nın yeniden inşa edilmesi olmakla birlikte; ülkeler arasındaki işbirliğinin arttırılması, Avrupalı devletler arasında ticaretin teşvik edilmesi ve istihdam koşullarının iyileştirilmesi olarak belirlenmiştir.[5]

---

[1] Türkiye'nin OECD'ye dönük ilgisi 1960 ve 1980 yılları arasını kapsayan dönemde yoğunlaşmıştır. Türkiye'de "Türkiye Yardım Konsorsiyumu'nun" 1962 yılında oluşturulması ile yapılması düşünülen yardımların her sene görüşülmesi ile Türkiye ile OECD arasındaki münasebetler artmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)", https://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-_oecd_.tr.mfa Erişim Tarihi: 23.04.2021. Metinde bütünlüğün sağlanması amacı ile tarihsel kurguya uygun olarak ilgili zaman dilimlerinde OEEC, ya da OECD kullanılmıştır.

[2] OECD, "Turkey and the OECD", https://www.oecd.org/turkey/turkey-and-oecd.htm Erişim Tarihi: 23.04.2021.

[3] "Marshall Planı" olarak isimlendirilen asıl ismi "Avrupa Kurtarma Planı" "European Recovery Program" olan Plan ile Avrupa ülkelerine maddi destek ABD tarafından sağlanmıştır. Temel olarak Avrupa demokrasilerinin desteklenmesi ve ekonomilerinin savaş sonrası toparlanması amaçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Britannica, "Marshall Plan European-United States History", https://www.britannica.com/event/Marshall-Plan , Erişim Tarihi: 24.04.2021.

[4] Ülkeler: Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık, ve Batı Almanya. OECD, "Organisation for European Economic Co-operation", https://www.oecd.org/general/organisationforeuropeaneconomicco-operation.htm , Erişim Tarihi: 25.04.2021.

[5] OECD," Organisation for European Economic Co-operation", https://www.oecd.org/general/organisationforeuropeaneconomicco-operation.htm , Erişim Tarihi: 25.04.2021.

Çalışma 1945'ten 1960 yılına kadar Türkiye'nin Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü (*North Atlantic Treaty Organization/*NATO) dışında kalan BM ve AET ile olan ilişkilerini incelemektedir. Bu bağlamda 3 bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin batıda kurulan örgütlere eğilimleri tespit edilmeye gayret edilmiş, ikinci bölümde BM ile Türkiye ilişkileri ve son bölümde ise Türkiye ve AET ilişkileri ele alınmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'nin batı temelli uluslararası örgütlere yönelmesinin temel dinamiklerinin dönem konjonktürü, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye dönük agresif dış politika yaklaşımı, batının Türkiye açısından "çağdaşlaşma" hedefine ulaşmak için örnek olarak görülmesi, iktisadi bakımdan sağlanacak olan yardımlar ve batı güvenlik çemberi içerisinde yer almak olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda belirtilmesi gereken bir diğer nokta, Türkiye'nin BM yerine NATO'yu ani bir çatışma ya da güvenlik tehdidi bağlamında daha güvenilir kabul etmesi ve NATO'ya dahil olmak için talepte bulunmasıdır. Nitekim BM Güvenlik Konseyi üyelerinin ilgili dönem içerisinde savaştan yeni çıkmaları, ekonomik ve askeri olarak zayıf durumda olmaları, Türkiye'nin NATO'ya dahil olması için gerekli motivasyonu sağlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Dış Politikasının Batıya Dönük Tutumu

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye dış politika yönelimleri bağlamında Batı'da inşa edilen kurumlar içerisinde yer almayı tercih etmiştir. Türkiye, dış politikasında batıda tesis edilen hükümetler arası ve ulus üstü kurumlar ile daha yakın ilişki kurabilmek adına, bu oluşumları yakından takip etmiş ve Türkiye de batı için her zaman "özel" bir ülke olarak değerlendirilmiştir.[6] Türkiye'nin Avrupa'ya dönük ilgisi Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Avrupa, Türkiye için modernite ve aydınlanmaya ulaşabilmesi noktasında önemli bir köprü olarak görülmüş, 1960'lı yıllarda Yunanistan'ın AET'ye üyelik başvurusu o dönem Türk karar vericileri harekete geçirerek, Türkiye'nin AET'ye başvuru yapması ile sonuçlanmıştır.[7]

İkinci Dünya Savaşı'na katılmayan Türkiye daha sonra müttefik kuvvetlerin yanında savaşa dahil olmuştur. Savaş sonrası Türkiye hızlı bir şekilde Sovyet tehdidine karşı batının yanında yer alma politikasını uygulamıştır. Kore Savaşı'na ordularını gönderen Türkiye daha sonra NATO'ya dahil olmuş, 1955 yılında ise CENTO'ya[8] katılmıştır. Avrupa

[6] CVCE.eu, "The case of Turkey", https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/ceeebbd2-8cac-4f8f-8074-7f69be1141b2, Erişim Tarihi: 26.04.2021.

[7] Ziya Öniş, Suhnaz Yilmaz, "The Turkey-EU-US Triangle in Perspective: Transformation or Continuity?", *Middle East Journal,* 59;2, 2005, s. 267.

[8] "Merkezi Anlaşma Teşkilatı", CENTO, "Ortadoğu Antlaşma Teşkilatı" ya da "Bağdat Paktı" olarak bilinen 1955 ile 1979 yılları arasında faaliyet gösteren bir güvenlik örgütüdür. Birleşik Krallık, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan'ın üye olduğu örgütün temel amacı Ortadoğu'ya dönük Sovyet etkisinin azaltılması olarak belirlenmiş, ancak örgüt faal

ülkeleri ve ABD bu dönemde Türkiye'nin yakın işbirliğine girdiği ortakları olmuş, Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan güvenlik tehdidi Türkiye'nin ekonomik ve askeri olarak ABD ve Batı olanaklarına ihtiyaç duyması nedeniyle ilgili dönem içerisinde dış politikasının batı nezdinde gelişmesine sebebiyet vermiştir. Batı ile en önemli kırılma noktası Kıbrıs sorunu olmuştur. Türkiye Batının 1974 yılında meydana gelen darbeye karşı harekete geçmemesi sonucu 1978 yılında Sovyetler Birliği ile "dostluk" antlaşması imzalamıştır.[9]

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi uluslararası ilişkiler açısından yeni bir dönem olan "Soğuk Savaşı" başlatmış, Türk dış politikası açısından önemli meydan okumaların bulunduğu yeni politika tercihlerini zorunlu kılmıştır. Savaş sonrası uluslararası ilişkilerin iki lider aktörü olan ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında kalan ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde sahip olduğu alternatif politika tercihlerine sahip olmayan Türkiye, iki lider devlet arasında "denge" politikası sürdürmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda Türkiye SSCB'den ani şekilde gerçekleşecek olan bir saldırıyı önlemeyi amaçlarken diğer yandan beşeri ve askeri kaynaklarının yetersizliği nedeni ile tarafsız kalamayan Türkiye, "güç dengesi" bağlamında şekillendirmiş olduğu dış politikası ile iki büyük gücün karşılıklı olarak güç mücadelesine girmiş olduğu bu dönemden minimum düzeyde etkilenerek çıkabilmiştir. Nitekim Türkiye'nin rasyonel gerçeklerine dayanan bu dış politika gerçeği, batıya yönelmesi ile sonuçlanmıştır. Batı'da kendisine bir yer arayan Türkiye, "Soğuk Savaş" sürecinde mücadelenin nükleer boyuta sıçraması ve gerilimin artması sonucu "Batı kampı" içerisinde yer almayı zorunlu bir tercih olarak uygulamıştır. Bu dönemde SSCB'nin uydusu haline gelen devletlerin bağımsızlıklarının tehdit edilmesi, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını arttırmış, "Batı İttifakı'nın" yanında yer alan devletlerin, dış politika ve egemenliklerine saygı göstermesi, Türkiye'nin dış politikada batının yanında yer alması ile sonuçlanmıştır.[10]

İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB'nin Türk boğazlarında askeri üs ve bazı doğu illerine ilişkin talepleri Türkiye üzerinde SSCB yayılmacılığına ilişkin endişeyi güçlendirmiştir. Savaş dönemindeki tarafsızlığının da bir sonucu olan bu durum karşısında Türkiye, ABD ve Batı kampına yakınlaşmayı tercih etmiştir. 1947 yılında Truman Doktrini ile Türkiye, batı güvenlik şemsiyesi içerisine alınmış, ancak Potsdam Konferansı sonrası Türkiye SSCB tehditleri karşısında yalnız bırakılmıştır. ABD Truman Doktrini

olamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Britannica, "Central Treaty Organization", https://www.britannica.com/topic/Central-Treaty-Organization , Erişim Tarihi: 28.04.2021.

[9] Britannica, "Foreign Affairs since 1950", https://www.britannica.com/place/Turkey/Foreign-affairs-since-1950 , Erişim Tarihi: 29.04.2021.

[10] William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* Routledge, London and New York, 2013, s. 79.

bağlamında Türkiye'ye ekonomik ve askeri destek olma sözü vermiş, Türkiye 1948 yılında "Marshall Yardım Programı'na" dahil edilmiştir. Belirtilen gelişmeler ile Türkiye Batı kampı içerisinde kendisine yer edinmeye ve gerçekleşen yardımlar ile demokratik reformlara başlamış, dış politika tercihleri bağlamında iç politik yönetim anlayışı da değişime uğramıştır. Demokrasinin bir gereği olarak çok partili yaşama geçen ülke, batının kendisini tanımlamış olduğu değerlere dönük olarak önemli adımlar atmıştır. Demokrat Parti döneminde Türkiye, batı ile ilişkilerde önemli bir gelişme fırsatı yakalamıştır. Türkiye önce NATO üyesi olmuş daha sonra ise 1953 yılında "Balkan Paktı" imzalanmıştır. 1956 Süveyş Savaşı ve takip eden süreç içerisinde "Eisenhower Doktrini'nin" açıklanması ile 1959 yılında Türkiye ile ABD arasında yapılan karşılıklı anlaşma Türkiye'nin ABD düzleminde dış politikasına yön vermesi ile sonuçlanmıştır.[11]

Türk Dış Politikasına yön veren "batıcılık" ve "statükoculuk" ilkeleri bağlamında Türkiye, NATO dışında kalan uluslararası örgütlere hızlı bir şekilde dahil olma amacını gütmüştür. Türkiye bu bağlamda Cumhuriyet ile kurmuş olduğu batıyı örnek alan modern hukuk ve devlet sistemi ile uyumlu olacak şekilde batıda ortaya çıkan örgütlenmeleri yakından takip etmiştir. 1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi'nin kurucu üyelerinden olan Türkiye, daha sonra ekonomik ve diğer siyasi gelişmeleri yakından takip etmiştir. O dönemde AET ve Birleşik Krallığın liderliğinde oluşturulan Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (European Free Trade Area/EFTA) gibi alternatif oluşumlar içerisinden Türkiye, AET içerisinde yer almayı tercih etmiş ve Türkiye'nin bu tercihi memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye, Yunanistan'ın ardından AET'ye üye olma yönünde başvuruda bulunmuştur. 31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye, Menderes Hükümeti'nin başvuru kararı ile AET Bakanlar Konseyi'ne tercihini iletmiştir.[12]

Türkiye BM İlişkileri

Türkiye'nin BM'ye katılmasına dönük TBMM'de önemli görüşmeler gerçekleşmiş ve Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi sonrası San Francisco'da yapılacak olan toplantıya çağırılacağı Britanya elçisi tarafından Türk makamına bildirilmiştir. İlgili dönem içerisinde TBMM'de söz alan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, İngiltere Büyükelçisi "Sir Maurice Peterson" ile görüşmüş olduğunu ve kendisine küresel olarak ittifak devletlerine (Mihver) savaş ilan eden devletlerin "25 Şubat 1945" tarihinde yapılacak olan San Francisco'daki toplantıya çağrılacağını ve gelecekte kurulması düşünülen bir dünya düzenine dönük bir konferans

[11] Robert W. Olson, Nurhan Ince, Nuhan Ince, "Turkish Foreign Policy From 1923-1960: Kemalism and Its Legacy, A Review And A Critique", *Oriente Moderno,* 57; 5/6, s. 235-237.
[12] İrfan Kaya Ülger, *Avrupa Birliği Rehberi,* Umuttepe Yayınları, 2008, s.177.

yapılacağını demecinde ifade etmiştir.[13] İkinci Dünya Savaşı başladığından beri Türkiye dış politikada taraflar arasında bir denge gütme politikası benimsemiştir. Bu durum Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sınırlarına dayanana dek savaş dışında kalmasını ve Türkiye'nin savaşın sonunda kazananların yanında yer almasını da sağlamıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü liderliğinde izlenen bu politika sırasında Türkiye, Almanya, Sovyetler Birliği ve Britanya'nın baskısı altında kalmış, dönem liderlerinin realist/güç politikası deneyimlerinin olması, Türkiye'nin "denge politikası" olarak savaşın dışında kalma yaklaşımını başarı ile uygulamasında önemli bir faktör olmuştur. Türkiye Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmeden bu iki ülke ile tüm diplomatik ilişkilerini durdurmuştur. New York Times gazetesinde, 24 Şubat 1945 tarihinde Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na katılabilmek için Mihver Devletlere karşı savaş açtığına dönük haber yayımlanmıştır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka savaş ilanına dönük kararların "Yalta Konferansı" bağlamında alındığını yine yapmış olduğu konuşmasında ortaya koymuştur.[14]

TBMM Haziran 1945 tarihinde "Birleşmiş Milletler Anayasası ile Milletlerarası Daimi Adalet Divanı Statüsünün Onanması" bağlamında bir araya gelmiş ve Trabzon Milletvekili Hasan Saka'nın konunun görüşülmesine ilişkin teklifi kabul edilmiştir. Saka, yapmış olduğu konuşmada İkinci Dünya Savaşı sonrası BM'nin kurulması için hızla hareket edilmekte olduğunu ortaya koymuştur. Saka, San Francisco'da yapılan toplantı sonrası temsilcilerin BM Anayasası'nı hazırladığını, temel metnin "Dumbarton Oaks Projesi"[15] ismi ile anılan ve ABD, Birleşik Krallık, Sovyetler Birliği ve Çin tarafından hazırlanmış olan metin olduğunu belirtmiş, ancak Türkiye'nin bu belgenin düzenlenmesine çekinceli yaklaştığını ve daha sonra San Francisco'da hazırlanan metnin daha uygun olması nedeni ile Türk Heyeti olarak kabul ettiklerini belirtmiştir. Nitekim konferansa katılan devletlerin çoğunlukla BM Antlaşması için fedakarlıklarda bulunarak metni kabul ettiklerini ve uzun süreli bir dünya barışı istemeleri nedeni ile anlaşmayı onayladıklarını belirtmiştir. Saka, yeni kurulmakta olan BM'nin daha önce başarısız olan Milletler Cemiyeti

[13] Türkiye Büyük Millet Meclisi 7. Dönem 15. Cilt. 2. Demeçler, "Almanya ile Japonya'ya harp ilanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik Milletler Beyannamesine Türkiye'nin Katılmasına dair Hariciye Bakanı Hasan Saka'nın demeci" *Tutanak Dergisi,* 15;0, s. 126.

[14] Rona Aybay, "Turkey's Declaration of War on Japan at the end of the Second World War", *The Turkish Yearbook,* 33, 2002, pp. 293-298, s.294-297; Joseph M. Levy, "Turkey Declares War on the Axis to Get San Francisco Parley Seat; Turkey Votes War Againsnt the Axis lend-Lease Pact Signed", https://www.nytimes.com/1945/02/24/archives/turkey-declares-war-on-the-axis-to-get-san-francisco-parley-seat.html, Erişim Tarihi: 10.05.2021.

[15] "Dumbarton Oaks Projesi", İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'de toplanan ve BM kurulmadan önce toplanan ilk kongre olduğu bilinmektedir. Bugünkü Güvenlik Konseyi üyeleri olan ABD, Rusya -o dönemde Sovyetler Birliği-, Çin, Birleşik Krallık biraraya gelmiş ve proje üzerinde çalışmışlardır. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: İlhan Lütem, "Dumbarton OAKS Projesi" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2;1, 1944, pp. 127-138, s. 127http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/225/1922.pdf

tecrübesinden farklı olup olmadığının zaman içerisinde ortaya çıkacağını, ancak BM sisteminde dünyada barış ve güvenliği korumak adına daha fazla yükümlülük ve düzenlemeye yer verildiğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda yeni BM sisteminde "Güvenlik Meclisi"[16] adında bir organın bulunduğunu, lider devletlerin bu yapı içerisinde yer aldığını, çünkü askeri ve ekonomik zenginlik bakımından önde gelen ülkelerin bu organın gerekliliklerini karşılayabileceğini ifade etmiştir. Saka bu bağlamda Türk heyetinin BM Anlaşması'nı imzalamış olduğunu belirtmiştir.[17] Türkiye yoğun tartışmaların ardından BM'ye üye olmuş[18], BM uluslararası bir örgüt olarak ABD, Sovyetler Birliği, Birleşik Krallık, Fransa ve Çin'in öncülüğünde 24 Ekim 1945 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. BM Güvenlik Konseyi üyeleri olan ABD, Rusya -o dönemde Sovyetler Birliği- Britanya, Fransa ve Çin liderliğinde küresel barış ve güvenliğe dönük ortaya çıkan tehditlerin önlenmesi amacını gütmüştür. Türkiye, BM Antlaşması'nı diğer ülkelerle birlikte San Fransisco'da imzalayarak, örgütün bir üyesi haline gelmiştir.[19]

Türkiye, BM'ye üye olduktan sonra iki taraf arasındaki ilişkiler dönem konjonktürüne göre şekillenmeye devam etmiştir. Özellikle bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye dönük talepleri ve Türkiye'nin BM'de yer alması ile bir güvenlik şemsiyesi altına girdiği düşüncesi ilişkilerin gelişimi açısından önem taşımaktadır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki baskısının yanında, Kore Savaşı'nın meydana gelmesi ile artan komünizm tehdidi Türkiye'nin Batı güvenlik kalkanında yer alması ve bölgesel bazı ittifaklar içerisine dahil olması ile sonuçlanmıştır. Mayıs 1945 tarihinde Rusya, Türkiye ile arasındaki "Dostluk Antlaşması'nı"[20] koşulların değişmesi neticesinde uzatmayacağını iletmiştir. Sovyetler Birliği, Türkiye ile yapılacak olan yeni anlaşma için ön koşulların Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetlere verilmesi ve Boğazların durumunun yeniden ele alınması gibi ön şartlarını ortaya koyduktan sonra, Türkiye

[16] "Güvenlik Konseyi"

[17] Türkiye Büyük Millet Meclisi, "7. Dönem, 19. Cilt, 90. Birleşim", *Tutanak Dergisi,* s.156-158, 176.

[18] Türkiye'nin BM'ye üyeliğine dönük basının göstermiş olduğu tepki ve reaksiyonlar için bakınız; Institute of International Relations of the Faculty of Political Sciences at the University of Ankara, Turkey and the United Nations, Manhattan Publishing Company, New York, 1961, s. 73-77.

[19] Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, "Turkey's Relations with the United Nations", https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-the-united-nations.en.mfa , Erişim Tarihi: 15.05.2021.

[20] Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1925 yılında karşılıklı bir "Dostluk Antlaşması" imzalanmıştır. İlgili Antlaşma 12 Mart 1945 tarihinde Sovyetler Birliği tarafından kaldırılmış ve çeşitli şartların Türkiye tarafından kabul edilmesi sonucunda Antlaşmanın yenilenebileceğini Türkiye'ye iletmiştir. William Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* Routledge, London and New York, 2013, s. 80.

net bir şekilde koşulları kabul etmediğini ifade etmiş ve bunun üzerine Sovyetler Birliği de Türkiye'ye dönük saldırgan tutumlarını arttırmıştır.[21]

Sovyet tehdidinin artması ve BM'nin Türkiye'ye dönük bu tehditler karşısında Türkiye'ye ihtiyacı olan desteği verememesi, ABD'nin Sovyet tehdidi karşısında harekete geçmesini sağlamıştır. Türkiye'nin ABD'den istemiş olduğu yardım 12 Mart 1947 tarihinde ABD Kongresi'nde kabul edilmiş ve Türkiye ile Yunanistan ABD'nin maddi desteğini almıştır. BM'de ABD temsilcisi yapmış olduğu konuşmada, Türkiye ve Yunanistan'ın güvenliğinin böyle bir dönemde BM'yi güçlendireceğini belirtmiş ve işbirliğinin önemine dikkat çekmiştir. ABD tarafından Türkiye ve Yunanistan'a verilen yardıma Arnavutluk ve Sovyetler Birliği temsilcileri karşı çıkmış, ancak Brezilya destek vermiştir. Nitekim Türkiye'nin mevcut BM yapısına maddi ve askeri olarak güvenememesinin haklı nedenleri vardır. BM Güvenlik Konseyi üyelerinin en güçlü olanları savaştan yeni çıkmış ve oldukça zayıf durumdayken, Türkiye Sovyetler tehdidi karşısında ABD'yi arkasına almak istemiştir. ABD'nin "Truman Doktrini" ile BM çatısı altında gerçekleştirmiş olduğu yardım, BM'nin etkinliğinin artmasına yardımcı olduğu gibi bir BM başarısı olarak da görülmüştür. Türkiye BM'nin amaçlarına bağlı kalmış olsa da bu dönemde ortaya çıkan konjonktür Türkiye ile ABD ilişkileri açısından dönüm noktası olmuş, Türkiye'nin BM'ye güvenlik bakımından tam anlamı ile güvenemeyeceğini ortaya çıkarmış ve Türkiye'nin bölgesel güvenlik antlaşmalarına yönelmesine neden olmuştur.[22]

BM sisteminin mevcut zayıflıkları nedeni ile Türkiye, bölgesel güvenlik ve işbirliği anlaşmalarına yönelmiş ve bu tür bir yapının BM'nin mevcut zayıflıklarını tamamlayacağını düşünmüştür. Bu bağlamda NATO öne çıkmış ve 1949 yılında kurulan örgüt Türkiye tarafından desteklenmiştir. Türkiye BM'nin önemli bir örgüt olduğunu düşünse de dönem konjonktürü ve çağın gerekliliklerine cevap verebilir bir sistem içerisinde işlemediğini düşünmüştür. Türkiye'nin BM yerine NATO üyeliğini hedeflemesi bu dönemde öncelikle olumlu karşılanmamıştır. Nitekim Britanya, Türkiye'nin Ortadoğu'daki önemli rolünü referans göstererek, Avrupa güvenliği bakımından güvenlik yapısı içerisinde yer almadığını ve ülkenin Karadeniz, Akdeniz ve Doğu Akdeniz açısından önem taşıdığını ifade ederek, NATO dışında kalması gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak ilgili dönem içerisinde Kore Savaşı'nın başlaması, dönem konjonktürünü ciddi biçimde etkilemiştir. BM Güvenlik Konseyi üyeleri acil bir şekilde toplanmış, Türkiye BM Şartı'na bağlılığını vurgulayarak yardım edeceğini belirtmiş ve 4500 asker göndereceğine dönük bilgiyi BM Genel

[21] Institute of International Relations of the Faculty of Political Sciences at the University of Ankara, Turkey and the United Nations, Manhattan Publishing Company, New York, 1961, s. 147.

[22] Institute of International Relations of the Faculty of Political Sciences at the University of Ankara, Turkey and the United Nations, Manhattan Publishing Company, New York, 1961, s.150-152.

Sekreteri'ne iletmiştir. Türkiye'nin bu hamlesi ilgili dönem içerisindeki kolektif güvenlik anlayışının ilk örneğini oluşturması bakımından önem taşımaktadır.[23]

Türkiye ile BM arasındaki ilişkiler açısından ilgili dönemlerde bir diğer öne çıkan konu "Kıbrıs" olmuştur. Kıbrıs'ın dünya politikasında önem kazanması 1954 yılı ile başlamış ve Kıbrıs konusu ilgili dönem içerisinde BM'ye götürülmüştür. 1954 ve 1958 yıllarında Kıbrıs, BM gündemine getirilmiş, BM karşılıklı görüşmeler yolu ile Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunun çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim Birleşik Krallığın da katılmış olduğu üçlü görüşmeler önce Zürih'te daha sonra ise Londra'da 1959 yılında gerçekleştirilmiş ve görüşmelerin sonucunda Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni kurulan "Kıbrıs Cumhuriyeti" ile Türk ve Rum tarafları yetki bakımından eşit haklar ile donatılmışlar ve Türkiye'ye Kıbrıs'ta asker bulundurabilme hakkı tanınmıştır. Bu şekilde Türkiye'nin güney sınırlarını güvence altına alması sağlanmıştır.[24]

Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkilerinin Öncesi ve Ortaklık Anlaşmasının İmzalanması (1948-1963)

Avrupa'da ortaya çıkacak olan entegrasyon sürecine Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin ilgisi oldukça dikkat çekicidir. Türkiye'nin somut adımları İkinci Dünya Savaşı sonrası atmış olduğu görülse de savaşlar arası dönem içerisinde Türkiye yeni kurulan bir Cumhuriyet olarak Avrupa'da yeşeren yeni oluşumlara ilgi göstermiştir. Bu bağlamda Coudenhove Kalergi'nin "Pan-Avrupa" düşüncesi ve Aristide Briand'ın "Avrupa Birliği" fikri Milletler Cemiyeti bağlamında öne çıkan düşünceler olmuştur. Türk karar vericiler ilgili dönem içerisinde bu tür düşüncelere yakın durmuş ve Batı'da Türkiye'nin yer alması için oldukça kararlı bir şekilde hareket etmiştir.[25]

Sovyetler Birliği'nin, diğer ülkelerin Türkiye'den talep edilen toprak isteklerine destek vermesi, Türkiye'yi batıya yakınlaştıran faktörlerden biri olmuştur. Bu dönemde yine SSCB tarafından Montrö Antlaşması'nın gözden geçirilme talebi, Türkiye'nin batıya dönük yaklaşımını teşvik etmiştir. 1947 yılında düzenlenen Montreux Kongresi ile birlikte batı ve Türkiye için SSCB somut bir tehdit olarak ortaya çıkmış, böylece Türkiye'nin batılı örgütler içerisinde yer alma süreci de hızlanmıştır. 1946 yılında kurulan Demokrat Parti ve dönemin Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Hükümeti içerisinde yer alan ve "otuzbeşler" olarak bilinen grup, Nihat Erim başkanlığında daha ılımlı bir tavır ile hareket ederek, Avrupa'da ortaya çıkmakta olan oluşumlara karşı pozitif yaklaşmışlar ve

[23] Institute of International Relations of the Faculty of Political Sciences at the University of Ankara, a.g.e., s. 157-162.
[24] Institute of International Relations of the Faculty of Political Sciences at the University of Ankara, a.g.e., s.195-196.
[25] Dilek Barlas, Serhat Güvenç, "Turkey and the Idea of a European Union during the Inter-war Years 1923-1939", *Middle Eastern Studies,* 45;3, pp. 425-446, s. 425.

Türkiye'nin batıya dönen yüzü olmuşlardır. Nitekim Nihat Erim, dönemin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ve Şemsettin Günaltay, Avrupa hareketinin temasa geçtiği Türk temsilcilerdir. Mayıs 1948 tarihinde Avrupa'da toplanmış olan Lahey Kongresi, Avrupa bütünleşmesi bakımından dönüm noktası olarak gelişmelere şahit olmuştur. Kongre'de alınan kararlar bağlamında kongre sonrası oluşturulan düzenleme komitesi "Uluslararası Avrupa Hareketi" olarak isimlendirilen bir yapıya dönüşmüştür. "Uluslararası Avrupa Hareketi" Brugmans'ın liderliğindeki "Avrupa Federalistleri Birliği", Churchill'in liderliğindeki "Birleşik Avrupa Komitesi" ve Kalergi liderliğindeki "Avrupa Parlamenterler Birliği" tarafından desteklenmiştir. Ulusal örgütlenmeler bağlamında ortaya çıkan bütünleşme sürecinin ilk dalgasında Türkiye'de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye'den Lahey Kongresi'ne Ahmet Emin Yalman bir gazeteci olarak katılmış, Türkiye resmi düzeyde kongreye yakın ilgi göstermemiştir. Kongre sonrası Nihat Erim "Avrupa Federalistler Birliği" tarafından resmi temasların kurulması için ilk belirlenen kişi olmuştur. Nihat Erim Türkiye'de Avrupa'daki gelişmelerin yakından takip edildiğini ve TBMM içerisinde "Avrupa Federalizmi Parlamenter Grubu" oluşturulduğunu iletmiştir. O dönemde Urfa vekili olan Suat Kemal Yetkin TBMM içerisinde kurulan grubun başına getirilmiş ve yine Avrupa Hareketi Genel Sekreterliğini yürütmekte olan J.H. Retinger[26] tarafından Yetkin'den, Türkiye'de "Avrupa Hareketi Türkiye Ulusal Konseyi'nin" kurulması talep edilmiştir.[27]

Belirtilen gelişmeler bağlamında 1948 yılında Türkiye'de "Avrupa ve Dünya Federasyonu Fikrini Yayma Cemiyeti" kurulmuştur. Cemiyetin temel amacı kuruluş tüzüğünde tüm dünya insanlarının barış, huzur ve refah içinde yaşaması için bir federasyon bağlamında bir araya gelmesine dönük düşüncelerin yayılması olarak ortaya konmuştur. Türkiye tarafından Lahey Kongresi sonrası ortaya çıkan Avrupa bütünleşmesine dönük destek nihayet resmi hale gelmiştir. Böylelikle resmi düzeyde Türkiye toplantılara katılmak ve toplantıları takip etmek istemiştir. 1950 yılında gerçekleşen seçimler, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği yeni bir dönem başlatacak ve "Avrupa ve Dünya Federasyonu Fikrini Yayma Cemiyeti" yeniden bir örgütlenme sürecine girerek Demokrat Parti ve CHP'li temsilcilerin Avrupa bütünleşmesini destekleyecekleri bir dönem

[26] Avrupa Birliği'nin kurucu babaları olarak bilinenler dışında Joseph Retinger'in, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra modern entegrasyon sürecinin ortaya çıkmasında önemli katkıları bulunmaktadır. Avrupa'daki entegrasyon sürecine işlevsel bir bakış ile yaklaşan Retinger, 1946 yılından 1950 yılına kadar entegrasyon sürecinin ortaya çıkabilmesi için ciddi gayret göstermiştir. Bunlar arasında 1946 yılında "Avrupa Ekonomik İşbirliği Cemiyeti'nin" kurulması, 1948 yılında "Avrupa Kongresi'nin" düzenlenmesi, 1949 yılında "Avrupa Hareketi'nin" kurulması en öne çıkanlarıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Andrzej Pieczewski, "Joseph Retinger's Conception of and Contribution to the Early Process of European Integration", *European Review of History,* 17;4, 2010, pp. 581-604, s. 581.

[27] Mehmet Cevat Yıldırım, "1948-1960 Döneminde Türkiye'de Avrupacılık: Avrupa Birliği Arşiv Belgelerine Göre Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, 11; 41, s. 112-114.

başlayacaktır. Avrupa bütünleşme sürecinde ulus-üstü entegrasyon düşüncesinin güç kazanması sonucu "Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatı" kurulacak, egemenlik devrini öngörmeyen ancak Kongre'de tartışılan bir diğer düşünce de Avrupa Konseyi'nin kurulmasında başat role sahip olacaktır. Türkiye bilindiği gibi egemenlik devri düşüncesine sıcak bakmamaktadır. Bu nedenle ilgili dönemde Türkiye bu tartışmaların dışında kalmıştır. Nitekim Aralık 1951 tarihinde Avrupa'ya paralel olarak Türkiye'de de "Gençliğin Avrupa Kampanyası" oluşturulmuştur. 1956 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren oluşum Türkiye'de toplumsal düzeyde Avrupa bütünleşme sürecine işbirliği süreçleri oluşturarak destek vermek amacı ile faaliyetlerini yürütmüştür. Bu bağlamda 1948'de başlayan ve 1956 yılına kadar karşılıklı ilişkilerin devam etmiş olduğu Avrupa bütünleşme sürecinde Türkiye önemli bir yere sahip olmakla birlikte, 1959 yılında AET'ye yapılan başvuru sürecinde belirtilen ve ilk dönem olarak adlandırılabilecek bu gelişmelerin etkisinin büyük olduğu kabul edilebilmektedir. [28]

Türkiye Avrupa'da meydana gelen entegrasyon sürecini yakından takip etmiş olsa da, Yunanistan'ın AET'ye başvurması Türkiye'nin hızlı bir şekilde harekete geçmesine sebebiyet vermiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı olan Fatin Rüştü Zorlu, yakından takip etmiş olduğu gelişmeleri Başbakan Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile paylaşmış ve Türkiye'nin de Yunanistan gibi AET'ye başvurması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak AET gibi diğer uluslararası örgütlerden farklı yapıları içerisinde barındıran bir oluşumun tam anlamı ile anlaşılamaması ve bu yöndeki teknik zayıflık ve ABD'nin Türkiye'nin bu tercihine dönük yaklaşımının bilinmemesi, Türkiye'nin ilk anda farklı zorluklarla karşı karşıya olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye, Yunanistan'ın üye olması durumunda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik bakımdan dezavantajlı konuma düşeceği endişesi ile hareket etmiştir. AET ile yapılacak olan anlaşmada Türkiye'nin ekonomik ve siyasi olarak çıkarlarının korunabileceğine dönük ihtimal dahilinde Başbakan Menderes ve Cumhurbaşkanı Bayar ikna olmuş ama iç siyasi dengeler bakımından başvurunun gizlenmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye Yunanistan'ın başvuru yapmış olduğu tarih olan 15 Temmuz 1959'dan tam 16 gün sonra AET'ye üyelik başvurusunu iletmiştir. Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruya Avrupa'dan olumsuz bir tepki gelmediği gibi, ilgili dönem içerisinde Almanya Ekonomi Bakanı olan Ludwig Erhard, Türkiye'yi ziyaret ederek, Türkiye'nin AET gibi bir oluşum içerisinde yer almasının gerekliliği üzerine oldukça olumlu görüşler belirtmiş ve bu durumda Başbakan Menderes başta olmak üzere dönem hükümetinin elini güçlendirmiştir. Türkiye yaşanan olumlu gelişmeler ışığında AET'den gelen bir diğer haber ile sürece dönük motivasyonunu daha da güçlendirmiştir. AET Bakanlar

[28] Yıldırım, a.g.m., s.115-116, 119, 127; İlhan Lütem, "Federal Bir Dünya Nizamı Tasarıları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 7; 3, 1950, s. 154.

Konseyi tarafından 11 Eylül 1959 tarihinde Türkiye'nin başvurusunun kabul edildiği Türkiye'ye iletilmiştir.[29]

Türkiye, Yunanistan'ın dış politika hamlelerine dönük olarak hızlı bir refleks geliştirmiş, Yunanistan'ın dış politika tercihlerinin yakından izlenmesi Türkiye'nin dış politikası üzerinde etkili olmuştur. Nitekim Yunanistan'ın AET üyesi olduktan sonra bu üyeliğin getireceği ekonomik, siyasi ve diğer kazanımların Türkiye'ye karşı kullanılması Türkiye tarafından tercih edilmeyen bir dış politika statüsünün ortaya çıkmasına neden olma potansiyeli taşırken, Türkiye üyelik başvurusu ile bu durumu engelleme refleksi göstermiştir. Özellikle Yunanistan'ın "Avrupa'nın Altın Çocuğu" olduğuna dönük tarihsel algı Türk siyasetçilerin AET'ye dönük şüphelerini arttırmıştır. Nitekim ülkenin AET üyelerinin çoğu ile önemli miktarlara ulaşan ekonomik ilişkilerinin varlığı, Yunanistan ile ithalat ve ihracat ürünlerinin neredeyse aynı olması, Türkiye'nin AET'ye başvurusunu tetikleyen diğer önemli nedenler olmuştur. Türkiye, Yunanistan karşısında özellikle tarım ürünlerinde Avrupa pazarını kaybetmek istememiş, ihracatını maksimum seviyeye yeni pazarlar bularak çıkarmayı amaçlamış ve ekonomik olarak kalkınma atılımı gerçekleştirmek, kredi ya da yardım bulabilmek için AET üyeliğine başvurmak mantıklı görülmüştür. AET ile Türkiye arasındaki görüşmeler resmi olarak 28 Eylül 1959 tarihinde başlamıştır. Türkiye'nin Yunanistan ile kıyaslanmış olduğunda ortaklık anlaşması olan "Ankara Anlaşması'nı" imzalaması daha uzun sürmüştür. Türkiye'nin ekonomik ve siyasi olarak talepleri ile AET'nin taleplerini uzlaştıracak bir çözümün bulunması Türkiye'nin anlaşmayı imzalama sürecini geciktirmiştir. Aynı zamanda Yunanistan'a AET tarafından verilen imtiyazların genişliği Türkiye'nin AET ile olan ilişkisi üzerinde ciddi etkilere neden olmuş ve AET içinde verilen geniş imtiyazlar bir sorun olarak sürekli gün yüzüne çıkmıştır.[30]

Yunanistan'ın AET'ye getirmiş olduğu ekonomik yük, Türkiye'nin -o dönemde- az gelişmiş bir ülke olarak AET'den alacağı yardım ve ekonomik destekleri etkilemiştir. Yunanistan'a verilen geniş imtiyazlar Türkiye'ye verilmemiştir. Türkiye, uzun bir süre Yunanistan karşısında kaybetmiş olduğu ekonomik ayrıcalıklarını müzakere ederek dezavantajlı konumunu düzeltmeyi ve ileride uğrayacağı mağduriyetleri engellemeye çalışmıştır.[31]

İlgili dönem içerisinde nüfus artış hızı, okuma yazma oranı ve istihdam gücü bağlamında Akdeniz ülkesi tarım ilkelerini uygulayan Türkiye'nin

[29] Çağrı Erhan, Tuğrul Arat, "AET'yle İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt 1, Baskı 12, İstanbul İletişim Yayınları, 2006, s. 818-820.

[30] Mehmet Ali Birand, "Turkey and the European Community", *The World Today,* 34;2, 1978, s. 52-53.

[31] Çağrı Erhan, Tuğrul Arat, "AET'yle İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt 1, Baskı 12, İstanbul İletişim Yayınları, 2006, s. 827-828.

sahip olduğu endüstri, devlet tarafından kontrol edilmekle birlikte, ülke yüksek gümrük tarifeleri ile korumacı bir yapıya sahip kalkınma paradigmasını takip etmiştir. Dönemin iktidarı olan Demokrat Parti tarafından takip edilen iktisadi politika, elde edilen döviz kaynaklarının pahalı ithalat ürünlerine aktarılması yönünde olmuştur. İlgili dönem içerisinde 1 milyon dolar dış boca sahip olan Türkiye'nin toplam altın rezervi 132 ton olarak gerçekleşmiş ve toplam döviz rezervi 14 milyon dolara gerilemiştir. Belirtilen dönem içerisinde Yunanistan'ın toplam döviz rezervi 116 milyon dolar olarak tespit edilmiştir. Türkiye'nin mevcut durumu az gelişmiş bir ülke profili çizmiş olsa da AET için potansiyel ve dinamik bir pazar olarak değerlendirilmiş, ancak zamana ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Türkiye'nin Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri içerisinde yer aldığı serbest piyasa koşullarına uyum sağlaması için hazır olmadığı kanaati AET içinde kabul görmekle birlikte, Türkiye'nin "Avrupalı"[32] bir ülke olmadığı da yoğun bir şekilde tartışılmıştır. İlk dönem görüşmelerinde Türkiye'nin AET'ye üyeliğine dönük ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Almanya'nın genel olarak stratejik ve siyasi nedenlere dayandırmış olduğu Türkiye desteği, AET Konsey toplantılarına damgasını vurmuştur. Müzakere sürecinde Türkiye, Yunanistan ile aynı şekilde değerlendirilmek ve aynı imtiyazlara sahip olmak istediğini somut bir şekilde ortaya koymuş olsa da müzakerelerin sonucunda Türkiye'nin aynı imtiyazlara sahip olamayacağı ortaya çıkmıştır. Nitekim AET, Türkiye'nin 22 yıl sonunda üyelik ve 500 milyon dolar tutarındaki borç talebine olumsuz yaklaşmıştır.[33]

İlk görüşme 1959 yılında "Türkiye Dışişleri Bakanlığı Milletlerarası Ekonomik Münasebetler Dairesi Genel Müdürü" olan Semih Günver liderliğinde ve büyükelçi Rıfkı Zorlu başkanlığında gerçekleşmiştir. Türkiye ilk görüşmede AET'den daha geniş bir zaman dilimine yayılan bir üyelik perspektifi ile ekonomik olarak ülkenin gelişmesi adına çeşitli imtiyazlar talep etmiştir. AET Türkiye'nin taleplerine karşılık olarak serbest bir para politikasını hayata geçirmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. İlk görüşmede üzerinde durulan konular genel olarak Türkiye ile AET arasındaki ekonomik sorunlar olmuştur. Türkiye, gümrük birliği oluşturulmasına dönük olarak çeşitli itirazlarını dile getirmiş, bazı iktisadi

[32] Avrupa Komisyonu tarafından Avrupa kimliğine dönük olarak Avrupa Konseyi için 1992 yılında hazırlanan "Avrupa ve Genişleme Zorlukları" isimli rapor ile "Avrupalı" olarak ifade edilen kavramın resmi olarak tanımlanmış olmadığı, ancak kavramın coğrafi, tarihsel ve kültürel faktörleri kendi bünyesinde toplayarak Avrupalı kimliğine işaret ettiği, yüzyıllar boyunca süren karşılıklı kültürel etkileşimin kolay bir şekilde tanımlanamayacağı belirtilmiştir. Nitekim Komisyona göre Avrupa Birliği'nin sınırları sürekli değişmekte ve genişlemektedir, bu nedenle Avrupa Birliği için sınırları değişkendir değerlendirmesi dikkat çekicidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Bulletin of the Eruopean Communities, "Europea and the Challenge of Enlargement", http://aei.pitt.edu/1573/1/challenge_of_enlargement_June_92.pdf, Erişim Tarihi: 30.04.2021.

[33] Birand, a.g.m., s. 53-54.

talepler ve ticaret politikalarının taraflar arasında uyumlaştırılması gibi konular görüşülmüştür.[34]

Türkiye ile AET arasında ortaklık anlaşması imzalanmadan önce ikinci ön hazırlık görüşmesi, 2-4 Aralık 1959 tarihinde gerçekleşmiştir. Görüşmede Türkiye, AET'den oldukça geniş isteklerde bulunmuş, gümrük indirimleri başta olmak üzere Türkiye kesin tarih vermeksizin bazı sektörlerde ciddi ayrıcalıklar talep etmiştir. AET, Türkiye'den gümrük indirimlerini nasıl gerçekleştireceğine dönük olarak somut tarihler vermesini talep etmiş, ancak Türkiye hangi sektör ve mallarda nasıl indirimler yapılacağına yönelik bir takvim vermekten kaçınmıştır. Ayrıca belirtilen görüşmede Türkiye bakımından daha teknik konular da gündeme gelmiştir. Özellikle Türkiye temsiliyet konusunda AET'den Bakanlar Konseyi'ne katılma gibi bir talepte bulunmuş, mali yardım gibi önemli konular da gündeme gelmiş, ancak AET Türkiye'nin taleplerine somut karşılıklar vermediği gibi Türkiye'nin temsil edilmesi için karşılıklı komitelerin kurulabileceğini belirtmiştir. AET'nin, Türkiye'nin Yunanistan ile görüşüp Yunanistan'dan yardım alabileceğini belirtmesi sonrası, Türkiye ile Yunanistan bir araya gelerek AET'ye yönelik önerilerini karşılaştırmıştır. Bu bağlamda da Türkiye'nin ihraç ürünlerinde Yunanistan ile benzer taleplere sahip olduğu, ancak önerilerinin belirsiz olması, takvim vermekten kaçınması gibi nedenlerle Yunanistan'dan ayrılmış olduğu ve Yunanistan'ın önerilerinin AET'ye göre daha kabul edilebilir olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim Türkiye yerine AET Yunanistan ile görüşmelerde önemli bir ilerleme sağlarken, Türkiye ile görüşmelerin zamana yayılmasına dönük bir yaklaşım benimsemiştir.[35]

1960 yılında Türkiye'de ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık ve toplumsal huzursuzluk ortamı 27 Mayıs 1960 tarihinde darbe ile sonuçlanmıştır. Başta hükümet yetkilileri olmak üzere askeri yönetim İstanbul, Ankara ve İzmir'de kontrolü ele almış ve Demokrat Partili tüm temsilciler de tutuklanmıştır. Milli Birlik Komitesi olarak ifade edilen darbeyi kontrol eden 38 subaydan oluşan yapı hızlı bir şekilde anayasa hazırlanacağını ve sivil yönetimin yeniden tesis edileceğini ifade etmiştir.[36] 1960 yılında meydana gelen darbe ile, Türkiye ile AET ilişkileri ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Milli Birlik Komitesi tarafından açıklanan bildiride Türkiye'nin AET'ye dönük tutumunda herhangi bir değişiklik olmayacağı yönünde ifadeler olsa da AET Türkiye'ye karşı ciddi bir tutum belirsizliğine düşmüştür.[37]

[34] Umut Karabulut, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) Üyelik Başvurusu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8;16, 2012, s. 29.
[35] Erhan, Arat, a.g.e., s. 821-822.
[36] Christopher Gunn, "The 1960 Coup in Turkey", *Journal of Cold War Studies,* 17;2, 2015, s. 103.
[37] Erhan, Arat, a.g.e., s.824-825.

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen darbe sonrası AET ilişkilerindeki belirsizlik artmış ve Türkiye'nin AET'ye dönük olarak nasıl bir yol haritası izleyeceğine ilişkin perspektif somut bir şekilde oluşturulamamıştır. Nitekim bu dönemde Türkiye'nin Brüksel temsilcisi Tevfik Saraçoğlu, AET'ye Türkiye'nin süreci yavaşlatmak niyetinde olduğuna dair bilgi vermiş, bu şekilde de AET ile Türkiye arasında ivme kazanan ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin içerisinde bulunduğu durum nedeni ile AET de Türkiye ile ilişkileri bu süreç içerisinde daha ileri götürecek adımlar atmamıştır. Aynı zamanda ülke yöneticilerine dönük idam cezalarının gündeme gelmesi AET üye ülkelerinde büyük bir endişeye neden olmuştur. Yeni kurulmuş olan hükümetin reformlar konusunda net bir yaklaşıma sahip olmaması ve "yeni tez" yaklaşımı ile AET'ye dönük yeni bir önerinin oluşturuluyor olması AET'yi endişelendiren diğer nedenler olmuştur. Türkiye Ekim 1960 tarihinde AET ile gerçekleştirilen görüşmede yeni yaklaşımını ortaya koymuştur. AET, Türkiye'nin bu tutumu karşısında istişare görüşmelerinin sürmesi gerektiğini belirtmiş ve Türkiye'deki siyasi durumun istikrara kavuştuktan sonra ilişkilerin seyrinin belirlenmesinin daha rasyonel olduğuna dönük bir yaklaşım benimsemiştir.[38]

AET, darbe sonrası Türkiye'nin yaşamakta olduğu iç meseleler nedeni ile müzakere sürecini ağırdan almış bu nedenle görüşmeler ancak 1962 yılında başlayabilmiştir.[39] Türkiye'nin beklentilerinin aksine, AET ile Türkiye arasındaki görüşmeler çeşitli engellere takılarak oldukça uzun sürmüş, nihayet 1963 yılında taraflar arasında imzalanan Ankara Anlaşması ile Türkiye ve AET bir "Ortaklık Anlaşması" üzerinde mutabık kalarak ilişkileri resmi boyuta somut olarak taşımışlardır.[40]

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye savaşı kazanan ülkelerin yanında yer alma tercihinde bulunmuştur. Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi ile kurulacak yeni dünya düzeninin merkezi örgütlerinden birisi olması beklenen BM'ye üye olmasının yolu açılmıştır. Türkiye, BM'nin kurulması adına San Francisco'daki konferansa katılmış ve "Dumbarton Oaks" konferansında hazırlanan metin yerine Francisco'da yapılan konferansta üzerinde uzlaşıya varılan BM Antlaşmasına bağlı olduğu belirterek BM'nin kuruluşuna destek vermiştir. BM'nin kuruluş aşamasında TBMM'de gerçekleşen tartışmalar dikkatleri çeker niteliktedir. Bu bağlamda yeni kurulacak örgütün uluslararası barışı korumada göstereceği başarı ve yapısı ciddi bir şekilde tartışılmış ve Türkiye'nin dönem içerisinde bulunduğu konjonktür ve güvenliğe dönük

[38] Erhan, Arat, a.g.e., s.824-827.
[39] J.R. Lambert, "The European Economic Community and the Mediterranean Area", *The World Today,* 21;4, 1965, s. 164.
[40] Birol A. Yesilada, "The Worsening EU-Turkey Relations", *SAIS Review (1989-2003)*, 19;1, 1999, s. 145.

endişeleri hesaba katılarak, Türkiye'nin mevcut Antlaşmayı onaylayarak bir BM üyesi haline gelmesi kabul edilmiştir. Türkiye, BM üyeliği sonrası batının merkezi güvenlik ve diğer örgütleri ile ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Türkiye açısından batının Osmanlı döneminden beri çağdaşlaşma ve modernleşme ile eş değer tutulması, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'nin batı örgütleri içerisinde yer almasında önemli bir role sahip olmuştur.

1945 ve 1960'lı yılları kapsayan süreç içerisinde BM ile Türkiye arasındaki ilişkiler Türkiye'ye dönük güvenlik endişeleri bağlamında şekillenmiştir. Özellikle SSCB'nin Türkiye üzerindeki tehditkâr talepleri ve komünizmin yayılmasının engellenmek istenmesi Türkiye'nin BM'den beklemiş olduğu güvenlik kalkanını talep etmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak BM Güvenlik Konseyi üyelerinin savaş sonrası askeri ve ekonomik bakımdan zayıflıkları ABD'nin öne çıkmasını sağlamış ve BM bağlamında Türkiye, ABD ile ikili ilişkilerini geliştirme olanağı bulmuştur. 1947 yılında açıklanan "Truman Doktrini" ile Türkiye BM aracılığı ile ABD'den beklemiş olduğu ekonomik ve güvenlik desteğini almıştır. Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik tutumu BM'nin önemini öne çıkarmış olsa da Türkiye, BM'nin ihtiyacı olan güvenlik kalkanını sağlamayacağına dönük bir yaklaşım benimseyerek kolektif ve bölgesel güvenlik işbirliklerine olan ihtiyacı vurgulamış ve NATO üyeliği dışarısında kalmak istemediğini belirtmiştir.

Türk dış politikası bakımından bir diğer dönüm noktası, Türkiye'nin AET'ye "31 Temmuz 1959" tarihinde üye olmak için başvuru yapması olmuştur. Türkiye'nin başvurusunun birden çok nedeni olmakla birlikte temel endişe Türkiye için güvenlik olarak öne çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın yıkmış olduğu Avrupa'nın tekrar inşa edilmesi için Avrupa bu dönemde uluslararası alanda faaliyet gösteren hükümetler arası örgütlerin kurulduğu bir test alanı haline dönüşmüş, güvenlik, ticaret ve diğer alanlarda kendisini dünya ile entegre kılacak yapıları hayata geçirmeye başlamıştır. Avrupa'da gelişmekte olan bu inşa sürecine Türkiye de katılmak istemiş ve Avrupa örgütleri içerisinde yer almak Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası temel dış politika yönelimi olmuştur. Nitekim Türkiye, Marshall Yardımı bağlamında kurulan OEEC'ye kurucu üye ülke olarak katılmış, 1949 yılında kurulan Avrupa Konseyi'ne üye olmuş ve Avrupa'nın en önde gelen güvenlik örgütü NATO'ya hızlı bir şekilde dahil olmak istemiştir.[41]

[41] Belgin Akçay, Derya Büyüktanır, "Changing Dynamics of Turkey-EU Relations", *Turkey's Integration into the European Union: Legal Dimension,* ed. Belgin Akçay, Sebnem Akipek, Lexington Books, 2013, s.2.

Kaynakça

Akçay, Belgin, Büyüktanır, Derya, "Changing Dynamics of Turkey-EU Relations", *Turkey's Integration into the European Union: Legal Dimension,* ed. Belgin Akçay, Sebnem Akipek, Lexington Books, 2013.

Aybay, Rona, "Turkey's Declaration of War on Japan at the end of the Second World War", *The Turkish Yearbook,* 33, 2002, ss. 293-298.

Barlas, Dilek, Güvenç, Serhat, "Turkey and the Idea of a European Union during the Inter-war Years 1923-1939", *Middle Eastern Studies,* 45;3, ss.425-446.

Birand, Mehmet Ali, "Turkey and the European Community", *The World Today,* 34;2, 1978, ss.52-61.

Britannica, "Central Treaty Organization", https://www.britannica.com/topic/Central-Treaty-Organization , Erişim Tarihi: 28.04.2021.

Britannica, "Foreign Affairs since 1950", https://www.britannica.com/place/Turkey/Foreign-affairs-since-1950 , Erişim Tarihi: 29.04.2021.

Britannica, "Marshall Plan European-United States History", https://www.britannica.com/event/Marshall-Plan , Erişim Tarihi: 24.04.2021.

Bulletin of the Eruopean Communities, "Europea and the Challenge of Enlargement", http://aei.pitt.edu/1573/1/challenge_of_enlargement_June_92.pdf , Erişim Tarihi: 30.04.2021.

CVCE.eu, "The case of Turkey", https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/ceeebbd2-8cac-4f8f-8074-7f69be1141b2 , Erişim Tarihi: 26.04.2021.

Erhan Çağrı, Arat, Tuğrul, "AET'yle İlişkiler", Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar,* Cilt 1, Baskı 12, İstanbul İletişim Yayınları, 2006, ss.808-853.

Gunn, Christopher, "The 1960 Coup in Turkey", *Journal of Cold War Studies,* 17;2, 2015, ss.103-139.

Hale, William, *Turkish Foreign Policy Since 1774,* Routledge, London and New York, 2013.

Institute of International Relations of the Faculty of Political Sciences at the University of Ankara, *Turkey and the United Nations,* Manhattan Publishing Company, New York, 1961.

Karabulut, Umut, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Başlangıcı: Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) Üyelik Başvurusu", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 8;16, 2012, ss.19-32.

Lambert, J.R., "The European Economic Community and the Mediterranean Area", *The World Today,* 21;4, 1965, ss. 160-169.

Levy, Joseph M., "Turkey Declares War on the Axis to Get San Francisco Parley Seat; Turkey Votes War Against the Axis lend-Lease Pact Signed", https://www.nytimes.com/1945/02/24/archives/turkey-declares-war-on-the-axis-to-get-san-francisco-parley-seat.html, Erişim Tarihi: 10.05.2021.

Lütem, İlhan, "Dumbarton OAKS Projesi" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2;1, 1944, ss.127-138.

Lüthem, İlhan, "Federal Bir Dünya Nizamı Tasarıları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 7;3, 1950, ss.119-166.

OECD, "Organisation for European Economic Co-operation", https://www.oecd.org/general/organisationforeuropeaneconomicco-operation.htm , Erişim Tarihi: 25.04.2021.

OECD, "Organisation for European Economic Co-operation", https://www.oecd.org/general/organisationforeuropeaneconomicco-operation.htm , Erişim Tarihi: 25.04.2021.

OECD, "Turkey and the OECD", https://www.oecd.org/turkey/turkey-and-oecd.htm Erişim Tarihi: 23.04.2021.

Olson, Robert W., Ince, Nuhan, "Turkish Foreign Policy From 1923-1960: Kemalism and Its Legacy, A Review And A Critique", *Oriente Moderno,* 57; 5/6, ss. 227-241.

Öniş, Ziya, Yılmaz, Suhnaz, "The Turkey-EU-US Triangle in Perspective: Transformation or Continuity?", *Middle East Journal,* 59;2, 2005, pp. 265-284, s.267.

Pieczewski, Andrzej, "Joseph Retinger's Conception of and Contribution to the Early Process of European Integration", *European Review of History,* 17;4, 2010, ss.581-604.

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, "Turkey's Relations with the United Nations", https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-relations-with-the-united-nations.en.mfa , Erişim Tarihi: 15.05.2021.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 7. Dönem 15. Cilt. 2. Demeçler, "Almanya ile Japonya'ya harp ilanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik Milletler Beyannamesine Türkiye'nin Katılmasına dair Hariciye Bakanı Hasan Saka'nın demeci" *Tutanak Dergisi,* 15;0, ss.126-127.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, "San Fransisko'da 26 Haziran 1945 tarihinde akit ve imza edilen Birleşmiş Milletler Anayasası ile Milletlerarası Daimi Adalet Divanı Statüsünün Onanması Hakkında Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu", 19; 90, *Tutanak Dergisi,* ss. 150-180.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)", https://www.mfa.gov.tr/iktisadi-isbirligi_ve-gelisme-teskilati-_oecd_.tr.mfa Erişim Tarihi: 23.04.2021.

Ülger, İrfan Kaya, *Avrupa Birliği Rehberi,* Umuttepe Yayınları, 2008.

Yesilada , Birol A., "The Worsening EU-Turkey Relations", *SAIS Review (1989-2003)*, 19;1, 1999, ss.144-162.

Yıldırım, Mehmet Cevat, "1948-1960 Döneminde Türkiye'de Avrupacılık: Avrupa Birliği Arşiv Belgelerine Göre Bir Değerlendirme", *Uluslararası İlişkiler*, 11;41, ss.109-131.

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE BAĞLANTISIZLAR HAREKETİ VE TÜRKİYE'NİN BAĞLANTISIZ ÜLKELERLE İLİŞKİLERİ

Buket Ö. SİPAHİOĞLU[1]

Yusuf SAYIN[2]

Özet

Bağlantısızlar Hareketi- Non-Aligned Movement (NAM), 1961 yılında Belgrad'da kurulmuş bir uluslararası organizasyondur. Hareketin başlangıç noktalarını 1954 Colombo ve 1955 Bandung konferansları oluşturmuştur. NAM, temelde, İkinci Dünya Savaşı sonrası bazı Afrika ve Asya ülkelerinin emperyalist devletlere karşı geçirdikleri sömürgelerin çözülmesi (dekolonizasyon) süreci ile ilgilidir. İkinci Dünya Savaşı sonrası bazı ülkeler Batılı ülkelerin tersine Soğuk Savaş döneminin fikirsel çatışmalarından ziyade salgın hastalıklar, kıtlık ve kuraklık gibi yaşamlarını doğrudan etkileyen temel sorunlarla uğraşıyordu. Sömürge olmaktan kurtulan bu ülkeler Doğu-Batı arasında süregelen tartışma konuları ile farklı önceliklere sahip olmaları nedeniyle üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılmıştır. NAM aslında, iki kutuplu dünyada üçüncü bir seçenek olarak ortaya çıktığı için rağbet görmüştür. Ancak Hareketin Soğuk Savaşta nasıl roller üstlendiği, amacına ne ölçüde ulaşabildiği ise tartışma konusudur. Yeni bir Bağlantısızlar Hareketinin günümüzde mümkün olup olmadığı çalışmada ayrıca değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağlantısızlar Hareketi, Bağlantısız Ülkeler, Dekolonizasyon, Soğuk Savaş, Türk Dış Politikası

[1] Dr. Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi, Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi (ATAUM), Buket.Okten@ankara.edu.tr

[2] Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ysayin@erbakan.edu.tr

Giriş

Bağlantısızlar Hareketi, bunun etkenleri ve etkileriyle ilgili tartışmalar ele alınmadan önce Soğuk Savaş öncesi terimlerin net bir tanımını ve sınırlarını ifade etmek gereklidir. Yugoslav lider Josip Broz Tito, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nda yeni bir uluslararası hareketin inşa edilebilmesi için 1960 sonbaharında blok üyesi olmayan veya tarafsız devletler arasında bir iş birliği ihdasına yönelik girişimler içinde olmuştur. Bu doğrultuda kurulacak hareket için Kahire'deki hazırlık konferansında Haziran 1961'de ortak hedefler belirlenmiştir: Birincisi, uluslararası alanda görüş alışverişinde bulunulmuş ve ikincisi; uluslararası dekolonizasyon, ırkçılık, silahsızlanma ve nükleer test alanlarında barış ve benzeri ve üçüncüsü eşitsiz ekonomik kalkınma sorunlarına odaklanılmıştır. İlk nokta pragramatik değildir ve üçüncüsü de bunun dışındadır. Dönemin konjonktürü açısından Doğu ve Batı dışında kalan alanı Üçüncü Dünya şeklinde tarif etmek yanlış olmayacaktır.

Sönmezoğlu'na[3] göre esas itibariyle iktisadi anlamda "yoksul" ve "azgelişmiş", siyasal anlamda büyük çoğunluğu "tarafsız" ve/ya "bağlantısız", yine büyük çoğunluğu da önemli güç merkezlerinin çevresinde ve yine çoğu, kuzey yarıkürede yer alan bu merkezlere göre güneyde bulunuyorlardı. Fakat "Üçüncü Dünya" terimi, o yıllarda dünyanın iki parçası olan Batı ve Doğu blokları dışında kalan üçüncü parçayı ifade etmek açısından diğerlerine göre daha net bir nitelemeyi temsil etmekteydi. Bir yandan dünya 1960'larda sömürgecilerin oluşturduğu ve hepsinin (Birleşik Krallık, Belçika, Fransa ve Portekiz) Batı ülkelerinden oluşan bir topluluktu. Uluslararası iş birliği sayesinde, Bağlantısızlar Hareketinde baskın büyük ülkeler de Yugoslavya, Mısır, Endonezya (başlangıçta) ve Hindistan'dı[4].

Hindistan, üçüncü dünya ülkeleri arasında başı çekiyordu. Hareketin mimarları arasında, Yugoslavya'nın efsanevi lideri Yosip Broz Tito, Hindistan'ın ilk Başbakanı Jawaharlal Nehru, Mısır'ın eski Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır, Endonezya'nın eski Devlet Başkanı Sukarno ve Gana'nın eski Devlet Başkanı Kwame Nkrumah bulunmaktadır. Hareketin 2022 tarihi itibariyle 120 üyesi vardır. Hareket, 15 gözlemci ülkeyle beraber, BM üyesi ülkelerin üçte ikisini kapsamakta ve dünya nüfusunun yarısını temsil etmektedir. Bu 120 üye ülkenin 53'ü Afrika, 36'sı Asya, 26'sı Latin Amerika ve Karayipler, 3'ü Okyanusya biri de Avrupa'dadır.

[3] Sönmezoğlu, Faruk, "Bağlantısız Üçüncü Dünya"dan "Çevre Ülkeleri"ne, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 41, 2009, s.3.
[4] Lüthi, Lorenz M. (2016) The Non-Aligned Movement and the Cold War, 1961–1973, *Journal of Cold War Studies* (4), 100.

Hareketin dönem başkanlığı kıtalar arasında değişmektedir. Halihazırda dönem başkanı Azerbaycan'dır[5].

Çalışma, iki ana bölümden oluşmakta olup ilk bölümde Bağlantısızlar Hareketi'nin evirilişi ele alınmaktadır. Hareketin amaç ve ilkeleri bu bölümün konusunu oluşturmaktadır. İkinci bölümde ise hareketin ortaya çıkmasına öncülük eden ve dünya siyasi tarihinde oldukça önemli bir yeri olan Bandung Konferansı ele alınmıştır.

Bağlantısızlar Hareketinin Tarihsel Evirilişi

1960 ve 1970'te yapılan iki zirvenin ardından, Bağlantısızlık Hareketi neredeyse tüm Asya ve Afrika ülkelerini içeren ve gelişen dünyada ekonomik ve siyasi haklar için mücadele eden bir 'bağlantısı olmayan ülkelerin hareketine dönüşmüştür. Bağımsızlık kazanılınca ise, ekonomik ve sosyal meselelerin yanı sıra katı bir şekilde politik konularla ilgili artan bir endişeyi ifade etmiştir. 1973'te Cezayir Konferansı'nda "yeni uluslararası ekonomik düzen" kavramının başlatılması bunu kanıtlar niteliktedir. 1980'lerin sonlarında Bağlantısızlar Hareketi, Sosyalist Bloğun çöküşünün getirdiği büyük meydan okumayla karşı karşıya kaldı. Varlığının, isminin ve özünün sebebi olan iki düşman blok arasındaki çatışmanın sonu, bazıları tarafından Bağlantısız Ülkeler Hareketi için sonun başlangıcı olarak görülmüştür.

Bandung ilkeleri ve 1961'de Belgrad'da düzenlenen Birinci Zirve sırasında getirilen ilke ve amaçlardan esinlenerek, Havana'daki 14. zirvede Bağlantısızlar Hareketi'nin amaçları ve ilkeleri:

a) Çok taraflılığı teşvik etmek ve güçlendirmek ve bu bağlamda Birleşmiş Milletlerin oynaması gereken merkezi rolü güçlendirmek.
b) Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ilişkiler sisteminde ortak çıkarlarını teşvik etmek ve savunmak için bir siyasi koordinasyon forumu olarak hizmet etmek.
c) Gelişmekte olan ülkeler arasında, uzlaşı ile kararlaştırılan ortak değerler ve öncelikler temelinde birlik, dayanışma ve iş birliğini teşvik etmek.
d) Uluslararası barış ve güvenliği savunmak ve tüm uluslararası anlaşmazlıkları BM Şartı ve Uluslararası Hukuk ilke ve amaçlarına uygun olarak barışçıl yollarla çözmek.
e) Uluslararası Hukuk ilkelerine, özellikle Birleşmiş Milletler Şartında yer alanlara dayalı olarak, tüm uluslararasında dostluk ve iş birliği ilişkilerini teşvik etmek.
f) Uluslararası iş birliği yoluyla sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve bu amaçla, zengin ve fakir tüm ülkelerin uluslararası ekonomik ilişkilere eşit şartlar ve fırsatlar altında güçlendiren ve tam katılımını sağlayan siyasi stratejilerin farklılaştırılmış sorumluluklar inşa etmek.

[5]https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baglantisizlar-hareketi-donem-baskanligi-azerbaycana-gecti/1626119 (25.10.2019)

g) Evrensellik, tarafsızlık ve seçmeme ilkeleri temelinde tüm insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterilmesini, yararlanılmasını ve korunmasını teşvik etmek, insan hakları konularının siyasallaşmasından kaçınmak, böylece bireylerin tüm insan haklarını güvence altına almak ve kalkınma hakkı da dâhil olmak üzere insanları dengeli bir şekilde teşvik edilir ve korunur kılmak.
h) Siyasi, sosyal veya ekonomik sistemlerine bakılmaksızın uluslararasında barış içinde bir arada yaşamı teşvik etmek.
i) Tek taraflılığın tüm tezahürlerini ve uluslararası ilişkilerde hegemonik hâkimiyet kurma girişimlerini kınamak.
j) Güç kullanma tehditleri ve saldırganlık, sömürgecilik ve yabancı işgal eylemleri ve herhangi bir ülke veya ülke grubunun neden olduğu diğer barış ihlalleri de dâhil olmak üzere uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehditlerle ortaklaşa mücadele etmek için eylem ve stratejileri koordine etmek.
k) BM'nin güçlenmesini ve demokratikleşmesini teşvik etmek, Genel Kurul'a BM Şartı'nda belirtilen görev ve yetkilere uygun olarak kendisine verilen rolü vermek ve bu işlevi yerine getirebilmesi için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kapsamlı reformunu teşvik etmek, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasından BM Şartına göre şeffaf şekilde sorumlu olmak.
l) Evrensel ve ayrımcı olmayan nükleer silahsızlanmanın yanı sıra katı ve etkili uluslararası kontrol altında genel ve tam bir silahsızlanma peşinde koşmaya devam etmek ve bu bağlamda nükleer silahların tamamen ortadan kaldırılması için aşamalı bir program üzerinde bir anlaşmaya varma hedefine doğru çalışmak; nükleer silahları ortadan kaldırmak, geliştirilmesini, üretilmesini, edinilmesini, test edilmesini, stoklanmasını, aktarılmasını, kullanılmasını veya kullanım tehdidinin yasaklanması ve imha edilmesini sağlanmak Bağlantısızlar Hareketi'nin temel amaç ve ilkeleri olarak belirlenmiştir[6].

Bağlantısızlar Hareketi'nin gereksiz hale gelmesi-getirilmesi yerine gençleşmesi, ihya edilmesi düşünülmelidir, ancak değişen uluslararası durumdaki rolünü yeniden tanımlamak da gerekmektedir. Değişen senaryo, yeni zorlukların üstesinden gelebilmek için önceliklerde bir vurgu değişikliğini de gerektirmektedir. Bandung'un 65. yıldönümünü tamamladığı günümüzde, Hareketin küreselleşme dinamiklerinin ardından ele alması, gereken zorlukları belirleme konusunda yaygın tartışmalar yapmak önemlidir. Bağlantısızlar Hareketi'nin adil bir uluslararası düzeni teşvik etmedeki rolü büyük ölçüde onun iç gücü birliğine ve uyuma bağlı olacaktır. Bu nedenle, Hareket'in birliğini ve dayanışmasını teşvik etmek için ciddiyetle çalışmak tüm üye devletlerin görevidir. Gelişmekte olan dünyanın çıkarlarını ve özlemlerini temsil eden bir forum olarak Bağlantısızlar Hareketinin etik, politik ve ahlaki

[6] History and Evolution of the Non-Aligned Movement, www.mea.gov.in, 01.05.2021.

bakımlardan güçlenmesi gerekmektedir. Soğuk Savaş sırasında gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı sorunların çoğu devam ettiği için bağlantısız olanın geçerliliğini yitirdiği gerçeği ortadadır[7].

Bağlantısız Ülkeler Hareketi, hegemonik konumlar ve tek kutupluluğun yanı sıra üyeliğinin heterojenliği ve dolayısıyla çeşitli çıkarları göz önüne alındığında iç zorluklar ve çatışmaların damgasını vurduğu olumsuz bir uluslararası siyasi durumda etkili bir şekilde hareket etme zorluklarından kurtulamadı. Bununla birlikte ve bu tür aksaklıklara rağmen, uyumsuzluğun ilkeleri ve hedefleri mevcut uluslararası kavşakta tam geçerliliklerini ve gücünü korumaktadır.

Bağlantısız Ülkeler Hareketi'nin ortaya çıkmasına neden olan birincil koşul, yani düşman bloklardan uyumsuzluk, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle geçerliliğini yitirmemiştir. Soğuk Savaşın sona ermesiyle adil, eşitlikçi ve demokratik bir dünya düzeni için Bağlantısızlar Hareketinin amaç ve hedeflerine aykırı olarak bağlantısız ülkelerin bağımsızlığına yönelik tehdit ve baskı olduğunu göstermiştir. Ne kadar büyük ya da zengin olsalar da Bağlantısızlar Hareketi ülkelerinden veya gruplarından hiçbiri bu yeni gerçeklerle tek başına yüzleşememiştir. Bu nedenle, Bağlantısızlar Hareketi ülkeleri ortak düşünce ve eylem için birlikte kalmaya ve birlikte hareket etmeye devam etmelidir. Bağlantısız ülkeler söz konusu olumsuz eğilimleri üç önemli yolla tersine çevirebilirler:

a) Birleşmiş Milletleri yeniden biçimlendirmek ve güçlendirmek.
b) Güney-güney iş birliğini teşvik etmek ve
c) Gerekli reformlarla hareketi sağlamlaştırmak.

Dolayısıyla, mevcut siyasetin gerçekleri, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi bugün de dünyanın gelişmekte olan ülkeleri için eşit derecede uygun hale gelmiştir. Bununla birlikte, bağlantısızlık konuyla ilgili olmaya devam ederken, Bağlantısızlar Hareketinin mevcut küresel ilişkilerdeki rolü bir şekilde azalmaktadır.

Bağlantısızlar Hareketi ilk olarak iki üyesi Irak ve Kuveyt arasındaki çatışmayı önleyememiş ve sonraki Körfez Krizinde de etkili bir rol oynayamamıştır. Kendisi de hareketin önemli bir üyesi olan Yugoslavya'da gerçekleşen iç savaşı durduramamıştır. Verimsizliğinin nedenlerinden biri, bugün Bağlantısızlar Hareketinin çok önemli iç sorunlarla karşı karşıya olmasıdır. Bunlardan bazıları, çok liberal olan ve üyeleri arasında öz disiplin eksikliğini sıklıkla ihlal eden üyelik kriterini, fikir birliği yöntemindeki zayıflıkları ve küresel olayları izlemek için herhangi bir mekanizmanın bulunmamasını içerir. Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki Doğu Blokunun çöküşü ve bunun sonucunda küreselleşen kapitalizm ve neo-emperyalizm bağlamında bağlantısızlık kavramı daha sorunlu görünmektedir. Bununla birlikte Hareket, çağdaş uluslararası ilişkilerin yapısındaki köklü değişikliklerin ayrılmaz bir parçasını

[7] Bağlantısızlar Hareketi 50. Yılında, https://www.bbc.com, 26.04.2021.

oluşturmaktadır. Bağlantısızlar Hareketinin dünyadaki en büyük bağımsız ve en büyük barış hareketi olarak rolünü güçlendirmenin tek yolu da bu noktada bağlantısız ülkelerin birliğini pekiştirmektir. Böyle bir yaklaşımın temeli, uluslararası ilişkilerin demokratikleştirilmesi fikrinde, tüm devletlerin sınırsız gelişiminin ve gerçek bağımsızlığının gerçekleşmesine yol açan çağımızın zorunlu bir zorunluluğu olarak gösterilebilir. O halde demokrasi, şu anda dünyanın büyük bir bölümünde kapitalist piyasadan etkilenen toplumsal yeniden üretimimizden sorumlu olan bu faaliyetlerin kolektif kamusal düzenlemesini gerektirir[8].

Bu durum yeni uluslararası sistemin tek boyutlu ve tek kutuplu versiyonuna bir bütün olarak Bağlantısızlar Hareketi tarafından itiraz edilmesi gerektiği anlamına gelir. Bağlantısız ülkeler arasındaki birlik ve dayanışma, uluslararası ilişkilerdeki krizde daha da gereklidir. Askeri işgal, insan hakları, kuzey-güney çatışmalarının yeni boyutları, Birleşmiş Milletlerin yeniden inşası ve nükleer silahsızlanma gibi yeni durumlarda sadece törensel bir hareket olarak değil, anlamlı bir şekilde hayatta kalmak Bağlantısızlar Hareketi'ne düşüyor. Bu, daha küçük devletlerin güvenliğini sağlamak, üye devletler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve neo-con hırsını küresel olarak yenmek için Birleşmiş Milletleri güçlendirmek için daha yeni birleştirici mantığı gerektirecektir[9].

Çalkantılı günümüz dünyasında Bağlantısızlar Hareketi'nin gelecekteki siyasi profilini ayırt etmek zordur. Uluslararası arenada 20. yüzyılın ilk on yılında meydana gelen tüm gelişmelere rağmen dünyanın durumu hala bir geçiş halindedir. Bu nedenle, yeni dünya düzeninin inşasına tam katılımı sağlamak, Bağlantısızlar Hareketi'nin görevi olarak görülebilir. Dahası, yeni bir uluslararası düzenin anlaşılmasının zor olduğu ve bugüne kadar yaşanan gelişmelerin, oluşan durumda 'yeni bir şeyden daha fazlası' olduğu söylenebilir[10].

Dünyanın en büyük tarihçilerinden biri olan ve 2012'de hayata veda eden Eric Hobsbawn, ABD'nin yeni bir dünya düzenini (ne tür olursa olsun) tek taraflı güçle, ancak, şu anda ve (kaçınılmaz kısa ömürlü) bir ittifak tarafından desteklense bile pek çok güç ilişkisi kendi lehine çarpıtılmış olduğunu savunmaktadır. Uluslararası sistem çok taraflı kalacaktır ve bu devletlerin hiçbiri askeri üstünlüğe sahip olmasa bile birkaç büyük birimin birbiriyle hemfikir olma becerisine bağlı olacaktır. ABD'nin uluslararası askerî harekâtının diğer devletlerin müzakere edilmiş anlaşmasına ne kadar bağlı olduğu zaten açıktır. Koşulsuz teslimiyetle biten savaşlar dönemi öngörülebilir bir gelecekte geri dönmeyecektir[11].

[8] Alejandro Colas, *The Power of Representation: Democratic Politics and Global Governance*, Cambridge University Press, 2003.
[9] Achin Vanaik, "National Interest: A flawed notion, Indian Foreign Policy Since 1991", *Economic and Political Weekly* Cilt. XLI, S. 49, 2006.
[10] Vanaik, 2006, a.g.e, 581.
[11] Eric Hobsbawn, *Globalization, Democracy and Terrorism*, Little Brown, London, 2007, s. 27.

Bu nedenle, Bağlantısızlar Hareketinin uluslararası gerçekleri tanımlamada ve şekillendirmede rolünü oynaması, değişime uyum sağlaması ve yeni milenyumda uygun stratejileri ve yaklaşımları ifade etmesi ve uygulaması zorunludur.

Eylül 2006'da Havana'da yapılan Bağlantısızlar Hareketi'nin 14. Zirvesi'nde üye ülkelerin devlet ve hükümet başkanları, hareketin temelini oluşturan ideallere, ilkelere ve amaçlara olan bağlılıklarını yeniden teyit ettiler. Devlet ve hükümet başkanları, iki çatışan bloğun yokluğunun, gelişmekte olan ülkelerin siyasi koordinasyonu için bir mekanizma olarak Hareket'i güçlendirme ihtiyacını hiçbir şekilde azaltmadığına dair kesin inançlarını belirtmişlerdir.

Bu bağlamda, hareketi güçlendirmenin ve canlandırmanın zorunlu olduğunu kabul etmişler; bunu yapmak için de Hareketin kimliğinin ve uluslararası ilişkileri etkileme kapasitesinin yeniden doğrulanması için gerekli olan çeşitliliğe ve saygıya dayalı olarak tüm üyeleri arasındaki somut eylemi, birliği ve dayanışmayı güçlendirmeyi kabul etmişlerdir. Ayrıca, küresel tehditlerle mücadelede üye devletler arasındaki çabaların koordinasyonunda harekete aktif olarak öncü bir rol geliştirme ihtiyacını vurgulamışlardır.

Bandung (Asya-Afrika) Konferansı

Bandung, Endonezya'nın üçüncü büyük şehri olup Batı Java bölgesinin başkentidir. Asya'da yapılmış olan konferanslardan en önemlisine sahne olan bu şehir, 18-24 Nisan 1955'te 29 ülkeyi temsilen 1500 delegenin katılımıyla gerçekleşen konferansa ev sahipliği yapmıştır. Konferansın ismi, Bandung ile 'Asya-Afrika Konferansı' olarak da bilinmektedir. Konferansta Asya ve Afrika kıtalarında yaşayan 1 milyar 400 milyon civarında kişiyi ilgilendiren meseleler görüşülmüştür. Konferansa hiçbir bloğa dâhil olmak istemeyen Hindistan, Birmanya, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin yanı sıra Kızıl Çin ve Vietnam gibi komünist ülke temsilcileri de katılmıştır. Batı grubunu temsilen Türkiye, Pakistan ve Irak konferansta hazır bulunmuşlardır[12].

Bu ülkelerin yanı sıra konferansta Afganistan, Endonezya, Etiyopya (Habeşistan), Filipinler, Gana, İran, Japonya, Kamboçya, Laos, Liberya, Libya, Lübnan, Nepal, Seylan (Sri Lanka), Sudan, Suriye, Tayland (Siyam), Ürdün ve Yemen ülkelerinin temsilcileri de hazır bulunmuştur. Siyasi tutumları göz önüne alındığında oldukça farklı görüşe sahip ülkelerin yer aldığı konferansta alınan ortak karar ise Asya ve Afrika'nın katkıları olmadan dünya barışının korunamayacağıdır[13].

[12] Murat Turgay, "Bandung Konferansı ve Türkiye", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 28, S. 2, 2018, s. 368.
[13] Mehmet Korkud Aydın, "Bandung Konferansı ve Türk Basınına Yansımaları", *Turkish Studies History* Cilt 13, S. 24, 2018, s. 52

Konferansa davet edilen ülkelerden birisi olan Türkiye delegasyonunda Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, Dışişleri Bakanlığı 2. Daire Genel Müdürü Orhan Eralp, BM Türkiye Daimî Temsilciliği Delegesi Turgut Menemencioğlu, NATO Konseyi nezdinde Türkiye Daimî Delegesi Zeki Kuneralp, Dışişleri Bakanlığı 3. Daire Genel Müdürü Muavini Talat Benler ve Başbakan Yardımcısı Özel Kalem Müdürü Hayrettin Ozansoy yer almıştır[14].

Konferansın, 29 ülkeden 24'ünün kabul ettiği 7 maddelik gündemi ise şu şekildedir:

1. Kültürel iş birliği
2. İktisadî İş birliği
3. Yabancı hâkimiyeti altında bulunan milletlerin meseleleri
4. İnsan hakları ve kendi kaderini kendi tayin etmek hakları
5. Atom enerjisinin istimali
6. Kütle imha silâhları
7. Dünya sulhunun ve iş birliğinin geliştirilmesi

Bu gündem maddeleri ile toplanan konferansın sonuç bildirgesinde ise şu maddeler yer almıştır:

a) Birleşmiş Milletler Anayasası'nın hükümlerinin lafzına ve ruhuna uygun bir şekilde şahsın özel haklarına saygı gösterilecek

b) Her memleketin hükümranlığına ve toprak bütünlüğüne hürmet edilecek

c) Her ırkın ve büyük küçük her devletin bir ve müsavi olduğu kabul edilecek

d) Başka memleketlerin iç işlerine karışılmayacak ve hiçbir siyasi düşüncesine müdahale edilmeyecek

e) Her memleketin münferiden veya Birleşmiş Milletler Anayasası hükümlerine uygun bir şekilde müştereken tanzim edeceği müdafaa sistemi kurma hakkına saygı gösterilecektir[15].

Konferansa damga vuran olaylardan birisi Türk Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu'nun konuşmasında tarafsızlık siyasetini eleştirmiş olmasıdır. Zorlu'ya göre bu siyaset tehlikeli sonuçlar doğurabilecek bir yoldur. Hürriyet, istiklâl ve barışın hiçbir gayret göstermeden elde edilebilecek nimetler olmadığını, bu kıymetlerin tahakkuku ve korunmasının konferansa katılan ülkelere ağır sorumluklar yükleyen idealler olduğunu söyleyen Zorlu; "Bu hakikatleri idrak edemeyerek, zayıf bir karşı koyma ve tehlikeye göz yumarak güvenliğin elde edilebileceğini ümit etmek, sadece böyle hareket edeni değil fakat bütün camiayı tehlikeye düşürecek bir hareket tarzıdır" şeklinde ifade etmiştir[16].

Görüldüğü üzere Bandung Konferansı, bu hükümler tatbik edildiği takdirde dünya sulhunun korunacağını ve milletler arasında bir iş

[14] Aydın, 2018, a.g.e., s. 52.
[15] Turgay, 2018, a.g.e, s. 369.
[16] Aydın, 2018, a.g.e, s. 46.

birliğinin hasıl olacağını beyan etmektedir. Konferanstaki delegeler, Konferansın bir sonucu olarak doğrudan herhangi bir kalıcı organizasyon kurmamışlardır ancak Asya ve Afrika ülkeleri arasında iş birliğini teşvik etmeye yönelik yoğun bir ilgi döneminin başlangıcına işaret etmektedir. Aralık 1957'de Kahire'de bir başka konferans, Bandung Konferansı'nın aksine Sovyetler Birliği'nin katılımını içeren Asya-Afrika Halkı Dayanışma Örgütü'nü kurmuştur. Bağımsız bir Cezayir'in ilk başkanı Ahmed Bin Bella, 1965'te Cezayir'de ikinci bir Asya-Afrika Konferansı'na ev sahipliği yapmayı planlasa da bu planlar kısmen, o yılın haziran ayında Bin Bella'yı deviren darbe nedeniyle ve kısmen de bundan dolayı suya düşmüştür. Bandung Konferansı, döneminde kaybolmuş Üçüncü Dünya ülkeleri arasında bir iş birliği ruhu örneği olarak, özellikle katılımcı ülkelerin mevcut hükümetleri tarafından sıklıkla mitolojik hale getirilmektedir. Asya-Afrika Konferansı, gelişmekte olan ülkelerin pek çok liderini kendi sınırlarının ötesinde bir küresel anti-emperyalist iş birliği vizyonu ifade etmeye teşvik eden bir olay olarak kabul edilmelidir. Konferans ayrıca Çin, Mısır ve Gana gibi bazı hükümetlerin kendilerini Üçüncü Dünya dayanışmasına bağlılığın örnekleri olarak göstererek hem iç hem de uluslararası meşruiyet aramaya başlamaları için bir tetikleyici konumdadır[17] .

Bandung Konferansını takiben Bağlantısızların ilk teşkilatlanması, 1-6 Eylül 1961'de Belgrat'ta gerçekleşmiştir. Bunu; 5-10 Ekim 1964'te Kahire ve 8-10 Eylül 1970'te Lusako/Zambiya zirveleri takip etmiştir[18]. 1-6 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen Belgrad Konferansı Nehru'nun belirgin rolü etkisinde geçmiştir. Her ne kadar 1961'de Belgrad'a katılım öncelikle Güney Asya ve Kuzey Afrika'dan olsa da Avrupa merkezli meseleler ve sorunlar da gündeme gelmişti. Özellikle Berlin, Hallstein Doktrini'nin meşruiyeti (meşru olarak iki veya bir Almanya sayılması konusu), nükleer testler ve soğuk savaş rekabetler çok konuşulmuştu. Bu toplantıda ifade edildiği üzere, Bağlantısızlar Hareketi Soğuk Savaş'a karşıydı ve ordunun baskı ve çekimlerine karşı, ayrıca da ittifaklara sözde süper güçlere ve diğer düzenlemelere (özellikle askeri üsler) karşı bir protesto niteliğindeydi. Latin Amerika'da devam eden Amerikan hâkimiyeti, açık ABD Belgrad toplantısına karşı düşmanlık değilse bile şüphe ve Küba'nın buna katılımı, bunu sağlamak ve reklamını yapmak için yeterliydi. Bağlantısızların ikinci zirvesi, Ekim 1964'te Kahire'de gerçekleşti ve toplantıda ekonomik konulara daha fazla önem verildi. Kuzey-Güney ayrımını belirginleştiren Güney terimine ait bir atıfta bulunmamıştır.[19] Gelişmekte olan ülkeler arasında iş birliğine yer verilmiş, ilk defa bir

[17] Kyle Haddad Fonda, The Asian-African Bandung Conference: Fact and Fiction, https://www.blackpast.org/global-african-history/perspectives-global-african-history/asian-african-bandung-conference-fact-and-fiction (18.05.2021).
[18] Aydın, 2018, a.g.e, s. 53.
[19] Segah Tekin ve M. Tuğba Dolu, "Güney–Güney İşbirliğinin İdeolojik Temelleri: Bağlantısızlar Hareketi ve Küresel Güney", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, 2020, s. 71.

Bağlantısızlar zirvesinde katılımcılar ülkeler arası iş birliğine yönelik planlama yapılmıştır. Çin-Sovyet anlaşmazlığı artık açıktı. Afro-Asya dünyasında belirgin yansımalar ve orada- ayrıca bağlantısız olanlar üzerinde de 1961'den beri yeni Afrikalı taraftarlar tarafından artırılmıştı. Endonezya, 1955'te olduğu gibi Çin'in katılımı ve Rusya'nın dışlanması ile ikinci bir Bandung Konferansı fikrini teşvik ediyordu. Hindistan, Çin ile anlaşmazlık içindeydi. Ancak bu durum, gelecekteki konferansları düzenlemek için yapılan kesin taahhüt ve devam eden herhangi bir organizasyon için uyumsuzluğu ifade etmiyordu. Aslında, hüküm süren dünya siyasi ikliminde orta 1960'larda, uyumsuzluğun kolektif bir anlamı olduğu açık olmaktan çok uzaktır[20].

Bağlantısızlar Hareketi'nin bir sonraki Lusako (1970) zirvesi hem işleyişinde hem de sonuçlarında Bağlantısızlar Hareketi için dikkat çeken kolektif bir değişiklik sürecini ifade eder. Kenneth Kaunda'nın aktif, anlamlı ve becerikli Başkanlığı sembolize edilmiş ve yeni bağımsızlığın artan katılımı ve etkisi Afrika devletleri dünya meselelerinde devletlere güven verilmesine yardımcı olmuştur. Bu zirve sayesinde zirve diplomasisinin düzenlenmesi gündeme geldi ve bir süre bu ivme devam etti. Böylece üç önemli fikir üzerinde mutabık kalınarak kabul edilebilir hale geldi: (a) bağlantısız bir zirve yaklaşık üç yıllık aralıklarla düzenli olarak yapılmalıdır; (b) son zirve konferansının Başkanı prensipte ana sözcü olarak sayılmalı ve buna göre hareket etmelidir ve (c) Başkan ve arasında bazı düzenlemeler konusunda yetkili olmalıdır. Bu noktada zirve kararlarından sekreterlik veya en azından bir Koordinasyon Bürosu fikrinin oluştuğunu görmek mümkündür. Bu zirve üzerinden oldukça uzun bir süre geçtiğini göz önüne alarak söylemek mümkündür ki; Hareket 1970'lerde daha aktif bir hale gelmiştir.[21]

Sonuç

Asya ve Afrika'da bulunan devletlerden çoğu İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklarını kazanmışlardır. İki kutuplu olarak adlandırılan bu süreçte hâkimiyet, Batı Bloğu olarak ABD ve Doğu Bloğu olarak Sovyetler Birliği'ndedir. Kapitalist ve Komünist bloklara dâhil olmak istemeyen Asya ve Afrika devletleri ayrı bir şekilde teşkilatlanmayı seçmişler ve 1955 yılında Bandung Konferansı ile başlayan bir süreç dâhilinde günümüzde hala 120 üyesi olan, yani dünyadaki tüm ülkelerin yarısından fazlasının üye olduğu bir hareket konumundadırlar. Hareketin tam anlamıyla bağlantısız kalabildiğini söylemek mümkün değildir. Dünya barışını savunmak ve devam ettirebilmek için Asya ve Afrika ülkelerinin önemini vurgulamak ortak bir karar halinde iken, harekete katılan devletler ya ABD ya da Sovyet yanlısı söylemlerde bulunmuşlardır. Her ne kadar küresel siyasette beklenilen etkiyi gösterecek güce ulaşamamış olsa

[20] Peter Lyon (1980) "Non-Alignment At The Summits: From Belgrade 1961 to Havana 1979-A Perspective View", *The Indian Journal of Political Science*, Cilt. 41, S.1, s. 137.
[21] Lyon, 1980, a.g.e, s. 138.

da bu hareket neredeyse 70 yıldır adından söz ettirebilmiştir. Bağlantısızlar Hareketinin kendisini yeni küresel düzen içinde yeniden konumlama yeteneği, hareketin karşılaştığı sorunları ele alma başarısını belirleyecektir. Esnekliği nedeniyle bu hareket uyarlanabilir bir karakter kazanmıştır. Eşitlik, barış, güvenlik ve sosyoekonomik adalete dayalı yeni dünya düzeninin kurulmasını vurgular. Bu anlamda hareket; Batılı ülkelerin kendi kültürel değerlerini dayatarak gelişmekte olan ülkelerin sosyoekonomik ve politik yapısına hâkim olmak için kullandıkları neo-emperyalist eğilimlere ve araçlara karşıdır. Bağlantısızlar Hareketi, Güney'in sömürge sonrası, gelişmemiş ulusları için zor kazanılan siyasi bağımsızlığı sürdürmenin ve pekiştirmenin olduğu iki kutuplu bir dünyada siyasi bir hareket olarak başlamış olabilir. Ancak, günümüzde politik ve sosyoekonomik konuların yanı sıra geniş bir gündem sorunları, çevre ve güvenlik sorunları ve arayışları küresel iş birliği arayışında olan bir organizasyona dönüşmüştür. Zamanla, Güney-Güney'in daha da geliştirilmesi ve Kuzey-Güney diyaloğunun geliştirilmesini temsil edecek ve sanayileşmiş ülkeler tarafından haksız yere ihmal edilen ülkeleri savunacak bir kuruluş haline gelmiştir. Belirli kurumsal değişiklikler ile Bağlantısızlar Hareketi, daha fazla yetki kazanabilir ve uluslararası ilişkilerde güç sağlamak suretiyle üyeleri için Kuzey-Güney diyaloğunda daha güçlü bir ses haline gelebilir.

Kaynakça

Aydın, Mehmet Korkud, "Bandung Konferansı ve Türk Basınına Yansımaları", *Turkish Studies* History c.13, S. 24, 2018, ss. 33-60.

Bağlantısızlar Hareketi 50. Yılında, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/09/110905_non_aligned (26.04.2021).

Bağlantısızlar Hareketi Dönem Başkanlığı Azerbaycan'a Geçti, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baglantisizlar-hareketi-donem-baskanligi-azerbaycana-gecti/1626119 (30.10.2022)

Colas Alejandro, "The Power of Representation: Democratic Politics and Global Governance", Cambridge University Press, 2003.

Haddad Fonda, Kyle The Asian-African Bandung Conference: Fact and Fiction, https://www.blackpast.org/global-african-history/perspectives-global-african-history/asian-african-bandung-conference-fact-and-fiction (18.05.2021).

History and Evolution of Non-Aligned Movement, https://mea.gov.in/in-focus-article.htm?20349/History+and+Evolution+of+NonAligned+Movement (01.05.2021).

Hobsbawn, Eric, "Globalization, Democracy and Terrorism", Little Brown, London, 2007.

Lüthi, Lorenz M. "The Non-Aligned Movement and the Cold War, 1961–1973", *Journal of Cold War Studies* (4), 2016, ss. 98–147.

Lyon, Peter, Non-Alignment At The Summits: From Belgrade 1961 to Havana 1979—A Perspective View, *The Indian Journal of Political Science*, Cilt. 41 S. 1, 1980, ss. 132-153.

Sönmezoğlu, Faruk, "Bağlantısız Üçüncü Dünya"dan "Çevre Ülkeleri"ne, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 41, 2009, ss. 1-8.

Tekin, Segah ve Dolu, M. Tuğba, "Güney–Güney İşbirliğinin İdeolojik Temelleri: Bağlantısızlar Hareketi ve Küresel Güney", 2020, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.24, ss. 65-81.

Turgay, Murat, "Bandung Konferansı ve Türkiye", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 28, S. 2, 2018, ss. 363-379.

Vanaik, Achin, "National Interest: A flawed notion, Indian Foreign Policy Since 1991" *Economic and Political Weekly* Cilt. XLI, S. 49, 2006.

TÜRKİYE'NİN KIBRIS POLİTİKASI (1945-1960)

Yasin COŞKUN*

Özet

Bu çalışma 1945-1960 yılları arasında Kıbrıs sorunu ve Türkiye'nin bu soruna yaklaşımını ele almaktadır. Kıbrıs sorununun şekillenmesinde 1945-1960 arası dönem oldukça önemli olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Rumlar adanın Yunanistan'a bağlanması (*enosis*) için İngiltere nezdinde girişimlerini artırmışlardır. Bu durum adadaki Kıbrıslı Türkleri endişelendirmiştir. Türkiye bu dönemde farklı Kıbrıs politikaları takip etmiştir. İlk etapta İngiltere'nin adanın egemenliğini bırakmayacağı düşünülerek Kıbrıs sorununun varlığı reddedilmiştir. Ancak Rumların *enosis* faaliyetlerini artırması, Londra'nın da sorunun çözümü için Ankara ve Atina ile görüşme yolunu seçmesi Türkiye'yi yeni politikalar uygulamaya itmiştir. Kısa bir süre Kıbrıs'ın kendisine verilmesini savunan Ankara, daha sonra adanın Türkiye ve Yunanistan arasında bölünmesini isteyerek *taksim* tezini gündeme getirmiştir. Kıbrıslı Türklerin Rum saldırılarından korunması ve adadaki Türk varlığının sürdürülmesi hedeflenmiştir. Sonraki süreçte İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan görüşmeler sonucunda Kıbrıslı Türklerin ve Rumların yönetiminde yer alacağı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kabul edilmiş ve Ankara *taksim* tezini bırakmıştır. 1945-1960 döneminde Kıbrıs sorununda yaşanan tüm bu gelişmeler çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, Kıbrıs Sorunu, Enosis, Taksim

* Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tarihli@gmail.com

Giriş

Kıbrıs sorunu Türk dış politikasının önemli konu başlıklarından birisidir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Rumların *enosis* yani Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi için faaliyetlerine hız vermeleri sonucu Türkiye kendisini Kıbrıs sorununun içinde bulmuştur. 1945'ten başlayarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 1960 yılına kadar olan dönemde Türk hükümetleri Kıbrıs sorununa yönelik farklı politikalar takip etmişlerdir. Bu politikaları ele almadan önce 1945 yılına kadar olan süreçte Kıbrıs ile ilgili yaşanan gelişmelere değinilmesi konunun bütünlüğü açısından önemlidir. Stratejik olarak önemli bir konuma sahip olan Kıbrıs Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Tarih boyunca birçok devletin kontrolü altına girmiştir. Osmanlı Devleti, 1571 yılında adayı Venediklilerden almıştır. Osmanlıların Kıbrıs'ın egemenliğini ele geçirmesi Katoliklerin baskısı altında bulunan Ortodoks Rumları memnun etmiştir. Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ın fethinin ardından Anadolu'dan getirdiği Türkleri düzenli bir şekilde buraya iskân etmiştir.[1]

1878 yılında adanın kontrolü el değiştirmiştir. İngiltere Süveyş Kanalı'na yakın Kıbrıs'ı, Hindistan yolunun güvenliği açısından önemli bir merkez olarak görmüştür.[2] Rus saldırılarına karşı koruma sağlaması kaydıyla adanın idaresi 1878 yılında İngiltere'ye bırakılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin ada üzerindeki yasal hâkimiyeti devam etmiştir.[3] İngilizlerin adaya gelmesinden sonra yapılan göçler sonucu Kıbrıs'taki Türk nüfusu azalmaya başlamıştır.[4]

İngilizlerin yönetimi devralmasını Kıbrıslı Rumlar *enosis* için bir fırsat olarak görmüşler ve bu yöndeki beklentilerini dillendirmeye başlamışlardır. Ancak İngilizler, Kıbrıs'ın tam egemenliğinin kendilerine ait olmadığını belirterek Rumların bu taleplerini dikkate almamışlardır.[5] 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girmesine tepki olarak İngiltere tek taraflı olarak Kıbrıs'ı ilhak ettiğini açıklamıştır.[6] 1915 yılında İngilizler kendi yanlarında savaşa katılmaları kaydıyla adayı Yunanistan'a teklif etmişlerdir.[7] Ancak Yunan yönetimi bu teklifi geri çevirmiştir.[8] 1923 yılında Lozan Antlaşması ile

[1] Erol Manisalı, *Dünden Bugüne Kıbrıs*, 2000, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 13-14.
[2] George Hill, *Kıbrıs Tarihi*, Çev. Nazım Can Serbest, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 228.
[3] Hill, a.g.e., s. 238.
[4] Manisalı, a.g.e., s. 15-16.
[5] Cihat Göktepe-Tuba Ünlü Bilgiç, "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", *bilig,* S. 68 (2014), s. 143.
[6] Necati M. Ertekün, *The Cyprus Dispute and The Birth of the Turkish Republic of Northern Cyprus*, K. Rustem Brother, Nicosia 1984, s. 1.
[7] Ali Satan, "Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 6 (2004), s. 63.
[8] Gürhan Yellice, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta *Enosis* Talepleri Ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.12/S. 24 (2012), s. 20.

beraber Türkiye Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etmiştir. İlk İngiliz Valisi, 1925 yılında adaya gelmiştir. Valinin göreve başladığı ilk günden itibaren Rumlar *enosis* taleplerini dile getirmeye başlamışlardır.[9] Yunanistan'ın kontrolünde yaşamak istemeyen adadaki Türk toplumu Rumların *enosis* taleplerinden rahatsızlık duymuştur.[10]

1929 yılında İngiltere'de Muhafazakâr Parti yerine İşçi Partisi'nin iktidara gelmesinin ardından Rumlar, İngiliz hükümetinin Kıbrıs konusunda daha liberal bir politika izleyeceği yönünde ümide kapılmışlardır. Nitekim Kıbrıslı Rumlar, Londra'ya bir heyet göndererek *enosis* taleplerini İngiliz hükümetine iletmişlerdir.[11] Başpiskopos III. Kirillos da Avam Kamarası'na bir mektup göndererek Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini istemiştir.[12] Ancak Rumlar umdukları desteği görememişlerdir. Bunun üzerine 1931 yılında Kıbrıslı Rumlar *enosis* yanlısı sloganlar eşliğinde adada isyan çıkarmışlar ve Valinin konağını yakmışlardır. İngilizler isyanı kontrol altına almak için Mısır'dan uçaklarla adaya asker göndermişlerdir.[13]

1931 isyanından önce adada geniş bir basın ve ifade özgürlüğü vardı. On yedi Rum gazetesinin siyasi ve idari konuları tartışmasına yasak getirilmemişti.[14] Ancak isyanın ardından adada durum değişmiştir. Yasama konseyi ve belediye seçimleri kaldırılmıştır. Sert bir yönetim sergilemeye başlayan İngilizler, adada milliyetçi duyguları uyandıracak faaliyetleri engelleme politikasına başvurmuşlardır. Bu durumdan Kıbrıslı Türkler de olumsuz etkilenmiştir. Öğrenci bulunmadığı bahane gösterilerek adada birçok Türk ilkokulu kapatılmıştır. Türkiye'den gelen kitapların okutulması engellenmiştir. Türkçe gazetelere sansür uygulanmıştır. Adada Türk kelimesinin geçtiği yerler "İslam" olarak değiştirilerek Türklerin milli hislerinin ortaya çıkmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede adadaki Türk Lisesinin adı İslam Lisesine çevrilmiş ve başına öğretmenlik mesleği ile alakası olmayan bir İngiliz müdür getirilmiştir. Birçok Türk öğretmen görevden uzaklaştırılmıştır. Bu baskıların yanı sıra adada ticaretin Rumların elinde olması ekonomik anlamda Türk toplumunu güçsüz bir konumda bırakmıştır. Adada yaşanan bu durum karşısında Kıbrıslı Türkler, Türkiye'ye göç etmek istemişlerdir. Türk Konsolosluğu'na Türkiye'ye yerleşmek için başvurular artmıştır. Ancak adadaki Türk varlığını korumak isteyen hükümet Kıbrıs'tan kesin olarak muhacir kabul etmeme

[9] Rauf R. Denktash (Denktaş), *The Cyprus Triangle*, K. Rustem & Bro and George Allen & Unwin, Nicosia-London 1982, s. 18-19.
[10] Ertekün, a.g.e., s. 1-2.
[11] Cihat Göktepe, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk-İngiliz İlişkileri", *Türkler*, c. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 944.
[12] Nilüfer Erdem, "Venizelos Arşivi'ndeki Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik Girişimlerine Örnekler (1914-1954)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 38 (2020), s. 101-102.
[13] "Kıbrıs Kıyamı Bastırılabildi mi?", *Milliyet*, 25 Teşrinievvel 1931, s. 1.
[14] Hill, a.g.e., 422.

politikası izlemiş, bu çerçevede Türk Konsolosluğu'na yapılan başvurular geri çevrilmiştir.[15]

İngilizler 1931 isyanı sonrası *enosis* faaliyetlerini yasaklayarak adanın kontrolünü bırakmayacaklarını göstermişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmeler Kıbrıs'ın stratejik önemini daha da ön plana çıkarmıştır. Almanya 1941 yılı Mayıs ayında Girit'i işgal etmiştir. Akdeniz'de Alman tehlikesine karşı İngiltere için Kıbrıs önemli bir merkez olmuştur. Adada asker sayısı artırılmış ve savunmaya yönelik tedbirler alınmıştır.[16]

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Rumların *Enosis* Talepleri

1931-1945 yılları arası İngiliz yönetiminin *enosis*'e karşı sert duruşunun etkisiyle adada Türk ve Rum toplumları arasındaki anlaşmazlık çok düşük seviyede olmuştur.[17] İkinci Dünya Savaşı'nın ardından adada özgürlükçü uygulamalara dönülmesine izin verilmiştir. Yerel yönetimi yeniden etkin kılmaya yönelik çalışmalara başlanmıştır.[18] Lefkoşa'daki Türk Lisesi'ne Türk bir müdür atanmış[19] ayrıca Türkiye'den adaya gönderilen öğretmenler Türk Lisesi'nde görev almaya başlamışlardır. Adadaki bu özgürlükçü ortam karşısında Rumlar *enosis* faaliyetlerine yeniden hız vermişlerdir. Özellikle *Emekçi Halkın İlerici Partisi* (AKEL) ve Rum Ortodoks Kilisesi önemli iki aktör olmuştur.[20] 7 Şubat 1947 tarihinde Kıbrıs'ta Baf bölgesi piskoposu İngiliz makamlarına adanın Yunanistan ile birleşmesini isteyen bir bildiri sunmuştur. Ancak verilen cevapta adanın statüsünün değişmesine yönelik bir düşüncenin olmadığı belirtilmiştir.[21] İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiliz hükümeti kolonilerine bağımsızlık verme yoluna gitmiştir. İktidarda bulunan İşçi Partisi'nin 1947'de Hindistan'dan ve bir yıl sonra da Filistin'den çekilme kararı alması[22] Kıbrıslı Rumları umutlandırmıştır. Ancak stratejik açıdan önemli bir noktada bulunan Kıbrıs bu durumdan ayrı tutulmuştur.[23]

Yunanistan, İkinci Dünya Savaşı sonrası 10 Şubat 1947'de imzalanan Paris Barış Antlaşması ile Rodos, On İki Ada ve Meis'in egemenliğini elde etmiştir. İngiltere, bu antlaşmanın Kıbrıs'ta *enosis* isteklerini azaltacağını

[15] *BCA* (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi), Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 124-887-3, 14.09.1938.
[16] Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 594.
[17] Ertekün, a.g.e., s. 2.
[18] Birleşik Krallık Avam Kamarası (House of Commons, *HC*), Volume: 414, Column: 218, 10 October 1945.
[19] *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 123-69-14, 05.09.1950
[20] Fırat, a.g.m., s. 596.
[21] *HC*, Volume: 434, Column: 1318, 12 March 1947.
[22] Fahir Armaoğlu, "1955 Yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamu Oyu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 14/S. 2 (1959), s. 58.
[23] The National Archieve (TNA): Foreign and Commonwealth Office (FCO) 51/47, "Turkish attitude to Cyprus", 4 December 1968.

düşünerek adaların Yunanistan'a verilmesini desteklemiştir. Ancak sonuç İngiltere'nin arzu ettiği gibi olmamış, On İki Adayı elde eden Yunanistan *enosis*'i gerçekleştirmek için gözünü Kıbrıs'a dikmiştir.[24] 1948 yılında Yunanistan Kralı Paulos yapmış olduğu açıklamada adanın Yunanistan'a verilmesi durumunda İngiliz üslerinde bir değişiklik olmayacağını ifade ederek İngilizlerin kaygılarını gidermeye çalışmıştır.[25] Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların giderek artan *enosis* isteği Kıbrıslı Türklerin tepkisini çekmiştir. 23 Nisan 1944'te Fazıl Küçük liderliğinde Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi (KMTHP) kurulmuştur.[26] 28 Kasım 1948 tarihinde on beş bin Türkün katılımıyla Lefkoşa'da büyük bir miting düzenlenmiş ve adanın Yunanistan'a ilhak talepleri şiddetle reddedilmiştir. Dr. Fazıl Küçük miting hakkında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye göndermiş olduğu telgrafta Rum taleplerinin yerine getirilmesinin Kıbrıslı Türklerin "mahvına" neden olacağını ifade etmiştir.[27]

Ocak 1950'de *enosis* için Kıbrıslı Rumlar adada bir plebisit gerçekleştirmişlerdir. Kıbrıslı Türklerin protesto ederek katılmadığı bu plebisitin sonucu yüksek oranda *enosis* lehine olmuştur. Türkiye'de bu plebisitin yapılmasında Moskova'nın parmağı olduğu ve İngilizleri adadan atmak için kullandığına dair görüşler dile getirilmiştir.[28] İstanbul, Ankara ve Sivas'ta yapılan mitinglerde komünizm karşıtı sloganların yanı sıra "Kıbrıs bizimdir" sloganları da atılmıştır.[29] Rumların düzenlediği plebisite karşılık İngiliz yöneticiler adanın egemenliğinde herhangi bir değişikliğin tasarlanmadığını birçok kez açıklamışlardır. Adadaki İngiliz Valisi de plebisitten önce Başpiskoposa yazdığı bir mektupla İngiliz hükümetinin bu konudaki duruşunu tekrar hatırlatmıştır.[30]

Türkiye'nin Kıbrıs Sorununu İngiltere'nin İç Meselesi Olarak Görmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrası adadaki Rumların *enosis* için tahriklerini artırması sonucu Kıbrıslı Türkler koruyucu olarak gördükleri Türkiye'nin desteğine her geçen gün daha fazla ihtiyaç hissetmeye başlamışlardır.[31] 1948 yılında Sedat Simavi'nin kurucusu olduğu Hürriyet gazetesinde çıkan yazılarla Kıbrıs konusu kamuoyunun gündemine taşınmıştır.[32] Dönemin Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Noel Charles'in ifadesiyle Türkler eski imparatorluklarının bir parçası olan Kıbrıs'a büyük ilgi

[24] İsmail Şahin, "Düşünceden Eyleme EOKA", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 37 (2020), s. 25-26.
[25] Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 136.
[26] Fırat, a.g.m., s. 595.
[27] *BCA*, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 40-241-14, 02.12.1948
[28] Foreign Office (FO), 424/290, "Turkey", 1950.
[29] FO, 424/290, "Turkey", 1950.
[30] *HC*, Volume: 476, Column: 1279, 21 June 1950.
[31] FCO 51/47, "Turkish attitude to Cyprus", 4 December 1968.
[32] FCO 51/47, "Turkish attitude to Cyprus", 4 December 1968.

duymuşlardır. Ancak Türk hükümeti adanın İngiltere için stratejik öneminin farkında olmuş ve Yunan-Rum tarafının aksine İngiltere ile ilişkilerini olumsuz etkileyecek bir adım atmak istememiştir.[33] Bu nedenle ilk etapta Türk hükümetleri Kıbrıs konusunda keskin bir politika izlemek yerine adadaki Türklerin durumlarıyla ilgilenmeye odaklanmışlar ve Rumların *enosis* isteklerine karşı Türk toplumunun giderek artan endişesini yapmış oldukları açıklamalarla yatıştırmaya çalışmışlardır.

Cumhuriyetin 10. yıl bayramında Kıbrıslı gençler kanlarını bir şişede biriktirerek Atatürk'e hediye etmişlerdi. 1950 yılında Kıbrıs'ta *enosis* faaliyetlerinin hızlandığı bir dönemde bu şişenin Anıtkabir'in inşasında kullanılması talebi TBMM'de gündeme gelmiştir. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, bu talebe cevap verirken ülkede Kıbrıs konusunda artan hassasiyete ilişkin açıklama yapma gereği hissetmiştir. Sadak, Kıbrıs meselesi diye bir mesele olmadığını vurgulamıştır. Kıbrıs konusunda halkın sakin olmasını, İngilizlerin adayı bırakmak gibi bir niyetinin olmadığını açıklayan Sadak, Kıbrıs için "miting tertip eden nümayişler yapan gençlerimiz beyhude heyecana kapılıyorlar boşuna yoruluyorlar" demiştir.[34] 14 Mayıs 1950 seçimlerinin ardından iktidara gelen Demokrat Parti'nin ilk yıllarında da Kıbrıs politikasında bir değişme olmamıştır. Türkiye, Kıbrıs sorunu diye bir sorunun varlığını kabul etmemeyi sürdürmüştür.[35]

1950 yılının Ekim ayında Makarios'un Başpiskopos olmasının ardından Rumların *enosis* faaliyetleri daha organize bir hale gelmeye başlamıştır.[36] Ancak İngilizler, *enosis* taleplerine karşı olumsuz tutumlarını devam ettirmişlerdir. 1953 yılı Eylül ayında İngiltere Başbakanı Anthony Eden, Atina'da Yunanistan Başbakanı Aleksandros Papagos ile yapmış olduğu özel bir görüşmede adayı bırakma niyetleri olmadığını açıkça belirtmiştir.[37] 28 Nisan 1954'te İngiliz Koloniler Bakan Yardımcısı Henry Hopkinson da Avam Kamarası'nda yapmış olduğu açıklamada Türk Dışişleri Bakanı'nın Kıbrıs sorununun varlığını kabul etmediğini ve adanın İngiliz yönetimindeki statüsünün sürdürülmesini desteklediğini ifade etmiştir. Yunanistan tarafı ise *enosis*'ten vazgeçmemiş ve İngiliz hükümeti ile Kıbrıs konusunda ikili görüşmeler yapmak istemiştir. Aksi halde konuyu Birleşmiş Milletlere taşıyacağının sinyallerini vermiştir.[38]

Tüm bu gelişmeler karşısında Türk hükümeti Kıbrıs sorununun olmadığına dair tutumunu sürdürmeyi tercih etmiştir. Her geçen gün

[33] FO, 424/290, "Turkey", 1950.
[34] *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (*TBMM TD*), 8. Dönem, 23. Cilt, 33. Birleşim, 23.01.1950, s. 288.
[35] Yakup Kaya-Bülent Yeter, "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 20/S. 2 (2018), s. 217.
[36] Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950–1960)", *Gazi Akademik Bakış*, c. 6/S. 11 (2012), s. 88.
[37] FCO 51/47, "Turkish attitude to Cyprus", 4 December 1968.
[38] *HC*, Volume: 526, Column: 1593, 28 April 1954.

artan *enosis* faaliyetlerine rağmen bu konu hakkında Yunan hükümeti ile konuşup uyarılarda bulunmayı reddetmiştir. Nitekim 1954 yılı Şubat ayında Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü yapmış olduğu açıklamada dost ve müttefik olarak tanımladığı Yunanistan'ın devlet adamlarıyla yapılan görüşmelerde Kıbrıs üzerinde herhangi bir müzakere "cereyan" etmediğini bildirmiştir. Köprülü'ye göre Türkiye, Kıbrıs meselesi diye bir meselenin varlığını kabul etmezken ve Kıbrıs, hâlen İngiltere'ye ait durumdayken "ada hakkında Yunanistan'la ikili konuşmalar yapılması mümkün ve caiz değildir".[39] Nitekim İngiliz devlet adamları yapmış oldukları açıklamalarda adanın yönetiminin bırakılmayacağını kesin bir şekilde dile getirmişlerdir. Kıbrıs, İngiltere için petrol tedarik kaynaklarının güvenliğini korumada önemli bir nokta olarak görülmüştür. Özellikle 1954 yılından sonra Mısır'dan çekilen İngiltere nezdinde adanın stratejik önemi daha fazla artmıştır.[40] Kraliyet Hava Kuvvetleri (Royal Air Force) için adada yatırımlar yapılmış ve yeni askeri üsler kurulmuştur. İngilizler adada bu yenileme faaliyetleri kapsamasında yaklaşık 50 milyon Sterlin harcamışlardır.[41] İngiltere'nin bu yaklaşımı adanın kontrolünü bırakmayacağının güçlü bir sinyali olarak algılanmış ve Türkiye'nin ilk etapta Kıbrıs sorununda aktif bir politika izlememesinde etkili olmuştur.

İngiltere'nin bu tutumunun yanı sıra Türk hükümetlerinin Kıbrıs sorununun varlığını kabul etmek istememesinde komünizm tehlikesi de önemli rol oynamıştır.[42] İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talebi ve buna karşı Ankara'nın içine düştüğü yalnızlık Türk dış politikası açısından çok zor zamanların geçirildiği bir dönem olmuştur. Truman Doktrini ve ardından NATO'ya girişle Sovyet tehlikesi bir nebze hafifletilmiş olsa da Ankara temkinli bir dış politika izlemeye devam etmiştir. Batı Bloğunun önemli bir üyesi olan İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmeyeceğini açıkça deklare ettiği bir ortamda Türkiye, Kıbrıs konusunu gündeme getirmenin hem ikili ilişkileri hem de NATO'nun bölgedeki konumunu zayıflatacağını düşünmüştür. Türkiye, böyle bir durumun ortaya çıkmasının ABD ile arasını bozmasından ve ihtiyaç duyduğu Amerikan ekonomik yardımlarını sekteye uğratmasından çekinmiştir.[43]

Türkiye'nin bu yaklaşımına karşı Yunanistan, Kıbrıs'ı ilhak için faaliyetlere devam etmiştir. 16 Ağustos 1954 tarihinde adada self-determinasyon için BM'ye başvurmuş ancak istediği sonucu alamamıştır. Açıkçası Balkan Paktı çerçevesinde 9 Ağustos 1954'te Yugoslavya'nın Bled kentinde Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanan

[39] *TBMM TD*, 9. Dönem, 28. Cilt, 48. Birleşim, 23.02.1954, s. 763.
[40] Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 16/ S. 46 (2000), s. 257.
[41] Yasin Coşkun, "1950'ler ve 1960'larda Kıbrıs Sorunu ve Türk-İngiliz Politikaları", *Tarih Okulu Dergisi*, y. 11/S. XXXIV (2018), s. 859.
[42] Armaoğlu, a.g.m., s. 59.
[43] Coşkun, a.g.m., s. 857.

antlaşmanın hemen ardından Yunan hükümetinin Kıbrıs sorununu BM'ye taşıması Ankara için hayal kırıklığı olmuştur. Kıbrıs'ta Atina destekli Rumların *enosis* faaliyetlerinin artarak sürdüğü dönemde Türkiye'nin bu durumu göz ardı ederek Yunanistan'ın dahil olduğu Balkan Paktı'nın imzalanmasına öncülük etmesinin temel motivasyonu, komünizmle mücadelede ön safta yer alarak ABD'nin ekonomik yardımlarından daha fazla yararlanmak olmuştur. Ancak Yunanistan'ın Kıbrıs meselesini BM'ye taşıması Ankara'nın Kıbrıs konusunda görmezden gelme politikasını daha fazla sürdüremeyeceğini göstermiştir.

Atina'nın bu hamlesinin ardından ikili ilişkiler hızla bozulmuştur. Özellikle Türk basınında Yunanistan'ın toprak elde etme emellerine yönelik eleştiri yazıları artış göstermiştir.[44] Türkiye, Yunanistan'ın talebine karşı BM'de İngiltere ile ortak hareket etmiştir. Kıbrıs sorununun İngiltere'nin iç meselesi olduğu görüşünü desteklemiştir.[45] 1955 yılı Temmuz ayında İngiliz İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir. John Harding, Türkiye'ye ziyarette bulunmuştur. Harding'in Başbakan Menderes ile görüşmesinde Kıbrıs konusu da gündeme gelmiştir. Bu görüşmede Menderes, Orta Doğu'nun savunması için Kıbrıs'ın öneminin farkında olduklarını ifade etmiş ve Kıbrıs konusunda Yunan-Rum taleplerine karşı İngiliz hükümetinin yanında olduklarının altını çizmiştir.[46]

1955 yılı Ocak ayında BM'den Kıbrıs'a dönen Başpiskopos Makarios, George Grivas'la görüşmüş ve Yunanistan Başbakanı Papagos'un adada İngiliz yönetimine karşı başlatılacak silahlı bir isyan fikrini desteklediğini söylemiştir.[47] 1 Nisan 1955 tarihi itibariyle Grivas liderliğinde EOKA adada silahlı terör eylemlerine başlamıştır.[48] İlk etapta Türkiye'yi karşısına almak istemeyen Grivas, örgüt üyelerine adada sadece İngilizleri hedef almaları talimatı vermiştir. Ancak İngilizler, Rumların *enosis* isteklerine karşı giriştikleri mücadeleye Kıbrıslı Türklerin de aktif olarak katılmalarını istemiş ve bu yönde politika izlemiştir. Özellikle adadaki İngiliz valinin polis teşkilatında bulunan Rumları görevden alarak yerlerine Türkleri getirmesi iki toplumu karşı karşıya getiren unsurlardan birisi olmuştur.[49]

Ankara'nın Kıbrıs Politikasını Gözden Geçirmesi

Rumlar, 1955 yılı itibariyle *enosis*'i gerçekleştirmek için şiddet olaylarını artırmıştır. Bu durumun İngiltere'nin adayı bırakmama politikasında bir gevşemeye neden olmasından çekinen Türkiye, Kıbrıs'ın İngiltere'de

[44] FO, 424/295, "Turkey", 1955.
[45] Hüseyin Agun, *Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası 1950-1960*, Demokratlar Kulübü Yayınları No. 13, Ankara 1997, s. 17.
[46] FO, 424/295, "Turkey", 1955.
[47] FCO 51/47, "Turkish attitude to Cyprus", 4 December 1968.
[48] Şahin, a.g.m., s. 30.
[49] Coşkun, a.g.m., s. 860.

kalmasına yönelik politikasını gözden geçirme gereksinimi duymuştur. Bu çerçevede Türk hükümeti *enosis*'in Lozan Antlaşması'nın ihlali anlamına geleceğini savunmuş ve bu durumda adanın eski sahibine yani Türkiye'ye geri verilmesi gerektiği tezini ön plana çıkarmaya başlamıştır. Aslında adanın Türkiye'ye geri verilmesi konusu önceden beri Türkiye'nin dillendirdiği bir husus olmuştur. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi David Kelly'in 1949 yılında Londra'ya gönderdiği rapora göre Türk hükümeti, Yunanistan'da yaşanan iç savaşa dikkat çekerek eğer İngiltere adayı bırakma niyetinde ise bunu komünizm tehdidi altındaki Yunanistan'a değil Türkiye'ye bırakması gerektiğini savunmuştur.[50]

Daha sonraki süreçte bu husus yani adanın Türkiye'ye bırakılması konusu Lozan Antlaşması çerçevesinde savunulmaya devam edilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini Lozan Antlaşması'nın ihlali olarak görmüş ve şiddetle karşı çıkmıştır. Bayar, 24 Ağustos 1955 tarihinde yaptığı konuşmada Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesi talebini ifade etmiştir.[51] Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için 1955 yılında toplanan Londra Konferansı'nda da bu konu Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından açıkça dile getirilmiştir. Zorlu, Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin Kıbrıs'tan İngiltere lehine feragat ettiğini ifade etmiştir. Bu durumun değişmesi yani adanın İngiliz yönetiminden çıkması halinde antlaşmayı sağlayan hükmün ortadan kalkacağını ve adanın Türkiye'ye geri verilmesi durumunun ortaya çıkacağını savunmuştur.[52] Ancak Lozan Antlaşması'nda Kıbrıs'ın yönetimi kesin bir şekilde İngiltere'ye bırakılmıştır. İlgili hükümlere bakıldığı zaman; Türkiye Lozan Antlaşması'nın 20. maddesiyle Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etmenin yanı sıra 16. maddeyle de kendi egemenlik sınırları dışındaki yerlere ait tüm haklardan vazgeçtiğini ilan etmiştir. Bu nedenle Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesi tezi Ankara tarafından uzun süre gündemde tutulmamıştır.

Londra Konferansı, Türkiye'de başlayan 6-7 Eylül olayları nedeniyle herhangi bir sonuca varılmadan sona ermiştir.[53] Kıbrıs'ta ise can kayıplarına ve maddi zararlara yol açan terör saldırılarında artış meydana gelmiştir. Bu koşullarda, Kıbrıs Valisi, İngiliz hükümetinin tam desteğiyle 26 Kasım'da olağanüstü hal ilan etmiştir.[54] Bu arada Rumların *enosis* için başlattıkları çatışmanın ardından Rum nüfusa karşı denge oluşturmak amacıyla Kıbrıs'taki Türk sayısının artırılması için Türkiye'nin İngiliz

[50] FO, 424/289, "Turkey", 1949.
[51] Değerli, a.g.m., s. 90.
[52] Ergenekon Savrun-Melih Tınal, "Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1955-1964)" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 17/ S. 34 (2017), s.355.
[53] Resul Babaoğlu, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül 1955)" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 18/S. 36 (2018), s.339.
[54] *HC*, Volume: 546, Column: 1932, 28 November 1955.

hükümetine teklifte bulunduğuna dair iddialar İngiliz basınında dillendirilmiştir. İngiliz Dışişleri Bakan Yardımcısı Anthony Nutting bu iddiaları kesin bir dille yalanlamıştır.[55]

Taksim Tezinin Gündeme Gelmesi

Kıbrıs'ın Türkiye'ye geri verilmesinin mümkün olmadığının anlaşılması üzerine 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Menderes hükümeti daha önce belirlediği yol haritası çerçevesinde adanın Türkiye ile Yunanistan arasında bölünmesini yani *taksim* tezini gündemine almıştır. Bu teze göre İngiltere'ye arzu ettiği askeri üsler ve bölgeler verilerek ada Türkiye ve Yunanistan arasında *taksim* edilmelidir.[56] İngiliz devlet adamları da bu plana kapılarını tamamen kapamamışlardır. Nitekim İngiliz Koloniler Bakanı Lennox-Boyd açıklamasında karma bir nüfusa sahip bölgede kendi kaderini tayin ilkesi uygulanırken *taksim*in de seçenekler arasında sunulması gerektiğini ilan etmiştir. Ancak adanın farklı bölgelerinde dağılmış halde yaşayan Türk ve Rum nüfusun *taksim* sonrası yer değiştirme durumunda kalacak olması nedeniyle İngilizler bu planı uygulanabilir olarak görmemişlerdir.[57]

Londra Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Kıbrıs'a Vali olarak atanan John Harding, olağanüstü hal çerçevesinde Kıbrıs'ta *enosis* faaliyetlerini durdurmak için sert bir politika izlemiştir.[58] 1956 yılı Mart ayında Makarios ayaklanma kışkırtıcılığıyla suçlanarak tutuklanmış ve Seyşel Adaları'na (Seychelles) sürgüne gönderilmiştir. 11 Mart 1956 tarihinde Menderes, İngiltere Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd ile Ankara'daki görüşmesinde Türk hükümetinin Makarios'un sürgüne gönderilmesini adada terörü önlemeye yönelik önemli bir adım olarak gördüğünü söylemiş ve memnuniyetini dile getirmiştir.[59]

Bu süreçte Yunanistan adadaki terör olaylarından Kıbrıslı Türkleri sorumlu göstermek için faaliyette bulunmuştur. 1956 yılı Haziran ayında Yunan Meclis Başkanı Konstantinos Rodopoulos, diğer ülkelerin parlamentolarına Kıbrıs'ta yaşanan olaylar hakkında bir mesaj göndermiştir. Bu mesajda Kıbrıslı Türklerden "ehemmiyetsiz azınlık" olarak bahsedilmiş ve İngiliz yönetiminin müsamahası ile Kıbrıslı Türklerin adada terör eylemleri gerçekleştirerek Rumlara saldırdıkları iddia edilmiştir. EOKA'nın adadaki terörden sorumlu olmasına rağmen Yunan Meclis Başkanının gönderdiği bu mesaj Türkiye'nin tepkisini çekmiş ve dünya kamuoyunu yanıltma girişimi olarak görülmüştür. Buna karşılık TBMM Başkanının da yabancı ülkelerin parlamentolarına telgraf

[55] *HC*, Volume: 548, Column: 603, 30 January 1956.
[56] BCA, Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 38-227-1, 24.06.1956.
[57] FCO 51/47, "Turkish attitude to Cyprus", Research Memoranda, 4 December 1968.
[58] Göktepe, a.g.m., s. 947.
[59] FO, 424/296, "Turkey", 1956.

göndererek Kıbrıs'ta yaşanan gerçek durumu bildirmesi kararı alınmıştır.[60]

Kıbrıs'ta her geçen gün çatışmalar artarken İngiltere yerel halkı yönetime ortak ederek adada kurmuş olduğu askeri üsleri etkin bir şekilde kullanabilmeyi planlamıştır. John Harding'in Kıbrıs'a Vali olmadan önce Başbakan Menderes ile görüşmesinde dile getirdiği üzere Mısır'daki Süveyş Krizi İngiliz hükümetine göstermiştir ki askeri tesislerin etkin bir biçimde faaliyet göstermesi yerel halka uyum içinde olmaya bağlıdır. Bu nedenle İngiltere, Mısır'da karşılaştığı durumun Kıbrıs gibi stratejik olarak önemli bir yerde tekrar yaşanmasını istememiştir.[61] Bu anlayış içinde adada yerel halkın memnun olacağı aynı zamanda kendisinin de askeri üs kaygılarını karşılayacak bir çözüm arayışı içine girmiştir.

Kıbrıslı Türkleri ve Rumları adanın yönetimine dahil ederek sorunu çözmeyi planlayan İngiliz hükümeti, 1956 yılı Temmuz ayında Kıbrıs'a anayasa komiseri olarak Lord Radcliffe'i atamıştır. Lord Radcliffe, Kıbrıs Anayasası hakkındaki raporunu 16 Kasım'da hazırlamıştır.[62] Türklerin ve Rumların adada dağınık bir şekilde yaşamalarından dolayı federal bir yapı öngörmeyen bu raporda tek meclisli bir sistem önerilmiştir. Buna göre 36 sandalyeli olması planlanan Meclisin 6 üyesi Kıbrıslı Türkler tarafından seçimle belirlenecektir. Kıbrıs Valisi tarafından aday gösterilecek 6 üye de meclise girecektir. Geri kalan 24 sandalye ise nüfusun geri kalanı tarafından seçilerek meclise girecektir.[63] Diğer bir ifade ile 24 sandalye Kıbrıslı Rumlara ayrılmış olacaktır. Dışişleri, savunma ve iç güvenlik Valinin kontrolünde kalacaktır. Ayrıca bir Yüksek Mahkeme, bir Garanti Mahkemesi ve bir de Türk İşleri Bürosunun oluşturulması öngörülmüştür.[64] İngiliz Koloniler Bakanı Lennox-Boyd, 16 Aralık'ta Ankara'da planı Adnan Menderes'e takdim ederken İngiltere'nin Kıbrıslı Türklerin isteklerini görmezden gelmeyeceğini belirtmesi[65] ve İngiltere'nin *taksim* fikrini tamamen yok saymadığını ortaya koyması neticesinde Türkiye plana olumlu yaklaşmıştır.[66] Zaten daha önce de 22 Şubat 1956 tarihinde İngiliz Koloniler Bakan Yardımcısı John Hare yapmış olduğu açıklamada Türk hükümetinin ve adada yaşayan Kıbrıs Türklerin görüşlerinin en üst düzeyde dikkate alındığını ifade etmiştir.[67]

[60] *TBMM TD*, 10. Dönem, 12. Cilt, 76. Birleşim, 13.06.1956, s. 303.
[61] FO, 424/295, "Turkey", 1955.
[62] Hikmet Zeki Kapcı, "Kıbrıs Sorununun Çözümünde Nihat Erim Raporu" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 14/S. 29 (2014), s. 362.
[63] *HC*, Volume: 562, Column: 1267, 19 December 1956.
[64] Kapcı, a.g.m., s. 363.
[65] Eftal Irkıçatal, "Kıbrıs Meselesi'nde Taksim Fikrinin Ortaya Çıkması ve İngiltere'nin Çifte Self Determinasyon Teklifi", *History Studies*, c. 4/S. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı (2012), s. 209.
[66] FO, 424/296, "Turkey", 1956.
[67] *HC*, Volume: 549, Column: 368, 22 February 1956.

Yunanistan ve Rum tarafı ise self-determinasyon için belirli bir zaman ifade edilmediği için bu planı reddetmiştir.[68]

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Giden Süreç

1957 yılı Ocak ayında Harold Macmillan'ın Başbakan olmasının ardından İngiliz hükümeti bir önceki Başbakan Anthony Eden döneminde Kıbrıs'ta uygulanan sert politikalardan vazgeçmiştir. 21 Ekim 1957'de Harding'in yerine daha liberal bir isim olan Sir Hugh Foot, Kıbrıs'a Vali olarak atanmış ve Seyşel Adaları'nda sürgünde bulunan Makarios'un Atina'ya gitmesine izin verilmiştir.[69] Bu durum Türk hükümeti tarafında memnuniyetsizliğe yol açmış ve İngiliz Büyükelçi James Bowker'in ifadesiyle ikili ilişkilerde "küçük bir krize" neden olmuştur. Menderes, Büyükelçi Bowker'la görüşmesinde Makarios'un serbest bırakılmasının *enosis* yanlılarına ümit verdiğini ve Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumları arasında tansiyonu daha fazla artırdığını söylemiştir. Menderes'e göre Makarios tüm ilgiyi üzerine toplamak isteyecek ve bu durum İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs sorununa yönelik görüşmelere engel olacaktır. Ayrıca İngiliz hükümeti bu adımıyla Radcliffe teklifinin başarıya ulaşma şansını da ortadan kaldırmıştır. Büyükelçi Bowker, Yunan hükümetinin Makarios'un sürgünde olmasını bahane ederek Kıbrıs konusunda uzlaşma tekliflerini geri çevirdiğini belirtmiş ve Makarios'un serbest bırakılmasıyla Yunan hükümetinin elinden bu bahanenin alındığını ifade etmiştir. Ancak Bowker'in bu açıklaması Türk hükümetinde karşılık bulmamıştır. Fatin Rüştü Zorlu, Kıbrıs'ta çözüm için İngiliz hükümetinin Makarios'la görüşüp görüşmeyeceğini sormuştur. Bowker böyle bir niyetlerinin olmadığını kesin bir şekilde açıklamıştır.[70]

Kıbrıs konusunda yaşanan anlaşmazlığın çözüme kavuşturulması için 1958 yılının başında Kıbrıs Valisi Sir Hugh Foot bir plan hazırlamıştır. Foot Planı olarak bilenen bu çözüm önerisine göre 7 yıllık bir özerk yönetim öngörülmüştür. Adada huzur ortamının sağlanması için gerekli önlemler alınarak taraflar arası müzakereler sonucu Kıbrıs'ın nihai statüsünün belirlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Başpiskopos Makarios'un Kıbrıs'a dönmesine de izin verileceği açıklanmıştır.[71] Foot Planı, Ankara ve Atina'nın desteğini alamamıştır. Özellikle Türk tarafı adadaki Türk toplumunun güvenliğinin tam olarak sağlanmasını istemiştir.[72] Bu çerçevede Türk hükümeti *taksim* tezini savunmaya devam etmiştir.[73]

[68] Irkıçatal, a.g.m., s. 209. Serdar Sakin, "Kıbrıs'ın Geleceği Konusunda Menderes-Boyd Görüşmeleri", *Turkish Studies*, c. 9/S. 1 (2014), s. 470.
[69] Göktepe, a.g.m., s. 947.
[70] FO, 424/297, "Turkey", 1957.
[71] Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958-1959", *Belleten*, c. LX/S. 229 (1996), s. 748.
[72] Göktepe, a.g.m., s. 948.
[73] Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958-1959", s. 749.

19 Haziran 1958'de İngiliz hükümeti yedi yıllık bir geçiş dönemi çerçevesinde adaya siyasi muhtariyet tanıyan Macmillan Planı'nı gündeme getirmiştir. İki toplumun ayrı meclise sahip olduğu Türk ve Yunan hükümetlerinin de yönetimde söz sahibi olduğu bir sistem tasarlanmıştır. Plan ilk gündeme geldiğinde Yunan tarafı *taksim*'e Türk tarafı ise *enosis*'e yol açabileceği düşüncesiyle bu planı reddetmişlerdir. Bu zaman zarfında adada iki toplum arasında olaylar artmaya başlamıştır. EOKA'nın saldırılarından kendilerini korumak için 1 Ağustos 1958'de Kıbrıslı Türkler tarafından Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) kurulmuştur.[74] Ağustos 1958'de Macmillan planında birtakım değişiklikler yaparak yeniden taraflara sunmuştur. Bu değişiklikler Yunan talepleri doğrultusunda olmuştur. Örneğin ilk sunulan Macmillian Planı'nda yer alan çifte vatandaşlık hükmü çerçevesinde Kıbrıslı Rumların hem İngiliz hem de Yunan vatandaşı, aynı şekilde Kıbrıslı Türklerin de hem İngiliz hem de Türk vatandaşı olabilmelerine imkân sağlanmıştır. Yunanistan bu duruma itiraz etmiştir. Macmillian, Yunan hükümetini memnun etmek için çifte vatandaşlık sisteminden geri adım atmıştır. Aynı şekilde Yunan talepleri doğrultusunda adada ortak seçimle meclis oluşturulmasına da yeşil ışık yakılmıştır.[75] Rumlar lehine yapılan bu değişikliklere rağmen Macmillian Planı, Yunanistan tarafından tekrar reddedilirken Türkiye plana olumlu yaklaştığını bildirmiştir.[76]

Macmillian Planı'nı kabul etmeyen Yunanistan, self determinasyon için Kıbrıs sorununu BM'ye taşıma politikasını sürdürmüştür. Ancak 1957 yılında olduğu gibi 1958 yılında da BM'den Yunanistan'ın arzu ettiği gibi bir sonuç çıkmamıştır. BM, Kıbrıs sorununun taraflar arasında çözülmesini istemiştir.[77] Bu kararın ardından Yunanistan Dışişleri Bakanı Evangelos Averof'la görüşen Fatin Rüştü Zorlu, Atina'nın Kıbrıs sorununun çözümünü BM'de aramasının bir sonuç getirmeyeceğini söylemiş ve "gelin bu işi sizinle birlikte görüşelim, çare arayalım" demiştir. Averof, Zorlu'nun bu teklifine olumlu yaklaşmıştır.[78]

18 Aralık 1958'de Paris'teki NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türk, İngiliz ve Yunan Dışişleri Bakanları görüşmüştür. Kıbrıs'ın bağımsızlığı temeline dayalı, *taksim* ve *enosis*'e karşı garantiler sunacak bir çözüm çerçevesinde bir üçlü konferansın gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Zürih'te Başbakan Menderes, Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis, Dışişleri Bakanları Zorlu ve Averof arasında yapılan görüşmeler sonucunda 11 Şubat 1959'da ortak bir bildiri yayınlanmıştır.

[74] Fırat, a.g.m., s. 606.
[75] Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler içinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara 1975, s. 80-81.
[76] Sönmezoğlu, a.g.e., s. 150.
[77] Süha Bölükbaşı, "The Cyprus Dispute and the United Nations: Peaceful Non-Settlement Between 1954 and 1996", *International Journal of Middle East Studies*, c. 30/S. 3 (1998), s. 414.
[78] Erim, a.g.e., s. 78.

Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına yönelik anayasal çerçevenin belirlenmesi noktasında Türkiye ve Yunanistan'ın anlaştığı duyurulmuştur.[79]

Daha sonra 19 Şubat'ta Türk, İngiliz ve Yunan Başbakanlarının yanı sıra Kıbrıs Rum toplumunu temsilen Makarios'un ve Kıbrıs Türk toplumunu temsilen Fazıl Küçük'ün imzasıyla birden çok başlıktan oluşan Londra Antlaşmaları kabul edilmiştir. Buna göre Kıbrıslı Türklerin ve Rumların nüfus oranlarına göre yönetiminde yer alacağı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu yeni Cumhuriyet başkanlık sistemi ile idare edilecektir. Başkan Rum, Yardımcısı ise Türk olacaktır. Ayrıca Başkan ve Yardımcısı veto yetkisine sahiptir. Kıbrıslı Rumların çoğunluklarını kullanarak alacakları kararların önlenmesi açısından veto yetkisi Kıbrıslı Türkler için önemli bir kazanım olmuştur. 50 üyeli Temsilciler Meclisi'nin yüzde yetmişi Rum, yüzde otuzu Türklerden oluşacaktır. Anayasa değişikliği için hem Türk hem de Rum üyelerin üçte iki oranında çoğunluğu sağlaması şartı getirilmiştir. 10 bakanlıktan 3'ü Türklere verilecektir. Kamu hizmetlerinde de yüzde yetmiş - yüzde otuz oranı muhafaza edilmiştir. Ayrıca imzalanan Garanti Anlaşması ile Türkiye, İngiltere ve Yunanistan yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma taahhüdünde bulunmuşlardır.[80] Ayrıca İngiltere adada iki üs bölgesi elde etmiştir. 1959 yılının Şubat ayında imzalanan Zürih ve Londra Antlaşmaları sonrası Kıbrıs Cumhuriyeti'nin[81] bağımsız bir devlet olarak kuruluşu 16 Ağustos 1960 tarihinde ilan edilmiştir.

Sonuç

1878 yılında Kıbrıs'ın İngiliz kontrolüne geçmesinin ardından Kıbrıslı Rumlar *enosis* taleplerini gündeme getirmişlerdir. İngiltere Rumların bu isteğine karşı çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde adadaki İngiliz yönetimi izlediği sert politikayla Kıbrıs'ta ayrılıkçı faaliyetleri kesin bir şekilde yasaklamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'ye bağlı kolonilerin bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamaları Kıbrıslı Rumları yeniden harekete geçirmiştir. Kıbrıs'ı stratejik açıdan önemli gören İngiliz devlet adamları yapmış oldukları açıklamalarda *enosis* taleplerine kesin bir şekilde kapıyı kapatmışlardır. İngiltere'nin bu tutumu Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. İlk etapta Türk hükümetleri İngiltere'nin Kıbrıs'ın egemenliğini bırakma gibi bir niyetinin olmadığını öne sürerek Kıbrıs sorunu diye bir meselenin varlığını kabul etmemeyi tercih etmişlerdir. Ancak Türkiye'nin bu görmezden gelme politikası çok uzun sürmemiştir. Kıbrıslı Rumlar *enosis* için adada silahlı

[79] Kaya-Yeter, a.g.m., s. 226.
[80] Fırat, a.g.m., s. 611-612.
[81] Yakup Kaya, "Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Demokrasi ve Dış Politika(1938'den 2000'li Yıllara), C. 2*, Ed. Nurgün Koç, İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2021, s. 480-482.

eylemlere başlamışlardır. İngiltere sorunu görüşmek üzere Ankara ve Atina'yı masaya davet emiştir. Türkiye bu durumu İngiltere'nin kesin bir şekilde Kıbrıs'ı bırakmama politikasında bir yumuşama olarak algılamıştır. Ankara takip ettiği pasif politikayı terk ederek eğer İngiltere adayı bırakmayı düşünüyorsa eski sahibi olan Türkiye'ye geri vermesi gerektiği görüşünü dillendirmiştir. Ancak Lozan'da Kıbrıs'ın egemenlik haklarının kesin olarak İngiltere'ye bırakılması nedeniyle bu politika kısa bir süre gündemde kalabilmiştir. Ankara'nın Kıbrıs'ta ileri sürdüğü diğer bir çözüm önerisi *taksim* tezi olmuştur. Böylece adanın Türkiye ve Yunanistan arasında bölünmesi savunulmuştur. Sonraki süreçte adada her geçen gün şiddet olaylarının artması nedeniyle harekete geçen İngiliz hükümeti öncülüğünde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında varılan uzlaşı sonucu 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edilmiştir. Ancak bu devlet uzun süre varlığını sürdürmüştür. Özellikle Kıbrıslı Rumların *enosis* düşüncesini terk etmeyerek Kıbrıslı Türklerin anayasal haklarını ellerinden alma çabaları sonucu adada çatışmalar yeniden başlamıştır. Türkiye, Kıbrıslı Türkleri korumak için yeni politikalar üretmiş ve Kıbrıs sorunu Türk dış politikasının önemli gündem maddeleri arasında yer almaya devam etmiştir.

Kaynakça

A-) Birleşik Krallık Avam Kamarası Tutanakları (House of Commons Hansard):

- Volume: 414, Column: 218, 10 October 1945.
- Volume: 434, Column: 1318, 12 March 1947.
- Volume: 476, Column: 1279, 21 June 1950.
- Volume: 526, Column: 1593, 28 April 1954.
- Volume: 546, Column: 1932, 28 November 1955.
- Volume: 548, Column: 603, 30 January 1956.
- Volume: 549, Column: 368, 22 February 1956.
- Volume: 562, Column: 1267, 19 December 1956.

B-) İngiliz Milli Arşivi: (The National Archieve TNA):

Foreign Office (FO),

FO 424/289, "Turkey", 1949.

FO, 424/295, "Turkey", 1955.

FO, 424/296, "Turkey", 1956.

FO, 424/297, "Turkey", 1957.

Foreign and Commonwealth Office (FCO):

FCO 51/47, "Turkish attitude to Cyprus", Research Memoranda, 4 December 1968.

C-) *BCA* (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi),

- Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer Bilgisi: 124-887-3, 14.09.1938.

- Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 40-241-14, 02.12.1948.

- Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer Bilgisi: 123-69-14, 05.09.1950.

- Fon Kodu: 30-1-0-0, Yer Bilgisi: 38-227-1, 24.06.1956.

D-) *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD*),

- 8. Dönem, 23. Cilt, 33. Birleşim, 23.01.1950.

- 9. Dönem, 28. Cilt, 48. Birleşim, 23.02.1954.

- 10. Dönem, 12. Cilt, 76. Birleşim, 13.06.1956.

E-) Kitaplar ve Makaleler:

Agun, Hüseyin, *Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası 1950-1960*, Demokratlar Kulübü Yayınları No:13, Ankara 1997.

Albayrak, Mustafa, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1950-1960)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. 16/ S. 46 (2000), ss. 249-275.

Armaoğlu, Fahir, "1955 Yılında Kıbrıs Meselesinde Türk Hükümeti ve Türk Kamu Oyu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 14/S. 2 (1959), ss. 57-86.

Armaoğlu, Fahir, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958-1959", *Belleten*, c. LX/S. 229 (1996), ss. 745-782.

Babaoğlu, Resul, "Türkiye'nin Kıbrıs Politikasının Evriminde Bir Dönüm Noktası: Londra Konferansı (29 Ağustos-6 Eylül 1955)" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 18/S. 36 (2018), ss. 323-347.

Bölükbaşı, Süha, "The Cyprus Dispute and the United Nations: Peaceful Non-Settlement Between 1954 and 1996", *International Journal of Middle East Studies*, c. 30/S. 3 (1998), ss. 411-434.

Coşkun, Yasin, "1950'ler ve 1960'larda Kıbrıs Sorunu ve Türk-İngiliz Politikaları", *Tarih Okulu Dergisi*, y. 11/S. XXXIV (2018), ss. 853-868.

Denktash (Denktaş), Rauf R., *The Cyprus Triangle*, K. Rustem & Bro and George Allen & Unwin, Nicosia-London 1982.

Erdem, Nilüfer, "Venizelos Arşivi'ndeki Belgelerle Kıbrıslı Ortodoks Din Adamlarının Enosis'e Yönelik Girişimlerine Örnekler (1914-1954)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 38 (2020), ss. 87-112.

Erim, Nihat, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler içinde Kıbrıs*, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara 1975.

Ertekün, Necati M., *The Cyprus Dispute and The Birth of the Turkish Republic of Northern Cyprus*, K. Rustem Brother, Nicosia 1984.

Fırat, Melek, "Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (ed.). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 576-614.

Göktepe, Cihat - Ünlü Bilgiç, Tuba "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", *bilig,* S. 68 (2014), ss. 141-168.

Göktepe, Cihat, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk-İngiliz İlişkileri", *Türkler*, c. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 943-951.

Hill, George, *Kıbrıs Tarihi*, Çev. Nazım Can Serbest, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

Irkıçatal, Eftal, "Kıbrıs Meselesi'nde Taksim Fikrinin Ortaya Çıkması ve İngiltere'nin Çifte Self Determinasyon Teklifi", *History Studies*, c. 4/S. Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı (2012), ss. 195-213.

Kapcı, Hikmet Zeki "Kıbrıs Sorununun Çözümünde Nihat Erim Raporu" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 14/S. 29 (2014), ss. 353-375.

Kaya, Yakup, - Yeter, Bülent, "Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 20/S. 2 (2018), ss. 215-229.

Kaya, Yakup, "Türk Dış Politikasında Kıbrıs Sorunu", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Demokrasi ve Dış Politika(1938'den 2000'li Yıllara), C. 2*, Ed. Nurgün Koç, İdeal Kültür Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2021, ss. 466-495.

Manisalı, Erol, *Dünden Bugüne Kıbrıs*, 2000, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 2000.

Milliyet

Sakin, Serdar, "Kıbrıs'ın Geleceği Konusunda Menderes-Boyd Görüşmeleri", *Turkish Studies*, c. 9/S. 1 (2014), ss. 461-483.

Sarıkoyuncu Değerli, Esra, "Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950–1960)", *Gazi Akademik Bakış*, c. 6/S. 11 (2012), ss. 85-101.

Satan, Ali, "Yeni İngiliz Belgeleri Işığında Kıbrıs ve Önemi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 6 (2005), ss. 55-70.

Savrun, Ergenekon-Tınal, Melih, "Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1955-1964)" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 17/ S. 34 (2017), ss. 349-371.

Sönmezoğlu, Faruk, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, Der Yayınları, İstanbul 2006.

Şahin, İsmail, "Düşünceden Eyleme EOKA", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 37 (2020), ss. 21-49.

Yellice, Gürhan, "1878'den 1931'e Kıbrıs'ta *Enosis* Talepleri Ve İngiltere'nin Yaklaşımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c.12/S. 24 (2012), ss. 13-26.

ÇEVRELEME VE PAKTLAR: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASINA YENİDEN BAKMAK

Ümit ESER*

Özet

II. Dünya Savaşı'nın bittiği 1945 yılından cumhuriyet tarihinin ilk askerî müdahalesi olan 1960 darbesine kadar, Türkiye yalnızca iktisadî ve toplumsal anlamda değil dış ilişkilerinde de dünya kapitalist sistemiyle bir bütünleşme süreci içine girdi. Bu sürecin dış politikadaki yansıması, 1950'lerden itibaren ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme (*containment*) politikasının Türkiye'nin dış ilişkilerinde getirdiği üç önemli değişiklik oldu: 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO üyeliği, 28 Şubat 1953 tarihli Balkan Paktı ve 24 Şubat 1955'te Bağdat Paktı'nın oluşturulması. Bu durum, Erken Cumhuriyet döneminin dikkatli tarafsızlık politikasından kopma ve hem Balkanlar hem de Ortadoğu'da daha proaktif ancak aynı zamanda Atlantik ittifakının daha müdahaleci ve daha Sovyet karşıtı politikasına kayma anlamına da gelmekteydi.

Anahtar Kelimeler: Çevreleme (*containment*), Demokrat Parti, NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü), Balkan Paktı, Bağdat Paktı, Türk dış politikası

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, ueser@erbakan.edu.tr.

Giriş

8 Temmuz 1945'te, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa haritasını belirleyecek olan Potsdam Konferansı'nın toplanmasından bir hafta kadar önce, savaş yıllarında Sovyet elçiliğiyle canlı ilişkiler kurmuş emektar gazeteci Ahmet Emin Yalman, *Vatan* gazetesinde Türkiye'nin savaş sonrası durumuna dair Şark Meselesi'nin dirildiğini ima eden "Rus dâvası" başlıklı bir makale tefrika etmeye başladı. Yalman, makalesinde savaş sonrası dönemde Sovyet yayılmacılığına dair üstü kapalı uyarılarda bulunuyordu:

> Bir emperyalist tecavüzü çeşnisi taşıyan Rus talepleri; bende insanlık ve memleket hesabına teessür ve endişe ile beraber bir de şahsi vicdan azabı uyandırmıştı. Uzun zaman gazetede yazdığım yazılarda Rus emellerini iyiye yormağa, Sovyet âleminin iyi taraflarını görmeğe ve göstermeğe, Rus-Türk dostluğuna hizmet etmeğe uğraşmıştım. Acaba bunu yapmakla çok mu aldanmıştım; memleketime karşı bir suç mu işlemiştim?[1]

Savaş sonrası dönemde artan işaretlere rağmen, yine de, 1950'li yıllara kadar, ülkedeki iç siyasî türbülansın dış politika yönelimleri üzerinde ciddi etkileri görülmeyecekti. Bu çalışma, 1950'lerin çalkantılı siyasî ortamda üç temel taşı NATO üyeliği (18 Şubat 1952), Balkan Paktı (28 Şubat 1953) ve Bağdat Paktı (24 Şubat 1955) olan Türkiye'de Atlantik Paktı eksenli bir dış politikanın oluşumunu ele almaktadır. Çalışmanın ilk kısmında II. Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlığın nedenlerinin altı çizilerek, savaş sonrası Türkiye'de çok partili sisteme geçişin iç ve dış dinamikleri incelenmektedir. Takip eden temel bölüm ise Fuat Köprülü'nün dışişleri bakanlığı döneminin üç önemli gelişmesine—NATO üyeliği, Balkan Paktı ve Bağdat Paktı—ayrılmıştır.

Savaş Sonrası: İki Kutuplu Dünyanın Biçimlenmesi

II. Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye'nin tarafsız kalmasının temel nedenleri, 1930'larda dış politikası irredantist bir yörüngeye girmiş çoğu Güney ve Doğu Avrupa ülkesinden farklı olarak, Türkiye'nin komşu ülkelerden herhangi bir toprak talebinin olmaması, "dış Türkler" meselesinin kamuoyunda geçici süreliğine bile olsa unutulmuş olması ve sallantılı ekonomik durumun savaşla birlikte daha da zorlanacak olmasından kaynaklanıyordu.

Türkiye'nin savaş yıllarında Müttefikler'in saflarına katılması, muhtemelen bir Mihver devletleri istilası ve işgali anlamına gelecekti ki bu da Müttefikler için ek bir yük oluşturacaktı ve savaşın sonunda Doğu ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Stalingrad sonrası Alman yenilgisi Türkiye'ye bir Sovyet işgalini de getirebilirdi. 1941'de Almanya

[1] "Rus Dâvası-1", *Vatan*, 8 Temmuz 1945, no: 1477, s. 1.

ile yapılan saldırmazlık anlaşmasına rağmen, Türkiye'nin temel sempatisinin savaşın başından beri Müttefiklere yönelik olduğu pek çok çalışmada dile getirilmiştir.[2] Ayrıca, Türkiye'nin Sovyet lideri Stalin'in Güneydoğu Avrupa'yı ele geçirmesine yönelik kaygıları da kuşkusuz gerçekti. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, 1943-1944'te Balkanlar'da bir Müttefik işgal bölgesi oluşturulması için önemli miktarda kuvvet göndermeye istekli olsaydı bile, Türkiye'nin dış politika ve askerî harekatlarda manevra alanı önce Batı sınırlarındaki Mihver güçlerinin varlığı, daha sonraki dönemde de Sovyet yayılmacılığından gelen tehdit ile kısıtlanmıştı.[3]

II. Dünya Savaşı bir Müttefik zaferiyle olduğu kadar, bir Sovyet zaferiyle de neticelendi. Amerikan ve İngiliz kuvvetleri Batı Avrupa'da etkinken, Doğu Avrupa ve Balkanlar Kızıl Ordu'nun denetimine girmişti. Savaşın sonunda, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve ABD artık yeni süper güçler olarak ortaya çıkarken, Avrupa uluslararası sisteminde belirleyiciliğini büyük ölçüde yitirdi. 1945 Şubatındaki Yalta Konferansı'nda Avrupa bu iki süper gücün nüfuz alanı olarak bölündü ve Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ve Balkanlar'da batı sınırlarını saran uydu devletlerden oluşan güvenlik koridorunu güçlendirdi.

Savaş sonrasında uluslararası sistem siyasî, askerî ve iktisadî alanlarda yeniden inşa edildi. Siyasî alanda, İki Savaş Arası dönemde (1918-1939) uluslararası toplum için önemli bir tecrübe olan Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak olan ve evrensellik iddiasında bulunan Birleşmiş Milletler (BM) 1945'te kuruldu. Askerî alanda zaferin sahipleri Avrupalı güçler İngiltere ve Fransa değil de, Nazi Almanyası'nın yenilmesinde önemli rol oynamış olan ABD ve SSCB idi. Savaş sonrası dönemde diğer devletler bu iki gücün etrafında öbeklenerek iki ayrı blok oluşturacaklardı. Ortaya çıkan bu iki kutuplu dünyanın sınırları özellikle 1950'lerde daha de belirgin hale gelecekti. İktisadî alanda ise ekonomik açıdan işlerliği olan tek sistem ABD'nin liderliğindeki Batı Bloku olduğu için, savaş sonrası dünya ekonomisini de önemli ölçüde bu blok belirledi. Daha II. Dünya Savaşı'nın son yıllarında, özellikle 1-22 Temmuz 1944'te Bretton Woods'ta 44 Müttefik ülkenin temsilcilerinin katılımıyla toplanan konferansın ardından, Amerikalı devlet adamları ve iktisatçılar yeni bir uluslararası malî ve ticarî sistem inşa etme çalışmalarına başlamışlardı. Bretton Woods Konferansı'nda Amerikan Hazine Bakanlığı'nda görevli ekonomist Harry Dexter White'ın Amerika-merkezli ve muhafazakar

[2] Bkz. Şuhnaz Yılmaz, *Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes, and the Crescent*, (New York: Routledge, 2015) ve Christian Leitz, *Nazi Germany and Neutral Europe during the Second World War*, (Manchester: Manchester University Press, 2000).
[3] Yılmaz, s. 104.

ekonomi politikaları İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes'in Avrupa-merkezci ve demokratik yaklaşımı üzerinde üstünlük kazanacaktı.[4]

1947'den sonra güçler dengesini belirleyecek olan Soğuk Savaş standart bir savaş değildi. ABD ve SSCB kendi bloklarının lider güçleri olarak, rakiplerini ve dünyayı yok edebilirlerdi. Bu iki güç, her alanda birbirleriyle yarıştı. Amerikan politikası, Sovyetler Birliği çevresinde yeni merkezler oluşturarak Sovyetler Birliği'ni çevrelemeye (*containment*) dayanıyordu. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) bu fikirden doğdu. Batı Bloku ülkeleri için düşük faizli krediler sağlayan Marshall Planı bu politikanın bir unsuru olarak çok daha kapsamlıydı. Ayrıca Ortadoğu, Çin ve Japonya da Sovyet yayılmacılığından korunmalıydı.[5]

Savaşın ardından Doğu Avrupa'da kurulan sosyalist rejimler, Sovyetler Birliği'nin eseri olarak ortaya çıktılar. SSCB, batı sınırındaki her bir ülkeden toprak alarak sınırlarını genişletti. Bu genişleme ve ilhak politikası, Sovyetler Birliği'ne Doğu Avrupa'daki her ülkeyle sınır komşusu olduğu bir siyasî harita hazırlamak, dolayısıyla Doğu Avrupa ülkeleri üzerindeki Sovyet askerî ve siyasî nüfuzunu daha kolay kontrol edebilmek için tasarlanmıştı (Bkz. Harita 1).

1945 baharında, Stalin, o dönem müttefiklerinden biri olan Yugoslav Başbakanı Josip Broz Tito'nun yakın çalışma arkadaşlarından Milovan Đilas ile yaptığı bir konuşmada, savaş sonrası Sovyet politikasını şöyle tanımlamıştı: "Bu savaş geçmiştekiler gibi değil; bir bölgeyi kim işgal ederse, ona kendi toplumsal sistemini de empoze ediyor. Herkes ordusunun ulaşabildiği mesafeye kadar kendi sistemini de empoze eder. Başka türlü olamaz".[6]

18 Eylül 1947'de, Birleşmiş Milletler'deki Sovyet delegesi Andrey Vyshinsky, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı bir konuşmada Sovyet resmî politikasının temel seyrini şöyle belirledi:

> Şimdi açıkça görüldüğü gibi, Marshall Planı özünde Truman Doktrini'nin savaş sonrası Avrupa'sının koşullarına uyarlanmış bir varyantından ibarettir. Bu planı öne sürerken, Birleşik Devletler Hükümeti, yardıma muhtaç Avrupa ülkelerini, ekonomik kaynaklarını tasarruf etme ve ulusal ekonomilerini kendi yöntemleriyle planlama yapma konusundaki

[4] Benn Steil, *The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order*, (Princeton: Princeton University Press, 2013), ss. 169-170.
[5] Ortadoğu'da çevreleme politikası için bkz. Bledar Prifti, *US Foreign Policy in the Middle East: The Case for Continuity*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2017), ss. 62-69, Uzakdoğu için bkz. William Duiker, *U. S. Containment Policy and the Conflict in Indochina*, (Stanford: Stanford University Press, 2014), s. 1-4.
[6] Norman Naimark, "Sovietization of Eastern Europe, 1943-1953", *Cambridge History of the Cold War*, c. 1: *Origins*, (der.) Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), s. 175.

devredilemez haklarından vazgeçme zorunluluğuyla yüz yüze getirmek için Birleşik Krallık ve Fransa Hükümetlerinin işbirliğine açıkça güvendi. ABD, aynı zamanda, tüm bu ülkeleri, Avrupa'ya hızlandırılmış bir emtia ve sermaye ihracı ile yaklaşan bunalımı önlemeye çalışan Amerikan tekellerinin çıkarlarına doğrudan bağımlı kılacağına da güvenmekteydi.

Ayrıca, bu plan, Avrupa'yı iki kampa bölmek ve Birleşik Krallık ve Fransa'nın yardımıyla, Doğu Avrupa'nın demokratik ülkelerinin ve özellikle de Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına düşman birkaç Avrupa ülkesinden oluşan bir bloğun oluşumunu tamamlamak için de bir girişimdir.[7]

Stalin, Alman yenilgisinin Avrupa'da savaş tehlikesini mutlak olarak ortadan kaldırmadığı konusunda ısrarcıydı. Bu nedenle, Sovyet sisteminin üstünlüğünü överek, savaş öncesi üretimi üç katına çıkaracak ve Sovyetler

[7] Martin McCauley, *Origins of the Cold War, 1941-1949*, (New York: Routledge, 2015), ss. 193-194.

Birliği'ni başka bir istilaya karşı teminat altına alacak "ulusal ekonomide yeni ve güçlü bir yükseliş" çağrısında bulunmuştu. Savaş sonunda, Stalin'in Doğu Avrupa'yı 'Sovyetleştirmeye' yönelik ilgisi, onun bu ağır basan stratejik hedefini herhangi bir askerî veya siyasî müdahaleyle engellemeye girişebilecek Batılı müttefiklerinden iki kat şüphe duymasına neden oldu. 1947'de Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin Moskova'daki Sovyet yönetimi ile bağlarını koruması amacıyla kurulan Cominform, uluslararası komünist hareketin merkezi kurumu olarak da konumlanacaktı. 1949'da Sovyetler Birliği'nin liderliğinde iktisadî yardımlaşma örgütü olan Comecon'un kurulmasıyla Sovyet rejimi, sınırlarında bir uydu devletler kuşağını da tamamlamıştı.

ABD'nin 1945-sonrası Avrupa politikası Amerikan dış politikasını şekillendiren 1823 Monroe Doktrini'nin bağlantısızlık (*isolation*) ve müdahale karşıtlığından (*non-interventionism*) kesin bir kopuşu içermekteydi. Batı Bloku'nun lider gücü olan ABD, 1947'de başlayan dış yardım programları ve 1949'da askerî alanda NATO'nun kurulmasıyla etkisini dünyanın pek çok bölgesinde genişletebildi. ABD'nin ekonomik, askerî ve iktisadî açıdan nüfuzunu farklı bölgelerde yayabilmesi ve Sovyetler Birliği'ne yönelik çevreleme politikası, SSCB açısından yeni güvenlik tehditleri anlamına gelmekteydi. ABD'nin savaş sonrasındaki Avrupa politikasının temel amacı, kıtanın doğusundaki Sovyet hakimiyetinin savaştan yıkımla çıkmış batı kısmına doğru genişlemesini engellemek olacaktı. Ayrıca, Yunan İç Savaşı sırasında Ulusal Kurtuluş Cephesi (EAM-*Ethniko Apeleutherōtiko Metōpo*) gibi komünist paramiliter örgütler tarafından tehdit edilen Yunanistan ve Sovyetler Birliği'nin toprak talebinde bulunduğu Türkiye de Doğu Akdeniz'de ikmal ve bağlantı hatları üzerinde sosyalist bir yapılanmanın oluşmasına izin vermek istemeyen Amerikan çıkarlarının vazgeçilemez bölgeleriydi.[8]

İmkansız Kaçış: Savaş-Sonrası Demokrasiyi İnşa Etmek ve Tekrar Otoriterleşme, 1945-1960

Savaş yıllarındaki tarafsızlık, Türkiye'de pek çok akademisyen, siyasetçi ve orta sınıf mensubuna tek parti rejiminin kusurlu noktalarını görmek için bir fırsat sağladı. Bu kişiler artık CHP'nin tek parti rejiminin savaş sonrası "yeni dünya düzeni" ile uyuşamayacağının kısa sürede farkına vardılar. Dışarıdan gelen baskılar kadar, bu içeriden gelen talepler de CHP'nin iktidar üzerindeki tekelini gevşetmesini ve 1945-1946'dan itibaren ülkenin siyasî hayatında çok partili sisteme hızlı bir geçişi sağladı. Bu geçiş, 'yeni dünya düzeni' ile de uyumluydu. Zira, her ne kadar,

[8] Baskın Oran, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye: Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası*, c. 1: *1919-1980*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), ss. 483-484.

Washington ve Moskova'daki yorumları çok farklı olsa da, uluslararası siyasette trend haline gelen kelime artık 'demokrasi'ydi.[9]

Ancak 1945'da çok partili hayata geçilmesine ve yeni partilerin kurulmasına rağmen, 1946 seçimlerinin demokratik bir süreçte cereyan ettiğini söylemek zordur. Altında Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzalarının bulunduğu 7 Haziran 1945 tarihli 'Dörtlü Takrir' ile ilk işaretleri verilen Demokrat Parti halk kitleleri arasında CHP liderliğinin beklediğinden çok daha büyük bir popülerlik kazandı. Demokrat Parti'nin bu yükselişi 21 Temmuz 1946 seçimlerinde 'açık oy, kapalı sayım' uygulaması ile gölgelenebilecekti. Bu uygulamada, seçmenler oylarını sandığa atmadan önce seçim bürosu görevlilerine oylarını göstermek zorunda kaldılar. Dolayısıyla, bu seçimin sonuçları kamuoyunda ciddi bir güvensizlik yarattı ve gayrimeşru olarak kabul edildiyse de CHP iktidarı dört yıl daha devam edebildi.

II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan dış politikası bir taraftan tüm dünyada otoritaryanizm üzerinden Sovyetler Birliği ve komünizm korkusunu pompalarken, diğer taraftan da askerî ve malî yöntemlere başvurmaktan kaçınmamıştı. Nisan 1945'te Amerikan Başkanı olan Henry S. Truman, başkanlığı döneminde Doğu Avrupa ve Asya'daki Sovyet yayılmacılığına karşı savaşı İngiltere'den devraldı. 12 Mart 1947'de Amerikan Kongresi'nin her iki kanadında gerçekleşen konuşmasının ardından, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım sağlama ve "silahlı azınlıklar veya dış baskı tarafından boyun eğdirilme girişimlerine—yani uluslararası komünizme karşı— direnen ulusları destekleme" kararını Truman Doktrini başlığı altında açıkladı. Truman, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'a inme veya Türkiye'nin doğusundan toprak ilhak etme girişimlerine karşılık ABD'nin Türkiye'nin yanında askerî gücünü kullanmaya hazır olduğunu vurgulamıştı. Truman'ın konuşması, Doğu Akdeniz'deki bu iki ülkeye yönelik 1948 Haziran'ının sonuna kadar sürecek 400 milyon dolarlık (Yunanistan için 300 milyon dolar ve Türkiye için 100 milyon dolar) bir Amerikan yardım programının onaylanması isteğini de vurgulamaktaydı: "Dünya ikiye bölünmüştür. Bir yanda totaliter rejimler ve köle halklar vardır. Diğer yanda ise özgür uluslar. Siz hangisinden yanasınız? Eğer özgür milletlerden yana iseniz, bana 400 milyon dolar verin".[10] Böylece, bu iki ülke üzerindeki Sovyet tehdidinin kırılarak, Batı Bloku'nun içerisine dahil olmalarının sağlanması amaçlandı. Ayrıca, 1949'da NATO'nun kurulmasıyla eş zamanlı olarak ABD Kongresi'nin geçirdiği 'İhracatı Denetleme Yasası' Doğu Bloku'na karşı ciddi ve geniş kapsamlı bir ambargoyu da başlatmıştı (Bkz. Harita 2).

[9] İlter Turan, *Turkey's Difficult Journey to Democracy: Two Steps Forward, One Step Back*, (Oxford: Oxford University Press, 2015), ss. 71-74

[10] James Bilsland, *The President, The State, and the Cold War: Comparing the Foreign Policies of Truman and Reagan*, (New York: Routledge, 2015), s. 59.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ilk hükümet olan Recep Peker hükümeti, ABD'den gelen taleplerle dış ticareti serbestleştirmek ve Bretton Woods Konferansı sonrası dünya düzeninin bir parçası olan IMF'ye üye olarak kapitalist dünya sistemine entegre olabilmek için, 7 Eylül 1946'da yapılan cumhuriyet tarihindeki ilk büyük devalüasyon neticesinde doların 1,28 TL'den 2,80 TL'ye çıkmasına neden olmuştu. Bu devalüasyonun getirdiği bolluk döneminde üretilen artı ürün, yatırımdan çok ithalata ve dış ticaret açıklarını kapatmaya harcanmıştı. Öte yandan, Marshall Planı, Güney Avrupa ülkelerinde bir sanayileşme dalgası öngörmediği için, ithalatın içeriği de sanayiye yönelik değildi ve üretime katkısı olmadı.[11]

14 Mayıs 1950'de yapılan ilk gerçek seçimlerde büyük bir zafer kazanan Demokrat Parti, kırsal bölgelerdeki toprak sahipleri ile yeni doğan şehirli millî burjuvazinin gevşek bir ittifakından ortaya çıkmıştı. Demokrat Parti'nin CHP'den iktidarı ezici bir parlamento çoğunluğuyla almasının

[11] Oran, s. 489.

nedeni, Türkiye'deki etkin toplumsal güçlerin özlediği siyasî ve toplumsal dönüşüm ile iki kutuplulaşan dünyada ABD'nin Batı Bloku içerisindeki hegemonik politikalarının ve Yakındoğu'daki önceliklerinin örtüşmesiydi.[12]

Savaş yıllarda hatırı sayılır miktarda servet biriktirmiş olan Anadolu'daki imalatçıların önemli bir kısmı 1940'ların ikinci yarısından itibaren İstanbul'a yerleşmeye başladılar. Bu grup, kapitalist kalkınmanın ve yönetim mekanizmalarının demokratikleşmesinin devamını sağlayacak ABD ile kurulacak bir ittifakı destekliyordu. Parti dış politikada, 28 Eylül'de Kore Savaşı'na ilk birliği göndererek Sovyet tehdidi karşısında 'yegane kurtarıcı' imajına sahip olan ABD'nin yanında konumlandı.

1950'li yılların Demokrat Parti iktidarı sırasında milletvekillerinin önemli bir kısmı, Erken Cumhuriyet dönemi milletvekillerinden farklı olarak, yerel eşraf, kırsal alandaki büyük tarımsal üreticiler ve yerel tüccar kökenli olsa da, aslında onlar da Jön Türk siyasî formasyonunun zihinsel dünyasını paylaşmaktaydılar. Demokrat Parti hükümetlerinde askerî-bürokrat kökenli milletvekili sayısı az olsa da, bu durum önceki CHP hükümetlerinden temel bir farklılaşma noktası teşkil etmemekteydi.

1950'lerin ilk yarısında Türkiye toplumunun yaşam standartlarında ciddi bir iyileşme hissedildi. Kırsal kesimdeki makineleşme tarımsal üretimi arttırırken, aynı zamanda şehirlere olan göçü de teşvik etti. Ekonomik durumdaki iyileşmenin yalnızca 1950'lerde Menderes hükümetleri üzerinde değil, aynı dönemde Türkiye'nin toplumsal yaşamında da yansımaları oldu. Ancak, bu iyileşmenin temel sebebi dışarıdan gelen yardımlardı. 1950'li yılların başında hem CHP, hem de DP hükümetleri ABD'nin Avrupa ülkelerine tahsis ettiği yardımlardaki payını arttırmaya çalışıyordu. Ocak 1950'de son CHP hükümetinin Avrupa'nın yeniden inşası için kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne sunduğu memorandumda ve 29 Temmuz 1950'de Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün tekrar Amerikan büyükelçisi George Wadsworth'a sunduğu Fransızca kaleme alınmış muhtırada Türkiye'nin dört ayrı nedenle dış yardıma ihtiyacı olduğunun altı çizilmekteydi:

1) Hayat standardının son derece düşük seviyesi ve minimum yaşama yeteneğine sahip olmak için en azından bu standardı koruma zorunluluğu. Gerçekten de, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü tarafından yayınlanan belgelere göre Türkiye'deki yaşam standardı, katılımcı ülkeler arasında en düşük seviyeyi temsil ediyor. Bu durumu örneklendirmek için, Türkiye'de kişi başına kalori değeri olarak yıllık tüketimin 2244 kalori, Türkiye'den sonraki en fakir ülke olan Yunanistan'da ise 2463 kalori olduğunu

[12] Çağlar Keyder, "The Agrarian Background and the Origins of the Turkish Bourgeoisie", *Developmentalism and Beyond: Society and Politics in Egypt, and Turkey*, (der.) Ayşe Öncü, Çağlar Keyder ve Saad Eddin İbrahim, (Kahire: The American University in Cairo Press, 1994), s. 60.

belirtmek yeterlidir. Hayvansal protein tüketimine gelince; Türkiye'de 9, Yunanistan'da 16'dır.

2) Türkiye'nin ekonomik yapısı. Ekonomik olarak az gelişmiş bir ülke olan Türkiye, büyük doğal kaynaklara sahiptir. Bu kaynakların kullanılması, Amerika Birleşik Devletleri'nden ve Batı Yarımküre'den getirmeye alışkın olduğu hammadde ve gıda ürünlerini sağlayarak Avrupa ekonomisine yardımcı olabilir. Ayrıca, katılımcı ülkelerin ticareti de ihracat açısından bu durumdan faydalanabilir çünkü Türkiye, katılımcı ülkelere ihracatını artırarak daha fazla satın alma gücü ve daha düşük tüketim seviyesi elde edecektir. Satın alma gücünün genişlemesine bağlı büyük bir artış olasılığı ile, ürünleri için satış noktaları bulmakla ilgilenen katılımcı ülkeler için onu büyük bir pazar haline getirebilir.

3) Türkiye'nin milli savunmasını sağlamak için katlanmak zorunda olduğu ağır masraflar. Türkiye, katılımcı ülkeler arasında bütçesinde askeri harcamalara en büyük payı ayıran ülkedir. 1950 mali yılında, askeri harcamalar toplam bütçenin %38,5'ini temsil ediyordu ve 1951 ve 1952 mali yıllarında kesinlikle daha az olmayacaktır. Diğer hiçbir katılımcı ülkede askeri harcamalar bütçenin %22'sini geçmez ve sıklıkla %7 ila %15 arasında değişir.

4) Ülkenin ekonomik toparlanmasının gereklilikleri. Nüfusunu sefalete mahkûm etmemek için ekonomisini geliştirmek zorunda kalan Türkiye, yıllarca süren soğuk savaşın [II. Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlık kastediliyor] tüm kötülüklerine ve sonuçlarına maruz kalmaktadır. Koşulların gerektirdiği önlemleri almaz ve bir yandan yatırımları ve ekonomik gelişimi ile diğer yandan askeri harcamaları arasında belirli bir denge kurmayı başaramazsa, kısa sürede ekonomik bir çöküntüye uğrayacaktır. Bu da askeri direniş olanaklarını giderek azaltacaktır. Türk halkının ihtiyatı ve Marshall Planı çerçevesinde aldığı yardımlar sayesinde Türkiye, bugüne kadar ekonomik kriz ve büyük sefalet yaratabilecek tüm baskılara başarıyla direnmeye devam edebilmiştir.[13]

Döviz kıtlığı, Türkiye ekonomisi için 1950'lerde de belirleyici olmaya devam etti. Marshall yardımının kayda değer bir kısmı karayollarının yapımında ve tarım makinelerinin ithalatında kullanılmıştı. Döviz yokluğu nedeniyle, tarım aletleri ve traktör yedek parça ithalatı yapılamadığından, tarımsal üretimdeki düşüş özellikle 1954'ten sonra hızlandı. CHP'nin önemli isimlerinden 1950'li yıllarda emekliliğe ayrılmış Hilmi Uran hatıralarında, bu durumu şöyle anlatıyor:

> Hep hatırlarız ki, bu binlerce traktörün o vakit bize sağladığı fazla mahsulü göstererek dünyada bilmem kaçıncı hububat ihracatçısı olduğumuzla önce öğünmüş, sonra da yedeksizlik ve idaresizlik yüzünden

[13] BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 66-414-3.

> onların çoğunu kullanılamaz hale getirerek bir miras yedi zihniyetiyle onları bir tarafa bırakıvermiştik.[14]

Ekonomide liberalleşmeye yönelik tüm beklentilere rağmen, Türkiye'de kamu yatırımları 1950-1954 arasındaki ilk Menderes hükümetleri döneminde de toplam yatırımların % 50'sine yakınını oluşturmaktaydı. Bu durumun temel nedeni, Türkiye'deki sanayi burjuvazisinin basit aile şirketleri olarak kalmayı tercih etmesiydi. Yine, kamu yatırımlarının DP iktidarının devamlılığını sürdürülebilmesi amacıyla, çoğu zaman yanlış sektörlerde, bazen de yanlış bölgelerde öbeklenmesi, tüm yatırımların içinde kamu yatırımlarının neden majör grup olarak kaldığını ve kamu yatırımlarından gelen üretim fazlasının ucuz fiyatlarla dünya piyasasına sunulmasına göz yumulduğunu göstermekteydi.

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarının iç siyasetinin şekillenmesinde, seçim yenilgilerine rağmen CHP liderliğini koruyan İsmet İnönü'nün bürokrasi ve ordu içerisindeki arkaik bağlantılarından duyulan korku hakimdi. 1954'teki Demokrat Parti'nin ikinci seçim zaferine kadar bu İnönü faktörü, Demokrat Parti'nin tedirgin bir siyaset belirlemesine yol açtı. Bu tedirginlik, seçimlerden bir yıl önce basın ve üniversiteler üzerinde hükümet denetimini arttıran bazı düzenlemelere neden oldu.[15] 2 Mayıs 1954 tarihli seçimlerde Demokrat Parti meclisteki milletvekili sayısını 503'e çıkarırken, CHP'nin koltuk sayısı 31'e geriledi. Bu seçimler, Türkiye siyasetinde Demokrat Parti iktidarının en güçlü olduğu anı temsil ediyordu. Bu seçimlerden sonra, Demokrat Parti meclisteki çoğunluğundan destek alarak tedricî bir şekilde CHP'nin tek parti yönetiminin otoriter uygulamalarını taklit edecekti.

1954-1957 arasında Menderes yönetimine damgasını vuran ekonomik durgunluk, Demokrat Parti'ye olan desteği kırmaktaydı. Ekonomik durgunluk dışında, Menderes hükümetinin karşılaştığı bir başka zorluk ise akademisyenler, bürokratlar, aydınlar ve ordu mensupları arasında hükümete yönelik desteğin azalmasıydı. 1954 seçimlerinde "kazanan hepsini alır ilkesi" gereği ezici bir meclis çoğunluğu yakalayan Demokrat Parti, seçimlerden sonra tarım ve sanayide üretim düşerken, toplumun hayat standartlarını koruyabilmek için para basarak açığı kapatmayı tercih etti. Bu toplumsal grupların zaten kısıtlı olan temel desteğinin kesilmesinde ekonomik sıkıntılar kadar, Menderes hükümetlerinin artan otoriter yaklaşımlarının da önemli bir katkısı bulunmaktaydı.[16]

1955 yılından itibaren Menderes hükümetinin üyelerine yönelik, derin devletin de desteklediği bir kara propaganda mekanizması devreye girmişti. Demokrat Parti'yle yakın ilişkilere sahip bir hukuk profesörü

[14] Hilmi Uran, *Hatıralarım*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959), ss. 501-502.
[15] Erik Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History*, (Londra: I. B. Tauris, 2004), s. 223.
[16] Zürcher, ss. 229-230.

olan Ali Fuat Başgil anılarında Demokrat Parti milletvekillerini hedef alan karalama kampanyasını şöyle anlatıyor:

> Meselâ, Meclis Başkanı Refik Koraltan'ın birkaç sene içinde Ankara ve İstanbul'un çeşitli semtlerinde kira getiren on dokuz binası olduğu söylentisini yayıyorlardı. Veya Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Paris'te metreslerinin kaldığı lüks bir apartmanı olduğu dedikodusunu ortaya atıyorlardı. Yahut da falan bakan veya filan milletvekilinin şu işten dolayı devletten şu kadar götürdüğü yalanını…[17]

Ekonomideki yapısal problemler ve partide toprak sahiplerinin imtiyazlı pozisyonu nedeniyle, bütçe açığını kapatabilmek zaten kolay değildi. Demokrat Parti, toprak sahiplerinden gelecek siyasî destekte bir tereddüte yol açmamak için, bu toplumsal grubu vergilendirmeyi reddetmişti. İthalatı önceleyen bu iktisadî durum sürdürülebilir değildi ve ikinci devalüasyon dalgası hemen 4 Ağustos 1958'de geldi. IMF ile yapılan müzakereler neticesinde Hasan Saka'nın ikinci kurduğu hükümet doları 2,80 TL'den 9 TL'ye çıkarmak zorunda kaldı.[18]

Bundan bir yıl önce, 27 Ekim 1957 seçimlerinde CHP'nin sürpriz bir başarıyla meclisteki milletvekili sayısını 178'e çıkarması, CHP'nin yönetici kadrolarının ve özellikle de İsmet İnönü'nün kendine olan güvenini tazeledi. Kendini Kemalist geleneğin mirasçısı olarak addeden ordunun içindeki bir kısım subay, ABD desteğini alan ve Kuzey Atlantik Paktı ekseninde bir dış politika izleyen Demokrat Parti'nin cumhuriyet *ethos*unun kökünü kazımaya yönelik bir karşı devrim başlattığı fikrini paylaşmaktaydılar.

Darbeye giden yolda, bir kısım subay arasındaki bu algı ile birlikte şiddeti ve sıklığı artan öğrenci eylemleri ve iktidarın son üç yılda belirgin bir biçimde otoriterleşmesi de etkili olmuştu. Tüm bu faktörlerin 1960'ın bahar aylarında artık iç içe geçerek, Ankara'nın siyasî sahnesinde belirgin hale geldiğinin işaretleri Ali Fuat Başgil'in anılarında görülebilir:

> Gerçekten de 28 Nisan günü, İstanbul'da üniversite öğrencileri hükûmet aleyhinde dehşetli gösteriler yapmışlardı. Üniversite bahçesinde ve Beyazıt Meydanı'nda bir araya gelen binlerce genç, bağırıp çağırmış ve "Kahrolsun Menderes!" diye slogan atmışlardı. Polisin müdahalesi sonucu ortaya çıkan kargaşada iki öğrenci hayatını kaybetmiş; bunlardan birincisi, kurşunla vurularak öldürülmüş, diğeri ise kazara bir tankın altında ezilmişti. Bunun ardından,

[17] Ali Fuad Başgil, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), ss. 153-154.
[18] Maxwell J. Fry, *Finance and Development Planning in Turkey*, (Leiden: E. J. Brill, 1972), s. 1.

> göstericiler grup grup şehrin sokaklarına dağılıp, "Menderes istifa!" diye bağırmışlardı.
>
> Ertesi gün benzer olaylar Ankara Üniversitesi talebeleri arasında da meydana geldi ve güvenlik güçleri havaya ateş etmek zorunda kaldı, sonunda geçici bir sükûnet sağlandı.
>
> En vahim gösteri, Ankara'daki Harp Okulu öğrencilerini bir araya getiren gösteri oldu. 15 Mayıs günü okullarından Kızılay'a, ardından da Büyük Millet Meclisi önüne kadar uzanan, sıra hâlinde sessiz bir yürüyüş yaptılar. Bunda hepsinden de önemli ve manidar bir hareket söz konusuydu; siyasî ihtiras o andan itibaren kışlayı da sarmış demekti.[19]

Atlantik Paktı Ekseninde Bir Dış Politika: NATO Üyeliği, Balkan Paktı ve Bağdat Paktı

Demokrat Parti dönemi dış politikasının ana hatlarını anlayabilmek için, bu dönemde Dışişleri Bakanlığı yapmış iki önemli figürün biyografisine bakmak gerekir. Demokrat Parti'nin ilk Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat Köprülü'nün Osmanlı tarihçisi olması nedeniyle 1950'lerde yeni dış politikanın şekillenmesinde Balkanlar ve Ortadoğu'nun Osmanlı geçmişine yapılan vurgu artmıştır. İstanbul'da doğan Fuat Köprülü, ünlü Osmanlı sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa'nın soyundan gelen ve devlet memuru olarak görev yapan İsmail Faiz Bey'in oğluydu. Baba tarafından dedesi Ahmet Ziya Bey, Divan-ı Hümayun Beylikçisi Köprülüzade Arif Bey'in oğluydu ve Bükreş büyükelçisi olarak görev yapmıştı. Annesi Hatice Hanım ise, Rumeli'deki İslimiye/Sliven ulemasından Arif Hikmet Efendi'nin kızıdır. Mehmet Fuat, ilk ve orta öğrenim yıllarında İstanbul'da Ayas Paşa Rüşdiyyesi ve Mercan İdadî Mektebi'nde eğitim gördü. Ardından, 1907-1908'de Hukuk Mektebi'ne girdiyse de, eğitim kalitesinin düşük olmasını öne sürerek üçüncü senesinde okulu bıraktı.

Köprülü, Galatasaray Lisesi de dahil olmak üzere çeşitli okullarda Osmanlı Türkçesi dersleri verdi. 1912-1913 Balkan Savaşları Fuat Köprülü'nün edebî tarzını ve siyasî fikirlerini derinden etkiledi. İttihat ve Terakki'ye yakın, daha milliyetçi bir söylemi benimseyen Köprülü, 1913 yılında Ziya Gökalp'in desteğini alarak, Halid Ziya'nın istifasıyla boşalmış olan İstanbul Üniversitesi Türk Edebiyatı Kürsüsü'ne atandı ve 1939 yılına kadar bu görevi sürdürdü. Maarif Nezareti müsteşarı olarak görev yaptı ve daha sonra siyasî hayata katılarak 1935 seçimlerinde CHP Kars milletvekili olarak seçilince, Ankara'daki Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde de dersler verdi. Köprülü, 1939 ve 1943 seçimlerinde de milletvekili olarak mecliste yer bulacaktı.

[19] Başgil, ss. 15-16.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de çok partili sisteme geçiş ile birlikte, Köprülü Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri oldu. Bu gelişme, Fuat Köprülü'nün diğer Demokrat Parti kurucuları olan Adnan Menderes ve Refik Koraltan ile birlikte CHP'den ihraç edilmelerine yol açtı. 1950 seçimlerinden sonra da meclisteki yerini Demokrat Parti'nin İstanbul milletvekili olarak koruyarak Dışişleri Bakanı oldu, 1955'teki yedi aydan daha kısa bir ara dışında Haziran 1956'ya kadar Türk dışişlerinin en belirleyici ismi olarak kaldı. Ancak, Demokrat Parti'nin diğer önde gelen isimleriyle yaşadığı ihtilaf nedeniyle, önce bakanlıktan, ardından da Eylül 1957'de partiden istifa etti. 27 Mayıs 1960 darbesinin ardından Demokrat Parti'nin başlıca isimlerinin yargılandığı Yassıada'da tutuklanarak kısa süreliğine gözaltına alındı, ancak tüm suçlamalardan beraat etti.

Köprülü'nün ayrılmasından sonra bir seneyi aşkın süre Ethem Menderes'in bakan vekilliği yaptığı Dışişleri Bakanlığı'na 27 Ekim 1957 seçimlerinden sonra tekrar Menderes'in kabineyi kurmasıyla Fatin Rüştü Zorlu getirildi. Zorlu, siyasî kariyerine 1954'te Demokrat Parti'den Çanakkale milletvekili olarak başlamıştı. 1954-1955 yılları arasında Başbakan Yardımcısı, 1955'te de Devlet Bakanı olarak görev aldı. Ekim 1957'den 27 Mayıs 1960'ta askerî darbenin Menderes hükümetine devirmesine kadar Dışişleri Bakanlığı görevini ifâ edecekti.

Zorlu'nun biyografisi incelendiğinde onun 20 Nisan 1910'da İstanbul'da Artvin'in kırsal kesiminden gelen bir ailenin çocuğu olarak hayata başladığı görülür. Galatasaray Lisesi'ni bitiren Zorlu, Fransa'da günümüzde Sciences Po olarak bilinen Institut d'études politiques de Paris'de siyaset bilimi ve İsviçre'nin Cenevre Üniversitesi'nde hukuk eğitimi aldı. Türkiye'ye dönüşünden sonra Zorlu, meslekî kariyerine 1932 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda diplomat olarak başladı. Fatin Rüştü Zorlu, Zorlu ailesinin Dışişleri'nde görev yapan ilk üyesi değildi. Kendinden altı yaş büyük ağabeyi Rıfkı Rüştü, 1954-1957 yılları arasında Kahire Büyükelçisi olarak görev almıştı. Zorlu'nun daha önemli bir diğer aile bağı ise 1925-1938 arası Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Tevfik Rüştü Aras'ın kızı Emel ile evliliğidir. Bu evlilik nedeniyle, Zorlu'nun kariyerinin ilk yıllarında, en azından 1938'e kadar, Aras'ın himayesinden istifade etmiş olması mümkündür.

Fuat Köprülü'nün Zorlu ailesiyle yakın bir ilişkisinin olduğu hem Rıfkı Rüştü'nün Kahire Büyükelçisi olarak atanmasından, hem de Fatin Rüştü'nün 1950'den itibaren bakanlığın en önemli diplomatlarından biri haline gelmesinden anlaşılabilir. Köprülü'den farklı olarak, Fatin Rüştü akademi kökenli değildi ve kariyerine en başından diplomat olarak başlamıştı. Ankara'da bakanlığın merkez teşkilatında ve 1938'den itibaren Bern, Paris, Moskova, Beyrut'taki siyasî temsilciliklerde görevlerde bulundu. Galatasaray Lisesi'nde ve yurtdışında aldığı eğitim Zorlu'nun pek çok anlaşmanın müzakeresini yapmakla veya var olan

anlaşmaları yeniden düzenlemekle görevlendirilmesini kolaylaştırdı: Ocak 1950'de Washington'da ABD hükümeti ile müzakereler, aynı yılın Mart ayında İsrail ile bir ticaret ve ödeme anlaşması, Nisan'da İsveç ile ticaret ve ödeme anlaşmasının uzatılması, Ağustos'ta Finlandiya ile yapılan ödeme anlaşması gereğince kredilerin yeniden düzenlenmesi, yine aynı ay Belçika-Lüksemburg Birliği ile ödeme anlaşmasının uzatılması, Eylül'de İngiltere ile Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, Kasım'da İngiltere, Belçika ve Fransa ile var olan ödeme anlaşmalarının yenilenmesi. Mart 1951'de de Milletlerarası İktisadî İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği'ne tayin edilir.[20] Türkiye'nin Şubat 1952'de NATO'ya katılmasının ardından Paris'teki Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Karargahı'nda Türkiye'nin NATO büyükelçisi olarak atandı.

1960 darbesi sonrası, diğer bazı parti üyeleriyle birlikte Zorlu anayasayı ihlal suçundan tutuklanarak Yassıada'da yargılandı. Menderes gibi Zorlu da 1961 Yassıada mahkemesindeki iddiaları reddetti. Yine, 15 Eylül 1961 sabahı mahkeme kararları açıklandığında, Zorlu'nun da Adnan Menderes ve Hasan Polatkan gibi İmralı adasında asılarak idama mahkum edildiği görüldü.

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda Türk dış politikasının temel karakteristiği Sovyetler Birliği karşısında teyakkuz halinin bölgesel politikaları şekillendirmesidir. 7 Ağustos 1946'da Sovyetler Birliği, Türk Dışişleri Bakanlığı'na, Türkiye'nin Boğazlar'ı idare etme biçiminin artık Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenlik çıkarlarıyla uyuşmadığını ifade eden bir nota verdi. Türkiye 22 Ağustos'ta bu notayı reddettikten sonra Sovyetler Birliği karşısında Batı Bloku'nun desteğini almaya çalıştı. Türkiye'ye yönelik bu Sovyet tehdidi aynı zamanda bir tarihsel devamlılık algısı tarafından da güçlendirilmekteydi. Sovyetler Birliği'nden önceki siyasî yapı Rus İmparatorluğu Türkiye için modern dönemde bir düşman gücü temsil etmekteydi. Yakındoğu'da Yunanistan ve İran'a yönelik Sovyetler'den gelen saldırı, daha çok sızma ve bu ülkelerdeki sosyalist hareketlere üstü kapalı destek biçimindeyken, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik talepleri açık ve dolaysız bir yapıya sahipti.

Sovyet tehdidi karşısındaki bu yalnız kalma hissi, devletin ve politika yapıcılarının Batı Bloku'nun ilgisini çekebilmek için tasarladığı bir ekonomik ve siyasî liberalleşme dalgasını beraberinde getirdi. Liberalleşme dalgasının temelleri 1940'ların ikinci yarısında CHP iktidarının hâlâ devam ettiği, Recep Peker ve Hasan Saka hükümetleri döneminde atılmıştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, eski CHP'lilerden oluştuğu için CHP'nin denetiminde olacağını düşündüğü birkaç farklı muhalefet partisinin kurulmasına müsaade etti. Çok partili hayata geçiş reformları çerçevesinde 7 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi, 7 Ocak

[20] BCA, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 217-34-13.

1946'da da Demokrat Parti kuruldu. 15 Şubat 1946'da otomobil ithalatına müsaade edildi. 11 Mayıs 1946'da İnönü'yü niteleyen 'Millî Şef' unvanı CHP tüzüğünden çıkarıldı. 12 Haziran 1946'da üniversitelerin özerkliği kanun ile garanti altına alınırken, 12 Temmuz 1947'de Truman Doktrini'nin yardım sözleşmesinin imzalanmasıyla liberalleşmeyi amaçlayan savaş sonrasının reformlar dizisi tamamlandı.[21] Bu liberalleşme süreciyle bağlantılı olarak, 1940'ların ikinci yarısında, Türkiye iç politikasını sosyalist akımlar karşıtlığı ve dış politikasını da Sovyet karşıtlığı üzerinden yeniden tanımladı. 11 Aralık 1946'da TBMM'deki tartışmalara üniversitelerdeki sosyalist akımların önlenmesine yönelik tedbirler damgasını vurdu.[22]

Boğazlar'a yönelik Sovyet notasından sonra, Türk dış politikası da kesin bir şekilde ABD'ye ve Atlantik ittifakına yakınlaştı. Yanya doğumlu fakat sonradan Amerikan vatandaşlığına geçmiş olan Athenagoras'ın 1948'in Kasım ayında İstanbul Patriği olarak seçilmesi ve aynı yıl İsrail-Filistin çatışmasını çözmek amacıyla kurulan ve Amerikan, Fransız ve Türk üç temsilciden oluşan BM Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda Türkiye temsilcisi ve aynı zamanda CHP'nin resmî yayın organı olma özelliğini taşıyan *Ulus* gazetesinin baş yazarı da olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın 1949 yılının ilk aylarında İsrail yanlısı bir tutum takınması, Türk dış politikasında bu yeni çizginin ilk işaretleydi. 1950'lerde Menderes hükümetlerinin dış politikası da bu hat üzerinden devam edecekti. Dönemin Menderes Hükümeti, 1955'te Bağdat Paktı'nın kurucu üyelerinden biri olarak konumlanıp, Arap ülkelerinin tepkisini çekerken, 1956 Süveyş Bunalımı'nın başlarında İngiltere ve Fransa'nın yanında yer aldılar ancak daha sonraki safhalarda ABD ile birlikte kanal bölgesinden İngiliz-Fransız birliklerinin çekilmesini talep etti.[23] Yine, 1954'te başlayan Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda Aralık 1958'de BM'de gündeme alınmaması yönünde oy kullanıldı.

Türkiye'nin NATO'ya katılmak için ilk temasları daha 1948'de CHP iktidarı sırasında, paktın oluşturulduğu yıldan itibaren başlamıştı. Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti hükümetinin ilk başvurusu reddedildi. Yine, Eylül 1950'de Danimarka ve Norveç gibi İskandinav ülkelerinin Yunanistan ve Türkiye'nin hem demokratik devletler olmadıkları, hem de Atlantik bölgesinde bulunmadıkları iddialarından etkilenen NATO Bakanlar Kurulu, bu iki ülkenin yalnızca Akdeniz'in savunmasına ilişkin planlamaya katılmalarının istenmesi gerektiğini öne sürerek, Türkiye'nin ikinci üyelik başvurusunu da reddetti. [24]

[21] Oran, s. 492.
[22] TBMM Zabıt Cerideleri, 8. Dönem, 3. Cilt, 15. Birleşim, 11 Aralık 1946, ss. 100-137.
[23] Ayşegül Sever, "A Reluctant Partner of the US over Suez? Turkey and the Suez Crisis", *Reassessing Suez 1956: New Perspectives on the Crisis and Its Aftermath*, (der.) Simon C. Smith, (New York: Routledge, 2016), s. 127
[24] Cihat Göktepe, *British Foreign Policy towards Turkey, 1959-1965*, (Londra: Frank Cass, 2013), ss. 9-10.

Kore Savaşı'na paktın üyesi olmayan Türkiye'nin 6.000 civarında asker göndermesi, Türkiye'ye NATO üyeleri arasında ciddi bir prestij kazandırmıştı.[25] Bununla birlikte, Danimarka ve Norveç'in Türkiye ve Yunanistan'ın katılımlarına yönelik itirazlarından vazgeçirilmeleri bir yıla yakın bir süreyi alacaktı. Türkiye ve Yunanistan, NATO'ya ancak 18 Şubat 1952'de katılabildi. NATO'ya katılım Türkiye'de hem iktidar, hem de muhalefet tarafından bir başarı olarak kabul edildi. Dış politika açısından, NATO üyeliği ile Türkiye kamuoyunda Sovyet tehdidine karşı güçlü bir desteğin alındığı kanaati hakimdi. Ayrıca, bu üyelik, Türkiye'nin Batı ittifakının eşit bir üyesi ve Batılı devletlerin müttefiki olarak görüldüğünün işareti olarak yorumlandığı için modernleşme yanlılarına büyük bir cesaret verdi.

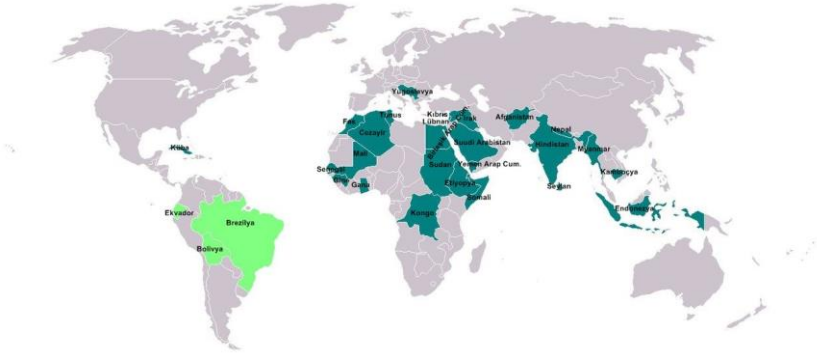
Köprülü'nün Dışişleri Bakanlığı'nın son yılında Paris büyükelçiliği görevini yürüten ve Zorlu ile de yakın çalışma fırsatı bulan diplomat Zeki Kuneralp hatıralarında, hem Türkiye'nin NATO üyeliğinin sağladığı avantajlarından bahsetmekte, hem de NATO üyeliğini mecburi kılan Sovyet tehdidinin de altını çizmektedir:

> NATO'dan çok şey aldık. Bu sayede yalnız askeri gücümüz değil, sivil potansiyelimiz de arttı. Memlekette NATO parası ile hava meydanları, haberleşme tesisleri, akaryakıt boru hatları vesaire yapıldı. Bunlar milli servetimiz için kalımlı bir artış idi, o kadar kısa zamanda sırf kendi gücümüzle gerçekleştiremeyeceğimiz bir artış. NATO'dan aldığımız gibi NATO'ya da verdik. Ordumuzun tümünü NATO'ya ayırdık, dış siyasetimizi NATO içindeki mevkiimize göre ayarladık. NATO'ya sıkıca bağlandık. Bu siyasetimiz daha sonra eleştirildi. NATO'ya fazla verdiğimiz iddia edildi. Eleştiri yersiz idi. Eleştiriciler iki şeye dikkat etmemişlerdi. Evvela, Türkiye'nin o zaman karşılaştığı dış tehdidi görmemişlerdi, saniyen milletlerarası münasebetlerde esas prensibin trampa olduğunu hatırlamamışlardı. Almak isteyen vermeye de hazır olmalıdır. Türkiye verdi ve aldı ve bilânço Türkiye lehinde idi. Yalnızdı, NATO sayesinde müttefik buldu. O devirdeki siyasi ve askeri ihtiyacını bu suretle karşıladı. Daha ne isteyebilirdi ki?[26]

Uluslararası sahnede ise, 1952'de Stalin'in ölümünden sonra iki kutuplu dünyadaki keskin çizgiler hem Sovyetler Birliği'nin yeni lideri Nikita Kruşçev'in 'barış içinde birlikte yaşama' konusunu ciddiye alması, hem de şekillenmeye başlayan Bağlantısızlar hareketi nedeniyle (Bkz. Harita 3),

[25] Jamil Hasanli, *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953*, (Lanham: Lexington Books, 2011), s. 357.
[26] Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1981), ss. 73-74.

kısıtlı miktarda da olsa hafiflemeye başlayacaktı.[27] Sovyetler'de Stalin'in yerini alan Kruşçev'in amacı destalinizasyon, bir ölçüde 'Leninizme dönmek' idi. Doğu Avrupa'da, Stalin rejimiyle yakın bağları nedeniyle Stalinist olarak tanımlanan liderlerin yerini yavaş yavaş 'ulusal komünistler', yani halk tarafından Sovyetler Birliği'nin mantıksız sömürüsüne ve aşağılayıcı boyun eğmeye karşı ülkenin çıkarlarının savunucusu olarak görülen komünistler almaya başlayacaktı.

Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla birlikte Balkanlar iki ayrı ideolojik kampa bölünmüştü: Bir tarafta Sovyet kontrolü altında uydu devletler ve onların otoriter-baskıcı hükümetleri yer alırken, diğer tarafta askerî kökenli seçkinlerin önemli bir yere sahip olduğu huzursuz demokrasiler bulunuyordu. Doğu Avrupa'nın Batı Avrupa'dan 'demir perde'yle bölündüğü imgesine rağmen, Doğu Bloku ülkelerinde otoriter tek-parti devletlerinin griliğinin farklı tonları hüküm sürüyordu.

Bu dönemde Türkiye'nin Balkanlar'daki temel problemleri Sovyetler Birliği'nin en sadık müttefiki olan ve kalabalık Müslüman azınlıklar barındıran Bulgaristan ile ilişkilerinde yaşanmaktaydı. Bulgaristan'da Kasım 1946'da Georgi Dimitrov'un başkanlığında sosyalist bir hükümet iktidara gelmişti. Georgi Dimitrov, iki savaş arası dönemde Naziler tarafından Reichstag yangınına karıştığı gerekçesiyle Leipzig'de yargılanmış, beraat ettikten sonra da Sovyetler Birliği'ne yerleşerek Sovyet vatandaşlığına geçmişti. Sovyet lideri Stalin ile oldukça güçlü ilişkilere sahip olan Dimitrov, bu yakınlığının karşılığında 1935 yılında Stalin tarafından Komintern'in başına geçirilmişti. Dimitrov hükümetinin ilk iki yılında Bulgar Komünist Partisi ile işbirliğini reddeden tüm muhalefet parti liderleri işkence gördü, yargılandı ve bazıları da idam edildi. En güçlü muhalif hareket Anavatan Cephesi'nin lideri Nikola Petkov komünist karşıtı birleşik bir muhalefet hareketi kurabildiği için, komünistlerin ana hedefi haline gelmişti. 5 Haziran 1947'de komünistlerin denetimindeki Halk Milisleri Bulgar parlamentosu

[27] Tony Judt, *Postwar: A History of Europe since 1945*, (New York: Penguin, 2005), s. 246.

Sübranie'yi bastılar ve Petkov'u alıp götürdüler. Dört aydan kısa süren sözde bir yargılamanın sonucunda Petkov idam edildi.

Dimitrov'un ölümünün ardından kurulan Vasil Kolarov hükümeti de Kolarov'un Ocak 1950'de ölümüyle beş ay içinde dağıldı. Kolarov'un yerine geçen Vŭlko Chervenkov tarımsal üretimde kolektifleştime hareketini devam ettirdi. Bu girişim, Bulgaristan'ın tarım sektörüne çok ciddi zararlar verdi ve Osmanlı döneminden bu yana tarımsal üretimin belkemiğini oluşturan şahsî mülkiyet olarak küçük çiftliklerin mevcudiyetine son verdi.

Bulgaristan'da muhalefetin bastırılması ve kolektifleştirme, ülkede tarımsal seçkinlerin önemli bir kısmını oluşturan Müslüman azınlıklar ile devletin ilişkilerine de zarar verdi. Ülkenin en zengin tarımsal alanlarındaki kolektifleştirme, bu bölgelerdeki kalabalık Türk azınlıkların arasında kitlesel bir göç hareketi üretti. 1950'de kaçak olarak başlayan Edirne yönüne göçün yoğunlaşmasıyla birlikte, İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu "göçmen işlerini tetkik etmek" üzere 27 Eylül'de Edirne'ye bir ziyaret düzenledi. Nasuhioğlu, Başbakanlık'a yazdığı yazıda Bulgaristan hükümetinin gönderdiği ve Türkiye tarafından birçok defa iade edilmelerine rağmen kabul edilmeyen Çingeneler'in "göçü güçleştiren bir cihet" olduğunun altını çizdi.[28] Türk ordusunun Kore harekatına katılmasından sonra, Bulgaristan'daki sosyalist rejim 1951 yılında 160.000'den fazla Bulgaristan Müslümanını sınırdışı etti. Bu yoğun göç karşısında, hazırlıksız olan Türk makamları Bulgar sınırını kapatmak zorunda kaldı. 1953'te Bulgaristan ile göçün düzenlenmesi konusunda bir uzlaşıya varıldıysa da, bu sefer Bulgaristan hükümeti Bulgaristan Müslümanları'nın toplu halde göçünü yasakladı.

Bulgaristan'ın Türkiye ile bu kadar sorunlu ilişkileri olmasında ABD'nin Balkanlar'da Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'yi bir araya getirecek bir bölgesel ittifak oluşturma çabaları da rol oynuyordu. Aslında, Yugoslavya'da Tito hükümeti 1940'lı yılların ikinci yarısında Batı Bloku ile iki ciddi anlaşmazlığı bulunan ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini korumaya çalışan bir yönetimdi. Bu anlaşmazlıklardan ilki, Nisan 1945'te Yugoslav birliklerinin Trieste'ye dayanmasıyla patlak vermişti ve İngiltere'nin yoğun ısrarları nedeniyle Yugoslav birliklerinin şehri terk etmesiyle neticelendi. İkinci ihtilaf ise Yugoslav yönetiminin Ege Makedonyası'ndaki Yunan komünistleri desteklemesi ve bunun karşılığında Yunanistan'da sosyalist bir rejimin kurulması halinde sınırlarını Selanik'e doğru genişletebileceği beklentisinden kaynaklanmaktaydı.[29]

1948 Kominform toplantısındaki ihraçtan sonra, Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ve onun Doğu Avrupa'daki uydularıyla ilişkileri hiç

[28] BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 17-99-11.
[29] C. M. Woodhouse, *The Struggle for Greece, 1941-1949*, (Londra: Hurst & Co, 2002), ss. 188-190.

düzelmedi. Bu ihracın nedeni Yugoslav hükümetinin Yunan komünistlerini Stalin'in rızasını almadan desteklemesiydi. İhraçtan dört ay önce Stalin, Tito hükümetinin Başbakan Yardımcısı Edvard Kardelj'e Yunanistan'da sosyalistlerin iktidara gelmesi için yapılan girişimlerin beyhude olduğunu ve ABD-İngiltere ortaklığının Doğu Akdeniz'deki ulaşım hatlarında bir kesintiye izin vermeyeceğini en başından belirtmişti. İdeolojik zeminde ise bu ihraç, Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasındaki bu kırılma, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yayın organları tarafından Yugoslav Komünist Partisi'nin kolektifleştirme girişimlerinde köylülere yumuşak davrandığına dair iddialar ile meşrulaştırılmaya çalışıldı. Ancak, Yugoslavya'daki durum hiç de Sovyet yayın organlarının ele aldığı gibi değildi ve köylüler tüm mal varlıklarını kolektif çiftliklere teslim etmeye zorlanmıştı. Hatta kolektifleştirme çabaları nedeniyle ülkenin pek çok yerinde köylü ayaklanmaları çıkmıştı.[30]

Amerikan Başkanı Truman ve Amerikalı diplomatlar, Yugoslavya'nın sosyalist sistemi benimsemiş olmasına rağmen Sovyetler Birliği ile bozulan ilişkilerinden doğan ikilemini değerlendirerek, Sovyet sosyalizmine karşı verdikleri küresel savaşta Yugoslavya'yı muhtemel bir müttefik olarak değerlendirdiler ve Sovyet sosyalizmiyle ihtilafa düşen Tito rejimini desteklediler. Şubat 1953'te kurulan Balkan Paktı, Sovyetler Birliği'ni çevrelemede Ortadoğu'daki Bağdat Paktı'na kıyasla çok daha etkili olacaktı. Bu pakt, Yugoslavya'daki sosyalist ancak Sovyet karşıtı Tito yönetiminin Sovyetler Birliği ile yeni bir *rapprochement* (yakınlaşma) gerçekleştirmesini engelleyen faktörlerden biri oldu.

Yugoslavya dış siyasette 1948'de Sovyet Bloku'ndan koptuktan sonra kendine özgü bir sosyalizm tipi geliştirmiş ve Batı Bloku'na olan yakınlığıyla uluslararası sahnede saygın bir yer edinmişti. 1955'ten sonra Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri normalleşse de, Yugoslavya Batı ülkeleriyle de iktisadî, askerî ve siyasî ilişkilerini korudu. Yugoslavya, ABD ve Batı Avrupa'dan yüksek rakamlı krediler alabiliyorken, pek çok Yugoslav vatandaşı ülkenin saygın pasaportu sayesinde Batı Avrupa'da, özellikle Batı Almanya ve İsveç'te, çalışmaktaydı. Sovyetler Birliği ile Batı ittifakı arasındaki olası bir savaş durumunda NATO'nun müttefiki olarak kabul ediliyordu.[31]

Ancak, Yugoslav devletinin 1940'ların sonunda uluslararası arenadaki en güçlü sosyalist diktatörlüğe, Sovyetler Birliği'ne, meydan okuması, ülkeyi sosyalist denizdeki bir demokrasi adasına dönüştürmeyecekti. Devletin

[30] Mark Pittaway, "Control and Consent in Eastern Europe's Workers' States, 1945-1989: Some Reflections on Totalitarianism, Social Organization, and Social Control", *Social Control in Europe*, c.2: *1800-2000*, (der.) Clive Emsley, Eric Johnson ve Pieter Spierenburg, (Columbus: The Ohio State University Press, 2004), ss. 346-347.

[31] Dragan Bogetić, "Conflict with the Cominform and Shaping of a New Yugoslav Foreign Policy Orientation", *The Balkans in the Cold War*, (der.) Vojislav Pavlović, (Belgrad: Institute for Balkan Studies, 2011), ss. 226-227.

kapitalist finans çevrelerine olan sıkı bağları, bunun getirdiği liberal şöhret ve NATO'nun güney kanadındaki Yunanistan ve Türkiye ile kurduğu askerî ilişkiler, Yugoslavya'da Tito muhaliflerinin bastırılması sırasında ortaya çıkan insan hakları ihlallerini perdeliyordu. Her ne kadar, Yugoslavya Batı Bloku ile iktisadî ilişkilere girdiyse de, hiçbir zaman Batılı bir demokrasiye dönüşmedi. 1950'lerde Sovyetler Birliği'nin politikalarını destekleyen bazı siyasetçiler, Yugoslav Komünist Partisi'nin denetimindeki gizli polis örgütü olan Devlet Güvenlik İdaresi'nin (UDBA-*Uprava Državne Bezbednosti*) espiyonaj, keyfî tutuklama, işkence ve suikast tedbirlerine maruz bırakıldılar. Sovyet yanlılarının tasfiye edilmesinden sonra, sıra Tito'nun yakın çalışma arkadaşlarından muhalife dönüşebilecek olanlara geldi. Bu durum, Tito'nun 1950'li yıllar boyunca ne Yugoslav yönetim mekanizmasının ne de toplumun demokratikleşmesini hoş karşılamayacağını gösteriyordu.

Yugoslavya'da komünistlerin iktidara geldikten sonra Müslüman topluluklara dayattıkları kısıtlamalar, Yugoslav delegelerin katılmadığı Haziran 1948'de Kominform toplantısında Yugoslavya'nın resmen ihraç edilmesiyle bozulan Yugoslav-Arnavut ilişkileri ve Arnavutluk'un Yugoslavya ile olan sınırını kapatması, ülkenin güneyindeki Kosova ve Vardar Makedonyası bölgelerinde devlet yetkilileri ile Müslüman azınlıklar arasındaki ilişkilerde bir kuşku atmosferinin yoğunlaşmasına neden oldu. Yugoslavya'da Müslüman toplulukların başvurabildiği şeriat mahkemeleri 1946'da kapatıldı, Kur'an kurslarının faaliyetlerine 1950'de son verildi ve 1952'de de heterodoks İslam'ın merkezi olan tekkelerde dinî faaliyetler yasaklandı. Arnavutluk'a komşu bölgelerde bu kısıtlayıcı tedbirler devam ederken, yerel Yugoslav makamları Müslüman toplulukların nüfus sayımlarında kendilerini 'Türk' olarak tanımlamalarını teşvik etmekteydi. Mesela, 1948 nüfus sayımında Makedonya'da kendisini 'Türk' olarak kaydettirenlerin sayısı 96.000'e yakınken, bu rakam 1953 sayımında 203.000'e çıkmıştı.[32] Kosova'daki artış ise çok daha belirgindi: 1948 nüfus sayımında bu bölgede 'Türk' olarak kayda geçenlerin sayısı 1000 kişiyi ancak aşabiliyorken, 1953 sayımında 35.000'e dayanmıştı.[33] Zaten 1951 yılında Türkler Yugoslavya'da ulusal bir azınlık olarak kabul edilmişlerdi.

Yugoslav yönetimi, 1950'li yılların başında Kosova ve Makedonya'da pek çok Müslümanı kendisini 'Türk' olarak kaydettirmesi için teşvik ederken, kalabalık Arnavut toplulukları üzerinde yoğun bir siyasî baskı programını başlatmıştı. Bu iki bölgedeki Müslüman nüfusun seyreltilmesi Yugoslav Komünist Partisi yetkililerinin uzun zamandır planlamakta olduğu bir politikaydı. Bu homojenleştirme politikasının işaretleri, 1945-1950

[32] Karl Cordell ve Stefan Wolff, *Ethnic Conflict: Causes, Consequences, and Responses*, (Cambridge: Polity Press, 2009), s. 56.
[33] Victor A. Friedman, "West Rumelian Turkish in Macedonia and Adjacent Areas", *Turkic Languages in Contact*, (der.) Hendrik Boeschoten ve Lars Johanson, (Wiesbaden: Harassowitz, 2006), ss. 29-30.

aralığında Tito hükümetinde önce Tarım Bakanı, ardından da Ormancılık Bakanı olarak görev yapan Bosnalı Sırp akademisyen ve siyasetçi Vaso Čubrilović'in Yugoslav Komünist Partisi'ne sunduğu raporda fark edilebilir. "Bizim için azınlıklar sorununa getirilebilecek yegâne doğru çözüm, göçtür" ifadesi bu raporda kaleme alınmıştı.[34] 1950'li yıllar boyunca İçişleri Bakanı Aleksandar Ranković'e bağlı Sırp kökenli yerel memurların Kosova kırsalında rutinleştirdikleri silah aramaları, pek çok Arnavut'un öldürüldüğü ya da keyfî olarak hapsedildiği bir şiddet kampanyasına dönüştü.

Balkan Paktı ile aynı yıl Fuat Köprülü'nün de girişimiyle Yugoslavya'nın Kosova ve Makedonya bölgelerindeki Müslüman—bilhassa Arnavut—nüfusun Türkiye'ye göçünü teşvik eden bir anlaşma imzalandı. Balkan Paktı'nın getirdiği Yugoslav-Türk ilişkilerindeki yumuşama, Yugoslavya'daki Türk toplulukların Türkiye'ye büyük çaplı göçüne izin verdiğinde, Yugoslav makamları Türkiye'ye göç etmek isteyen Arnavutları da kitleler halinde bölgeden uzaklaştırabilmek için göçmen kafilelerin arasına yerleştirdiler.

Bu iki sosyalist ülkeden farklı bir siyasî rejimin hüküm sürdüğü Yunanistan'da, II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1944-1945 döneminde Yunanistan Komünist Partisi'nin (KKE-*Kommounistiko Komma Elladas*) itici gücü olan EAM ülkenin büyük bir kısmına hakimdi. 1944 yılının sonlarına doğru EAM üyelerinin sayısı iki milyon civarında olarak tahmin edilmekteydi ki Yunanistan'ın bu dönemde yaklaşık 7 milyon olan nüfusu göz önüne alındığında EAM'ın çok güçlü bir kitlesel toplum hareketine dönüştüğü anlaşılabilir. Kurtuluş Cephesi hareketi halkın sempatisini temel sağlık ve eğitim hizmetlerini sağlayarak, açlıktan kırılan bazı bölgelerde gıda maddeleri dağıtarak ve kırsal kalkınma çabalarına yardım ederek kazanmıştı. Cephenin siyasî kolu olan KKE ise Atina ve Tesalya bölgesindeki kentsel alanlarda varlığını hissettirmekteydi ve özellikle Atina'da kitlelerin büyük desteğini kazanabilmişti. Halk nezdindeki tüm bu benimsemeye rağmen, 1940'ların ikinci yarısındaki Yunan İç Savaşı Yunan komünistleri açısından felaketlere neden olacaktı.

Yunan komünistlerinin başarısızlığında, Yugoslavya hariç diğer sosyalist ülkelerden destek alamamış olmaları çok önemli bir rol oynamıştı. Temmuz 1944'te Atina'ya Rus Askerî Misyonu'nun şefi olarak gelen Albay Grigoriy Popov, Stalin rejiminin Yalta mutabakatı gereğince Yunan komünistlere destek vermeyeceğini ima etmişti. Ayrıca, Popov, Yunanistan'da Alman işgali sonrasında devlet teşkilatının yeniden şekillenmesinde Sovyetler Birliği'nin İngiltere ile yapacağı işbirliğinin ve bu ülkedeki İngiliz çıkarlarının tanındığının altını çizmişti. Ancak, 3 Aralık'ta Yunan komünistlerinin Atina'nın merkezindeki Syntagma Meydanı'nda düzenlediği kitlesel eylem, kamu binalarında konuşlanan

[34] Lynn M. Tesser, *Ethnic Cleansing and the European Union: An Interdisciplinary Approach to Security, Memory*, and Ethnography, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013), s. 137.

kraliyet yanlıların denetimindeki polisler tarafından kana bulanınca, Yunan İç Savaşı'na giden yolun da önü açılmıştı.[35]

Yunan İç Savaşı'nın ilk çatışmalarını sonlandıran 9 Şubat 1945 tarihli Varkiza Antlaşması ile EAM'ın askerî kolu olan Yunan Halk Kurtuluş Ordusu (ELAS-*Ellinikos Laïkos*

Apeleutherōtikos Stratos) dağıtılsa da, EAM iç bölgeleri ve Ege Makedonyası'nı kontrol etmeye devam ediyordu. Yunanistan ikiye bölünmüştü: Kuzey ve iç bölgelerdeki komünistlerin hakimiyetine karşılık, Atina ve Mora'da İngilizlerin desteklediği General Nikolaos Plastiras'ın kraliyet yanlısı hükümeti etkindi. Varkiza Antlaşması'ndan sonra Yunanistan'da komünistlere halk desteği hızla azaldı. Bunun temel nedeni, Yunan komünistlerinin Ege Makedonyası'nda Yugoslavya'daki Tito rejimiyle bağları olan Slav-Makedon Ulusal Kurtuluş Cephesi (SNOF-*Slavjanomakedonski Narodnooslobоditelen Front*) ile işbirliği yapmalarıydı. Bu işbirliği, pek çok Yunan'ın gözünde, EAM'ın Makedonya'daki Slav topluluklarına kültürel özerklik tanıyacağına ve bunun da ülkenin egemenliğine tehdit oluşturacağına dair bir korkunun oluşmasına sebep oldu. Kraliyet yanlıları, Varkiza Antlaşması'ndan sonraki sürece güçlenerek girdiler ve aynı yıl polis ve ordu teşkilatı içerisinde hegemonya kurdular. ABD ve İngiltere'nin de ön ayak olmasıyla yapılan 1946 seçimleri halkta tabanını kaybetmeye başlayan KKE tarafından boykot edildi.

Savaş sonrası dönemde İngiliz ekonomisi dünyanın farklı bölgelerindeki askerî harcamalar nedeniyle duraklamaya girdiğinde, ABD İngiltere'den doğan boşluğu hem Doğu Akdeniz'de, hem de Ortadoğu'da doldurmuştu. 1946-1949 arasındaki Yunan İç Savaşı'nda güçler dengesinde İngiltere'nin yerini devralan ABD, Yunanistan'da kraliyet rejiminin yeniden yapılanmasının ve sağ grupların zaferinin mimarı oldu. Polonya'nın da bir Sovyet uydusuna dönüşmesinden memnun olmayan Amerikan hükümeti, 1946'dan itibaren Sovyet yayılmacılığının Türkiye ve İran'a doğru ilerlemesini engellemeye çalıştı. Truman hükümetinin ilk yıllarında Dışişleri Bakanı Müşaviri olarak görev yapan Dean Acheson, ABD'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'daki ikmal hatlarında bir kesintiye asla izin vermeyeceğini açık bir şekilde belirtmişti: "Bir tek çürük elmanın fıçıdaki tüm elmaları çürüttüğü gibi Yunanistan'daki bozulma İran'ı da bütün Doğu'yu etkileyecektir. Küçük Asya ve Mısır üzerinden Afrika'ya [yayılacak] ve Batı Avrupa'daki en güçlü yerel Komünist partilerin tehdidi altında olan İtalya ve Fransa üzerinden de Avrupa'ya da bulaşacak".[36]

[35] Thanasis D. Sfikas, *British Labour Government and the Greek Civil War, 1945-1949: The Imperialism of 'Non-Intervention'*, (Keele: Keele University Press, 1994), s. 34.
[36] Bruce R. Kuniholm, "Loy Henderson, Dean Acheson, and the Origins of the Truman Doctrine", *Dean Acheson and the Making of U. S. Foreign Policy*, (der.) Douglas Brinkley, (Londra: The Macmillan Press, 1993), ss. 73-74.

Savaş sonrası yıllarda Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkileri sorunsuz devam etti. Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu dostane ilişkiler iki ülkenin de NATO'ya katıldığı yıl 1952'de yapılan karşılıklı ziyaretlerle dünya kamuoyuna da gösterilmişti. 29 Ocak-5 Şubat arasında Yunanistan Başbakanı Sofokles Venizelos Türkiye'yi ziyaret ederken, Nisan ayının sonunda Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Köprülü ve Genelkurmay Başkanı Şükrü Kanatlı da Atina'ya bir iade-i ziyarette bulundular. Menderes ve Köprülü'nün ziyaretine yönelik Yunan kamuoyunda büyük bir ilgi ortaya çıkmıştı: Girit'teki Aydınlılar derneğinin önemli simalarından Evangelos Karipis, Menderes'e,[37] Yunanistan Harp Malulleri Federasyonu Başkanı Papakonstantinou da Köprülü'ye bir dostluk telgrafı göndermişti.[38] İki ülkenin aynı tarihte NATO üyesi olması ilişkilerdeki gelişmeyi zirveye çıkarmıştı. Öyle ki, ortak bir Sovyet-Bulgar saldırısı karşısında NATO'nun Doğu Akdeniz'de en zayıf noktası Trakya şeridi olarak kabul edildiği için, Yunanistan ve Türkiye'nin ittifaka alındığı 1952 yılında bu bölgeleri Yunan ve Türk askerî güçlerinin birlikte savunması ve Selanik'te ortak bir genelkurmayın kurulması öngörülmüştü.

Bu yakınlaşma iki ülkede azınlıklar açısından da olumlu gelişmelere yol açtı. Patrik Athenagoras'ın Başbakan Menderes ile yakın bir ilişki kurduğu ve protokol kurallarını ihmal etmediği 1950'den itibaren fark edilebilir.[39] Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya katılmasından birkaç ay sonra, 6 Haziran 1952'de, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü Patrikhane'yi ziyaret ettiler. Cumhuriyet döneminde, Patrikhane'yi ziyaret eden ilk ve tek başbakan olan Menderes'in bu yakın ilişkileri basında da yer bulmuştur:

> Şehrimizde bulunan Başbakan Adnan Menderes dün sabah Rum Ortodoks Patriği Athenagorası ziyaret etmiş ve büyük tezahüratla karşılanmıştır. […]
>
> Başbakan bu ziyaret esnasında Patrikhane önünde toplanmış bulunan kalabalık bir halk kütlesi tarafından tezahüratla karşılanmıştır.
>
> Başbakan, bu arada Patrik Athenagoras vasıtasiyle Balıklı Rum Hastahanesine teberruda bulunmuştur.[40]

Ancak, İngiliz yönetimi altında % 77 Rum, % 18 Türk ve % 4 İngiliz'den mürekkep bir nüfus kompozisyonuna sahip olan[41] Kıbrıs adasındaki sorunlar, 1954'ten itibaren Türk-Yunan ilişkilerini gölgelemeye

[37] BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 5-25-13.
[38] BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 5-25-14.
[39] BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 5-24-10 ve BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 133-869-1.
[40] "Başbakan Dün de Vilâyette Şehir İşleri ile Meşgul Oldu", *Milliyet*, 7 Haziran 1952, no: 748, s. 3.
[41] *Republic of Cyprus, Census of Population and Agriculture, 1960,* c. 1: *Population by Location, Race, and Sex*, (Lefkoşa: Printing Office of the Republic of Cyprus, 1961), Tablo IV.

başlayacaktı. Kıbrıs, Yunan devletinin sınırları dışında kalmış, kalabalık bir Rum Ortodoks çoğunluğuna sahip son bölgeydi. Kıbrıs meselesi, 1950'lerin ilk yarısında Fuat Köprülü'nün adadaki İngiliz hakimiyetini ve statükonun devamını kabul edilebilir bulması nedeniyle, Türk-Yunan ilişkilerinde pek gündeme gelmedi.

NATO'nun güneydoğu kanadının bekçisi olan bu iki müttefik arasındaki barış atmosferi, Yunan Ordusu'ndan emekli Kıbrıslı Rum bir general olan Georgios Grivas tarafından yeni kurulmuş milliyetçi-paramiliter bir örgüt Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü (EOKA-*Ethnikē Organōsis Kypriōn Agōnistōn*)'nün adanın merkez şehri Lefkoşa'da 1 Nisan 1955 günü başlattığı bombalama operasyonlarıyla dağılacaktı. Bu örgüt, Kıbrıs Başpiskoposu III. Makarios tarafından da üstü kapalı bir şekilde desteklenmekteydi. Türkiye'de iktidar partisi üzerinde Kıbrıs'taki Türk azınlıkla ilgili kamuoyu baskısı oluşturan bu saldırılar, Kıbrıs meselesinin de uluslararası bir boyut almasına giden yolu hazırlayacaktı. Kurulalı çok kısa bir süre olan EOKA'nın bu sürpriz saldırıları, Türk-Yunan ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. Bundan sonra, bu iki NATO müttefiki pek çok kez savaşın eşiğine gelecekti.[42]

Türkiye'nin 1923 ile 1950'ler arasındaki dönemde Kıbrıs'taki olaylarla tamamen ilgisiz olduğunu söylemek doğru olmasa da, hem Türk hükümetinin hem de ada nüfusunun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan Kıbrıslı Türklerin İngiliz idarisinin devamını kabul etmeye geniş çapta hazır oldukları iddia edilebilir. Bu opsiyon, *enosis*e yani adanın Yunanistan ile olabilecek bir birliğine en uygun alternatif ve adadaki Türk toplumuna yönelik adil bir muamelenin güvencesi olarak görülmekteydi. Benzer şekilde, birbirini izleyen Yunan hükümetleri de, İngiltere'yi yabancılaştırmamak amacıyla *enosis* fikrini desteklemeyi reddettiler. Kıbrıs'ın geleceğine ilişkin kaygılar ancak 1950'lerin ortalarında hem Yunanistan'da hem de Kıbrıslı Rumlar arasında *enosis* yanlısı hareketin ivme kazanmaya başlamasıyla arttı.

Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleştirilmesi düşüncesi olan *enosis*e yönelik Türkiye'nin itirazı iki ayrı nedenden kaynaklanıyordu. Bunlardan birincisi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a dahli durumunda Türkiye ile Yunanistan arasındaki kara ve deniz sınırları neredeyse ikiye katlanıyor ve bu durum Türkiye açısından ciddi bir stratejik sorun teşkil ediyordu. İkinci neden ise, hâlâ önemli bir Türk nüfusun yaşadığı Kıbrıs'ın Yunan idaresine bırakılacak olması durumunda, Türkiye'nin bölgedeki ve diğer dış Türkler arasındaki prestiji derinden etkilenecekti. Yunanistan ile birleşme fikrine karşı, Türkiye krizin başladığı andan itibaren *taksim* fikrini 'kötünün iyisi' bir çözüm olarak destekledi.[43]

[42] David French, *Fighting EOKA: The British Counter-Insurgency Campaign on Cyprus, 1955-1959*, (Oxford: Oxford University Press, 2015), ss. 71-78.
[43] Oliver P. Richmond, *Mediating in Cyprus: The Cypriot Communities and the United Nations*, (Londra: Frank Cass, 1998), s. 73.

İngiliz Dışişleri Bakanı Harold Macmillan'ın inisiyatif almasıyla, Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ve Yunan Dışişleri Bakanı Stefanos Stefanopoulos Londra'da 29 Ağustos 1955'te Kıbrıs meselesini görüşmek üzere Üçlü Konferans'ta bir araya geldiler. Bu sırada İstanbul'da oldukça gergin olan hava, *Hürriyet* gazetesinin Rum-karşıtı propagandası nedeniyle azınlıklara yönelik şiddet olaylarını getirecekti. 18 Temmuz günü Türk milliyetçiliğinin sözcülüğünü yapan ve diğer kiliseler tarafından tanınmayan bir kurum olan Türk Ortodoks Patrikhanesi'nin lideri Papa Eftim'in İstanbul'daki gergin havayı daha da kışkırtan "Patrik Athinagoras Niçin Susuyor?" başlıklı açık mektubu bu gazetenin sütunlarında yer bulmuştu.[44]

Konferansın devam ettiği günlerde, Atatürk'ün Selanik'teki evinde bir bomba patladığına dair haberlerin getirdiği öfke, 6-7 Eylül gecesi İstanbul'un toplumsal hayatında hâlâ önemli bir yere sahip olan gayrimüslim azınlıklara yönelik şiddet olaylarına dönüştü. İstanbul'un iki yakasına, Adalar ve İzmir'e de yayılan olaylarda gayrimüslimlere ait işyerleri yağmalandı, kiliseler yakıldı ve evler talan edildi. Olaylardan sonra, Başbakan Vekili ve Dışişleri Bakanı unvanlarıyla Fuat Köprülü 12 Eylül günü mecliste yaptığı konuşmada aslında istihbaratın İstanbul'da hareketlenmeler olduğunu ve gösterilerin önceden beklendiğini itiraf etmişti:

> Arkadaşlar şundan bundan, emniyet kuvvetlerinin zafiyetinden, vaktinde haberdar olamadığından bahsettiler. Şunu söyliyeyim ki, bu hâdiseden Hükümet evvelce haberdardı. Ona göre bâzı tertibat da almıştı. Fakat bu hâdisenin günü ve saati muayyen değildi, ve bu bütün gayretlere rağmen âdeta bir baskın şeklinde her tarafta birden tecelli etmiştir. […]
>
> Şimdi müsaadenizle hâdisenin mahiyetini ve kısaca umumi hatlarını izah edeceğim. Hâdise Kıbrıs hâdisesinden dolayı bilhassa gençler ve umumiyetle vatanperver insanlar tarafından takibedilen vatani bir hâdise olarak meydana çıktı, fazla galeyanlı bir kısım gençlik bu mevzuda çok fazla hassas davranıyorlardı. Diğer taraftan matbuat da bu hassasiyeti mütemadiyen tahrik etmekte idi. Hattâ yalnız matbuat değil, siyasi partiler de bu hususta âzami gayret sarf ediyorlardı. Hattâ bu meselede hükümetin kâfi derecede faal hareket etmediğini bir kusur olarak, tenkid mevzuu olarak ileri sürüyorlardı. Bu suretle zemin, muhtelif faktörlerle hazırlanmış oldu ve nihayet maksadı mahsusla, Selânik'te patlıyan meşhur bomba haberi

[44] "Patrik Athinagoras Niçin Susuyor?", *Hürriyet*, 18 Temmuz 1955, no: 2605, s. 3.

> buraya gelirgelmez, derhal arzu edilen fırsat ele geçirilmiş oldu. Komünistler derhal harekete geçtiler ve gençliğin vatanperverlik tezahürü gibi görünen bu hal birdenbire mahiyetini değiştirerek ve tahripkâr bir hal aldı ve her tarafa hücumlar, yakmalar, yıkmalar başladı.[45]

Kıbrıs meselesinin ortaya çıkmasının getirdiği tüm bu kaosa rağmen, ABD ve İngiltere, NATO'nun güneydoğu kanadının bütünlüğünü koruyabilmek için, Yunan ve Türk devlet adamları arasında daimî olmasa bile geçici bir uzlaşıyı şekillendirmeye çalıştı. 1959'da Zürih Londra'da yapılan müzakerelerin neticesinde Kıbrıs'ta bağımsız bir cumhuriyet kurulmasına ve bu cumhuriyetin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün İngiltere, Yunanistan ve Türkiye tarafından garanti edilmesine karar verildi. Aslında, İngiliz diplomatlar adadaki çatışmaları durdurabilmek için, Kıbrıs'ın Rum ve Türk toplumlarının liderleri olarak kabul edilen Makarios ve Dr. Fazıl Küçük'ü atlayarak, müzakereleri Başbakan Adnan Menderes ve Yunanistan Başbakanı Konstantinos Karamanlis ile devam ettirmişti. Şubat 1959'da Menderes, Londra ve Zürih anlaşmalarını Türkiye için ne bir zafer ne de bir yenilgi olarak görmediğini, ancak "Türkiye'nin ulusal çıkarlarına aykırı olmayan ve karşı tarafın hak ve çıkarlarına saygılı bir uzlaşma" olarak nitelendirdi.[46]

16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kuruldu ve Aralık 1959'da cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Kıbrıs Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş olan Kıbrıs Başpiskoposu III. Makarios göreve geldi. Bu anlaşma çerçevesinde, devlet başkanının Kıbrıslı Rumlar arasından, başkan yardımcısının ise adadaki Türk toplumu arasından seçilmesi öngörülmüştü. Kıbrıs Temsilciler Meclisi'nde 35 Rum ve 15 Türk delege ve Bakanlar Kurulu'nda da 7 Rum ve 3 Türk bakan bulunması hususunda uzlaşmaya varıldı. Ayrıca, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İngiliz Milletler Topluluğu'nun üyesi olarak pozisyonu teyit ediliyor ve İngiltere'nin adadaki iki askerî üs üzerindeki egemenliği süresiz olarak garantileniyordu.[47]

I. Dünya Savaşı'nın ardından Ortadoğu'da geçici bir süre uygulanan manda sisteminin ardından, Balkanlar'da olduğu gibi bu bölgede de bağımsız ancak tam da ulus-devlet olmayan siyasî yapılar ortaya çıkmıştı. Soğuk Savaş dönemi boyunca, modern Ortadoğu'yu en çok etkileyen sorun artık Arap-İsrail anlaşmazlığı olacaktı. Bu temel sorunun dışında, yeni bağımsızlıklarına kavuşan Arap devletlerinin Batı emperyalizmine

[45] TBMM Zabıt Cerideleri, 10. Devre, 7. Cilt, 80. Birleşim, 12 Eylül 1955, ss. 684-685.
[46] William Hale, *Turkish Foreign Policy since 1774*, (New York: Routledge, 2013), ss. 96-97.
[47] Christalla Yakinthou, *Political Settlements in Divided Societies: Consociatonalism and Cyprus*, (Basingstoke:
Palgrave Macmillan, 2009), ss. 54-55.

karşı verdiği mücadele ve bölgenin temel güçleri arasındaki rekabet de, Ortadoğu haritasını şekillendirecekti.[48]

Amerikan dış politikası, Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı bölgesel güçlerin katılacağı ilk ittifakı dizayn etmeye 1951'de Türkiye ve Mısır arasında bir ittifak oluşturma çabalarıyla girişti. Ancak, hem Mısır'ın siyasî seçkinlerinin Türkiye'yle bir ittifaka oldukça gönülsüz yaklaşmaları, hem de Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda Türkiye delegesinin İsrail yanlısı tutumunun Arap kamuoyundaki taze hatırası, bu ittifakın oluşumunu engelledi. Türkiye-Mısır ittifakının imkansızlığı ortaya çıktıktan sonra, Ortadoğu'daki ikinci teşebbüs Ağustos 1954'te Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan bir işbirliği anlaşmasıyla Sovyetler Birliği'ne karşı bölgesel bir ittifaka yönelik yeni umutlar doğurdu. Ardından, Şubat 1955'te Türkiye ile Irak Krallığı arasında bir askerî işbirliği anlaşması imzalandı. Bağdat Paktı olarak anılmaya başlanan bu ittifaka aynı yılın Nisan ayında İngiltere, Eylül ayında Pakistan ve Kasım ayında da İran katıldı.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı Mısır ve Suudi Arabistan gibi üye olmayan Arap ülkeleriyle çalışma şansını kaybetmek ve İsrail'i de küstürmek istemediğinden, ABD hiçbir zaman resmî olarak Bağdat Pakt'na katılmadı. Bununla birlikte, Washington yönetiminin bu ittifak projesinin ana malî sponsoru ve destekleyicisi olduğu başından beri açıktı. Bağdat Paktı konusunda Başbakan Menderes, görünüşe göre Arap ülkelerinden daha olumlu bir yanıt almayı ummuş ve bu devletlerin Batı'ya olan antipatilerini ciddi bir şekilde hafife almıştı.

1956'da patlak veren Süveyş Krizi'nin ardından Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdünnasır'ın yönetimindeki Mısır, Ortadoğu'daki Arap milliyetçiliği akımını destekleyen temel güç olarak siyasi sahnede daha etkin bir dış politika izlemeye başladı. Süveyş Krizi sırasında her ne kadar Abdünnasır yönetiminin hırsları İngiltere, Fransa ve İsrail'in ortak askerî harekatıyla örselendiyse de, Mısır'a yönelik bu saldırının Arap dünyasında tepkiler doğuracağı ve Arap ülkelerinde sosyalist akımları güçlendirebileceğine dair endişesinden dolayı ABD'den gelen tavsiyelerle, bu üç ülke Mısır'a karşı askerî harekatlarını durdurmak zorunda kaldı. Bu çatışmadan da Arap dünyasında prestijini arttırarak çıkan Abdünnasır yönetimi, Arap sosyalist milliyetçiliğinin lideri olarak 1950'lerin sonundan itibaren dünya siyasetinde de Yugoslavya ve Hindistan ile birlikte Bağlantısızlar hareketinin kurucularından biri oldu.

Arap milliyetçiliği akımının 1950'lerin sonunda zafer kazandığı yerlerden biri de Irak oldu. Mısır Hariciyesi Mayıs 1956'dan bu yana Bağdat Paktı'nı hedef almaktaydı. Paktı dağıtabilmek için, örneğin, Mısır Dışişleri Bakanlığı Ankara'daki büyükelçiliğine "Bağdat Paktı aleyhindeki

[48] Oliver Ramsbotham, *Transforming Violent Conflict: Radical Disagreement, Dialogue, and Survival*, (New York: Routledge, 2010), ss. 104-106.

propaganda da kullanılabilecek sarih bilgilerin" şifre ile gönderilmesini istiyordu.[49] Temmuz 1958'de Irak Başbakanı Nuri Said ile birlikte kraliyet ailesinin neredeyse tamamının öldürüldüğü bir askeri darbeden sonra, Irak'ta cumhuriyet ilan edildi. Bu duruma Batı Bloku ve Türkiye'nin cevabı Bağdat Paktı'nın merkezinin Ekim 1958'de Bağdat'tan Ankara'ya taşınması oldu. Mart 1959'da Irak'taki yeni yönetim bu ittifaktan ayrılırken, ABD Merkezî Antlaşma Teşkilatı (CENTO-*Central Treaty Organization*) adını alacak bu ittifakın tam üyesi oluyordu.[50]

Sonuç

1950'li yıllar boyunca, Amerikan dış politikasının Sovyetler Birliği'ni bölgesel ittifaklar vasıtasıyla çevreleme siyasetinde Yunanistan ve Türkiye kilit öneme sahip ülkelerdi. Bu çevreleme politikası bu on yıllık dönem içinde Türkiye'nin dış ilişkilerinde üç önemli değişikliği getirdi: 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO üyeliği, 28 Şubat 1953 tarihli Balkan Paktı ve 24 Şubat 1955'te Bağdat Paktı'nın oluşturulması. Türkiye'nin daha Soğuk Savaş'ın başlangıç yıllarından itibaren NATO üyeliğine yönelik ısrarlı çabaları ve Batı Bloğuyla bağlarını güçlendirmesi, Balkanlar ve Ortadoğu'daki dış siyasetini derinden etkiledi. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, Türkiye'nin NATO üyeliği Balkanlar ve Ortadoğu'daki politikalarını da yeni bir eksene oturtmuştu.

Zaten Soğuk Savaş yıllarının iki kutuplu dünya sisteminde Türkiye gibi orta büyüklükteki güçlerin blok lideri süper güçlerden ayrı bir politika geliştirebilme ihtimalleri oldukça kısıtlıydı ve böyle bir konjonktürde blok liderinin politikalarıyla bağdaşmayan bir dış politika oluşturmak uygulanabilir de değildi. Çeşitli ihtilaflara rağmen, on yıl boyunca Türkiye Kuzey Atlantik Paktı'nın en doğudaki kendini adamış üyesi ve çevreleme politikasının Balkanlar ve Ortadoğu'daki merkezi olarak kaldı. Bu merkez olma durumu, Balkan Paktı ve Bağdat Paktı'nın kesişme noktası ve iki pakta birden üye olan tek devlet olmasıyla daha da belirginleşiyordu.

Kaynakça

Arşiv Malzemesi

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (Cumhuriyet Arşivi, BCA), Ankara, Türkiye

Başbakanlık, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 5-24-10; 5-25-13; 5-25-14; 17-99-11; 62-380-10; 66-414-3; 133-869-1.

Başbakanlık, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 217-34-13.

Birincil Kaynaklar

[49] BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 62-380-10.

[50] Panagiotis Dimitrakis, *Failed Alliances of the Cold War: Britain's Strategy and Ambitions in Asia and the Middle East*, (Londra: I. B. Tauris, 2011), s. 3.

Başgil, Ali Fuad, *27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri*, (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006).

Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat*, (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1981).

Republic of Cyprus, Census of Population and Agriculture, 1960, c. 1: *Population by Location, Race, and Sex*, (Lefkoşa: Printing Office of the Republic of Cyprus, 1961), Tablo IV.

TBMM Zabıt Cerideleri, 8. Dönem, 3. Cilt, 15. Birleşim, 11 Aralık 1946, ss. 100-137.

TBMM Zabıt Cerideleri, 10. Devre, 7. Cilt, 80. Birleşim, 12 Eylül 1955, ss. 684-685.

Uran, Hilmi, *Hatıralarım*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959).

Süreli Yayınlar

"Başbakan Dün de Vilâyette Şehir İşleri ile Meşgul Oldu", *Milliyet*, 7 Haziran 1952, no: 748, s. 3.

"Patrik Athinagoras Niçin Susuyor?", *Hürriyet*, 18 Temmuz 1955, no: 2605, s. 3.

"Rus Dâvası-1", *Vatan*, 8 Temmuz 1945, no: 1477, s. 1.

Kitaplar ve Makaleler

Bilsland, James, *The President, The State, and the Cold War: Comparing the Foreign Policies of Truman and Reagan*, (New York: Routledge, 2015).

Bogetić, Dragan, "Conflict with the Cominform and Shaping of a New Yugoslav Foreign Policy Orientation", *The Balkans in the Cold War*, (der.) Vojislav Pavlović, (Belgrad: Institute for Balkan Studies, 2011), ss. 221-231.

Cordell, Karl ve Stefan Wolff, *Ethnic Conflict: Causes, Consequences, and Responses*, (Cambridge: Polity Press, 2009).

Dimitrakis, Panagiotis, *Failed Alliances of the Cold War: Britain's Strategy and Ambitions in Asia and the Middle East*, (Londra: I. B. Tauris, 2011).

Duiker, William, *U. S. Containment Policy and the Conflict in Indochina*, (Stanford: Stanford University Press, 2014).

French, David*, Fighting EOKA: The British Counter-Insurgency Campaign on Cyprus, 1955-1959*, (Oxford: Oxford University Press, 2015).

Friedman, Victor A., "West Rumelian Turkish in Macedonia and Adjacent Areas", *Turkic Languages in Contact*, (der.) Hendrik Boeschoten ve Lars Johanson, (Wiesbaden: Harassowitz, 2006), ss. 27-45.

Fry, Maxwell J., *Finance and Development Planning in Turkey*, (Leiden: E. J. Brill, 1972).

Göktepe, Cihat, *British Foreign Policy towards Turkey, 1959-1965*, (Londra: Frank Cass, 2013).

Hale, William, *Turkish Foreign Policy since 1774*, (New York: Routledge, 2013).

Hasanli, Jamil, *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953*, (Lanham: Lexington Books, 2011).

Judt, Tony, *Postwar: A History of Europe since 1945*, (New York: Penguin, 2005).

Keyder, Çağlar, "The Agrarian Background and the Origins of the Turkish Bourgeoisie", *Developmentalism and Beyond: Society and Politics in Egypt, and Turkey*, (der.) Ayşe Öncü, Çağlar Keyder ve Saad Eddin İbrahim, (Kahire: The American University in Cairo Press, 1994), ss. 44-72.

Kuniholm, Bruce R., "Loy Henderson, Dean Acheson, and the Origins of the Truman Doctrine", *Dean Acheson and the Making of U. S. Foreign Policy*, (der.) Douglas Brinkley, (Londra: The Macmillan Press, 1993), ss. 73-108.

Leitz, Christian, *Nazi Germany and Neutral Europe during the Second World War*, (Manchester: Manchester University Press, 2000).

McCauley, Martin, *Origins of the Cold War, 1941-1949*, (New York: Routledge, 2015).

Naimark, Norman, "Sovietization of Eastern Europe, 1943-1953", *Cambridge History of the Cold War*, c. 1: *Origins*, (der.) Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), ss. 175-197.

Oran, Baskın, "1945-1960: Batı Bloku Ekseninde Türkiye: Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası*, c. 1: *1919-1980*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), ss. 477-498.

Pittaway, Mark "Control and Consent in Eastern Europe's Workers' States, 1945-1989: Some Reflections on Totalitarianism, Social Organization, and Social Control", *Social Control in Europe*, c.2: *1800-2000*, (der.) Clive Emsley, Eric Johnson ve Pieter Spierenburg, (Columbus: The Ohio State University Press, 2004), ss. 343-367.

Prifti, Bledar, *US Foreign Policy in the Middle East: The Case for Continuity*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2017).

Ramsbotham, Oliver, *Transforming Violent Conflict: Radical Disagreement, Dialogue, and Survival*, (New York: Routledge, 2010).

Richmond, Oliver P., *Mediating in Cyprus: The Cypriot Communities and the United Nations*, (Londra: Frank Cass, 1998).

Sever, Ayşegül, "A Reluctant Partner of the US over Suez? Turkey and the Suez Crisis", *Reassessing Suez 1956: New Perspectives on the Crisis*

and Its Aftermath, (der.) Simon C. Smith, (New York: Routledge, 2016), s. 123-132.

Sfikas, Thanasis D., *British Labour Government and the Greek Civil War, 1945-1949: The Imperialism of 'Non-Intervention'*, (Keele: Keele University Press, 1994).

Steil, Benn, *The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order*, (Princeton: Princeton University Press, 2013).

Tesser, Lynn M., *Ethnic Cleansing and the European Union: An Interdisciplinary Approach to Security, Memory, and Ethnography*, (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013).

Turan, İlter, *Turkey's Difficult Journey to Democracy: Two Steps Forward, One Step Back*, (Oxford: Oxford University Press, 2015).

Woodhouse, C. M., *The Struggle for Greece, 1941-1949*, (Londra: Hurst & Co, 2002).

Yakinthou, Christalla, *Political Settlements in Divided Societies: Consociatonalism and Cyprus*, (Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009).

Yılmaz, Şuhnaz, *Turkish-American Relations, 1800-1952: Between the Stars, Stripes, and the Crescent*, (New York: Routledge, 2015).

Zürcher, Erik Jan, *Turkey: A Modern History*, (Londra: I. B. Tauris, 2004).